maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

5 SUSRETI

MATICA HRVATSKA GRUDE
S U S R E T I
2011.

Broj 5.

Nakladnik
OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude

Glavni urednik
Mario Bušić

Uredništvo
Andrijana Mlinarević-Cvetković
fra Ante Marić
Jozo Marić
Marija Martić
Mario Bušić
Mladen Leko
Petar Majić
Srećko Mikulić
Stjepan Glavaš
Tihomir Glavaš
Vinko Čuljak
Vinko Zorić

Grafički urednik
Andrijana Mlinarević-Cvetković
Edita Grubišić

Lektor i korektor
Marjana Čuljak

Naklada
1000 primjeraka

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna knjižnica HNŽ Mostar

UDK 061.232(497.6 Grude)(058)

SUSRETI 5 Matica hrvatska Grude / [glavni urednik Mario Bušić] . – Grude : Ogranak Matice hravtske, 2011 (Grude : Grafotisak). –404 str. : ilustr. ; 26 cm

Nastavak godišnjaka: Godišnjak Matice hrvatske-Ogranak Grude

5

MATICA HRVATSKA GRUDE

SUSRETI

Grude, 2011.

SADRŽAJ

Uvodni članak 7
Barcelona i štošta drugo usput! - Ivan Šimić 7

Zanimljivosti 15
Odgojitelji u sudaru s tehnikom - Čemu se nadati? - Fra Mate Logara 17
Nebojte se probuditi - Petar Majić 22
Okupljanje i ohrabrenje dar Crkve - Božidar Majić 29

Povijest Zemljopis 39
Kratka povijest Gruda i kretanje stanovništva - Fra Andrija Nikić 41
Baština mučeništva strpljivosti - Domagoj Tomas - Srećko Tomas 124
Reljefne osobitosti prostora Zapadnohercegovačke Županije -
podloga geoekološkom i turističkom vrednovanju kao prilog
održivom razvoju županije - Vjekoslav Šimunović 161

Kultura 181
Zavičajni govor u ranim pjesmama A. B. Šimić - Mila Pandžić 183
Proklinjanja u romanu Ivana Raosa *Prosjaci i sinovi* - Mario Bušić 204

Igrokaz 219
Božić bez sina - Fra Ante Marić 221

Književnost 239
Izbor pjesama - Marko Čuljak 241
Stare i nove pjesme mladog pjesnika Marka Čuljka
iz Bobanove Drage - Fra Ante Marić 253
Izbor pjesama - Željko Andrijanić 256
Pjesame - Jasminka Mikulić 271
Izbor pjesama - Magdalena Grizelj 280

Kronika 291
Kronika događanja u Matici hrvatskoj - Mario Bušić (priredio) 293

UVODNI ČLANAK

Barcelona i štošta drugo usput!

Ili su ove godine preduge, ili je moj autorski žar neugasiv! Uglavnom, ja ljetos nikako nisam mogao dočekati narudžbu za novi broj *Godišnjaka* Ogranka Matice Hrvatske Grude, onaj za 2011. godinu. E, da, baš taj koji upravo držite u ruci. Kad me lani uredništvo *Godišnjaka* zamolilo za neki tekst u toj periodici na koju svi mi lokalpatrioti možemo biti neizmjerno ponosni, spremno sam taj poziv prihvatio. Em Gruđanin, em sklon svakoj vrsti javne promocije umišljenih spisateljskih vrlina, em vezan za stoljetnu simboliku *Matice* općenito. Nisam žalio truda: sjeo ja u auto i pravac – Njemačka, München. Napisat ću nešto kao putopis, sračunao. Ostatak priče jamačno znate: tekst objavljen u *Godišnjaku* za 2010. godinu doživio je – za one slabije poznavatelje moga opusa - iznenađujuće pozitivnu recepciju, naišavši tako na nepodijeljene simpatije i kod publike i kod kritike.

Nakon što je ovogodišnja narudžba napokon stigla, riješio sam ustrajati na formi koja je prošle godine polučila nezapamćen uspjeh. Opet, dakle, u auto, samo po mogućnosti nekim sasvim drugim pravcem. Ovaj put odlučio sam se za Španjolsku. Ljeto je, računam, svi idu nekamo na jug, svakako odavno želim vidjeti i Barcelonu i Madrid i štošta drugo u toj zemlji, a i vama, mojim vjernim čitateljima, moglo bi se to dopasti.

Za razliku od prošlogodišnjega odlaska na *Oktoberfest* kojega sam poduzeo u muškom društvu (nije to, kako ste možda bili pomislili, bilo u strahu da bi netko mogao na meni i na tom mom putovanju varirati onu poznatu izreku o razuzdano-romantičnim mjestima, onu kako je povesti vlastitu suprugu u Pariz isto kao ponijeti sa sobom u Veneciju goluba od kuće; moji razlozi su bili više financijske prirode), ovaj put je to bilo pravo obiteljsko putovanje. I ja, i žena, i sva djeca. Kad sam, eto, već spomenuo taj „financijski aspekt“, možda je zgodna prilika da uredništvu *Godišnjaka* pripomenem neke stvari vezane za moje ovogodišnje putovanje. Nekima se može činiti da ovo nije pravo mjesto, usred teksta praktički, ali me strah da ću poslije zaboraviti. Recimo pola-pola

mi izgleda kao poštena formula, pola troškova ja, pola uredništvo. U protivnom će ispasti da sam ja u Španjolsku išao (samo) radi svoga gušta.

Kako je nas, Bogu hvala, šestero, morali smo unajmiti putničko kombi vozilo. Osim toga trebalo nam je i prilično prostora za svu tu opremu koju je valjalo ponijeti: šator, vreće za spavanje, kamperski stol i stolice… U grubo, ideja je bila sljedeća: u *dvokoraku*, uz po jedno noćenje u Italiji i Francuskoj, doseći Španjolsku, odnosno Barcelonu, provesti tamo pet-šest dana, pa onda opet u sličnom ritmu natrag. Tako je nekako i bilo.

Inače, baš Barcelona i Španjolska ostale su mi nažao još tamo od Olimpijskih igara 1992. Ima gradova za koje čovjek unaprijed pomisli kako imaju neki neodoljivi šarm i kako ih jednom mora posjetiti. Rijetko su to glavni gradovi država, u njima je u pravilu sve veliko i široko, monumentalno, i nema one neke topline koju nude oni manji. Oduvijek sam mislio da je Barcelona upravo takva. Dodatnu vrijednost, ako to mogu tako reći, ovom gradu davalo je i to što je glavni grad španjolske pokrajine Katalonije, pokrajine koja stalno propituje granice vlastite političke autonomije, i s kojom sam – jučer za poziciju Hrvatske u bivšoj državi, danas za poziciju Hrvata u Bosni i Hercegovini - u tom smislu uvijek rado tražio sličnosti. Te 1992. godine Barcelonu nisam mogao vidjeti zbog poznatih povijesnih događaja i moje, ako ne ključne onda barem nezaobilazne uloge u njima, poslije rata uvijek je bilo nešto prešnije, ali sada me nitko nije mogao zaustaviti. Čak niti možebitno nerazumijevanje uredništva *Godišnjaka* za onaj maloprije spomenuti „aspekt".

Kroz Italiju smo prošli brzo. Prvu večer smo zanoćili u Peschieri del Gardi, malenom turističkom gradiću na obali jezera Garda, nedaleko Verone, gdje smo na obiteljskom kampiranju bili prije pet godina. Sutradan smo već kod Brescie otišli prema jugu i da nije bilo pogrešnoga skretanja kod Genove – zbog kojega smo se morali provesti kroz cijeli grad, izgubivši sigurno dobrih dva sata – u Francusku bismo prešli u rano poslijepodne. Osim gubitka vremena, usputna šteta bila je i to što smo Genovu vidjeli samo iz perspektive ogromne luke, duž koje vodi ta neka cesta na koju smo slučajno nabasali, i zato je onda doživjeli kao prljavu i zapuštenu, a što ona možda uopće ne zaslužuje. U gradu tako slavne prošlosti, usporedive s onom venecijanskom, u čijem se zaljevu zameće ciklona o kojoj - jer ta pojava, najčešće uzrokovana „premještanjem hladne fronte" preko Alpa prema Sredozemlju, bitno utječe na vremenske prilike i u našem Jadranu - slušamo skoro u svakoj vremenskoj prognozi, zacijelo bi se moralo imati što vidjeti. Tu je rođen i Kristofor Kolumbo, moreplovac slavniji i od svoga rodnog grada, koji je, doduše pod španjolskom a ne đenoveškom zastavom, otkrio Ameriku. Po tom otkriću ga pamti povijest, ono je razlog za desetine spomenika diljem Europe i obiju Amerika (po jedan veleban i u Barceloni i Madridu) njemu u čast, ali i za onaj čuveni vulgarno-duhoviti grafit

(*Kolumbo, jebem te radoznala*) na nekom beogradskom zidu za američkoga bombardiranja Srbije 1999. godine, grafit u kojemu mu se upravo to otkriće nedvosmisleno zamjera. Kao dokaz valjda kako doista svaka medalja ima dvije strane.

Reći ćete vi – daj vrati se na temu, ti i tvoje ciklone više! I Srbija! Uvijek ja tako: počnem o jednom, pa onda me odnese na nešto sasvim drugo, k'o da se zaboravim. Moj gimnazijski profesor hrvatskoga jezika, inače također član uredništva *Godišnjaka*, sigurno se ne ponosi mnome.

Da je bilo po mom, mi bismo možda cijelu francusku obalu ovaj put prošli bez zaustavljanja. Međutim, kako su ona moja dvojica starijih inficirani igranjem pokera na internetu, oni navalili da svratimo u Monte Carlo. I dosada sam vam se znao tužiti na njih zbog različitih njihovih nepodopština, ali ovo s pokerom me stvarno ozbiljno ljuti. Sve oni meni, kao, to je bezazleno, to je samo igra, razbibriga, nije za pare nego „onako". Dopustio sam im tek razgledavanje glavnoga *casina* (*Monte Carlo Casino*), jedne od turističkih atrakcija i kockarskih meka ovoga grada, smještenog u prekrasnoj 150-godišnjoj zgradi, s još ljepšim trgom i vrtom ispred nje. Odredio sam im i skromni limit (deset eura) koji smiju prokockati, sve se potajno nadajući umnažanju. Tako to rade strogi, ali pravedni očevi, pomislio sam ponosno.

Kad već nismo „preskočili" Francusku, e onda sam ja zapeo da sutradan (spavali smo u Mentolnu, obližnjem gradiću smještenom odmah pored, ali izvan Kneževine Monaco) svratimo u grad koji je puno više podilazio mojim zatomljenim *jet-setovskim* pretenzijama od opisanoga stjecišta svjetskih bogatuna, porezoutajivača, hohštaplera i kockara, u Cannes naime. Zašto baš Cannes? Pa zato – oni koji me bolje poznaju i ne pitaju se zašto - što se tamo održava najvažniji europski filmski festival, a moja strast za filmskom umjetnošću, posebno za *crvenim tepihom*, traje i neutažena je još od onog moga znamenitog studentskog statiranja u propaloj američkoj (ili je bila britanska?) produkciji snimanoj u Trogiru osamdesetih godina prošloga stoljeća. Film *Stealing Heaven* (*Dodirnuti nebo,* tako je čini mi se glasio nevješti prijevod naslova na hrvatski) bio je nekakva kostimirana povijesna drama s radnjom smještenom u 12. stoljeće, i to baš u Francusku. Amerikanci su to snimali u koprodukciji s Jadranfilmom, a ja sam – skupa s još puna dva autobusa studenata dovoženih za pristojne novce iz doma u Spinutu - u njoj ostvario jako zapaženu ulogu. Tada mlad, isti, ne znam, Gary Cooper, samo da nije bilo onih srednjovjekovnih prnja, glavna glumica bi se sigurno bila (još više) zainteresirala za mene. Zato Cannes nisam smio zaobići: morao sam osjetiti barem djelić toga ozračja o kojem sam maštao eto od svoje rane mladosti. Provozali smo se u svojoj mobilnoj *čergi*, popili kavu, okupali se na pješčanoj plaži i mogli smo krenuti dalje.

Premda smo nešto petljali po internetu, smještaj pored Barcelone nismo bili unaprijed rezervirali. Znali smo jedino da bismo htjeli ići u neko malo mjesto nedaleko grada. Na kraju je izbor pao na Malgrat de Mar, pedesetak kilometara udaljen od Barcelone, nešto bliže gradu od razvikanoga Lloret de Mara (tu su vam sve sami „de mar" ovaj, „de mar" onaj) u koji ide većina naših srednjoškolskih ekskurzija. Naš kamp je bio na samoj obali. Bio je velik, ogroman čak, s puno hladovine, jedan od valjda desetine njih na cijelom tom *Costa Brava* potezu. Dobili smo svojih šezdeset kvadrata omeđenih živicom, i oni su idućih nekoliko dana postali naš dom i ishodište. Nije doduše sve baš krenulo najbolje. Da nije bilo supruge i onog mlađeg od moje dvojice kockara, ja, smotan kakav već jesam, tehnički mislim, vjerojatno ni do dan-danas ne bih uspio razapeti taj naš šator za šestero.

Barcelona je naravno prekrasna, ali i to vrijeme provedeno u kampu, ta atmosfera solidarnosti, upoznavanja novih ljudi, to je doista nešto posebno. Odmah pored nas su bila dva para Nizozemaca. Oni tu dolaze desetak godina, uvijek na istu „parcelu". Kako smo mi ipak početnici u pravom kampiranju, njihova nam je pomoć bila dragocjena: posudili su nam kabele za struju, lampe, savjetovali nas gdje jeftinije jesti i općenito pomagali oko raznih stvari. Jednom od njih, onom što je na prikolici sa sobom dovezao i moćnu *Harley Davidson* makinju (drugi je, također na prikolici, dovezao jednako moćnu *Yamahu;* gore u Nizozemskoj i supruge obojice imaju vlastite motocikle, samo ih nisu dovozili ovdje), sestra je udana za Hrvata, Istrijana. Bio je on kod nas u Istri i pun je hvale za ljepote našega Jadrana.

O samoj Barceloni ne zna čovjek odakle bi počeo. Trgovi, crkve, ulice, palače. Nije uzalud Barcelona četvrti grad po inozemnim turističkim posjetama u Europi, odmah iza Pariza, Londona i Rima. Ovaj grad jednostavno ima onaj neobjašnjivi šarm što sam ga spomenuo na početku teksta. Za vječno nedovršenu baziliku *Sagrada Familia* (Sveta Obitelj) vjerojatno ste čuli, nju obvezno morate vidjeti ako vas ikada put nanese u Barcelonu. Neobičan je to spoj različitih arhitektonskih stilova i elemenata (nastavio bih ja improvizirati o tome, ali se bojim da će moje neznanje javnosti razotkriti još jedan član uredništva *Godišnjaka*, moj gimnazijski profesor povijesti umjetnosti, pogađate), drukčija od svih crkvi koje sam do tada vidio. „Običnija", ili bolje rečeno „klasičnija" od nje je *Katedrala Svete Eulalie*, ali zato ne manje zanimljiva vidjeti.

Naši obilasci grada obično bi počinjali tako što bismo svojim *kombijem* došli negdje blizu *Placa Catalunya,* prostranoga središnjeg trga, parkirali u nekoj podzemnoj garaži (mučeći se uvijek malo dok pronađemo onu u koju naš kombi zbog visine može ući), a onda odatle starim gradom prema obali i natrag. *Placa Catalunya* nalazi se upravo na spoju staroga i novoga grada. Sa svojim izdašnim fontanama i brojnim skulpturama jedno je od omiljenijih

turističkih lokacija u gradu. Dolje na obali najčešće bismo zakrenuli do kipa onog našega pretjerano radoznaloga Kolumba (ovdje ga zovu Cristofor Colom, a u Madridu, osvjedočit ćemo se kasnije, Cristobal Colon), a onda jednom od najljepših i najživopisnijih ulica, ulicom *La Rambla*, opet prema *Placa Catalunya*. Tom *La Ramblom*, prepunom uličnih zabavljača, kojih inače ima po cijelom starom gradu, navečer teku rijeke ljudi. Za nju je navodno – kasnije sam to negdje pročitao – sam Federico Garcia Lorca jednom rekao kako je to „jedina ulica na svijetu za koju bih htio da nikada ne završi". Ima tih uličnih zabavljača po svim europskim gradovima danas, ima ih sada i po našima, čak i po malima, ali nigdje čini mi se tako puno i tako raznovrsnih kao u Barceloni. Kao da je stalno otvoreno natjecanje u originalnosti. Tako smo jednom naletjeli na skupinu pravih pravcatih opernih pjevača koji su nasred ulice izvodili poznate arije (ne pitajte me koje, tu bih se tek posebno obrukao kod svoje gimnazijske profesorice glazbene umjetnosti, lijepe i zgodne Mostarke koju smo onomad više gledali nego slušali), okupivši stotine razdraganih ljudi na „otvorenoj sceni".

Osim starih, mnoštvo je i novih građevina koje vrijedi vidjeti u Barceloni. Nama je posebno zanimljiv bio *Torre Agbar*, toranj podignut 2005. godine i visok 144 metra, naročito lijep noću, sav u bojama, jer nam je bio orijentir za smjer izlaska iz grada. Moj Mislav ga je prozvao „metak" jer doista arhitektonski nalikuje metku sa zaobljenim vrhom.

A *Camp Nou*, pitate se? Ta svojevrsna „muška katedrala", jednako kao i *Santiago Bernabeu* kasnije u Madridu, bila je obvezni dio programa za moje sinove. Dvojica, zagriženih navijača *Barcelone*, jedan *Real Madrida*, morali smo jednostavno otići u razgledanje tih mitskih stadiona, od čega su – usput budi rečeno – ovi klubovi napravili prave „tvornice novca": skupe ulaznice za razgledanje, dresovi, suveniri … Sreli smo za obilaska *Camp Noua* i neke naše ljude iz Rijeke.

Za Madrid smo išli preko Zaragoze. Veće vukojebine, ljudi, od toga područja u kojem se - usred ničega - nalazi Zaragoza ja u životu nisam vidio! Po nekih stotinjak kilometara od Zaragoze i prema Barceloni i prema Madridu, kao da ste na Mjesecu ili Marsu. Gotovo bez vegetacije, bez naselja, zemlja neke čudne boje. Skoro jeza čovjeka uhvati. Najživlje su djelovali oni brojni, ogromni limeni bikovi koji su nas pratili cijelom dužinom puta. Negdje između Barcelone i Zaragoze, možda malo bliže Zaragozi, znakovi uz autoput upozorili su nas da prelazimo nulti meridijan, onaj nazvan po Greenwichu. Onako na prvu pomisao, tko bi rekao da je Madrid (čak i Zaragoza) zapadnije od Londona?

U Zaragozu smo svratili kratko, zadržali se najviše tri sata, i - oduševili se. Nije slučajno taj grad bio domaćin *Svjetske izložbe 2008*. godine. Koji kontrast: izrazito lijep grad – vjerojatno dodatno uređen za *Expo 2008*. - usred izrazito

ružne pokrajine. Obišli smo središnji trg, prekrasnu baziliku *Nuestra Señora del Pilar* na njemu, popili kavu, osvježili se, i put pod noge.

Kao i kod Barcelone, i kod Madrida smo se smjestili u jednom malom mjestu, ovaj put dvadesetak kilometara od središta. Kako nije bilo kampova, uzeli smo sobe u nekom hotelu. Recepcionar, nogometni tip očigledno, oduševio nas je odmah time što je čuo za Hajduk Split. Pitao je naime Mislava za koga navija u Hrvatskoj, kad je za Španjolsku – šalio se neusiljeno – već sve jasno iz toga što Mislav na sebi ima friško kupljeni Barcelonin dres. Koja nesmotrenost: banuti u Madrid u dresu katalonskoga kluba!

U grad smo sutra ujutro otišli željeznicom. Netko jako zločest mogao bi mi imputirati da sam Madrid u plan putovanja uvrstio zato što se tamo nalazi grob Ante Pavelića, ali to s tim nema ama baš nikakve veze. Madrid stvarno zaslužuje biti viđen.

Najprije smo obavili *Santiago Bernabeu*. Opet sam tamo u nekoj birtiji pored stadiona, raspitujući se za susjednim stolom nešto o *prepaid* karticama, naletio na Australce, neki mladi par. Kao lani u Munchenu. S tom razlikom da su mi na moja zapitkivanja odgovorili na tečnom – srpskom. Čuli bili nas kako razgovaramo među sobom pa pomislili da smo njihovi. Premda izgledom rasna latino ljepotica, ispostavilo se da je ona prava Srpkinja, dok je on ustvari Španjolac, iz nekoć glavnog španjolskoga grada Toleda, a oboje žive u Australiji. Uzeli se nedavno pa došli u potrazi za njegovim korijenima. On srpski zapravo natuca, ali njen je – koliko sam ja to uopće meritoran procijeniti – sasvim pristojan. Zajebavao se ja malo, ono, kao, da smo u Australiji vjerojatno bismo se već posvađali ili potukli. Prihvaćaju šalu. Volim kad ljudi prihvaćaju šalu i na škakljive teme.

Ostatak toga dana proveli smo diveći se trgovima i ulicama Madrida, te *plaza* ova te *calle* ona. *La Plaza Mayor*, *La Plaza de Colon* s kipom našeg znatiželjnoga prijatelja, meni možda najljepša *La Puerta del Sol*, *La Plaza de Cibeles*, Kraljevska palača i pripadajući vrtovi, katedrala *Santa María la Real de La Almudena* odmah pored nje, sve smo vam to mi propješačili u jednom krugu i u jednom danu i - pali s nogu. Za Madrid treba najmanje pet dana da biste vidjeli najvažnije znamenitosti. Možda neki drugi put, nama se sada žurilo na sjever. Navečer oko jedanaest sati stigli smo željeznicom u ono mjestance gdje nam je ostalo vozilo i nastavili prema Bilbaou, na Atlantik, u srce Baskije.

Skratit ću malo, jer meni izgleda ne bi doteklo ni stotinu stranica. Vozili smo negdje do tri iza ponoći, a onda smo na odmorištu pred samim Bilbaom spavali u našem multifunkcionalnom prometalu. U baskijskoj prijestolnici smo se zadržali pola dana, oduševljavali se upadljivom čistoćom i urednošću, sve onako uz kavu razgovarali s nekoliko ljudi o Baskiji. Posebno informativan nam je bio razgovor s jednom sredovječnom gospođom koja bi nam – da joj

se mužu nije nekamo žurilo – cijeli dan pričala o povijesti Baskije i zamršenim političkim odnosima u današnjoj Španjolskoj. Upućena neka žena sa smislom za detalje!

Bilbao smo napustili iza podne. Uz dva usputna zaustavljanja u manjim baskijskim mjestima predvečer smo prešli u Francusku. Negdje oko devet smo stigli u Lourdes, taman na večernju procesiju svetištem, pomolili se na mjestu ukazanja i nastavili dalje. Već smo bili na izmaku snage. Opet smo tu noć spavali u našoj „kući na kotačima", sutra se vozili cijeli dan, pomaknuvši povratnu rutu kroz Francusku i Italiju nešto sjevernije, u Alpe, da bismo preko Grenoblea i Torina u sumrak stigli u onu našu Peschieru del Gardu koja nam je bila i prva postaja na putu. Bio je 3. kolovoz 2011., blagdan Svetog Stipana Prvomučenika. U Gorici se upravo u to vrijeme šetalo kao *La Ramblom*, a ja i supruga, i djeca naravno, skromnom smo večerom – ovaj put napokon u pravom restoranu – obilježili ravno dvadeset godina braka.

Sutra navečer smo spavali kod kuće.

Ivan Šimić

ZANIMLJIVOSTI

FRA MATE LOGARA
Odgojitelji u sudaru s tehnikom - Čemu se nadati? 17
PETAR MAJIĆ
Nebojte se probuditi.....22
BOŽDAR MAJIĆ
Okupljanje i ohrabrenje dar Crkve 29

ODGOJITELJ U SUDARU S TEHNIKOM – ČEMU SE MOŽEMO NADATI?

Nadam se da mi poštovani čitatelji neće zamjeriti što ću ovo metafizički intonirano Kantovo pitanje iz naslova „prizemljiti" i primijeniti na vječno razglabanu temu o današnjoj mlađariji. Ideja da je većina „današnjih" mladih najgora moguća i da se upravo pred sadašnjom novom generacijom treba prestrašiti nije nimalo nova. U novije vrijeme na majicama u kojima maturanti slave maturu (ako je matura ispit zrelosti, dalo bi se raspravljati koliko taj naziv ima smisla) sve je popularniji natpis: Mi smo vaša budućnost, bojite li se?

Iako zacijelo ima ponekoga razloga za zabrinutost, ne držim da je to više nego što je bilo primjerice u nekadašnjoj egipatskoj civilizaciji iz koje je pronađen papirus star 4000 godina s tekstom: *Ova djeca su iz godine u godinu sve gora. Kraj svijeta je sigurno blizu.*

A ni Grci očito nisu mislili puno bolje o svojoj budućnosti: *Što se to događa s mladima? Ne poštuju starije, ne slušaju svoje roditelje. Ignoriraju zakone. Bune se na ulicama razjareni divljim idejama. Njihov moral propada. Što će od njih postati?* Makar bi se ista pitanja mogla postaviti gledajući suvremenu Atenu, ona nisu od jučer, zapisao ih je starogčki filozof Platon prije otprilike 2400 godina. Nekako u isto vrijeme je mudri Sokrat govorio: *Mladi danas vole luksuz. Ne znaju se ponašati, preziru autoritet, ne poštuju starije i zabavljaju se umjesto da rade. Mladi ljudi ne ustaju kada stariji ulazi u prostoriju. Proturječe roditeljima, brbljaju u društvu, proždiru za stolom slatkiše, prekriže noge i tiraniziraju učitelje!* Doduše, i egipatska i grčka civilizacija su propale, a sve su prilike da ni današnja zapadna nije čila zdravlja, ali to je druga tema za koju su vjerojatno odgovorniji stari nego mladi.

Unatoč svemu tome, promjene koje nameće suvremeni ritam života i globalno selo, su strahovito brze i sve teže ih je pratiti današnjim roditeljima, nastavnicima, odgojiteljima ili vjeroučiteljima. Dostupnost sve različitijih tehničkih sredstava utječe i na način razmišljanja i ponašanja naših mladih. Zato bih ovo razmišljanje i volio usmjeriti upravo prema utjecaju suvremenog načina komunikacije na odnos starijih i mlađih generacija, prije svega roditelja i

nastavnika s jedne strane, te djece i mladih s druge. Budući da sam i vjeroučitelj, na nekoliko mjesta ću se dotaknuti i utjecaja novih okolnosti na znanje o vjeri. Ovaj rad nema nikakvu pretenziju cjelovitosti ni znanstvenosti, nego više poticaj za razmišljanje i stvaranje vlastitog mišljenja.

Ništa novo pod suncem ili sve novo?

Ako kažemo da se društvo ubrzano mijenja, nećemo reći ništa novo. Od one Heraklitove da *sve teče* pa preko Preradovića koji isto tako kaže da *stalna na tom svijetu samo mijena jest*, i u našoj je svijesti jasno da sve teče i sve prolazi, sve se mijenja. Baš sve? Ne bih se složio da se sve mijenja. Teško bi se dale opovrgnuti i Propovjednikove riječi:

Jedan naraštaj odlazi, drugi dolazi, a zemlja uvijek ostaje.

Sunce izlazi, sunce zalazi i onda hiti svojem mjestu odakle izlazi.

Vjetar puše na jug i okreće se na sjever, kovitla sad ovamo sad onamo i vraća se u novom vrtlogu.

Sve rijeke teku u more i more se ne prepunja; odakle teku rijeke, onamo se vraćaju da ponovo počnu svoj tok.

Sve je mučno. Nitko ne može reći da se oči nisu do sita nagledale i uši dovoljno naslušale.

Što je bilo, opet će biti, i što se činilo, opet će se činiti, i nema ništa novo pod suncem.

Ima li išta o čemu bi se moglo reći: "Gle, ovo je novo!" Sve je već davno prije nas postojalo.

Samo, od prošlosti ne ostade ni spomena, kao što ni u budućnosti neće biti sjećanja na ono što će poslije doći.

Izgleda da ostaje nerješivo ovo pitanje mijenja li se sve ili zapravo nema ništa nova pod suncem pa sve ostaje isto.

Vjerojatno istine ima na obje strane. Tehničke promjene su doista brže nego ikada. Nekada su trebala stoljeća da se promijene neki običaji i tradicije, a danas stvari dolaze i nestaju u nekoliko mjeseci. Netko je rekao da se danas u 15 mjeseci dogodi više promjena nego ranije u 15 godina. Dovoljno je sjetiti se koliki je period prošao da televizija od crno-bijele prijeđe u boju.

Prije svega 15 godina, mobiteli su bili rijetkost, veliki kao cjepanica s metarskom antenom koju je trebalo izvlačiti. Danas imamo džepna računala koja mogu pisati, crtati, telefonirati, pokazivati nam put do odredišta i još beskonačno mnogo mogućnosti. To sve predstavlja ogroman izazov za roditelje,

učitelje i odgojitelje. Teško je to pratiti, a nemamo izbora ako želimo s mladima održati kontakt i pokušati u njihovom filmu utjecati na scenarij.

Mnogi pedagozi kažu da današnju mladež ne zanima mudrost nego tehnika, ne vole filozofe nego majstore, ideal nije više humanističko obrazovanje nego tehnički smjerovi. Očito da najsposobniji đaci uglavnom i biraju te smjerove na fakultetima. Ono što je značila televizija za obiteljski život, dakle prekretnicu, usudio bih se reći da je mobitel značio za komunikaciju i odnose sa drugim ljudima. Kratke SMS poruke, bez potrebe da vidimo i čujemo sugovornika su veoma utjecale na gubitak osobnoga susreta i kontakta. Sve što se dalje događalo, je zapravo samo nastavak jednoga te istoga trenda. Razvili su se posebni računalni programi za razgovore, takozvani *chat*, i *messenger*-i koji su sms-komunikaciju učinili nešto opširnijom, ali ne i osobnijom. Pojava blogova, internet dnevnika, je dala priliku da razmišljanja i dijelove svoga života dijelimo i s ljudima koje uopće ne poznajemo.

Ipak, takva vrsta komunikacije nije uspijevala pokriti jednu vrlo važnu stvar: potrebu da se bude u centru. Mladi ljudi žele biti primijećeni, podijeliti svoje doživljaje i svoja razmišljanja s drugima. Dosadašnja sredstva to nisu mogla pratiti. Tu uskače vjerojatno najpopularniji Internet servis današnjice: Facebook. Facebook je nastao 2004. na Harwardu, osmislio ga je student psihologije. U masovnu uporabu ulazi tek 2006./2007. dok danas ima stotine milijuna članova. Isprva nije imao chat-opciju, danas mu je bitan dio.

Omogućuje čovjeku podjelu fotografija, glazbe, razmišljanja, omogućuje da kažem jako puno toga o sebi, a da nikoga ne davim, nego dadnem na uvid onima koji to žele vidjeti. Zapravo kroz profile na toj društvenoj mreži radimo dokumentarac o samom sebi, samo što to izgleda nešto manje egocentrično.

Facebook će ujediniti sve ono što su dotadašnji modeli komunikacije nudili: poruke i chat razgovore, kao i sve ovo što je ranije spomenuto. Broj korisnika je bio u konstantnom rastu, iako i taj servis osjeća određeni zamor. Svako čudo izmodira prije ili poslije, isto se događa i s njim. Pretpostavljam da će ostati nazočan u životu, ali vjerujem da će uzimati manje vremena.

Posljedice za odgoj i obrazovanje

Situacija u kojoj smo se našli (ili koju smo stvorili, svejedno) utječe na odgoj i obrazovanje, i to izrazito negativno, što kao svećenik mogu dosta dobro primijetiti. Iz pastoralnog iskustva znam da su nove tehnologije pripomogle daljnjemu gubitku kontakta roditelja s djecom i sve manjem vremenu posvećenom obiteljskom zajedništvu, pa i obiteljskoj molitvi koja sve više nestaje i iz onih obitelji koje su je uspjele zadržati unatoč televiziji. Roditelji

gube kontrolu i kontakt do te mjere da će ozbiljni radovi reći da su mnoga današnja djeca zapravo *siročad sa živim roditeljima.* Nekontrolirani način korištenja interneta negativno utječe i na razvoj morala, posebno zbog daleko lakše dostupnosti nasilja i pornografije već i djeci nego što je to bio slučaj ranije. U pravu su oni koji kažu da tehniku razvijamo daleko brže nego svoj moral. Odavno se zna da onaj tko kontrolira informacije ima moć u društvu. Nove su ideje zbog interneta istovremeno dostupne i u San Franciscu i u Lukovcu. A većina tih ideja ne odgovara razvoju istih vrijednosti koje zagovara kršćanstvo i Crkva, mnogo prije suprotno. Profesori s kojima često razgovaram se slažu da i odgojna dimenzija obitelji sve više zakazuje, autoritet roditelja slabi, a škola mora sve više preuzimati i osnovnu odgojnu, a ne samo obrazovnu dimenziju. I tu nastaje dodatni problem jer i autoritet nastavnika se urušava brzim tempom.

Ipak, povijest je učiteljica života, a može nas naučiti da se kotač vremena ne može vratiti i da smo u pojedinim povijesnim situacijama izgubili mnogo vremena i energije upravo pokušavajući vratiti prošle stvari, umjesto da se suočimo s novim stvarnostima. Uz bezbrojne izazove, nove tehnike nude i priliku za uspješniji i donekle zanimljiviji kontakt s djecom i učenicima, za nenametljivo i odmjereno praćenje njihovih aktivnosti i izvannastavnog ponašanja, što pruža priliku da ih se bolje upozna te da se pouka i poruka koju roditelji i nastavnici žele posredovati što bolje prilagodi njihovim potrebama i zanimanjima, a vjeroučitelju pruža i priliku da bolje i brže shvati koje teme i kada obraditi. Osim toga, vjerujem da mnogi nastavnici i profesori već rade s multi-medijalnim prezentacijama koje mogu neko predavanje ili neku temu učiniti zanimljivijom. Pretpostaviti je da će se takav način rada s vremenom sve više poticati, pa na koncu i zahtijevati. Stoga će informatičko opismenjavanje biti nužno za novu generaciju nastavnika. Ono što danas predstavlja izazov, sutra će biti obveza.

Što je ostalo isto?

Na početku ovoga razmišljanja, suočili smo dvije tvrdnje: „Sve teče" te „ništa nova pod suncem". Nakon što smo uvidjeli da se tehnika strahovito brzo mijenja, potrebno je uvidjeti i što ostaje isto. Usudio bih se reći da su osnovne čovjekove potrebe ostale u biti iste, samo što su se okolnosti promijenile. I dalje djeca i mladi imaju potrebu biti voljeni i zapaženi, i dalje im treba razumijevanje i blizina, i dalje im trebaju ne samo virtualni nego i stvarni prijatelji koji će pružiti ruku kad je teško, koji će biti stvarno rame za plakanje, a ne samo virtualno suosjećanje. Osim toga, čeka ih život bez mogućnosti predviđanja i programiranja, susret s okrutnim tržištem na kojemu vladaju zakoni evolucije

prema kojima opstaju najsretniji i najspretniji, a ostali se miču u stranu. Doduše, vjerojatno neće fizički nestati, ali će se naći na rubu, na rubu života i društva. Takvih nikada nije malo, njima je blizina nekoga drugoga najpotrebnija. Mislim da je i u tom smislu potrebna barem djelomična promjena naglaska i u našem vjeronaučnom radu. Vjerujem da ćemo se složiti da je i u školskom vjeronauku važnija formacija od informacije, jer se informacije zaboravljaju dok izgrađeni stavovi postaju dio osobe. Socijalna osjetljivost i ljudsko suosjećanje kao bitne osobine kršćanina, po mom su mišljenju nedovoljno naglašene u našim programima, a popuštanje discipline u školi ne čini djeci veliku uslugu nego ih baca nepripremljene u društvenu arenu gdje će puno okrutnije naučiti da njihove akcije izazivaju reakcije, što bi po izlasku iz škole već trebali znati – ne samo kao fizičku nego i životnu zakonitost.

Fra Mate Logara

NE BOJTE SE PROBUDITI!

Svako vrijeme, svaki prostor, svako mjesto i svaka osoba imaju svoja obilježja, ono što ih čini prepoznatljivim, jedinstvenim i posebnim u odnosu na druge. Nešto od toga je Božji dar, nešto se uz Božju pomoć stvaralo kroz povijest i prenosilo naslijeđem, a nešto je obilježje današnjeg življenja, stvaranja i stanja duha. I sve to više ili manje osjećamo svojim, našim, time se ponosimo ili se jadamo, to se voli negdje iz dubine bića, tiho, neprimjetno ali postojano i bezgranično. To je dio nas.

Drinovci u Hercegovini su relativno malo mjesto, župa, selo. Svega pedesetak kvadratnih kilometara, i najviše poznato blizu 4,5 tisuća stanovnika 1940. i 1961. godine. Danas je ta brojka skoro prepolovljena. Drinovci, mali Drinovci, a po mnogočemu veliki Drinovci. Bog im dade takve zemljopisne raznolikosti i ljepote, kakve se rijetko nalaze tako skoncentrirane na malom prostoru, na čitavom svijetu. Tu su mala, prekrasna, rodna polja Kongora, Boljava i Bilo polje, pitoma pribrežja, pristave i doci, šumoviti i kameniti brežuljci i brda. Živorodna ponornica Vrlika - Matica, izvor Tihaljine i još desetine manjih sezonskih vrela, zanosna ljepota jezera Krenice i Nugla, bare Stimančice i još niza manjih bara, pojila, lokava i kamenica. Uistinu fascinira propunta Vrbina, desetak velikih ponora, brojne jame, spilje, velika mistična Ravlića pećina u fantaziji čudesne ljepote Peć Mlina podno tajanstvenog Petnjika, Vučkov i Burni dolac i još puno toga, od početka Dubrave do nakraj Drinovačkog Brda ili od početka Blaževića do navrh Sebišine, čega često nismo svjesni, a što nam je od Boga dano.

I ljudi su tu od prapovijesnih vremena ostavljali svoje tragove. Najstarije u Ravlića pećini ali i na pedesetak prapovijesnih gomila, pet gradina, desetak nekropola stećaka, nekim čudnim megalitima, brojnim vodenicama, trasama putova, pristavama i suhozidima koji za razliku od pisane i usmene predaje o starokršćanskim crkvama, kulama, utvrdama i drugim objektima, bar u tragovima preživješe burna stoljeća, sve do kraja krvave turske tiranije. I onda; biskup fra Paškal, prekrasna crkva i pučka škola, fra Anđelov „Molitvenik“, fra Andrije, stariji i mlađi, dvanaest pobijenih, fra Krešimir, don Andrija i don

Mate, don Ivan i fra Bazilije, sve do brojke 72 svećenika i 46 časnih sestara iz Drinovaca i još nekoliko njih na školovanju za duhovna zvanja. Nigdje više u Hrvata. Antun Branko je iz plejade europskih pjesničkih veličina i nije sam. Brat Stanislav i desetci drugih, ili bolje rečeno stotine drugih iz Drinovaca, ostaviše pisane tragove. Preko tisuću ih steče visokoškolske diplome i znanstvene titule i ostaviše tragove u svim djelatnostima, na slavu Bogu i korist svom hrvatskom narodu. Biskupu Paškalu zahvalismo krasnim spomenikom ispred župne crkve, braći pjesnicima i spomenikom i „Šimićevim susretima", hrvatskim braniteljima lijepim spomenikom na Bartuluši, čuvarima vjere spomenom na Bristovici, Kristu Kralju Otkupitelju velebnim križem na Petnjiku, dragoj Gospi na puno mjesta, i sv. Mihovilu, sv. Anti, sv. Petru i Pavlu, sv. Luki, sv. Bartulu. Asociraju na Drinovce i HNK Boljava-Drinovci, Kršni zavičaj, Naši pokušaji, HE Peć Mlini i još puno, puno toga.

Drinovci, ta prekrasna simbioza; u predivnom koloritu Božjeg davanja prirodne raznolikosti i ljepote, prokulja vrelo života, duhovnosti, znanosti, pjesništva, umjetnosti, domoljublja. U to živo vrelo, desetljećima, stoljećima i tisućljećima su živi ljudi ubrizgavali svoju kap, svoj mlaz, netko slabiji netko jači sukladno svojim mogućnostima, talentima i karakteru, da ono bude snažno, bistro, mrzlo i nepresušno. I postade to vrelo veliko, zdravo, prepoznatljivo, čuveno. Presahlu kap zamijeni još veća, presahli mlaz zamijeni još jači, postupno, skoro neprimjetno i neosjetno. Nismo se dali ni kugi, gladi, ratu, raseljavanju niti drugim pošastima. Nažalost, najnoviji tihi trend višeg broja umrlih nego rođenih nije pobudio dostojnu pozornost, a kamoli prikladnu reakciju za poboljšanje stanja. Ipak kada u vrlo kratkom vremenu presahne puno jakih mlazova, kada se utrne puno jarkih plamičaka, kada se ugasi dah oni koji su davali posebnu nijansu života, boje, okusa, mirisa, duha, pečat prepoznatljivosti Drinovaca, onda se to ne može ne primijetiti. Osjeti se neka mukla praznina i tjeskoba, i krupan je to razlog za zabrinutost, nelagodu, nespokoj, tugu, ali i za dostojan spomen. U tek devet mjeseci samo na groblju Bartuluša, najvećem od četiriju groblja u Drinovcima, bilo je šest velikih sprovoda:

18. 9. 2010. god. – LUCIJA PANDŽIĆ, r. Čulina, 91 godina

Sa svojim suprugom Stipom – Gorom porodi devetero djece od kojih dvoje umri u ranoj mladosti. Iako nepismeni i relativno siromašni odškolovaše preostalu djecu tako da: Marinko Miro postade profesor doktor njemačkog jezika, pokojni don Vlado svećenik, Venka kemijski tehničar, Petar inženjer kemije, Venco profesor fizike, Krešo je doktorirao meteorologiju, a Lenko diplomirao elektrotehniku i k tome je još javno neprezentirani samouki likovni umjetnik. Uistinu impozantno! Kad još pristignu zet, nevjeste i desetine unučadi koja već marljivo i uporno skupljaju obrazovno - znanstvene diplome i titule,

možemo li zamisliti koja je koncentracija pameti, talenata, znanja i obrazovanja na njihovim obiteljskim okupljanjima. A kad se njima priključe i mnoga duhovna, znanstvena i majstorska zvanja iz brojne obitelji gdje je Lucija rođena, e onda je to uistinu rijetkost, ne samo u lokalnim hercegovačkim i hrvatskim okvirima nego vjerojatno i u europskim i svjetskim. I mnogim drugima su oni bili primjer marljivosti, upornosti, zajedništva i pozitivan životni smjerokaz. Roditelji su često isticali i ponavljali – „Vidiš, sinko, kako to mogu Gorići.…" Lucija, majka, odgojiteljica, domaćica, poljodjelka, radnica. Uz sve obveze, brige i muke uvijek vedra, hrabra, bistra duha, bez velike medicine primače se stoljeću života, i bi poveznica, oslonac, pokretač, motivator, izuzetan primjer srčane hercegovačke žene dostojan svakog spomena, poštovanja i divljenja.

05. 11. 2010. god. - ANDRIJA TOMAS, 42 godine

Bio je primjeran osmoškolac, primjeran srednjoškolac i primjeran student. Kao i mnogi prije njega iz ovog hercegovačkog podneblja, odričući se brojnih mladenačkih ugoda, u znanosti nađe intrigantan životni izazov. Poslije studija poče se kućiti u Drinovcima, ostade asistirati na Strojarskom fakultetu u Mostaru, završi magisterij i uskoro je trebao braniti već završeni doktorski rad. Termodinamika je bila znanstveno područje gdje je postao cijenjeni, praktični stručnjak i čije su tajne sve više okupirale njegov duh. Andrija, onako miran, tih i povučen, uvijek spreman pomoći rodbini, prijateljima, školi, studentima, svome selu i svome narodu, smetnu ono staro upozorenje, kako znanstvene tajne pletu mrežu putova poput nevidljiva misteriozna labirinta i ako nema dovoljno prizemnih stvari i problema koji usporavaju kretanje, stalno prizemljuju i dozivaju, taj labirint postaje vrlo, vrlo opasan, nepredvidljiv i čovjek se lako izgubi. „Sveučilište u Mostaru i Strojarski fakultet su izgubili dragog čovjeka, prijatelja, domoljuba, profesora i veliki znanstveni potencijal. Ne možemo ni zamisliti što je još mogao pružiti u još pretpostavljenih tridesetak godina odgojno – obrazovnog i znanstvenoga rada" - na posljednjem ispraćaju drhtavim glasom je govorio njegov dekan. A, tek njegovi Drinovci izgubili su dragog mladića čija je smrt izazvala opću nevjericu, zaprepaštenje i uistinu veliku žalost.

10. 12. 2010. god. – ALOJZIJE MAJIĆ, 43 godine

Drinovčani su bili najbrojniji među prvim dragovoljcima Domovinskog rata, a Ale ni jednog trenutka nije dvojio da bude među njima. Srčan i hrabar na svim ratištima od Slanog i dubrovačkog zaleđa pa dalje gdje god je trebalo. Pouzdan i odgovoran, omiljen i suborcima i predsjedniku Bobanu kao njegov bliski pratitelj i čuvar. Ljudina! Alojzije Ale je bio najmlađi od osmero djece, a otac mu nadjenu ime po blagopokojnom kardinalu Alojziju Stepincu. Bistar, prkosan, srčan, nepokolebljiv, pun neuvjetovane ljubavi i spremnosti na žrtvu

za svoj hrvatski narod, baš kao i njegov imenjak. Valjda mu je to u genima. Stric Joko kao i brojni susjedi i rođaci nije se vratio sa Bleiburga i Križnog puta, kršteni kum Mate još maloljetnik jest, a otac Jerko je još ranije vraćen kući teško ranjen iz Hrvatske vojske. Usprkos brojnim ružnim pritiscima i egzistencijalnim izazovima Jerko nikada nije zatajio ni prešutio svoju ljubav za Hrvatsku. Nikada. Njega se nije moglo niti preplašiti ni prisiliti, niti podmititi ni kupiti. I djecu je odgajao u tom duhu. Tri kćeri i pet sinova, osam novih obitelji, najmlađi Ale je bio ljubimac. Ali su ljubimci bili i Jozo i Marta. I baš kad se napokon ponadao mirnom, stabilnom, organiziranom, obiteljskom životu, tragična smrt ga otrgnu u trenutku. Oni koji su ga u ratu planirali ubiti i tražili načine, nisu imali nikakve šanse. Nehotična, neodgovorna, zla kob uze ga podmuklo i okrutno „na miru Božjem" skoro na kućnom pragu. Takva je često sudbina junaka, uvijek neshvatljiva za nas obične ljude. Tog kišnog dana na Bartuluši brojni nazočni nisu ni mogli ni htjeli sakriti suze. Božić je bio tužan kao nikada. Supruzi Zori, malom Jozi i Marti su ostali ponos, divne i sjetne uspomene na njihova Alu. I svima nama. Ale je uistinu bio neponovljiv.

12. 1. 2011 god. – VLADO KURTOVIĆ, 55 godina

I prije kad se rađalo puno više, kad su obitelji bile puno brojnije, kad se život slavio kao najdragocjeniji dar Božji, takav događaj je bio iznimna rijetkost. Najmlađi sin je nosio križ, šest sinova mlađih od trideset je nosilo kovčeg sa zemnim ostacima oca Vlade, a dvije kćerke su podržavale majku u žalosnom hodu do obiteljske grobnice. Treba li još išta reći? Ne! Ali smije se primijetiti - Bože, koja slika, koja rapsodija života na posljednjem ispraćaju, na groblju, na sprovodu. Da nije bilo tragičnog smrtnog slučaja sina, sličnu čast je pola godine ranije mogla imati i njegova susjeda Vilenka Radić, a prije već dosta godina imao je Milan Kurtović s Drinovačkog Brda. I koliko još na ovom groblju, koliko još u Drinovcima u zadnjih pola stoljeća? Mogli bismo na prste izbrojiti. Vrlo rijetko je to i u cijeloj Hercegovini pa i u čitavom hrvatskom narodu. Vlado, tihi i mirni čovjek, sa svojom Brankom – Begušom i pouzdanjem u Boga, nije se bojao života. Nije žalio truda i znoja za svoju obitelj. Djeca odrasla možda bez suvišnih slasti i ugađanja, tako su fino odgojena, pristojna, ugodna i omiljena u društvu. Navikli su na zajednicu, naučena na međusobno dijeljenje i potpomaganje i puna nepatvorenog života. Da se to uočiti ili naslutiti u svakom kontaktu s njima. Uistinu ovaj čovjek je na najljepši način zahvalio Bogu na daru života. Novim životom, s puno novih života. Imat će za njim tko žaliti, upaliti svijeću, moliti za spas njegove duše, zahvaljivati, obnavljati uspomene. Da, svima nam je mrijeti, ali kad iza sebe ostavimo ovako uočljiv trag, znamen, rasadnik života, onda i život i smrt imaju ljepši smisao i mogu poslužiti kao divan primjer i uzor svima koji ostaju živjeti.

26. 6. 2011 god. - ANA TOMAS, r. Todorić, 62 godine

Došla je iznenada u našu školu tamo negdje ranih sedamdesetih, mlada, zgodna, atraktivna „Šperka - Francuzica“, a naš Ivan je učinio sve da se Ana zadrži u Drinovcima skoro četiri desetljeća. I onda isto tako iznenada Ana ode, nakon trideset osme podjele đačkih knjižica i kraćeg skoro bezizglednog zadržavanja u bolnici, ostavivši sve u nevjerici i neshvaćanju da s novim školskim zvonom u Osnovnoj školi „ Antun Branko i Stanislav Šimić“ u Drinovcima neće biti nastavnice Ane. Uistinu kroz sve te godine, i kad je učenika bilo i dvostruko više nego danas, kada su mokri i promrzli pristizali pješice sa svih strana Drinovaca, kad se puno više držalo do nekih tradicionalnih vrijednosti i odnosa, kad su im roditelji morali ići u Njemačku po koru kruha ili na ratište po obranu slobode, Ana je uvijek uz nastavnicu bila i odgojiteljica i uvijek je majčinskom ljubavlju i strpljenjem nastojala učeniku ukazati da je prvo što treba naučiti - biti pristojan, vrijedan, pošten čovjek i prijatelj, pa tek onda struka, profesija i uspješna karijera. U Ani su roditelji imali oslonac, a učenici, pogotovo učenice, vidljiv uzor i autoritet. Uvijek ugodna, prisna, uredna, ženstvena, postojana, marljiva; u zbornici, u razredu, u crkvi, na njivi, čekajući svoga Ivana sa ratišta, primjernom obitelji, uzornim odgojem svoje četvero djece i s beskrajnom ljubavlju za svoju unučad. Bog ju je eto pozvao k sebi i zasigurno joj ima zašto biti milostivi sudac. I možda je danas prilika, uz jedno veliko iskreno hvala našoj Ani za njenih trideset osam generacija, skoro dvije tisuće učenika i pedesetak tisuća školskih sati, reći hvala i svim onim divnim učiteljima, vjeroučiteljima i nastavnicima koji su već više od stoljeća davali dio svog života i rada da drinovačka Osnovna škola bude uspješna, cijenjena i prepoznatljiva odgojno – obrazovna ustanova.

30. 6. 2011 god. – MIHOVIL MILAN MAJIĆ, 76 godina

Otac biskup je predvodio sprovod ispred šezdesetak svećenika, nešto više časnih sestara i mnoštva vjernika. Valjda nikada više duhovnih lica na našoj Bartuluši i svakome je to bilo posve očekivano. Stric Milanova oca Pere bio je don Andrija stariji, župnik, biskupski delegat i zamjenik biskupa Čule za vrijeme komunističkog tamnovanja i sam višegodišnji uznik. Perin brat, Milanov stric, don Andrija mlađi završi svoj kratki svećenički život mučeničkom smrću u jami Jazovki. Milanov jedini brat don Srećko bi župnikom u mnogim župama Hercegovine i generalni biskupijski vikar, a najstariji sin don Željko je nakon mnogih dužnosti, vicerektor u hrvatskoj postulaturi Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Od Milanovih pet sestara, tri: Mariangela i pokojne Anastasija i Serafina odabraše poziv služenja Bogu kao časne sestre. Bliža rodbina su mu i don Mate i don Ivan, pater Zvonimir i pater Dragan, fra Damjan i fra Vito, č. s. Kata i č. s. Nera, a daljnju ovdje nećemo spominjati. Dakle više duhovnih zvanja nego iz

ponekih čitavih župa. I ostalih Milanovih petero djece, brojna unučad i drugi članovi obitelji su uzorni i aktivni vjernici. Svi spomenuti su u Drinovcima i šire najlakše prepoznatljivi kao Milanov – Mrvin djed, stric, brat, sestra, sin, rodijak. Milanov otac Pere, svojevremeno najviši čovjek u Drinovcima, imao je nadimak Pere Veliki, a Milan koji je bio samo malo niži od oca uvijek bi se slatko nasmijao na svoj simpatični nadimak Mrva. Anđelko Vuletić je naslovio svoju zbirku pjesama „Kad budem velik kao mrav", asocijativno bi je ovdje bilo parafrazirati u „Kad budem velik kao Mrva". Uistinu naš Mrva je bio velik. Ako je don Andrija stariji bio početak, polazište, onda je Milan zasigurno bio nit poveznica, stožer, čuvar ognjišta iz kojeg su usplamtjela sva ta duhovna zvanja. Unuk, sin, brat, otac, djed, muž, rođak, prijatelj; poljodjelac, radnik, gastarbajter; marljiv i odgovoran, iznimno vedre i ugodne naravi. Imat će se tko spominjati Mihovilova - Milanova imena i upućivati Bogu brojne molitve za pokoj njegove duše. A što drugo čovjeku treba kad umre ?!

Dragi prijatelji, znam, svaki život je dragocjen i svaka je smrt iznimna i dobro znam da bi ovakav popis i vremenom i različitosti osoba i njihova života mogli stalno proširivati. Ipak, za ono što sam htio naglasiti ovim tekstom, ovo suženo vremensko razdoblje i ovih šest imena je sasvim, sasvim dovoljno. Kroz spomenuta imena ovih divnih osoba, svih odreda mirna, vedra i prijatna karaktera, imali smo priliku prisjetiti se, spomenuti, još jednom iskreno zahvaliti i poželjeti „pokoj vječni" - svim roditeljima koji su nesebično rađali nove živote; roditeljima, odgajateljima, učiteljima i vjeroučiteljima koji su ne štedeći se i žrtvujući, odgajali, usmjeravali i obrazovali našu djecu; obiteljima koje su stvarale ambijent i usmjerenje k duhovnim zvanjima i životu posvećenom služenju Bogu i bratu čovjeku; svima koji su žrtvovali brojne životne ugode, strasti i slasti posvećujući i podređujući svoj život duhovnim i znanstvenim zvanjima; svima koji su gradili i stvarali uvjete za bolji i kvalitetniji život; a posebno hvala onima koji su uvijek bili spremni staviti svoj život, tijelo i krv na branik slobode, vjere, časti i dostojanstva svoga naroda. I sasvim sam siguran da u tom kontekstu, ama baš nitko dobronamjeran neće zamjeriti ni na jednom od ovih imena. Naprotiv, oni su ponos i uzor, ali i silan razlog za ozbiljno promišljanje, zabrinutost i tugu.

Ponavljam, praznina koja ostaje iza njih muklo odzvanja i Bože, daj da bude dostojno popunjena. Praznina odzvanja i na drugim grobljima u Drinovcima, isto kao i u Gorici, Ružićima, Tihaljini, Grudama, Mamićima, isto kao na Posušju, Širokom, Ljubuškom, diljem Herceg-Bosne, Imotskom krajinom i diljem Dalmacije, baš kao i diljem čitave hrvatske Domovine. Nažalost! Ostvaruje li se polako to staro predviđanje da mi danas lakovjerno omamljeni i začarani zidinama i strojevima, neumitno čekamo „žute ljude" da dahnu novi život ovoj pustoj, ostavljenoj zemlji?

Muklo odzvanja praznina, zvuci tišine zarobili vrijeme, u suludoj hrvatskoj šutnji, nejedinstvu, raspamećenju i nerazboritosti trenutka tiho sagorijeva vječnost. Iz bliske prošlosti glasno dozivaju ova imena, daju primjer, opominju i kao zvijezde neugasle u mraku svagdašnjice ustrajno mole – Ne bojte se probuditi!

Petar Majić

OKUPLJANJE I OHRABRENJE – DAR CRKVE

Demokracija je doista divna i puno obećava. Daje pravo svima u zajednici da slobodno govore i ocjenjuju odluke koje narodna vodstva donose. No, u praksi se katkad čovjeku čini da nešto u ostvarivanju tih načela – nedostaje. Dakako, riječ je o odgovornosti.

Naime, u parlamentima se vode žučne i osebujne rasprave, često su to međustranačka kreševa i osobni sukobi, a u zakonima i drugim odlukama bitnim za svakodnevni rad i život teško se postiže suglasnost i podrška dobrim prijedlozima koji vode općem boljitku. Oporba negativno odgovara ama baš na svaki prijedlog vladajućih, jer jednostavno želi osvojiti vlast. Uporno i glasno prosvjeduje, ponavlja i šalje negativne ocjene, očekujući pobjedu na izborima. Dobiju li, vladajući odlaze u oporbu i sve se ponavlja, promijenjenili su se samo nositelji glavnih uloga, a prolazi onaj tko u parlamentu ima većinu. Dakako, bilo bi dobro da pobjeđuje koristan prijedlog, općedruštveno prihvatljiv, bez obzira na to dolazi li iz redova oporbe ili vladajućih. Brinu za narod i oporba i ideologija.

No, ima još jedna snaga, tiha i narodu bliska, koja svoja viđenja događanja u društvu, pa i u državi, argumentirano procjenjuje i priopćava javnosti. To je Crkva u Hrvata, koja uz duhovnu daje i svekoliku drugu pomoć, socijalnu skrb najpotrebnijim obiteljima i pojedincima, potporu učenicima i studentima i tako ispunjava svoju misiju. Tijekom dugih stoljeća, pa sve do današnjih dana, ona je okupljala i hrabrila ljude, pridonosila jedinstvu naroda i čvrstini vjere. Ona se ne natječe, ne bori se za vlast pa njezine ocjene stanja, prijedlozi i uvijek naglašena briga za ljude, jesu objektivni.

Dobrota, ljubav prema bližnjima, radinost i umjerenost, obrana svog, a ne uzimanje tuđeg, uz štovanje Boga i ispovijedanje vjere, primjena njezinih postulata u svakodnevnom životu, a ne samo prigodno – neke su od značajki koje Crkva propovijeda i stoljećima ponavlja.

No, Crkva je trpjela, napadana je s nakanom uništenja od strane onih koji su željeli još više tuđeg teritorija ili vlasti, još više bogatstva.

Davne 849. godine, kada su Saraceni širili i nametali svoju vlast i vjeru u južnim dijelovima Europe, osvajajući područja Španjolske i Italije pa i našeg juga, moralo se silom odgovoriti na silu. Naime, ozbiljno su bili ugroženi i grobovi sv. Petra i Pavla pa riječi više nisu bile dostatne da se zlo ukloni. Tada je papa Leon IV. okupio kršćanski puk i, uz Božju pomoć, odbio Saracene i spasio Rim.

Predaja i stare istine kažu da su hrvatske narodne vođe u vrijeme pokrštavanja, prihvaćanja kršćanstva, izjavile papi da će svoju zemlju braniti, ali da na tuđem teritoriju ne će vojevati, ne će uzimati što nije njihovo. Do danas je doista tako, naš je narod kroz sva prohujala stoljeća uvijek svoje branio i pobjeđivao. Očuvao! Crkva je uvijek u župama i biskupijama okupljanjem puka, širenjem vjere i podučavanjem o Kristovu nauku, davala i daje potporu jedinstvu naroda. Još u vrijeme hrvatskih banova i knezova snažno je podupirala narodnu vladavinu. Mir među ljudima Crkva stalno propovijeda i podržava, pa i suradnju među vjerama, nastojeći afirmirati ekumenizam u sadašnjem vremenu. Njezino djelovanje i utjecaj nisu ograničeni državnim međama, ona se bori za mir i dobrobit svih. Ne danas, već odavno, pa je tako 804. godine u poslanstvu Karla Velikog za vrijeme boravka u Carigradu bio i naš zadarski biskup Donat, koji je tada Zadru darovao tijelo sv. Anastasije, srijemske mučenice i pohranio u crkvi sv. Petra. Crkva je i tada, vođena željom da osigura mir i zaštiti pučanstvo od pogibije, sudjelovala i u državnim poslovima.

Kod nas je punu snagu i procvat katoličanstvo doživjelo u doba vladanja kneza Branimira, kada su svećenici i narod, mise i crkvene obrede obavljali na materinskom, hrvatskom jeziku. Tome je velik osobni obol dao biskup iz Nina, Theodosij, kojemu je papa podario naslov biskupa hrvatskog, davne 880. godine. Koliko je značajno djelovanje Crkve, ne samo u duhovnom životu na načelima kršćanstva, govori i podatak da je još u doba vladanja Mutimira u Posavskoj Hrvatskoj pomagala i neposredno sudjelovala u opismenjavanju i obrazovanju ljudi, a čini to sve do današnjih dana. U živom su sjećanju mnogih klasične gimnazije koje su vodili fratri u Travniku i Visokom, dajući učenicima izuzetno kvalitetno obrazovanje.

Ne treba zaboraviti djelovanje fratra Grge Martića i njegov doprinos očuvanju prava i boljitku hrvatskog naroda, isto kao što su puno stoljeća prije u očuvanju jezika i time jedinstva naroda u burnim i izrazito teškim vremenima dali i glagoljaši ninskog biskupa Grgura. On je imao i podršku kralja Tomislava, čija se vlast protezala na velikom području s brojnim pučanstvom. Predaja kaže da je kralj mogao okupiti 60.000 konjanika, 100.000 pješaka, po četrdeset mornara na svakom od osamdeset velikih brodova i momčad od dvadeset ljudi na svakoj od sto manjih lađa. Bilo je to vrijeme procvata hrvatskog kraljevstva, ali i razdoblje teškoća u djelovanju svećenstva koje je štitilo upotrebu hrvatskog

jezika u svom vjerskom djelovanju. Teškoće su došle do izražaja na splitskom Crkvenom saboru jer je osporavan rad glagoljaša, a davana je prednost latinskom jeziku. Spor je nastojao riješiti papa pa je pozvao splitskog nadbiskupa koji se protivio djelovanju glagoljaša i korištenju hrvatskog jezika u crkvama kao i Grgura Ninskog, koji je štitio glagoljaše. Dogovor nije postignut jer su nastupila ratna vremena.

Nezaobilazna je, kad govorimo o doprinosu Crkve obrazovanju i prosvjetiteljstvu, uloga reda bijelih fratara, pavlina. Dolaze u Hrvatsku u brojna mjesta, a posebno značajno i dugotrajno djelovali su u Lepoglavi. Tu su osnovali prvu gimnaziju 1503. godine, potom i filozofsku školu s povlasticom da dodjeljuju doktorate filozofije i teologije. Taj krasni prosvjetiteljski polet zaustavljen je – kako to u povijesti biva – potezom pera. Zaustavljen je odlukom cara Josipa II. u 18. stoljeću – 1786. godine. No, pavlini se danas ponovno vraćaju u naše krajeve, okupljaju i djeluju. Pečat i krunu prosvjetiteljskoj djelatnosti dali su i isusovci, osnivači klasične gimnazije u Zagrebu, preteče visokog školstva u Hrvatskoj. Isusovci su došli na poziv Hrvatskog sabora 1606. godine, a već 1607. otvorili su vrata gimnaziji i primili prve učenike. Ne posustaju u prosvjetiteljskoj djelatnosti pa 1664. godine počinje s radom tiskara, a time i objavljivanje tiskovine u potrebnom broju primjeraka. Pet godina kasnije otvorena je akademija, na kojoj su održavana predavanja iz filozofije, teologije i pravnih znanosti.

Desetljećima su generacije i generacije mladih ljudi stjecale zavidno obrazovanje i u gimnaziji u Širokom Brijegu. U brojnim samostanima klijalo je zro znanja, obrazovanje je bilo dostupno puku, a ne samo odabranima. Jedno od takvih središta, skrivenih, a ipak sveprisutnih u narodu, bio je i franjevački samostan u Prološkom blatu na otočiću, kad vode nabujaju, nazvanom Školjić. Tu su od Osmanlijskog carstva, trpeći neimaštinu i stalni progon, rušeni pa ponovno građeni, ali uvijek bodreći narod, šireći i učvršćujući vjeru i nadu. Vjera im je bila čvrsta, a znanje obilato jer tu je djelovao, između ostalog, i fratar obrazovan na pariškoj Sorboni – davne 1609. godine. Obogaćivali su duhovni život puka u župama, selima i zaseocima od Neretve do Cetine. Jednako tako i narod od Rame do Sinja pamti brigu i upravo veličanstvene podvige fratara u obrani od silne i brojno nadmoćne turske vojske. Branili su se i obranili.

Da, ti skromni ljudi u još skromnijem samostanu, koji je nudio malo udobnosti, a jednako tako i hrane, brinuli su za duhovni život i sigurnost pastve. No, kad su zulum i tlaka postali nepodnošljivi, a jednako tako i bahatost osvajača, ovi su samostanci, svaki u svojoj župi, organizirali bijeg stanovništva u sigurnije krajeve. Poglavito u Primorje. Gotovo preko noći, dobro organizirano i u tišini, opustjela su tada sva sela. Dakako, bilo je to teško, pogotovo za djecu, starije, bolesne muškarce i žene, s malo hrane, najnužnijom opremom i

ponekim grlom stoke. Teško, ali organizirano i sigurno. Age i begovi, gospodari i posjednici zemlje ostadoše bez onih koji su je obrađivali, timarili stoku, radili što im se, pod stalnom prijetnjom, naređivalo. Sad su ovi silnici postali robovi straha, uplašeni za svoju sigurnost i blagostanje.

Jesu li fratri, organizirajući bijeg, rušili režim opakih vlastodržaca, jesu li se, kako bi se to danas reklo, bavili politikom? Dakako, nisu, samo su spašavali narod!

Osvajači, tlačitelji, oni koji uzimaju tuđe, znoj i krv potlačenih bez obzira na to tko su i odakle dolaze, jednako se ponašaju, ali jednako i završavaju, nestaju sramno. Crkva i narod ostaju, međusobno se podržavaju i nesebično pomažu. Stoljećima su svećenici, pripadnici svih redova, branili i očuvali narodnu osobnost, njegove običaje, jezik i kršćansku vjeru.

Čvrsta je Crkva, kao najtvrđa granitna stijena, ona traje i oplemenjuje. Mijenjaju se sustavi pa i države koje ih stvaraju, granice među njima, mijenja se i prirodno okruženje, tokovi rijeka i razine mora. Tako je i s neosvojivim utvrdama, kakva je bila ona hercega Stjepana Vukšića u Imotskom. Postala je kasnije utvrda značajna za vojnu i upravnu vlast Osmanlijskog carstva u tim krajevima. Doista, mnogo se toga mijenja u tijeku dugih stoljeća i vladavina, no vjernost Crkvi i njezina prema vjernicima, narodu, postojana je. Nepromjenjiva! Pomaže ljudima, s te strane uvijek dolazi pomoć, duhovna i materijalna onima kojima je najpotrebnija. Utjeha u bolesti posebno, u nevolji, s te strane dolazi i ohrabruje.

Svaki službenik Crkve zaslužuje našu zahvalnost, bilo kojemu redu on pripada. Gdje god postoje crkve tu je i narod, okuplja se, jača svoju vjeru, međusobno se ispomaže, dragovoljno uređuje svoju crkvu i okoliš, sudjeluje i u pjevačkim zborovima, podučava u glazbi, njeguje običaje svoga kraja i kulturu življenja podiže na višu razinu. Tu se živi i oplemenjuje.

Mnogo je samostana koji plijene našu pozornost zbog svoje dugovječnosti ili stoga što su očuvali vrijedno kulturno blago. Jedan od takvih je i Vrana, koju hrvatski kralj Dmitar Zvonimir – prilikom primanja krune i prisege papi – daruje Svetoj Stolici. Tu su čuvani srebni kovčeg s moćima sv. Grgura, križevi i kaleži te dvije krune obložene draguljima. Kako kaže stara povelja i knjiga evanđelja »srebrom i zlatom napisana«. Vrana je potakla i brojne gospodarske aktivnosti. Tako je tu, u luci Zablaće, danas Pakoštane, bio razvijen pomorski transport i ljudi i roba – najčešće do talijanske luke Apulije. Luka je omogućila dovoz pšenice, ali i odvoz gospodarskih proizvoda s područja Ravnih kotara. No, prodorom osmanlijskih osvajača 1538. godine promijenila je gospodare, ivanovci odlaze, a tu se utaborila značajna vojna sila. Utvrde su turski gospodari obnovili i proširili da bi se osvojeno očuvalo i sigurno branilo. Sve do 1647. godine, kada dolaze Mlečani, a danas su tu samo ruševine.

Kao i na Školjiću, koji smo već spomenuli, i na Visovcu, u vodama Krke, samostan je franjevaca – Visovac. Osnovan i uz širenje vjere tu je kroz sve vrijeme, s posebnom pažnjom, čuvano kulturno blago, skupljane su inkunabule i vrijedni rukopisi. No, i ovdje je bilo kao i na Školjiću jer provalom vojske Osmanlijskog carstva samostanci se bore za opstanak. Kako malo što vječno traje, tako su nakon povlačenja Turaka franjevci opet na Visovcu.

Tu, u samostanu Gospe od Milosti, život se živi ponovno i danas punom snagom – mise su svake nedjelje, a na otok dolaze brojni hodočasnici i posjetitelji – turisti. Na raspolaganju im je samostanski brod.

Održao se ovaj franjevački samostan i prekrasna crkva od davnog 15. stoljeća, kad ga je franjevcima darovao hrvatski knez Branimir Ugrinić. Tada su se tu naselili pustinjaci sv. Augustina i izgradili malu crkvu. Godine 1440. na Visovac dolaze fratri iz Bosne koji, reklo bi se, na golu stijenu usred vode donose zemlju, zaštićuju je zidom, sade čemprese i drugo drveće. Gradio se i dograđivao samostan i velika crkva, a danas je tu i muzej arheološke i etnografske zbirke, arhiv, bogata knjižnica. Čuvaju se vrijedne umjetničke slike, misne potrepštine i posebno zanimljiva zbirka zavjetnih darova. Tu je i značajna zbirka isprava – fermana i hatišerifa, među kojima je nekoliko izdanih od sultana.

U tijeku stoljeća i ovdje je bilo bura i nevera, a malo mira, jer tuđini su željeli uzeti što im ne pripada. No, franjevci su odoljeli i okolnom stanovništvu pružali duhovnu i materijalnu pomoć, posebno u godinama surove turske okupacije. Ništa lakše nije bilo ni u tijeku kasnijeg razdoblja, jer su Francuzi htjeli franjevce iseliti, a bilo je i talijanskog posezanja i nastojanja da se domaći živalj talijanizira. U obrani svoga, presudan utjecaj imali su upravo franjevci s Visovca. Pa i nakon Drugog svjetskog rata nevolje kucaju na vrata Visovca, a s njima teške godine proživljava i stanovništvo Drniške krajine. Ljudi i fratri hapšeni su i ispitivani, a Visovcu je prijetila – nacionalizacija!

Održali su se fratri čineći i donoseći mir i dobro, jednako svima. Tako je i danas, jer na Visovac dolaze tisuće ljudi, posebno od početka kolovoza, kada se slavi Gospa Visovačka, u crkvi, samostanu i prostorima prekrasnog vrta. Tu je počela i traje do danas tiha molitva blagih eremita i čvrstih fratara. Moli se u brojnim crkvama Drniške krajine, kao i u župnoj crkvi u Drnišu, gdje se čuva Meštrovićeva Gospa Petropoljska.

Kroz našu povijest samostani i župe doista su dali velik obol općoj narodnoj prosvjeti, razvoju obrta i gospodarstva. Samo da spomenemo, na otoku Rabu, još u doba Krešimira II., samostanci su uzgajali svilenu bubu i toj vještini podučavali druge. Bilo je tu zajedništvo Crkve i naroda, gdje su jedni pomagali drugima. Tako je, npr. samostanu sv. Krisigona u Zadru svaki ribar dobrovoljno darovao ribu iz svakog ulova.

Samostani su bili slobodni i svoga su opata birali iz svojih redova. Bili su to učeni ljudi pa su često upravo oni obavljali i određene poslove za svjetovne vladare. Blagotvoran i značajan utjecaj Crkva je imala i na prosvjetu, posebno samostani na području Dalmacije, npr. u Dubrovniku, gdje je i glasovita ljekarna Male braće i bogate knjižnice franjevaca i dominikanaca, na Mljetu pa sve do Raba i Krka. Općenito, benediktinci su imali razvijenu ljekarničku djelatnost i posebnu pažnju iskazivali su siromašnim ljudima. Bavili su se i prosvjetiteljskim radom i u samostanima podučavali okolno stanovništvo gramatici, filozofiji i, dakako, teologiji. Imali su velike knjižnice, među kojima je i ona u samostanu sv. Mihalja na Pagu. U mnogima su posebno nadareni prepisivali knjige i tako ih umnožavali, sami uvezivali i opremali.

Kao što su se glagoljaši borili za očuvanje narodnog jezika, tako je trajna pozornost posvećivana očuvanju običaja i pjesme. Ništa manje pozornosti nije usmjereno k umjetnosti. Crkva sv. Donata bila je jedna od najvećih i dakako najstarijih u nekadašnjoj austrijskoj carevini. Usporedno se razvijalo i slikarstvo, pa je tako Klović, majstor minijaturnog slikarstva dostigao svjetsku slavu. Rođen je u malom mjestu Grižane kod Crikvenice, a ostavio je svijetu golem opus. Kao redovnik boravio je u samostanima Mantove i Padove. Ukrasio je svojim slikama i Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko, kao i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődyja, koji se čuvaju u riznici zagrebačke katedrale.

Brojni su primjeri i velik je doprinos kulturi dala Crkva. Recimo samo neke.

Antun Vrančić iz Šibenika djelovao je u XVI. stoljeću. Crkveni je prelat, diplomat i pisac, kasnije biskup pečujski, nadbiskup ostrogonski, a pred kraj života kardinal.

Drugi Vrančić, Faust, zaredivši se djelovao je u raznim mjestima vrlo revno pa je imenovan biskupom čanadskim. Njegov stvaralački duh podario je čovječanstvu brojne tehničke izume, između ostalih, i prvi nacrt padobrana. Objavio je i rječnik talijansko-latinsko-njemačko-hrvatski i mađarski, što je kapitalno djelo.

Među brojnim velikanima u znanosti, umjetnosti, diplomaciji, tehnici, s ponosom možemo podsjetiti i na Dubrovčanina Ruđera Josipa Boškovića. Nakon školovanja u rodnom gradu odlazi u rimski jezuitski kolegij, a tom redu pripadao je do njegovog raspuštanja. Velik doprinos dao je svjetskoj znanosti teorijom o sunčevim pjegama, a uz astronomiju bavio se i fizikom, matematikom te filozofijom. Jedno vrijeme bio je i u diplomatskoj službi.

Novijem dobu pripada i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, rođen u Osijeku. Svestran i darovit, nakon završetka školovanja u đakovačkom sjemeništu školuje se dalje i u Pešti polaže doktorat s područja filozofije, a u Beču iz teologije. Djelovao je i kao dvorski kapelan i direktor Augustineuma,

zatim je župan virovitičke županije, vođa je Narodne stranke, a svoje snage i sposobnosti usmjerio je i u unapređenje znanosti. Osnivač je današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i utemeljitelj Hrvatskog sveučilišta 1874. godine. Izgradio je i prekrasnu đakovačku katedralu, posvetivši je jedinstvu crkava i ljubavi hrvatskog naroda.

Među redovnicima koji su ostavili zaista vrijedna i posebno zanimljiva djela naše priznanje zaslužio je Herman, rođeni Dalmatinac, učenjak koji je tijekom 12. stoljeća boravio u brojnim gradovima Europe i Azije. Posebno zanimanje pokazivao je za arapski jezik i književnost, što mu je omogućilo da prevede Kur'an na latinski jezik. Prevodio je arapska djela i s područja astronomije, a prvi je na latinski preveo arapske Ptolomejeve Kanone i Planisferij.

Maksimilijan Vrhovec, zagrebački biskup, zapamćen je zbog odlučnog otpora uvođenju mađarskog jezika kao službenog u javnim poslovima. To je učinio u Ugarskom saboru, a s istim ciljem osnovao je, 1794. godine, tiskaru. Pozvao je svećenstvo da po župama skuplja i bilježi hrvatske narodne riječi, poslovice, pjesme. Vrhovec je pomagao i u izgradnji prve javne bolnice u Zagrebu. Također, na biskupskom je zemljištu dao urediti i veliki park, koji i danas koriste građani Zagreba i svi njegovi posjetitelji.

Jednako odlučno za očuvanje hrvatskog jezika borio se i biskup, kasnije kardinal, Juraj Haulik. On je 1841. godine utemeljio prvo gospodarsko društvo te pokrenuo tiskanje Katoličkog lista, što je imalo velikog odjeka u javnosti.

Povijest pamti i don Franu Bulića iz splitskog Vranjica, koji je studirao bogosloviju. Velik dio života posvetio je arheološkim istraživanjima. Ugled, kod nas, ali i u svijetu, stekao je istraživanjem starokršćanske bazilike i groblja u Solinu te brojnih starohvatskih spomenika. Posvetio je veliku pozornost brojnim antičkim spomenicima, posebno očuvanju Dioklecijanove palače u Splitu.

Svoju povezanost s narodom i brigu u teškim vremenima Crkva je dokazala i u Drugom svjetskom ratu kao i u nedavnom Domovinskom ratu. I danas se svi sjećamo aktivnosti i pomoći župa, a posebno zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca. On je spašavao ljude čiji su životi bili ugroženi, ne brinući za svoj život i sigurnost. Nakon rata umjesto sveopće zahvalnosti i priznanja komunistički režim mu je podario sramotno suđenje. No Crkva ga nije zaboravila, uzdiže ga u društvo blaženih i svetih; Nikole Tavelića, Marka Križevčanina, Ozane Kotorske, Leopolda Mandića, Petra Barbarića, Ivana Mertza, a narod ga štuje i upućuje mu molitve.

Pa zar nije višestoljetni zajednički mučenički hod Crkve i hrvatskog naroda u Hercegovini predivan primjer vjere, nade, postojanosti, nesebične žrtve koja iznjedri i danas poštovane velikane kao što su fra Anđeo Zvizdović, don Ivan Musić, fra Didak Buntić, biskup Paškal Buconjić, fra Petar Bakula, Drinske

mučenice. Niti brojne okupatorske sile, niti različite zle ideologije niti vrata paklena ne uspješe nadvladati to zajedništvo.

I tijekom Domovinskog rata pored ostalog Crkva se istakla svojom izuzetno razvijenom karitativnom djelatnošću. Uz to njezin predstavnik Adalbert Rebić, profesor biblijskih znanosti, semitskih jezika i arheologije, obnašao je izuzetno odgovornu dužnost predstojnika Ureda Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice. Dodajmo na kraju kao lijep primjer i svakogodišnju akciju Hrvatskog karitasa „Za tisuću radosti". Divnu, promišljenu i upravljenu upravo onima kojima su pomoć i lijepa riječ najpotrebniji.

* * *

Crkva je pored duhovnosti i promicanja vjere pridonosila i dalje nesebično pridonosi očuvanju narodne svijesti, jezika, kulture i umjetnosti i daje osjećaj u svim prilikama da nismo sami ostavljeni i nemoćni. Zato i mi njoj trebamo uzvratiti i iskreno podržati njezino poslanje i riječju i djelom.

Zajedno smo proletjeli kroz našu bogatu povijest, baš kao ptica koja se u letu tu i tamo neobvezno zaustavi. Proletjeli, tek da se prisjetimo nekih divnih ljudi i nekih divnih primjera koji nas uče, ohrabruju i daju nadu.

Božidar Majić

POVIJEST
ZEMLJOPIS

FRA ANDRIJA NIKIĆ
Kratka povijest Gruda i kretanje stanovništva 41
DOMAGOJ TOMAS - SREĆKO TOMAS
Baština mučeništva strpljivosti.....124
VJEKOSLAV ŠIMUNOVIĆ
Reljefne osobitosti prostora Zapadnohercegovačke Županije - podloga geoekološkom i turističkom vrednovanju kao prilog održivom razvoju županije.....161

KRATKA POVIJEST GRUDA I KRETANJE STANOVNIŠTVA

Uvod

Općina Grude osnovana je 1955. godine. Smještena je na granici Bosne i Hercegovine i Hrvatske, na rubovima plodnoga Imotsko-bekijskog polja uz cestu Mostar – Imotski. Grude su udaljene 49 km od Mostara, 19 km od Imotskog, te 100 km od Splita. Područje Gruda pripada podneblju niske Hercegovine do 500 metara nadmorske visine. Obuhvaća prostor omeđen Biokovom na jugu, te planinskim masivima Vrana i Čvrsnice na sjeveru (općina Posušje). Kroz općinu protječe rijeka Trebižat, koja se ne naziva cijelim svojim tokom tim imenom. Prate je sljedeća imena: Vrljika, Matica, Tihaljina, Mlada, Klokun, Vitina i Trebižat. Općinu čine naselja: Blaževići, Borajna, Donji Mamići, Dragićina, Drinovačko Brdo, Drinovci, Gorica, Grude, Jabuka, Puteševica, Ružići, Sovići i Tihaljina. Sa svojih oko 16.000 stanovnika i površinom od 218 četvornih kilometara ima 15. 476 stanovnika prema popisu 1991., odnosno 74 stanovnika na četvorni kilometar. Općina po novom geopolitičkom ustroju pripada Županiji zapadnohercegovačkoj u sklopu Federacije Bosne i Hercegovine.

Zemljopisno gledano župa Grude, piše Jerko Barić*, pripada području submediteranske Hercegovine. Po obliku tla nije prostor jednolik; izdvaja se brdsko-krški i poljski dio koji imaju različit ustroj tla. Brdski dio ima puno dulju nizanku naseljavanja u uvalama i docima, nego rubni poljski dio koji u zadnje vrijeme postaje težište naseljavanja u župi. Površina župe iznosi 31 četvorni kilometar i nije obličjem tla izdvojena od ostalog prostora, nego svojim većim dijelom slijedi crtu političko-prostorne podjele općina zapadne Hercegovine.* [1]

Sa sjevera, nastavlja Jerko*, graniči s općinom Posušje, međom koja ide Orlovim kukom (734 m), rubom Raškog polja preko Šušnjara, središnjim dijelom Vitroša i spušta se u Bekijsko polje. Južni i jugozapadni dio župe graniči sa župama Ružići i Drinovci, crtom koja ide poljskim dijelom preko Mlaka, zatim smjerom Matice na Prispu kroz Donje polje preko Barana. Istočni dio graniči sa župom*

[1] Više autora, **Župa Grude –** *Zbornik župe Grude – u povodu 100. obljetnice osnutka župe (1895.-1995.),* , Grude, 1995., str. 17.

Ledinac, od Barana preko Debele ljuti i Katura. Sjevernoistočni dio vezan je za općinu Široki Brijeg, od Orlova kuka preko Glavičine i Privije. Raspored zaselaka pokazuje veliku razbacanost daleko od glavnih prometnih smjerova. Takav raspored naselja u prošlosti brdskog dijela župe vezan je za ono malo obradive zemlje što je nudila škrta podloga (doci i uvale). Razmještaj naselja odraz je vrlo nestabilnih i pogubnih političkih prilika te velikih prirodnih nepogoda nakon koje su slijedile velike i dugotrajne poplave poljskog dijela župe sve do prokopavanja tunela Peć Mlini - Nuglo, koji je razinu poplavljenoga dijela polja sveo na najniži dio Mrkih stina, toka Matice. Osim u izuzetno kišnim godinama kada razina poplavljena dijela zauzima veliku površinu. Najnovija sklonost naseljavanja unutar župe jest preseljenje iz brdskog dijela u poljski rubni prostor, uz glavnu prometnicu Grude - Imotski i u samo općinsko središte Gruda. [2]

Ovaj je prekrasni krajolik obrastao niskim raslinjem tipičnim za kraške krajeve. Blizina mora daje ovomu kraju blagu klimu mediteranskih obilježja. Grude su bogate i prirodnim ljepotama, od brojnih jama i pećina karakterističnih za ovaj kameni, kraški krajolik pa do, što je za ovo područje neobično, brojnih izvora i vodenih resursa (jezero Krenica, Grudsko Vrilo, rijeka Trebižat, odnosno Vrlika).

Crkva u Grudama
Foto: Josip Ćorluka

[2] **Župa Grud**e – Zbornik..., str. 18.

Ovo podneblje ukrašeno je predivnim crkvama koje su iznikle iz ovog kamenjara na ponos svojih graditelja i kršćanskog puka koji se u njima okuplja. Crkva svete Kate u Grudama, bez ikakve sumnje, nosi pridjevak ljepotice na kamenu i od kamena, vitraja u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Ružićima su umjetnički izričaj stoljetne pučke duše na suvremen način, okoliš crkve sv. Ilije u Tihaljini s predivnim Gospinim kipom okrunjen zlatnim vijencem poljskih žena i nebrojenim skupinama hodočasnika osiguravaju rijeke hodočasnika.

Šamatorje s crkvama sv. Stjepana i zavičajnom muzejskom zbirkom u Gorici svjedoči o vjeri i kulturi ovoga naroda i kraja kroz više tisućljeća. Na padini ispod Nikića gradine, uzvisini Bristovica nalazi se jedna od rijetkih hercegovačkih 'katedrala' na otvorenomu u kjojoj su franjevci stoljećima slavili sveta otajstva, posebice svetu misu s vjernim pukom. A to čine prve nedjelje u lipnju svake godine. Grude su danas općinsko mjesto u Zapadnohercegovačkoj županiji. One su od sela, preko istoimenog naselja, sjedišta župe, te općine prerasle u gradić. Put njihovog razvoja je dugotrajan i djelomično poznat.[3]

Ovo područje dio je srednjovjekovnog humskog kneštva, koje je 1718. godine politički podijeljeno na Imotsku krajinu i Ostatak - Bekiju. Jedino franjevački red ujedinjuje tu umjetnu podjelu. A hrvatski kršćanski narod se sliježe i u crkvu sv. Franje u Imotskom, kao i u Gospino svetište u Međugorju. Niže će biti govora ne samo o Grudama i grudskoj općini nego i o kretanju katolika u grudskoj župi i franjevačkoj pastorizaciji.

1. Kratka povijest Gruda

1.1. Povijesna svjedočanstva

Po svojem položaju i blagoj klimi Grude s okolicom su još od davnina privlačile čovjeka da se tu nastani i ostane. U plodnoj kotlini prostranog Imotsko-bekijskog polja ljudi su živjeli, obrađivali zemlju, ubirali njezine plodove i, uz stočarstvo, prehranjivali se i mislili na svoju budućnost. O životu tih ljudi govore nam arheološki ostatci drevnih kultura iz vremena prahistorijskog, antičkog, kasnoantičkog i srednjovjekovnog.

Svjedočanstva o životu na ovim prostorima prisutna su još u pretpovijesnim vremenima. Naime, na mjestu Ravlića pećine, koja se nalazi u Peć Mlinima, pronađeni su tragovi života koji datiraju iz razdoblja kasnijeg neolitika. Naravno da je život na ovim prostorima tekao kontinuirano; smjenjivali su se narodi,

[3] Usp. Andrija Nikić, *Položaj, razvoj i uspon Gruda, te porast hrvatskog stanovništva*, **Hrvatska gruda**, Grude, 2008.

kulture, civilizacije... Prolazile su vojske, od rimske do Napoleonove, a u novija vremena napatio se ovaj kraj u dva svjetska i naposljetku Domovinskom ratu.

Na području Gruda sačuvano je nekoliko gomila. *Pokraj Duhanske stanice na neobradivu zemljištu Marijana Ćorluke,* piše u zborniku*, pronađena su godine 1961. dva groba ispod velike gomile kamenja. Gomila je u promjeru bila široka do 30 metara, a visoka do tri metra, stožasta oblika poput stoga. Grobovi su sa strane bili ograđeni običnim kamenima. Ispod jednoga kostura pronađen je mali stakleni privjesak u bojama. Biser je na jednoj strani sploštен i tu je u boji izrađena spirala (zavoj), dok je na suprotnoj strani lik križa plastično izrađen. Na krajevima križića je po jedno crveno zrnce. Pruge križa su bijele. Biser je po obliku sličan jednoj kopči nađenoj u Gubavici kraj Bune i nalazi se u Muzeju Hercegovine, vjerojatno je iz 2 -1. stoljeća prije Krista. Poznati su likovi križa na kiparskim zemljanim tanjurima. U Gorici su pronađena slična zrnca sa spiralama. Ipak se može reći da gomila u Grudama, ispod koje je pronađen obojeni biser, obilježava mjesto na kojem je pokopan bogati Ilir.“* [4] Isti autor nastavlja*: Najpoznatija je gomila tzv. “Mandina gomila” u Dragićini, ispod Biloševih kuća. Dosta je velika i na visini je. Navrh nje ima više grobova, koji su odmah na površini. Ispod nje i po njoj ima prizida, zbacanih od gola kamenja. Povrh nje ima pijeska i sitna kamenja te ostataka od opeke. Po svemu se čini da je tu nekad bio žestok požar (Puk vjeruje da je u toj gomili položeno veliko blago, ali radoznali kopači brzo su otjerani)“.*[5]

U istoj knjizi stoji: „*Povrh Brnadića kuća na jednom brežuljku diže se stara gradina na kojoj se još i danas vide zidovi od čatrnje (nakapnice), zidovi od utvrde i nasipa, te još kojekakvi zidići u duljini od sto metara. Na vrhu gradine postoji veliki grobni kovčeg s ukrasom rozeta, polumjeseca i okrugle kamenice. Ispod kovčega grob je ozidan kamenovima”*[6]

Rimljani su u prvom stoljeću izgradili vojnu cestu Salona – Narona, koja je vodila preko grudskog područja. Jedna od putnih postaja na toj cesti *Ad Fuscina* nalazila se u Tihaljini (Rašići). Iz kasne antike istražena je ranokršćanska crkva iz 5. – 6. stoljeća u Gorici, s grobnicama i krstionicom. Na istom mjestu podignuta je ranohrvatska i predromanička crkva s nekropolom biliga. Vjerojatno je u Gorici bilo sjedište župe koju pod imenom *Gorimita* u 12. stoljeću spominje *Ljetopis Grgura Barskog*. Druga značajna srednjovjekovna grobišta nalaze se na Ledincu (Petrović), Tihaljini, Selinama (Hlapac Ružić), Drinovcima, Grudama (Bilom Brigu) i drugdje.

[4] **Župa Grude…**, str. 139.
[5] **Župa Grude…,** str. 140.
[6] **Župa Grude…**, str. 139.

1.2. Srednjovjekovni usponi

O obiteljskom imenu (prezimenima) teško je govoriti. U jednom povijesnom izvoru koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku iz 1361. godine spominje se Pero Miloš, podanik župana Sanka Miltenovića, podrijetlom iz Humske Zemlje.[7]

U pučkoj predaji je ostalo „kako je plemić Vrućević na toj gradini imao svoje dvore i po tome je zaselak dobio ime Vrućice."[8]

O životu i stanju naših pređa u srednjem vijeku svjedoče lokaliteti sa stećcima, bilizima, stojećcima. Stećci su rječiti govornici. Oni govore sami za sebe, o kulturi, življenju, ekonomiji, pismenosti, vjeri, običajima, civilizaciji, ekonomiji, o prožimanju svega toga ukamenjena od jedanaestog do druge polovice petnaestoga stoljeća.[9] Oni su, nažalost i svjedoci ostataka nekadašnjeg bogatstva što se posljednjih stoljeća uništavalo. Ostatci ostataka – reliquiae reliquiarum, ipak, pomažu nam predstaviti kulturu i civilizaciju života naših pređa u srednjem vijeku. Grobišta su grad mrtvih, jer su kršćanska groblja ustrajni pokušaji urbaniziranja naselja i sela. Ona svjedoče stalnosti života i smrti na tim prostorima.

Humska Zemlja u srednjem vijeku, odnosno današnja Hercegovina, bez ikakve sumnje, kolijevka je stećaka. Stećci su najprepoznatljiviji simboli hercegovačkog krša. Oni jezikom ljepote, poput Biblije u kamenu, naviještaju Boga i njegova čudesna djela ljudskom rukom usječena u stećak. Tako su naši pređi ovo područje zasijali, zapravo kultivirali i okitili stećcima koji su, usprkos povijesnim (ne)prilikama, i danas brojni prenositelji poruka kršćanske civilizacije. stećci su svevremenski bilizi, razgovor s minulim vremenima, pisana kamena povijest, knjiga rođenih i knjiga umrlih, rasuti glasi o našim korijenima, o našim prostorima. Oni su pečat plemenite naše i našeg bitka u njoj, oni su kazalo ritma vremena i života. Sačuvati stećke i znanje o njima znači imati moćnu točku i snažan oslonac u sebi i o sebi na baštini svojoj. Srednjovjekovni stećci odavno su privlačili pažnju arheologa i povjesničara. Stećci su autohtoni srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Bosni, Humu, Zahumlju, humskoj zemlji Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i manjim dijelom u Srbiji. Oni su ukrašeni plastičnim prizorima iz života, lova, viteških turnira i natpisima "bosanicom", domaćom varijantom ćirilićnog pisma. Ostaju spomenici i čuvari tajne jednog danas zagonetnog i nerasvijetljenog vremena humske povijesti. Čuvari tajne, ali i ključevi za njeno otkrivanje, za dešifriranje

---

[7] **Župa Grude…,** str. 9.

[8] **Župa Grude…**, str. 139.

[9] Julijana Kovačević, *Naslijeđe stećaka – podsjetnik*, **Gradovrh** – *časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja*, Matica hrvatska – Tuzla, studeni 2007., str. 124.- 137. Ovdje str. 136.

i onog davnog i ovog današnjeg humskog čovjeka u Milkinu iščitavanju dobili su nove priloge.

Stećci mističnim porukama povezuju srednji vijek s današnjim potomcima. Riječ je o uspravnim pločama različitih veličina i podvrsta, koje su najčešće izvedene iz osnovnoga oblika što neizravno sugerira čovjekoliku i križoliku figuru u isti mah. Kršteni čovjek i u srednjem vijeku u Humskoj Zemlji u kamen je utiskivao križ i postavljao ga za trajan znamen „na svom plemenitom". Stećak i križ u Humskoj Zemlji, Hercegovinu su okitili nerazdvojnim životom koji ih i danas ujedinjuje, svjedoči, simbolizira i povezuje u nerazdvojno trojstvo.

Danas, koliko mi je poznato na području Gruda, postoje stećci na više - mjesta. Oni bjelodano svjedoče o tamošnjim naseljima i selima iz srednjeg vijeka. Prema tekstu u zborniku, navode se sljedeća mjesta:

Na lijevoj strani ceste Grude-Imotski postoji predio Sklad na imanju Franje Bušića i na njemu četiri grobne ploče od kojih je na jednoj izrađen križ. Tu je nekad bilo više stećaka. Na imanju Mate Spajića - Jogića leži grobna ploča i sljemenjak. [10]

U zaseoku Vrućice na imanju Milke Brnadić udove Cvitana ima sljemenjak s ukrasom rozete, polumjeseca, kratkog mača i lika konjanika s kopljem. Konjanik se bori s pješakom koji drži mač u ruci.[11]

Stećak u Grudama
Foto: Josip Ćorluka

[10] **Župa Grude…,**, str. 136.
[11] **Župa Grude…,**, str. 136.

"Na mjestu Miši u Grudskom Vrilu bilo je pet grobnih kovčega, ali izgradnjom prometnice Grude-Imotski nestali su." [12] Nisu oni nestali, nego su ih divljaci porazbijali i uništili svjedočanstva kršćanske i hrvatske kulture na ovom mjestu.

„Na imanju Vlade Mikulića - Gršića u Krištelici uz desnu stranu ceste Grude-Ledinac, postoji skupina stećaka-ploča (4 komada) i dva sljemenjaka manjeg obujma. Na jednom sljemenjaku izrađen je lik svijećnjaka, lik životinje i polumjeseca, uprizorenje kola sastavljenih od triju djevojačkih likova, dok je uz njih lik s mačem."[13]

„Isto tako na lokalitetu Grovište nalazi se grupa stećaka s obilježjima čisto kršćanskog karaktera." [14]

„U selu Alagovac, povrh Barića groblja nalazi se srednjovjekovno groblje sa stećcima uz grobnu gomilu. [15]

Prema daljnjim zapisima pronašao sam grobišta: Pocrte 7 stećaka, Grovište 6 stećaka u obliku crkvice ili sanduka. *Na stećku iznad Marića kuća*, piše u zborniku, *naslikan je mjesec i na oba kraka mjesečeva nalazi se po jedna osmokraka zvijezda. Na strani na koju je okrenuta glava ukopanog, nalazi se grčki križ.* [16]

Na Bilom Brigu je, prema još uvijek sačuvanim stećcima na širem području, čini se, postojalo veće groblje s brojnim stećcima. Godine 2011. pronašao sam još pet sačuvanih stećaka. Malo dalje bio križ s likom nepoznatog ratnika.[17]

Okolo navedenih grobišta postojala su veća ili manja naselja u kojima su naši davni Gruđani provodili svoje životne dane, godine i stoljeća. Mislili su na svoju budućnost i, prema svojim ekonomskim mogućnostima - a one nisu

---

[12] **Župa Grude…,**, str. 137..

[13] **Župa Grude…,** str. 137.

[14] **Župa Grude…,** str. 138.

[15] **Župa Grude…,** str. 138.

[16] **Župa Grude…,** str. 139.

[17] Hrvatski nepoznati ratnik mirovao je *na svom plemenitom* oko osam stoljeća, vjerujući da će nasljednici poštivati svetost groba i grobišta. Preoravanje grobalja, rušenje nadgrobnih spomenika, uništavanje križeva i sl. naziva se oskvrnućem groblja. U srednjem vijeku su se na stećcima i pod križevima naši pređi pokapali s porukama: *„legoh na svom plemenitom… i molju vas ne nastupajte na me"„na svojoj plemenitoj", „učvrstio na plemenitoj", „na svojoj plemenitoj odmirači", „na svojoj zemlji, na plemenito", „nikada mnog ne imah, nikada ništa nesta, a dijelih", „I na svoji Baštini legoh" „daj mu Bože duši da bude spasen"* …Ako tko od nas ili naših potomaka gore napisano porekne ili izmijeni, neka je klet i proklet Gospodinom živim Bogom, Ocem, Sinom i Duhom Svetim, jedincatim i nedjeljivim Trojstvom, svetom i prečistom Djevicom Marijom, Majkom Božjom, četvoricom evanđelista, dvanaestoricom apostola, sedamdesetoricom izabranika, Svima svetima od vazda Bogu ugodnima i neka bude pridružen Judi Iškariotskom koji prodade Sina Božjega za trideset srebrenjaka i nek bude pridružen onima koji vikahu 'Propni ga, propni, krv njihova na njih i njihovu djecu'. Pisano pod Kreševom, mjeseca kolovoza, dvanaestoga dana, ljeta Gospodnjega 1434. Usprkos izrečenih i napisanih prokletstava današnji vandali ne odustaju od svojih egoističnih namjera. Tako od 16. ožujka 2007. nema više nekropole Bili Greb u Grudama. Nakon Posušja i Širokog Brijega i u Grudama je počinjen kulturocid. Uništen je još jedan srednjovjekovni kršćanski kulturni spomenik... S pravom je upozorio Ante Škobalj da su stećci, križevi, 'bilizi' i mrginji grobova i trajni spomenici povijesti i života kraja u kojem se nalaze: *Zato svaki koji diže ili premješta te spomenike čini dvostruko zločinstvo: uklanja ih s groba na koji su po pokojnikovoj volji postavljeni i na kojemu moraju trajno ostati da ga čuvaju i označuju te i samom kraju u kojem se nalaze daju posebno značenje povijesno i svjedočanstvo, a drugo je zločinstvo što ih premještaju tamo gdje ih nikad nije bilo i tako od njih prave krivo svjedočanstvo. – Ukratko:* Zločinstvo čini onaj koji je križ rastavio s onim čiji je znamen i što ga je premjestio gdje mu nije mjesto. Treba se nadati da će u nekim novim, boljim vremenima zdravi ljudi pronaći odgovarajući način da križevi i stećci prežive na svojim mjestima – *na svom plemenitom* - zaštićeni i od zuba vremena i od prenošenja.

bile slabe, podizali svoje grobnice sa stećcima. Često se među grobištima nalaze stećci kao crkvice.

Najsavršenije crkvice-sljemenici sačuvane su u Hercegovini na više mjesta. Odgovor na pitanje zašto je prekinuta praksa postavljanja stećaka kao nadgrobnih spomenika, bez ikakve sumnje se dovodi u svezu s okupacijom Hercegovine. Nastavak postavljanja i razvoja stećaka su, bez ikakve sumnje, prekinula osmanlijska osvajanja u 15. stoljeću i ekonomsko iscjeđivanje domaćeg i preživjelog katoličkog pučanstva.

Na žalost, prije dvije i pol godine (2008.) s grobišta Bili Brig uklonjen je križ s likom nepoznatog ratnika. To je učinjeno, nakon pravorijeka voditelja zaštite spomenika kulture arheologa prof. Tihomira Glavaša i potpisa ministra prosvjete… prof. Joze Marića. Radi se, bez ikakve sumnje, o grobu nepoznatog nam kršćanskog i hrvatskog ratnika. To je sa „svog vlasništva" uništio neki Mikulić. Na tom grobištu danas je postavljen kiosk „Tisak", a okoliš je asfaltiran.[18] Nekropole sa stećcima su, ako se izuzmi arheološki ostaci još neistraženih ranokršćanskih i srednjovjekovnih crkava i samostana, jedini vidljivi kameni svjedoci vremena od desetog do petnaestoga stoljeća. Njihova je vrijednost za proučavanje srednjega vijeka u mjestima Huma, Humske Zemlje, Zahumlja i Hercegovine i šireg područja, o kojima ponekad nemamo nikakvih drugih vrela, ne samo sa stajališta povijesti umjetnosti, neprocjenljiva. Začuđuje da, koliko mi je poznato, dosad nije donesen propis koji bi zabranio njihovo uništavanje i prenošenje, a do onih koji su sankcionirani rijetki drže. Također začuđuje pokušaj očuvanja stećaka i križeva tako da se premještaju u muzeje, ili na provizorna mjesta, a da prije toga nisu istraženi grobovi nad kojima su se ti spomenici nalazili.

Neki su zaboravili da je svaki križ i svaki stećak kao grobni spomenik, duboko ukorijenjen u svojedobni životni, vjerski, religiozni, kulturni, ekonomski, politički i povijesnomentalitetni sklop pokojnika kojemu je podignut ili njegovim nasljednicima. S pravom je upozorio Ante Škobalj da su stećci, križevi, 'bilizi' i mrginji grobova i trajni spomenici povijesti i života kraja u kojem se nalaze: *Zato svaki koji diže ili premješta te spomenike čini dvostruko zločinstvo: uklanja ih s groba na koji su po pokojnikovoj volji postavljeni i na kojemu moraju trajno ostati da ga čuvaju i označuju te i samom kraju u kojem se nalaze daju posebno značenje povijesno i svjedočanstvo, a drugo je zločinstvo što ih premještaju tamo gdje ih nikad nije bilo i tako od njih prave krivo svjedočanstvo. Zločinstvo čini onaj koji je križ rastavio s onim čiji je znamen i što ga je premjestio gdje mu nije mjesto. Još težu kvalifikaciju zavrijeđuju oni iz kulture koji su naredili da se to učini.*[19]

[18] Žalosno je da se u znanstvenim krugovima srednjovjekovnim stećcima i križevima nije posvećivala dovoljna pozornost.
[19] Tako se i u Grudama obistinjuje: *Što nisu porušili poturice, porušiše "poduzetnici".*

Dana 3. lipnja 2011. objavljena je vijest o razbijanju preostalih stećaka na Bilom Brigu.Priložene slike to uvelike dokumentiraju. Stećci na Bilom Brigu ponovno ne miruju.[20] Nepoznati vandali, svojim su barbarskim i nadasve bezbožnim činom krenuli su u uništavanje stećaka, a javnosti prezentiramo fotografije koje najbolje prikazuju na što su sve spremne ove osobe. Teško je zaključiti što se događalo u glavama ovih "ljudi" dok su uništavali spomenike kulture i nacionalnu baštinu ovoga mjesta.

Stećci - naselja s našim predima višestruko govore. Ponajprije za kršćanski i hrvatski puk, nasljednike, njihove najbliže – oni bi trebali značiti sve. Za nas vjernike to je mjesto molitve, mjesto razmišljanja-meditacije, mjesto susreta, ako možda ne s dušama, tada sigurno sa zemnim ostatcima, s uspomenama koje su ostale iza njih. Sačuvani stećak je mjesto individualnog-osobnog pijeteta njihovih nasljednika, krvnih srodnika, najbližih, njihovih prijatelja, njihovih poznanika, ali i kolektivnog pijeteta cijelih Gruda i Ružića.[21]

Oni koji počivaju pod „teretom" stećaka, u strahu da ih dvonožni razbojnici ne bi oskvrnuli, svjedoci su i čuvari katoličke vjere i hrvatske kulture, naše domovine! One, upravo one u čije su temelje oni ugradili svoje kosti, svoje živote. Na Bilom Brigu stoljećima postoji naselje. Njega su odabrali naši pređi prije kojih devet-osam-sedam stotina godina – u vrijeme kada su franjevci počeli svoje djelovanje na našim hercegovačkim područjima.[22]

U elektroničnom obliku pisac poručuje: *I tada ćete čuti pjesmu – Rodili me da prkosim vjetru svakom, lahoru, zalazu-tramontani, buri, orkanu… Kako onom slabom, jednako i jakom, i u noći mrkloj i u svijetlu danu…! I zato, neka nitko ne dira one koji počivaju na svom plemenitom tlu pokriveni stećcima kako ih nestašni putnik i namjernik ne bi probudio, nego da se zaustavi i razmisli o poruci: Što si ti, bio sam ja, a što sam ja, bit ćeš ti! Zauvijek i za sva vremena – od nekropole prste dalje! Jer - Boj se onog ko je viko bez golema mrijeti jada…! I ne zaboravite - imamo i pjesnike, koji će, ako zatreba, i njihove mrtve kosti pjesmom pretvoriti – u nove bojovnike! – Pisac zaključuje: „Vjerujemo da će nakon ovoga reagirati i policija i kulturne institucije, kao i kompletan puk općine Grude jer*

[20] - www.boboska.com/.../1935-sramota-gruda-oskvrnuti-steci-na-bilom-brigu - Uz druge komentare može se tu pročitati: „Ovo nije sramota, ovo je poprimilo razmjere tragedije!!! Prvo su "službene" institucije uklonile kameni križ i iskopale kosti na Bilom Grebu za potrebe lokalnog poduzetnika a sad ovo. Marvo ništa vam nije sveto. Ovdje trebaju reagirati građani i pisati peticiju da se ova nekropola uredi i zaštiti. Ne će ovi gore ništa uraditi ako ih se ne pritisne. Treba se i Crkva uključiti to uvijek upali." Drugo upozorenje:„Diranje u stećke se vraća i vi znate povijesne priče što se događa onima koji narede ili osobno krenu u uništavanje ili micanje stećka. Ne treba dirat ničije vječno počivalište. Svi smo mi vjernici i svi mi znamo da Duša nakon ovozemaljskog života prelazi u vječno Kraljevstvo. Ničije počivalište ne treba dirati. Čitajte Bibliju i vidite o Posljednjem sudu gdje će se tijelo spojiti s Dušom. Čak i agnostici vjeruju da postoji nešto više, što znači Bog, i oni se nikad ne bi usudili uništavati stećke. Ne treba to raditi! Neka Bog oprosti onima koji su u to dirnuli, ali to im nije trebalo. Još jedno razmišljanje: Zvali su ga još Bič Božji. Bio je jedan od najvećih osvajača u povijesti i najčuveniji među barbarskim vođama. Da se sad ustane i upozna grudske barbare, vidio bi da im nije ni do koljena.

[21] Tu je, uz slike, prenesen i moj tekst što sam ga napisao prije dvije godine.

[22] http://www.boboska.com/grude/1935-sramota-gruda-oskvrnuti-steci-na-bilom-brigu

ovo što se dogodilo na Bilom Brigu ne smije proći nekažnjeno."[23] *Nakon gotovo pet mjeseci nije mi poznato da se išta od očekivanog dogodilo. Moguće, ostaje osnaženje vandalima da nastave uništavati i preostale stećke.*

(Iz srednjeg vijeka poznata je crkva sv. Marka u Dragićini.[24]*)*

1.3. Pod turskim zulumima

Žestoki turski napadi 1463. i susjednih godina okupirali su i najveći dio Hercegovine. Okupirane dijelove Osmanlije su priključile Bosanskom sandžaku. Hercegovina je kao zaseban sandžak oformljena 1470. godine i kao takva je ostala gotovo do kraja osmanske okupacijske vladavine u Hercegovini. Do 1482. godine Turci su okupirali gotovo sva naselja, sela, utvrde, gradove i krajeve na području današnje Hercegovine. Prema popisu iz 1475./77., gotovo sva sela su u sastavu Sandžaka, podijeljena u timare i sandžak begov has. Nakon definitivnog oblikovanja Hercegovačkog sandžaka potpuno je zavedena osmanska vlast. Upravna podjela vršena je na kaze (kadiluke), a kadiluci na nahije. Bivše župe, a prevedeno na turski nahije odgovarale su, bar u početku, srednjovjekovnoj podjeli na župe. Kasnije se od toga odstupilo. Iako je osmanlijska krvoločna okupacija bila postupna i temeljito pripremana, ona je u svojoj završnoj fazi bila praćena teškim pustošenjima i razaranjima. O tome svjedoče popisi poreznih obveznika (defteri) Hercegovine što su ih poduzimale Osmanlije nakon okupacije pojedinih područja. Hercegovina je dugo vremena ostala gotovo pusta. Pučanstvo je bježalo pred Osmanlijama u neosvojena područja i u druge zemlje.

U turskom dokumentu iz 1575., među svjedocima otpora protiv najezde pravoslavnog mitropolite Savatina da katolike podjarme pod svoju jurisdikciju spominju se, uz ostale Petar, sin Matijin iz sela Grude, sa svojima…[25]

Deset godina kasnije (1585.) među popisima sela imotske župe pod br. 17. upisano je selo Grude, *oni koji love ribu iz spomenuta dva sela neka vlasniku timara daju desetinu, u posjedu sela Ružići i Grude, prihod 300 /akči/. Timar Mehmed-aga, dizdar tvrđave Rog*[26]

Kasnije je 31. svibnja 1768. biskup fra Marijan Bogdanović je iz Gorice stigao u Grude. „Tu ga je dočekao fra Ante Vrcić i ugostio Franjo Miloš u svojoj kući, gdje je prenoćio. Dana 1. lipnja 1768. prečasni gospodin biskup ispovijedao je i u toj istoj kolibici, pošto je postavljen oltar, održao misu; sakupljenom je

[23] http://www.boboska.com/grude/1935-sramota-gruda-oskvrnuti-steci-na-bilom-brigu

[24] Petar Bakula, **Hercegovina prije sto godina,** Mostar, 1970.

[25] Usp. Andrija Nikić, **Događajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918**., Mostar 2003.„, str. 208.

[26] Usp. A. Nikić, **Događajnica…**, str. 212.

puku rekao razlog svog dolaska, održao pobudni govor i više njih pričestio, a nekoliko ih krizmao. Istog dana, pošto je ručao, presv. gospodin je otišao u drugo selo zvano Ružići, dva sata udaljeno. (f.336v) Tu je bio lijepo primljen u kući braće (fratara) kreševskog samostana, u kojoj župnik redovno boravi, i tu je prenoćio. Dana 2. lipnja, na koji je pala svetkovina Tijelova , isti je presv. gospodin ispovjedio vrlo mnogo pokornika, a zatim održao misu brojnom puku ispred te kuće, pošto su podigli oltar pod orahovim stablom. Propovijedao je revno (o temi) „neka svatko ispita samog sebe» i više njih pričestio a vrlo ih mnogo krizmao… Na cijelom području živjelo je 1423 katolika. Dana 3. lipnja gospodin biskup se zadržao na istom mjestu i ispovjedio nekoliko pokornika, održao misu pod istim stablom, puku preporučio mnogo stvari, a neke potvrdio svetim pomazanjem. Zatim je poslije ručka pregledao sveti pribor i u ovoj župi našao dva prijenosna oltara sa svim potrebnim za održavanje mise; nije našao ništa neprilična osim jedne misnice, za koju je rekao da se nabavi (nova). Zatim je kasno otišao u treće selo ove župe, udaljeno dva sata, zvano Tihaljina, gdje ga je primio Filip Rašić (f. 337r), katolik, u svoju kolibu i tu je prenoćio. Dana 4. lipnja je ispovjedio više pokornika pa je u polju, na oltaru podignutom pod orahovim stablom, održao misu. U propovijedi je preporučio da vode kršćanski život, vrlo mnogo njih je okrijepio svetom pričešću, a one koji su to tražili, potvrdio svetom krizmom. Zatim je (sabranom) puku i cijeloj župi podijelio pastirski blagoslov i poslije ručka otišao u sljedeću župu."[27]

Reforme u Turskom Carstvu, koje je započeo još sultan Selim III. (1789.-1807.) a nastavio njegov nasljednik Mahmud III. (1808.-1839.), izazvale su u Bosanskom pašaluku otpor povlaštenih slojeva koji su nastojali, predvođeni Husein-begom Gradaščevićem, izboriti što veću samostalnost pašaluka. Iako je u oružanom sukobu 1831. i 1832. Gradaščević više puta porazio sultanovu vojsku, zahvaljujući neslaganju među vođama autonomaša i taj je pokret doživio neuspjeh. U tom sukobu hercegovački prvaci Ali-aga Rizvanbegović, Smail-aga Čengić, Bašaga Redžepašić i ljubuški kapetan Sulejman-beg ostali su vjerni sultanu i središnjoj turskoj vlasti u Carigradu. Nakon što je bosanski vezir Ali Namik-paša sa sultanovom vojskom 26. ožujka 1831. bio poražen i zarobljen, Ali-aga Rizvanbegović je imenovan zamjenikom bosansko-hercegovačkog vezira. U tom svojstvu Rizvanbegović je 24. kolovoza 1831. uputio župnicima i kapelanima, dvanaestorici knezova »i svoj pravoj carskoj raji« u Bekiji i Nahiji, svoju »zapovid« kojom im je naložio da priznaju svojim kapetanom i zapovjednikom Sulejman-bega i da »kao i ostali svijet, ne slušajući one nevaljalce koji carsku i virnu raju na zlo nameću (bune protiv cara), neka raja pazi na svoje poslove i neka ukaže virnost čestitom caru ... «[28]

[27] Usp. A. Nikić, **Događajnica…**, str. 324.-325.
[28] M. Vego, **Bekija**, n. dj.

Po pričanju kmeta Ivana Jurčića iz Ružića, 23-godišnjega sudionika u »utvičkom boju«, »utvičkom ratu« ili »bježaniji« (zbog bježanja stanovništva u Dalmaciju), kako se sve naziva taj kratkotrajni bojni sukob, za koji dan poslije bitke »poginulih naših pošle žene na mezovo, jer muškarci nisu smjeli, po čarapama ih poznavale, tužno oplakale, u ječermama pržine donosile (jer nisu mogle kopati grobove) i svaka svoga vojna na mjestu lijepo ukopala«. Zatim su skinule glave s kolaca i pokopale ih.[29] Poslije je u Vitini, na mjestu gdje su pokopane glave poginulih, Sulejman-begov unuk Mehmed-beg Kapetanović podignuo spomenik s natpisom iz kojeg je vidljivo tko su poginuli u utvičkom boju. Natpis glasi: »Ovdje počivaju odsječene glave vjernih i hrabrih naših zemljaka koji pogiboše za svog dobrog poglavicu ljubuškog kapetana na Utvici 31. svibnja 1832. godine boreći se protiv zloglasnog Azijata Osman-bega Manova. Iz ljubavi prema svojim milim zemljacima, a i za historički spomen, podiže ovaj mali spomenik unuk i potomak narečenog poglavice, Mehmed-beg Kapetanović, načelnik gl. grada Sarajeva, u svom rođenom mjestu plemenitoj Vitini u maju 1894.g.« Ispod toga natpisa su podatci o poginulima: Franjo Bešlić iz Rastovače, Jako Kordić iz Tihaljine, Marko Leko iz Tihaljine, Marko Šimić iz Ružića, Marko Šimić-Petrilj iz Ružića, Makso Jurčić iz Ružića, Marko Širić iz Broćanca, Nikola Širić iz Graca Posuškog, Nikola Pandžić iz Drinovaca, Petar Bošnjak iz Posušja, Petar Bošnjak iz Gorice, Petar Ravlić iz Drinovaca. Lahka im zemlja!« Kako je vidljivo, među poginulima su dvojica iz Tihaljine - Jako Kordić i Marko Leko.

Što se više približavamo današnjim vremenima, o Grudama pronalazimo sve više podataka. Polovicom devetnaestoga stoljeća, točnije 30. prosinca 1857., neki Ćorluke iz Gruda predvidjeli su gradnju crkve na Gomilici pa su darovali svoj posjed župnom uredu u Gorici.Darovnicu je u ime širokobriješkog samostana primio fra Petar Bakula, župnik u Gorici.[30] Stoljeće kasnije je na tom području fra Gabro Grubišić i vjerni puk na Gomilici podigao velebnu crkvu koja zagledana u zvijezde povezuje zemlju s nebesima.[31]

1.3.1. Oslobađanje od zuluma

Stanje katoličkoga puka u Hercegovini s franjevcima na čelu tijekom dugoga razdoblja (400 godina) pod turskim barbarstvom[32] obilježeno je raznovrsnim

---

[29] Martin Mikulić, **Pustinjakove pripovijetke**, Duvno, 1972., str. 40.-4l.

[30] **Župa Grude…,** str. 28.-9. Darovnicu su križem označili: Jure Čorluka, Mate Čorluka i Matija Ćorluka.

31 Nakon obnovljenih zamenih cvjetova, crkva dobiva i obnovljenu ponutricu. U njoj se Gruđani s raspjevanom mladosti rado svetoj Kati utječu i Bogu mole.

[32] Kao jedini regulator osobnoga, društvenoga, materijalnoga i duhovnoga života u zemljama koje su Turci osvojili važio je islam. U uvjetima što ih je islam nametao razvijao se i duhovni život ne samo onih koji su ga bili prihvatili nego i svih ostalih turskih podanika. Od 1237. pa sve do 1878. godine vrijedili su tzv. Zakoni o raji. (Usp. A. Nikić, *Događajnica…*, str. 70.-71.) Ne treba sumnjati u to da je svaki taj propis u praksi točno i doslovno primjenjivan, kao što je posve sigurno i to da su katolici i franjevci bili prisiljeni podmićivanjem i lukavstvom zaobići ili izigrati pojedine točke tih zakona. Postoje mnogobrojni neoborivi dokazi da su glavne točke zakona, upravo one koje najdublje zadiru u moralni i gospodarski život kršćana, u punoj

zulumima što su ih samovoljni muslimani provodili nad katolicima – rajom. Nastojeći proučiti prošlost svoga naroda i na temelju nje izvući pouke za bolju budućnost, fra Petar Bakula je napisao 1862. godine prvi Žrtvoslov franjevačke zajednice i katoličkoga puka u Hercegovini. U njemu je pokušao objektivno prikazati sva mučeništva što su ih fratri i njegov narod podnijeli tijekom stoljeća. *Zaista*, piše fra Petar Bakula *polje tako slavno, zaslužuje moj trud i zanimanje. Često mnoge okolnosti priječe na okrutan način put svakoj našoj želji i svakoj našoj svetoj dužnosti da se nakon toliko truda i muke samo ukratko o tom i taknemo.*[33] *Ja sam,* nastavlja Bakula, *upravo, u ovom drugom položaju, jer pošto četvrti put*[34] donosim vijesti o Hercegovini, dopušteno mi je da ih samo ukratko spomenem. Ako ovim preprekama pribrojim svoje ostale misionarske dužnosti od god. 1846. (kad sam se vratio iz Italije): župnik, upravitelj novih građevina, daleka putovanja po misijskim poslovima i stotinu drugih prepreka, mogao bi netko pomisliti da su to isprike mene kao čovjeka koji bi bio sretan ako ne zbog ništa. Ali, ako vam spomenem da sam ja siromašni franjevac i da

mjeri bile na snazi, i to do kraja turske vlasti koja ih je primjenjivala ne samo da bi ih ponizila nego da bi nestalo i katolika i franjevaca, i njihovih samostana i crkava. (Usp. Ivo Andrić, „Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske uladavine", *Sveske zadužbine Ive Andrića*, I/1982., sv. 1., str. 71-89.) Prosvjedi upućeni turskoj vladi uvijek su imali protuučinak. Usp. Arhiv P., *Povijest,* sv. 2, str. 396; Dominik Mandić, *Acta franciscana Hercegovinae...*, I, ab an. 1463. - 1699., Mostar, 1934.; D. Mandić, *Bosna i Hercegovina*, I-II, Chicago, 1960., 1962., III, Rim, 1967.; D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968.; D. Mandić, *Hrvati i Srbi dva stara različita naroda*, Zagreb, 1990.; D. Mandić, *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis*, Chicago – Roma, 1962.; D. Mandić, *Bogomilska crkva Bosanskih krstjana*, ZIRAL, Chicago – Roma – Zürich – Toronto, 1979.; D. Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, ZIRAL, Toronto – Zürich – Roma – Chicago, 1982.; *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim, 1963.

[33] Biskup fra Rafo Barišić u svome izvješću iz 1855. godine (br. od 27 do 32) piše: br. 27: „Ne postoji u ovom mjestu prava sloboda živjeti po vjeri […] U Mostaru su noću uz pogibelj svećenici ulazili u ovaj grad da bi vjernicima podijelili svetinje […] Toliko su bili divlji ovi tirani! […] Božje tajne se slave i riječ Božja propovijeda rečenim vjernicima spomenutim svetkovinama u grobljima u kojima nema crkve. […] Zgradica u sredini groblja sagrađena od kamena redovito bez maltera, pokrivena pak daskama ili slamom koju nazivaju 'čerga' […] Ako sultan proglasi da je prestao mir, naši Turci lako će se vratiti na prijašnje barbarstvo i okrutnost, čega se mi uvijek bojimo da će doći…" Br. 28: „Što se tiče progonstava koja trpe katolici u ovim mjestima, koja dolaze od Turaka, u odnosu na svećenstvo, ona su manja. Škriplju zubima, ali tako drzovito i smrtonosno ne smiju ujedati. To je tako mnogo više iz političkih razloga, nego iz dobre volje. Znadu naime da je samo katolički kler sposoban javiti nepravde sultanu, i protiv nepravda i mučenja kojima su jadni kršćani podvrgnuti. Oni to čine neposredno ili posredno/ preko drugih katolika. Stoga oni ponešto opraštaju kleru i prave se kao da ne vide, da bi šutio i prestao moliti za progonjene kršćane koji su za iskaljivanje mržnje nad njima. Što više, u ovo vrijeme kad su očekivali olakšice, to je vrijeme najtežih nameta koji su potvrđeni od gradskog savjeta zvanog Medžlis. Ima i drugih mnogih teškoća, osobito pak okrutni postupci vlasnika / aga i begova/. Ovo oni čine javno protiv kršćana usprkos sultanova tanzimata koga preziru. Ako bi se on opsluživao, kršćani bi mogli nekako živjeti, jer bi bili oslobođeni mnogih muka i jada, a to sigurno neće doći bez sile. Nakon svega Grci shizmatici ne mogu bljuvati onaj otrov koji je u njima, jer nemaju nikakve vlasti i mnogo manje su cijenjeni od Turaka, nego mi." Br. 29: „U ovom vikarijatu nisu misionari strani, nego ovdje rođeni redovnici Male braće, franjevci observanti, koji su župnici sami ili s jednim ili više pomoćnika, koji su iz istog reda i domovine." Br. 30:„Kako župnici redovnici, kako rekoh, po stalnom običaju nisu stalni, nego pokretni, i to po papinskoj odredbi. U sve svetkovine slave svete mise za puk koji im je povjeren, i to zapisuju kako treba u knjigu ili protokol i to pokazuju prigodom apostolske vizite, s ostalim župnim knjigama." Br. 31: „Župnike ne izabire biskup nego definitorij, a biskup ih odobrava i potvrđuje ili ih odbacuje, ako to zaslužuju." Br. 32:„…Euharistija se čuva samo u samostanskoj crkvi i u biskupskoj (kapelici) dolično kako treba. U ostalim župama ne postoje takve kapele ili oratoriji u kojima bi se mogla dostojno čuvati presveta euharistija. Ulje pak, kako je vrlo skupo, jedva se može providjeti po župnicima." Br. 33: „Sve župe i mjesne kapelanije imaju svoje utvrđene granice. Ako nekada treba dijeliti, ili neka sela, zaseoke ili obitelji odvojiti od jedne župe i pripojiti drugoj, radi komoda puka i pastira, apostolski vikar, nakon što je istražio što treba i granice sigurne odredi, da ne bi nastala kakva svađa među župnicima. Svaka župa ima u župnoj kući zgradicu, gdje župnik svakodnevno slavi svetu misu i kad je nevrijeme i svečanim danima ili ako radi nečeg drugoga ne može ići na groblje."

[34] Bakula ovdje misli na svoja prije objavljena djela: *Cenno storico sulla Provincia di Bosna*, Lucca, 1846., *Historia religiosorum hercegoviniensium* (u rukopisu), *Breve compendio sacro-storico sulle vicende della regolare – missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina diretto ai pii benefattori delle cattoliche missioni… 1853., Pisma sveto-izkazna od Ercegovačke redovničke čuvoderžave (1) I (2) namisništva apostolskoga ispinava po talianskome pervoizdanju… Godine od Spasenja 1853.* Nakon knjige *I Martirii - Patnji* slijedi djelo u kojemu se konkretno i originalno opisuje tursko zulumćarenje nad katolicima: *Hercegovina za devetnaest godinah vezirovanja Hali-pašina…*, 1863.

se za tiskanje velikih knjiga traže i veliki izdaci, uvjeren sam da će se i zbog toga moji razlozi uvažiti kao dobri i opravdani. Ovo što kažem velike knjige, velim, da nije bilo jednog dobrog i velikodušnog dobročinitelja[35], koji me je blagonaklono podržao svojom pomoći, ja bih se zaista zabadava trudio, jer ni ova moja knjiga, iako je ovako malena[36], ne bi nikada ugledala svjetlo dana. U svakom slučaju, kako sam se ja morao pomiriti s okolnostima koje mi nisu dopuštale da napišem veću knjigu, tako i Ti, poštovani čitatelju, blagonaklono primi ovaj mali dar koji Ti zasad nudim i koji odmah počinjem".[37]

Turčin, koliko je bio barbarin bez mjere, toliko je bio u ono vrijeme snažan nakon što je zauzeo Bosansko Kraljevstvo…, njegovo plemenito potomstvo pobio mačem, spalio i srušio više od deset samostana, sve crkve i umjetničke spomenike."[38] I nakon što je kraljevstvo sveo na gomilu leševa i ruševina, postade zakleti neprijatelj katoličanstva i s bosanskih planina spušta se u doline Hercegovine. Njegov je dolazak kao grom. Njegova strašna zapovijed grmi u ušima katolika: - Ili se turčiti ili mrijeti u vlastitoj krvi.[39] Nakon grmljavine, slijede ubitačni gromovi oružja, koje sve ruši i uništava. Turskim Carstvom od sa sjedištem u Carigradu od 1839 do 1861. vladao je Abdul-Medžida…"[40]

---

[35] Misli na Josipa Jurja Strossmayera.

[36] Nacrt ove knjige susreće se u *Relaciji* koju je fra Petar Bakula napisao za Opći sabor – kapitul franjevačkoga reda 1862. godine. Franjevački arhiv u Rimu, *Relazione del 1862*.

[37] Početak ove knjige može se nazrijeti u rukopisu: *Njekoliko punatah*… što ga je poslao Ljudevitu Gaju, a sačuvan je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

[38] „Od 1516. u osvojenim krajevima hrvatskim započe opći progon katolika i sustavno rušenje kršćanskih građevina i razbijanje križeva. U 16. stoljeću spaljena su trideset i dva samostana. Od onog u Konjicu 1524. do onog u Donjoj Tuzli 1658. godine. Turci srušiše i većinu crkava […] Tako je katolička Bosna i Hercegovina postala zgarište i ruševina katoličkih svetinja. Od preko 51 franjevačkog samostana ostala su u Bosni samo tri, a u Hercegovini nijedan, a od 550 crkava u Hercegovini nije ostala nauzgor nijedna, a u Bosni samo pet." (Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, Sarajevo, 1990., **str. …)** Štoviše, rušenja su postala obvezatna za sve poturice. I oni su se natjecali tko će više crkava razoriti. Konačno su uspjeli poznate franjevačke samostane, samostane časnih sestara klarisa i katoličke crkve pretvoriti u arhiv pod zemljom. (Usp. A. Nikić, *Kratka povijest*…, str. 87.-169.)

[39] Turski očevidac i putopisac Pasko Vasa efendija piše o islamizaciji domaćih plemića uvjerenih da će tako i nadalje uživati svoja dobra, da će biti oslobođeni daća i steći privilegije dane isključivo muslimanima. Međutim, „Sve zemlje koje su po pravu pripadale državi, ona ih je ustupila muslimanima koji su sudjelovali u osvajanju zemlje". Kršćani koji su poslije otomanskoga osvajanja ovdje ostali, nikada nisu bili ništa drugo doli kmetovi – raja. U ovoj je pokrajini bilo samo vlasnika muslimana i raje. Ovi posljednji radili su za svoje nove gospodare isto kao i prije (usp. P. Vasa, *Bosna i Hercegovina***,** str. 38-40). U Hercegovini su samo muslimani bili vlasnici imanja; kršćani nisu mogli posjedovati, niti su posjedovali, ikakvu zemlju. Zemlja je bila monopolizirana za pokrajinske begove i age koji su se samo hvalili starim pravima i starim povlasticama (usp. *isto***,** str. 70-71). Kmet je imao samo svoje ruke i neki put pravo, ili bolje, dopuštenje da uzgaja malo stoke. Tada je međutim za gospodara morao spremati maslo i sir, sjeći drva za ogrjev, kositi sijeno, spremati slamu, čistiti žito, spremati sve druge proizvode i prenijeti ih u grad, u aginu kuću (usp. *isto*, str. 42). Zanimljivo je analizirati ostavštine islamiziranih baštinika: Franjevački arhiv u Mostaru, *Acta Turcarum***,** br. 319; Arhiv Hercegovine, *Acta Turcarum***,** br. 28 i *Sidžil blagajskog šerijatskog suda*, br. 1025; Orijentalni institut u Sarajevu, *Sidžil mostarskog kadije*, br. 2, *Sidžil mostarskog suda*, br. 2.

[40] U njegovo doba započele su temeljite promjene u cijelome Carstvu. Već 3. studenoga 1839. Hatišerifom od Gulhane, koji ima obilježja turske Magna Charta libertatum, proglašeno je načelo ravnopravnosti svih podanika, jednakost poreskoga opterećenja uvođenjem jedinstvenoga poreza. Međutim, ostali su neriješeni čiflučki odnosi. Ubiranje poreza preko zastupnika izazivalo je sve veće nezadovoljstvo. Spahije i begovi su se borili za svoje povlastice. Budući da Mehmed Tahir-paša u Bosni i Hercegovini nije mogao uspostaviti mir, Porta je taj zadatak povjerila Omer-paši Latasu. Latas je 4. kolovoza 1850. objavio ferman bosanskim prvacima o provođenju reformâ i uvođenju nove vojske. Muslimanski prvaci formalno izjaviše vjernost sultanu, ali istodobno započeše i pripremanje za otpor. Omer-paša Latas za osam je mjeseci skršio muslimanske otpore: oko 1500 aga i begova pozatvarao je ili otpremio u Carigrad. Likvidirao je i Ali-pašu Rizvanbegovića kojega su smatrali prikrivenim vođom otpora. Nakon vojnih pobjeda reorganizirao je civilnu upravu i postavio novo činovništvo, uglavnom muslimansko. Latas je razočarao kršćansko stanovništvo. Fra Ivana Franju Jukića, koji je s njim na određeni način prijateljevao, dao je utamničiti. Od 1852. do 1862. godine rasplamsavala se pobuna u Hercegovini pod vodstvom Luke Vukalovića. Latas je

Svi vapaji nesretne „raje“ kao da su se slili u sljedeći vapaj upućen braći Hrvatima 1848. godine: “Mila braćo Hrvati!

Četiri tmasta i puna tuge i čemera minuše stoletja (vieka), od kako vaša bratja slavjanska bosansko-hervatska u okovih divjih azijatskih okrutnikah pište i jadikuju!

Četiri užasna i grozovita eto iztekoše stoljetja, od kako kod nas kuka kukavica, od kad otci naši na kolcu i konopcu mile majke i sestrice pod kopitom divjih osmanskih konjah izdišu i umiru, od kada su kervoločni Turci na prievaru Bosnu osvojili, kralja našega Stjepana pod Jajcem na miehe ogulili, a ostale naše slavne pradjedove i diku naše Bosne (i Hercegovine) pod nož okrenuli! Od onda potamnilo je nebo nad našom tužnom domovinom – sunce ogrijano od slobode zlatne je sasvim izčeznulo – niti se više pokazalo...”

I sedamdesetih godina 19. stoljeća još je uvijek životarila zaostala zemlja na sjeverozapadnome rubu Turskoga Carstva trzajući se u bunama i ustancima i s blijedim reformskim pokušajima Tahir-paše i Omer-paše Latasa. Zaostalim poljodjelstvom bavilo se 88% stanovništva, dok je postotak nepismenih nadilazio i taj broj. Na temelju suvremenih dokumenata uzroci Hercegovačkoga ustanka mogu se podijeliti na: društveno-gospodarske i nacionalne.

Nezadovoljni stanjem turske okupacije 19. lipnja 1875., u blizini Gabele, negdje na obali rijeke Krupe, pukla je prva ustanička puška. Dana 22. lipnja iste godine fra Stjepan Naletilić, župnik u Gabeli šalje generalu Rodiću u Zadar brzojav: *... svi kršćani Gabele, Dračeva, Hrasna i sve Luke žele pomoć od Austrije, pripoznajući cesara kao svoga. Ne puštajte, da nas Turci kolju. Nemamo džebane ni oružja. Prosimo providenja. Barjak Austrije pred nama je.* U jednomu času bila je na nogama cijela Hercegovina, posebno ona s ušća Krupe u Neretvu i Gabeli. Ustanak se munjevitom brzinom širio po istočnoj i zapadnoj Hercegovini. Kasnije su im se priključili i Srbi u gornjoj Hercegovini i zapadnim dijelovima Bosne.

U zapadnoj Hercegovini ustanak se proširio uzduž austrijske granice. Izmedu 28. rujna i 26. listopada 1875. ustanak je izbio u Klobuku. Vođa ustanka bio je fra Pavo Petrović. Ustanak u Veljacima pod vodstvom fra Paške Ćužića buknuo je prije 10. rujna 1875.[43] Među ustanicima ljubuškoga kadiluka nalazili su se i neki muslimani. Ustanici su se najprije prebacili u Makarsku, a odatle su se spremali upasti u Tihaljinu. 26. veljače 1876. pisali su glavaru Tihaljine da spremi večeru za 1.200 ustanika. 9. ožujka 1876. u 4 sahata prije zore pod vodstvom Miće Ljubibratića i Ivane Marcus započeo je ustanak u Gorici.

---

opozvan iz Bosne prije nego je sve postavljene zadatke obavio. Usp. Vasilj Popović, *Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839.-1861.)*, Beograd, 1949.; Vladimir Ćorović, *Luka Vukalović i hercegovački ustanak 1852. - 1862. godine*, Beograd, 1923.

O ustanku u Posušju Martin Đurdević je zapisao sljedeće: U to doba jedne nedjelje fra Filip Čutura, parole u Posušju, naredi svojim župljanima, da sljedeće nedjelje smiju u crkvu doći samo muški, a žene i djeca da ne smiju k misi. Kad dođe ta nedjelja i misa bi gotova, sazva taj parole fra Filip Čutura župljane pred crkvu i tu ozbiljno im održa govor u namjeri da ih potakne na ustanak. Tako se ustanak proširi i tim krajem. Ustanak je zahvatio i područje Gruda. Vjerojatno su i Gruđani sudjelovali u oslobođenju katolika ispod turskih zuluma.

1.3.2. Odluke velikih sila

Turska je najprije pokušala preko mirovnih posrednika, osobito preko konzula ondašnjih europskih sila Francuske, Engleske, Rusije, Italije, Njemačke, Austo-Ugarske u Mostaru, stišati ustanike. Kada u tome nije uspjela, nastojala ga je ugušiti silom. No, u tome je samo djelomično uspjela. Uglavnom, ustanak i velika izbjeglička kriza što su je prouzročile krvave borbe, s jedne strane, te rat Srbije, Crne Gore i njihove zaštitnice Rusije protiv Turske, kao i interesi onodobnih velikih sila, s druge strane, nametnuli su pitanje rješavanja statusa Bosne i Hercegovine na Berlinskome kongresu. Prije toga su ruski uspjesi u ratu protiv Turske, objavljenome 24. travnja 1877., doveli 3. ožujka 1878. do sklapanja Sanstefanskoga mira. Kako vatra u Hercegovini nije ugašena ponovno su se velike sile sastale 13. lipnja 1878. u Berlinu. Rusija, Turska, Austro-Ugarska, Njemačka i Engleska su na dnevnome redu imale reviziju Sanstefanskoga ugovora čiji je 14. članak predviđao neku vrstu autonomije za Bosnu i Hercegovinu. Britanski su predstavnici predložili da se Austro-Ugarskoj povjeri mandat za upravljanje na ovom zemljom. Nakon znatnoga diplomatskog pritiska, turski su predstavnici na sjednici održanoj 4. srpnja pročitali izjavu da je „carska vlada uzela u vrlo ozbiljno razmatranje mišljenje kongresa o pogodnim sredstvima za povraćaj mira u Bosni i Hercegovini. Ona u to stavlja potpuno povjerenje i zadržava sebi pravo da se neposredno i prethodno sporazumije u tom pogledu sa bečkom vladom". Na osnovi toga Bismarck objavljuje da je Austro-Ugarska dobila mandat za upravljanje nad Bosnom i Hercegovinom. Tako je Austro-Ugarska diplomatskim načinom dobila Bosnu i Hercegovinu da u njima uvede mir i red.[41] Četiri tmurna stoljeća turskoga zuluma i teškoga života pod zulumćarima na grudskom području svojom neustrašivom borbom za potlačene i obespravljene nagovještavao je legendarni borac, hajduk Andrijica Šimić.[42]

---

[41] Usp. A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875.*, str. 60-61.

[42] Andrijica Šimić iz Alagovca (1834. – 1905.) postao je legendom. U hajduke se odmetnuo nakon što su mu osmanski poreznici opljačkali oca. Austrijski sudci su ga osudili na 35 god. robovanja. Zanimljivo je kazati da Šimiću nije dokazano na sudu ni jedno ubojstvo. Naprotiv, neki su Turci svjedočili o Šimićevu viteškom ponašanju kada ih je spasio od razbojnika. Tada su se sudci dosjetili tzv. zapovjedne odgovornosti. (Nevjerojatna podudarnost s aktualnim presudama Hrvatima u Haagu!). Ako krenemo malo dalje u prošlost, onda ćemo vidjeti da su po zapovjednoj odgovornosti također osuđeni na odsijecanje glava Zrinski i Frankopan u Beču gdje ih je „međunarodni sud" proglasio separatistima. Ako se pak vratimo u bližu prošlost, spoznat

1.4. Austrougarsko vladanje (1878.-1918.)

"Austrougarska vojska", piše Ljubo Leko, „zaposjela je Bosnu i Hercegovinu od 29. srpnja do 10. listopada 1878. Na naše područje došla je iz smjera Imotskoga i Vrgorca. Hrvatski narod radovao se dolasku austrougarske vlasti. Nadao se da je konačno došao kraj svim onim nedaćama koje je stoljećima trpio pod turskom vlašću. Nade su, međutim, iznevjerene." Nova vlast je preuzela tursku ustrojbu vlasti i mijenjala ju je postupno. Službeništvo se u Bosni i Hercegovini samo opskrbljivalo novcem od carina, poreza i monopola, pa se pritisak nove vlasti osobito osjećao u radu novčarske, policijske i sudske službe. Bile su česte kazne i globe, premetačine kuća i primjena sile. Franjevcima su čak ukinute neke povlastice koje su uživali pod turskom vlašću. Zatvorene su im neke škole te pretraživani župni uredi i samostani. Nametalo se bošnjaštvo kao jedinstvena narodna pripadnost. Zabranjena su hrvatska nacionalna obilježja."

Prigoda je prisjetiti se objavljenog teksta: "Nova je vlast uspjela ostvariti određene učinke na gospodarskom i kulturnom polju, ali nije ostvarila dublje društvene i političke promjene. Hercegovački seljak i dalje ostaje kmet. Iz zemljišnih knjiga vidljivo je da su vlasnici kmetskih selišta bile begovske obitelji. Po društvenom položaju Gruđani su bili kmetovi, ili pak kmetovi i slobodni seljaci. Ti drugi kod nekih su se aga i begova bili otkupili, a kod nekih su još uvijek bili u kmetskom položaju. Odlaskom Kallaya s položaja ministra predsjednika 1903., društveno-političke prilike znatno se mijenjaju. U novim okolnostima mogle su se osnivati i političke stranke, pa Hrvati Bosne i Hercegovine 1906. u Docu kraj Travnika osnivaju svoju stranku - Hrvatsku narodnu zajednicu. Program te stranke bio je gospodarski i prosvjetni napredak hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini te sjedinjenje tih pokrajina s Hrvatskom. Ta je stranka imala svoje pristaše i u Grudama."

Austrougarsko upravljanje Bosnom i Hercegovinom smatrano je privremenim. Međutim, Austro-Ugarska je od početka svoje vladavine u tim pokrajinama radila na njihovu pripojenju sebi. Pripojenje (aneksija) izvršeno je 1908. To je dovelo do zategnutih odnosa među europskim silama, ali je sukob izbjegnut.

20. veljače 1910. Bosna i Hercegovina dobila je Ustav. Zakone neće više donositi Vlada, nego će ih donositi Sabor. Sabor će vijećati u Sarajevu i u njemu će biti narodni zastupnici. Njih ima dvije vrste. Prvi su tzv. virilisti,

---

ćemo da je licemjerna Europa i bez suda presudila tisućama Hrvata na Bleiburgu. Nakon trideset godina teške tamnice na zahtjev nekih franjevaca, te hercegovačkog i dalmatinskog naroda pušten je na slobodu godine 1902. Svoje zadnje godine proveo je u franjevačkom samostanu u Mostaru..**Hrvatski leksikon**, sv. 2. Zagreb, 1997., str. 519., MIJO MILAS, *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića te njegovih hajduka*, **Imotski zbornik**,br.3.(1995.),str.213.242.http://www.caffetony.com/index.php?option=com_content&task=view&id=936&Itemid=1

ljudi koji po visokom položaju i svome znanju imaju pravo sjediti u Saboru. Među viriliste spadaju i biskupi i franjevački provincijali Bosne i Hercegovine. Drugu vrstu zastupnika bira narod. Svaka vjera svoje. Katolici biraju 16 takvih zastupnika. Međutim, zakoni stupaju na snagu tek kad ih vladar potvrdi.

A taj vladar, car i kralj Franjo Josip 1., bio je omiljen u hrvatskom puku. Osobito je to došlo do izražaja prigodom njegova posjeta Mostaru 3. lipnja 1910. Oduševljeni puk ispunio je mostarske ulice. Topovi su s Huma gruvali, a zvona slavila. Sijedog osamdesetogodišnjeg kralja najprije je pozdravio biskup Buconjić kao predstavnik katoličkog pučanstva "koje već četiri stotine godina vapije za dinastijom Habsburga". Pisalo se da je "Kraljeva dobrota beskrajna, pravednost nepokolebljiva, milost neograničena". A kad je 21. studenoga 1916. umro "Kralj oslobodite lj", zavladala je velika žalost. Velik je broj Gruđana sudjelovao u Prvom svjetskom ratu. Ne zna se, na žalost, koliko ih je dalo svoj život u borbi pod crno-žutom austrougarskom zastavom."[43]

Nešto više podataka o Grudama postoji iz razdoblja prvoga svjetskog rata (1914.-1918.). Odmah po izbijanju rata, godine 1914. u Zagrebu je osnovana *»Liga za zaštitu djece«* i *»Središnji zemaljski odbor za zaštitu obitelji mobiliziranih i u ratu poginulih - u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«.* Oni su se poslije ujedinili i svoju djelatnost razvili po Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini. Godine 1916. hercegovački provincijal fra David Nevistić, po samostanima i župama u Hercegovini, osnovao je *»Kruh sv. Ante«* da pomogne ublažiti ratne posljedice i pomogne ratom ugroženima. Iste je godine Zemaljska vlada u Sarajevu dopustila Hrvatskoj narodnoj zajednici skupljanje milodara za ugrožene. U tom karitativnom radu posebno se je istaknuo fra Didak Buntić, profesor i ravnatelj franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, ali i drugi franjevci, svećenici i pojedinci, koji su, zauzimajući se kod vlasti, poglavara, pa i samoga cara Karla I, nabavljali i dijelili živežne namirnice stanovništvu. Osim rata, nedostatka radne snage, oduzimanja žita i mesa, poskupljenja živežnih namirnica i nedostatka novca, gladi u Hercegovini pomogla je i suša godine 1917. Te 1917. u Grudama je umrlo 11 osoba od gladi.[44] Osim nabavke živežnih namirnica i njihove raspodjele stanovništvu, te organizacije kuhinja po samostanima i župama,[45] franjevci, predvođeni fra Didakom Buntićem, organizirali su i preseljavanje djece iz Hercegovine u rujnu i listopadu 1917. u prekosavske žitorodne krajeve, kako bi se spasila od gladi.[46] Posljedice gladi osjetile su se i u Grudama. Da bi spasili djecu, iz Gruda su djeca išla na prehranu u Slavoniju u jesen godine 1917. Gotovo pred kraj rata, u jesen

[43] **Župa Grude…,** str. 154.-156.

[44] Andrija Nikić, **Godine gladi**, *povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919.),* Duvno, 1974., str. 30.

[45] Po pričanju fra Kamila Milasa brigu o zajedničkoj kuhinji u Tihaljini vodio je Martin Primorac (1859.-1920.).

[46] ANDRIJA Nikić, **Godine gladi**, Duvno, 1974.

1918., u Grudama se je, kao u i drugim krajevima diljem Europe, pojavila bolest, nazivana raznim imenima: »španjolska bolest«, »epidemična bolest«, »nova bolest«, »upala u crivima«. Godine 1918. od te bolesti u Grudama su umrle 102 osobe.[47]

Austro-Ugarska je za vrijeme četrdesetgodišnjeg vladanja višestruko promijenila lice, kulturu i civilizaciju Bosne i Hercegovine. Za razliku od drugih vlastodržaca ona je izgrađivala napuštajući ovo područje. To se zapaža na raznim područjima.

1.5. Razdoblje Kraljevine SHS – Kraljevine Jugoslavije (1918.-1941.)

"Završetkom Prvog svjetskog rata i raspadom Austro-Ugarske", piše Ljubo Leko, „Bosna i Hercegovina ulazi u sastav novouspostavljene zajedničke države južnoslavenskih naroda (osim Bugara) nazvane Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Bila je to centralistička kraljevina na čelu s dinastijom Karađorđevića. U novoj državi hrvatski se narod našao u još težem položaju nego u razdoblju do 1918. Sukobi su počeli odmah na početku i nisu prestajali do sloma te umjetne tvorevine 1941.Vojni obveznici rođeni 1895. i 1896. nisu se odazvali na dvomjesečnu vojnu vježbu na koju su pozvani 1919. Uzrok je neodazivanja u tome što u istočnohercegovačkim općinama i susjednoj Dalmaciji ta godišta nisu pozvana na vojnu vježbu. Mnogi se vojni novaci također nisu odazvali vojnoj obvezi. Vojska i žandarmerija hodaju po našim selima traže i hvataju bjegunce. Na udaru nove vlasti našao se i grudski učitelj Matej Kordić. Rođen je u Blizancima kraj Čitluka, a u Grude je došao u svibnju 1918. U veljači 1919. zapovjednik žandarmerijske postaje u Tihaljini, Ilija Vasilić, izvijestio je okružno zapovjedništvo u Mostaru kako je doznao da je Matej Kordić, nezadovoljan Kraljevinom SHS, skupljao potpise za republiku i nosio ih u Zagreb. Kad odlazi u Zagreb, nosi duhan i tamo ga prodaje. U pijanom stanju vikao je "Živjela republika!", "Dolje Karađorđevići!" Vasilić je predložio da se Kordić makne iz Gruda, kako među tim narodom ne bi izazvao požar. Iz Mostara je naređeno da se predmet pošalje žandarmerijskoj postaji u Posušje na dopunu. Postaja u Posušju izvijestila je kako je točno da je Kordić promicao republiku i seljačku stranku, ali da nije mogla utvrditi prikupljanje potpisa i odnošenje u Zagreb, krijumčarenje duhanom i izvikivanje navedenih krilatica. Nakon provedenog postupka, Kordić je premješten u Ružiće" – tako piše Leko i nastavlja:

"Na izborima za Ustavotvornu skupštinu, održanim 28. studenoga 1920., grudski birači glasuju za Hrvatsku težačku stranku i Hrvatsku pučku stranku.

[47] Andrija Nikić, **Godine gladi**, Duvno, 1974., str. 31.

Na izborima narodnih zastupnika Kraljevine SHS, 8. veljače 1925., birači u Grudama listom glasuju za Hrvatsku republikansku seljačku stranku. Barbarski čin izvršen u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. izazvao je ogorčenje i u Grudama. Radikalski poslanik Puniša Račić toga je dana pucao u hrvatske narodne zastupnike. Ubio je Pavla Radića i Đuru Basaričeka te smrtno ranio Stjepana Radića. Još je ranio Ivana Pernara i Ivana Granđu. Žalost i prosvjedi ponovili su se i prigodom smrti Stjepana Radića 8. kolovoza 1928. U teškoj krizi, pojačanoj napadom na Stjepana Radića, kralj Aleksandar Karađorđević 6. siječnja 1929. zavodi diktaturu. Ukinuo je Vidovdanski ustav, raspustio Narodnu skupštinu i zabranio rad političkim strankama. Pojačano je nasilje vlasti i policije. Država je dobila službeni naziv Kraljevina Jugoslavija. Upravno je podijeljena na devet banovina. Grude su se našle u granicama Primorske banovine sa sjedištem u Splitu. Na javnim izborima održanim 8. studenoga 1931. bila je samo jedna zemaljska lista s nositeljem generalom Petrom Živkovićem, ondašnjim predsjednikom vlade i ministrom unutarnjih poslova. Oporba je odustala od izbora. U Primorskoj banovini glasovala je samo trećina birača. I grudski birači priključili su se odbijanju glasanja. Na izborima za Narodnu skupštinu 5. svibnja 1935. Gruđani, kao i ostali Hrvati iz Hercegovine, svoj glas daju za dr. Barišu Smoljana s kandidatske liste dr. Vladka Mačeka. Za Mačekovu listu velika se većina Hrvata izjasnila i na izborima 11. prosinca 1938. Želeći popraviti stanje u zemlji, a i zbog sve težeg međunarodnog položaja Kraljevine Jugoslavije, predsjednik vlade Dragiša Cvetković pregovara s predsjednikom Hrvatske seljačke stranke Vladkom Mačekom. Pregovori su završili sklapanjem sporazuma poznatog pod imenom Sporazum Cvetković-Maček, 26. kolovoza 1939. U Cvetkovićevoj vladi Vladko Maček je postao njezinim dopredsjednikom. Sporazumom Cvetković - Maček stvorena je Banovina Hrvatska. Banovina Hrvatska obuhvaćala je tadanju Savsku i Primorsku banovinu, pet kotareva u Bosni i Hercegovini (Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica), kao i kotar Dubrovnik. I grudska se župa, dakle, našla u sastavu Banovine Hrvatske. U ovlast Banovine Hrvatske, na čijem su čelu ban i Sabor, preneseni su poslovi gospodarstva, trgovine, industrije, prosvjete, zdravstva, socijalne skrbi i drugoga. Premda stvaranjem Banovine Hrvatske nije riješeno hrvatsko nacionalno pitanje, taj korak naprijed oduševljeno je primljen među svim Hrvatima. Odmah su se počele mijenjati društveno-političke i gospodarske prilike nabolje u čitavoj Banovini. Prestala su svakodnevana žandarska zlostavljanja, jer su uklonjeni ozloglašeni žandari. I duhan je bolje plaćen. Dalji tijek događanja prekinuo je Drugi svjetski rat. [48]

[48] **Župa Grude…,** str. 156.-158.

1.6. Razdoblje Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.)

„Na razvalinama stare Jugoslavije, 10. travnja 1941. uspostavljena je Nezavisna Država Hrvatska. Uspostavu NDH hrvatski je narod primio s iznimnim oduševljenjem, jer je time tisućljetni hrvatski san postao stvarnost. Na čelo novouspostavljene Nezavisne Države Hrvatske došao je poglavnik dr. Ante Pavelić."[49]

"U kratkom četverogodišnjem postojanju Nezavisne Države Hrvatske", piše Ljubo Leko, "ostvareni su zadivljujući podhvati na raznim područjima, osobito na području kulture i nakladničke djelatnosti. Dosta je samo spomenuti pet izvrsnih svezaka *Hrvatske enciklopedije*, jedne od najboljih europskih enciklopedija, pa da se u potpunosti spozna što može učiniti jedan kulturni narod kad stekne kakvu-takvu samostalnost. No politika Nezavisne Države Hrvatske imala je i niz nedostataka i slabosti. A njezina najveća nesreća bila je njezino savezništvo s onima koji su na kraju izgubili rat. A posljedice svega toga bile su užasne. Hrvatska vojska, zajedno s mnoštvom hrvatskoga puka, koja inače nije bila ni od koga poražena, doživjela je najstrašniji povijesni pokolj u Bleiburgu i na Križnom putu, od jugoslavenskih komunističkih partizana, uz neljudsko odobrenje tadanje Engleske."[50]

1.7. Razdoblje komunističke Jugoslavije (1945. - 1990.)[51]

Grude su se, s cijelom Bosnom i Hercegovinom, 1945. godine ponovno našle u sastavu Jugoslavije. I to nove Jugoslavije, u kojoj je od početka uspostavljena komunistička diktatura. Jedina stranka i jedina stvarna vlast u toj novoj Jugoslaviji bila je Komunistička partija, a opet je kao i prije do punog izražaja došla prevlast srpske nacije. Treba ovdje istaknuti da su i u borbi za Nezavisnu Državu Hrvatsku i u poratnom hrvatskom pokolju, zajedno sa stotinama tisuća Hrvata, i mnogi Gruđani položili svoje živote. Inače, nova komunistička Jugoslavija je uz ostalo odmah okrenula leđa gospodarskom razvoju hrvatskih krajeva, pa tako i Gruda. "Nakon rata", piše Ljubo Leko, "pristupilo se obnovi i izgradnji zemlje. I iz Gruda su se za rad sposobni muškaraci i žene našli u "dobrovoljnim" radnim brigadama na gradilištima diljem Bosne i Hercegovine i Srbije. Kolektivizacija poljodjelstva i pokušaj stvaranja seljačkih radnih zadruga po ugledu na kolhoze u Sovjetskom Savezu, dovela je do nezadovoljstva i otpora seljaka. Ljudi su, umjesto da uzgajaju kukuruz i kako-tako prežive, tjerani da

[49] **Župa Grude…,** str. 158.
[50] **Župa Grude…,** str. 158.
[51] **Župa Grude..,** str. 159.- 161.

uzgajaju pamuk. Ukidanje privatnog vlasništva i zapljenjivanje imovine onima koji nisu bili na strani partizana, pogodilo je i pojedine grudske župljane. U poratnim godinama izgrađena je potpuno diktatorska država. Provodila je politiku koju je određivala partija, pa je zato i bila partijska država. Pokušaji Hrvatske i Slovenije te demokratskog dijela Saveza komunista da se republikama i pokrajinama dade veća samostalnost i da se demokratizira cjelokupan život, nailazili su na snažan otpor." [52]

1.7.1. Općinsko sjedište

Prvoga rujna 1955. u Grudama je osnovana općina. Ona je smještena na granici Bosne i Hercegovine i Hrvatske, na rubovima plodnoga Imotsko-bekijskog polja, uz cestu Mostar – Imotski. Obuhvaća prostor omeđen Biokovom na jugu te planinskim masivima Vrana i Čvrsnice na sjeveru (općina Posušje). Sa svojih oko 16.000 stanovnika[53] i površinom od 218 četvornih kilometara uvrštena je u za ostele općine.

„Život se", piše Ljubo Leko, „postupno počinje mijenjati, ali zahvaljujući isključivo žuljevima našega čovjeka. Zbog tegobnog života i nemogućnosti zapošljavanja, mnogi su, čim je to bilo omogućeno, potražili posao u Njemačkoj i drugim zapadnoeuropskim zemljama, a neki i u prekooceanskim prostorima. Grade se nove kuće, nabavljaju poljodjelski strojevi, školuju se djeca itd. Da je u životu dosljedno sprovođen, program Saveza komunista bio bi donekle i podnošljiv. Jedna od najvećih zamjeraka bila je njegovo bezboštvo. Ipak su se naši ljudi uključivali i u takvu partiju, jer se bez toga, uglavnom, teško dolazilo do nekoga od rijetkih radnih mjesta. Takvi bi onda svoje vjerničke dužnosti obavljali tajno. Vjenčavali su se i krstili svoju djecu noću ili u drugim župama. Kako su prolazili oni koji su to javno činili, ovisilo je o tome tko su bili općinski čelnici."[54]

Srpski se utjecaj u Grudama osobito osjećao u potiskivanju hrvatskog jezika i širenju srpskoga. „Činjeno je to preko školskih knjiga, obveznog učenja ćirilice u prvom razredu osnovne škole, preko radija, televizije, tiska itd. Gruđani su, kao i drugi Hrvati koji su podupirali Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, koju su 1967. izdali Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske i još 16 znanstvenih i kulturnih institucija te mnogi intelektualci, postali državni neprijatelji broj jedan. Loše su se proveli i pojedini Gruđani koji su se "drznuli" postati članovi Matice hrvatske.

---

[52] **Župa Grude..,** str. 159.- 161.

[53] Broj stanovnika na području Općine posljednjih desetljeća minuloga stoljeća išao je prema blagom padu

[54] **Župa Grude…,** str. 159.-160

U Ustavu donesenom 30. siječnja 1946. zapisano je da sva vlast pripada narodu, koji bira svoje organe vlasti. U stvarnosti je, međutim, to bilo drukčije.

Ustav donesen 1974. ojačao je samostalnost republika i autonomnost pokrajina.

Nakon Titove smrti 1980., počinje raspadanje jugoslavenske države i njezina državnog sustava. U Sloveniji i Hrvatskoj je 1989. uveden višestranački sustav. Godine 1990. održani su u Hrvatskoj višestranački izbori na kojima su komunisti izgubili vlast. Tijekom 1990. održani su izbori i u Bosni i Hercegovini, gdje su komunisti također izgubili vlast. Bila je to prekretnica povijesnih zbivanja na ovim prostorima.[55]

1.7.2. Sjedište Hrvatske Republike Herceg Bosne

"Na dan 26. veljače 1990. godine", piše Petar Majić, "hotelu Grude, najhrabriji se osmjeliše javno sastati i progovoriti. Neposredno potom, organiziran je u hotelu Grude skup građana, gdje se otvoreno govorilo o političkom stanju. Nakon toga je demokratskim glasovanjem otklonjena jedina dvojba. Većina članova poticajnog kruga odlučila je da je 26. veljače 1990. u Grudama osnovan prvi poticajni odbor Hrvatske demokratske zajednice u Bosni i Hercegovini. Naš dalji rad bio je po programskim načelima i u sukladnosti s vodstvom stranke. Neki su nas gledali s podsmijehom, neki sa sumnjom, a većina sa simpatijom, ali i s vlastitim strahom. Trebalo je razbiti strah, raširiti krug djelatnih članova. Krenulo se s organizacijom mjesnih odbora. Rad je bio težak i naporan, ali vrlo plodonosan. HDZ u Grudama postaje glavna politička snaga. U međuvremenu su istaknuti članovi stranke pomagali pri osnivanju odbora u susjednim hercegovačkim općinama i ustanovljenju stranke na razini Bosne i Hercegovine. HDZ uvjerljivo dobiva izbore u Hrvatskoj, a dr. Franjo Tuđman postaje predsjednik države. Lakše se diše i u BiH. I druga dva temeljna naroda, Srbi i Muslimani, osnivaju svoje nacionalne stranke. Nakon mnogo odugovlačenja, Skupštima SR BiH morala ih je ozakoniti. Moglo se krenuti u organizirani i zakoniti rad. Pučanstvo se oslobađa straha. U velikom broju dolazi na misu zahvalnicu za Domovinu u drinovačkoj crkvi. A posebno je veličanstven skup, pun dostojanstva i štovanja, bio na misi za žrtve II. svjetkog rata i poraća pred grudskom crkvom." [56]

Svjedok Majić nastavlja: "Nekoliko tisuća ljudi i nadahnuta propovijed fra Vlatka Kozine. Okovi su konačno popucali. Bekija plamti. Petnaestak tisuća ljudi 12. kolovoza 1990. pred srednjoškolskom zgradom u Grudama,

[55] Usp. **Župa Grude…,** str. 159.-161

[56] **Župa Grude…,** str. 162.

na osnivačkoj skupštini HDZ-a. Čelnici hrvatske države, u grotlu ushićenog mnoštva okićena tisućama hrvatskih barjaka. "I ovo je Hrvatska!" - treperilo je po natpisima, odzvanjalo do neba. To Bekija dotada nije doživjela. Mnogo je događaja u međuvremenu kojima Grude i Gruđani dadoše velik doprinos. Vinko Zorić je u predsjedništvu HDZ BiH, Petar Majić je u izvršnom odboru stranke, Vinko Čuljak, Mate i Željko Šimunović, Dalibor Prlić su u raznim uskladbenim tijelima i mnogi drugi kojima imena pomalo zaboravljamo. Zadatak pripreme izbora nije bio nimalo težak. 18. studenoga 1990. za izbore na općinskoj razini pojavila se samo lista HDZ-a. Izbori su pokazali - lista HDZ-a na općinskoj i državnoj razini dobila je gotovo stopostotno povjerenje Gruđana. Zastupnici HDZ-a iz Gruda u Skupštini BiH bili su Mate Boban i Vlado Pandžić. Za predsjednika općinske Skupštine Grude biran je Jozo Marić, dopredsjednik je Vinko Zorić, a tajnik Željko Galić. Za predsjednika izvršnog odbora izabran je Petar Majić, a dopredsjednik je Mate Šimunović. Skupina mladih ljudi istaknutih u dotadašnjem radu. Na ustanovljavajućoj sjednici općinske Skupštine 3. prosinca 1990. u nazočnosti župnika i drugih gostiju, svi novoizabrani zavjetovaše sve svoje sposobnosti darovati na dobrobit hrvatskog naroda. Zastupnik Tihomir Majić na pročelju dvorane hrvatskim barjakom prekri Titovu sliku. Zauvijek! Bože, je li to moguće?! Hvala ti, Gospodine, i daj nam snage da ne posustanemo - predvodio je molitvu fra Jozo Zovko."

"Znali smo da je završena samo prva dionica. I u BiH komunisti izgubiše izbore."

"Tri nacionalne stranke morale su sastaviti vladu. Bili smo svjesni da se nalazimo u svojevrsnom političkom "bosanskom loncu". Balvani u Hrvatskoj nisu nimalo naivni. HDZ je politički osvojio vlast, ali državni ustroj teško se mijenja. On je u tuđim rukama. Posebno vojni i policijski. Srbi hoće prikrivenu vlast kroz sustav Jugoslavije zamijeniti vjekovnom težnjom za Velikom Srbijom. Mislili su je provesti silom koja je u njihovim rukama. Rat je bio neizbježan. Gruđaninu je to od početka bilo jasno. Odmah se krenulo u organizaciju obrane. Napad na Hrvatsku ovdje je shvaćen kao napad na čitav hrvatski narod. Bilo je samo pitanje kad će tko doći na red. Tu smo· bili u suprotnosti sa sustavom državne vlasti u BiH, koja je govorila da ovaj rat nije njihov rat i da će BiH proći bez rata. Koliko lude naivnosti? Zato je naš rat bio nezakonit i u odnosu na njih i u odnosu na svenazočnu JNA, i iziskivao dodatnu hrabrost i mudrost."

"Za Uskrs 1991. padaju prve žrtve u Hrvatskoj, a goloruki narod početkom svibnja zaustavlja tenkove JNA u Pologu. Ni iskrcaj posebnih jedinica JNA na Ledincu nije nas obeshrabrio. Naprotiv, pokazao je da su naše pretpostavke bile ispravne i dale razlog drugim općinama u Hercegovini da slijede naš put. Krizni su stožeri organizirani u svim hrvatskim općinama u Hercegovini i uspostavljena

je uska suradnja s Republikom Hrvatskom. Traži se naoružanje, osniva se ratna bolnica u Grudama, Crveni križ osposobljava se za prihvat prognanika, rade skloništa, telefon i električna energija priključuju se na Dalmaciju, uspostavlja se sustav javljanja i promatranja i stvaraju nenaoružani odredi. Mladići odlaze u MUP i Gardu Republike Hrvatske."[57]

Da se sačuva hrvatski narod i njegov prostor na području Bosne i Hercegovine od srpske agresije, osnovana je Hrvatska Zajednica Herceg Bosna, kao politička, kulturna, ekonomska i teritorijalna organizacija hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Osnovana je od strane političkog vrha Hrvata u Bosni i Hercegovini (Hrvatske demokratske zajednice BiH), kao odgovor srpskoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu i Hrvate u toj zemlji. U osnivačkim aktima Hrvatske Zajednice Herceg Bosne i Hrvatskog vijeća obrane nema separatističkih tendencija. Oružane postrojbe hrvatskog naroda (HVO) tako su se borile za opstojnost kako hrvatskog tako i bošnjačkog naroda tijekom srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu. Hrvatska Zajednica Herceg Bosna 28. kolovoza 1993. prerasta u Hrvatsku Republiku Herceg Bosnu,[58] kao hrvatsku upravnu jedinicu u sklopu Bosne i Hercegovine. Da zaštiti hrvatski narod, dr. Franjo Tuđman je inicirao osnivanje Hrvatske Republike Herceg Bosne. Tuđman je znao za prevarantske nakane Alije Izetbegovića te je u rujnu 1993. godine izjavio: *"Ja sam bio taj koji je odbio taj prijedlog (o prikuljučenju zapadne Hercegovine Hrvatskoj), vodeći računa o hrvatskim interesima u čitavoj Bosni i Hercegovini. Na toj crti potpisao sam i tajni sporazum o stvaranju konfederacije 14. rujna 1993. godine s Izetbegovićem. Nakon što je Izetbegović potpisao tajni sporazum sa mnom o konfederaciji, dva dana poslije toga sa Srbima je potpisao sporazum o podjeli Bosne i Hercegovine. Prema tome, istodobno smo bili realisti, te nasuprot takvim tendencijama, i srpskim i muslimanskim, morali smo imati političko-državnu organizaciju koja će maksimalno zaštititi hrvatski narod u Bosni i Hercegovini i osigurati strateške interese hrvatske države. Stoga smo pomagali stvaranje i opstojnost Hrvatske Republike Herceg-Bosne. I da je nismo imali, ne bismo odbranili hrvatska područja, najprije od srpske agresije, a danas ne bismo imali sporazum o federaciji i konfederaciji*." *Odluku* o uspostavi Hrvatske Zajednice Herceg Bosne donijeli su 18. studenoga 1991.u Grudama legalno izabrani predstavnici hrvatskog naroda iz 30 općina. Za predsjednika Zajednice izabran je mr. Mate Boban.

[57] **Župa Grude…,** str. 162.-163

[58] Pojam Herceg Bosna je složenica koja je nastala početkom XX. stoljeća u određenim hrvatskim intelektualnim krugovima koja je zamjenjivala sam pojam Bosna i Hercegovina. Neki hrvatski povjesničari poput Ferde Šišića za područje Bosne i Hercegovine koristili su isključivo naziv Herceg Bosna[4], a taj su naziv još koristili Hamdija Kreševljaković, Vlatko Maček i Aleksandar Karađorđević.[4] Mladen Lorković i Dominik Mandić su koristili oba naziva (Herceg Bosna, Bosna i Hercegovina) kao istoznačnice

Hrvatska Republika Herceg Bosna kao politička i teritorijalna cjelina je ukinuta potpisivanjem Washingtonskog sporazuma, 18. ožujka 1994. godine. Hrvatska Zajednica, a poslije Hrvatska Republika Herceg Bosna nikada nije donijela ustav o raskidu odnosa s Bosnom i Hercegovinom. Nije donijela čak ni svoj statut, a u svim je aspektima poštivala suverenitet BiH. Herceg Bosna je naziv koji označava većinska hrvatska područja u Bosni i Hercegovini iako ta područja nisu svrstana u jednu cjelovitu jedinicu.

1.7.3. Sadašnje stanje

Općina Grude po novom geopolitičkom ustroju pripada Županiji zapadnohercegovačkoj. Ovaj prekrasni krajolik ukrašavaju predivne crkve koje su iznikle iz ovog kamenjara na ponos svojih graditelja i kršćanskog puka koji se u njima okuplja. Crkva svete Kate u Grudama nosi pridjevak ljepotice na kamenu i od kamena, vitraji u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Ružićima su umjetnički izričaj stoljetne pučke duše na suvremen način, okoliš crkve sv. Ilije u Tihaljini s predivnim Gospinim kipom okrunjen zlatnim vijencem poljskih žena i nebrojenim skupinama hodočasnika osiguravaju rijeke hodočasnika,a usudio bih se reći i stoljeća.[59] Šamatorje s crkvama sv. Stjepana i zavičajnom muzejskom zbirkom u Gorici svjedoči o vjeri i kulturi ovoga naroda i kraja kroz više tisućljeća.[60]

„Hrvatska Zajednica Herceg Bosna", piše Petar Majić, „nakon nekoliko stoljeća uspijeva okupiti i ujediniti Hrvate u Bosni i Hercegovini, a i usklađivati njihove djelatnosti. (…). Hrvati su ostali na većini svojih područja. Usprkos nasilju i Srba i Muslimana. O tome pišu i pisat će ratne kronike. Usprkos pregovorima i mirovnim misijama, Grude su bombardirane šest puta: 32 poginula, 7 nestalih, 7 zarobljenih, više od 120 ranjenih (među njima gotovo svi zapovjednici), nekoliko građanskih žrtava, mnogi poginuli podrijetlom iz Gruda na hrvatskim ratištima, desetci tisuća prognanika i tisuće obezvrijeđenih. Rat je svakoga okrznuo.(…). Na IV. saboru HDZ BiH, Mate Boban se povukao s čela stranke, a za jednog od dopredsjednika izabran je Jozo Marić, koji je u međuvremenu izabran za ministra prosvjete, znanosti, kulture i športa u Vladi HR HB. Još jedan Gruđanin izbio je u sam vrh hrvatske politike. Riječ je o Damiru Zoriću, nedavnom dopredsjedniku Županijskog doma Sabora Republike Hrvatske. Vjerujemo da je to tek početak njegova političkog uspona. (…).Grude ostaju upisane velikim slovima u hrvatskoj povijesti. Možda nisu ispunjena svačija očekivanja. Još ih čekamo. I nadamo se.[61]

---

[59] Kip sam pred očima fra Jakova Lovrića izabrao i uvelike platio 1969. godine u Rimu. Poljakinje su ovaj kip, 25. lipnja 2007. na ponos velikog broja hodočasnika i kršćanskog puka okrunile zlatnom krunom.

[60] Tu su sačuvani predmeti pronađeni i na području Gruda.

[61] **Župa Grude…,** str. 164.-165.

2. PODATCI O KATOLICIMA U GRUDAMA

Uvod

Kršćansko vjerovanje temeljno je osobi Isusa Krista, te povijesnim osobama i pisanim izvorima. Zato su vjernički sastanci, od početaka, obuhvaćali čitanja svetopisamskih tekstova i njihovo tumačenje živom riječju. Za to su bile potrebne prikladne knjige, čije je prepisivanje bilo zahtjevno i skupo, te sakralni prostori – crkve i kapelice, odnosno samostanski kompleksi. Tijekom i srednjeg vijeka kršćanska kultura i civilizacija u humskom kneštvu bila je jedna i jedinstvena. Gotovo svi sačuvani rukopisi su biblijski tekstovi. To su tri zbornika, brojni dijelovi četvero-evanđelja i apostola. Primjerice *Hvalov zbornik* (Zbornik Hvala krstjanina), sadrži čitav Novi zavjet i Psaltir, osam biblijskih tekstova pjesama iz Starog i Novog zavjeta, Deset Božjih zapovijedi i nekoliko, većinom apokrifnih, članaka o novozavjetnim knjigama. Zbornik je napisan i ilumininiran 1404. godine, ima 359 listova, čuva se u Bologni, bogato je ukrašen minijaturama, zaglavljima i inicijalima izrađenim intenzivnim bojama i zlatom. Hrvojev misal je najbogatiji i najljepše ukrašen glagoljski rukopis na 247 pergamentnih folija s 96 minijatura i 380 inicijala. Sadrži cjelovit Rimski misal, a napisao ga je pisar Butko 1403./04. godine za vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Misal pripada epohi „secundum consuetudinem Romanae Ecclesiae" – prema običaju Rimske crkve, s obrednim tekstovima koji prate ljudski život od rođenja do smrti. Na stranicama su uz standardne rimske svetce i franjevački svetci: sv. Franjo, sv. Ante, sv. Ljudevit biskup, sv. Ljudevit kralj, sv. Klara i sv. Elizabeta. Misal je služio u jednoj crkvi, a kako je bio pokretan, osvajači su crkvu porušili, a misal ukrali i odnijeli u Carigrad, gdje se danas čuva.[62]

Navedeno uvrštavanje franjevačkih svetaca daje naslutiti blizinu franjevaca u vrijeme pisanja i ukrašavanja Hrvojeva misala. Franjevci su na naša područja došli iz primorskih samostana i naseobina. Oni su uz pomoć gradskih, crkvenih i građanskih dobročinitelja, gradili svoja prebivališta, „loca", samostane, svetišta, a njihov se broj tako umnožio da se već 1232. spominju zasebne upravne jedinice: Slavonska/Hrvatska provincija i Ugarska provincija, koje će biti ishodišta i pokretači franjevačke djelatnosti među pukom na Balkanu.[63]

---

[62] Usp. Andrija Zirdum, **Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini**, Plehan, Slovoznak, 2007., str. 146., 151 i 156.-157. Kad je nedavno bila izložba predmeta iz hrvatske i katoličke kulture što se čuva u sultanskom muzeju u Carigradu, posudili su dosta predmeta, ali Misal nisu dopustili predstaviti u Zagrebu i da ga naši suvremenici vide. Postavljam, s pravom, pitanje: Kako je .tek bila ukrašena crkva u kojoj su svećenici slavili svetu misu služeći se tekstovima iz toga misala? Crkvu su neprijatelji Kristova križa porušili, kao i brojne druge, a misal s pozlatama odnijeli u Carigrad.

[63] Usp. Dominik Mandić**, Franjevačka Bosna**, Rim, 1968. i Atanazije Matanić, *Franjevački počeci u Zadru,* **Samostan sv. Frane u Zadru** (zbornik radova), Zadar, 1980., str. 7.-31. Drži se da je franjevački samostaan u Zadru osnovan 1212. godine – prije osam stotina godina.

Fra Petar Bakula spominje postojanje franjevačkog samostančića na Policama, a tursku okupaciju nadživio je franjevački samostan na Prološkom jezeru.[64]

U srednjem vijeku na grudskom području stanovnici su, kako smo vidjeli, živjeli u blizini još danas sačuvanih grobišta sa stećcima. Križ, najizrazitiji simbol kršćanstva, dominantni je ukras i na našim stećcima. Križ je sačuvan u različitim oblicima, često prikrivenim, što je karakteristično i za zapadnoeuropsku umjetnost srednjeg vijeka, kada je u spektru ukrasa na stećcima zastupljenost križa najizrazitija. Na međugorskom stećku je križ s pticama, a njegove inačice susreću se u Ravnom, okolici Neuma, Avtovca, Ljubuškom i Grudama. Neki križevi su ukrašeni grozdovima što potiče na euharistijsko slavlje – svetu misu.

Grudski stećci su pripadali katoličkoj župi, odnosno biskupiji. I dok se činilo da su franjevci i katolici Ahdnamom (30. svibnja 1463.) pronašli način suživota s novom islamskom vlašću, već početkom XVI. stoljeća dokumenti to osporavaju. Osmanlije su, naime, opazili kako nisu uspjeli spriječiti aktivan život i rast katolika s franjevcima jer su oni počeli obnavljati crkve i postavljati križeve pored putova. Stoga je 1516.izdana naredba da se počinitelji kazne, crkve poruše, a križevi poskidaju.[65] „Turčin", piše putopisac Benedikt Kuripešić 1530. godine, „ne da više popravljati crkve ili zidati nove. Na taj način misli navestik da uskoro (kršćani) pređu na njihovu vjeru".[66] Franjevački su se samostani, kako bilježi Gonsaga (1587.), morali otkupljivati visokim iznosima, a financijska su opterećenja tijekom XVII. i XVIII. stoljeća dovela franjevce do golemih zaduženja. Tako je veliki broj franjevačkih i katoličkih kuća, samostana i crkava u vrijeme osmanlijskih osvajanja i zuluma postao žrtvom pljačkanja, pustošenja i paljenja pa više nisu bili ni obnavljani. To se posebno odnosi na hercegovačko područje.[67]

Turska okupacija je zamela granice župa i crkvene objekte.Stoljeća su bila potrebna da se prijeđe na obnovu i oživljavanje pojedinih katoličkih prostora i župa, te franjevačkih samostana. Samostan na otoku Prološkog blata sedam puta je mijenjao mjesto boravka. Od njega su kasnije postali samostani u Omišu (1715.) i Imotskom (1738.).

Uz poteškoće s turskom vlašću i poturicama, franjevci su imali poteškoća i s pravoslavnim velikodostojnicima koji su u više navrata (od 17. kolovoza 1498. do 1871.) pokušavali prevesti katolike na pravoslavlje. U jednom sudskom procesu kao svjedok, kako smo vidjeli, spomenut je i Gruđanin. I u 18. stoljeću se uhodana praksa Pravoslavne crkve nastavlja. Budući da pravoslavnoj hijerarhiji nije uspjelo katolike podčiniti, ona je uvijek iznovice nastojala

[64] O tome će biti više riječi malo kasnije.

[65] Usp. Andrija Zirdum, **Povijest kršćanstva**…, str. 258.

[66] Usp. A.Zirdum, **Povijest kršćanstva**…, str. 260.

[67] Andrija Nikić, **Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918., Mostar, 2002.,** str. 128.- 169.

barem im naškoditi, pri čemu zloća igraše svoju gadljivu ulogu. Provincijal fra Bone Benić napisao je 1768. Propagandi sljedeće: ***"Mi smo u Bosni*** (i Hercegovini) ***među dvije vatre, koje uvijek gore: s jedne strane Turci, a s druge Grci pravoslavni. Prvi govore: Da nema fratara u našoj državi, sav bi ovaj narod bio muhamedanski; a drugi tvrde: Da nema ovdje fratara, sav bi ovaj narod, koji je danas latinski*** (katolički), ***bio grčki*** (pravoslavni)**.**"[68] U pastirskom pismu od 17. veljače 1777. biskup fra Marko Dobretić piše: ***"Budući u ovoj tužnoj provinciji živimo, među nevjernicima i, što je još daleko gore, među raskolnicima koji nas pred sudovima tako kleveću da svojim napadima nadmašuju i samoga đavla, htijući nas podjarmiti i naša svetišta uvaliti u svakovrstan jad, spremni da nas globama i pljenidbama pozivaju na odgovornost".***[69] Povjesničar fra Filip Lastrić otvoreno kaže: ***"Mi u njima imamo ljuće dušmane nego li su sami Turci, jer nikada ne prestaju raditi na tome, da nas sprave pod svoju vlast"***[70]

Bogu hvala, pretenzije poturica i pravoslavaca nisu se ispunile tijekom četiristogodišnje turske okupacije. Na žalost, katolici su u pojedinim područjima gubili teren i crkvene objekte i svoje članove.[71]

2.1. Kretanje stanovništva u Grudama od 1742.do 2010. godine

Grude su u starini sačinjavale dio prostrane župe koja je mijenjala nazive (Tihaljina, Drinovci i Ružići). Pastorizaciju katoličkog pučanstva na tom područja prvih stoljeća vodili su franjevci hercegovačkog samostana na Prološkom jezeru.

2.1.1. Podatci biskupa fra Pave Dragičevića iz 1742. godine

Nakon Bečkog rata, kada je Turska izgubila, iz straha od osvete i potpunog uništenja, veliki broj katoličkog pučanstva iselio je iz Hercegovine na mletačko područje. Biskup fra Pavo Dragićević obišao je sve župe u Apostolskom vikarijatu u Bosni i Hercegovini i popisao katoličke obitelji.

---

[68] Isto, sv. 6., f. 210r. To je simbolično izrazio Krunoslav Draganović riječima: "Ujaci su tada sv. misu slavili s kaležom od drveta, a ujaci su bili od zlata!"

[69] Julijan Jelenić, **Izvori za kulturnu povijest franjevaca Bosne Srebreničke**. Sarajevo 1912., str. 50.-51. citirano prema Draganoviću, str. 104.

[70] Usp. D. Farlati, **Illyricum sacrum**, sv. IV., str. 87.

[71] Opširnije usp. Andrija Nikić, ***Franjevci – zaštitnici naših katolika pod osmanlijskom vlašću (do 1597).*** Tavelić,, XXI/1981., br. 1., str. 9.-18.; Andrija Nikić, ***Specifičnost crkvenih prilika u Hercegovini u 17. st***. Zbornik predavanja Znanstvenog skupa u Subotici 12.-14. VIII. 1986. Subotica, 1987., str. 19.-47. i Isti, Franjevci u Hercegovini u doba fra Matije Divkovića (1563.-1631.). Mostar 1985. – prijevod fermana na str. 41.-45.

Da bi potomci drevnih hrvatskih rodova u Grudama počeli tražiti svoja obiteljska stabla, ovom prigodom ću navesti samo prezimena kućedomaćina iz prva dva popisa.[72]

Godine 1742., Grude su pripadale župi Drinovci.[73] Tada je župa (Drinovci) imala 4 naselja sa 125 katoličkih obitelji i 1.056 katolika, a od toga je bilo 666 odraslih i 390 maloljetnih osoba. U popisu na prvom mjestu upisani su kućedomaćini sela Grude. Prema sačuvanom rukopisu statistički podatci za Grude su bili:

Naselje	Broj.kat. obitelji	Broj odraslih osoba	Broj maloljet. osoba	Ukupno osoba	Ime naselja
Grude	24	125[1]	87	212	Grude[2]

Kućedomaćini koji su živjeli u svojim obiteljima u tom, dosada najstarijem, popisu bili su:

Red. broj.	Ime i prezime	Broj odraslih	Broj djece
1.	Jure Ačkar	5	-
2.	Petar Ačkar	5	4
3.	Lucija Ačkar	1	3
4.	Ante Bratanić	6	1
5.	Ante Čarapović	3	4
6.	Franjo Čarapović	6	2
7.	Marko Čarapović	8	-
8.	Vid Grubišić	4	3
9.	Ljuka Ma(j)ić	13	13
10.	Franjo Miloš	8	6
11 .	Petar Miloš	7	4
12.	Jelena Miloševa	1	4

[72] Kronološku pojavu prezimena - najstariji upis, podrijetlo, brojnost, moguće značenje i rasprostranjenost, te podatke i upozorenja za pisanje obiteljskog stabla, ostavljam za drugu prigodu.

73 Popis je u Arhivu Propagande u Rimu pronašao i najprije objavio dr. fra Dominik Mandić. Potom je uslijedilo objavljivanje Luke Đakovića i Andrije Nikića. Dominik Mandić, **Chroati catholici Bosnae et Hercegovine in descriptionibus annis 1743. et 1768. exaratis**, Institutum chroatorum historicum, Chicago-Roma 1962., str. 82.-84. i Andrija Nikić, **Povijesna zrnca,** Mostar, 2000., str. 113.

13.	Mate Milošević	8	-
14.	Ante Perić	4	2
15.	Stjepan Sento	5	3
16.	Mate Soldo	2	-
17.	Mate Spa(j)ić	9	5
18.	Andrija Tolić	3	5
19.	Dujo Tolič	3	5
20.	Ivan Varić	4	6
21.	Mijo Varić	6	8
22.	Stjepan Varić	3	3
23.	Ivan Zoro	8	5
24.	Grgo Zoro	3	2
	UKUPNO	**125**	**87**

Gornji pregled imena i prezimena obitelji u Grudama godine 1742. svjedoči nam da je te godine u Grudama bilo 212 osoba (125 koji su se pričešćivali = odraslih i 87 koji se nisu pričešćivali = djece) koje su živjele u 24 obitelji.[74]

2.1. 2. Podatci biskupa fra Marijana Bogdanovića iz 1768.

Župa Drinovzi[75] (Drinovci) imala je tada 6 naselja sa 155 katoličkih obitelji i 1.423 katolika, a od toga bilo je 890 odraslih i 533 maloljetne osobe.

Naselje	Broj kat. obitelji	Broj odraslih osoba	Broj maloljet. osoba	Ukupno osoba	Ime naselja
Grude	26	174	76	250	Grude

[74] A. Nikić, **Povijesna zrnca,** str. 159.-160.

[75] U ovom popisu Grude su na trećem mjestu u župi. A. Nikić, **Povijesna zrnca,** str. 159.-160. i D. Mandić, **Chroati cattolici**, str. 112-114.

Nositelji domaćinstava 1768. godine na području današnjih Gruda su bili:

Red. broj.	Ime i prezime	Broj odraslih	Broj djece
1.	Jure Ačkarović	4	1
2.	Lovro Čorlučić (Ćorluka)	15	5
3.	Jure Čarapović	7	5
4.	Grgo Čarapović	3	3
5.	Mate Gusić	2	-
6.	Stjepan Kusturić	4	5
7.	Lovro Kusturić	6	4
8.	Gašpar Mazulović	3	1
9.	Ivan Milošević	11	14
10.	Franjo Milošević	23	6
11.	Ante Perić	4	-
12.	Ivan Pivčević	8	-
13.	Stjepan Radić	9	5
14.	Mate Spa(j)ć	10	2
15.	Marijan Spa(j)ić	12	3
16.	Ante Tomić	5	1
17.	Filip Tomić	3	2
18.	Šteta Tomić	2	4
19.	Ivan Tolić	6	3
20.	Petar Tolić	2	4
21.	Ivan Varljić (Vrljić)	8	-
22.	Luka Varljić	2	2
23.	Marko Varljić	3	-
24.	Gašpar Zorić	8	3
25.	Mate Zorić	6	-
26.	Grgo Zorić	8	3
	UKUPNO	174	76

Prema ovom popisu, u Grudama je godine 1768. bilo 26 obitelji s 250 osoba (174 koje su se pričešćivali = odraslih i 76 koji se nisu pričešćivale = djece). Kada se usporede popisi obitelji iz godine 1742. s onim iz godine 1768., zapažaju se:

1.) nova prezimena obitelji,

2.) nespominjanje nekih starijih prezimena,

3.) djelomične izmjene i novi završetci nekih prezimena.

Na ta pitanja mogući su odgovori:

1). Djelomične izmjene i završetci pojedinih prezimena (Ačkar u Ačkarović, Varić u Varljić –Vrljić i Zoro u Zorić) prema navedenim popisima obitelji sela Grude ne stvaraju nikakve poteškoće. Zapažene izmjene i novi završetci u duhu su razvoja hrvatskog jezika. Ipak, uspoređujući popis i broj članova obitelji Ačkar i Ačkarović, može se dopustiti da je moguće kako je neka od navedene tri obitelji (god.1743.) u potonjem razdoblju promijenila svoje prezime.

2.) U popisu iz godine 1768. ne spominju se neka prezimena koja su upisana u popisu iz godine 1742. Proučavanjem sačuvanih dokumenata iz istog vremenskog razdoblja ipak se može donekle odgovoriti na tu "novost":

a) Što se tiče nespominjanja prezimena Bratanić i Grubišić, poteškoće nema. Godine 1768. po prvi put se spominje selo Blaževići i obitelji: Ivana Blekušića (3 osobe), Marka Pivčevića (6 osoba), Ante Tomića (5 osoba), Stjepana Bratanića (6 osoba), Ivana Grubišića (8 osoba) i Vida Grubišića (10 osoba) s ukupno 24 stanovnika, oni tvore stanovništvo toga sela.

b) Nespominjanje prezimena Ma(j)ić, Sento i Soldo, dokazuje samo to da obitelji s tim prezimenima u kasnijem popisu (god.1768.) u Grudama nije bilo. Možda su izumrle. Poznato je da je u to vrijeme vladala kuga u nekim našim selima.

Možda su stanovnici tih sela promijenili svoje staro prezime, a može biti da su i odselili iz Gruda u Slavoniju ili Dalmaciju.

3). U popisu iz godine 1768. susrećemo se nova prezimena. Ta prezimena mogu se podijeliti na obitelji s više članova i obitelji s manje članova, kako se vidi u navedenom popisu. Među prve spadaju obitelji s prezimenom: Ćorlučić (20), Kusturić (2 obitelji s 19 članova) i Radić (14 članova). Te obitelji vjerojatno su stare obitelji s novim prezimenom, koje je u godini 1742. bilo kao nadimak. Nadalje, obitelji s prezimenom Pivčević i Tomić doselile su iz Ružića, vjerojatno uvjenčavanjem. Prezimena obitelji Gusić i Mazulović po svoj su prilici novonaseljene ili po nadimcima prozvane obitelji.

Izvješća iz godine 1742. i 1768. u kojima su popisane sve obitelji Gruda, današnjim stanovnicima istog mjesta s jedne strane daju mogućnost da u istoimenim prezimenima pronađu svoje pretke, a s druge strane da drugim prezimenima, koja se ne spominju u navedenim izvješćima, budu poticaj kako bi se pozabavili prošlošću svojih obitelji s istim prezimenom.

Godine 1742. biskup fra Pavo Dragićević, apostolski vikar, posjetio je sve tadanje župe Vikarijata i poslao izvješće na Kongregaciju u Rim 1744. U njegovu

izvješću nalaze se popisi važnijih mjesta i zaselaka koji su tada tvorili župu Drinovce. Na prvom mjestu nalaze se Grude, zatim Ružići, pa Drinovci i na kraju Tihaljina. Za povijest hrvatskih krajeva navedeni popisi su vrlo vrijedni. Ove popise donekle nadopunjuju podatci u Matičnim knjigama župa: Ružići, Drinovci, Tihaljina i Grude od njihovih početaka do danas.[76]

Navedena obiteljska prezimena iz polovice 18. stoljeća drevni su panjevi katoličkih obitelji u Grudama. Tijekom minulih 260 godina neki panjevi su se osušili – prezimena su izumrla jer nisu imala djece, druga su nastala od nadimaka ili sličnih promjena, a treća su nastavila živjeti i žive u svojim potomcima i danas. Onda je u Grudama živjelo samo 212 katolika, a danas se njihov broj povećao na oko 4100. Velik je to porast, bez ikakve sumnje.[77]

2.1. 3. Podatci biskupa fra. Augustina Miletića iz 1813. godine[78]

U izvještaju biskupa fra Augustina Miletića iz 1813. godine susrećemo se zajedničke i pojedinačne statistike naselja današnje grudske župe. Tu su spojeni podatci za Grude i Drinovce, te Dragićinu i Alagovac.

Naziv mjesta	Broj kuća	Broj odraslih	Broj djece	Ukupno
Grude i Drinovci	103	201	107	408
Dragićina, Alagovci	18	93	43	136
Višnjica	8	46	34	80
UKUPNO	129	340	184	624

2.1. 4. Podatci iz 1844.[79]

Iz statističkih podataka o ružićkoj župi iz 1844. izdvajam one podatke koji se odnose na sela koja su kasnije pripala grudskoj župi. Izdvojio sam naselja s odgovarajućim brojem kuća, odraslih i djece. Statistički podatci buduće župe bili su:

Naselje	Broj kuća	Broj odraslih	Broj djece
Draghichina	27	125	65
Vishnicza	10	67	40

[76] Usp. **Župa Grude**.., str. 11.-15.

[77] Usp. Andrija Nikić, **Povijesna zrnca**, Mostar, 2000., str. 113. Podatke za 2010. godinu javio mi je 11. studenoga 2011. fra Stanko Pavlović. Izražavam mu zahvalnost na podatcima.

[78] Pavao Živković, **Povijest BiH do konca XVIII**. *stoljeća i povijest Hrvata Bosanske posavine do početka XX. stoljeća,* Izdaje: Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Mostar 1994., str. 183.-196.

[79] ARHIV Biskupskog ordinarijata, br. 64./1844.

Allagovacz	11	41	29
Grude	84	324	244
Ukupno :	132	557	378

Na području današnje grudske župe u 132 domaćinstva živjelo je 935 katolika – 557 odraslih i 378 djece.

2.1.5. Podatci iz 1867. godine

Prema objavljenim podatcima iz Šematizma fra Petra Bakule iz 1867. godine sela buduće grudske župe su imala sljedeće statističke podatke:

Naseljeno mjesto	Broj katoličkih obitelji	Broj katolika
Alagovac	17	125
Krištelica	4	28
Grude poljem	21	139
Grude brdom	23	223
Višnjica	22	133
Dragićina	43	269
Ukupno: šest naselja	130	917[3]

2.1.6. Podatci o katolicima za 1873. godinu

Prema drugom pomlađenom izdanju Šematizma fra Petra Bakule iz 1873. godine sela buduće grudske župe su imala sljedeće statističke podatke:

Naseljeno mjesto	Broj kuća	Broj draslih osoba	Broj djece	Ukupno osoba
Alagovac	19	98	64	162
Krištelica	5	29	26	55
Grude poljem	23	120	68	188
Grude brdom	36	192	98	290
Višnjica	22	133	?	133
Dragićina	45	192	120	312[4]

2.1.7. Statistika katolika iz 1892. godine

Na temelju popisa katolika u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji prema šematizmu za 1892. godinu župa u Ružićima je imala sljedeće statističke podatke:

Redni broj	Naselje	Broj obitelji	Broj katolika
1.	Ružići	89	570
2.	Borajna	11	72
3.	Dragićina	68	397
4.	Grude gornje	42	242
5.	Pogana vlaka	31	203
6.	Selina	48	310
7.	Alagovac	23	157
8.	Cerovi dolac	14	109
9.	Grude dolnje	37	219
10.	Krištelica	8	58
11.	Police	24	172
12.	Višnica	28	192
. UKUPNO	dvanaest naselja	423 katoličke obitelji	2.703 katolika[5]

Iz navedenog popisa naselja s odgovarajućim statističkim podatcima tri godine kasnije izdvojena su određena naselja i od njih je formirana župa sv. Kate u Grudama. Godine 1892. to područje je imalo sljedeće statističke podatke.

Redni broj	Naselje	Broj obitelji	Broj katolika
1.	Dragićina	68	397
2.	Grude gornje	42	242
3.	Pogana vlaka	31	203
4.	Alagovac	23	157
5.	Grude dolnje	37	219
6.	Krištelica	8	58
7.	Višnica	28	192

Prema šematizmu iz 1892. godine u Mostarsko-trebinjskoj biskupiji bilo je 82.360 Hrvata-katolika.[80] Iz tadašnjih popisa u posljednje tri godine (1889.-1892.) u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji broj rođenih je bio 5.497 veći od broja umrlih ili za 55,68%.

2.2. Osnivanje i sjedište župe

Turski osvajački prodor i uzastopno pustošenje i ubijanje u XV. stoljeću te krvava okupacija pobili su i protjerali veliki broj katolika i s naslovljenog područja. Nadalje, okupatori su uništili franjevačke samostane, crkvene ustanove i zgrade i u ovim krajevima. U nedostatku pisanih dokumenata, sačuvani toponimi, grobišta stećaka-stojećaka, grobovi, zbjegovi i pribježišta te brojne predaje o stradanjima kršćana onodobna su svjedočanstva o postojanju kršćanske organizacije. Današnji dijelovi grudske općine spominju se pod više imena. Grobišta na području današnje grudske župe upozoravaju na brojnost pučanstva na ovom području. Neprijatelji su nastavili uništavati kršćansku civilizaciju i simbole (križeve), ali nisu mogili uništiti Katoličku crkvu. Ostali su fratri, katolici i vjera.

Zapadni dio Hercegovine pastorizirali su franjevci iz samostana u Prološcu. U popisu župa samostana u Zaostrogu, datiranom 2. travnja 1599., spominje se i selo Tihaljina u sastavu župe Veljaci. Godine 1623. Tihaljina se spominje kao jedna od četiri župe imotskoga samostana u Prološcu. Svakako, ime te župe odnosilo se je na područje koje je, osim Tihaljine, obuhvaćalo još sela Drinovce, Ružiće i Grude.

Župa se 1626. naziva Drinovci. To su bila vremena nesigurnosti. Fratar-svećenik-župnik nije imao stalnog mjesta boravka. Gdje ga je zatekao biskup ili provincijal za vrijeme službenog pohoda-vizitacije, upisivao je to selo kao sjedište župe. U sastavu imotskoga samostana ta je župa ostala sve do razgraničenja nakon oslobođenja Imotskoga ispod turske okupacijske vlasti 1718. godine.[81]

---

[80] **Schematismus…**, str. 57-58

[81] Posljednji gvardijan u samostanu na Prološkom blatu bio je fra Stipan Vrljić. Rođen je oko 1677. u Svetigori, naselju u Gorici. Stipan piše: «*Ego fra Stephanus Varlich ab Imota, parrochus S. Stephani Imotte…*» Župna crkva za sve vjernike do turske utvrde u Imotskom bila je u Gorici. Za goričku ckrvu Vrljić veli: «*Sv. Stjepan Imotski*». Za Stipanova života pod Imotski je spadala cijela Imotska krajina i čitava Bekija. U Omiškoj kronici o. Vrljić donosi popis imotskih župa: Gorica do Vranića, do Zečice vode, do Plavila, do Rotne kamenice. Obuhvaćala je sela: Goricu, Vrbalj, Posušje, Grude, Gradac i Lukavac.Drinovci, koji su obuhvaćali: Drinovce, Ružiće, Tihaljinu, Blaževiće do Umljana i Runoviće. (..) Opanci (…) Proložac (…) Vinjane su obuhvaćali: Vinjane, Vir i Zagorje (...). Fra Stipan piše u Omiškoj kronici da je bio devet godina župnik Gorice, svog rodnog kraja. (...). Ego fra Stephanus Varlich ab Imota, parrochus S. Stephani Imotte…» Njegovu su svećeničku ozbiljnost zapazili predstavnici mletačke vlasti pa su fra Stipana imenovale prvim župnikom varoši u Imotskom. «Držimo da je nužno, piše u dokumentu, postaviti za župnika tvrđave jednog svećenika koji bi govorio sv. misu, dijelio sv. sakramente i predvodio druge čine pobožnosti… Izabrasmo za taj posao pošt. o. Stipana Varglicha... Za njegovo uzdržavanje davat će mu se 10 dukata mjesečno, komad kruha dnevno i potrebite knjige. Međutim sam je dužan isposlovati blagoslov makarskog biskupa.» Dano 3. kolovoza 1717. godine u Splitu. Bruno Pezo, *Fra Stjepan Vrljić – svjedok, učesnik i tvorac sudbonosnih događaja imotskog samostana od 1715. do 1738.*, **Čuvari baštine**, str. 151.-172.

Od oslobođenja Imotske krajine 1718., pa sve do 1844., kad su hercegovački franjevci napustili Kreševo u Bosni i uputili se u Hercegovinu, pastoralnu brigu o katoličkom puku u Bekiji vode franjevci iz Kreševa.[82]

Grude su tijekom povijesti pripadale drevnoj ružićkoj i dijelom goričkoj župi. Katolicima je, imajući u vidu bespuća i poplave koje su se pretvarale u dugotrajno jezero, bilo vrlo teško zadovoljavati svojim vjerskim potrebama.[83]

Kada je župnik fra Petar Bakula vodio gradnju crkve sv. Stipana u Gorici, čini se, da su neki katolici iz Gruda željeli da se na njihovom posjedu u Grudama sagradi slična crkva. Da se to ostvari, oni su, po svoj prilici, razgovarali s graditeljem nove goričke crkve. Bakula im je preporučio da se dogovore i potpišu darovnicu za potrebe buduće crkve, moguće župe. Tako su još 30. prosinca 1857. godine Ćorluke darovale zemljište na kome se jednog dana može sagraditi crkva i župni stan na Gomilicama. To su zemljište predali za grudsku crkvu, u župnom uredu u Gorici sljedećom darovnicom:

„U ime Božie i Na poštenje svetoga Petra Apostola, i s. Ivana Kerstitelja

U Gorici 30. prosinca 1857.

Kerstajni doli podpisani prizimenkom Ćorluke, iz sela Grudah, jafte gruske i mamićke na ime svoizi triu isah, i s dogovorom sve svoje rodbine, skupno učinjenim, ovi isti dan, kod njiove vlastite kuće, brez svake sile, privare, oli hatora, toliko doli podpisani, koliko svi ostali zdogovoreni, od danas za uvik, brez ikakva povraćanja, oli korbe, da pače sa svom željom i dobroradnim privoljem, za postavljenje i vladanje župske misničke kuće, Redovnicim S. Otca Frane, Manje Bratje od Obsluženja daju misto i zemlju, na poštenje S. Ivana Kerstitelja, i s. Petra Apostola kako slidi.

1-vo Misto oli milce za župsku redovničku kuću u selu Grudim, zvanom Cerre, od zapada do merginja poznatoga uprav uz berdo do oputine, a nizpoznatoga berdo do na kosu spored grebljem, da pače do u dragu pod greblje, od istoka do jozvinah zvani na pogled drage, na brig, tako da i ova duglina ima odgovoriti duglini od zapada, a u sridi dugljina kolika ostane.

2-go Isti kerstjani koji gori, i s istim pogodbam i ugovorom kako je gori rečeno, istoj kući župskoj redovničkoj daju u polju u mistu zvanomu Otok zemlje ravnice brez kamena, toliko u duglinu i u širinu, koliko može izaći najmanje trideset motikah vinograda sve u jednoj kerpi. I ovoj zemlji koju oni daju od istoka jest priložnik, oli meajčia Gulić turčin, a z druge strane t.jest od zapada priložnik, oli meajčia, jest Duvnjak, od podne i od ponoći

[82] Karlo Jurišić, **Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine**, Zagreb, 1972., str. 138.-140; A. Nikić, *Nazivi i veličine župe u Donjoj Bekiji (XVII-XIX. stoljeće)*, **Kršni zavičaj**, 1971., str. 10-12; Bazilije Pandžić, *Prošlost drinovačke župe*, n. dj., str. 7.-10. i A. Nikić, *Kretanje pučanstva u Drinovcima,* **Susreti – Godišnjak**, sv. 3., str. 23.-55.

[83] Čak u turskom poreznom popisu stoji da se plaćao porez na ribolovstvo. A. Nikić, **Događajnica**, str. 211.-217.

Ćorluke nejmaju meajčie, budući da oni ovo zemlje za kapelu vade iz svoga sridometja.

3-e Toliko za misto kuće redovničke na Cerrim na broju l-ov, koliko za zemlju u Otoku na broju 2-og Ćorluke svi u obćemu kako gori drugo ne pitaju niti im se ima dati od dužnosti, nego da svake godine za njiovo dobro duhovno i vremenito sviu u obćemu, da župnik od Cerra ima izgovoriti po dvi s. mise, to jest, na S. Ivana Kerstitelja i na S. Petra Apoštola, i ova za dužnost, da ima početi od postavljenja redovnika u Cerrim, za sve vrime dokle n bude u rukamah Redovnikah s. Frane spomenuta milće na Cerrim i zemlja u Otoku.

4-o Ovo dat je Ćorlukah i pogodba kako gori na brojevim I-vo,2-og i trećemu, bi učinjeno i podpisano i s obidvi stvari primljeno prid svidocim kako doli, i prid misnikom na ime manastira, koi doli po isti način jest podpisan. Jure Ćorluka neznajuć pisat načini + i dade, Mate Ćorluka neznajuć pisat načini + i dade, Matija Ćorluka neznajuć pisat načini + i dade.

Stipan Polanić neznajuć pisat nač(ini) + svidok,

Stipan Bušić neznajuć pisat načini + svidok,

Jakov Bušić ne znajuć pisat načini + svidok.

Fr. Petar Bakula na ime Redovnika S. Ot.

Frane: Sa Širokog Briga župnik od Gor(ice),

r(ukom) v(lastitom).

(Pečat župe sv. Stjepana u Gorici".)[84]

Koncem devetnaestoga stoljeća biskup fra Paškal Buconjić je, na zamolbu tadašnjih katolika i na prijedlog hercegovačkih franjevaca, osnovao samostalnu župu u Grudama.

Župa je posvećena sv. Kati, djevici i mučenici.

Sela ili zaseoci, koji tvore novu župu, jedni su udaljeni od Gorice tri sata hoda,[85] a drugi od Ružića dva sata hoda po uzbrditim i nizbrditim makadamskim putovima. Zbog toga, a najviše zbog mnoštva puka, koji se naglo brojčano povećavao, ustanovljena je župa Grude 1895. godine.

„Prvi župnik o. Leonardo Radoš", piše suvremenik fra Radoslav Glavaš, „ne imajući kuće ni stana, morao je kroz cielo to ljeto stanovati pod vedrim nebom, doklen, s velikom poduzetnošću, samopriegorom ter riedkom samozatajom, i pripomoću presv. gosp, biskupa Buconjića i vjernoga puka, ne sagradi veliku i prostranu kuću, u koju je tek pokrivenu, mogao prieći u mjesecu prosincu iste godine. Budući ovdje puk dosta siromašan, jer ga mnoge hrdjave godine ubijaju, to se imade zahvaliti riedkoj požrtvovnosti o. fra Leonarda Radoša, da

[84] **Župa Grude...**,, str. 28.-30.

[85] U *Imeniku* stoji da su Grude od Gorice udaljene 2 sata hoda. Usp. *Imenik*, 43. Bakula navodi 0da su Grude udaljene 4 sata hoda od Gorice. Usp. Petar Bakula, **Hercegovina prije sto godina** (Schematismus,1867), str.149. Fra Martinu Mikuliću je vjerojatno ta udaljenost dobro poznata, ali se u procjeni ne slaže sa svojim prethodnicima.

se je mogla bar dotle dogotoviti, da može u njoj pristojno stanovati. Ovdje, kao i u Vitini, presv. gosp, biskup Buconjić doprinio je mnogo, davši ne samo u novcu dobru podporu, nego i pribaviv čitavi drveni materijal i kupu."[86] Župni stan, koji je sagradio prvi župnik fra Leonardo Radoš, jako je oštetio potres 1923. Obnovio ga je svojim trudom i novcem fra Gabro Grubišić (župnik od 1920. do 1940.), koji je sagradio i velebnu župnu crkvu. I šezdesetih godina dvadesetog stoljeća župna kuća je u više navrata obnavljana - čak joj je dograđen jedna dio. Kako prostorije nisu zadovoljavale potrebama župe, fra Bernard Marić je uz pomoć župljana i dobročinitelja sagradio novu kuću. I ta kuća je doživjela preinake i novi pokrov.

2.2.1. Prvi objelodanjeni podatci o Grudama

Prvi župnik fra Leonardo Radoš, došavši u Grude, stanovao je ispočetka nekoliko mjeseci kod Ivana Marića iz Pešije. Župna kuća počela se graditi 22. srpnja 1895. godine. Svijet je za kuću doprinio 800 forinti. Najviše truda je uložio župnik. Sam natpis na župnoj kući kazuje: *"Župni stan ustanovljen žuljevima puka, pomoću biskupa Buconjića i žrtvom i dugim trudom župnika o. fra Leonarda Radoša 1895."*

Fra Martin Mikulić, tadašnji župnik u Ružićima, 15. svibnja 1896. u svezi s gradnjom župne kuće u Grudama piše: "Kad sam lani davao izvješće o novoj grudskoj župi, bio sam obećao više od straha nego od darežljivosti da ću novom župniku s dopuštenjem starješinstva dati jednog konja, cielu opravu za jednu sobu, platit zapisnike za ured i župski pečat. Konja sam mu s Vašim dopustom dao u pripomoć odsedlana. Drugo obećano ne mogu mu dat, pošto sam se ove godine vele zadužio f. 191:54 te od toga me riešite da u gore ne zabasam. Popunit ću mu četvrtinu inventara pa nek uživa." [87]

U Šematizmu iz 1899. na području grudske župe, koja je obuhvaćala naselja Grude, Dragićinu, Krštelicu i Višnjicu, živjelo je 2208 katolika. U obližnjem groblju postojala je dolična kapelica.[88]

2.2.2. Opširna statistika iz 1903. godine

Prvog župnika 1901. je naslijedio fra Cvitan Dodig. On je, na traženje fra Martina Mikulića, sastavio statistiku grudske župe.

U Šematizmu fra Martina Mikulića iz 1903. nalazi se opširna statistika mlade župe u Grudama. Ugledan župni dvor, zgodnu kapelicu u najbližem groblju, zvono i sve ostalo što je potrebnije namakao je neumornim radom

---

[86] Radoslav Glavaš, **Spomenica**…str. 105-106.

[87] **Župa Grude**…, str. 61.

[88] **Schematismus dioecesium Mandetriensis & Dumnensis… pro anno 1899**.. str. 36.

i svakovrsnim troškovima otac Leonardo Radoš, uz obilnu pomoć biskupa i župljana. Župnik je na gomili kamenja pod gredama proboravio godinu dana, imajući za suukućane konja i paukove.[89]

Župa je duga dva i svuda široka sat hoda, a broji katolika:

1	**Obitelji**	**335**
2.	u njima muškaraca	1252
3.	isto tako žena	1212
4.	bračnih parova	375
5.	brakova bez djece	5
6.	udovaca	39
7.	udovica	75
8.	onih koji su izabrali djevičanstvo – muškaraca	7
	onih koje su izabrale djevičanstvo – žena	6
9.	podučenih pismu[6]	50
10.	onih koji su prigrlili treći red	198
11.	nezakonite djece	3

12. Tijekom protekle godine:

a) sklopljena su 23 braka

b) rođeno je 71 dijete

c) preminula je 31 osoba.

Toliko raznovrsnih podataka je prikupio i objavio u svom Šematizmu za 1903. godinu fra Martin Mikulić.[90]

Slične statistike fra Martin je prikupio za gotovo sve tadašnje franjevačke župe. Prema podatcima iz 1902. godine Hercegovačka franjevačka provincija imala je 11.906 katoličkih domova u kojima je živjelo 86.998 katolika. U istoj godini kršteno je 3.548 osoba, a umrle 1.404 osobe.

2.2.3. Podatci iz 1926. godine

Vremensko razdoblje između 1918. i 1940. u Grudama povezano je s djelovanjem fra Gabre Grubišića, graditelja crkve posvećene sv. Kati. On je ostao u sjećanju župljana sve do danas. Pun planova i poleta pokušavao je potaknuti župljane na zauzetiji vjernički život koji uključuje i gradnju crkve.

[89] Župni stan, koji je sagradio prvi župnik fra Leonardo Radoš, jako je oštetio potres 1923. Obnovio ga je svojim trudom i novcem fra Gabro Grubišić (župnik od 1920. do 1940.), koji je sagradio i velebnu župnu crkvu. Usp. **Šematizam,** str. l54.-l55.

[90] Usp. Martin Mikulić**, Šematizam** iz 1903., Mostar, 2003., str. 127.

Godine 1926. franjevci su planirali objaviti Šematizam Provincije. Za tu knjigu prikupili su podatke. Do tiskanja nije došlo, ali za Grude su prikupljeni sljedeći podatci:

Tijekom minule godine bilo je 115 krštenja, 19 vjenčanja, a preminulo je 66 katolika. Tabelarno to izgleda:

Župa	Kršteno	Vjenčano	Krizmano	Umrlo	Pouljano
Grude	115	19	-	66	73

Prema sačuvanoj statistici iz 1926. godine katolici u Grudama su pristupali sakramentima ispovijedi i pričesti:

Župa	Godišnja ispovijed	Ispovijed i pričest iz pobožnosti	Uskrsna ispovijed i pričest	Ispovijed i pričest iz pobožnosti
Grude	1900	1780	1850	1790

Grudske djeca su ispočetka išla u školu u susjedne župe: Drinovce, Ružiće ili Goricu. Potom se prešlo na gradnju škole u Grudama. Prema podatcima iz 1926 godine na području župe je postojala jedna škola koju je pohađalo 50 učenika. Uz to je u župi bilo 438 članova Franjevačkog trećeg reda.[91]

2.2.4. Podatci iz 1933.

Prema Šematizmu fra Dominika Mandića za 1933. godinu Grude su imale:

Župa	Broj katolika	Broj katoličkih kuća	Broj muslimana	Broj pravoslavaca	Ostali
Grude	2.699	416	-	-	-

U sumarnom prikazu fra Dominik je objavio podatke o krštenima, preminulima i vjenčanima u Grudama posljednjih 30 godina (1903.-1933.). Tako je:

Župa	Broj krštenih osoba	Broj umrlih osoba	Broj vjenčanih osoba
Grude	2.932	1.699	659

[91] Arhiv Provincije u Mostaru, **Spisi Provincije** za 1926. godinu.

Župa je po broju krštenih najavljivala svoje pomlađivanje i sretnu budućnost.[92]

Nadalje, fra Dominik je prikupio podatke tijekom minulih stotinu godina. Od 1833. do 1933. godine

Godina	1833.	1852.	1867.	1892.	1910.	1933.
Broj katolika	28.462	37.788	50.016	81.927	89.620	132.977[7]
Broj župa	10	13	19	33	35	43
Broj franjevaca	12	45	75	91	122	195
Broj klerika i novaka	-	11+6 novaka	12+4 novaka	21+6 novaka	27+7 novaka	50+9 novaka[8]
Broj svjetovnih svećenika	2	1	-	2	4	8

Broj katolika je bio u prepoznatljivom porastu. Taj porast je posebno zapažen u razdoblju između 1867. i 1933. godine. Tijekom potonjeg razdoblja, u kojem se dogodilo oslobađanje od turskih zuluma, broj katolika je porastao za 82.961. Tadašnja svijest katolika je podržavala narodnu poslovicu: Hercegovina cijeli svijet naseli, a sebe ne raseli![93]

2.2.5. Podatci iz 1935. godine

Prema statističkim podatcima što ih je prikupio dugogodišnji župnik fra Gabro Grubišić 1935. grudska župa je u brojkama izgledala kako slijedi:

Katolika	Domova	Obitelji	Vjenčanih	Rođenih	Umrlih	Pismenih	Trećara	Grobalja	Kapelica
2875	415	494	21	106	40	740	522	6	8

Upada u oči veliki pomor djece – od 40 umrlih gotovo polovica – njih 19 bila su djeca ispod sedam godina.

[92] **Schematismus Almae missionariae ordinis fratrum minorum in Hercegovina ad annum iubilarem Christi Redemptoris 1933**., Typis typographiae „Bosanska pošta", Sarajevo 1933.

[93] D. Mandić, **Schematismus…** str. 101.-102.

Župnik fra Gabro Grubišić je tijekom godine izrekao 53 propovijedi i opremio 45 bolesnika. U pastoralnom radu ističe se dijeljenje sakramenata. Tako je ispovjeđeno: godišnja ispovijed 1850 osoba te ispovijed iz pobožnosti 2.780 osoba – svega je ispovjeđeno 4.630 osoba. Za Uskrs je ispovjeđeno i pričešćeno 1710 odraslih, a tijekom godine je pričešćeno 4.330 odraslih katolika.

Fra Gabro je sa svojim vjernicima i dobročiniteljima sagradio jednu od najljepših seoskih crkava na širem području. I 1935. godine fra Gabro je radio. Kroz godinu dana je skupljeno 608 dinara crkvene milostinje, nadnice i zavjeti pretvoreni u novac iznosili su 4.272 dinara, a tijekom godine je potrošeno 4.880 dinara.

Iz opširne statistike izdvajam podatke o školstvu. U Grudama je 1935. postojala jedna škola sa 176 učenika koje je poučavao jedan učitelj. U to vrijeme samo šest djevojčica je pohađalo školu. Župnik je imao tjedne pouke za vjeronauk: 20 skupina za 450 dječaka i isto toliko (20) odjela za 560 djevojčica.Iz priloženog preslika povijesnog dokumenta možete iščitati i ostale podatke.[94]

Ratne godine (1941.- 1945.) i poraće bile se teške i za ovu župu. Neprijatelji hrvatskog i katoličkog puka usmrtili su 176 katolika i još jednog franjevca – fra Tihomira Zupca - imao je tek 27 godina.[95]

2.2.6. Podatci od 1. srpnja 1937. godine

Župa	Broj katolika	Privremeno odsutni
Grude	2.916	24[9]

U ovoj statistici se uvodi rubrika privremeno odsutni. Bez ikakve sumnje neki od privremenih postali su stalni.

2.2.7. Podatci za 1940. godinu

U jesen 1939. pokrivena je crkva (osim zvonika). Iznutra tada nije bila izrađena. Kad je fra Gabro umro (14. 2. 1940.), stalo se i s dovršenjem crkve. Njega je 1940. naslijedio fra Božidar Ćorić.

Prema sačuvanim podatcima iz 1940. godine grudska župa se popela na preko 3.000 katolika.

Župa	Broj katolika
Grude	3.075[10]

[94] Franjevački arhiv u Mostaru, **Spisi Provincije**, sv. 111., f. 308r.

[95] Usp. **Zbornik župe Grude.** *U povodu 100. obljetnice osnutka župe (1895.-1995.),* Grude, 1995., str.. 167.-192.

Onda je došao rat. U Drugom svjetskom ratu i poraću izginula je grudska mladost.

2.2.8. Podatci za 1941. godinu

Prema podatcima fra Božidara Ćorića od 21. srpnja 1941. župa u Grudama je imala sljedeće statističke podatke:

Broj katolika	**Broj domaćinstava**	**Broj obitelji**
3.032	437	542

Statistika krštenih

Broj krštenja	Broj muške djece	Broj ženske djece
145[11]	72	63

Statistika preminulih

Broj preminulih	Broj odraslih	Broj djece ispod 7 godina
73	42	31

Tijekom posljednje godine bilo je 28 vjenčanja.

Župnik je tijekom godine održao 89 propovijedi, opremio 88 bolesnika.

Biskup fra Alojzije Mišić je krizmao 324 osobe.

Ispovjeđeno je 4113 vjernika, a pričešćeno 4.100. – od toga godišnju ispovijed i pričest je obavilo 2.932 vjernika.

Statistika škole

Broj škola	**Broj učenika**	**Broj učenica**
1	172	22

U školi su djelovala dva učitelja katolika. Svećenik je držao vjeronauk djeci za prvu ispovijed i pričest te krizmu.

U župi je bilo pet groblja s pet grobljanskih kapelica.

Statistika trećoredaca

Broj obučenih	**Broj preminulih**	**Ukupno članova**
12	5	542

U Župi je djelovalo Društvo sv. Ante s 232 člana.

Stanje crkvene imovine

Sakupljeno crkvene milostinje	Zavjeti i milodari	Potrošeno preko godine	Sadašnje stanje
2.327	2.121	3.244	1.204

U novcu ima gotovine 2.562, materijal u vrijednosti od 3.274 i crkvenog novca u Grudama 5.836.[96]

Fra Božidar iznosi i statistiku grudske župe: "Grude imaju 224 kućna broja. Od toga spada na Andrijaniće 17, Brnadiće 12, Čale 17, Bušiće 3, Ćorluke 18, Eviće 8, Ivankoviće 1, Knezoviće 3, Logare 1, Mariće 32, Miloše 28, Radoše 1, Spajiće 45, Šimiće 7, Šimunoviće 9, Pešorde 9, Toliće 15, Vrliće 3, Zadre 6, Zoriće 35, Zovke 6, Zuciće 2.

Dragićina ima 85 kućnih brojeva. Od toga spada na Bandiće 6, Biloše 6, Bošnjake 7, Dediće 1, Kature 4, Leke 9, Mikuliće 4, Palce 16, Šimiće 31, Zadre 1.

Krištelica ima 22 kućna broja. Od toga spada na Miloše 2, Mikuliće 13, Vranješe 7. Mamići (Ćorluka mahala) imaju 36 kućnih brojeva. Od toga spada na Ćorluke 22, Mariće 13, Ivankoviće 1.

Grude imaju1985 stanovnika, Dragićina 627, Krištelica 162, Mamići 280."

Zatim fra Božidar dalje piše: "U grudskoj župi nema nevjernika. U župi ima samo jedna trgovina - braće Andrijanić. Ima svoje početke od unazad 10 godina. U župi ima samo jedna osnovna škola, koja se nalazi u privatnoj kući jedne udovice. Od javnih ustanova u Grudama još je Andrijanića mlin. Kroz Grude prolazi cesta Ljubuški - Imotski, sagrađena pred kojih 60 godina te još seoska cesta Grude - Dragićina.

Grudsko polje nije regulirano te zbog toga, čim navale kiše ujesen, odmah izbije iz provalija vodu, koju ponori ne mogu proždirati i zato poplivaju oranice i mnogo puta usjeve ne oberu seljaci, već im propadnu. Polje je baš zato neredovito obrađivano, jer se boje seljaci da im usjevi ne će dati ploda. Glavni prihod naših župljana je duhan. U zadnje vrieme odkako je rat, seljaci siju nešto više žita. Unazad 10-15 godina sade nešto više vinove loze. Drugog voća gotovo nikakvog nema." [97]

[96] Arhiv Provincije, **Spisi Provincije**, sv. 138., f. 81. Andrija Nikić, **Stradanje Hrvata u Hercegovini, po franjevačkim izvješćima** …, Mostar, 1998., str. 250.

[97] **Župa Grude**…, str. 38.

2.2.8.1. Stradanja grudske župe i mladeži

Fratri su brižno prikupljali podatke o pobijenim župljanima za vrijeme Drugog svjetskog rata i poraća. Upisivali su primljene podatke u Maticu umrlih, a djelomično i u Maticu krštenih. Dobivene podatke su čuvali u župnoj pismohrani.

Dana 11. veljače 1943. piše župnik u svom izvješću:"Nahrupile su partizanske bande u Grude. Imali su u Grudama 4 kuhinje, kod svake 250-300 ljudi. Opljačkali su mnogo stoke, odijela i hrane. Ubili su 2 čovjeka. A 11 je osoba u Zorića Mahali za vrijeme bombardiranja ubijeno iz aviona i jedan partizan Marković Atanasije iz Vrgin Mostara. Drugih 15 osoba što teže što lakše je ranjeno.

Partizani su Grude napustili 4. III. Četnici su na 5. III.t.g. došli i prenoćili u župnom stanu. Jedinica im se zvala 'Rogatička brigada', a vodio je Jojić Adam iz Berana Crna Gora, koji je u svoje vrijeme bio 'sreski načelnik' u Imotskom. Ubili su jednu ženu, a druge zlostavljali, mučili i opljačkali, odveli 18 konja i popalili 79 kuća.

Na 6. III. otišli su preko Mamića u Kočerin. Svijet je bio, osim 75 nemoćnih, napustio Grude pred njima i pobjegao. Sve su kuće obili i sve isprevrtali i prolili vino i rakiju dokle su god došli. Bilo ih je oko 1.000 na 400 konja.

Za vrijeme partizana i četnika crkva i župna kuća, koje je župnik napustio, potpuno su opljačkane i pokradene.

Kuća je nakon partizana i četnika sličila pravom smetištu. U njoj nije ništa ostalo, što se dalo iznijeti. Spisi, knjige, polupano posuđe i staklo sa ostacima kostiju i izmetinama pomiješano sa slamom i krovom bilo je *desolatio desolatiorum*….

Na 6. III. u 11 sati došao je potpisani k župnom stanu pješice iz Vitine i prvi put zazvonio u podne od 11. II. u Grudama. Sve je bilo pusto i prazno jer se narod,od straha, još nije smio vratiti kućama, koje su gorile i davale sablastan izgled i na daleko širile vonj izgoreni.…

Jedanput su radnici pobjegli s crkve za vrijeme rada, misleći od Nijemaca da su partizani, koji su se tada nalazili u Posušju…"[98]

Fra Božidar je, nakon što su četničko-partizanske bande uništile Stanje duša iz 1920. godine, počeo pisati *Stanje duša*.

U prigodnoj monografiji *Zbornik župe Grude – u povodu 100. obljetnice osnutka župe (1895.-1995.),* Grude, 1995., str. 167.-194. popisano je 177 žrtava rata i poraća. Uz taj popis donesene su i dvije statistike. (str. 193.-194.), a potom iskazi nekolicine svjedoka (str. 195.-221.). Rad na popisivanju žrtava

[98] Podatke je zapisao fra Božidar Ćorić. Andrija Nikić, **Stradanje Hrvata**…, str. 251.-252.

Drugog svjetskog rata provjeravao je i proširio neumorni Ljubo Leko.[99] On je došao do novih podataka. U svom istraživanju popisivao je žrtve cijele općine Grude i prikupio nove podatke. Nakon provjeravanja objavljenih podataka ustanovio sam da ovdje nisu popisane sve žrtve Drugog svjetskog rata i poraća. Da bi se došlo što bliže konačnom broju žrtava, prešao sam na popisivanje žrtava po zaseocima i selima. Grude (zaseoci: Bostan, Zagomila, Pocrte, Vrilo, Čaršija, Zorići).[100] Iz tih naselja neprijateljske i komunističke formacije pobile su 169 osoba. Statistike govore:

Godina i način stradanja

Godina	Poginuli u borbi	Strijeljani i na dr. način ubijeni	Umrli od ranjavanja bolesti, mučenja ...	Nestali na Križnome putu i u ratu	Nesretan slučaj	Ukupno
1941.	1		1			2
1942.	5	1	1		2	9
1943.	9	4	2		14	29
1944.	4	2	1		1	8
1945.	3	16	10	81		110
1946.		1	3			4
1948.		1	1			2
1949.			1			1
1951.			3			3
1979.		1				1
Ukupno	22	26	23	81	17	169[12]

[99] Leko, Ljubo, *Žrtve* ... u: Zbornik Žrtvoslovnog društva ….. G, Zagreb, 1995., str. 170. Izražavam zahvalnost Ljubi Leki na prikupljenim i posuđenim podatcima.

[100] U navedeni popis nisu uključene žrtve Drugog svjetskog rata iz Dragićine, Mamića i Alagovca.

Evo još tri statistička pregleda stradalih Gruđana iz užeg područja.

Životna dob žrtava		**Spol i bračno stanje**				
Dob	Broj Žrtava	Muški		Ženske		Ukupno
Do 17 god.	11	Oženj.	Neož.	Udane	Neud.	
18 – 20	29	37	120	4	8	169
21 – 30	92	Ostalo djece				91
31 – 40	21					
41 – 50	5					
51 – 60	4	**Vojnici i civili**				
61 - 70	5	Vojnici		Civili		Ukupno
71 - 80	2			m.	ž.	
Prosjek: 26 god.		133		24	12	169

STO ŠEZDESET I DEVET ŽIVOTA,
DOMOVINO NAŠA,
MI SLOBODE SVOJE
TEBI DAROVASMO!

Tragajući za podatcima o žrtvama središnjeg dijela Gruda, došao sam do 169 žrtava iz središta Gruda – župa je imala preko 250, općina oko 2.000 žrtava. Za masovni pokolj hrvatske mladeži znao je partizanski vrh koji ih je i naredio! Potom je cijelom hrvatskom ožalošćenom narodu 1945. godine zalijepio usta selotejpom i opkolio ih čoporom doušnika koji su utjerivali strah montiranim procesima, drastičnim kaznama i sotonskim mukama u njihovim kazamatima…

Nigdje u Europi komunisti nisu na krvaviji način došli na vlast kao u Jugoslaviji. I katolici u Hercegovini su morali biti pobijeni da bi Jugoslavija živjela i da bi Srbi bili primireni…

Ubojice nevinih hercegovačkih katolika, partizane, komuniste i njihove suradnike, nećemo čuti da govore o oko 2.000 žrtava u grudskoj općini, o preko 2160 ubijenih na području širokobriješke općine, o preko 2.350 žrtava ljubuške općine…, preko 17.500 na području Hercegovine, ni o stotinama tisuća ljudskih kostura, na poljima smrti što su ih njihovi internacionalisti uzduž i poprijeko ove prezrene zemlje i one susjedne i po cijelom pojasu oko globusa posijali. Naše žrtve su svjetlost dana u komunističkoj Jugoslaviji gledale toliko dugo koliko je trajao put do prve jame. A otkrivene jame svjedoče o grozotama.

Ne može se predočiti koliko su te žrtve trpjele. Smrt nije bila nimalo brza. Vidjele su se i tuđe proteze za noge koje su pridržavali tuđi leševi. To je jezivo…! Zločin su počinili: Tito, titoisti-orjunaši…Titoističke zvijeri, po zlu znani KNOJ, OZNA, UDBA… izvršile su svoj krvavi zadatak na Bleiburgu –Križnom putu, ostavili su tragove koje su svjedoci prozvali najstresijim trenutcima u svom životu, a dokumente i tragove o tom pokušali su uništiti i skriti..

Rezolucija br. 1481. se prešućuje, a pravorijek suda nevidljive sile još uvijek zaustavljaju…Ipak, film TITO nudi javnosti bolji uvid u zločine Titove kompartije… Uistinu, bez metoda Staljinove kopiladi ne bi bilo Titove Jugoslavije

Potrebno je započeti s detitoizacijom ovih prostora i ovog vremena, radi uskrsnuća istine o njegovoj krvoločnosti iskaljenoj nad preko 17.500 pobijenih katolika među kojima je bilo i 66 franjevaca, i preko 70.000 procesuiranih između 1945. i 1990. godine među kojima su bila i 92 hercegovačka franjevca – po komunističkom morali su biti jer su stavljeni na odstrel kao slađi zalogaj…

Katolici opraštaju, ali ne zaboravljaju, daju dokaz dobroga duševnog zdravlja. Jer, istinsko opraštanje nije rutinska stvar, nešto što se svakodnevno događa. Ono je skriveni cvijet koji se rascvjeta na temelju boli i pobjede nas samim sobom. Za ljubav, a ne za mržnju, smo stvoreni, zato: Oprosti da oslobodiš u sebi sile ljubavi.

Ne mogu pomisliti da je moguće graditi zdravo hrvatsko i bilo koje drugo društvo sa sviješću da se naraštaje naše budućnosti i mlade i dalje hrani neistinama. Jedino što kompletniji popisi naših žrtava, obilježavanje njihovih grobišta, kompletiranje objavljenih žrtvoslova, podizanje spomenika s njihovim imenima i prezimenima… te pravosudno imenovanje krivaca, njihovo priznanje, davanje zadovoljštine i znakovi kajanja su u stanju stiskanja ruku pomirenja…

Spominjanje teških životnih trenutaka ne opterećuje već čisti i potiče da bude još bolji čovjek i kršćanin u svome svakodnevnom životu.

Ovo sam napisao iz zahvalnosti i pijeteta prema našim katolicima i franjevcima, kako bih omogućio rodbini i najbližim srodnicima navedenih žrtava da ih se nakon šezdesetak godina sjete u svojim molitvama, da smognu snage i novčanih sredstava te podignu zajednički spomenik, zapale svijeće na određenom mjestu i poklone se uspomeni svojih dragih, još uvijek, na žalost, daleko od mjesta na kojima leže njihove kosti.

Na koncu, sa zadovoljstvom ističem da sam prepoznao očevu poruku ubijene subraće – da će se naći onaj tko će njihova imena i podatke zapisati - napisao sam ovu studiju koju će šira javnost posredstvom planiranog Zbornika

pročitati i saznati istinu o ubijenim i, toliko desetljeća, njihovim skrivanim ubojicama…

Katoličkom narodu u Grudama ne treba osvete. On treba istine. I oni koji su nedužne naše katolike ubijali, zločinci su. Oni nam ne mogu biti uzorom. Naši domoljubi su se borili za zaštitu domovine, za zaštitu vjere, za zaštitu kulture, za zaštitu ćudoređa… za zaštitu života i osnovnih ljudskih prava…

Samo istina će nas spasiti u sadašnjosti i budućnosti.

2.2.8.2. Svjedočanstvo Milke Ćorluke

Milka Ćorluka, supruga i majka prije petnaestak godina je posvjedočila o vlastitoj kalvariji. Njezino svjedočanstvo naslovljeno: *„Devet Biloševkinih rana"* pokušava nas vratiti u početke komunističke strahovladu Grudama i Bekiji.

U središtu Gruda u Ulici braće Šimića, na kućnom broju 13, živi Milka Ćorluka, poznatija pod nadimkom Biloševka. Rođena je 24. rujna 1910. od oca Vale Biloša i majke Ive rođene Međugorac. Vjenčana je 18. veljače 1936. s Lukom Ćorlukom-Mušušićem, sinom Jurinim i Anđe, rođene Šimić. Staračke dane provodi sa sinom Antom i nevjestom Milicom. Ante je jedino dijete koje je preživjelo rat od petero Biloševkine djece.

Ima Biloševka i troje unučadi (Nevenka, Željka i Blagicu), a unuka Blagica pobrinula se da baka postane i prabaka. Dok smo s njome razgovarali, svojom drhtavom staračkom rukom milovala je stariju praunučicu.

Jedna je od vrlo rijetkih Gruđanka koja je prošla Križni put. Među onima je kojima je rat donio najveće tragedije. Izgubila je devetero svojih najbližih: muža, četvero djece, svekra, svekrvu, zaovu i brata.

Priča razgovijetno, staloženo. Sjeća se mnogih događaja, pa i pojedinosti. Vremenski se ne snalazi najbolje, što je i razumljivo s obzirom na njezine godine i davne događaje. Zato njezina "besida" neće biti izrečena u vremenskom slijedu, ali to neće umanjiti sliku patnje koju je proživjela.

- Posle udaje živila san u Lončacin (Grude) s čovikon Lukom, svekrom Jurom, svekrvom Anđom i zavom Katom. Izrodila san četvero dice: Božu, Blagicu, Maru i Jerku (Bože je rođen 1. prosinca 1936., Blagica 19. ožujka 1938., Mara 24. svibnja 1940. i Jerko 26. siječnja 1942. - op. pr.).

Živilo se od duvana. Nije se moglo zaradit. Otiša mi čovik prid rat u Slavoniju zaradit kukuruz (Biloševka očito misli na početak rata u našem kraju, što se može zaključiti i prema rođenju djece - op. pr.). Zaradija kukuruz i nije ga dalo istrat. Nas osmero otišlo u Slavoniju. Otišli najprija u Grubišno Polje. Iz Grubišna Polja otišli u Zdence. Undan iz Zdenaca otišli u, pomozi mi reć, u Hrvatsku Dubicu. Tu smo bili dvi-tri godine. Tu san u Hrvatskoj Dubici rodila Antu (Ante je rođen 9. travnja 1943. - op. pr.). Troje mi je dice umrlo

prije Antina rođenja, a undan i četvrto. Svi četvero u nekoliko miseci (Djeca su, najvjerojatnije, poumirala od tifusa, s obzirom na to da je svih četvero umrlo u nekoliko mjeseci, kao i na činjenicu da je i Biloševka bila oboljela od te bolesti - op. pr.). Kad je mali Ante prooda, opala mu je kosa, pa san maloga morala sklonit.

Najprija je umra Jerko, pa Bože, pa Mara, pa Blagica. Ili je najprija umra Bože, pa Mara. Blagica je umrla zadnja. Tako san u Dubici zakopala četvero dice. Mari bile tri godine, a Blagici pet. Blagica je bila živa kad je Ante rođen.

Odala za mnom i govori: - Mama, ja ću umrit.

- Nećeš, zlato, umrit.

-Oću.

- Pa šta ću ja undan, neću imat dice.

- Kad te zaboli, ti sebi rodi, pa mu nadij ime Bože jali Blagica. Ako bude žensko - Blagica, a ako bude muško - Bože.

Čuvaj mi to diteta

Luku je odma diglo u vojsku čin je počeja rat. Bija je i u Jasenovcu. Prija je bija domobran, pa posle ustaša. Dolazija je on kad su dica umirala i pomaga mi ji zakopavat. Bija je plav, krasan.

Jednu večer došla vojska:

- Ko oće, ajde s nami, ko ne će,zna se šta mu je.

I undan pošli smo mi. Puca, sa svi strana. Puca i gine se. Bile dvi cure sestre.

Mlađa bila Cvija. One su iz Stoca. I ubilo je. I Milica sestra jamila je i nosi, i krv je polije, i ona je nosi mrtvu, ne more je od borbe zakopat. Svekar i svekrva i ja s Antom krećemo dalje. Iđemo. Išli smo tako do Zidanog Mosta.

S čovikon san se srila u šumi kod Sunje, u Slavoniji. On meni kaže:

- Šta ću van, pomoć van ništa ne mogu. Kako znate, radite. Ako ostanemo živi, na ćemo se. Čuvaj mi to diteta.

Kako tadan, tako i danas. Tadan san ga zadnji put vidila. Tadan i nikad više. To je bilo kad su došli partizani. Bili su tadan sa mnom svekar i svekrva. Ja nosila dite. Puca sa svi strana. Oni okrenuli vako, a ja s diteton tako. Tako smo se rastali. Oni umrli u, pomozi mi, Ante, reć, Bog je pomoga, u Derventi. Oboje umrlo u sedan dana. Zakopani su na greblju u Derventi. To mi je kasnije kazala zava Matija. Ona je bila s njima. Matija je bila udana za Nikolu Sesara s Rujna.

Zava Kata poginula je u Mostaru. Živila u Kolobarića Docu. Nosila duvan u Mostar i poginula. I njezina je čovika Stipana nestalo u ratu. Dvi joj ćeri posle išle u siromašku školu.

Više mu Bog da nego želija

Jamin ja u Mariboru kolica - karijolu, ja i jedna od Korduna. U nje dvoje dice, a u mene jedno. Kad meni dodije, ona vozi - vuče. Kad njoj dodije, ja. Kad je ona okrenula za Kordun, jamila kolica. U nje dvoje dice. Ja svoje u naručak i tako tri miseca dok san kući došla. Taman ko Ciganka. Kako? Jadno i kukavno. Otišla od kuće kad su se počeli kumpiri sadit. A kad su se počeli kopat, došla kući.

U naručku san Antu nosila. On izgorija od sunca. Jedan čovik, gospodin, i žena mu, s kolin. Ja mu mašen, koliko san ja manita bila. Dodijala mi glad, žeđ, golotinja, bosotinja, svašta. Ušiju bilo teže na meni nego san ja teška. Samo lizu, Bože sačuvaj. Ja manen njemu, stane on s kolin. Kažen ja:

- Daj, molin Vas, sidnite mi dite.

Jami on dite i kaže meni:

- Sidi i ti.

Sila ja. Mali kamrče od gladi. Kažen ja:

- Molin Vas, gladan je, pa ne more ni besidit.

Jami on sira, ovliko odriza, jami kruva, dade. Mali se jadni davio Ako je danas živ, više mu Bog da nego želija.

Imala ja tetka. On je isto bija s nami. Pokojni Jerko Primorac iz Tijaljine. On ima kola i konje. Pokojna mi svekrva kaže:

- Ajde ti, nevista, upitaj Jerku bi li moga tebe sist i maloga i staroga na kola. Kažen ja njoj: - Ti ga upitaj.

Kaže ona: - Daj, Jerko, molin te, bi li moga sist nevistu i maloga i ćaku - staroga?

Kaže on: - Ako će Milka ili mali, more, a ne more stari.

- Undan - velju - neću ni ja.

Kaže meni Jerko: - Ajde ti, pa čekaj nas tamo kud se prilazi za Brod.

Kad smo tamo, partizani tute, s krvavin očiman, privoze.

Kažu meni: - Ajde, sidaj za Bosanski Brod.

Govorin ja: - Neću. Tamo su mi svekar i svekrva, i zava mi je tamokar u Andrijevcin, mi ćemo k njoj.

Kaže: - Ne more! Ajde sidaj i gotovo!

Sila ja. Gledan samo kad će nas privrnut doli u vodu. Kad san prišla tamo, taman sunce zalazi. Govore: ovde ji vliko zaklalo, ovde ji vliko ubilo, ono isprid kuće krv, voda nosi mrtve, gole, da Bog sačuva. Mrak i tu ćemo noćit.

Kažen ja: - Dali su nan propusnicu. Oni jamiše propusnicu. Tu noćili. Ujitru s nami u logor u Derventu. Spratilo sve u logor.

Koliko je žena bacilo dicu. Jedna žena odovuda naša isto jedno bila bacila. Undan brat joj naiša i ugleda.

Kaže: Nu naše N. Jamija je on i donija.

Kaže mater, Bože sačuvaj, da ga odnija đava:

- Što si je donija, šta ću od nje?

Ona je se udala. Govorila je: - Ja san svakako bila za bacit.

Jedan meni kaže: - Misliš da bi kući da ti nije toga diteta. Da mu je ćaća najveći krvnik, dite more bit najveći partizan.

Dvije deke -jedino bogatstvo

U Mariboru išla san priko šećera, priko kave, priko svega. Ali ovde jamiš, tamo će ti se oduzet. Ništa ja nisan jamila, nego jamila dvi deke i jamila jedno dva kila soli. Iden tako. Dodijalo mi. Ne more se nosit. Bacin sol. Ponesen samo deke. Di god dođen, oće da mi otmu one deke.

Ja plačen: - Molin te, nemoj mi. Jednu prostren na ledinu, a dr+ugon se pokrijemo. Opet di dođen, oće da mi jame deke. Ja se krivin i opet pušće me.

Došla u Mostar, oće i u Mostaru da mi otmu.

- Daj, molin vas, nemojte. Neman ni kuće ni kućišta. Nemojte mi jamljat deke. Neman u šta dite pokrit. Ajde, pušće me.

Dođen kući, neman ništa. Sa mnom i Antom iz Mostara doša je i tetak Primorac iz Tijaljine. Oduzeli mu kola prija. O Ivanjdanu san došla kući. Kad san došla kući, ni kuće ni kućišta, ni ništa.

Govorila ja: - Neću kući.

- Ajde - kaže - tvoja će se općina za te pobrinit. Ja govorin: - Neću.

-Moraš!

Kad san unišla u kuću, ja unde, ja unde rupa. Strišna kuća bila, mogli bi orli prolićat kroza nju. Rekli da će se općina pobrinit. Nije ti niko da ni kašiku vode.

Tri miseca da nisan u kući noćila. U putu koje žene upitan:

- Daj kruva, molin te, daj mi.

Kaže: - Nek ti dadne Pavelić i Itler. Koja je naša, dadne. Ti ga vako razlomiš, a pavučina unutra. Opet Boga da nije bilo i komšija, mogla san krepat kad san kući došla. U Anti bilo pet-šest kili. Preživila san uz pomoć komšija.

U kući propala roba, propalo sve. Jamin jednu deku, raskopan, i dvi kotule od nje skrojin sebi, pa ću nosit, a u jednu se mali i ja pokrivali. Eto, taki mi je život bija.

Posle rata morala san na operaciju u Mostar, a maloga Antu ostavila san sama kod kuće, pa ga je Matija Božina odvela k svojoj kući.

Kad san došla kući, partizani povri kuće. Mali ode isprid kuće.

Kažu: - Ej, mali! Di ti je ćaća?

Mali kaže: - Moj je ćaća poginija.

- Di ti je poginija?

- Poginija je tamo.

Kažu oni: - Di ti je mater?

Mali kaže: - Zovu te, mama, partizani te zovu. Ja izlazin.

Kažu: - Mi te zovemo, ti nećeš da izađeš.

Ja kažen: - Što ja znan ko s malin besidi. - Di ti je čovik?

Velju: - Moj je čovik poginija.

- Di ti je poginija?

- Tamo kod Prijedora.

Znaš li di su Garišta? Gori kod Raška polja. Jamila ja ozimicu. Imala kozu i jare.

Jamin ozimicu, uprtin dite i sime i iđen u Garišta sijat. Počelo se sunoćavat. Ja jamin dite u naručak i koze dvi vodin i to jadno sime što je ostalo uprtin i iđen kući. Kad san došla kući, u njoj nema ništa gotovo. Imala san tadan brašna. Uspen puru i skuvan kruv. Taman se kruv ukvasa. Ono vako tuče. Zove:

- Otvori!

Ja brže tražin lućerdu. Kako otvorin, nji sedan. Jedan po jedan sve me pita. Ja

jadna sve gledan da jednako kažen.

- Di ti je čovik?

- Moga je čovika nestalo.

- Je li ti - kaže - u Dubravi? Nosiš li mu ranu?

- Eto komšija. Ko kaže da ga je vidija od priokreta, evo mene. Ako oćete, ubijte me. Ako me ubijete, muke ćete me kurtat.

Ja san mislila da će ubit i mene i dite i gotovo. Jedan namrčen, lugav, zamota se, samo oči vire i vako obrazi.

Kaže jedan: - Što ćemo te bit? Nećemo te bit. Dabogda ti ujitru došao

- Neće - velju - ne boj se, nikad!

Jamili pa će maloga sve jedan po jedan gledat. Otkrili deku i maloga sve jedan po jedan gleda. Mali spava. I oni tako mene sve ispitali. Vako kozu jadnu svezala doli ispod vrata i jare i na njiman mačka leži. Oni se smiju.

Undan kad su oni izašli nadvor, čujen ja di ji pitaju šta ja govorin. Kad eto ti opet trojice. Isto me oni pitaju ko i oni. Nakon godinu dana, pokojna mi

njegova mater Biserka kazala da su to bile ustaše (Biloševka je pri tome pokazala na Jozu Ćorluku-Paškića koji je došao u početku razgovora - op. pr.).

Nikad ja o Luki ništa posle nisan doznala. Samo je mi pokojni Brko govorija da je Luka bija živ do Ilindana.

- Ja kažen: - Ajde, nemoj mi na jade pristajat.

Luka je bija samouk i zna je pisat. I ja isto tako. U Komadinovića kući pokojni Drago drža tečaj.

I spomenuti Jozo-Paškić, koji je također prošao Križni put, iznio je da je vidio Biloševku.

- Ja san bija Plava divizija, lumero 12. 192 D. Pokrivala je teren od Zagreba do Crikvenice. Kad smo se tamo povlačili, vidija san Milku na kolodvoru u Zagrebu. Bili su s njon svekar i svekrva. Ja san proša s auton i nisan stava. Potle Milku nisan vidija.

Na kraju smo još jednom provjerili i utvrdili da je Biloševka zaista izgubila u ratu devetero svojih. Pri spominjanju brata joj Andrije, koji je poginuo kao domobran 1942. u borbi s partizanima kod Bosanskog Novog, Biloševka je dodala:

- Andrija je ubijen s bukve.

U razgovor se povremeno uključivao i Biloševkin sin Ante. Na kraju je dodao: - Toliko mojih nastradalo, a ne znam za kosti ni jednoga. Volio bih doznati. Nemam groba nikako./[101]

2.2.9. Državni popisi iz 1948., 1953. i 1961. godine

Poslije Drugog svjetskog rata prvi popis stanovništva je obavljen 1948. godine. Prema objavljenim rezultatima popisa koji su obavljeni i susjednih razdoblja podatci su sljedeći:

Mjesto	Popis iz 1948.	Popis iz 1953.	Popis iz 1961.
Grude	2460	2491	2488

U prva tri poratna državna popisa uočljiv je polagani oporavak demografske slike. Ne navodi se podatak iz 1940. niti donosi razlog sporog uspona. A uzrok se nalazi u sječi katoličke mladeži župe, kao što je i u ostalim hercegovačkim župama.

[101] **Župa Grude**…„ str. 197.-204.

2.2.10. Globljenje grudskog župnika

Godine 1955. za župnika u Grudama dolazi fra Krešo Jukić. Odmah je nabavio harmonij i okupio crkveni zbor. Zbor je pjevao misne pjesme i latinske odgovore u misi. Okupljao je i primao trećare u Treći red. Uveo je i pobožnost Križnog puta postavivši i slike Put križa na zidove u crkvi. Mnogi do tada nisu ni poznavali tu pobožnost.

Petnaest kućnih starješina: 13 Šimića i 2 Barića vlastoručnim su potpisom poslali molbu biskupskom Ordinarijatu da bi se odijelili od župe Ružići i pripojili župi Grude, jer im je u Grude bliži i lakši pristup. Biskup udovoljava njihovoj molbi i 29. ožujka 1960. šalje odobrenje.

Fra Krešo počinje voditi i Kroniku župe. On piše: "Razumljivo da su rat i njegova pustošenja ostavili jaku destrukciju i moralnu i materijalnu u ovoj župi kao i u drugima."

Od 8. do15. listopada fra Krešo organizira pučke misije, koje drže oci isusovci: P. Pero Bulat i P. Josip Muler. Misije su uspjele vrlo dobro.

"11. II. 1962. godine zadesio je teritorij župe jak potres. Od njega je rastresen i župski stan, a još jače pojedine zgrade župljana. 18.II. 1962. god. posjetio je i pohodio župu preuzvišeni biskup Dr. Petar Čule i mnogopoštovani o. fra Zlatko Ćorić, provincijal Hercegovačke franjevačke provincije."

„Dne 26. VI 1962. god. održao je preuzvišeni biskup Dr.Petar Čule sv., krizmu u ovoj župi."

Kroz više godina po naređenju "narodne vlasti" u župnom stanu stanovali su neki civili, pojedinačno i s čitavom obitelji. Tako piše u jednom dopisu Narodnog odbora općine Grude od 14.XI 1956.: "Pošto je Bošnjak Stojan, bivši službenik NOO-Grude odselio, taj stan je ostao prazan i dodjeljuje se Rašić Jerki, službeniku NOO- Grude, u zgradi župnog stana."

Stanari u grudskoj župnoj kući od 1947. do 1965. bili su: Mirko Mlinarević (1947. - 1949.), Stojan Bošnjak (1955. - 1957.), Vid Franjić (1958. - 1960.), Mate Jelavić (1958. - 1960.), Jerko Rašić (1958. - 1960.), Ilija Krešić (1961. - 1962.) i Mirko Kraljević (1963. - 1965.)

5. X. 1959. NOO-Grude donosi odluku: "Budući da fra Krešo nije isplatio porez od 757.000 din, oduzimaju se sljedeće stvari: 1 svinjče 180 kg -40.000; 6 bačava oko 1450 lit. - 29.000; 1 badanj 2.000 lit. - 20.000; 2 željezna kreveta s opremom 25.000; 1 ormar - 8.000; 1 radio aparat marke "filips" - 10.000; 2 stola - 6. 000; 1 harmonij - 50.000." Okupljanje mladih bio je, čini se, razlog posebnog oporezivanja i oduzimanja harmonija. Međutim, to nije obeshrabrilo fra Krešu. On se je u svom pastoralnom radu predao najviše djeci i katehezi. "Djeca su odlično pohađala satove vjeronauka. U Grudama je osmogodišnja škola. Upisalo se za pohađanje vjeronauka 570 djece. Svega ih pet fali iz ove

župe, da se nije upisalo. Mnogi su mlađi ljudi otišli u Njemačku na pečalbu. Zarađuju dobre dnevnice. No nastupio je težak problem. Momci odoše u Njemačku, a djevojke ostadoše neudate. Hercegovina tako gubi u svojim naraštajima. Došlo je i do razvoda u brakovima."[102]

2.2.11. Franjevački podatci za 1961. godinu

Župa	Broj obitelji	Broj vjernika
Grude [13]	497	3.137

Tek 1961. godine broj katolika u Grudama je neznatno nadmašio broj iz 1940. godine. Taj broj pokazuje posljedice komunističke diktature i ubijanje katoličkog puka i u ovoj župi..

2.2.12. Podatci za 1975. godinu

Prema Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji u Grudama je koncem 1974. godine bilo:

Župa	Broj katolika	Privremeno odsutni
Grude	3.600	40[14]

2.2.13. Podatci iz franjevačkog šematizma za 1977. godinu

Prema franjevačkom šematizmu za 1977. godinu, u kojemu smo prvi u ondašnjoj Jugoslaviji objavili sumarne žrtve Drugog svjetskog rata u franjevačkim župama, statistika župe u Grudama je bila:

Župa	Broj domova	Broj vjernika	Broj krštenih	Broj umrlih
Grude	570	3.500	37	22[15]

2.2.14. Višestruki statistički podatci župe u Grudama.

Da se upotpune podatci koji su izdvojeni iz službenih izvješća pojedinih izvora, donosim upotpunjenu statistiku ove župe i s godišnjim podatcima o krštenjima, vjenčanjima i sprovodima, koji je u porastu:

God.	Domova	Vjernika	Vjenčanja	Krštenja	Umrlih	Prirast
1742.	24	212	-	-	-	-

[102] **Župa Grude**…„ str. 41.

1768.	26	215	-	-	-	-
1867.	91	659	-	-	-	-
1902.	335	2.464	23	71	31	40
1918	-	-	42	24	102	78
1919.	-	-	62	119	39	80
1920.	-	-	43	127	51	74
1921.	-	-	25	140	58	82
1922.	-	-	19	106	102	4
1923.	-	-	21	116	49	67
1924.	-	-	24	117	49	68
1925.	-	-	23	124	46	78
1926.	-	-	19	115	64	51
1927.	434	3.032	17	107	44	63
1928.	-	-	18	94	15	79
1929.	-	-	15	96	41	55
1930	-	-	39	94	40	54
1931.	-	-	23	107	49	58
1932.	416	2.699	17	80	57	23
1933.	416	2.818	18	94	27	67
1934	414	2.818	16	91	31	60
1935.	415	2.875	18	97	37	60
1936.	420	2.948	21	94	73	21
1937.	420	2.860	42	115	28	87
1938.	424	2.828	21	69	40	29
1939.	425	2.903	12	111	33	78
1940.	431	2.967	29	144	60	54
1941.	437	3.032	28	136	73	63
1942.	-	-	7	97	-	-
1943.	-	-	3	65	-	-
1944.	-	-	11	101	-	-
1945.	-	-	10	83	-	-
1946.	-	-	27	54	40	14
1947.	-	-	37	123	46	77
1948.	-	-	24	138	54	84
1949.	-	-	33	94	25	69
1950.	-	-	26	90	31	59

1951.	-	-	13	71	67	4
1952.	-	-	40	78	22	56
1953.	-	-	15	88	34	54
1954.	-	-	25	86	34	52
1955.	-	-	26	83	47	36
1956.	-	-	36	92	25	67
1957.	-	-	26	80	31	49
1958.	-	-	30	94	20	74
1959.	-	-	33	99	17	82
1960.	-	-	23	80	16	64
1961.	-	-	39	74	19	55
1962.	497	3.137	19	100	21	79
1963.	-	-	28	82	21	61
1964.	-	-	31	82	18	64
1965.	-	-	41	88	15	73
1966.	-	-	26	81	20	61
1967.	-	-	40	83	19	64
1968.	-	-	30	85	-	-
1969.	-	-	-	71	-	-
1970.	-	-	-	71	-	-
1971.	-	-	13.	65.	18	47
1972.	-	-	9	58	26	32
1973.	-	-	11	49	29	20
1974.	-	-	10	53	34	19
1975.	oko 570	oko 3.500	15	37	22	15
1976.	-	-	24	39	25	14
1977.	-	-	21	51	23	28
1978.	-	-	26	52	23	29
1979.	-	-	11	53	28	25
1980.	-	-	21	36	29	7
1981.	-	-	22	51	42	9
1982.	-	-	20	40	37	3
1983.	641	3.002	18	71	37	34
1984.	640	3.025	34	56	19	37
1985.	-	3.052	35	62	30	32

1986.	-	-	28	56	37	19
1987.	-	-	34	63	42	21
1988.	-	-	34	72	35	37
1989.	-	-	29	69	28	41
1990.	-	-	38	65	42	23
1991.	-	-	22	73	44	29
1992.	-	-	24	60	37	23
1993.	-	-	30	60	32	28
1994.	905	3.795	24	58	34	24 [16]
2000.	942	3.930				
2005.	960	3.987				
2007.		oko 4.000				
2010.	985	4.100[17]				

2.2.15. Sumarni broj stanovnika u Općini

Grude su, kako smo vidjeli, 1951. godine proglašene općinskim mjestom. Prema objavljenim popisima i prognozi za 2001. broj stanovnika je u padu.

Godina	Stanovnici
1971.	19.203
1981.	17.767
1991.	15.976
2001.	15.740 stanovnika[18]

Čini se, prema statistikama župnih ureda s općinskog područja, da je posljednjih godina broj stanovništva ponovno u blagom porastu.

2.2.16. Sumarni broj stanovnika u Općini po naseljima

Broj stanovnika po naseljenim mjestima u Općini je 1991. i 2001. godine bio:

Red. br.	Naselje	Godina	
		1991.	2001.
1.	Blaževići	208	163
2.	Borajna	286	139
3.	Donji Mamići	1.703	1.494

4.	Dragićina	685	733
5.	Drinovačko Brdo	362	385
6.	Drinovci	2.343	2.474
7.	Gorica	751	933
8.	Jabuka	70	63
9.	Puteševica	134	102
10.	Ružići	1.543	1.617
11.	Sovići	2.629	2.573
12.	Tihaljina	1.734	1.718
13.	Grude	3.528	3.346

Iz navedenih popisa proistječe da oko 22% stanovnika općine živi u urbanom dijelu, odnosno u gradu Grude, a ostalo stanovništvo živi u ruralnom području neravnomjerno raspoređeno u smislu teritorijalne pokrivenosti. Daljnjom analizom utvrdili smo da su se, pored urbanoga dijela, stvorila i druga manja središta s većim brojem stanovnika kao što su: Sovići sa 16% stanovništva, Drinovci s 15%, Donji Mamići s 10%, Tihaljina s 10% i Ružići s 9% stanovništva dok je ostali broj stanovnika, koji iznosi 18% od ukupnoga broja, raspoređen na području preostalih sedam naseljenih mjesta.

Iz svega navedenoga razvidno je kako je općina Grude neravnomjerno naseljena.[103]

2.3. Franjevačka pastorizacija

„Hercegovačka misija", piše fra Petar Bakula, „zauzima mjesto među prvim misijama u franjevačkom redu. Nastala je u prvih dvadeset godina poslije osnutka ovoga slavnoga reda po misionarskim pothvatima./[104] Tako su, još za života sv. Franje Asiškoga, vjerojatno u 13. stoljeću i prije osnivanja samostalne provincije, franjevci su Jadranske obale u dubrovačkom zaleđu ulazili u Humsku Zemlju, odnosno današnju Hercegovinu i tu propovijedali. U dokumentu Propagandina arhiva stoji zapisano da su franjevci već polovicom trinaestoga stoljeća već obratili ove krajeve[105]. Svjetlo, koje su u ono doba donijeli

[103] http://www.grude-online.info/Kulturna-Zbivanja/Povijest-Gruda.htm

[104] Pietro-Petar Bakula, **I martirii nella missione francescana iz Erzegovina – narazione storica**…, Roma, 1862., str. 9.- 38. Fra Anđeo Kraljević u svom Šematizmu piše da su franjevci u ove krajeve pristigli odmah po osnutku reda. **Čerigajski Anđeo**, Mostar, 2007. Toj problematici posvetio je Mandić uvodno poglavlje. *Hrvatska franjevačka provincija osnovana je 1226. godine.* Usp. Dominik Mandić, **Franjevačka Bosna**, Rim, 1967.

[105] ARHIV Propagande u Rimu, **Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali-** skraćeno **SOCG**, sv. 262., ff.189r-192v.

franjevci svojim propovijedanjima/[106], rasvijetlilo je zamračene pameti toga naroda koji, videći u tim novim apostolima novu braću: Ćirila i Metodija/[107], poniznost, blagost, ljubav i savršeni sklad svih kreposti, spontano otvori svoje srce plodnosti nebeskoj rosi koja je jako ugodno padala posredstvom Božje riječi. Uistinu, polja koja su obrađivali serafski radnici, pokrivaše hercegovačko tlo bujnom vegetacijom, mirisnim cvijećem i obilnim plodovima. Vatra Raspetoga", nastavlja isti Bakula, „koja je upaljena u srcima Hercegovaca, nije mogla zadugo ostati sakrivena, a da se ne proširi u požar i prema vani. Zahvalni Bogu i svojim duhovnim ocima, daju se na podizanje spomenika katoličke pobožnosti. Kršćanski žar je tako obuzeo dobri svijet, da se za kratko vrijeme Hercegovina okitila, na svom katoličkom čelu, s petnaest franjevačkih samostana,/[108] mnogobrojnim crkvama i kapelama, već prema potrebama i koristima naroda./[109] I kako je iz dana u dan rasla pobožnost naroda, tako su se podizale i nove crkve i one postojeće proširivale i uljepšavale./[110] Moćniji i odličniji ljudi te provincije jednako su prednjačili u pobožnosti podižući spomenike vjere, smatrajući kao najveću čast ako Bogu daruju kao žrtvu najveći dio svoga imanja, koje im je Božja dobrota dala./[111]

U početku 14. stoljeća još više je pojačana franjevačka djelatnost.

Tako se danas zna da su franjevački samostani postojali u Novom kod Čapljine, na Bišću, u Mostaru, Konjicu, Ljubuškom, Duvnu, Čerinu, Policama (Ružići), Imotskom – na otoku Prološkog blata, a od 1468. godine u Zaostrogu, malo kasnije i u Živogošću. Uz to postojali su i franjevački samostani u istočnoj Hercegovini: Nevesinju, Stocu, Ljubinju i benediktinski u Polju na trebinjskom području.[112]. Cijelo područje bilo je okićeno crkvama. Ukupno 152 u zapadnoj i 45 u istočnoj što zbrojeno čini podatak od 197 crkvenih zdanja.[113] Međutim, osim regionalnih franjevačkih poglavara – provincijala u Dubrovniku, vikara u Bosni i biskupa franjevaca – imena drugih fratara sve do

---

[106] Zaslugu o učvršćenju vjere u Humskoj Zemlji i fra Anđeo Kraljević pripisuje franjevcima, sve dok nije zaslugom braće reda sv. Franje, koji su u ove krajeve pristigli odmah po osnutku reda, vraćena u krilo Katoličke crkve i na latinski obred. Hercegovačka je misija potom doživjela velik napredak, kad ju je 1339. posjetio general reda sv. Franje Gerard d'Odon. General Geraldus Othonis u starijoj literature Gerard Odonis, a novijoj Gerard Ot. Pariški profesor Gérard d'Odon 1339. je izabran za osamnaestog generala franjevačkog reda.

[107] Sveta braća, slavenski prosvjetitelji Ćiril i Metod.

[108] Bakula misli na samostane u Mostaru, Konjicu, Ljubuškom, Duvnu i Čerinu. Usp**. Schematismus**… 1867., a fra Mavro Faidiga u rukopisu *Bosna seraphica*, dopisuje i nove samostane – čak četiri u istočnoj Hercegovini.

[109] Na temelju arheoloških istraživanja i rijetkih dokumenata na području zapadne Hercegovine postojalo je prije turske okupacije i rušilačkog divljanja preko 150 crkava.

[110] Tu su se posebno isticali dubrovački trgovci koji su obilno darivali pojedine franjevačke samostane i svetišta. To svjedoče i najstariji danas poznati spomeni pojedinih mjesta Ljubuški, Novi, Bišće, Zahum, svi su izgledni da je samostan na Bišću bio na današnjem lokalitetu Vrači, gdje je postojala crkve svete braće Kuzme i Damjana, blagoslovljene 1192. godine. Uz tu crkvu franjevci su, čini se, dogradili svoj samostan u Podgrađu Blagaja. .

[111] Usp. A. Nikić, **Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918. godine**, Mostar, 2002., str. 128.-164., **Katolici u Sarajevu do 1918.,** Mostar, 2001. s popisom vikara i provincijala i **Događajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918.,** Mostar, 2003.

[112] Usp. Franjevački arhiv u Ljubljani, Mavro Faidiga, **Bosna seraphica.**

[113] Neka zdanja podignuta su ranije, a u nekim područjima, posebice u istočnoj Hercegovini uz franjevce su djelovali i svjetovni svećenici.

početka 16. stoljeća uglavnom nam nisu poznata. Uza svu nepoznatost brojni fratri su ugradili sebe u povijest Katoličke crkve i navedena zdanja na ovim širokim prostranstvima.[114]

U organizacijsko-pravnom smislu bili su članovi bosanske vikarije. Od prvih pohoda u ove krajeve, franjevci su uz čisto vjersku djelatnost bili i nositelji kulture i pismenosti. Bili su savjetnici na dvorovima hercegovačkog plemstva i ondašnjih vodećih ljudi, odgojitelji i učitelji njihove djece, pisali su i knjige i promicali kulturu.Povelje, dokumenti, pisma, te kanonske knjige, evanđelistari, epigrafi u kamenu, tek djelomično sačuvani kao ostatci ostataka, ogledalo su njihovog nastojanja da se otme slijepom preuzimanju gotovih modela i da se izgradi vlastiti kulturni pravac kao baština ovog podneblja.

Franjevci su iz svog samostana koji je bio smješten na otoku Prološkog blata dugo vremena pastorizirali područje današnje grudske općine. Na temelju povijesnih izvora o tom samostanu saznajemo dosta podataka.

2.3.1. Franjevački samostan sv. Franje

Sjedište i središte franjevačkog višestoljetnog djelovanja bio je i ostao samostan sv. Franje. Samostan su tijekom stoljeća neprijatelji franjevaca i katolika rušili, a prijatelji pomagali obnavljati. Turskom okupacijom Imote u XV. stoljeću, okupatori su opljačkali i porušili i franjevački samostan. U doba osmanlijskih osvajanja fratri su ostali sa svojim narodom te su bili dušobrižnici, prosvjetitelji i čuvari hrvatske nacionalne svijesti. Budući da u to doba život nije bio siguran, to su franjevci često mijenjali mjesto boravka.[115]

„Po svoj prilici", upozorava fra Karlo Jurišić, „ni o jednom drugom samostanu u hrvatskim zemljama ne može se reći kao o franjevačkome samostanu u Imoti: Kroz svoju burnu prošlost bio je građen i rušen, te popravljan i preseljavan na više različitih mjesta, a nakon što je propao, od njega su nastala dva nova samostana, u kojima živi i danas, tj. samostani u Omišu/[116] i u Imotskome - gradu.[117]

Između više različitih postaja nekadašnjega imotskoga franjevačkoga samostana dvije su bile glavne i najpoznatije: starija kod izvora rijeke Vrljike i mlađa na otoku Prološkoga blata. Imotski je kraj, kako je rečeno, imao

---

[114] Usp. A. Nikić, **Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918. godine**, Mostar, 2002., str. 128.-164., Katolici u Sarajevu do 1918., Mostar, 2001. s popisom vikara i provincijala i **Događajnica Bosne i Hercegovine od 614. do 1918**., Mostar, 2003.

[115] Usp. Vjeko Vrčić, **Svećenici i redovnici Imotske krajine**, Imotski, 1970. i Vjeko Vrčić, **Franjevačka baština u Imotskom**, Imotski, 1988.

[116] Pred turskom silom franjevci su 1715. godine napustili samostan na otočiću u Prološkom blatu i, nakon kraćeg boravka u Dobriču kod Piska, smjestili su se u Omišu izvan grada kod crkvice Gospe od Karmela, kod Skalica. Na kapitulu u Našicama 1716. godine prava starog samostana u Prološcu prešla su na novo boravište tako da je ono odmah od početka bilo samostan. Iste godine počela se graditi samostanska zgrada koja je završena 1718.godine. http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id= 44&Itemid=6

[117] Usp. Karlo Jurišić, *Kada je osnovan imotski samostan*, **Kačić**, 5/1973., str. 141.-156.

franjevački samostan početkom XIV. stoljeća. Nalazimo ga na izvoru rijeke Vrljike.[118] Spominje se u popisu iz 1334. godine. Samostan je izgrađen na izvoru rijeke ponornice Vrljike, a na, po predaji, mjestu nekadašnjeg benediktinskog samostana. Naime, franjevci su tu naslijedili benediktince, po kojima se i glavni izvor Vrljike zove Opačac[119], Opatovo vrelo.[120] Dana 18. lipnja 1370. Andrija Prvoševm iz Splita ostavio je novaca manjoj braći „bosniensi qui habitant Cetine, Bistrice, Clevne, Busane, Glamoz, Ymote" i u drugim samostanima a koje nije ni znao gdje se nalaze, Imotski samostan se tada vjerojatno nalazio na izvoru Vrljike.[121]

Samostan je bio i ostao posvećen sv. Franji, a mijenjao je lokacije. Zahvaljujući broju franjevaca i iz tog samostana njihov rad jača na širokom području. Samostan se nalazi i u popisu fra Bartula Pizanskog iz 1385. godine. Samostan je pripadao Duvanjskoj kustodiji kao i samostani u mjestima. "Custodia Dulmae habet locum Stagni, locum Novi Castri, locum In Monte – /Imote/; locum Centinae, locum Bestuzae et locum Lamoc" – Duvanjska kustodija ima (samostan) u mjestu Ston, u mjestu Nova Utvrda vjerojatno kod Gabele, u mjestu Imotski, u mjestu Cetinae; u mjestu Bistrica (vjerojatno Bistrica kod Livna/ i mjestu Glamoč".[122] Franjevci bijahu najpodesniji pastoralni djelatnici s obzirom na jezik, narodnost i običaje koji su ih vezali s pukom. Godine 1433. te 1435. na poziv kralja Stjepana Tvrtka II. fra Jakov Markijski pohađa Bosnu i pregledava život redovnika po samostanima. Tom prigodom fra Jakov je obišao i imotski samostan. Tada fra Jakov nađe mrtvih pet franjevaca (svećenika) i dva brata laika. Oni su, po svoj prilici, bili žrtve turskih prodora.[123] Radi toga je fra Jakov savjetovao preživjelim franjevcima da se samostan prenese na otočić u Prološkom blatu, što oni i učiniše. Nakon doseljenja na otok franjevci nastaviše novim životom. Sazidaše skromni samostan i crkvicu na udaljenijem i nepristupačnijem mjestu. Iz tog samostana franjevci su stoljećima pastorizirali šire područje koje se protezalo od Roška Polja do Vranić planine, od Ugljana do Klobuka – s Ledincom i dijelom Rasna, te do biokovskih vrhunaca.

Turska okupacija i provođenje zuluma, usprkos kupljenih zaštitnim dokumentima, već iz prvih desetljeća svjedoči da samovolji poturica nije bilo granica. Prema potpisanom mirovnom ugovoru između Turske i Ugarske

---

[118] Prije desetak godina iskopana je crkva na mjestu gdje su službovali benediktinci, pa franjevci. To je poznato Gospino svetište, gdje su se sakupljali vjernici iz cijelog imotskog kraja na Veliku Gospu. Turci su porušili crkvu, ali nisu mogli uništiti blagdan Velike Gospe. Na mjestu gdje je bila crkva sakupljao se kršćanski narod od Klobuka do Roška Polja. I danas je to omiljeno svetište imotskog kraja. Mnogi vjernici iz odcijepljenog imotskog kraja: *Drinovaca, Gorice, Vira, Zagorja i Zavelima*, svake godine na Veliku Gospu hrle svojoj Majci na Vrljiku.

[119] Starješina benediktinskog samostan zove se *opat*. Po tom imenu nastao je toponim Opačac.

[120] Prije nekoliko godina iskopana je crkva na mjestu gdje su službovali benediktinci, pa franjevci.

[121] Državni arhiv u Zadru, Splitski arhiv, kutija 3., sv. 8., f. 101rv.

[122] Usp. Dominik Mandić, **Franjevačka Bosna**, Rim, 1868., str. 228.

[123] Stare zidine napuštenog samostana na desnoj obali izvora rijeke Vrljike vide se i danas. Usp. *Imotski franjevački samostan*, **Imotski zbornik**, sv. 2., str. 141.-142.

1503. godine Vrgorac, Proložac, Imotski, Ljubuški i druga pogranična mjesta pripali su Turskoj. Samostan na Prološcu Turci su rušili, a franjevci su zidine obnavljali. O obnovi, pak, samostana na otoku za vrijeme turske vladavine Gudelj piše: »1565. Oko ove godine neki fra Mijo Runović rodom iz Imotske krajine uživao je najviši stupanj časti, jer je svršivši sve studije u opservantskoj provinciji u Firenci prešao na Sorbonu da razvije svoje naročite sposobnosti. Tu je tokom vremena doktorirao. On jest i bio je slava i čast ne samo imotskoga zavičaja nego i cijele Bosanske provincije i naše hrvatske narodnosti (Illirica nazione). Isti je fra Mijo Runović bio školski drug i veliki prijatelj sa svetim Pijom V. papom. Kada je ovaj bio uzvišen na papinstvo, pođe isti fra Mijo da ga posjeti i da mu se pokloni. On ga dobrostivo primi i pomilova. Kada ga upita papa što bi želio da mu učini njegova svetost, taj zaslužni otac odbije svaku čast i dostojanstvo, koje je doista zasluživao, te ga zamoli za malo novca, da u svojoj domovini ponovno sagradi samostan svetog Franje, koji je bio već sravnjen sa zemljom. I zaista ga obnovi. Dokaz za ovu istinu vidi se urezan u više od jedne između velikih stijena, a to su tri slova F. M. R., koja označuju ime i prezime spomenutoga prečasnoga oca fra Mije Runovića.[124]

Naši franjevci su neko vrijeme boravili na Kamen Mostu, a onda su oko 1600. zbog sigurnosti sagradili kuću i crkvicu sv. Franje na otoku Prološkog blata. Odatle su ih Osmanlije protjerale oko 1613. godine. Pošto su s otoka bili protjerani nekoliko puta, Imoćanin fra Mate Juranović vratio se na otok 1703. godine iz Makarske. O imotskom samostanu prije 1738. trebat će još tragati jer se iz fragmentarnih vijesti stvaraju velike slike djelovanja, ali pune praznina.[125]

2.3. 2. Podatci iz turskih dokumenata

Da bi mogli pastoralno djelovati među katolicima, te da bi se zaštitili od raznih nameta, pljačke i hajduka, franjevci trpe i podnose te traže, plaćaju, i kupuju zaštitne dokumente od turskih, a djelomično i crkvenih vlasti. U pismu hercegovačkog sandžak-bega upućena mostarskom vojvodi piše: *„Na molbu redovnika fra Pavla dopušta se redovniku fra Ivanu da u crkvi Kameni Most blizu Imotskoga može slobodno kršćanima čitati evanđelje (= slaviti svetu misu i propovijedati), kako je na tom mjestu bilo od davnina uobičajeno.“* [126]

Tako se može pratiti zaštita franjevaca imotskog samostana od 2. kolovoza 1562. do 1715. godine.

---

[124] Karlo Jurišić, *Kada je osnovan imotski samostan*, **Kačić**, 5/1973., str. 141.-156 i studija u **Čuvari baštine**. Imotski, 1989. Iz ove studije ovdje je utkano dosta podataka.

[125] Usp. Josip A. Soldo, *Pregled geološko-geografske i historiografske bibliografie Imotske krajine*, **Čuvari baštine**, Imotski, 1989., str. 37.-64. - ovdje str. 52.

[126] Arhiv Franjevačkog samostana u Zaostrogu, **Acta Turcarum**, br. 48. Dr. fra Karlo Jurišić je objavio 105 turskih dokumenata o franjevačkom samostanu u Imotskom, koji se čuvaju u pismohranama primorskih franjevačkih samostana. Usp. Karlo Jurišić, *Regesti turskih dokumenata o franjevačkom samostanu u Nahiji Imota,* **Čuvari baštine**, Imotski, 1989., str. 95.-132.

Jedan od takvih dokumenata čuva se u omiškom samostanu, a glasi: TEMESUK HERCEGOVAČKOGA (SANDŽAK-BEGA?) JUSUFA, SINA BAJRAMOVA 3. dek, džumaza II. 982. h. (= 7-16. X. 1574.)

Godine 1585. u škrtom turskom popisu uz ostala naselja spominje se: „Proložac, selo i jezero." Selo je bilo naseljeno katolicima a na jezeru su živjeli franjevci u svom samostanu. U ponovljenom prijepisu dodan je „posjed". Na posjed se plaćao porez. [127]

Redovnicima crkve u selu Kameni Most, u nahiji/župi Imota, u kadiluku Mostar, u sandžaku Hercegovini.

On (= Bog)

Povod pisanju ovoga pisma jest slijedeće: Fra Ivan, fra Marko i fra Mijo, redovnici crkve u selu Kameni Most u župi/nahiji Imota u kadiluku Mostar, u Hercegovini, pokazali su potvrde ranijih emira, da su oslobođeni od običajnih nameta.

Zbog toga što su i od ove strane zamolili i zatražili temesuk/potvrdu u smislu izloženog, to je napisan ovaj huruf kao temesuk, da ih zato nitko ne uznemiruje i ne smeta od mojih ljudi, ni od mojih vojvoda, niti od drugih - i predat u njihove ruke.

Napisano (kao gore!)

(S desne strane pendža i pečat): Jusuf-bega s. Bajramova.[128]

Da su poturice ranjavali i samog gvardijana svjedoči tuski dokument iz 1606. godine. Dokument u cijelosti glasi: hudžet imotskoga kadije Mehmeda, 2. dekade džumaza II. 1015. h. (14-23. X. 1606.)

Imotski kadija Mehmed, sin Sinanov, izdaje sljedeći hudžet:

Sudu pristupa fra Tadija, redovnik otoka jezera Podstranje, koje pripada kadiluku Imotski i izjavljuje: »Prije izvjesnoga vremena je Ibrahim, sin Alije, iz sela Prološca, udario britvom u ruku našega starješinu gvardijana fra Ivana. On je kasnije obolio od neke unutarnje bolesti i umro od te bolesti. Dok je on bolovao, posjetili su ga Emir-spahija i Hasan sin Balije i Mustafa sin Ibrahimov i Durak sin Ahmedov, svi iz sela Podstranja, od kojih je sada zatraženo, da na sudu izjave, od čega je umro spomenuti pokojnik. Oni su odgovorili, da su posjetili spomenutoga fra Ivana, dok je bio bolestan i da im je on rekao: 'Moje su rane prošle, i od njih nemam nikakve teškoće, nego mi se sada pojavila unutarnja bolest.' Ova je izjava zapisana na traženje fra Tadije.[129]

---

[127] A. Nikić, **Događajnica**, str. 211.-217.

[128] Na poleđini piše kratki sadržaj bosanicom: Sinan Josepova kniga na voivode. Arhiv franjevačkog samostana u Omišu, **Acta turcica** 1. dokument je napisan na turskom jeziku

[129] Na poleđini bosanicom: *Hočet' za ci(ć)a fra Ivana kako umri od sarbole (sardobolje?).* Arhiv franjevačkog samostanA u Makarskoj-AFSM, AT - turski izvornik - T M V-b-1

Nevolje i česta uznemiravanja nisu smjela zaustaviti franjevce pojedinih naših samostana da pašama nose 'darove' kako bi se zaštitili od novih nasilnika. Primjerice, godine 1622. gvardijani četiriju samostana su obdarili jednog pašu. Da su to učinili, svjedoči sačuvana potvrda: Teskera Abdulkerim-paše, da su doneseni pokloni od strane redovnika Makarske, Zaostroga, Imotskoga i Živogošća po starom običaju, pa neka ih moji ljudi, moje vojvode i ostali stoga ne uznemiruju.[130] - (Na poleđini bosanicom:) Kniga pašina kako primi . . . na Mostaru što dade fratrom . . . (Pečat).[131]

/Turskih dokumenata ima preko 100 – točnije 108 – 100 s datumom, a 8 bez datuma./

"Sadržaj stotinjak turskih spisa, koje nam je „injuria temporum" (= nepravda vremena) ipak ostavila do danas, najrazličitijega je značaja, kao što je i život takav bio: tu su dozvole, prijetnje, osude, klevete, isplate, naplate, prevare, razbijanja, pijančevanja, prodaje, kupovine, pa konačno ubojstva i pokopi bez dozvole. Prema sadržaju naše spise svrstavamo u šest skupina:

propusnice i dozvole za vršenje vjerskih obreda ……	29
naplate ili oslobođenja od poreza ...…….……	28
tužbe, prijave, pozivi ..……..……..……..	22
dozvole za gradnje i popravke ……..……..…….	10
dokumenti (fermani i dr.) protiv nasilja ..……....	6
razno ……..……..……..…….....13	
svega ukupno ..…….....…….……	108

Kao što iz navedenoga proizlazi, najviše ima propusnica ili dozvola za vršenje vjerskih obreda - 29, tj. skoro trećina.[132] One su, naime, najčešće tražene i davane za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.) i kasnije, kada se Makarsko primorje odmetnulo od Turaka i podvrglo Mlečanima, a njegovo zaleđe ostalo i dalje u turskoj vlasti, ili točnije bilo poprište svetog rata („daruldžihad"), pa su franjevci bili prisiljeni od turskih vlasti tražiti propusnice za pohađanje svojih vjernika. Između tih propusnica najviše ih je izdano na ime fra Marijana Lišnjića, makarskog biskupa (1664.-1686.), i to osam komada.[133] Doduše, ima i još nekoliko propusnica na ime fra Marijana, bez druge posebne oznake, pa se ne zna, na kojega se franjevca odnose."[134]

---

[130] (Na poleđini bosančicom:) Kniga pašina kako primi … na Mostaru što dade fratrom … (Pečat). Potvrda/teskera mostarskoga paše Abdulkerima, 1. dek. džumaza l. 1031. h. (14.-23. III. 1622. AFSM, AT M V-a-9; preveo Šabanović; neobjavljen.

[131] Potvrda/teskera mostarskoga paše Abdulkerima, 1. dek. džumaza l. 1031. h. (14.-23. III. 1622. AFSM, AT M V-a-9; preveo Šabanović; neobjavljen.

[132] Usp. popis regesta: 1, 5, 7, 14, 26, 34, 47, 64, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 88, 89, 90, 92, 101, 104.

[133] Popis regesta: 74, 76, 78, 79, 81, 88, 89, 90.

[134] Usp. Karlo Jurišić, **Čuvari baštine**, Imotski, …

2.3.3. Vijesti o franjevačkom djelovanju

Nakon turske okupacije, osvajači su zadržali stare nazive i preveli ih na arapski. Tako je imotska župa postala nahija Imota. Prema popisu iz oko 1585. godine izgleda da je nahija Imota –župa Imotski bila vrlo prostrana. Tu je upisano: 1. Imotski, tvrđava te poimenice 138 naselja, selišta, tvrđava, livada, lokaliteta, posjeda, rukavac i rijeka Suhaja...[135]

Na tom prostranom području živjela je begova raja – a naši katolici i kršćani kao turski podanici. U franjevačkim i biskupovim izvješćima povremeno se susreću podatci o katolicima i crkvenim zdanjima.[136]

Kraj XVI. i početak XVII. stoljeća ispunjeni su teškim životom i žrtvama. Fra Ivana Milinića, gvardijana samostana sv. Franje, Turci su ubili 1605. godine. Mučenju su 1658. podvrgnuta još dva franjevca s otoka. Jedan je podlegao udarcima, a drugi je, fra Filip Runović, preživio. Na sličan način stradao je fra Filip Rupčić. Prema tome, stradali su brojni znani i neznani redovnici. Što bi tek bilo da se nisu sklanjali ispred turske sile i zuluma. Uz samostan na otoku, koji često strada i ostaje pust, franjevci ilegalno organiziraju po selima svoje nastambe, skloništa, a Turci i njih uništavaju i to se ponavlja od sela do sela, od vremena do vremena za teškog doba turske zulumćarske vladavine. Tada je vrijedilo pravilo: Kadija te tuži, kadija te sudi.

2.3.4. Izvješća crkvenih ljudi

Prvi zabilježeni bijeg franjevaca iz samostana na otoku dogodio se 1613. ili 1614. godine. Izbivali su šest godina, a sklanjali se vjerojatno po selima svoje prostrane Krajine, tadašnjega kadiluka. Sultanovim fermanom iz 1619. vraćaju se na otok.

Prema izvješću fra Jure iz Neretve i fra Pavla Papića iz 1623. godine, franjevačka provincija Bosna Srebrena je imala: 17 samostana, 11 kapela, 23 župe i 276 franjevaca u Bosni, te 25 koji su službovali u Bugarskoj, a 53 su studirali u Italiji i Mađarskoj. Provincija je imala ukupno 355 članova. (Prva tri samostana su: Zaostrog, Živogošće i Makarska). Četvrti samostan je u Imotskom. Smješten je na jezeru (u Prološcu). U tom samostanu živi trinaest franjevaca. Gvardijan je fra Luka Blažević, a lektor-profesor fra Mijo Runović. Oni služe četiri župe: Cistu, Tribistovo, Vinjane i Tihaljinu. (Makarski biskup Bartul Kačić godine 1626. navodi imena župa: Kamen Most, Podbila, Sovići i Drinovci.“[137]

---

[135] A. Nikić, **Događajnica**…, str. 211.-218.

[136] Slavko Kovačić. **Najstariji izvještaji o stanju Makarske biskupije u Tajnom vatikanskom arhivu**, Split, 1975.

[137] A. Nikić, **Događajnica…** (Isto u izvoru f. 402v.)

Makarski biskup fra Bartol -Bartolomej Kačić 1625. piše: „Četvrti samostan je Imotski, u kojem stanuje sedam svećenika, dva klerika te deset mladića i laika. Ima četiri župe. Prva se zove Podbila, druga Sovići, treća Drinovci i posljednja Kamen Most. U svim tim župama ima oko 400 domaćinstava. Ima četiri crkve ili kapele, od kojih su tri ruševine. Jedna je djelovanjem fratara nanovo podignuta, a ona nosi ime sv. Stjepana."[138]

Desetak godina kasnije (1636.) isti biskup Kačić piše o istom samostanu i područnim župama: „Četvrti samostan je Imotski. U njemu sada boravi 12 svećenika, 4 klerika i dva laika. On ima četiri župe koje smo posjetili po mojem vikaru i gvardijanu toga samostana, jer nama nije u sadašnje vrijeme slobodan pristup, zbog nekih opasnosti koje će možda brzo proći. U njima smo razdijelili 4000 medaljica. U ravnici je crkva sv. Stjepana Prvomučenika. Po brizi biskupa ona ima sve što je crkvi potrebno. U svečanim danima[139] svi stanovnici tih župa običavaju tamo doći. Ima još jedna župa zove se Zagvozd, u kojoj borave 4 svećenika, koji ju služe i tim ljudima svetinje dijele. Turci ih gledaju veoma zavidnim okom, kao i nas skupa s njima. Tu župu nisam mogao posjetiti ni osobno niti po vikaru momu, radi veoma velike opasnosti koja nam prijeti svakodnevno kao i svećenicima koji su tamo. U toj župi su tri crkve podignute u novije vrijeme. Radi njih dosada su dali Turcima 1500 dukata i svakodnevno ti stanovnici njihovi su progonjeni od Turaka i ne zna se šta će konačno s njima biti. Dvije od njih opskrbljene su svim crkvenim stvarima, djelovanjem biskupa i uz njegovu pomoć: zvonima, slikama različitim, koje su kupljene uz veliku cijenu, one su ukrašene. Povrh toga mnoge ih nevolje tište u tim krajevima, a mi ih ne možemo otkloniti. Nemoć je moja u siromaštvu. Jakost moja i kosti moje zgurene su. Ja jedem kruh žalosti i pijem vodu u strahu. Ipak nisam napustio niti napuštam svoju službu. Kad bih mogao kupiti darove za nevjernike, oni se lako ublaže po darovima mogao bih činiti više i bolje, ali radi nestašice ne činim. Netko je rekao da su darovi mili i ljudima i bogovima. Jao meni bijedniku, jer nemam čovjeka da me ubaci u ribnjak, pa tako prolazi moj život u boli i duša moja u jecajima."

U izvješću iz 1640. godine spomenuti biskup fra Bartul Kačić piše: Četvrti samostan je Imotski u kojemu su: deset svećenika, četiri klerika, dva lajika, deset mladića. Ima četiri župe: prva Podbila, druga Sovići, treća Drinovci,

---

[138] Fra Bartul Kačić Žarković (Brist, 1572. - Sućuraj, 1645.) Život - djelo – vrijeme. **Zbornik** *radova sa znanstvenog skupa održanog u Sućurju, 24. lipnja 1995.* Sućuraj, 1999. str. 268.-270. Usp. i Slavko Kovačić, Glagoljaši na području Imotske krajine za turske vladavine, **Čuvari baštine -** *Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, Imotski 1989, str. 230. u bilj. 6. donosi podatke o ponovnoj gradnji te crkve sv. Stjepana.

[139] Biskup piše "diebus festivis" –na blagdane. Vjerojatno da to ne uključuje i obične nedjelje. Kad se vratimo u vrijeme kad je ovo pisano, teško bi bilo vjerovati bi se svake nedjelje mogli okupiti vjernici s tako širokoga prostora današnje imotske krajine i hercegovačke Bekije kod Sv. Stipana u Gorici.

četvrta Kamenmost, a u svim je tim župama oko 500 kuća.[140] Ima četiri crkve ili kapele od kojih su tri gotovo srušene, a jedna nastojanjem fratara ponovno sagrađena.[141]

U izvješću iz 1643. godine isti biskup fra Bartolomej Kačić piše: „Četvrti samostan je Imotski. U njemu sada boravi 14 svećenika, 4 klerika i dva laika. On ima četiri župe koje smo posjetili po mojem vikaru i gvardijanu toga samostana, jer nama nije u sadašnje vrijeme slobodan pristup, zbog nekih opasnosti koje će možda brzo proći. U njima smo razdijelili 4000 medaljica. U ravnici je crkva sv. Stjepana Prvomučenika. Po brizi biskupa ona ima sve što je crkvi potrebno. U svečanim danima svi stanovnici tih župa običavaju tamo doći.

Ima još jedna župa, zove se Zagvozd, u kojoj borave 4 svećenika, koji je služe i tim ljudima svetinje dijele. Turci ih gledaju veoma zavidnim okom, kao i nas skupa s njima. Tu župu nisam mogao posjetiti ni osobno niti po vikaru momu, zbog veoma velike opasnosti, koja nam prijeti svakodnevno kao i svećenicima koji su tamo.U toj župi su tri crkve podignute u novije vrijeme. Zbog njih dosada su dali Turcima 1500 dukata i svakodnevno ti njihovi stanovnici su progonjeni od Turaka i ne zna se što će konačno s njima biti. Dvije od njih opskrbljene su svim crkvenim stvarima, djelovanjem biskupa i uz njegovu pomoć: zvonima, slikama različitim, koje su kupljene uz veliku cijenu, one su ukrašene.

Povrh toga mnoge nevolje tište ljude u tim krajevima, a mi ih ne možemo otkloniti. Nemoć je moja u siromaštvu. Jakost moja i kosti moje zgurene su. Ja jedem kruh žalosti i pijem vodu u strahu. Ipak nisam napustio niti napuštam svoju službu. Kad bih mogao kupiti darove za nevjernike, oni se lako ublaže, pa bih mogao činiti više i bolje, ali zbog nestašice to ne činim. Netko je rekao da su darovi mili i ljudima i bogovima. Jao meni bijedniku, jer nemam čovjeka da me ubaci u ribnjak, pa tako prolazi moj život u boli i duša moja u jecajima."[142]

2.3.4. 1. Vijesti fra Pavla Pelizzera

Fra Pavle Pelizzero iz Rovinja iz 1640. godine, nakon što je više dana proživio s franjevcima na otoku u svom izvještaju, uvjerio se kako fratri žive i djeluju u ovom samostanu. „U samostanu je 8 svećenika (4 župnika), 4 klerika, 3 laika i 4 pitomca. Imaju 5 konja. Okolo otoka su 3 reda zidova… i nad njima odrine. Čuje se blejanje janjadi…, pjevanje čobana i koncert žaba… Pravi je užitak čuti toliko različitih glasova. Fratri imaju 3 drvene lađe za prijevoz… Jednomu

[140] Ako se uzme da je prosječno u kućama živjelo po 40 osoba onda proizlazi da je na samostanskom području živjelo oko 2000 katolika. U izvještaju iz 1644. biskup fra Bartul Kačić piše za Makarsku biskupiju: Brojčano stanje puka koji boravi u mojoj biskupiji otprilike je šezdeset tisuća koji žive po katoličku.

[141] Fra Bartul Kačić**… Zbornik**, str. 283.

[142] Izvještaj iz 1643. **Zbornik radova…,** Sućuraj, 1999.

fratru, koji je živio u Italiji, rekoh:*Dragi oče, Vi ste vidjeli one lijepe krajeve u Italiji. Što Vas je vratilo u ovu bijedu u ove pogibelji, da Vas nevjernici stalno progone?* Odgovor je bio: *Mnogopoštovani oče, domovina!*"Domoljublje je bilo ono što je učinilo da su franjevci ovdje jedina živa zajednica koja je nadživjela stoljetne promjene i dokazala da se ovdje vlasti mijenjaju, a fratar s narodom ostaje. Isti fra Pavao svjedoči da bosanski franjevci pomoću ljekovitog bilja i vina vrlo uspješno liječe teške slučajeve kamenca.

(Travnja, 13.) - Spomenuti fra Pavao Rovinjanin opisuje svoj put i narodne običaje u Duvnu... U petak ujutro 13. travnja 1640. godine u zoru pođosmo iz Imotskog, 8 fratara i 4 momka. Ovdje poče o. Petar Kumbat iz Imotskog da mi služi i za tajnika i za domaćina; otac gvardijan iz Imotskog s jednim kapelanom, nakon što me dugo vremena pratio, vratiše se u samostan, a nas desetorica nastavismo put. Ručasmo na vrhuncu jednog brda. Pošto smo neko vrijeme jahali, dođosmo nedaleko u jednu tursku zemlju [mjesto], koje je imalo lijep zvonik. Zatim stigosmo u Duvanjsko polje i dođosmo u jedno selo zvano Bukovica i tu smo primljeni na konak u jednu kuću pobožnih kršćana. U toj kući vidjeh, na sramotu naših mjesta, pravi način kako se čuvaju kuće i imanje. Bilo je više oženjene braće i jedan između njih, koji je bio najsposobniji za upravu, držao je novac, a svu su mu se ostali pokoravali i nikada se nisu dijelili, svi su stanovali skupa. Tako su ih fratri odgojili. Stigosmo u Ramu na Bijelu subotu oko podne."[143]

Kada su u zimu 1640. Turci objavili rat Mlečanima, narod je iz Imotske krajine počeo bježati u Primorje. Fratri su napustili otok i sklonili se najprije u Pisak, a potom u Omiš. U Omišu su sagradili samostan i crkvu.

Predosjećajući velike nevolje, fratri su se iz svog samostana u Prološcu 17. srpnja 1682. po treći put povukli u Makarsku. Za vrijeme Bečkog rata uz ratne okršaje koji su se događali u Vinjanima u lipnju 1685. mletački providur za Dalmaciju Valier pozvao je imotske franjevce i zamolio ih da katolički puk prevedu na mletačko područje. Svoj odgovor franjevci su poslali posredstvom dvojice knezova koji su mu obećali da će to učiniti čim narod sredi ljetinu – najkasnije do Male Gospe. Prema podatcima, u lipnju 1686. dobar dio Imotske krajine je napustio ognjišta i krenuo u Gornja Brela i sela oko rijeke Cetine. U toj bježaniji istakao se fra Mate Juranović iz Krstalica. Mletački činovnici izvršili su popis izbjeglica 22. lipnja 1686. u Šibeniku, a isto su potvrdili 28. lipnja iste 1686. godine i u Splitu. U zbjegu sa Studenaca iselio je 35 obitelji s 293 osobe, iz Prološca 19 obitelji sa 106 osoba. Iz Ričica je iselilo šest obitelji, iz Grabovica 21 obitelj sa 152 osobe, iz Vinjana 49 obitelji s 389 osoba, iz

[143] A.Nikić, **Događajnica**…, str. 250.-251.

Zagvozda 103 obitelji sa 654 osobe, a iz Sovića (Dunjani) 5 obitelji s 32 osobe. Iselilo je ukupno 135 s preko 1626 osoba.[144]

Imoćani su se u to vrijeme pokušali oprijeti turskim zulumima. Usprkos uspjesima, mirom u Karlovcima 1699. Mlečani su ih ponovno prepustili Turcima. Godine 1703. sa Sumartina je na Školjić došao fra Mate Juranović namjeravajući obnoviti samostan. Svi su izgledi da je uspio obnoviti samostan.

2.3.4. 3. Vijesti fra Ivana de Vietri

Godine 1708. fra Ivan Krstitelj de Vietri, generelni komisar za Bosansku provinciju izvješćuje o stanju iste i o ponašanju braće franjevaca.

Observantska Provincija Bosne Srebrene nalazi se pod upravom cara, Venecije i Turske.

Samostan sv. Franje u Imotskom ima 9 redovnika, ali trpe iste muke koje trpe i braća svetog Petra u Tuzli, jer pošto je imotski samostan sagrađen u uglu jednog jezera među mračnim brdima, voda je uništila zgradu iz temelja, pošto Turčin ne dozvoljava da se više popravi, redovnici su bili prisiljeni da si naprave jednu siromašnu slamaru sa siromašnom crkvom i tu stanovati i slaviti Boga, kako ne bi ostavili te siromašne kršćane.

Spomenuti samostan ima pet župa pod turskom vlašću i pod jurisdikcijom makarskog biskupa. To su:

1. Gorica, mjesto s 15 sela raspršenih malobrojnih obitelji. Župu služi o. Augustin Margarević.

2. Drinovci, s dva sela /Ružićima i Tihaljinom/. Župu služi o. Šimun Komerić.

3. Kamen Most, mjesto s deset sela malobrojnih raspršenih kuća. Služi ih župnik o. Stjepan Varić (Vrljić).

4. Podbila, s osam sela raspršenih malobrojnih obitelji. Župu služi o. Martin Kranević.

5. Imotski, sa samostanskom crkvom posvećenom sv. Franji. Unaokolo je pet sela, posluživani od župnika o. gvardijana, a s njim i svim svojim redovnicima.

Redovnici (franjevci) u kraljevstvu Bosne Srebrene čine ova dobra djela:

l. Odgajaju kršćane u tolikom strahu Božjem, tako da bi potakli i najokorjelija srca da se smekšaju na pogled pobožnosti tog naroda, koji od početka mise do podizanja stoje sklopljenih ruku, očiju uprtih u oltar, a od podizanja do konca mise stoje s prekriženim rukama. U crkvi muškarci su odijeljeni od žena. Ne poznaju liječnika osim svećenika i ne uzimlju lijekova osim sv. sakramenata i

[144] Vjeko Vrčić, **Plemena,** str. 10.

riječi sv. Evanđelja, koje svećenik, položenih ruku na glavu, moli. Veoma su gostoljubivi i prema svećenicima imaju neobično poštovanje, tako da, kad vide svećenika, ne usuđuju se sjesti i ako nekada vide da svećenik putem ide, klečeći čekaju blagoslov.

Kod njih nema ljubakanja ni svirke, ni pjevanja, ni psovki. Ako se nekada hoće proveseliti, pjevaju nabožne priče [pjesme], koje su ih redovnici naučili.

Među ovim dobrim kršćanima nema dioba, jer je otac sa sinovima i oženjenim unucima. I svi su složni i žive zajedno u istoj kući, koju vodi najstariji od ljudi i najstarija od žena koje podložni slušaju više nego redovnički.

2. Iako su opterećeni neprestanim nametima jer ih Turci neprestano nagovaraju da napuste sv. evanđeoski zakon, obećavajući im da će ih osloboditi od svih nameta, oni su ipak postojani i čvrsti u svetoj vjeri, jer ih podržavaju njihovi svećenici - župnici.

3. Svetkovine svetkuju tako dobro, da ne samo ne rade, nego po čitavi dan s krunicom u ruci mole.

4. Došašće (Advent) i korizmu provode s kruhom, vodom i solju začinjenim povrćem, jer u bosanskom kraljevstvu nema ulja.

5. Toliku pobožnost imaju prema Blaženoj Djevici Mariji i Isusovoj muci da smatraju grijehom jesti maslac petkom i subotom. Ono što obavljaju redovnici u svojoj crkvi u samostanima,mnogo je toga, ali ukratko spominjem, da svake svetkovine propovijedaju na svakoj misi, izlažu presveti sakrament i prije nego dadnu blagoslov, nose ga u procesiji oko crkve. Neka sve bude na slavu Božju.

Osim toga u Bosni ima mnogo šizmatika (pravoslavaca), koji neprestanim poticajima redovnika prelaze svake godine u pokornost svetoj Rimskoj crkvi. Konačno, žao mi je što ne mogu reći sve zbog kratkoće vremena, kažem samo sa svećeničkom iskrenošću, da je bosansko kraljevstvo natopljeno više znojem i krvi, nego vodom.

Franjevci su mijenjali mjesto boravka, bježali i vraćali se, ali nikada nisu zaboravili i ostavili svoj narod. Najviše su se zadržali na otočiću u Prološkom blatu. Nekoliko su puta Turci spaljivali ovaj franjevački samostan. Ponovno su ga franjevci obnavljali. Posljednji su ga put napustili 1715. godine. Zadnji je gvardijan bio fra Stipan Vrljić. Odatle su franjevci služili župe po cijelomu imotskom kraju. Za službu su držali šest konja. Nekada bi se franjevci zadržali na župama po više dana. U pojedinim župama imali su kućice, gdje bi se mogli skloniti. U današnjoj Gornjoj i Donjoj Bekiji narod čuva uspomenu na ta mjesta.

Pošto je Imotski oslobođen od Turaka, nekadašnja samostanska obitelj s otoka Prološkog blata podijelila se u dvije obitelji. Jedni su ostali u Omišu, a drugi su se vratili u grad Imotski. Franjevci su osnovali župu sv. Franje Asiškoga

sa sjedištem na Tvrđavi. Grad Imotski i cijela Imotska krajina bili su oslobođen na blagdan Gospe od Anđela odnosno 2. kolovoza 1717. godine. Na taj dan fra Stipan Vrljić, gvardijan imotskog samostana sv. Franje, na pobjedi je zahvalio Bogu i Majci Božjoj. Od prikupljenog novca dao je naslikati sliku Gospu od Anđela, koja se i danas slavi kao zaštitnica Imotske krajine i grada Imotskog. Umjetnik je sliku naslikao uljenim bojama na tri spojene daske. U donjem dijelu Tvrđave kršćanska vojska sazidala je crkvu koja je posvećena Majci Božjoj. Kasnije su fratri napustili Tvrđavu te su u gradu sagradili malu crkvu i samostan. Uz fra Stipana Vrljića treba spomenuti i fra Filipa Rupčića i ostale značajne i znamenite franjevce koji su djelovali na otoku. Rupčić je rođen oko 1670. godine u Broćnu, vjerojatno u Dobrom Selu. Fra Filip je bio gvardijan samostana u Makarskoj od 1702. do 1707. godine. Iz Makarske je premješten u franjevački samostan na otoku (Proložac). Tu je od 1. veljače 1708. do 22. listopada. 1710. bio gvardijan. Godine 1715. spominje se i da je i dalje živio na otoku i bio meštar franjevačkog pomlatka. Umro je u Omišu 26. veljače 1734. godine u 64. godini.[145]

Turci su rušili crkvu,[146] ali nisu mogli uništiti blagdan Velike Gospe. Na mjestu gdje je bila crkva sakupljao se kršćanski narod od Klobuka do Roška Polja. I danas je to omiljeno svetište imotskog kraja. Mnogi vjernici iz odcijepljenog imotskog kraja: Drinovaca, Gorice, Vira, Zagorja i Zavelima, svake godine na Veliku Gospu hrle svojoj Majci na Vrljiku.

2.3.5. Poglavari samostana sv. Franje od 1570. do 1715.

Srednjovjekovni franjevački samostan goričkog kraja doživljavao je sudbinu ne samo tamošnjih franjevaca nego i cjelokupnog katoličkog puka.

Iz starijih razdoblja još nisu poznata imena starješina franjevačkog samostana na Prološkom blatu. Na temelju fragmentarnih zapisa nudim popis franjevačkih poglavara iz sedamnaestoga stoljeća.

Redni broj	Ime i prezime	Naziv službe	Službovanje
1.	Fra Pavao	"gardijan iz sela Kamenmost"	1570.
	Nepoznati	Starješine	----
2.	Fra Ivan Milinić	Gvardijan	1605.
3.	Fra Marko 'sin Stipana'	Gvardijan	1607.
4.	Fra Marko Kunić (Kučić?)	Gvardijan	1611.

[145] Usp. A. Nikić, **Događajnica**…, str. 250.-251. i **Lučonoše**…. Na više mjesta.

[146] U izvještaju iz 1644. biskup fra Bartul Kačić piše za Makarsku biskupiju: Župnih crkava trideset podignutih, a trideset srušenih, koje pojedinačno nemaju svaka svoga župnika.

5.	Fra Matija	Gvardijan	1612.
6.	Nepoznati	Gvardijan	- . -
7.	Fra Luka Blažević	Gvardijan	1623.
8.	Fra Grgur	Gvardijan	1629.
9.	Nepoznati	‚Gvardijan Dračana'	1633.
10.	Fra Marko Runović	Gvardijan	1640.
11.	Fra Ivan	"Gvardijan Otoka"	1648.
12.	Nepoznati	Gvardijan	---
13.	Fra Filip Runović	Gvardijan	1658.-1662.
14.	Nepoznati	---	
15.	Fra Filip Runović	Gvardijan	1666.
16.	Fra Ivan Runović	Gvardijan	1669.
17.	Fra Ivan Mrnjavac	Gvardijan	1672
18.	Fra Mijo Runović	Gvardijan	1675.
19.	Fra Luka Vuknić	Gvardijan	1678.
20.	Fra Ivan	Gvardijan	1682.
21.	Fra Matija Juranović	Gvardijan	od 1703. do 1.II. 1708.
22.	Fra Filip Rupčić	Gvardijan	1. II. 1708. - 22. X? 1710.
23.	Fra Augustin Mrnjavčić	Gvardijan	1710.
24.	Fra Stipan Vrljić	Gvardijan	1715.

Nakon oslobođenja Imotske krajine ispod turskih zuluma, fra Stipan Vrljić gradi novo samostansko sjedište u Imotskom, prenosi ime franjevačkog sjedišta u Imotski gdje se i danas nalazi.[147]

Granica je postala preprekom za daljnje djelovanje franjevaca iz tamošnjeg samostana, pa je franjevačko starješinstvo Bosne Srebrene pastorizaciju u novoformiranoj Bekiji povjerilo franjevcima iz samostana u Kreševu.

Tako je to ostalo sve do 1844. godina kada su *de facto*, a 1852. *de iure* franjevci rodom iz Hercegovine i koji su s njima isto mislili, utemeljili svoju samostalnu zajednicu u Hercegovini. Ta zajednica prvih četrdeset godina zvala se čuvodržava – kustodija, a od 1892. redodržava - provincija.

[147] Usp. K. Jurišić, **Katolička crkva**…, str. 289.

2.3.6. Brojčano stanje samostanskog osoblja

Na temelju dostupnih izvještaja iz XVII. stoljeća poznato je i povremeno brojčano stanje franjevačkog osoblja u samostanu sv. Franje na Prološkom blatu.

Tako, primjerice, prema izvješću dvojice franjevaca – fra Jure i fra Pavla iz 1623. u samostanu na jezeru djelovalo je trinaest franjevaca. Malo kasnije (1640.) njihov broj se povećao na petnaest, da bi se prema izvješću iz 1679. broj franjevaca u istom samostanu povećao na dvadeset. Kroz sljedeća dva desetljeća vodio se Bečki rat i franjevci su, da bi sačuvali katolike žive, s narodom napuštali dotadašnja područja i povlačili se prema unutrašnjosti. Tako je početkom XVIII. stoljeća – godine 1708. - broj franjevaca u istom samostanu spao na devet.[148]

Kada se navedeni podatci za prološki samostan usporede s brojnim stanjem u okolnim samostanima - u Makarskoj, Živogošću i Zaostrogu – i potonja dva su de facto bila hercegovački, onda se dobiva sljedeća slika. Naime, u XVII. st. navedena četiri samostana, godine 1679. zaostroški i imotski imaju brojniji sastav (20) od makarskoga (16) i živogoškoga samostana (15). Nadalje se zapaža da je kroz nekih stotinjak godina, tj. od 1587. do 1679. broj franjevaca na ovom području stalno rastao: dok ih je, naime, 1587. bilo samo 13, dotle ih je pred Kandijski rat bilo 55, a desetak godina nakon kandijskoga rata čak 71. Početkom XVIII. st. brojno je stanje vrlo značajno: dok se u samostanima pod mletačkom kršćanskom vladavinom broj franjevaca znatno povećao (51 : 63), dotle je u imotskome samostanu, koji je ostao pod turskom vlašću, njihov broj spao ispod polovice (20 : 9). Navedena statistika odnosi se samo na franjevce, koji su u to doba živjeli i djelovali na području spomenutih samostana. Broj, pak, franjevaca, koji su u doba turske vladavine svojim podrijetlom pripadali području navedenih četiriju samostana, a živjeli bilo gdje na svijetu, bio je znatno veći. Tako, npr., dok je sredinom XVII. st. u četirima samostanima djelovalo oko 50 franjevaca, dotle je u isto doba s istoga pastirskoga područja četiriju samostana imala provincija Bosne Srebrene 120 franjevaca. I svi su ti franjevci bili domaći sinovi, većinom djeca hrvatskih seljaka.

Prema dokumentima, u doba turske vladavine na području Bosanske provincije nisu smjeli djelovati svećenici stranoga podrijetla, koji nisu dobro vladali hrvatskim jezikom. Takvima je bio rad onemogućen, jer su naprosto bili smatrani uhodama. U fermanu sultana Sulejmana od 21. VI. 1543. stoji da su u to doba na području hercegovačkoga i kliškoga sandžaka živjeli redovnici-franjevci, koji su bili svi samo domaći sinovi, ali su tada u njihove samostane počeli zalaziti svećenici i redovnici »s one druge strane mora«, tj. s područja

[148] Usp. K. Jurišić, **Katolička crkva**…, str. 129.

Mletačke Republike i Italije, koji »su se bavili ponajviše špijunažom«. Stoga je sultan, nakon izvješća svojih špijuna i zlobnika, naredio, da se »domaći redovnici, koji su pouzdani, ostave na svojim mjestima«, a redovnike iz drugih država neka njegove vlasti otjeraju; „jedino im mogu dozvoliti boravak, ukoliko domaći redovnici jednoglasno pristanu da ih prime u svoje samostane". U samostanima su osim redovnika u habitima, tj. svećenika, klerika i braće laika, živjeli također dječaci, koji su se spremali za redovnički i svećenički stalež. Prema fra Pavlu Pelizzeru takvih je dječaka 1640. godine bilo u našim samostanima kako slijedi: u Zaostrogu i Živogošću po 5, u Makarskoj i Imotskome po 4. U tadašnju samostansku obitelj treba još ubrojiti i sluge ili »momke«, kojih je 1640. Zaostrog imao 4, a Makarska 5. (Za Imotski i Živogošće se u to doba ne spominju »momci«, možda zato što su tada ti samostani imali po 2-3 brata laika i 4-5 dječaka na nauku, koji su obavljali i momačke poslove). Vjerojatno se već među tadašnjim samostanskim momcima nalazio gdjekoji »remeta«, tj. samostanski sluga, koji nije redovnik, ali koji bi sa samostanom sklopio pisani ili mučki ugovor da će bez posebne plaće do života služiti samostanu, a da će samostan njega uzdržavati do smrti, a poslije smrti pokopati u franjevačkome habitu i izvršiti sve ostale posmrtne dužnosti kao za svakoga drugoga franjevca.[149]

Fratri su nabavljali knjige, čuvali razne dokumente te su tako stvarali knjižnicu i arhiv. Budući da su često bili proganjani te su morali napuštati svoje samostane, to je puno kulturnog blaga ili propalo ili se danas nalazi u drugim samostanima. U skladu s time danas se mnogi dokumenti koji svjedoče o životu i stradanjima imotskih fratara u doba Osmanlija, a odnose se na razdoblje od XVI. do XVIII. stoljeća, nalaze u Omišu i Makarskoj. Od tih dokumenata valja spomenuti onaj najstariji iz 1562. koji se nalazi u fratarskom samostanu u Zaostrogu. Najstarija i najvrjednija knjiga koju franjevci čuvaju u svojoj knjižnici jest **rukopisni kodeks** Marka Tulija Cicerona (Marcus Tullius Cicero, 106-43. pr.n.e.), velikog govornika, državnika i filozofa. Kodeks je pisan u Veneciji, na pergameni i ima 305 listova, odnosno 610 stranica. Prepisivač Ivan iz Arezza prepisivanje je završio 31. svibnja 1442. u Veneciji. Kodeks je u Imotski donio vjerojatno fra Paškal Vujičić, biskup i posljednji apostolski vikar u Bosni, koji je rodom bio iz Glavine. [150]

2.3.7. Naredbe biskupa fra Marijana Lišnjića

Za vrijeme biskupskog pohoda Imotskoj krajini biskup fra Marijan Lišnjić je 16. travnja 1678. napisao naredbe. Biskup je zapazio da su, uz ostalo, povijesne

[149] Usp. Karlo Jurišić, **Katolička crkva**…, str. 130.

[150] http://www.imoart.hr/portal/iz-proslosti/duhovnost/kranstvo/526-franjevci-u-imotskoj-krajini.html

(ne)prilike uzročile nedostatak pastoralne dokumentacije i matičnih knjiga. Stoga je napisao dalekosežne odredbe i naslovio ih gvardijanim ia pastoralnim djelatnicima. Dokument u cijelosti glasi:

„PP.oo. gvardianom i kapelanam od biskupa makarskoga.

1. Zapovidamo i naređujemo što moremo, da se imadu karštenia i ženidbe pisati po župa i u manastiri, i da župnici o Božiću pošalju k nama rečena krštenia i ženidbe. I zapovidamo pp.oo. gvardianom, da se ne imaiu u drugo onim knjigam u drugo služiti, nego za karštenia, u koie se karštenia pišu, a da se ne pišu konti od manastira, i to se čini za uteći mnoge smutnje. Buduči (!) mi iz Rima pisali, da fede pošalju od sužanja, a ne moramo naći pisma od karštenia. Drugo, gdi se čine po daleku targovine, i putnici be(z) fede. Treće, diaci koi dohode na ordine, a ne imaiu pravi feda, upadaiu u smartni grih oni i biskup.

2. Tko bi posilice s Turci ugrabi divoiku, i ženi . . . , upadaiu oni svati i čuvegia u proklestvo.

3. Neka se navišćuiu ženidbe tri puta.

4. Žene od muževa i muži od žena, koi pobignu i neče zaiedno staiati, posli tri miseca kapelan ih odrišiti ne more.

5. Koi bi se našao redovnik, koi bi vinčao čovika ali ženu za žive žene i čovika ali muža, upada i neka mise ne govori, dokle se ne vidi kako ie.

6. Muž i žena, koia ie ubila ali otrovala, ne mogu se ženiti, dokle se ne vidi od nas zašto ie.

7. Koi bi pogardio otca i mater ali udrio, parvi put mu naredivši pokoru veliku, a učinivši drugi put, šalji ga biskupu.

8. Tko potvora i čara i fale meče i čini da nji mru živina, nemore se nitko odrišiti do biskupa.

9. Koi godi zapise pišu i daiu razumiti da ie Sveto Pismo, a nie, nego posebi čine basne, oču viditi kakve zap:ise čine, odkudli vade, is kakvi knjiga, zašto rukodilu ne valja virovati brez prove od nas.

10. Koia bi žena udušila dite živo, navlastito nekaršteno poikod način, odriši parvi put s pokorom velikom, a drugi put ne moreš.

1l. Koi bi obsovao redovnika, sin che stia al altare, ali ga udario, upada u proklestvo, ako u sar(dž)bi čini.

12. Nečemo da se na oltaru zaklin(j)na nitko, veće neka parvo posti tri dni o suhu kruhu i tri puta neka se ispovidi.

13. Nećemo, da misnici čine proklestva s otara ni paramenata izvraćaiu s otara ni svića udimaiu, i ako bi tko toh učinio, upada da ne može mise govoritn.

14. Tko bi redovnika ranio, ali udre u sarčbi, upada, ne more ga nitko odrišiti do bdskupa; ako li bi ga tko ubio, to toka papu odrišiti.

15. Također uboistvo povolji vazda reševato.

16. Svarhu svega, neću da župnici na župe idu brez moie patente, blagoslova i kažova; ili je dosada bio kapelan ili nije, ako li pode, neču da niedan sakramenat administraie; pp.oo. takocter i na ta sela oko manastira koi ictu, oću da imaiu patente; takoder ono ispovidanie, što no ispovidate po što i veče čeladi, oni ostaiu neispovic~eni, a vi sami sebe utapate, zato vidite što činite sebi i drugomu.

U Imoti na 16. aprila A.D. 1678.

Fra Marian Lišnić, biskup makarski . .[151]

Među naredbama, uz ostalo, postoji i ona o pisanju matičnih knjiga. Župnici su to zdušno prihvatili, međutim, tursko pljačkanje uništilo je gotovo sve matične knjige na našem području.

2.3.8. Povezanost franjevaca s pukom

Višestoljetni život katoličkog puka i franjevaca na području Imote isprepleten je patnjama i slavljem. Sporadični karakteristični podatci iz zajedničke povijesti franjevaca i katolika s područja Imotske krajine upisani su u srce i pamćenje Božjeg naroda, zemlje i ozemlja. Povezanost, bolje rečeno sraslost, bila je jedini način da se zaštite od napadača i turskih zulumćara te sačuva Crkva i narod. Kao ujedinjeni, skladni i jedinstveni oni su okupatore ne samo pobjeđivali, nego, dapače, i nadživjeli.

Generalni pohoditelj fra Ivan de Vietri, nakon što je obišao područje koje su pastorizirali franjevci Bosne Srebrene 1708., pismeno je obavijestio Propagandu: "Neću opisivati patnje, koje su kroz navedeno vrijeme trpjeli redovnici (sv. Franje) u službi Boga i sv. vjere, jer nažalost ne bih imao snage pisati, nego radije plakati i suze roniti. Ali, kao svećenik, premda nedostojan, kažem istinito da u tim krajevima nema pedlja zemlje, koji nije natopljen krvlju siromašnih fratara. Tu istinu potvrđuju ne samo ljetopisi spomenute provincije (Bosne Srebrene), nego to dokazuju oni oronuli starci, od kojih je jedan hrom zbog batina, drugi pun rana što ih je primio od Turaka, a treći čvrsto uz krevet privezan. Nju dokazuju i sami samostani, koji su bili ne samo jedanput, nego i više puta od Turaka paljeni, a s njima mnogi redovnici ranjeni…. Hoću reći, samo Bog i onaj, tko je bio u ovim zemljama, zna znoj koji pada s čela redovnika sv. Franje…"[152]

---

[151] Kratki sažetak: Regest na drugome listu drugom rukom bosanicom: „Zapovidi od prisvetoj gna biskupa makarskoga: 'Zapovidamo i naređujemo što možemo, da se imadu karštenia'" . Porom: rukom teksta je dopisano: „Kaživi biskupovi."

[152] Arhiv Propagande, SC, **Bosnia**, sv. 5., f.2

Umjesto zaključka

Grude su župa i općina u Donjoj Bekiji smještena u sjeveroistočnom kutu Imotsko-bekijskog polja i brjegova koji ih ondje uokviruju. Središte župe i općine okupilo se oko raskrižja putova za Imotski, Ljubuški i Široki Brijeg. Grude, donedavno selo, razraslo se u gradić - što potvrđuje i pučanstvo razvrstano i razdijeljeno u 140 različitih prezimena.

Živimo u doba kada su i obični ljudi zainteresirani za prošlost svoga kraja, starih naselja i gradina. U ovoj studiji, nadam se, pronaći će pokoji kamenčić za upotpunjavanje svog mozaika.

Za starije razdoblje sačuvalo se malo podataka, zbog nesavjesnog uništavanja ostataka materijalne kulture, što se ovdje ponovilo i 2007. godine uništavanjem višestoljetne nekroplole jedne plemićke obitelji. Od polovice 18. stoljeća ima sve više podataka o katoličkom pučanstvu u grudskoj župi. Na temelju sačuvanih popisa kućedomaćina moguće je pisati obiteljsko stablo – poželjni dokument svake hrvatske obitelji. Vrlo su dragocjeni podatci za grudsku župu u knjigama *Matice krštenih, vjenčanih, umrlih* i *Stanje duša.* To posebno vrijedi za sačuvanu dokumentaciju iz 19. i 20. stoljeća, a danas je to sve upotpunjenije.

Kontinuirani slijed kršćanske nazočnosti na području današnje grudske župe još od turskih vremena ima svoje sigurne temelje u izdvojenim statistikama. Istina, tu se još uvijek ne može govoriti o župi u današnjem smislu te riječi, ali ako jednoj kršćanski organiziranoj zajednici danas dajemo ime župa, onda župa Grude ima svoje korijene duboke više stoljeća.

Narodu je bilo teško pod turskim zulumima. Zulumi su rađali i odgajali hajduke. Za nadaleko poznatog hajduka Andrijicu Šimića dr. Mijo Milas piše: „Visokomoralni lik Andrijice Šimića ne bi se mogao uklopiti u ovo naše nemoralno vrijeme. Andrijica jest otimao tuđinu da bi svojim ljudima davao, a danas naši ljudi otimaju svojima da bi njima bilo bolje. Velika je to razlika.“[153]

Oskudnome rađanju u posljednjih pedesetak godina 20. stoljeća priključio se i egzodus pučanstva prema drugim bližim i daljnjim mjestima i gradovima, s vrlo malim šansama za povratak. Oni su otišli jer nisu mogli zadovoljavati svoje (inače skromne) potrebe. To znači da više ne će ići ako bi na ovome području mogli te potrebe ostvariti. Pitanje je kojim sredstvima i u kojim uvjetima će mlada populacija svojim radom osiguravati sredstva za život. Odgovor se nalazi u gospodarskom, privrednom i vinogradarskom razvoju ovoga kraja.

U župi kao što su Grude, a da ne govorim o brdskim župama kao što su Drinovci – Brdo, Ružići, donekle Tihaljina…, iseljavanje, bijela kuga, pozamašni

[153] MIJO MILAS, *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka,* **Imotski zbornik**, br. 3. (1995.), str. 213.-242. i **Hrvatski leksikon**, sv. 2. Zagreb, 1997., str. 519.

odlazak na »privremeni rad«, te otvoreno posvemašnje izbjeglištvo i prognaništvo uz suvremene pošasti i socijalnu patologiju doimaju se na kraju jednog trajanja u župi u promijenjenim geopolitičkim okolnostima uz katastrofalne ljudske i materijalne žrtve nejamačnom armaturom opstojnosti hrvatskog naroda na pretežitom dijelu ove klasične hrvatske i katoličke Hercegovine, a djelomično i grudske župe. Neuvažavanje ovih činjenica nacionalna je nekultura i grijeh prema hrvatskoj prošlosti i budućnosti na ovim prostorima.

Bleiburška operacija, Križni put kao i brojni drugi pokolji nad Hrvatima bili su čin mržnje; i to mržnje prema Hrvatskoj i Hrvatima. I ubijanje hrvatskih domoljuba u Hercegovini bio je čin mržnje. I preoravanje groblja također je dio bleiburškog kompleksa i čin mržnje prema svemu što je hrvatsko. I činjenica da su osuđenici bacani u anonimne grobove, također je to isto: bleiburški kompleks mržnje. I to mržnje preko groba, što najbolje demantira svaki eventualni pokušaj pravnog alibija.

Katoličkom narodu u Grudama ne treba osvete. On treba istine. I oni koji su nedužne naše katolike ubijali zločinci su. Oni nam ne mogu biti uzorom. Naši domoljubi su se borili za zaštitu domovine, za zaštitu vjere, za zaštitu kulture, za zaštitu ćudoređa… za zaštitu života i osnovnih ljudskih prava…

Samo istina će vas osloboditi! Stoga ne smatram naporom tragati za nevino pobijenima kako bismo s istinom o njima živjeli u sadašnjosti za sretniju budućnost. Želim nastaviti istraživati podatke o svih žrtava Drugog svjetskog rata i poraća ne samo u Grudama - našoj općini, nego i u ostalim našim župama…

Izdvojeni podatci i popisi, koji se pojavljuju pomalo kasno, ali ne i prekasno, nisu samo pisani spomen o Grudama, već ujedno o grudskoj općini, hercegovačkoj prošlosti i o cijelom našem kraju, koji se stoljećima u svojoj punini, baš u Grudama isprepleću, nadahnjuju i lome, a koje su Gruđani stoljećima bogatili.

Na pitanje: *Oče, zašto ste se vratili u ovu bijedu, u ove pogibli da vas nevjernici neprestano muče?* odgovor: *Mnogopoštovani oče, domovina!* upozorava na prepoznatljivo franjevačko domoljublje. Franjevci su shvatili da je njihova snaga u domoljublju. Njega su jačali i njegovali, čak i Talijane o njemu učili. Franjevci nisu dozvoljavali da osvajači krivotvore njihovu povijest, da lažnim iskazima i podatcima krivotvore kršćansku stvarnost. Oni su pokušavali da ne samo njihov samostan, nego i naselja s katolicima među kojima su djelovali i kojima su propovijedali, budu životni. Iznosili su pred njihove oči junake, branitelje, pa, ako hoćete, hajduke, mučenike, žrtve, postignuća na različitim područjima života, što je budilo nacionalni ponos i zračilo domoljubljem. Domoljublje je očuvalo franjevačku povezanost s vjernim pukom u povijesti, osiguralo nam sadašnjost, a da nama budućnost bude sigurna – moramo domoljubno odgajati

svoju djecu, naše nade, projektante, graditelje i nositelje napretka. A poštena ljubav prema svemu uključuje dobre odnose i razumijevanje među narodima, poštovanje drugih i njihovih narodnih prava. Narod to mudro i lijepo kaže: *Tuđe poštuj, a svojim se diči!*

Ponosni smo na našu prošlost jer, dok je upoznajemo, imamo pravo na bolju i sretniju budućnost, tim više jer sve što imamo nitko nam nije poklonio nego su to naši franjevci s vjernim pukom, uz Božju pomoć, ostvarili. Domoljublje je bila konkretizacija franjevačkog bogoljublja i čovjekoljublja. To naslijeđe je i nama danas ponuđeno.

Posljednjih desetak godina u Grudama djeluju tri franjevca. Prije stotinjak godina fra Martin Mikulić je napisao: „*Narodna mudrost poručuje: Umijeće nad umijećima je upravljati dušama*. Druga mudroslovica dodaje: *da se anđeoska ramena moraju plašiti toga tereta*, dakle, ona vrlo krhka ljudska ramena moraju pod njim protrnuti. Kamo god mišlju, riječju i djelom lutala nebrojena čuvstva vjernika, onamo mora dospjeti budni vođa duša – poručuje naš fra Martin Mikulić (1841.-1912.).[154]

I prije nego završim ovu studiju vjernim čitateljima želim pripeliti: Na ovim stranicama je riječ o izvornim podatcima, budući da se temelje na poznatoj i nepoznatoj arhivskoj građi, ali i prvi put provedenim istraživanjima. Stoga će zacijelo poslužiti za daljnja istraživanja povjesničarima, demografima, sociolozima i drugim ljudima „od pera".[155]

fra Andrija Nikić

[154] Fra Martin je preminuo 27. studenoga 1912. na Širokom Brijegu Želio bih da nadolazeća stota obljetnica fra Martinove smrti bude poticaj da u njegovu 'torbu' zavirimo i iz nje narodno blago i povijedne blokove izvadimo, te predstavimo našim suvremenicima još jednog velikog domoljuba i književnika. Usp. Andrija Nikić **Lučonoše naše vjere i uljudbe**, Mostar, 2004., - str.541.

[155] Usp. **Hrvatska gruda**, 2008.

BAŠTINIK MUČENIŠTVA STRPLJIVOSTI
(Povodom 100. godišnjice rođenja dr. don Ivana Tomasa)

Kardinal Agostino Casaroli napisao je knjigu *Mučeništvo strpljivosti - Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963.-1989.)*[1], u kojoj je obrazložio kontekst društveno-političkih zbivanja vezanih uz njegovu misiju tzv. *Ostpolitik.* Pritom je obuhvatio i šire razdoblje od navedenog u naslovu knjige, i to razdoblje pontifikata pape Pia XII. (1939. – 1958.), pape Ivana XXIII. (1958. – 1963.), pape Pavla VI. (1963. – 1978.), pape Ivana Pavla I. (1978.) i pape Ivana Pavla II. (1978. – 2003.), ali ne čitav njegov pontifikat, već do pada Berlinskog zida 1989., kao simbola pada sovjetskog komunističkog carstva i svih komunističkih režima u Europi.

Prema napisima Casarolija u spomenutoj knjizi, papa Pio XII. neumoljivo je prokazivao i osuđivao komunistički ateizam i staljinističke pokušaje korjenitog razaranja društvenog poretka, navodeći kako su to počeli činiti i pape prije njega, poput pape Lava XIII. (1891. – 1903.) i pape Pija XI., (1922. – 1939.). Po Casaroliju, odmah nakon Drugog svjetskog rata bilo se teško nadati promjeni stanja u dijelu Europe pod komunističkim režimima, ali se moglo i moralo nastojati zaštititi od komunističke opasnosti države u kojima taj režim još nije bio zavladao. Pio XII. to je smatrao svojom glavnom obvezom, a protiv njegova glasa i glasa Crkve djelovala je propaganda iz Moskve, Praga i drugih glavnih gradova komunističkih zemalja.

Iz tih razloga, a kako bi uzdrmala savjest vjernika, u srpnju 1949. Vrhovna sveta kongregacija Svetoga uficija s papinim je odobrenjem objavila deklaraciju, koja je govorila da *onaj tko ispovijeda doktrinu materijalističkoga i antikršćanskoga komunizma* potpada pod kaznu koju opći zakon Crkve određuje za otpadnike od vjere, tj. ekskomunikaciju. Istodobno je potpora koja se pružala komunizmu, nadasve svojevoljnim upisivanjem u stranke s tim imenom, prozvana javnom suradnjom u „zlu“, te samim time smrtnim grijehom ili teškim grijehom s posljedicama koje su također predviđene općim zakonima Crkve.

---

[1] Agostino CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti – Sveta Stolica i komunističke zemlje 1963. – 1989.*., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., str. 72. – 77.

Na temelju te deklaracije proširilo se uvjerenje da sve komuniste, tj. sve članove komunističkih partija, Crkva ili Papa smatraju ne samo „javnim grješnicima" već „ekskomuniciranom mesinom", frazom kojom se često s prezirom služilo u Rimu. To nediferencirano tumačenje koje se davalo navedenoj deklaraciji prouzročilo je prilične teškoće u životu vjernika u državama s komunističkim režimom, ali i na Zapadu.

Svoje opservacije o papi Piju XII. Casaroli zaključuje konstatacijom da je on u tom burnom razdoblju ostao *defensor fidei* (branitelj vjere, op. prev.) i zbog toga predmet velike ljubavi i jakih protivljenja te da je 1958., nakon skoro dvadeset godina pontifikata, napustio pozornicu povijesti, između ostaloga, kao simbol nepokolebljiva antikomunizma.

Razdoblje od svršetka Drugog svjetskog rata do 1952., koje je u komunističkoj Jugoslaviji obilovalo progonima crkvenih ljudi i vjernika, neminovno je vodilo prema raskidu diplomatskih odnosa Jugoslavije sa Svetom Stolicom.[2] Najpoznatiji progon crkvenog velikodostojnika jest uhićenje zagrebačkog nadbiskupa, monsinjora Alojzija Stepinca, 18. rujna 1946., koji je u politički montiranom procesu već 11. listopada iste godine bio osuđen na šesnaest godina prisilnoga rada i 19. listopada 1946. zatočen u zatvoru u Lepoglavi. Na to je uslijedio snažan prosvjed Svete Stolice, ali Pio XII., premda uvjereni antikomunist, nije prekinuo diplomatske odnose s Jugoslavijom, što se nakon takvog i mnogih drugih progona moglo očekivati. Međutim, diplomatske odnose sa Svetom Stolicom naprasno je prekinula Jugoslavija 17. prosinca 1952., nakon što je 10. prosinca 1952. *L'Osservatore Romano* objavio službenu vijest da će na konzistoriju 13. siječnja 1953. papa na kardinalsku čast uzdići monsinjora Stepinca.

Govoreći o opustošenosti Crkve na Istoku nakon Drugog svjetskog rata, kardinal Achile Silvestrini navodi kako se tada dogodio strahovit prevrat u životu Crkve u zemljama koje su 1945. pale pod sovjetsku hegemoniju. Ističe da se nakon uhićenja, osuda, zatočeništva ili progona većine katoličkih biskupa u godinama poslije 1945., na prvom mjestu monsinjora Stepinca, te prekida diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom, u komunističkim zemljama istočne i srednje Europe na Crkvu obrušio težak ledeni pokrivač te je Crkva u tim zemljama bila u opasnosti potpunog nestajanja.[3] Prema tome, Silvestrini ukazuje na potrebu obnavljanja ili započinjanja dijaloga između Svete Stolice i zemalja s komunističkim režimima na vlasti. Do takvog dijaloga, a kasnije i pregovora, došlo je osobito nakon stupanja u pontifikat pape Ivana XXIII. 1958. Taj je papa na Veliki četvrtak 1963. objavio encikliku *Pacem in terris* - Mir

[2] *Isto*, str. 299. – 306.

[3] Achile SILVESTRINI,„Uvod", u: A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti – Sveta Stolica i komunističke zemlje 1963. – 1989.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001., str. 23. – 49.

na zemlji[4], koja je bila predmetom oduševljenog odobravanja pa do suprotnih promišljanja[5]. Na tragu politike pape Ivana XXIII. nastavljena je politika Svete Stolice i nakon stupanja u pontifikat pape Pavla VI., a Agostino Casaroli bio je glavni protagonist tzv. *Ostpolitik.*

Casaroli nadalje ističe kako je papa Ivan XXIII. imao pozitivan utjecaj na razvoj pregovora s Jugoslavijom. Ipak, bez sumnje, znatni su učinci kasnili zbog nekadašnje prisutnosti, a kasnije uspomena na kardinala Stepinca. Tako se tek početkom 1963., malo prije smrti pape Ivana XXIII., te nakon što su se jugoslavenske vlasti uvjerile da se više o Stepincu na radio valovima Hrvatskog programa Radio Vatikana ne govori s onakvim nadahnućem, kako je to činio Tomas od 1954. do 1962., otpočelo s intenzivnijim kontaktima s jugoslavenskim komunističkim vlastima, putem preko određenih posrednika. Glavni pregovarač na strani Svete Stolice bio je upravo Casaroli i ti mukotrpni pregovori rezultirali su potpisivanjem Beogradskog protokola 1966. te iza toga ponovnom uspostavom diplomatskih odnosa.

Casaroli u svojoj knjizi opisuje dugotrajnost i mukotrpnost pregovaranja sa svim komunističkim režimima, često uz različita ponižavanja i ignoriranja te iznosi rezultate koji su postignuti takvim pregovorima. Međutim, takva *Ostpolitik* prouzročila je na drugoj strani i brojne „žrtve", i to baš u crkvenim redovima, naročito u redovima Crkve u Hrvata (među takvima bio je i dr. Ivan Tomas), ali i općenito u hrvatskim emigrantskim krugovima, a opravdano se

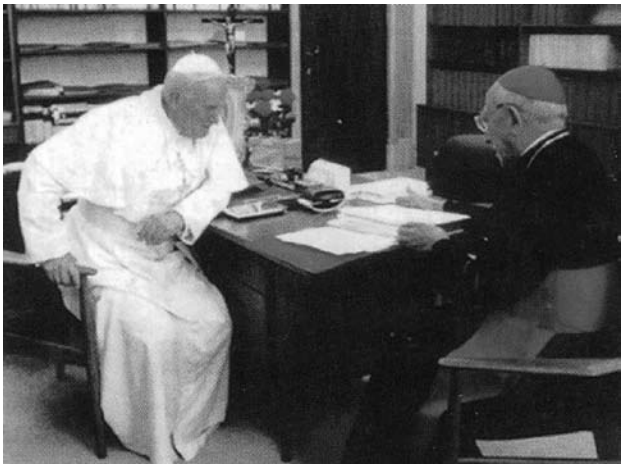

Slika 1. Papa Ivan Pavao II. u društvu kardinala Agostina Casarolija

[4] Ivan TOMAS, „Ostavio nas je dobri Otac", u: *Novi život*, God. II (1963.) 3-4, str. 97. – 109.

[5] U članku „Kardinal Stepinac u svjetlu nove Papine Enciklike", u: Nova Hrvatska, 1963., sv. 3-5, str. 3., potpisano Ur., a po stilu pisanja i po njegovoj nadahnutosti Stepinčevom žrtvom i po tome što je 1961. uklonjen iz Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima, a 1962. i smijenjen s
hrvatskog programa Radio Vatikana, mogao bi to biti Ivan Tomas; kaže se: *Otac* (papa Ivan XXIII., op. a.) *u svojoj enciklici "Pacem in Terris" (Mir na zemlji) predlaže novi okvir za odnose s komunistima. Da li nove tendencije u politici Sv.. Stolice ne stoje u kontradikciji sa žrtvama kao što je bio Stepinac?*

postavlja pitanje je li polučila one plodove koji su bili očekivani i jesu li tolike i takve žrtve trebale nastati.

Na taj način dolazimo do poveznice spomenute knjige Agostina Casarolija sa životom i djelom don Ivana Tomasa, kojem ove godine obilježavamo 100. godišnjicu rođenja.

On je napisao: *Mi Hrvati kao da smo u ocjeni svojih kreposnika i umnika osuđeni na pretjeranost: ili ih ne priznajemo, što je kod nas općenitija pojava, ili ponekada uveličavamo njihove odlike i zasluge,* te u istom članku: *Poznato je, da mi Hrvati nerado pišemo i čitamo životopise svojih velikih ljudi*[6]. S tim se njegovim tvrdnjama nije teško složiti, ali to se ne odnosi na njega, jer je on pisao o mnogim hrvatskim i kreposnicima i umnicima, bez pretjerivanja, realno i kritički, tj. afirmativno. Ipak, sam je ostao nedovoljno poznat široj hrvatskoj javnosti pa je i ovaj članak usmjeravanje malo svjetla na život i djelo tog hrvatskog umnika.

Rođenje, djetinjstvo i osnovno školovanje

U knjizi br. II. Matice krštenih župe Drinovci u zapadnoj Hercegovini, koja obuhvaća razdoblje 1903. – 1929., na stranici 93., pod rednim brojem 98., stoji da je 1. listopada 1911. kršten Ivan Tomas (rođen je 29. rujna), kao zakoniti sin Jure Tomasa i Matije rođene Majić, iz drinovačkog zaseoka Dubrave. Krštenje je obavio župnik fra Silvestar Vasilj, a kum je bio Stipan Alerić iz Ploca, zaseoka drinovačke župe u kojem je krštenik i rođen, na kućnom broju 406. Isti se podatci nalaze i u Matičnoj knjizi rođenih u Matičnom uredu u Drinovcima. Zanimljivo je spomenuti kako su don Ivanov otac Jure, a i on sam bili relativno niskog rasta, dok je u njihovoj starini bilo krupnih ljudi, o čemu svjedoči i sam don Ivan.[7]

Dakle, Ivan Tomas rođen je na dan sv. Mihaela, zaštitnika drinovačke župe, u sastavu Mostarko-duvanjske biskupije, tada u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. Otac mu je imao nadimak Belćim, a majka Matija bila je sestra msgr. Andrije Majića starijeg. Za msgr. Andriju Majića sadašnji mostarsko-duvanjski biskup dr. Ratko Perić u knjizi *SLUGA DOBRI I VJERNI – Život i djelo mons. Andrije Majića*, koju je uredio nećak (kako bi dr. Tomas rekao, sinovac) msgr. Andrije Majića, don Željko Majić, rekao je: *Andrija – andreios*

---

[6] I. TOMAS, „Božji čovjek za svako razdoblje. O 75. godišnjici rođenja Ivana Merza", u: I. TOMAS, *Dva predvodnika Božje Hrvatske*, Rim, 1971., str. 33. – 44.

[7] I. TOMAS, *Božji svjedoci* (objavljeno pod pseudonimom dr. Ivo Humski, Hrasno, 1971., kao poseban otisak članka objavljenog pod istim naslovom u mjesečniku *DUMO i njegov narod*, vjesniku župe Hrasno – Hercegovina, broj 12 - lipanj 1971., potpisanog Ivo Dumin), str. 16: *I u svojoj sam krajini vidio visokih i krupnih ljudi. I brat moga djeda, Mate, bijaše jedan između njih: sva ga naša hercegovačka i dalmatinska sela zvahu „Veliki Mate" i kad bi se slučajno dogodilo, da tko ne bi poznavao mog oca, kazao bih, da sam iz zadruge „Velikoga Mate" i svatko je znao tko je taj čovjek pa da me tko pitao između Kamena mosta, iznad Imotskoga, do Duvna i Ljubuškog, možda i do Čapljine.*

na grčkom jeziku znači junačina, odvažan, hrabar, muževan, smion, postojan, slobodan, čestit. Ako je igdje nomen – omen, tj. sam naziv ujedno i naznaka, to je u slučaju blagopokojnoga don Andrije Majića…[8] Vjerojatno je dobar dio tih karakteristika genetski preuzeo i Andrijin sestrić, Ivan Tomas. Uostalom, sam don Ivan u svom opsežnom članku-eseju *Božji svjedoci* (objavljen pod pseudonimom dr. Ivo Humski, Hrasno, 1971., kao poseban otisak članka objavljenog pod istim naslovom u mjesečniku *DUMO i njegov narod*, vjesniku župe Hrasno – Hercegovina, broj 12 - lipanj 1971., potpisanog Ivo Dumin) navodi: *A moja Tomasova starina, pa primjese Majićeve, Ravlićeve, Šimićeve, što se sve miješalo u mojoj nedavnoj starini, sve, kako navedoh, govori za to, da sam određen za trpljenje…*[9] Iz istog se članka saznaje kako je njegov otac bio težak (zemljoradnik), kao i većina njegovih susjeda. Don Ivan odrastao je u zadruzi, koja je u vrijeme njegova rođenja imala preko tridesetero čeljadi.[10] Kako u vrijeme mladosti njegova oca u Drinovcima nije bilo škole, tako je on, poput njegova strica Tome, *čovjeka čvrste vjere, vješta guslara*, te dobra susjeda Mate Bandića, oca don Ivanova prijatelja i kuma Ivana (između dva svjetska rata odselio u Beograd), djeda ugledna književnika i sveučilišnog profesora, dr. Miloša, sam naučio čitati i pisati. U svom djetinjstvu u Plocima Ivan je volio slušati pjesme koje je njegov stric Toma pjevao uz gusle.[11]

Prvi svjetski rat otpočeo je 1914., kada je Ivan imao samo tri godine, a sam svjedoči da se *kao kroz maglu sjeća kad je ujak*, don Andrija, *kao mladomisnik 1915. dolazio u njegova Ploca, dok mu je bila živa pokojna mati, živa mučenica, koja je ostala sama s* njih *četvero nejačadi, od kojih najmlađe ne imade ni godinu dana, kad nam je kruti zakon rata oca odveo na bojište, prije protiv Crne Gore, a potom pod zapovjedništvom junaka Borojevića protiv Talijana.*[12] S majkom i sestrama podnosio je težak hercegovački zemljoradnički život idući kao dijete u predškolskoj dobi s njima u polje, planine i krške vrtove, pripomažući što je bilo u njegovoj moći, s obzirom na dob. Tako se don Ivan od ranog djetinjstva navikavao na život, najprije neko vrijeme bez oca, a kasnije kada mu je umrla majka (najmlađa sestra Mila bila je u trećoj godini života[13]), na život bez majke.

Don Ivanov vjeroučitelj u pučkoj školi i župnik bio je fra Ilija Rozić kada se 1923. dvanaestogodišnji Ivan krizmao u Drinovcima, a tom je prigodom i biskupa Mišića pozdravio u ime krizmanika. Nakon krizme, Drinovčani su pratili biskupa Mišića prema granici goričke župe, kod Stimančice u Dubravi.

---

[8] Željko MAJIĆ (ur.), *SLUGA DOBRI I VJERNI* – Život i djelo mons. Andrije Majića, Mostar, 1998., str. 22.

[9] I. TOMAS, *Božji svjedoci*, str. 37.

[10] *Isto*, str. 26.

[11] *Isto*, str. 21.

[12] *Isto*, str. 13.

[13] *Isto*, str. 11.

Bilo je drinovačkih, goričkih i sovićkih konjanika i naroda bez konja, a gorički župnik fra Blaž Jerković pozdravljao je biskupa Mišića, želeći mu dobrodošlicu u goričku župu.[14]

Dječak Ivan svjedočio je i igri „klisa" u Drinovcima, u kojoj je često sudjelovao i stasiti župnik fra Ilija Rozić, koji je često uspijevao *uhvati klis u ruke, dok je još u zraku*, ali *kad ga Veliki Stipe (zvani „Ćipić") odklisi „vagirom", eh, na moju pravdu, ne može ga ni fra Ilija uhvatiti!*[15]

U toj prigodi, a osobito kada je nakon toga došao u njegov zaselak Ploca ispovjediti i opremiti bolesna starca, don Ivan je bolje upoznao fra Blaža Jerkovića, ispraćajući ga do glavne makadamske ceste. On je razmjerno rano otišao u Ameriku i ondje djelovao među našim iseljenicima pa se kasnije iz Rima s njim počeo dopisivati čim su u Italiju došli „Anglosasi", dakle na kraju Drugog svjetskog rata.[16]

Osnovnu (pučku) školu pohađao je i završio nakon Prvog svjetskog rata u Drinovcima 1924. Njegov ujak, don Andrija, počeo se nešto više za njega zanimati kad su mu i njegov *otac i učitelj, pokojni Nikola Tokić, a i drugi, koji su* ga *poznavali, govorili, da bi* ga *šteta bila ostaviti na selu, budući da* je *volio knjige i nauk*. Po nagovoru don Andrije, napisao je molbu da ga prime u travničko sjemenište i gimnaziju, ali kako nije imao preporuku biskupa Mišića, nije bio primljen. Otac mu je priopćio tu vijest i rekao da ju ne shvaća tragično, jer će poći u Stolac k ujaku, ondje izučiti prvi razred gimnazije i potom prijeći u Travnik. Skupa s njim molbu je poslao u Travnik i njegov *nezaboravni kolega Ladislav Krunoslav Pandžić, zvani Mićić, ali sudbina ni njemu ne bijaše sklona, i on je pošao na Široki Brijeg, postao franjevac, sretno prošao akademsko obrazovanje, bio profesor mudroslovlja i bogoslovlja, pisao je i djelovao kao župnik propovjednik, umro je u Kanadi pred nekoliko godina*.[17]

Srednjoškolsko i bogoslovsko obrazovanje

Kao završeni pučkoškolac Ivan Tomas je s ocem Jurom početkom rujna 1924. pošao u Stolac kod ujaka, don Andrije, kako bi ondje otpočeo gimnazijsko obrazovanje u netom osnovanoj gimnaziji. Od Čapljine je išao pješice do Stoca, oko 25 km, *u seoskim opancima, ali već u građanskom odijelu*, slijedeći oca, *koji je bio poznat kao neumoran radnik i pješak*, u korak. U Stocu je stanovao kod svoga ujaka u župnom dvoru, a posluživala ih je njegova baka Ravlijuša, don Andrijina majka, koju je Ivan otprije volio jer mu je nekoliko puta dolazila kući

[14] *Isto*, str. 16.
[15] *Isto*
[16] *Isto*, str. 16.-17.
[17] *Isto*, str. 13.

u Ploca i pazila ga nakon smrti njegove majke. Za trinaestogodišnjeg seoskog dječaka Ivana dolazak, čak i u mali gradić kao što je Stolac, donio je mnogo novosti pa on tako navodi kako je po prvi put vidio *krupnija borova stabla*, a i druge stvari.[18] Kako su u Hercegovini s lijeve strane toka Neretve svećenike nazivali „dumo", a budući je Ivan Tomas stanovao kod dume, don Andrije Majića, to su ga u Stocu prozvali Ivo Dumin.[19]

Don Ivan je bio nazočan na velikoj svečanosti koja se održala u ljeto 1925. u Drinovcima, i to u *Dubravi na otvorenom prostoru, u blizini granice drinovačke i goričke župe.* Riječ je o proslavi 1000. godišnjice hrvatskoga kraljevstva, a ujedno i mladoj misi don Ilije Tomasa, što je bila *druga mlada misa biskupijskog svećenika u Drinovcima, prva nakon don Andrijine iz 1915.* Don Andrija je na tu svečanost dojahao iz Stoca na svom konju Sokolu. Na svečanost se slegao *silan narod, svečanost je uspjela iznad svakog očekivanja, narodni guslar Bušić na banketu je izravno sve opjevao uz gusle, što se onoga dana zbilo, pa i pojedinosti s gozbe, a sve je začinio mislima o slavlju hrvatskoga kraljevstva i radosti Crkve, koja je iz Drinovaca dobila eto već drugoga „petrovca".*[20]

Po završetku prvoga razreda niže gimnazije u Stocu, 1925., prešao je u isusovačko sjemenište u Travnik, gdje je 1932. završio ostale razrede u isusovačkoj gimnaziji.[21] Tomas je često u svojim člancima i drugim spisima spominjao svoje školovanje u Travniku, pa tako u već spomenutom članku-eseju *Božji svjedoci* navodi da je nekoliko puta bio tužen svome susjedu, magistru Andriji Glavašu - Solareviću, kojeg je prvi put vidio u Travniku. Tužili su ga za njegovo *vragoljasto ponašanje* i njegov ga je suseljanin Glavaš češće korio da je kriv, a kad je pitao koji bi to njegov veliki grijeh bio posrijedi, redovito je slušao odgovor kako je *„pravio komedije",* dok se njemu činilo da je *posve miran i uredan član sjemeništne zajednice, razreda i „divizije", kako se to u isusovačkim srednjim školama običajno nazivlje*.[22]

Isusovac Nikola Maslać, porijeklom iz stolačke krajine, u Travniku je uspio dati don Ivanu oduševljenje za povijest i za pisanje o njoj.[23]

Već u travničkoj gimnaziji bio je urednikom časopisa *Travničko smilje*[24] te se počeo javljati određenim literarnim i spisateljskim pokušajima. Tako je

---

[18] *Isto*, str. 12. – 13.

[19] *Isto* str. 20.

[20] *Isto*, str. 26.

[21] Ratko PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, Mostar, 2000., str. 311. – 319..; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", u: *Hrvatska revija*, 42 (1992.) 3-4, str. 521. – 529.; Milan BLAŽEKOVIĆ, *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*, Zagreb, 1996., str. 514. – 517.; R. PERIĆ, „Naši pokojnici: Ivan Tomas – svećenik", u: *Glas Koncila*, 6. IX. 1992., str. 10.; Anto PAVLOVIĆ, *Svećenički velikani u Hrvata (I)*, Slobodnica, 2005., str. 341. – 344.

[22] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 22.

[23] *Isto*, str. 14.

[24] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

1931. objavio članak *Utjecaj majke na religiozni odgoj*[25] te 1932. pjesme *Ispod Bukovice*[26] i *Harambašina voda*[27].

Bogosloviju, tj. filozofsko-teološki studij završio je u Sarajevu, 1932. – 1937. Travničko sjemenište, a i bogosloviju u Sarajevu vodili su *savjesni isusovci.*[28] Vojsku je odslužio u tom razdoblju, i to 1936. – 1937.[29] Za svećenika je zaređen od vrhbosanskog nadbiskupa Ivana „Evanđelista" Šarića, 13. ožujka 1937. u Sarajevu, zajedno s još 12 svojih kolega.[30]

Kao bogoslov, don Ivan je sudjelovao 22. travnja 1935. u Drinovcima na *mladoj misi starijih kolega i prijatelja, rođaku Don Andriji Majiću mlađem* (kojeg su, da podsjetimo, britanski časnici zajedno sa skupinom hrvatskih vojnika i civila predali partizanima, koji su ga likvidirali 15. srpnja 1945. i bacili u jamu Jazovka[31]) *i Don Antunu Krešimiru Buconjiću* (don Ante Krešimir Buconjić stupio je oko mjesec dana prije pada NDH kao dušobrižnik u ustaške postrojbe generala Rafaela Bobana, s kojim je bio u srodstvu i s njegovom vojskom se povukao u Austriju; ne zna se točno, ali po svoj prilici vraćen je u Dravograd, partizanima koji su ga likvidirali i bacili u neku od „jazovki"[32]), koju *su oni zajednički Bogu prikazali*. Njegov ujak don Andrija Majić stariji održao im je propovijed.[33]

Tijekom zahtjevnog filozofsko-teološkog studija u Sarajevu, kojeg je završio s izvrsnim uspjehom, don Ivan je nastavio svoju aktivnost u pisanju i objavljivanju određenih članaka vjerske i kulturne tematike. Tako je objavio *Historički ideal novoga kršćanstva*[34] i *"Književni suvremenik" (Časopis za sve kulturne probleme)*[35]. Dajući u potonjem članku kritički osvrt na pojavu komunistički orijentiranog časopisa *Književni suvremenik*, Ivan Tomas već je od rane mladosti pokazao kako će se javno boriti protiv komunističke ideologije. U tom je razdoblju objavio i *Molitvu svih časova (prijevod, P. Charles)*.[36]

---

[25] I. TOMAS, „Utjecaj majke na religiozni odgoj", u: *Katolički tjednik,* 7/1931.

[26] I. TOMAS - VIII. r. 1932., *Travnička spomenica*, Travnik, 1932., str. 334.

[27] I. TOMAS - VIII. r. 1932., *Travnička spomenica*, Travnik, 1932., str. 340. – 341.

[28] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 11.

[29] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 29.

[30] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529..; M. BLAŽEKOVIĆ, *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije,* str. 514. – 517.; R. PERIĆ, „Naši pokojnici: Ivan Tomas – svećenik", str. 10.; R. PERIĆ, „Studenti Hrvatskog zavoda u Rimu", u: *Bogoslovska smotra*, 53 (1983.) 2-3.; I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 29.; A. PAVLOVIĆ, *Svećenički velikani u Hrvata (I)*, str. 341. – 344.

[31] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 301.

[32] *Isto*, str. 287.

[33] I. TOMAS, *Božji svjedoci*, str. 25.

[34] I. TOMAS, „Historički ideal novoga kršćanstva" (prijevod, J. Maritain), u: *Vrhbosna*, 5-6/1935., str. 112. – 123.

[35] I. TOMAS, "Književni savremenik" (Časopis za sve kulturne probleme), u: *Vrhbosna*, 6-7 (1936.), str. 141. – 143.

[36] I. TOMAS, *Molitva svih časova* (prijevod, P. Charles)

Mladu misu imao je u Bijelom Polju 24. travnja 1937., prema navodima iz u knjiga *Da im spomen očuvamo*[37] i *SLUGA DOBRI I VJERNI*[38]. Odabir Bijelog Polja kao lokacije razumljiv je kada znamo da je u to vrijeme u Bijelom Polju župnik bio don Andrija Majić. Međutim, sam don Ivan u svom članku-eseju *Božji svjedoci*[39] navodi kako je mlada misa održana 27. travnja 1937.

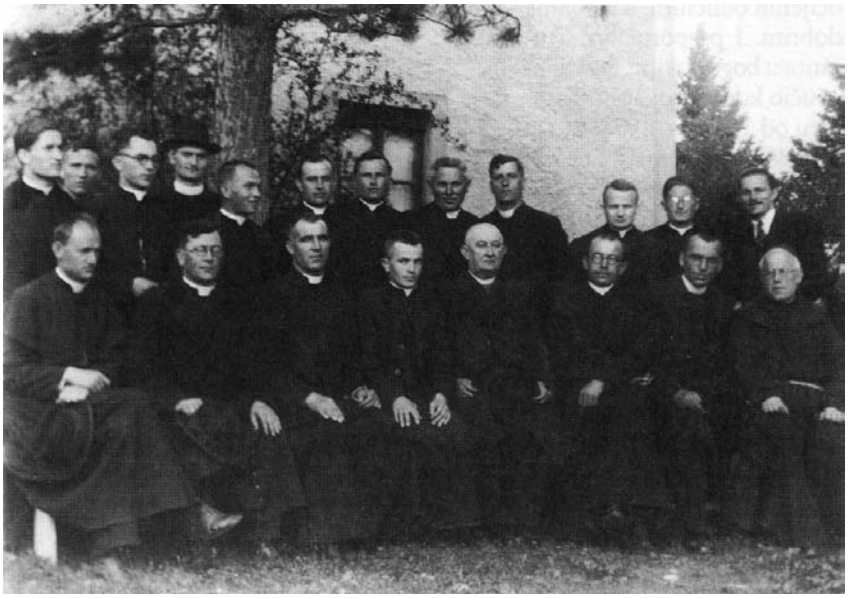

Slika 2. Mlada misa don Ivana Tomasa 24. travnja 1937. u Bijelom Polju.
Sjede: don Jure Vrdoljak-Biščević, don Ilija Tomas, don Marko Zovko, mladomisnik don Ivan, don Marijan Vujnović, don Andrija Majić stariji, don Mitar Papac, fra Pavo Dragićević. Stoje: don Đuro Maslać, don Petar Leventić, don Mate Nuić, don Ante Buconjić, don Mirko Iličić, don Ante Zrno, don Andrija Majić mlađi, don Ante Romić, don Jozo Zovko, don Srećko Bošnjak, don Stjepan Batinović i student Jozo Majić.

Tu je mladu misu spomenuo i „dvostruki odrod" (od hrvatskoga naroda i katoličke vjere, op. a.), kako ga je dr. don Ivan Tomas u svojim člancima nazivao, Viktor Novak, u svom opsežnom djelu *Magnum crimen*[40] (koje bi se u načelu moglo okarakterizirati kao pamflet velikog obujma, s nizom lažnih svjedočanstava, neistina i poluistina usmjerenih protiv Hrvata koji su sudjelovali u javnom životu i radu u razdoblju NDH, naročito protiv katoličkih svećenika, redovnika i redovnica), kada je, iznoseći niz neprovjerenih i nepotvrđenih informacija, htio opravdati ubojstvo don Ilije Tomasa, rodom iz Drinovaca, od strane četnika, 1942. u njegovoj župi u Klepcima u Hercegovini (don

[37] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo,* str. 319.
[38] Ž. MAJIĆ (ur.), *SLUGA DOBRI I VJERNI,* str. 396.
[39] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 29. – 30., 47.
[40] Viktor NOVAK, *Magnum crimen - pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj (prvo izdanje: Reprint, Zagreb, 1948.)*, Beograd, Nova knjiga, 1986., str. 715.

Iliju Tomasa likvidirale su srpsko-crnogorske čete nakon što je uganuo nogu i nije mogao umaći s 22 uboda nožem: na čelu je imao urezan znak križa, oči izbodene, usta s obje strane razrezana, ubod na prsima na strani srca, na utrobi četri uboda itd.[41]), pišući *kako* su *sarajevski bogoslovi ustaški manifestirali na prvoj misi don Ilijina rođaka Ivana Tomasa, poslije čega je imala posla s njima i policija.* To je dr. Tomas odlučno demantirao riječima: *Što je u nepodobnoj knjižurini pisao zlonamjeran i neobaviješten profesor beogradskoga sveučilišta, da je na toj mojoj mladoj misi bilo i šovinističkih ispada, navodim pod zakletvom, tome ne bijaše ni spomena.*[42]

Početci svećeničke službe

Budući da don Ivana biskup Mišić odmah nije imenovao na određeno mjesto svećeničke službe, bio je kod don Andrije u Bijelom Polju.[43]

Ipak, valja spomenuti, kako navodi sam dr. Tomas, da je u ljeto 1937. zamjenjivao župnika don Mitra Papca u župi Gradac. Kao kuriozitet navodimo činjenicu da je kasnije isti taj don Mitar zajedno s mostarsko-duvanjskim biskupom Petrom Čulom tamnovao u Zenici, a vlasti su ih vlakom prebacivale 28. travnja 1951. u Srijemsku Mitrovicu, namjestivši pritom prometnu nesreću kod Slakovaca u kojoj je don Mitar smrtno stradao[44], a biskup Čule teško je ozlijeđen; polomljene su mu noge.[45]

Svećeničku službu Tomas je otpočeo u Prenju kao kapelan, pred Božić 1937.[46], gdje je ostao do 1938.[47] Za župu Prenj-Dubrave don Ivan navodi da je *jedna od najboljih župa južne Hercegovine.* Pred njegov dolazak u toj su župi kapelani bili njegovi dobri znanci i stariji prijatelji, *don Anto Romić, don Jure Vrdoljak* (kasnije izbjegao od partizanskog progona u Austriju i radio u pastvi hrvatskih izbjeglica oko pet godina te pritom 1949. pokrenuo časopis *Glasnik Srca Isusova i Marijina*, a 1950. odselio u Kanadu, gdje je u Torontu osnovao hrvatsku župu i naposljetku se 1962. vratio u Salzburg, u Austriju, gdje je umro 1969.[48]) i *don Ante Buconjić*, a župnik je bio *starac don Vide Putica* (kojega

[41] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo,* str. 257.
[42] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 29.
[43] *Isto*, str. 32.
[44] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo,* str. 254.
[45] *Isto*, str. 53.
[46] *Isto*, str. 34.
[47] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.; M. BLAŽEKOVIĆ, *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*, str. 514. – 517.; R. PERIĆ, „Naši pokojnici: Ivan Tomas – svećenik", str. 10.; R. PERIĆ, „Studenti Hrvatskog zavoda u Rimu", u: *Bogoslovska smotra*, 53 (1983.) 2-3.; I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 29.; A. PAVLOVIĆ, *Svećenički velikani u Hrvata (I)*, Slobodnica, 2005., str. 341. – 344.
[48] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 281.

su spalili četnici 6. rujna 1942. u 84. godini života, kada je fizički i psihički onemoćao[49]).

Godine 1939. don Ivan je dobio zadatak ustrojiti novoosnovanu župu *Šipovaču: između Veljaka, Klobuka, Oraha i Stilja, u ljubuškoj krajini, na granici prema Vrgorcu.*[50] Dakle, postao je upraviteljem novoosnovane župe u Šipovači. Novu župu očito nije bilo lako ustrojavati i razvijati, što se vidi i po njegovim riječima: *… ja sam bio u župi Šipovači, koju sam uz neopisive napore i žrtve samih župljana osnovao i kratko vrijeme vodio.*[51]

Kada je 6. kolovoza 1939. obavljena posveta Šarićevog pomoćnog biskupa dr. Smiljana Franje Čekade u sarajevskoj prvostolnici Srca Isusova, toj je svečanosti prisustvovao i Tomas. S ponosom je kasnije isticao da su posvetitelji bili *Smiljanov kolega iz Rima, nadbiskup Stepinac, zatim nadbiskup Šarić i banjalučki biskup fra Jozo Garić.*[52] Tu je svečanost don Ivan spomenuo i u knjizi *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću*.[53]

Tomasova svećenička služba u Hercegovini zaključena je ranom jeseni 1940. Kako sam kaže, Providnost ga je odvela u Skoplje, gdje je nastavio svoj svećenički rad.[54] Naime, pomoćni biskup nadbiskupa Šarića, dr. Čekada, 1940. imenovan je skopsko-prizrenskim biskupom pa je pisao don Ivanu kako bi ga *rado imao u svojoj službi barem tri-četiri godine, dok se ne upozna sa svojim novim svećenstvom i pukom*.[55]

Prema navodima dr. Ratka Perića, *biskup ga je Mišić rado ustupio.*[56] Tako je don Ivan od studenog 1940. služio kao tajnik biskupa Čekade u Skoplju i više se nije vraćao u hrvatske krajeve, osim *na dan-dva polovicom veljače 1941.*[57] U Skoplje je don Ivan putovao vlakom zajedno s biskupom.[58]

Kako je *Skoplje, barem što se katolika tiče, bilo valjda najmeđunarodniji grad u bivšoj Jugoslaviji,* don Ivan je *počeo bio učiti albanski i turski, a učvršćivati poznavanje francuskog i njemačkoga jezika*, dok je *engleski počeo čitati kad je sav Balkan bio došao pod nacističku i fašističku čizmu.*[59] U kasnijim godinama života morao je *govoriti u preko deset jezika.*[60]

---

[49] *Isto*, str. 201. – 202.

[50] *Isto*, str. 36.

[51] *Isto*, str. 11.

[52] I. TOMAS, „Nadbiskup dr. Smiljan Franjo Čekada /1902. – 1976./", u: *Hrvatska revija*, 27 (1977), 1, str. 132. – 135.

[53] I. TOMAS, *Dragutin Kamber : Utrka sa smrću*, Rim, 1970., str. 33.

[54] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 38.

[55] I. TOMAS, „Nadbiskup dr. Smiljan Franjo Čekada /1902. – 1976./", str. 132. – 135.

[56] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[57] I. TOMAS, *Dragutin Kamber : Utrka sa smrću*, str. 33.

[58] I. TOMAS, „Nadbiskup dr. Smiljan Franjo Čekada /1902. – 1976./", str. 132. – 135.

59 I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 38.

60 *Isto*, str. 9.

Slika 3. Don Ivan Tomas (stoji posljednji u trećem redu?) u društvu biskupa Smiljana Franje Čekade i drugih svećenika u Skoplju u jesen 1940.

Kao biskupov tajnik u Skoplju don Ivan je postao urednikom mjesečnika *Blagovijest*, kojeg je izdavao Konzorcij *Blagovijesti*.[61] Uredništvo je preuzeo od svećenika iz Bitole, Slovenca Alojzija Turka, i to od XIV. godine izlaženja časopisa, br. 1-2, u siječnju-veljači 1941. Stigao je urediti još br. 3, za ožujak 1941., jer je nakon toga nacistička Njemačka pokrenula ratne operacije, odnosno tzv. Travanjski rat protiv Kraljevine Jugoslavije i časopis je prestao izlaziti.[62] Uz urednički posao, Tomas je objavio i određene članke u *Blagovijesti*: *„Blagovijest" svojim prijateljima!*[63], *Pijo XII i svjetski mir*[64], *400-godišnjica Družbe Isusove*[65], *Promjena uredništva našega lista*[66] i *Petrovu nasljedniku (Prigodom Papina dana)*[67].

S početkom napada Njemačke na Kraljevinu Jugoslaviju, 6. travnja 1941., prvi je dan rata granata pogodila stan biskupa Čekade te je on bio *teže ranjen i odmah je pošao u svoj rodni kraj liječiti rane. Kako Bog čuva siromašnije i slabije*, u ratnom požaru koji je nastao nakon tog bombardiranja, Čekadi su izgorjele sve knjige, odijelo i rublje, a don Ivanu samo nešto što je bilo u biskupskom uredu. Skopsko-prizrenska biskupija u razdoblju Drugog svjetskog rata bila je razdijeljena u pet političkih područja pa posla nije bilo ni za biskupa, ni za mlađe njegove suradnike. Msgr. Čekada je don Ivanu predložio mogućnost poslijediplomskog studija u Rimu, što je on spremno prihvatio, kako sam

[61] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[62] NSK Zagreb, Katalog, Baza podataka: Opac NSK01

[63] Uredništvo (urednik Ivan Tomas) i Uprava *Blagovijesti*, „'Blagovijest' svojim prijateljima!", u: *Blagovijest*, XIV. (1941.) br. 1-2, str. 1. – 2.

[64] I. TOMAS (pseudonim H. H.), „Pijo XII i svjetski mir", u: *Blagovijest*, XIV. (1941.) br. 1-2, , str. 8. – 10.

[65] I. TOMAS (pseudonim I. T.), „400-godišnjica Družbe Isusove", u: *Blagovijest,* XIV. (1941.) br. 1-2, , str. 10. – 12.

[66] Uredništvo (urednik Ivan Tomas), „Promjena uredništva našega lista", u: *Blagovijest,* XIV. (1941.) br. 3, str. 40.

[67] I. TOMAS (pseudonim H. H.), „Petrovu nasljedniku (Prigodom Papina dana)", u: *Blagovijest*, XIV. (1941.) br. 3, str. 51. – 52.

kaže, *ne samo iz poslušnosti nego i iz osobnih pobuda, jer* mu *bijaše svrha ostati u vezi s bogoslovskim znanostima i s pisanjem.* Kada je Tomas otišao u Rim preko Albanije, ostavio je biskupu dosta svojih knjiga.[68]

Na doktorskom studiju u Rimu

Biskup Čekada poslao je don Ivana 27. listopada 1941. na doktorski studij u Rim.[69] U Rimu je, kao pitomac tadašnjeg Ilirskog zavoda sv. Jeronima[70], pohađao poslijediplomski studij na papinskom sveučilištu Gregoriani.[71] U prvim godinama njegova doktorskog studija u Rimu, *sveti Augustin bio* mu je *predmet znanstvene pažnje*.[72]

U vrijeme početka njegova boravka kao pitomca u Zavodu sv. Jeronima bjesnio je Drugi svjetski rat i mnogi su izbjeglice u to vrijeme dolazili, boravili i odlazili iz tog Zavoda pa ih je don Ivan promatrao i upoznavao, pratio njihov rad i mišljenja te s nekima više ili manje prijateljevao. Tako je u Zavodu neko vrijeme boravio i veliki hrvatski umjetnik Ivan Meštrović, kojeg je upoznao bez nametljivosti i iz tog vremena ima samo fotografiju koju mu je *pokojni Meštar poklonio i vlastoručno potpisao*, ali je kasnije dobio njegova pisma, koja su mu povjerili njegovi pouzdanici.[73] Prema trenutnom mostarsko-duvanjskom biskupu Periću[74], jasno je kako su ta pisma don Ivanu stigla preko dr. Dragutina Kambera 1963.

U članku *Krunoslav Stjepan Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života*[75] dr. Tomas daje osvrt na lik i djelo svećenika, povjesničara, humanitarnog djelatnika i domoljuba, dr. Krunoslava Stjepana Draganovića. Poznajući ga duže vrijeme, jer mu je bio jedan od najbližih suradnika, Tomas navodi kako Draganović u svom zanosu za Hrvatsku i njezinu obranu posve zaboravlja na svoje osobne teškoće i probitke te da se još za njegova života želi osvrnuti na pojavu tog izvanrednog hrvatskog prvaka, kako se ne bi dogodilo da svojim velikanima priznajemo zasluge i slavu tek poslije njihove smrti. Za Draganovića kaže da i u 60. godini života nije ništa manje agilan, nego što je bio u 40. godini. Opisujući Draganovićeve humanitarne pothvate, Tomas je naveo

---

[68] I. TOMAS, „Nadbiskup dr. Smiljan Franjo Čekada /1902. – 1976./", str. 132. – 135.

[69] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[70] Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima nosio je do 1971. naziv Ilirski zavod sv. Jeronima, što je promijenjeno odredbom pape Pavla VI., zahvaljujući tadašnjem rektoru Zavoda Đuri Kokši

[71] Jure BOGDAN, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima", u: J. BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima : (1901. - 2001.)*: zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima – Glas Koncila, Rim – Zagreb, 2001., str. 924.; R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[72] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 34.

[73] I. TOMAS, *Božji svjedoci,* str. 9.

[74] R. PERIĆ, „Iz korespondencije Meštrović-Kamber", *Hrvatska revija*, 43 (1993), sv. 2-3., str. 290. – 291.

[75] I. TOMAS, „Krunoslav Stj. Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života", u: *Hrvatska revija*, 14 (1964.) 1, str. 27. – 50..

imena brojnih zaslužnih suradnika, ali svoje je ostavio pod konstrukcijom „i drugi". Danas je poznato kako je dr. Tomas itekako zaslužio među prvima biti spomenut kao Draganovićev suradnik.[76]

U istom članku, opisujući stanje i situaciju nakon završetka Drugog svjetskog rata, Tomas navodi: *Iz Austrije su tisuće hrvatskih prognanika prebačene u Italiju. Rim je pun izgladnjelih i izbezumljenih naših ljudi, žena, djece. Svatko instinktivno hrli u Rim, jer, osim što je u njemu Papa kao vrhovni moralni autoritet, u Rimu je stoljetna hrvatska ustanova, Zavod sv. Jeronima, koji se sav stavlja na raspoloženje unesrećenom narodu. Božji čovjek isusovac O. S. Sakač predlaže da se obnovi starinska Hrvatska bratovština sv. Jeronima. Rektor Zavoda msgr. Magjerec objeručke prihvaća tu zamisao i prima se predsjedništva Bratovštine, dok je podpredsjednik O. dr. fra D. Mandić, tajnik je mr. Draganović, blagajnik fra V. Naletilić, odbornici su svjetovnjaci: Kljaković, Rusko, Elijaš, Spalatin, Bošnjak, kancelar je tihi i neumorni Msgr. Golik. Deset, dvanaest godina Bratovština vodi glavni teret brige za pomoć i preseljavanje hrvatskih izbjeglica.*[77]

Isto proizlazi i prema Andriji Lukinoviću, koji iznosi činjenicu da su u Rimu nakon završetka rata ostali brojni svećenici koji se nisu željeli vratiti u komunističku Jugoslaviju i u pravilu su se stavljali Bratovštini na raspolaganje, bilo za duhovnu skrb ili druge potrebe, a među njima je bio i Ivan Tomas, koji je o Bratovštini usputno i pisao[78]. Lukinović daje i citat iz zapisnika s 95. sjednice Bratovštine, održane 16. listopada 1947.: …***Radi smještaja sivih u Rimu tražiti smještaj kojim bi upravljao Tomas…***[79]

Hrvatski izbjeglice željeli su otići što dalje od komunističkog režima, i to uglavnom u izvaneuropske zemlje, najviše u Latinsku Ameriku, a ponajprije u Argentinu, Čile, Kolumbiju, Boliviju, Dominikansku Republiku, Paragvaj, Urugvaj i Ekvador. Također, Južnoafrička Republika je pružila mogućnost useljenja pa se nekoliko stotina Hrvata uspjelo useliti u nju. Lukinović u svom članku ističe: *Odlasci izbjeglica preko mora započeli su već 1946. godine, a golema većina njih otišla je tijekom 1947. i 1948. godine. Što god da se govorilo o Bratovštini i Zavodu sv. Jeronima, o vodećim ljudima Bratovštine, posebno o prof. Draganoviću, oni su uz velike napore obavili mukotrpan posao oko zbrinjavanja hrvatskih izbjeglica u prekomorskim zemljama. Bio je to nezamislivo veliki posao. Radi se o broju između dvadeset i trideset tisuća ljudi (samo u Argentinu ih je prebačeno oko 20.000), cijeli jedan grad uglavnom mladoga svijeta.*[80]

---

[76] *Isto*

[77] *Isto*

[78] *Isto*

[79] Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", u: J. BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima : (1901. - 2001.): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima* , str. 771. – 840.

[80] A. LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", str. 819.

Slično za katoličke svećenike u iseljeništvu navodi i Miroslav Akmadža, koji navodi kako je jedno od najpoznatijih središta njihova okupljanja bio Zavod sv. Jeronima u Rimu, gdje se svojim djelovanjem uz Krunoslava Draganovića posebno isticao i Ivan Tomas.[81]

Dr. Tomas svoje članke ima u nekolicini knjiga, a tu svakako valja istaknuti prvotisak nove hrvatske emigracije, *Martyrium Croatiae*[82], objavljen u Rimu 1946., bez navođenja imena autora. Pavao Tijan objavio je članak „*Martyrium Croatiae":o 50. godišnjici prvotiska hrvatske emigracije od g. 1945.* [83], u kojem navodi*: MARTYRIUM CROATIAE prva je publikacija što ju je objavila nova hrvatska emigracija od g. 1945. Izdavač je bio dr. Krunoslav Draganović, koji je zajedno s Petrom Barezom bio i njezin urednik.* ***Dr. Ivan Tomas, svećenik mostarsko-trebinjske biskupije, i ja bili smo autori središnjeg teksta (poglavlja 2-9).*** *…* ***Možda je samo Tomas svoja dva priloga (2. Bolscevismus et orthodoxia i 7. Croatia pro unione Ecclesiarum) pisao izravno latinski****. Sve ostalo prevodili su s hrvatskog neki hrvatski svećenici koji su tada bili u Rimu. … Čvrsto sam uvjeren da je Ivan Tomas napisao drugo poglavlje o boljševizmu i pravoslavlju, kao i sedmo o nastojanjima Hrvata oko sjedinjenja Istočne i Zapadne Crkve. Izravne potvrde od njega nemam, kao ni materijalnih dokaza, ali čitava atmosfera u kojoj je tekao naš rad na ovoj publikaciji ne dopušta mi ni pomisao da bi netko drugi mogao biti autor ovih priloga.*

Slika 4. Don Petar Bulum, don Marko Zovko, don Ivan Tomas i don Jozo Zovko u Rimu 1946.

[81] Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima,* Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., str. 11.; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*, Otokar Keršovani Rijeka, Zagreb, 2004.

[82] Krunoslav DRAGANOVIĆ - Ivan TOMAS - Pavao TIJAN - Petar BAREZA, *Martyrium Croatiae*, Roma, 1946.

[83] Pavao TIJAN,„'Martyrium Croatiae': O 50. godišnjici prvotiska hrvatske emigracije od g. 1945.", u: *Hrvatska revija*, 46 (1996.) 3-4, str. 440. – 449.

Nekadašnji rektor Zavoda sv. Jeronima i trenutni rezidencijalni biskup Mostarsko-duvanjske biskupije, dr. Ratko Perić, te sadašnji rektor istog Zavoda, dr. Jure Bogdan, svjedoče kako je dr. Tomas kao pitomac i kasniji doktorand od 1943., a napose od 1945. do 1952., u brojnim slučajevima na različite načine pomagao hrvatskim i drugim izbjeglicama, bez obzira na vjeru i nacionalnost.[84] U tom je razdoblju don Ivan nastavio i svoju spisateljsku aktivnost, objavljujući različite članke u iseljeničkim katoličkim časopisima, smotrama i novinama, često potpisivane raznim pseudonimima ili nepotpisane, kako bi brojnim hrvatskim izbjeglicama i prognanicima davao nadu u dolazak nove slobode za hrvatsku državu i Katoličku crkvu. Taj će segment njegove djelatnosti tek trebati podrobnije istražiti i prikazati.

Doktorirao je 10. prosinca 1951. iz teologije, s tezom *De partibus S. Augustini in evolutione doctrine trinitariae* (*Uloga sv. Augustina u razvoju nauke o Presvetom Trojstvu*) Osim toga, završio je i Vatikansku školu za paleografiju, diplomatiku i arhivistiku.[85].

Od 1952., objavljivanjem različitih članaka, otpočela je vrlo plodna Tomasova suradnja u *Hrvatskoj reviji*, koja je u iseljeništvu počela izlaziti 1951. u Buenos Airesu. Tako je do svog dolaska za glavnog urednika i spikera na Hrvatskom programu Radio Vatikana (HP RV) u *Hrvatskoj reviji* objavio niz članaka: *Sudbina diplomatskih odnosa U.S.A. i Vatikana*[86], *Velika Britanija u funkciji nove Europe: zapisi zaboravna putnika po britanskom tlu*[87], *Stepinčev portret u vrijednoj anglosaskoj studiji R. Pattee*[88] i *Jugoslavija je danas - Titova osobna pustolovina*.[89]

Služba na Hrvatskom programu Radio Vatikana

Rektor Zavoda sv. Jeronima za vrijeme Tomasovih posljednjih 13 godina života u Domu sv. Nikole Tavelića u Grottaferrati, dr. Ratko Perić, napisao mu je *In memoriam*. U njemu navodi kako je Tomas vodio HP RV punih osam godina, od 1954. do 1. lipnja 1962., te objašnjava kontekst u kojem je on obavljao tu službu: *Bilo je to mračno doba komunističkoga sljepila u domovini, koje se bilo urotilo protiv katoličanstva i hrvatstva, boreći se svim sredstvima za materijalističko bezboštvo i utopističko jugoslavenstvo. Tomas se svakodnevnim*

[84] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319.; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.; J. BOGDAN, „Pokrovitelji, poglavari i pitomci Zavoda svetog Jeronima", str. 924.

[85] *Isto*

[86] I. TOMAS, „Sudbina diplomatskih odnosa U. S. A. i Vatikana", u: *Hrvatska revija*, 2 (1952.) 1, str. 67. – 71.

[87] I. TOMAS, „Velika Britanija u funkciji nove Europe: zapisi zaboravna putnika po britanskom tlu", u: *Hrvatska revija*, 3 (1953.) 3, str. 277. – 291.

[88] I. TOMAS, „Stepinčev portret u vrijednoj anglosaskoj studiji R. Pattee", u: *Hrvatska revija*, 4 (1954.) 2, str. 129. – 160.

[89] I. TOMAS, „Jugoslavija je danas - Titova osobna pustolovina", u: *Hrvatska revija*, 4 (1954.) 4, str. 355. – 359.

petnaestominutnim emisijama znalački i junački odupirao tim pogubnim idejama, vjerujući i u nepobjedivost Crkve i u pobjedu hrvatskoga naroda. Kardinal Stepinac bio mu je vrhunski svjedok i ideal vjerskoga i nacionalnoga identiteta. U to je vrijeme Tomasov slobodan glas s Radio Vatikana bio jedan od rijetkih, koji je mogao doprijeti do ušiju slušatelja u porobljenoj domovini. Hercegovinu nije mogao zamisliti izvan hrvatskoga okvira. A u njegovim člancima često nailazimo na sintagmu Herceg-Bosna, što je danas svojevrsna stvarnost, doduše nešto užega opsega. [90]

U svrhu rasvjetljavanja *mračnog doba komunističkoga sljepila*, kako ga naziva biskup Perić, ukratko će se dati društveno-politički i povijesni kontekst toga razdoblja, od konca Drugog svjetskog rata pa do 1962., kada je Tomas smijenjen s HP RV, ali i s izvjesnim digresijama u razdoblje prije i nakon toga.

Petorica katoličkih biskupa na čelu s dr. Alojzijem Stepincom, metropolitom zagrebačkim i predsjednikom Biskupskog vijeća (još su bili nazočni: dr. Ivan Šarić, vrhbosanski nadbiskup, Josip Garić, O.F.M., banjalučki biskup, dr. Antun Akšamović, apostolski upravitelj u Đakovu, i dr. Ivan Šimrak, grkokatolički biskup, tj. biskupi koji su u teškim ratnim prilikama uspjeli stići u Zagreb), uputili su vjernicima još 24. ožujka 1945. *Zajedničko pastoralno pismo hrvatskih biskupa.* Tim su pismom izrazili svoju neizmjernu lojalnost Svetoj Stolici, očito s namjerom kako bi demantirali sve *lažne optužbe neprijatelja Crkve*. Nadalje, zatražili su jednakost pred zakonom za svakog čovjeka te su uputili protest, pred Bogom i ljudima, *protiv sustavnog ubijanja i proganjanja nevinih hrvatskih svećenika i vjernika katolika, mnogi od kojih su vodili svetački život, a kojima su ozloglašeni suludi neprijatelji Katoličke crkve dijaboličkim lažima donijeli smrt*.

Biskupi su iznijeli i tvrdnju kako *hrvatski narod u tisuću godina nikada nije zanijekao svoju nacionalnost*, te da je u Drugom svjetskom ratu iskoristio neotuđivo pravo za uspostavu *vlastite neovisne države; a prepoznavajući želje vlastitog naroda, hrvatski biskupi su je podržali, jer je to pravično. Nitko, stoga, nema pravo optuživati građane hrvatske države ili njene biskupe, što su podržali čvrstu odluku hrvatskoga naroda, na što imaju pravo i po Božjem i po ljudskom zakonu*.

Biskupi FNRJ[91] uputili su vjernicima *Zajedničko pastoralno pismo*, napisano 20. rujna 1945., u kojem konstatiraju kako je rat *konačno završio*, a nakon njega su pojedini dijelovi zemlje ostali doslovce poharani, te kako *duž cijele*

[90] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319. ; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[91] Dr. Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački i predsjednik Biskupske konferencije, dr. Nikola Dobrečić, nadbiskup barski i primas Srbije, dr. Josip Ujčić, nadbiskup beogradski i apostolski upravitelj u Banatu, dr. fra Jerolim Mileta, biskup šibenski, dr. Kvirin Klement Bonefačić, biskup splitski, prije solinski i makarski, dr. Josip Srebrnić, biskup krčki, msgr. Mihael Pusić, biskup hvarski, dr. Ivan Tomaš, biskup mariborski, dr.Viktor Burić, biskup senjsko-modruški, dr. Smiljan Franjo Čekada, biskup skopsko-prizrenski, dr.Petar Čule, biskup mostarsko-duvanjski, dr. Antun Akšamović, apostolski upravitelj u Đakovu, msgr. Lajčo Budanović, vikar subotički, dr. Ante Buljan, vikar sarajevski, msgr. Bože Ivaniš, vikar banjalučki, Ante Vovk, vikar ljubljanski, dr. Ante Juraj Visošević, provikar križevački

zemlje svatko žali za nekim voljenim preminulim članom obitelji, a da su *neprijateljska okupacija i unutarnja neslaganja donijela patnje, koje je rijetko koja zemlja proživjela*. U pismu se navodi kako je *nova vlada zbog novonastalog duha, pokazala neprijateljski stav* prema Crkvi, a to znači i prema vjernicima. Biskupi ukazuju na okrutnu sudbinu mnogih svećenika te ističu kako je, *ne samo zbog rata, već uglavnom zbog sadašnjih civilnih i vojnih vlasti*, pobijeno *243 svećenika*, te da je *169 u zatvorima i koncentracijskim logorima, a 89 nestalih*, što ukupno čini 501 na ovaj ili onaj način nastradalih svećenika. Pobijeno je i *19 studenata teologije, 3 brata laika i 4 časne sestre*. Sve je to ponukalo biskupe da konstatiraju kako *povijest Balkana već mnogo stoljeća nije zabilježila takav pokolj onih koje je Bog odabrao*, ali i da dodaju kako se na sudu *vrlo brzo i kratko izriče smrtna kazna*, a da *optuženici često ne znaju za koji su zločin optuženi sve do početka suđenja*, s tim da im se ne omogućava korištenje svih mogućnosti koje bi imali na sudovima u demokratskim zemljama. Česta su bila ubijanja, odnosno likvidacije bez ikakva suđenja. Kao takav primjer, biskupi navode likvidaciju na Širokom Brijegu: *28 franjevaca, bez ikakvih izgleda na suđenje. Oni nisu nikada digli oružje protiv Narodnooslobodilačke vojske, kako su lažno bili optuženi; naprotiv, uglavnom svi ti mučki pobijeni franjevci bili su dobro poznati protivnici fašizma*. Nadalje, biskupi iznose kako je *veliki broj svećenika osuđen na dugogodišnji prisilni rad*, dok su *mnoge od pritvorenih svećenika oteli vladini agenti* pa im se ne zna trag, jer su svi *tragovi dobro izbrisani*. Danas je poznato kako je u razdoblju Drugog svjetskog rata i poraća na području Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM likvidirano ukupno 66 franjevca.[92]

Sve to, kao i drugi zločini jugokomunističke vlasti, ponukali su biskupe da izjave: *… proizlazi da je Katolička crkva u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji u težem položaju nego ikada dosada. Sadašnji položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji, samo se po imenu razlikuje od otvorenog progona Crkve. … Svjesni smo da će biti nepravednih napada i optužbi reakcionara i neprijatelja naroda, ali ih se ne bojimo, očekujemo ih i oni nas ne brinu. Mi smo jedinstveni s našim narodom, mi čuvamo njihovo najvrjednije nasljeđe, njegovu vjeru, ponos, želju da bude slobodan na svome u jedinstvu i ljubavi sa svim građanima ove države, neovisno o vjeri i narodnosti. Stoga tražimo i od zahtjeva ni pod kojim okolnostima ne odustajemo: punu i potpunu slobodu katoličkog tiska, punu i potpunu slobodu katoličkim školama, punu i potpunu slobodu vjerskog nauka u svim razredima osnovne i srednje škole, punu i potpunu slobodu za katolička milosrdna nastojanja, punu i potpunu slobodu ljudskom dostojanstvu i osobnosti i neotuđiva ljudska prava; puno i potpuno poštovanje kršćanskih brakova, povrat sve zaplijenjene imovine i institucija. Samo pod ovim okolnostima može se riješiti situacija u našoj zemlji i*

[92] Ante MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, Mostar, 2007., str. 5.

postići trajan unutarnji mir.. … U ime vječne pravde, podižemo glas pred cijelim čovječanstvom, dragi vjernici, u obranu nepravedno osuđenih svećenika, a isto tako za tisuće i tisuće vaših sinova i braće, koji su dijelili istu nepravednu sudbinu.

Po današnjim saznanjima, prema monografiji Ante Bakovića *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, u bivšoj Jugoslaviji likvidirano je 664 svećenika, redovnika, časnih sestara i bogoslova iz redova Katoličke crkve u Hrvata.[93]

O društveno-političkom i povijesnom kontekstu djelovanja hrvatske emigracije nakon Drugog svjetskog rata, pa tako i za karakter, sadržaj i narav djelovanja dr. don Ivana Tomasa na HP RV prilično obuhvatno, ali sažeto govori *Memorandum o vjerskim progonstvima i pravom položaju Hrvatske i njenog pučanstva*, upućen 1954., upravo kada je Tomas stupio na službu na HP RV, vladama, vodećim političarima i vjerskim vođama te novinarima i novinskim kućama, potpisan od strane 143 hrvatska katolička svećenika iz Sjedinjenih Američkih Država i drugih dijelova svijeta.

Autori *Memoranduma* posebno ističu kako su jugoslavenski partizani, predvođeni Komunističkom partijom Jugoslavije, po završetku Drugog svjetskog rata počinili *čudovišne zločine nad 150.000 nenaoružanih hrvatskih vojnika i civila u Bleiburgu u Austriji i u Mariboru i Celju u Sloveniji*, no točni podatci o broju ubijenih danas još uvijek nisu utvrđeni, iako se posljednjih godina spominju nešto manje brojke. Po riječima autora *Memoranduma*, iz Hrvatske, a najviše iz Zagreba, gdje su se sakupljali svi oni koji su nastojali izbjeći partizanskim likvidacijama u tzv. *oslobođenim teritorijima*, prvih je dana svibnja 1945. oko *500.000 vojske i civila pohrlilo prema austrijskoj granici ususret britanskoj i američkoj vojsci*. Sa žaljenjem se konstatira kako su *britanski vojnici spriječili da veliki broj njih uđe u Austriju, pa su ovi upali u ruke Titovih četa i bili pobijeni*, a *oni koji su uspjeli prebjeći u susjedne zemlje, proganjani su i izručivani komunističkim vlastima u Jugoslaviji. Neke i danas, osam godina nakon rata, traži komunistička jugoslavenska vlada, koja nastoji uništiti svoje neistomišljenike čak i izvan okvira svojih granica*.

Dr. Tomas nije se ustručavao u svojim javnim istupima stvari nazvati pravim imenom i javno iznijeti kako su i pobjednici u Drugom svjetskom ratu vršili ratne zločine i zločine genocida. Unatoč tome što neki Hrvati nisu bili za to da se javno iznese istina o ulozi engleskih vojnih postrojbi prema Hrvatima nakon završetka Drugog svjetskog rata, on je smatrao da istinu svakako mora izreći. Pritom je bio svjestan činjenice *da je Hrvatska formalno bila protiv Engleske u ratu, ali stvarno ni jedan engleski vojnik nije poginuo od hrvatskog oružja*. Ipak, unatoč toj činjenici, *u svibnju 1945. Englezi su poslali na klaonicu stotine tisuća*

[93] Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Martyrium Croatiae d.o.o., Zagreb, 2007.

hrvatskih vojnika i građanskih osoba, svake dobi i staleža, pošto su ih prethodno temeljito opljačkali. Tko je ikada među Englezima osudio ono nečovještvo?[94]

U monografiji *Radio i Kristov evanđeoski nalog* Josip Beljan je temeljito analizirao radio kao medij, odnosno sredstvo evangelizacije. Opisao je Radio Vatikan kao instituciju Svete Stolice, njegov osnutak, cilj i razvoj. Ono što je od posebnog interesa za ovu priliku jest poglavlje koje opisuje Hrvatski program Radio Vatikana. Dr Ivan Tomas, svećenik Mostarsko-duvanjske biskupije, stupio je na službu HP RV 18. listopada 1954. [95]

Za vrijeme Tomasova uredništva povećan je broj emisija, tako da je već od 1. siječnja 1955. uvedeno emitiranje pet emisija tjedno. Prema Tomasovim mjesečnim i godišnjim izvješćima koje je Beljan pronašao, što u arhivu RV, što u arhivu Zavoda sv. Jeronima, proizlazi još jedno dodatno unaprjeđenje HP RV, na način da je 1959. uvedeno svakodnevno emitiranje emisija.

Beljan u poglavlju svoje knjige *Početak, cilj i razvoj hrvatskog programa*, potpoglavlju *Početak programa i povijest hrvatske sekcije*, zaključuje kako su temelje HP RV udarili svjetovni svećenici: dr. V. Dabović, msgr. Pavao Jesih i dr. Ivan Tomas, jer su oni u razdoblju organiziranja programa, koje on smješta između 1948. i 1962., bili i odgovorni urednici, ali i spikeri. Dakle, u redakciji su bili jedini zaposlenici.[96]

Dr. Tomas, kao svećenik snažnog domoljubnog zanosa, više prostora posvećuje hrvatskim temama iz prošlosti, kao i aktualnim političkim zbivanjima iz suvremenosti, kako u zemlji, tako i u svijetu. Aktualne vijesti iz domovine stizale su na kapaljku, jer vijesti o crkvenim zbivanjima uglavnom nisu mogle prijeći jugoslavensku granicu, a s druge strane, komunistički režim je djelovanje Crkve ograničio na sakristiju pa se vijesti nisu niti stvarale. Lik i djelo zagrebačkog nadbiskupa, kardinala Alojzija Stepinca, bila je omiljena tema i izvor nadahnuća za Tomasa kao glavnog urednika programa. U pripremnom razdoblju za otvaranje Drugog vatikanskog koncila, tematika HP RV bili su radovi centralne i pripremnih komisija, te stalnih odbora za pripremu toga sabora. S tim u vezi, obrađivane su i ekumenske teme. Zbog kratkoće vremena, za glazbu je Tomas ostavljao malo prostora, izuzev za blagdane.

Papa Ivan XXIII., kao poglavar Katoličke crkve, po prvi je put 12. veljače 1961., prigodom 30. obljetnice početka rada RV-a, primio čitavo osoblje u posebnu audijenciju. Sveti Otac tada je u svome govoru naglasio kako je radio otvorio nove putove naviještanja univerzalne poruke spasenja, te je odao priznanje cjelokupnom osoblju zaposlenom na RV-u. Vatikanski dnevnik *L'Osservatore Romano* od 13. i 14. veljače 1961. donio je i točne podatke o

[94] I. TOMAS, „Osjećaj krivnje i svijest odgovornosti", u: *Hrvatska revija*, 20 (1970) 4., str. 543. – 568.

[95] Josip BELJAN, *Radio i Kristov evanđeoski nalog*, Zagreb, 1991., str. 125. – 191.

[96] *Isto,* str. 132.

osoblju glavne uprave RV-a i pojedinih jezičnih sekcija. Među 33 odgovorna urednika pojedinih sekcija za razne zemlje i kontinente bilo je i ime odgovornog za HP RV, don Ivana Tomasa.

Postojanje pritisaka na Tomasa, s ciljem da napusti službu HP RV, koji su trajali duže vrijeme, vidljivo je iz navoda biskupa Perića[97], odnosno iz pisma od 16. prosinca 1961. na talijanskom jeziku, koje je Tomas pisao pokrovitelju Zavoda sv. Jeronima, kardinalu Paolu Marelli. To se pismo čuva u Zavodu i iz njega je vidljivo kako Tomas moli kardinala Marellu da se zauzme kako komunističke klevete na njega kao svećenika i spikera na Radio Vatikanu ne bi poprimile uvjerenje u nekim crkvenim glavama: *Eminencijo, potpisani već godinama obavlja svoj skroman posao pod trajnim nadzorom mjerodavnih crkvenih vlasti: neka ove vlasti poduzimaju još stroži nadzor, neka donose i sankcije, ako ustreba, ali neka ostave po strani klevete Božjih neprijatelja i neka se ovaj svećenik oslobodi od nesnosne more da bude podložan njihovim institucijama.*

Međutim, kako je poznato, sve to nije ostalo na razini napada komunističkog tiska i radija na Tomasa, već je od jugoslavenskih komunističkih vlasti uvjetovana njegova smjena, putem episkopata, ponajprije nadbiskupa Šepera, kao pretpostavka da se odobri slanje novih mladih svećenika na studije u Rim i odlazak svih biskupa na Drugi vatikanski koncil. Episkopat i vatikanske crkvene vlasti to su i učinile, a kako navodi Beljan: *Smjena glavnog i odgovornog urednika dr. Tomasa i otvorenje Ekumenskog koncila (11. 10. 1962) unosi promjenu kursa i oblikovanja programa prijenosa. Napušta se strategija „hladnog rata" protiv komunizma.*

Sam don Ivan kaže: *Uveče, 1. VI. 1962. potpisani je posljednji put pozdravio preko radija svoje slušateljstvo, zahvalio Bogu na obavljenu poslu i na udarcima, koji su bili nepravedni, nagovijestio je procvat Stepinčeve slave, pozdravio slobodu, što se primicala u Kristovoj svjetlosti.* [98]

Miroslav Akmadža u svojim trima monografijama[99] višekratno je spominjao Tomasa i njegovu službu na HP RV, kao i genezu njegova uklanjanja iz Zavoda sv. Jeronima te smjenjivanja s mjesta glavnog i odgovornog urednika i spikera na HP RV. Ovdje ukratko ističemo spomenute navode vezane uz njegovu djelatnost na HP RV.

U monografiji *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.* navodi se kako je za jugoslavenske vlasti Ivan Tomas bio okorjeli

[97] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319. ; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[98] I. TOMAS, „Pedeset godina vatikanske radio službe, u: *Hrvatska revija*, 32 (1982) 1, str. 120. – 126.

[99] M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić – Otokar Keršovani Rijeka, Zagreb, 2009.; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*

„ustaški svećenik“, kao i njegova brojna subraća koja su djelovala u Zavodu sv. Jeronima.[100]

Prema knjizi Radmile Radić, *Država i verske zajednice, knjiga II.*, Akmadža je utvrdio kako je na sjednici Savezne komisije za vjerska pitanja u prosincu 1956. konstatirano da u odnosima sa Svetom Stolicom glavnu prijetnju predstavljaju, između ostalog, dva “ustaška svećenika”, Krunoslav Draganović i Ivan Tomas, koji vrše neprijateljsku promidžbu protiv Jugoslavije.[101]

Nadbiskup Šeper je 4. studenoga 1959. poručio tajniku Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske, Zlatku Fridu, putem kanonika Janka Oberškog i Ivana Goluba, duhovnog pomoćnika u Krapini, kako je pisao ravnatelju Zavoda sv. Jeronima, Đuri Kokši te zatražio da on izvrši depolitizaciju Zavoda, posebice zahtijevajući da Zavod napusti spiker HP RV, Ivan Tomas, jer se radi o osobi s kojom se ne slaže nitko od biskupa. Očito kako je nadbiskup Šeper, po riječima Janka Oberškoga i Ivana Goluba, povukao konkretne poteze, te je iznesena tvrdnja kako se s Tomasom nitko od biskupa ne slaže,[102] za koju ne postoji nikakva druga potvrda.

Prema Zapisniku Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske o razgovoru između Ivekovića i Šepera (HDA, KOVZ, kut. 40, Pov. 25/1960.), održanom 10. svibnja 1960., Iveković je upozorio kako su emisije HP RV u posljednje vrijeme usmjerene pokušaju iskorištavanja smrti kardinala Stepinca, s namjerom njegova prikazivanja kao mučenika režima. Nadbiskup je pritom rekao kako rijetko sluša RV, te mu se i samom ne sviđaju neke emisije koje je slušao i drži kako bi bilo potrebno naći čovjeka koji će zamijeniti Ivana Tomasa, voditelja emisija na hrvatskom jeziku.[103]

U jesen 1960., kako navodi Akmadža citirajući Radmilu Radić, napravljen je u Saveznoj komisiji za vanjske poslove elaborat o odnosima Svete Stolice i Jugoslavije. U njemu je, između ostaloga, navedeno kako se od Svete Stolice zahtijeva prestanak pomaganja separatističkim tendencijama političkog iseljeništva te rješavanje spora oko Zavoda sv. Jeronima i emisija Radio Vatikana na hrvatskom jeziku. Prigodom boravka u Rimu u studenom 1960., nadbiskup Šeper i biskup Bukatko predstavili su rektora Kokšu u veleposlanstvu Jugoslavije. Nadbiskup je tom prigodom naveo kako je on isposlovao uklanjanje Draganovića iz Zavoda i smjenu Tomasa s HP RV.[104]

---

[100] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*

[101] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, str. 14.

[102] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*; M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*

[103] *Isto*

[104] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966..*; M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, str. 21.

Akmadža prenosi i informacije iz dokumenta pod nazivom *Kratak istorijat Zavoda sv. Jeronima u Rimu, njegova uloga i sadašnje stanje* (HDA, KOVZ, Kut. 44, Pov. 159/1-1961) od 9. listopada 1961. Dokument sadrži i zahtjev da se mora nastaviti daljnja depolitizacija Zavoda, ponajprije micanjem Ivana Tomasa i drugih.[105]

U emisijama HP RV Tomas je često koristio priliku davanja dostojnog prisjećanja na kardinala Stepinca, osobito prilikom godišnjica njegove smrti. Na tu je činjenicu svojim dopisom od 21. veljače 1962. Savezna komisija za vjerska pitanja upozorila republičke vjerske komisije. Naloženo je skretanje pozornosti biskupima kako u okolnostima neprijateljskog djelovanja prema Jugoslaviji, pri čemu se misli na Tomasovo podsjećanje na godišnjicu Stepinčeve smrti putem vatikanskih radio valova, ne će moći računati na slanje doktoranata u Zavod sv. Jeronima, kao i da će u slučaju osobnog sudjelovanja u manifestacijama uperenim protiv Jugoslavije ponovno biti razmotreni njihovi zahtjevi za izdavanjem putnih isprava.[106]

Očito je kako se Savezna komisija za vjerska pitanja postavila prema biskupima ultimativno, i to na temelju slobodnih i otvorenih Tomasovih govora na vatikanskim radio valovima povodom smrti kardinala Stepinca, koja se zbila 10. veljače 1960. Proizlazi da je Tomas koristio svaku priliku koja je imala poveznicu sa životom, djelovanjem i smrću kardinala Stepinca kako bi o tome u svom stilu nadahnuto i argumentirano govorio. Takvo je govorenje predstavljalo inspiraciju velikom dijelu hrvatskog naroda te je donosilo nadu u dolazak demokracije i slobode, a upravo je zbog toga od jugokomunističkih vlasti sve poduzeto kako bi Tomas bio ušutkan.

Predsjednik Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske, Stjepan Iveković, sastao se 3. ožujka 1962. s nadbiskupom Šeperom, kako bi razgovarali po ovlaštenju Savezne komisije za vjerska pitanja. Pri tome je Iveković izrazio nezadovoljstvo nekim emisijama HP RV, a posebno je istaknuo emisije od 2., 9. i 11. veljače 1962., koje su prema njemu po sadržaju direktno neprijateljske jer se o kardinalu Stepincu govori kao o političkoj osobi, o njegovim progonima za života, priča se o njemu kao mučeniku koji je trpio za istinu, poziva se mladež da se oduševljava njegovim primjerom i traži se od ljudi da se mole za progonjene vjernike. Napomenuo je kako se o Crkvi u Jugoslaviji govori kao o "Crkvi šutnje" i Crkvi iza željezne zavjese. Imao je prilike pročitati sadržaj nekih emisija HP RV koje su mu poslali iz UDBA-e. U nastavku, pisac bilješke ističe kako je nadbiskup doslovce kazao: *„Radio Vatikan" daje emisije za emigraciju i za Hrvate u inozemstvu, a ne za Hrvate u zemlji. Nadbiskup je kazao da je prije spiker bio Jesih, ustvrdivši da ni on nije znao interpretirati vatikansku liniju, a*

[105] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*
[106] *Isto*

da to ne zna ni Tomas, koji se ponaša kao da je to njegov privatni radio. Zatim je dodao da su u vezi s tim poduzeti koraci i da je stvar u ozbiljnom rješavanju, jer je i najvišim čimbenicima stalo da se promijeni spiker i što prije pronađe novi, a da će Tomas biti smijenjen, o čemu već postoje upute.[107]

Prema *Informaciji za članove Savezne komisije za vjerska pitanja* (HDA, KOVZ, Kut. 46, Pov. 123/1-1962, br. 5-6, maj-jun 1962.), proizlazi: *…18. svibnja 1962. nadbiskup Šeper posjetio veleposlanstvo Jugoslavije u Rimu. Tom prigodom nadbiskup se složio s veleposlanikom da oni koji ostanu u Zavodu sv. Jeronima moraju uzeti jugoslavensko državljanstvo, a oni koji to ne žele da trebaju napustiti Zavod. Nadbiskup Šeper je također kazao da se rješava u Vatikanu pitanje Zavoda u skladu sa zahtjevima jugoslavenske vlade, te da je uvjeren da će Tomas uskoro otići i s Radio Vatikana* (što znači da je iz Zavoda sv. Jeronima već bio uklonjen, op. a.). *Tomas je uskoro bio smijenjen s Radio Vatikana...*[108]

Službenici KOVZ-a sustavno su prikupljali podatke o radu Zavoda sv. Jeronima i o tome vodili zabilješke. Tako je njihov službenik Vlado Kuk 16. studenoga 1962., u razdoblju kada Tomas više nije stanovao u Zavodu, niti je bio u službi HP RV, čuo od zamjenika tajnika Zagrebačke nadbiskupije, Josipa Ladike, kako je **Tomasu zabranjen ulazak u Zavod**.[109]

Akmadža navodi kako je 16. siječnja 1959. službenik UDBA-e Boris Ilej ponovno posjetio nadbiskupa Šepera. Predbacio mu je da surađuje s urednicima hrvatskih emisija Radio Vatikana, te da je za vrijeme svoga boravka u Rimu davao Tomasu, Draganoviću i „kompaniji" podatke da im pomogne u harangiranju protiv Jugoslavije. Šeper je tvrdio kako je samo s Tomasom nekoliko puta usputno razgovarao, susrevši ga u hodniku Zavoda sv. Jeronima. Dalje je ustvrdio kako nikome nije davao nikakvih informacija za hrvatske emisije Radio Vatikana. Rečeno mu je da to nije točno i da je informacije davao te da su one korištene. Ilej je Šeperu pokazao prijepis emisija koji potvrđuje da je Šeper davao informacije koje je dobivao iz Zagreba o Stepinčevu zdravlju. Šeperu je prigovoreno da su čudne njegove izjave u kojima tvrdi kako je protiv Tomasa i klevetničkih emisija Radio Vatikana, a s druge strane bez ikakve ograde daje informacije baš za te emisije.[110]

Biskup Lach, putem kojeg je Šeper prenosio svoja mišljenja i stavove državnim vlastima, vodio je u proljeće 1960. razgovor s predsjednikom KOVZ-a, Ivekovićem. U tom je razgovoru Lach dao prijedlog pronalaženja

---

[107] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*; M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*

[108] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966..*; M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, str. 23.

[109] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966..*; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, str. 24.

[110] M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, str. 17.

čovjeka koji će odgovarati vlastima, a kojega će nadbiskup Šeper preporučiti za spikera HP RV, kako bi se s tog položaja što prije uklonio Tomas. Lach je kazao kako se Šeper na Tomasa ljuti, jer priča bedastoće i stvara komplikacije svojim istupima o Jugoslaviji.[111]

Prema tim navodima proizlazi da se biskup Lach, a po njegovim riječima i nadbiskup Šeper, opredijelio da kao zamjenu za Tomasa na Radio Vatikanu predloži Svetoj Stolici osobu koja odgovara komunističkim vlastima, te da će se to nastojati čim prije provesti. Pritom je manje bitno je li ocjena da Tomas priča „bedastoće" potekla od Šepera ili Lacha, a važnije je opredjeljenje biskupa da se udovolji ultimatumu komunističke vlasti, pa će se tako voditi zajednička akcija „pročišćavanja" političkog iseljeništva, posebno Zavoda sv. Jeronima.

Prema istom autoru, u sklopu rada u povjerenstvima za pripremu Drugog vatikanskog koncila, tijekom studenoga 1960., jugoslavenskoga veleposlanika u Rimu, Mihaila Javorskog, posjetili su svi katolički biskupi. Međutim, to nikako nije moglo biti 1960., već 1962., budući da se Šeper u tom razgovoru hvalio kako je njegovom zaslugom Ivan Tomas otišao s Radio Vatikana, a to se dogodilo 1. lipnja 1962. Isto proizlazi iz članka *Hrvati na II. vatikanskom koncilu.*[112] Uz spomenutu ulogu u smjeni Tomasa s Radio Vatikana, Šeper je tom prigodom istaknuo kako je njegovom zaslugom i Krunoslav Draganović otišao iz Zavoda. Također je zabranio svojim svećenicima služenje vjerskih obreda u logorima izbjeglica te druženje s njima, a naveo je i kako je osobno odbio razgovarati s političkim iseljeništvom.[113]

Bez obzira što je katolički episkopat komunističke Jugoslavije izvršio praktički sve zahtjeve koje im je postavio režim, na sjednici Komisije za vjerska pitanja, održanoj početkom ožujka 1963., donesena je odluka da treba i dalje zatezati slanje novih kandidata u Zavod sv. Jeronima (HDA, KOVZ, kut. 46, Pov. 107/1-1962.).[114]

U knjizi *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima* Akmadža navodi kako je službenik Uprave državne bezbednosti (UDBA-e), vjerojatno Boris Ilej, kojeg je UDBA zadužila za sve razgovore s nadbiskupom Šeperom, upozorio nadbiskupa tijekom razgovora 24. siječnja 1956. da se u emisijama vatikanskog radija otvoreno vodi ustaška promidžba. Istaknuo je da emisije uređuje "ratni zločinac" Krunoslav Draganović (očito kriva tvrdnja, op. a.), kojem kao spiker pomaže "ustaša" Ivan Tomas (ponovno neutemeljena tvrdnja, jer Ivan Tomas nikada nije pristupio ustaškoj organizaciji, op. a.). Ustvrdio je kako su te emisije *bez presedana po nekulturnom i psovačkom načinu kojim*

[111] M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*

[112] VIGILANTIBUS IURA, „Hrvati na II. vatikanskom koncilu", u: *Hrvatska revija,* 13 (1963) 2., str. 133. – 175.

[113] M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*

[114] *Isto*

tretiraju pitanje u vezi naše zemlje, a takvim načinom da se nisu poslužile čak ni informbirovske radio-stanice u ono najgore vrijeme njihove djelatnosti.[115] Na to je Šeper samo odgovorio kako ne sluša emisije vatikanskog radija. Isti službenik UDBA-e ponovno je posjetio nadbiskupa Šepera 15. ožujka 1956. Tom mu je prigodom donio na uvid neke tekstove emisija Radio Vatikana u kojima se kritizira odnos jugoslavenskih vlasti prema Katoličkoj crkvi, tvrdeći kako iza tih tekstova stoje ljudi oko Krunoslava Draganovića. Za jugoslavensku vlast Zavod sv. Jeronima u Rimu nije predstavljao ništa drugo nego utočište „ustaškoga iseljeništva". U Zavodu su, po njima, djelovali okorjeli ustaški svećenici: Krunoslav Draganović, Antun Golik, Pavao Jesih, Ivan Tomas, Velimir Čapek, Ivan Tilšer, Vinko Brajević, Marko Japundžić, Antonio Kozina, Josip Lončar, Marijan Pavat, Antonio Prtani, Branko Radetić, Janko Segarić i Ivan Vitezić.

Tijekom razgovora s tajnikom Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske, Zlatkom Fridom, 17. listopada 1959. Frid navodi kako u Zavodu još živi Tomas i desetak *svećenika-ustaša emigranata čija je djelatnost neprijateljski orijentirana prema Jugoslaviji*. Upozorava kako Zavod treba depolitizirati i urediti da odgovara svrsi kojoj je namijenjen, jer se ne može dozvoliti da u takvu sredinu idu jugoslavenski građani i tamo se odgajaju. Ustvrdio je kako Crkva sama sebi onemogućava normalno djelovanje Zavoda i da bi joj trebalo biti u interesu, da biskupi pomognu da se iz Zavoda udalje „ustaše-emigranti".

O navedenome u razgovoru 9. studenoga 1959. tajnik Komisije za vjerska pitanja NR Hrvatske izvijestio je dekana Katoličkog bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu, Janka Oberškog, ističući da se razmatra mogućnost slanja svećenika na specijalizaciju u Zavod sv. Jeronima, uz napomenu kako će to pitanje biti vjerojatno pozitivno riješeno u dogledno vrijeme. Međutim, upozorio je kako je neophodno u tom pogledu dobiti potrebno jamstvo od biskupa, da se Zavod „očisti" od svih iseljenih svećenika koji neprijateljski djeluju prema Jugoslaviji, te da se Zavod ubuduće ne koristi u tu svrhu. Ocijenio je pozitivnim što je Draganović otišao iz Zavoda, ali i upozorio da Zavod još potpomaže njegovo neprijateljsko djelovanje, s čime bi trebalo prekinuti, a osobe kao što su Golik, Jesih, **Tomas i slične odstraniti.**

Slično je izneseno i nadbiskupu Ujčiću na prijemu u Saveznom izvršnom vijeću povodom Dana Republike 29. studenoga 1959. Rečeno mu je kako biskupi još uvijek nisu pružili nikakva jamstva da doktorandi koje šalju u Zavod ne će biti pod utjecajem ustaškog iseljeništva, koje ondje još djeluje. Prigovoreno mu je da Draganoviću, iako je otišao, Zavod plaća uzdržavanje ondje gdje je smješten, a Tomas i Jesih još su u Zavodu.

[115] M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, str. 13.

Draganović je istaknuo kako nije nastupao na Radio Vatikanu.[116]

Prema knjizi Radmile Radić, *Jugoslavija, Vatikan i slučaj Draganović*, Akmadža navodi kako je **Ivan Tomas odstranjen s Radio Vatikana**.[117]

Život u Domu sv. Nikole Tavelića u Grottaferrati

Msgr. Fabijan Veraja, jedan od najbližih Tomasovih suradnika, ističe kako je nakon smrti rektora Zavoda sv. Jeronima, msgr. Jurja Magjerca (4. rujna 1957.), beogradski režim nastojao tu ustanovu staviti pod svoju ingerenciju, a Crkva u Hrvata i Sveta Stolica imale su interesa da u Zavod mogu dolaziti pitomci iz domovine. Posljednje navedeno jugokomunistički režim je uvjetovao time da mu novi rektor bude politički prihvatljiv i da Zavod bude "očišćen" od režimu nepoćudnih svećenika. Nakon smrti msgra. Magjerca, imenovani vicerektor dr. Đuro Kokša odmah je počeo izjavljivati kako Zavod nema i ne želi imati ništa s emigracijom. U ljeto 1958. Zavod je morao napustiti prof. Draganović, koji je mnoge zasluge stekao radom za hrvatske izbjeglice. Kasnije, krajem 1961., Zavod je bio primoran napustiti i dr. Tomas, koji je ubrzo nakon toga bio otpušten s vatikanskog radija, jer je Državnom tajništvu bilo dano do znanja da komunisti neće pustiti biskupe u Rim na Koncil, ako Tomas ostane na tom mjestu.[118]

Vezano uz skrb za duhovnu pastvu hrvatskih izbjeglica u Italiji, u Rimu je na temelju Apostolske konstitucije *Exsul familia* iz 1952. postojalo Vrhovno vijeće za emigraciju pri Konzistorijalnoj kongregaciji (današnja Kongregacija za biskupe). U prvo vrijeme, u tom Vijeću uopće nije bilo hrvatskog predstavnika. Zalaganjem dr. Milana Simčića Kongregacija je pristala da Hrvati imaju svoga člana u Vijeću i na to je mjesto 1957. bio imenovan dr. Krešimir Zorić, koji se još od 1943. brinuo za duhovne potrebe Hrvata, obilazeći talijanske logore,

---

[116] *Isto*, str. 225. – 226.:…*osim što sam preveo i čitao papinsku božićnu čestitku. Spiker je monsinjor Jesih. On je imao vrlo slab i nerazumljiv glas. Drugo, hrvatski je govorio svakako - sa krivim akcentima i, povrh toga, monsinjor Jesih je malo neinteligentan gospodin /mogao bi biti malo inteligentniji/. I, najzad, stižu tužbe iz domovine. U prvom redu one se odnose na to da se ne čuje i da niko ne razumije šta govori. Kako je došlo do toga, ja ne znam, ali ja mislim da je to pokojni pater i isusovci, koji vode Radio Vatikan, učinili i makli ga. Sad je došao neko ko fino govori hrvatski, ali onda nastupaju nove neprilike, a to je dr Tomas. Dr Tomas se drži kao spiker radija više godina /četiri, pet-šest/. Sad počinju i tužbe. Dr Tomas se, na primjer, tuži konkretno na nadbiskupa Ujčića, koji donese tužbe režima koje su dijelom netočne. Jer neko nije pratio posve točno emisiju, pa je nešto zapisao što ovaj nije rekao. Na kraju sve to snima na vrpcu i kad se ona okrene onda se vidi da to nije rečeno, odnosno rečeno u drugom smislu. I pokojni Ujčić donosi tužbe režima kao svoje osobne. Kaže da je slušao i da je rekao to i to i te stvari ne idu. U stvari nije bio rekao, niti je, po svoj prilici, nadbiskup Ujčić to sve slušao, ali to se već u Vatikanu prima sa dosta velikom pažnjom. Kad su se tužbe nagomilale, onda je dr Tomas morao ići. Time je spojen i njegov odlazak iz Zavoda sv. Jeronima. On se u Zavodu drži kao službena osoba, odnosno službeni spiker, a vatikanski spiker nije samo spiker, on ima…. emisiju. Na to on zaključuje da će se oprijeti, da neće iz Zavoda. Pita mene za savjet, a ja mu kažem da to nema nikakva smisla. Kad je stvar dozrela /kad kruška dozrije, ona će pasti/. Ja sam odabrao da izadjem iz Zavoda bez zapovijedi i bez dekreta i bez direktnog izgona, osim što je u zadnji momenat nešto Kokša pokušao učiniti. Ti kad daješ otpor, dobićeš dekret, ne možeš provesti svoju misao i sad sa molbom ćeš izaći.* ***Nije poslušao, opro se i dogodilo se točno kako sam mu rekao. Izašao je sa izvjesnom sramotom - istjeran****. A meni se ne može reći da sam istjeran, ja sam shvatio želju, prihvatio i izašao*

[117] *Isto*, str. 24.

[118] Fabijan VERAJA, *Na tragovima svetosti*, Crkva u svijetu, Split, 2006., str. 69. – 80.

zatvore i bolnice. Nakon toga je Zorić, koji je bio daleko od politike, bio proglašen "Draganovićevim čovjekom", što je trebalo poslužiti kao podloga kako bi lakše bio likvidiran. Svi oni koji su na ovaj ili onaj način bili vezani uz Zorića, postali su predmetom intriga. U tu je grupu spadao i Tomas, kao i Veraja, koji svjedoči da je svima njima teško bilo shvatiti kako su stanovite crkvene osobe prema njima zauzele stav bojkota, tj. onemogućavanja rada slobodnih hrvatskih svećenika za emigraciju, dok im je bilo shvatljivo i potpuno razumljivo da su isto to htjeli učiniti komunisti putem Vatikana.

Navedena grupa svećenika (Tomas, Zorić, Simčić i Veraja) na različite je načine uspjela prikupiti potrebna sredstva za kupovinu jedne kuće u Grottaferrati 10. srpnja 1962., a početkom kolovoza iste godine msgr. Edward E. Swanstrom, naslovni biskup Raba, direktor američkog N.C.W.C. (National Catholic Welfare Conference), blagoslovio je novootvoreni Dom u Grottaferrati, koji je stavljen pod zaštitu bl. Nikole Tavelića.

Veraja dalje navodi kako je na proslavu iz Madrida došao i g. Petar Dicca, hrvatski industrijalac koji je bio u posebno dobrim odnosima i s dr. Ivanom Tomasom. Tada je gospodin Dicca izašao ususret Zoriću, Tomasu, Veraji i Simčiću te im dao traženi zajam (kasnije se Dicca odrekao prava na povrat danog zajma). Nakon toga, kuća je adaptirana za njihove potrebe i radovi su bili gotovi pred Božić, a prvi je u kuću uselio dr. Josip Burić, dok je isto na sam Badnjak učinio i dr. Ivan Tomas.

Brojni su plodovi nastali djelovanjem slobodnih hrvatskih svećenika u Domu bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati. Jedan od značajnijih plodova bilo je izdavanje katoličkog časopisa za duhovni i kulturni život, pod imenom ***Novi život*** (NŽ), a tako je nazvan *jer je bio namijenjen hrvatskoj intelektualnoj emigraciji koja se borila za novi život: i svoj i svoje domovine*. Tiraža *Novoga života* dostizala je u to vrijeme 1 200 primjeraka, što je nedvojbeno predstavljalo veliki uspjeh, s obzirom na brojne poteškoće iseljeničkog tiska uopće, a napose vjerskoga.[119]

Premda *Novi život* nije bio politički časopis, predstavljao je trn u oku jugoslavenskom režimu, koji ga je cijelo vrijeme izlaženja optuživao, a smetao im je i sam Dom bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati. Tako je jugoslavensko veleposlanstvo u Rimu interveniralo kod talijanskog Ministarstva vanjskih poslova, optužujući Centar u Grottaferrati kao terorističko gnijezdo!

Časopis *Novi život* redovito je izlazio kroz šest godina (1962. – 1967.). Od sedmoga godišta (1968.) izašla su prva dva broja, a u 1969. nije izašao nijedan broj. U vidu kanonizacije bl. Nikole Tavelića, postulator kauze nastojao je da dio materijala, koji je trebao izaći u posebnom Zborniku u čast sv. Nikole Tavelića,

[119] Krešimir ZORIĆ, „Moć jedne ideje", u: *Novi život*, God. V (1966.) 1, str. 2. – 10.

prethodno bude objavljen u obliku dvobroja *Novog života* 1970. Nakon toga je *Novi život* prestao izlaziti. Veraja dalje svjedoči kako je dr. Tomas *najviše pisao za NŽ* (ukupno preko 200 članaka, komentara, uvodnika, pogovora, prikaza knjiga i slično, op. a.), *no sav urednički posao, uključivši u to i „cenzuru" koja je u onim prilikama bila i te kako nužna, obavljali su Milan Simčić, u prvom redu, te Fabijan Veraja. Novi život je svjedočanstvo svoga vremena, nastojanja da hrvatskoj emigraciji ne presuše izvori duhovnih nadahnuća. Bilo bi zanimljivo napraviti analizu svega što je objavljeno u ovom časopisu.*

Kao posebno izdanje članaka otisnutih u *Novom životu* vrijedno je spomenuti knjižicu *Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu*, dr. Josipa Burića, te *Dva predvodnika božje Hrvatske*, dr. Ivana Tomasa.

Postojanje brojnih poteškoća vezanih za izdavanje časopisa *Novi život*, ali i općenito za djelovanje Doma bl. Nikole Tavelića, moglo se vidjeti iz *Opaske Uredništva* toga časopisa, koja je tiskana uz članak Krešimira Zorića, *Moć jedne ideje*.[120]

Osnivanje **Hrvatskog povijesnog instituta** (HPI) u Rimu 28. rujna 1963., sa sjedištem u Domu bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati kraj Rima, bilo je od osobite važnosti, ne samo za Hrvate u emigraciji, već općenito za cjelokupan hrvatski narod. Naime, taj je Institut osnovan *kao kulturna ustanova slobodnih hrvatskih povjesničara, koji su svjesni, da u ovim danima, posebno teškim, za sve duhovne vrednote hrvatskog naroda, imaju svoju naročitu ulogu* (iz uvodnog govora dr. Ivana Vitezića na osnivačkoj skupštini 28. rujna 1963.). Na osnivačkoj skupštini *kao počasni predsjednik izabran je o. dr. Dominik Mandić, dok je odbor sastavljen ovako: predsjednik dr. Ivan Vitezić, potpredsjednik o. dr. Bazilije Pandžić, tajnik o. dr. Atanazije Matanić, blagajnik dr. Ivan Tomas, odbornici dr. Josip Burić (on je ujedno izabran knjižničarom i arhivistom instituta), msgr. dr. Krešimir Zorić, prof. dr. Zlatko Tanodi i prof. Pavao Tijan. Predsjednik nadzornog odbora je o. dr. Petar Čapkun-Delić, tajnik o. dr. Marko Japundžić i odbornik dr. Jure Petričević.*[121]

Veraja nadalje svjedoči[122] kako je *i osnivanje Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, sa sjedištem u Grottaferrati, bilo trn u oku komunističkom režimu. On ističe da strah ima velike oči i čovjek bi se samo nasmijao što su i bezazlene stvari poput istraživanja hrvatske prošlosti u rimskim arhivima stvarale neku "paniku"*

---

[120] *Isto: Iako je Hrvatska iseljenička dušobrižnička služba u Rimu kroz posljednjih osam godina mnogo učinila za duhovnu korist hrvatske emigracije, nije se o tome pisalo u hrv. tisku, jer su prilike bile takove, da je bilo uputno držati se načela: raditi u šutnji. Ta šutnja, međutim, nije uvijek koristila samoj stvari, pogotovu ne bi koristila, kad bismo i dalje šutjeli. Hrvatska javnost ima pravo da bude točno obaviještena o ustanovama, koje su od općega značaja, a tko je radio i trpio za dobru stvar, nema što da sakrije pred javnošću. Zasada dajemo kratki prikaz o Domu bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati kraj Rima. Spremni smo, već prema prilikama, donijeti i druge pojedinosti, pa i obilne dokumente, iz kojih će naša javnost štošta po prvi put saznati o radu, a i o golemim poteškoćama Hrv. iseljeničke dušobrižničke službe.*

[121] Uredništvo, „Osnovan Hrvatski povijesni institut", u: *Novi život*, God. III (1964.) 1-2, str. 63. – 66.

[122] F. VERAJA, *Na tragovima svetosti*, str. 69. – 80.

kod predstavnika jugoslavenskih vlasti. Očito kako im je smetalo sve što ima bilo kakve veze s hrvatskim imenom.

Godine 1963. HPI je objavio djelo o. dr. Dominika Mandića, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, a krajem 1965., u čast 75. godišnjice života spomenutog autora, *Mandićev zbornik*, i to svezak I-II Zatim je objavio sv. III-IV, posvećen o. Stjepanu Krizinu Sakaču (Sakačev zbornik) i svezak V-VI, posvećen o. Buliću (Bulićev zbornik). Za ostala izdanja knjiga o. Dominika Mandića brinuo se o. Bazilije Pandžić.

U Chicagu je od 26. siječnja do 3. veljače 1974. održana izložba hrvatske iseljeničke knjige i časopisa, na kojoj je sudjelovalo i oko dvije stotine pojedinih hrvatskih pisaca koji su tiskali svoja djela u vlastitoj nakladi, a među njima je bio i dr. Ivan Tomas, koji je uredio i izložbu HPI iz Rima, s izloženih njegovih osam svezaka.[123] Organizator izložbe Franjo Hijacint Eterović navodi[124]: *U Europi djeluje u Rimu Hrvatski povijesni institut, pod ravnanjem dr. Ivana Tomasa. Izdanja toga Instituta su ozbiljan doprinos hrvatskoj historiografiji. Uz tri sveska O. Dominika Mandića iz državne, vjerske i etničke povijesti Bosne i Hercegovine, valja istaknuti Mandićev zbornik, Rim, 1965., i Sakačev zbornik, pod naslovom Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, svezak III-IV. 1971.* Nadalje, autor navodi kako je Ivan Tomas, koji živi u Domu sv. Nikole Tavelića u Grottaferati kraj Rima u Italiji, gdje je sjedište i Hrvatskog povijesnog instituta, izdao u vlastitoj nakladi u Rimu 1970. knjigu *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću,* te da je napisao knjižicu o sarajevskom nadbiskupu dr. Josipu Stadleru i apostolu mladeži dr. Ivanu Merzu, pod naslovom *Dva predvodnika Božje Hrvatske,* i izdao u Rimu 1971. kao posebni otisak iz časopisa *Novi život*. Isto je tako naveo da su Ivan Vitezić, Bazilije Pandžić i Atanazije Matanić uredili i napisali svoje radove u Mandićevom zborniku, koji je izdao Hrvatski povijesni institut u Rimu 1965., te da je Josip Burić izdao dva djela: *Le Diocesi di Segna e di Modrusa durante l'episcopato di Giovanni Antonio Benzoni (1730-1745.),* Rim, 1968.; te *Senjska i modruška biskupija za vrijeme biskupa I. A. Benzonija* (1730-1745.), Rim, 1968.

Hrvatski povijesni institut u Rimu, pored svoje osnovne djelatnosti istraživanja hrvatske povijesti i publiciranja radova temeljem spoznaja po takvim istraživanjima, obavljao je i neke djelatnosti koje su bile neposredno aktualne za dobrobit hrvatskog naroda. Tako se, na primjer, HPI u Rimu

---

[123] Franjo Hijacint ETEROVIĆ, „Trideset godina hrvatske iseljeničke knjige /izložba u Chicagu/", u: *Hrvatska revija*, 24 (1974), sv. 2., str. 217. – 218.

[124] F. H. ETEROVIĆ, „Trideset godina hrvatskog iseljeničkog tiska 1945-1975.", u: *Hrvatska revija - jubilarni zbornik 1951. – 1975.*, München – Barcelona, 1975.

oglasio svojom izjavom u povodu objavljivanja *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*.[125]

Sljedeće ostvarenje u okviru djelatnosti u Domu bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati jest izdanje ***Nedjeljnog i blagdanskog misala***, do kojeg je došlo 1966., čime je nadomješten nedostatak hrvatskog misala u pastoralnom radu s hrvatskim izbjeglicama. Misal je tiskan u 11 000 primjeraka i bio je odaslan na sve strane svijeta.

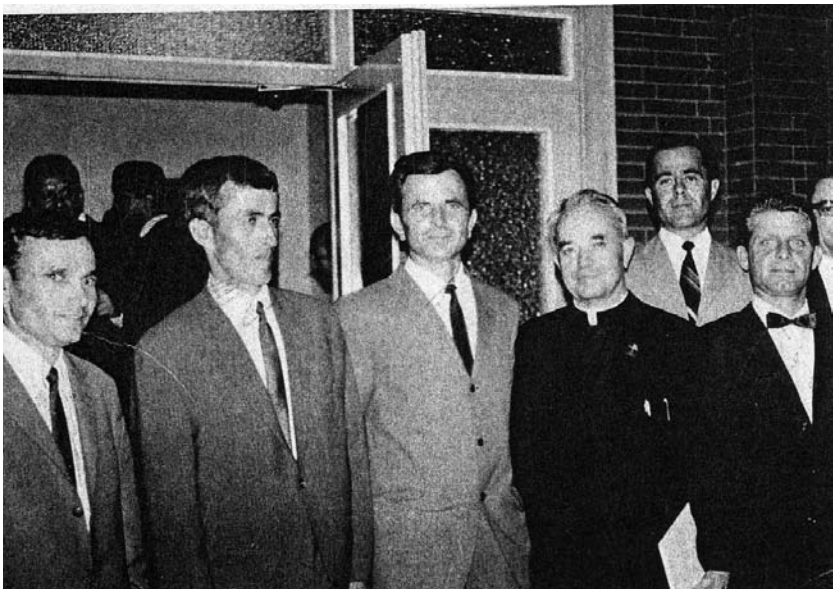

Slika 5. Dr. Ivan Tomas 17. rujna 1968. u Essenu, u društvu hrvatskih gastarbajtera iz rodnih Drinovaca. Stoje: Marinko Tomas, Vinko Alerić, Ivan Stipić, don Ivan, Venco Alerić i Vinko Tomas.

Velik doprinos općem dobru hrvatskog katoličkog puka bila je **kanonizacija sv. Nikole Tavelića,** prvog hrvatskog sveca, obavljena 21. lipnja 1970. Iznimno bitan udio u tome imao je msgr. Zorić, postulator u postupku proglašenja blaženoga Nikole Tavelića svetim, te njegovi suradnici iz Doma bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati, a sve je troškove pokrila hrvatska emigracija.[126]

Inače, kanonizaciju bl. Nikole Tavelića u Hrvatskoj je ponajprije pokrenuo neumorni širitelj slave mučenika Nikole Tavelića, nadbiskup Alojzije Stepinac i dr. Josip Andrić.[127] Tom je prigodom *Piju XII. uz ostalo predana i naročita molba dr. Mačeka i hrvatskoga narodnoga vodstva da Papa što prije proglasi blaženoga Tavelića svecem cijele Crkve.*"[128]

---

[125] Odbor Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu, Izjava Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu o Deklaraciji o hrvatskom jeziku, u: *Novi život*, God. VI (1967.) 3, str. 225.

[126] F. VERAJA, *Na tragovima svetosti*, str. 69. – 80.

[127] I. TOMAS, „Na izvorima Stepinčeve duhovnosti", u: *Novi život*, God. IV (1965.) 1, str. 6. – 18.

[128] I. TOMAS, „Kršćanski humanizam dr. Vladka Mačeka", u: *Novi život*, God. III (1964.) 3-4, str. 170. – 178.

Kada je 1957. umro msgr. Magjerec i na njegovo mjesto postulatorom kauze imenovan dr. Krešimir Zorić, *tek je onda na nadležnoj Kongregaciji obreda kauza bl. Nikole pokrenuta s mrtve točke. Zorić je, naime, stvorivši sam financijska sredstva, omogućavanjem tiskanja dviju knjiga o bl. Nikoli zainteresirao Povijesnu sekciju Kongregacije, koja je trebala najprije prirediti kritičko izdanje povijesnih dokumenata o mučeništvu bl. Nikole. To je izvršio o. Bazilije Pandžić pod vodstvom generalnog relatora Povijesne sekcije, mons. P. A. Frutaza. Slijedila je diskusija konzultora Povijesne sekcije o gornjoj Positio. Iz dokumenata je bilo očito da se radi o mučeništvu ne samo Nikole Tavelića nego i trojice njegove subraće. Tako će unaprijed biti govora o kauzi Nikole Tavelića i trojice Drugova.*[129] Kasniji sud teologa o mučeništvu bl. Nikole Tavelića bio je pozitivan.

Kanonizaciju bl. Nikole Tavelića promicali su i hrvatski biskupi na Drugom vatikanskom koncilu, a osobito je to činio šibenski biskup, msgr. Arnerić, *veliki promicatelj slave mučenika Nikole Tavelića*, čiji su pismeni i usmeni nastupi na koncilu proizlazili iz njegova velikog pastoralnog iskustva.[130]

Prigodom kanonizacije, a u čast sv. Nikole Tavelića, izdan je Zbornik, kojeg je uredio Fabijan Veraja, a za koji su svoje priloge dala osmorica izuzetno kompetentnih znanstvenika i stručnjaka iz područja o kojem su pisali: o. B. Pandžić[131], o. D. Mandić*[132]*, K. Zorić[133], F. Veraja[134], I. Tomas[135], o. N Roščić[136], J. Burić[137] i V. Lučić (pseud. Vladimira Merčepa)[138].

Prema svjedočenju dr. Milana Simčića[139], Tomas je morao napustiti Zavod sv. Jeronima prije nego je bio smijenjen sa službe na programu Radio Vatikana. Isto proizlazi i prema Periću[140], koji navodi kako je u Zavodu sv. Jeronima Tomas boravio do kraja 1961. Kako je dr. Simčić u to vrijeme bio na jednoj rimskoj župi, uspio je i don Ivanu naći mjesto na toj župi, do useljenja u Dom u Grottaferrati pokraj Rima.

U tom je Domu dr. Ivan Tomas ostao živjeti do kraja života, tj. do 1992. Pored ogromnog spisateljskog rada za *Novi život*, kojeg mnogi, usuđujemo se

---

[129] F. VERAJA, *Na tragovima svetosti*, str. 69. – 80.

[130] I. TOMAS, „Zamjeran uspjeh trećega koncilskoga zasjedanja", u: *Novi život*, God. III (1964.) 5-6, str. 210. – 220.

[131] Bazilije PANDŽIĆ, „Životni put Nikole Tavelića"; „Bosanska kraljica Katarina", u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, Postulatura bl. Nikole Tavelića, Rim, 1970., str. 3. – 24.; 189. – 194.

[132] Dominik MANDIĆ, „Tavelić u povijesnim izvorima", u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, str. 25. – 41.

[133] K. ZORIĆ, „Štovanje bl. Nikole Tavelića", u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, str. 42. – 66.

[134] F. VERAJA, „Postupak za kanonizaciju"; „Kapela sv. Venancija u Rimu i kult solinskih mučenika" u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, str. 67. – 94.; 165. – 188.

[135] I. TOMAS, „Smisao i uloga mučeništva", u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, str. 95. – 118.

[136] Nikola ROŠČIĆ, „Mučeništvo u franjevačkom redu u XIII. i XIV. stoljeću", u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, str. 119. – 137.

[137] Josip BURIĆ, „Zemlja mučeništva blaženoga Nikole Tavelića"; „Crkva i Zavod sv. Jeronima", u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, str. 138. – 148.; 195. – 199.

[138] V. LUČIĆ (pseudonim Vladimira Merćepa), „Poziv na svetost u Crkvi", u: F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, str. 149. – 164.

[139] Osobni razgovor u Zavodu sv. Jeronima u Rimu, u studenome 2010.

[140] R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

reći opravdano, drže Tomasovim, nastavio je pisati brojne članke za *Hrvatsku reviju*, *Studiju Croaticu*, *Glasnik Srca Isusova i Marijina*, *Novu Hrvatsku*, *Križ*, *Danicu*, *Hrvatski glas*, *Hrvatski dom* i druge. Kako je don Ivan brojne članke potpisivao različitim pseudonimima, a objavljivao je i nepotpisane članke, trebat će detaljnije istražiti cjelokupnu njegovu spisateljsku i inu djelatnost. Do sada je najdetaljniju don Ivanovu bibliografiju objavio dr. Ratko Perić[141], ali je uputio i svojevrstan poziv čitateljima: *Naravno, bio bih zahvalan čitateljima, koji bi mogli popuniti ovaj popis člancima koji ovdje nisu spomenuti, a nalaze se i u domovinskom i u emigrantskom tisku.*

Osim toga, Tomas je sudjelovao na različitim kongresima, tribinama i sličnim skupovima, s brojnim izlaganjima, predavanjima, propovijedima i tome slično, te je pisao članke u različitim knjigama i zbornicima.

Kao zasebno otisnute studije objavio je sljedeća djela: *Krunoslav Stj. Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života*[142], *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću*[143], *Osjećaj krivnje i svijest odgovornosti*[144], *Dva predvodnika Božje Hrvatske (Ivan Merz i J. Stadler)*[145], *Božji svjedoci (o nekim hercegovačkim svećenicima)*[146] (potpisano pseudonimom dr. Ivo Humski, jer se njegovo pravo ime kao autora nije smjelo pojaviti u bivšoj komunističkoj Jugoslaviji), *Alojzije Stepinac u svjetskoj književnosti*[147] i *Svježi strani spisi o Stepincu*[148].

Nadalje, dr. Tomas ima svoj članak pod naslovom *Smisao i uloga mučeništva*[149] u *Zborniku u čast sv. Nikole Tavelića*[150], koji je izišao u Rimu 1970., u čast posvećenja bl. Nikole Tavelića, 21. lipnja iste godine.

Osim toga, dr. Tomas uzeo je učešća na brojnim različitim skupovima hrvatskog iseljeništva, s ciljem stvaranja platforme za dolazak slobode i demokracije hrvatskom narodu te osamostaljenje hrvatske države. Jedan od takvih skupova bio je i *Hrvatski razgovori o slobodi*, održan u ljeto 1971. u Švicarskoj, u organizaciji *Hrvatske revije*, s kojeg je izdan i zbornik radova u kojem se nalazi i don Ivanov rad *Vatikan i Hrvati danas*.[151]

---

[141] R. PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, str. 311. – 319..; R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[142] I. TOMAS, *Krunoslav Stjepan Draganović: prilikom 60. godišnjice njegova života*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires, 1964.

[143] I. TOMAS, *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću*, Rim, 1970.

[144] I. TOMAS, *Osjećaj krivnje i svijest odgovornosti*, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1970.

[145] I. TOMAS, *Dva predvodnika Božje Hrvatske* (Josip Stadler i Ivan Merz), Rim, 1971.

[146] I. TOMAS, *Božji svjedoci* (objavljeno pod pseudonimom dr. Ivo Humski), Hrasno, 1971.

[147] I. TOMAS, *Alojzije Stepinac u svjetskoj književnosti*, Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona, 1980.

[148] I. TOMAS, *Svježi strani spisi o Stepincu*, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1982.

[149] I. TOMAS, „Smisao i uloga mučeništva", str. 95. – 119.

[150] F. VERAJA (ur.), *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, Rim, 1970.

[151] I. TOMAS, „Vatikan i Hrvati danas", u: *Hrvatski razgovori o slobodi (izbor) - drugi simpozij „Hrvatske revije"*, I. domovinsko izdanje, Školske novine – Pergamena, Zagreb, 2000., str. 69. – 98.

U opsežnom zborniku *Stepinac mu je ime*[152], kojeg je kao vrijedno izdanje objavila Knjižnica *Hrvatske revije* u emigraciji, sudjelovao sa svojim značajnim prilozima i dr. Tomas. To je njegov članak iz *Novog Života Na izvorima Stepinčeve duhovnosti*[153], te studija *Kardinal Stepinac u svjetskoj književnosti*[154]. Tu je studiju objavila i Knjižnica *Hrvatske revije*, kao posebni otisak, pod naslovom *Alojzije Stepinac u svjetskoj književnosti*.

Svojevrsna rehabilitacija

Teškom je mukom dr. Tomas podnosio činjenicu da mu nakon uklanjanja iz Zavoda sv. Jeronima i smjenjivanja s Hrvatskog programa Radio Vatikana nitko iz crkvenih krugova nije niti ponudio nekakvu službu, a po općem mišljenju njegove subraće imao je ogromne potencijale. Naprotiv, pojedini su crkveni dostojanstvenici, smišljeno ucijenjeni od jugokomunista, njemu i njegovim najbližim suradnicima stvarali poteškoće, čak i oko izdavanja časopisa *Novi život*, koji je 1971. silom prilika morao prestati izlaziti. To proizlazi iz Tomasovih riječi, punih bola i gorčine.[155]

Očito kako je don Ivan bio baštinik „mučeništva strpljivosti", koje je otpočelo micanjem iz Zavoda sv. Jeronima i smjenom sa službe na HP RV-a, a sve se poklapalo s nastankom i provedbom tzv. *Ostpolitik,* kroz koju je i njezin protagonist, kardinal Casaroli, proživljavao „mučeništvo strpljivosti" na svoj način.

Međutim, došla je 1978. i izbor novoga pape, Poljaka Ivana Pavla II., koji je po općim ocjenama imao dosta sluha za istinske probleme hrvatskog naroda, s obzirom da je dobro znao kako većina nije živjela u državi i pod režimom koji su odabrali, već da im je svakodnevica bila komunistička diktatura. Sljedeće godine, 7. prosinca 1979., za rektora Zavoda sv. Jeronima imenovan je od pape Ivana Pavla II. dr. Ratko Perić, tada svećenik Mostarsko-duvanjske biskupije, i tu je dužnost obnašao sve do 16. kolovoza 1992.[156] Valja istaknuti kako su od tada za don Ivana počeli nadolaziti dani otopljavanja njegova odnosa sa službenim predstavnicima Crkve u Hrvata i samog vrha Katoličke crkve u

---

[152] Vinko NIKOLIĆ (ur.), *Stepinac mu je ime II.,* (zbornik), Knjižnica Hrvatske revije, München – Barcelona, 1980.

[153] I. TOMAS, „Na izvorima Stepinčeve duhovnosti", u: *Stepinac mu je ime II.*, pretisak iz *Novog života,* IV, (1965.) 1, str. 6. – 18.

[154] I. TOMAS, „Kardinal Stepinac u svjetskoj književnosti", u: *Stepinac mu je ime II.*, str. 369. – 415.

[155] I. TOMAS, „O kulturnoj djelatnosti pok. F. Lodete", u: *Hrvatska revija*, 31 (1981) 3., str. 547. – 548.: *Povijest postanka, opstanka i prestanka NŽ vrlo je zanimljiv dio naše kulturne, a i nekulturne, prošlosti. Tko to bude opisivao, ne će se morati odijevati mnogobojnim folklorom! Komunistička Jugoslavija, potpomagana klerikalnim karijerizmom i kainsko-kariotskom klero-komunističkom kolaboracijom karakterizira kršćanske i hrvatske situacije i borbe. Broz Kumrovečki: Tito Grozni, srpski zet Jakov Blažević, Kardelj, Morača, Cvrlje... tiranski su se služili slabićima, da bi dokazali, kako je beskarakterni kršćanski «elasticitet» ipak dobro došao protukršćanskom materijalizmu. Progonitelji propadaju, pravda prijateljski prati progonjeni pravovjerni puk, predvođen postojanim pastirima: prema pobjedi permanentnih prava.*

[156] R. PERIĆ, „Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima u Rimu (1959-2001)", u: Jure BOGDAN (ur.), *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901. - 2001.)*, str. 363. – 396.

Rimu. Tako mu je pružena određena zadovoljština kada je 1987. obilježavao zlatni jubilej svoga misništva, pet godina prije smrti i 25 godina nakon što je smijenjen sa službe na HP RV-a i uklonjen iz Zavoda sv. Jeronima. Dakle, 50 godina svoga misništva proslavio je u jednoj od najvećih rimskih bazilika, bazilici Svete Marije Velike (Santa Maria Maggiore), 24. lipnja 1987. Pritom su mu koncelebrilari msgr. Jure Marinović i dr. Mato Kolić, svećenici iz Novog Zelanda. Misi su bili nazočni zlatomisnikovi uzvanici, svećenici i časne sestre iz Rima. U svom govoru pod misom Tomas je izrazio zahvalnost Bogu na daru misništva i zlatomisništva, a spomenuo je i razloge koji su ga naveli da za svoj jubilej izabere upravo baziliku Santa Maria Maggiore, znamenitu za Hrvate.[157]

Prema pisanju dr. Perića u *Crkvi na kamenu*, jasno je kako je i on bio među Tomasovim uzvanicima, kao tadašnji rektor Zavoda sv. Jeronima, a po osobnom svjedočenju, tom je prigodom održao i propovijed. Kako je u vrijeme objavljivanja te informacije još uvijek postojala komunistička Jugoslavija, u kojoj nije bilo prihvatljivo uopće spominjati Tomasovo ime, svakako valja istaknuti Perićev dopis iz Rima, kao i njegovu objavu u *Crkvi na kamenu*, pastoralno-informativnom listu hercegovačkih biskupija.

Na kraju Tomasova zlatomisničkog slavlja pročitana je i brzojavna čestitka pape Ivana Pavla II, koja glasi: *Prigodom proslave 50. obljetnice svećeničkog ređenja Sveti Otac želi izraziti osobitu radost prečasnom svećeniku Ivanu Tomasu zbog duhovnog dobra što ga je ostvario primjernim zalaganjem u dugoj i revnoj pastoralnoj djelatnosti. I dok na njega zaziva posebne nebeske utjehe i milosti želeći mu još dugu i plodnu djelatnost, od srca mu podjeljuje željeni Apostolski blagoslov koji na osobit način proširuje na rodbinu, na sve nazočne svetom jubilarnom obredu i na cijelu zajednicu. Kardinal Casaroli, državni tajnik.* Autor napisa još je ukratko opisao život i djelo dr. don Ivana Tomasa, pridružujući se na kraju značajnoj čestitci pape Ivana Pavla II.[158]

Višestruki je značaj papine čestitke Tomasu. Prije svega, može se reći kako je to priznanje njemu osobno, ali i cijeloj hrvatskoj zajednici, koje je došlo od vrhovnog crkvenog poglavara. Može se uzeti i kao dokaz papine sklonosti hrvatskom narodu, što je u kasnijim godinama potvrđeno brzim priznanjem samostalne hrvatske države od Vatikana, te službenim posjetima istoj državi u tri navrata, a Crkvi u Hrvata ukupno pet puta. Prilikom tih posjeta Alojzije Stepinac, Marija Petković i Ivan Merz proglašeni su blaženicima. Ističući u čestitci da na Tomasa *zaziva posebne nebeske utjehe*, moglo bi se reći kako papa time shvaća njegovu neutješnost, nakon što ga je crkvena vlast, opravdavajući to zahtjevima jugoslavenskog komunističkog režima, smijenila sa službe HP RV-a

---

[157] R. PERIĆ, „50 godina misništva", u: *Crkva na kamenu*, 8-9/1987., str. 16.

[158] *Isto*

1962., te mu nakon toga 25 godina nije ponudila nikakvu službu. Zanimljiva je i činjenica kako je spomenutu čestitku potpisao kardinal Agostino Casaroli, državni tajnik kod pape Ivana Pavla II., koji je bio glavni protagonist (od 1963.) tzv. *Ostpolitik*, otpočete za vrijeme pontifikata Ivana XXIII., a djelatno provođene za vrijeme pape Pavla VI.

Don Ivan je u *nekoliko posljednjih godina svoga života pobolijevao, a u bolesti su mu posebnu brigu pružale sestre Služavke Malog Isusa, sve do smrti*. Umro je 27. kolovoza 1992. u Albanu kraj Rima, umalo napunivši 81 godinu života. U posljednjim trenutcima njegova života pri ruci mu je bio tadašnji rektor Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima, dr. Ratko Perić, zajedno s jednom časnom sestrom štadlerovkom. Bilo je to *u bolnici Regina Apostolorum u Albanu pokraj Rima, na odjeljenju namijenjenu za svećenike, kamo su ga tjedan dana prije smrti smjestili njegovi kolege, hrvatski svećenici mons. Fabijan Veraja i mons. Milan Simčić.* Misa zadušnica služena je 29. kolovoza 1992. u crkvi sv. Jeronima, u nazočnosti ukrajinskog nadbiskupa msgr. Miroslava Marusyna, brojnih vjernika hrvatske zajednice u Rimu i hrvatskoga veleposlanika pri Svetoj Stolici, prof. Ive Livljanića. Sve je bilo priređeno pod vodstvom dr. Perića, tada u odlasku na dužnost biskupa koadjutora Mostarko-duvanjske i apostolskog upravitelja Trebinjsko-mrkanske biskupije. Pod misom je dr. Perić izrekao riječi zemaljskog oprosta od don Ivana i pročitao njegovu *"duhovnu oporuku" (iz 1988.), u kojoj se vidi don Ivanov i svećenički i rodoljubni lik: "U svome radu i životu nastojao sam se voditi načelima katoličke vjere i ljubavlju prema svom hrvatskom narodu. Svojim riječima i člancima nastojao sam pridonijeti kulturi, slobodi i afirmaciji hrvatskoga naroda, iz kojeg sam potekao i za koji sam radio, molio i trpio"*. Pokopan je u grobnici Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima, na rimskom groblju Campo Veranu, kako je i sam zaželio, na mjestu gdje njegovi zemni ostatci počivaju kraj dvadesetak drugih znamenitih Hrvata.[159] Na taj je način Tomas, zaslugom bl. pape Ivana Pavla II. i dr. Perića, barem u smrti, dobio dodatnu zadovoljštinu svojevrsnog ponovnog sjedinjenja s Papinskim hrvatskim zavodom sv. Jeronima.

Dakle, don Ivan je doživio stvaranje slobodne i demokratske hrvatske države, za kojom je cijeli život žudio i za koju se svim svojim intelektualnim znanjem i utjecajem u iseljeništvu borio i kod brojnih svjetskih moćnika zauzimao, ali iz zdravstvenih razloga pred smrt ju nije mogao i posjetiti.

Prema svemu viđenome, dr. don Ivan Tomas cijelo je vrijeme svoga života u emigraciji djelovao na vjerskom i kulturnom uzdizanju hrvatskog naroda. Osim toga, svakako vrijedi istaknuti i njegovu djelatnost među brojnim pripadnicima drugih naroda, i to člancima ili govorenjem brojnih svjetskih

159 R. PERIĆ, „In memoriam don Ivanu Tomasu", str. 521. – 529.

[v]*Slika 6.* Vicerektor Zavoda sv. Jeronima don Željko Majić u društvu Domagoja Tomasa ispred grobnice Zavoda sv. Jeronima na Campo Veranu u Rimu

jezika, uvijek u cilju ostvarenja slobode za hrvatski narod i Katoličku crkvu pod komunističkim totalitarizmom, a naročito pobijanju raširenih neutemeljenih predrasuda o Hrvatima, koje su mnogi dugo vremena plasirali širom svijeta. Očito kako se radilo o mukotrpnoj, ali ispravnoj djelatnosti. Stoga, ljudima poput njega svakako valja odati priznanje i po mogućnosti se nadahnjivati pojedinim njegovim mislima koje je ostavio zapisane, kao i na ukupnoj životnoj djelatnosti, jer držimo kako je bio **istinski svećenik i domoljub.**

Domagoj Tomas - Srećko Tomas

RELJEFNE OSOBITOSTI PROSTORA ZAPADNOHERCEGOVAČKE ŽUPANIJE - PODLOGA GEOEKOLOŠKOM I TURISTIČKOM VREDNOVANJU KAO PRILOG ODRŽIVOM RAZVOJU ŽUPANIJE

Geografski položaj

Istraživano područje poklapa se u administrativno – teritorijalnom pogledu s prostorom Županije zapadnohercegovačke koja je dio Federacije BiH, odnosno države Bosne i Hercegovine. Unutar administrativno-teritorijalne cjeline izdvojiti se mogu četiri općine. **Široki Brijeg** ***(388 km²)***, **Posušje** ***(372 km²)*****, Ljubuški** ***(289 km²)*** **i Grude** ***(218 km²).*** Površina županije iznosi ***1267 km²,*** a tu je prema popisu od 31.03. 1991. godine živjelo **89 012** stanovnika ili **70,25** stanovnika po km².

Dijelom prostor Županije zapadnohercegovačke pripada makroregiji Niske Hercegovine, a samo manjim dijelom u području sjeveroistočnog dijela općine Posušje, obrađivani prostor sudjeluje u području **"Visoke" Hercegovine**, odnosno **"Visokog"** krša. U širem smislu **"Niska" Hercegovina** obuhvaća prostor oko donje Neretve i njenih pritoka Trebižata, Bregave i Bune, te ponornica Ugrovače, Lištice i Trebišnjice. Prema A. Markotiću (1983), *Niska Hercegovina* se proteže od jadranskog primorja kod Neuma i dalmatinske granice (granice Dalmacije) pa do najizrazitije jugozapadne međe središnjeg planinskog i mediteranskog prostora megaregije Dinarida (*Dinara – Zavelim – Čvrsnica – Prenj – Velež – Hrgud – Sitnica – Viduša*). Tako omeđeno područje *Niske Hercegovine* obuhvaća teritorij od **5 946 km²**. To znači da čini **62,9%** ukupne površine prostorno – povijesnog pojma Hercegovine. Iz toga slijedi da područje Županije zapadnohercegovačke obuhvaća samo petinu **(21,31%)** makroregije *"Niske" Hercegovine*.[1]

[1] Koristimo se pojmom Niska Hercegovina mada se u znanstvenoj literaturi pored toga pojma koriste i nazivi donja i submediteranska Niska Hercegovina. (vidi A. Markotića 1983., str. 32.)

Granice **(Slika 1.)** Županije zapadnohercegovačke prirodno su najjasnije određene prema sjeveru gdje se uglavnom poklapaju s vršnim dijelom **planinskog hrpta Čabulje** (1776 m) i dijela **planinskog masiva Čvrsnice** (2228 m), zatim **planinskog hrpta Oštreca** (1304 m) i **Zavelima** (1347 m). Na jugu i jugozapadu među Županije čine državna granica prema Republici Hrvatskoj, tj. s mezoregijom središnje Dalmacije.

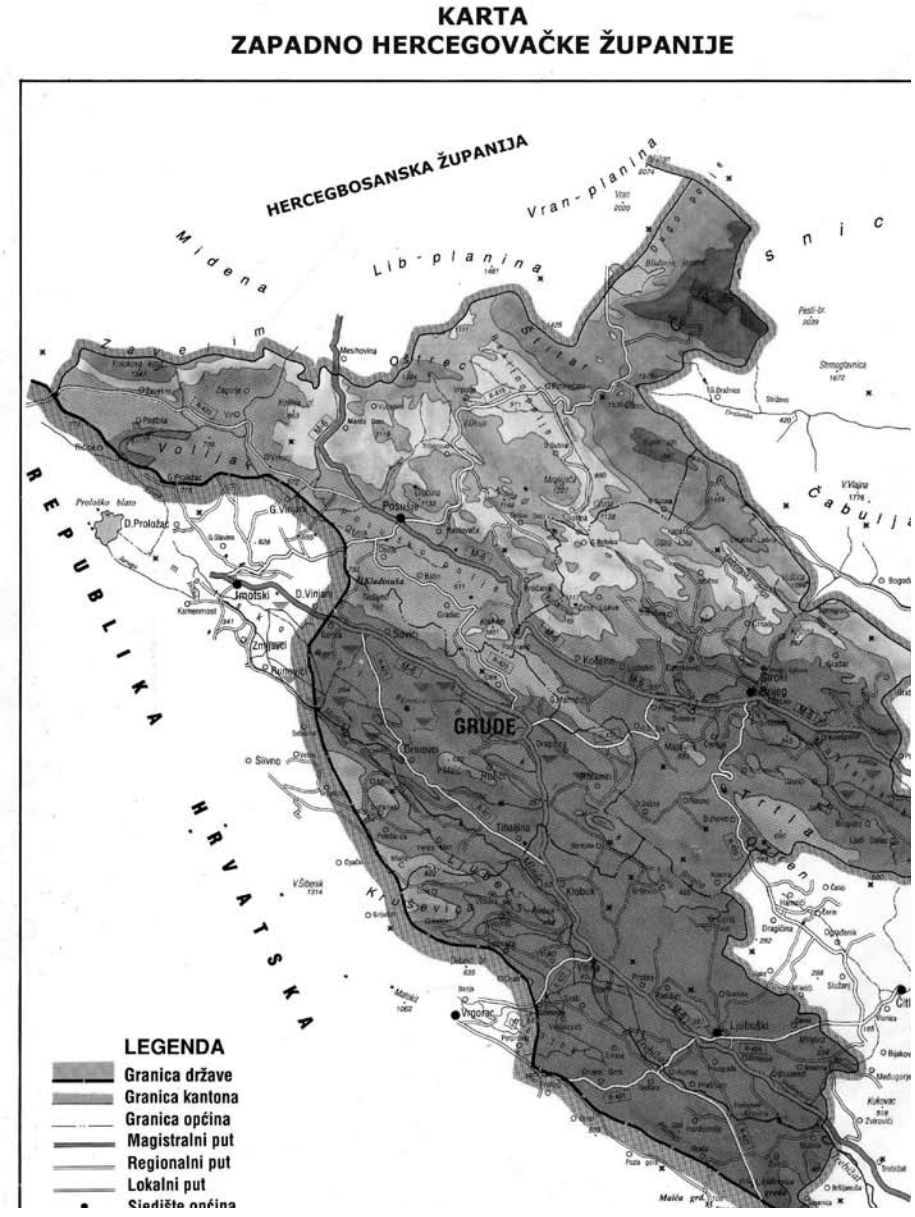

Slika 1. Geografski smještaj (položaj) Županije

Prostor Županije je **omeđen orografskim jedinicama**: na sjeverozapadnom dijelu Zavelimom, Oštrecom, Lib i Vran planinom; na sjeveroistočnom dijelu Čabuljom i dalje prema jugoistoku spušta se dolinom Neretve i na jugozapadnom dijelu međa ide od Imotskog prema Vrgorcu. Jugozapadna granica prema Republici Hrvatskoj svojom čitavom dužinom siječe inače jedinstvene reljefne cjeline Hrvatske i istraživanog prostora (Imotsko-bekijsko polje, Kruševica, polje Rastoka te Jezerce).

Administrativna granica na jugozapadnom dijelu je prema Republici Hrvatskoj, na sjevernom dijelu je prema Hercegbosanskoj županiji, dok svojim istočnim dijelom u cijelosti graniči sa Hercegovačko-neretvanskom županijom.

Županija zapadnohercegovačka je dio zapadnoeuropskog dijela **Alpsko-himalajskog gorskog pojasa**. U makro geomorfološkom pogledu, dio je **bila** i **polja**, čiji krajnji sjeverni, sjeveroistočni i sjeverozapadni dio pripada području **„Visoke Hercegovine"**, a ona je zapravo po svojim reljefnim značajkama produžetak **„Visokog krša"** zapadne Bosne. **„Nisku Hercegovinu"** karakteriziraju međusobno usporedne grede, zavale polja u kršu i udoline.

Prema **geotektonskim** obilježjima, ovaj prostor spada u zonu **Vanjskih Dinarida**, dok u širem reljefnom smislu pripada regiji **Dinarskog gorskog sustava**, odnosno regiji bila i polja zapadne Bosne i Hercegovine i regiji Niske Hercegovine, dok prema **klimatskim** obilježjima spada u geomorfološku oblast **umjereno toplih i razmjerno vlažnih** klima, odnosno, određen je značajkama **kontinentske, submediteranske i dijelom mediteranske** klime.

Geološka prošlost je zastupljena **litostartigrafskim** jedinicama **paleozoika** (unutar kanjona Čvrsnice i Čabulje), **mezozoika** (jurske naslage u dnima duboko usječenih dolina, naslage krede su najzastupljenije i litološki su predstavljene vapnencima i dolomitima s visokim udjelom kalcij karbonata), **paleogena** (klastični vapnenci i fliš), **neogena** (lapori, pješčenjaci i gline), **pleistocena** (ledenjački, padinski i riječni sedimenti) i **holocena** (riječne naplavine, močvarne i jezerske naslage).

Tektonska struktura je obilježena aktivnošću pretežito **desnih horizontalnih rasjeda** koji su i odredili glavne tektonske jedinice i odigrali posebnu ulogu u oblikovanju reljefa ovog prostora (radi se o nizu uzdužnih rasjeda horizontalnog tipa pomaka, i na njih poprečnih, po duljini kraćih). Niz tektonski aktivnih faza oblikovao je osnovne crte reljefa kakav se danas raspoznaje, gdje je ključno razdoblje **promjene stresa** iz smjera **sjeveroistok-jugozapad** u smjer približan **sjever-jug**, poradi čega dolazi do **rotacija struktura i otvaranja rovova ili tzv. pull-apart bazena** koji danas odgovaraju **zavalama polja** u kršu (Posuško, Bekijsko, Kočerinsko). Najnovija (recentna) tektonska aktivnost ukazuje na

učestalo pojavljivanje potresa različite snage (*Makarska, Zagvozd, Vrgorac, obod Grudskog polja, Metković, Mostar*).

Foto 1. Pull-apart struktura dijela zavale Bekijskog polja s naseljima, Pocrte u prvom planu.
Fotografirao V.Šimunović 2007.

U oblikovanju reljefa sudjeluju **endogeni i egzogeni** čimbenici. U tektonski stabilnim područjima (unutarnji dijelovi ploča), gdje je utjecaj endogenih sila smanjen, odlučujuću ulogu u oblikovanju reljefa imaju egzogeni (klimamorfološki ili morfogenetski) procesi i tamo je reljef uglavnom zaravnjen ili blago valovit.

U tektonski aktivnim područjima gdje su reljefni oblici bitno mlađeg postanka (granice i rubni dijelovi ploča) u odnosu na prethodne, endogeni procesi utječu na dinamiku egzogenih procesa, pa se u zonama **tektonskog spuštanja** odvija snažna **akumulacija**, dok reljef poprima blaže obrise, a u zonama izdizanja dolazi do jake **denudacije (ogoljavanja)** i reljef obilježava veća nadmorska visina i jače izražen ocrt pa je i **vertikalna raščlanjenost** (relativna visinska razlika) znatna.

Dakle, odnos između endogenih i egzogenih čimbenika odlučujući je u reljefnom oblikovanju određenog prostora. Na prostoru Županije zapadnohercegovačke prevladavajuću ulogu oblikovanja reljefa imaju endogeni čimbenici. Iznimka je duboko usječeni kanjon Ugrovače, koji je nastao naglim otapanjem leda, odnosno **fluvioglacijalnim** procesima na rasjedno preduvjetovanim trasama.

Za prikaz reljefnih osobitosti određenog prostora nužno je izvršiti analizu reljefa koja uključuje niz **morfometrijskih** postupaka koji uključuju: **hipsometrijske značajke, značajke nagiba padina, značajke vertikalne raščlanjenosti i pripadajućeg trenda, orografsku strukturu, morfostrukturne i egzogeomorfološke značajke.**

Hipsometrijske značajke

Broj visinskih razreda i njihova veličina određena je na osnovu ukupnog raspona visina pa se tako izdvojeni razredi kreću od < 100 pa do 2 300 m, vrijednost razrednog intervala je 100 m. Izdvojena su 23 visinska razreda **(Slika 2.)**

Jasno se dadu razlučiti **tri hipsometrijska dijela** istraživanog područja i to:

- krajnji sjeveroistočni dio Visoke Hercegovine, visine iznad 1 300 m (Čvrsnica, dio Čabulje, Zavelim i Štitar planina);

- zatim slijedi Zapadnohercegovačko sredogorje (dio Zavelima, Oštrec, Mratnjača, dio Čabulje, Jastrebinka)

- i treći dio koji se prati duž crte Imotski – Grude – Čitluk , gdje su vrijednosti visina do 500 m.

Najniža nadmorska visina je negdje od 30 – 40 m i to na izlasku Trebižata prema općini Čapljina. Samo je neznatno više područje udolina Rastoka i Jezerac (60 m – 70 m) dok **najviša** točka seže do 2 228 m (Ploč no).

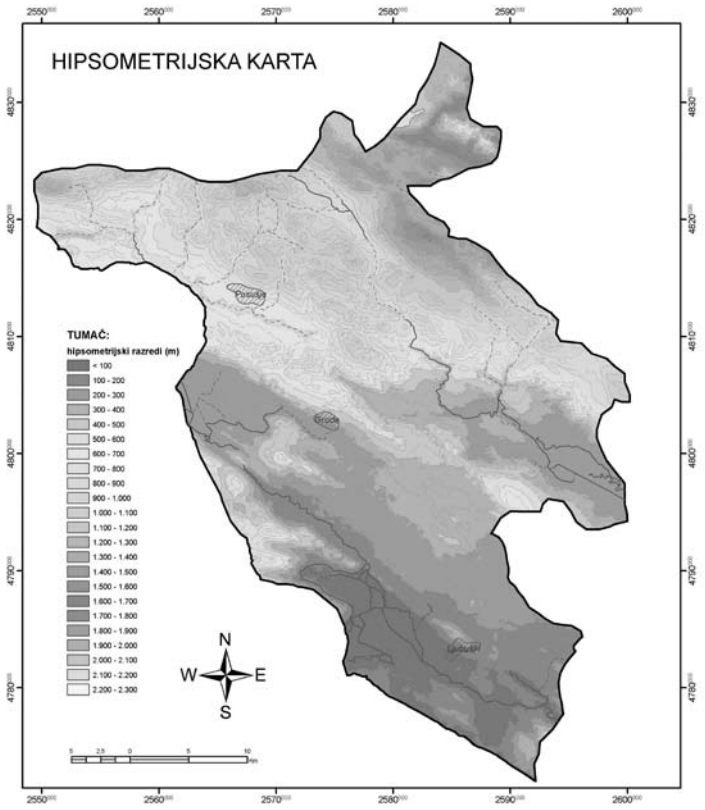

Slika 2. Prikaz hipsometrijskih (visinskih) vrijednosti prostora Županije
Kartirao i kartu sačinio V.Šimunović 2007.

NADMORSKA VISINA U (m)	UDIO U (%)
< 100	7,15
100-200	8,23
200-300	17,33
300-400	10,97
400-500	6,65
500-600	5,15
600-700	7,75
700-800	5,15
800-900	5,25
900-1000	7,51
1000-1100	5,32
1100-1200	3,46
1200-1300	2,76
1300-1400	3,24
1400-1500	1,77
1500-1600	0,57
1600-1700	0,38
1700-1800	0,42
1800-1900	0,33
1900-2000	0,26
2000-2100	0,23
2100-2200	0,12
> 2200	0,00

Hipsografska krivulja pokazuje udio površina izdvojenih visinskih razreda i vrijednost srednje nadmorske visine od 625m, gdje je **najmanji postotak visina** (do 10%) onih **iznad 1000 m** visine nad morem. Visinski razredi od 500m – 1000m i razred 500m – 600m su zapravo najzastupljeniji i povezuju se sa prostorom padina prema Mostarskom blatu, Rakitskom polju, te prije spomenutih padina Čabulje i Štitar planine. Slično je i s visinskim razredom između 600m – 700m koji se povezuje s prostorom južnih i jugoistočnih padina Zavelima i Radovnja, tj. prijelaze prema Vir polju i Posuškom polju **(Slika3.)**.

udio površine u postotcima (%)

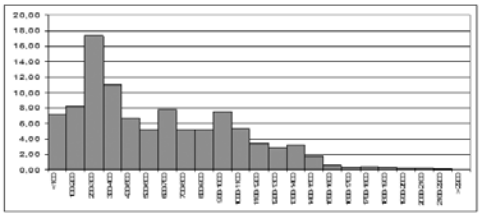

visina u metrima (m)

Raspodjela visina na istraživanom prostoru statistički pokazuje **najveći udio** visina koje pripadaju **visinskom razredu 200 m – 500 m**, točnije 33.95 %. Još se mogu izdvojiti razredi 600m – 700 m, i 900 m – 1000 m, kojima pripada po oko 8 % površine istraživanog prostora. Visinskim razredima nižim od 500 m nadmorske visine pripada najveći dio prostora, preko 50 %.

Analizirajući visinske odnose na prostoru Županije zapadnohercegovačke, jasno se izdvajaju tri glavne reljefne cjeline i to: **Visoka Hercegovina** visine iznad 1 300 m, zatim **Sredogorje zapadne Hercegovine** visine od 500 m do 1 300 m, te **Niska Hercegovina** visine ispod 500 m.

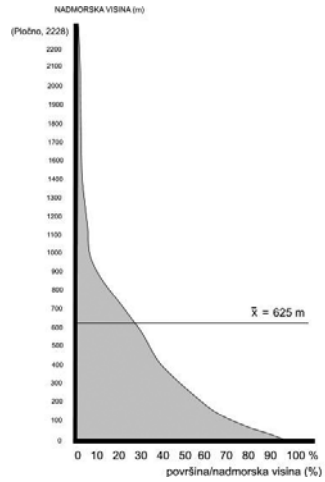

Slika 3. Hipsografska krivulja – prikaz izdvojenih visinskih razreda

Od vršnog dijela Čvrsnice u smjeru juga i jugoistoka reljef se spušta u više jasno izraženih stepenica**. Prvu** čini vršni nivo Zapadnohercegovačkog sredogorja od 500-1300 m, **drugu** niz predgorskih potolina Rakitno i Svinjača. **Treću** stepenicu, paralelnu prethodnoj, čini niz Posuška zavala polja u kršu (600 m – 700 m) i Kočerinska udolina (300 m - 400 m). **Četvrtu** stepenicu predstavlja zavala u kršu Mostarskog blata, (oko 230 m) , **petu** zaravan Brotnjo (230 m – 400 m), **šestu** zavala Ljubuškog (ispod 100 m) i Imotsko-bekijskog polja (250 m – 270 m) i završno **sedmu** stepenicu, povišeni okršeni dio produžetka zavale Ljubuškog polja, zaravan Hrašljani (120 m - 160 m).

Stepeničasti ocrt reljefa svjedoči o etapnom razvoju i različitosti oblika današnjeg reljefa čemu je bitno doprinijela i tektonska struktura obilježena postojanjem rasjeda graničnih glavnim strukturama i njima pratećim usporednim reversnim rasjedima.

Nagibi

Najveći dio zemljine površine obuhvaćen je **padinama** različitog **nagiba**. Padine spadaju u **najuočljiviji element reljefa** zemljine površine jer gotovo da ne postoji reljefni oblik koji ne uključuje padine različitog nagiba pa je analiza nagiba padina značajna za razumijevanje razvoja reljefa.

Nagibi su u svezi s visinskim odnosima prostora, jedino su iznimka Rakitsko polje i niz dolaca u jugozapadnom dijelu Čabulje. Najniže vrijednosti nagiba povezane su sa poljima u kršu (Posuško, Bekijsko, Mostarsko blato, Ljubuško…), te dijelom zaravni oblikovanoj u kršu, točnije sjeverozapadnim dijelom zaravni Brotnjo.

NAGIBI U STUPNJEVIMA	UDIO U (%)
0-2	10,35
2-5	14,44
5-12	28,14
12-32	45,34
32-55	1,71
>55	0,02

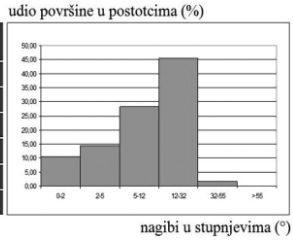

Najveći postotni udio u ukupnoj površini istraživanog prostora (45,34%) pripada nagibima 12 – 32°, zatim slijede nagibi 5 – 12 ° kojima pripada 28,14 % površine, onima 2 – 5° pripada 14,44 % površine, zatim oni 0 – 2 ° zauzimaju 10,35 % i konačno **najmanji** postotni udio pripada nagibima 32 – 55 ° i > 55° pripada 1,71 % odnosno 0,02 % od ukupne površine **(Slika 4.).**

Analizirajući kartu nagiba dade se primijetiti da je njihova **raspodjela sukladna** s **reljefnim danostima** prostora, pa se **najzastupljenije kategorije** manjih nagiba **povezuju** s **manjim nadmorskim visinama** i zastupljenost opada prema sve manjim udjelima određenih kategorija nagiba idući prema sve višim terenima.

Nagibi od 0° - 2° i od 2° - 5° dominiraju u **dolinskim zaravnima**, (dolina Ričine, Ugrovače u donjem toku, Tihaljine Trebižata i Studenčice) dnu **zavala polja u kršu** (Bekijsko, Posuško, Rakitno, Dugo polje, Kočerin Ljubuško polje, Knešpolje, Mostarsko blato, **zaravnima u kršu** Podine, Brotnja i Hrašljana na **pedimentima** (podnožjima uzvišenja) te **glacisima** (snešeni materijal u podnožju padine) pročelja brda i planina (Zavelim, Oštrec, Jastrebinka).

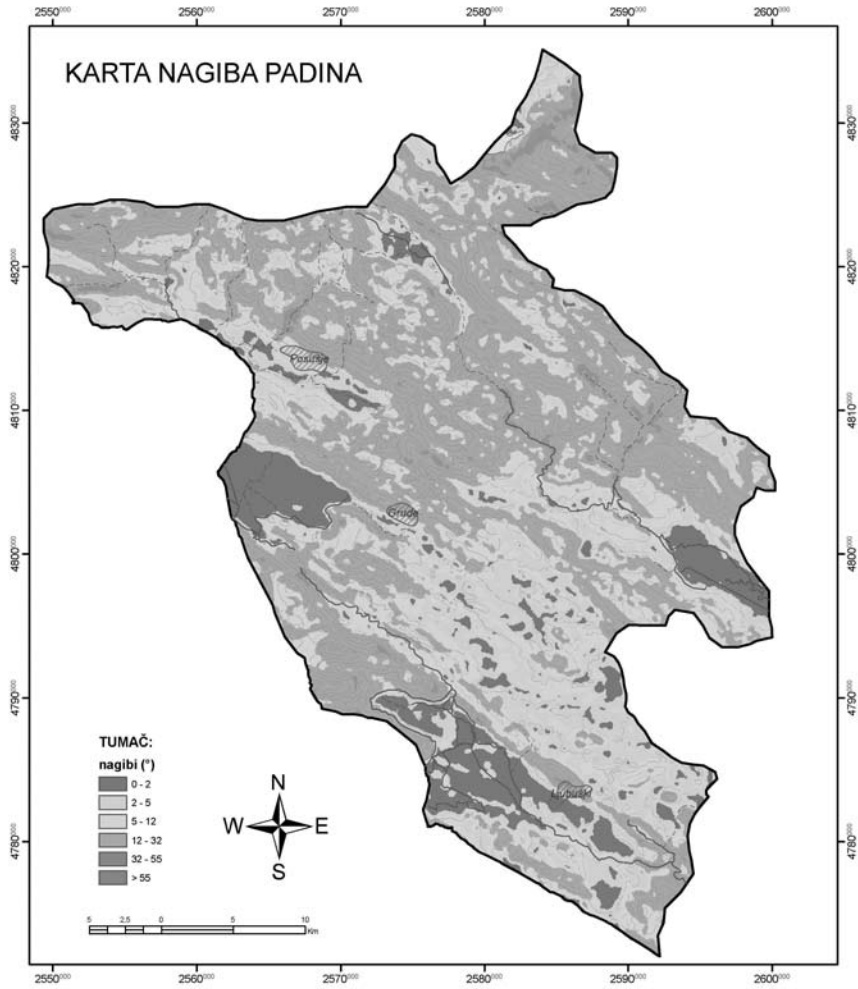

Slika 4. Prikaz nagiba prostora Županije po razredima u stupnjevima
Kartirao i kartu sačinio V.Šimunović 2007.

Nagibi od 5° - 12° dominiraju na **dodiru gorskih struktura sa zaravnima polja**, **rubnim dijelovima zaravni u kršu** i **dijelovima pedimenata** ispod gorskog pročelja gdje su izraženiji pokreti masa spiranjem, jaruženjem, erozijom i kliženjem.

Nagibi od 12° - 32° povezuju se s prostorom koji obilježava prevlast vrlo jakih **procesa erozije** vodotoka, **spiranja, jaruženja i kliženja**.

Nagibi od 32° - 55° i oni preko 55° povezuju se s terenima gdje prevladavaju **procesi urušavanja i osipanja** i oni su zastupljeni u **hercegovačkom sredogorju** dok su oni **preko 55°** vezani za **najstrmije padine i litice** Zavelima, Čabulje i Čvrsnice te na **padinama kanjonskih proboja** Ugrovače, Lištice, Žukovice i Ričine.

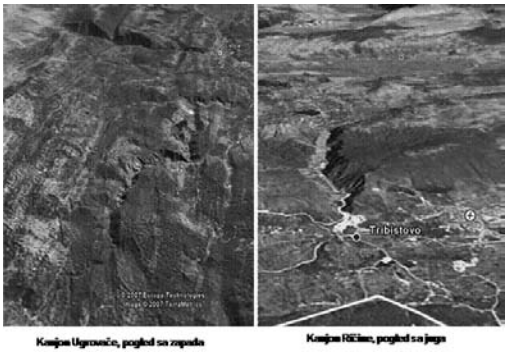

Foto 2. Prikaz prostora najvećih vrijednosti nagiba na primjerima kanjona Ugrovače i Ričine

Raščlanjenost reljefa

Za izradu karte **vertikalne raščlanjenosti** koristi se mreža različitih geometrijskih oblika, površina (kvadrata, kružnica, trokuta, peterokuta) na jedinicu površine km^2.

Karta vertikalne raščlanjenosti proizlazi iz prethodno izvedenih (hipsometrija i nagibi) i pokazuje jasnu reljefnu razlučenost na **visokogorski, sredogorski i niski** dio prostora koji je mjestimice ispresijecan gorskim gredama. **Najviše vrijednosti vertikalne raščlanjenosti najvećim dijelom se podudaraju s trasama dominantnih rasjeda pravca pružanja sjeverozapad-jugoistok.**

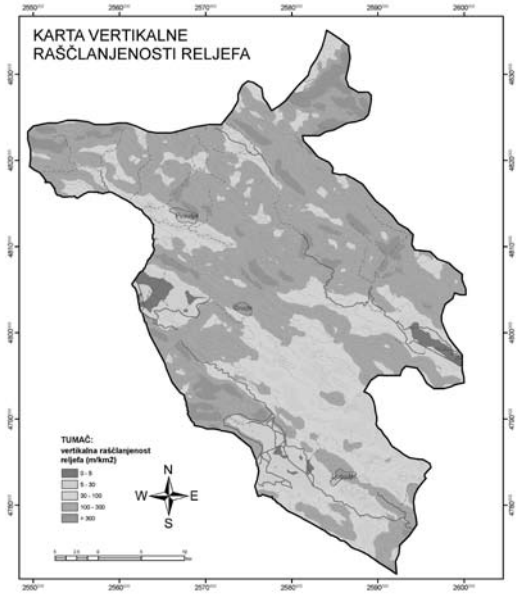

Slika 5. Prikaz vertikalne raščlanjenosti prostora Županije
Kartirao i kartu sačinio V.Šimunović 2007.

NADMORSKA VISINA U METRIMA (m)	UDIO U POSTOTCIMA (%)
0-5	1,56
5-30	9,97
30-100	28,67
100-300	52,72
300-800	7,08

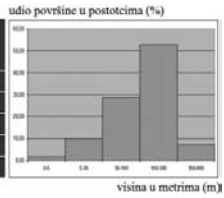

Najveći postotni udio vertikalne raščlanjenosti povezan je s terenima nadmorske visine od 100 m – 300 m (52,72 %), zatim nadmorskim visinama 30 m – 100 m (28,67 %), onim od 5 m – 30 m (9,97%)… Podatci ukazuju na vrlo izraženu **mikroraščlanjenost** reljefa **(Slika 5.).**

Analizom karte vertikalne raščlanjenosti reljefa, područja koja su obilježena sa negativnim vrijednostima, predstavljaju pojačanu akumulaciju materijala i označavaju središnja područja spuštanja terena, dok područja s pozitivnim vrijednostima predstavljaju prostore ogoljavanja (denudacije) i označavaju područja izdizanja terena i ovakva analiza ukazuje na regionalni odnos osnovnih morfostrukturnih cjelina.

Karta 1. trenda vertikalne raščlanjenosti je zapravo statistički poopćena karta vertikalne raščlanjenosti koja odražava glavne strukturno-geomorfološke cjeline istraživanog prostora. Ona u još većoj mjeri odražava pružanje trasa dominantnih rasjeda pravca pružanja sjeverozapad-jugoistok. Uočava se i znakovito svijanje trasa rasjeda u obliku razvučenog slova Z, što je posljedica oblikovanja geoloških struktura i na njima oblikovanog reljefa unutar trasa desnih smičućih rasjeda.

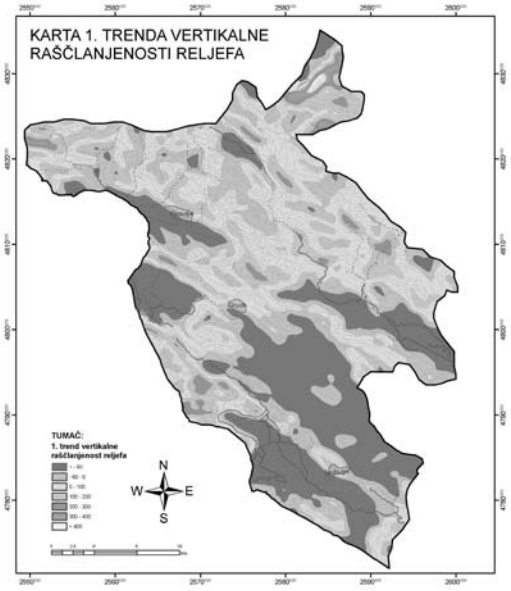

Slika 6. Prikaz 1. trenda (statistika vertikalne raščlanjenosti) reljefa prostora Županije zapadnohercegovačke
Kartirao i kartu sačinio V.Šimunović 2007.

NADMORSKA VISINA U METRIMA (m)	UDIO U POSTOTCIMA (%)
- 138 - - 60	29,06
- 59 - 0	24,89
1 - 100	31,48
101 - 200	11,64
201 - 300	2,32
301 - 400	0,45
401 - 529	0,15

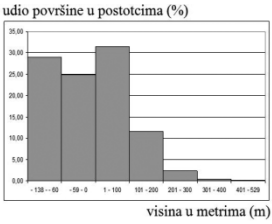

Odstupanja od srednje vrijednosti prvog trenda sežu u rasponu od – 138 m do 529 m. Preko 85 % ukupne površine istraživanog prostora pripada relativnim visinskim razredima od – 138 m do 100 m, dok na sve ostale visinske razrede otpada nešto manje od 15 % teritorija **(Slika 6.).**

Pomoću **trenda vertikalne raščlanjenosti** još se više **naglašava utjecaj** regionalnih struktura i tektonike s isticanjem glavnih morfostrukturnih cjelina čime je iskazana podudarnost karte trenda s položajem regionalnih strukturnih jedinica pa se **povećane vrijednosti raščlanjenosti poklapaju s trasama glavnih i pratećih rasjeda koji se u nizovima pružaju od sjeveroistoka prema jugozapadu što je zapravo temeljna odrednica reljefa Županije zapadnohercegovačke.**

Najveće vrijednosti apsolutne vertikalne raščlanjenosti 300-800 m/km^2 i njenog odstupanja od aritmetičke sredine utvrđene su u prijelaznim, rubnim područjima između **vršnih dijelova Čvrsnice i Zavelima i susjednih podgorskih dijelova**. Nešto manje vrijednosti 300 m/km^2 prostiru se prijevojnim područjima Štitar planine, zavale polja u kršu Rakitno, jugozapadnih padina Čabulje.

Vrijednosti 100-300m/km^2 povezuju se s hercegovačkim sredogorjem, dok su vrijednosti slabo raščlanjenog reljefa 30-100 m/km^2 vezane za zaravni u kršu i **najniže vrijednosti** 5-30 m/km^2 se vežu za **dna polja u kršu**.

Općenito oko polovice prostora Županije je denudacijski prostor čije se površine vežu isključivo za povišenije grede, gorske hrptove i gorske masive i zaravni u kršu, posebice u njenom sjeveroistočnom dijelu.

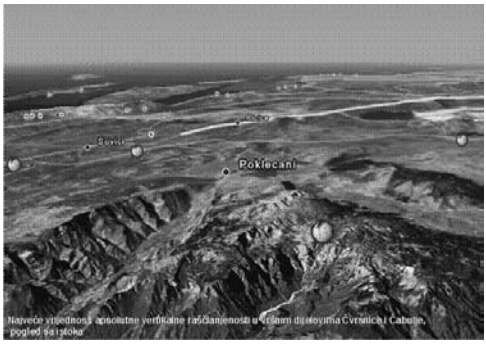

Foto 3. Satelitska snimka vršnih dijelova Čvrsnice i Čabulje, primjer najvećih vrijednosti vertikalne raščlanjenosti u Županiji

Orografska struktura

Temeljem provedene analize morfografskih i morfometrijskih obilježja prostora, **sastavnice orografske strukture su sljedeće**:

Zavale polja u kršu (Ljubuška zavala, Posuška zavala, zavala Vir polja, zavala Rakitskog polja, zavala Kočerinskog polja, zavala Vučipolje, zavala Mokro polje, zavala Mostarskog blata i zavala Bekijskog polja)

Zaravni u kršu (SZ dio zaravni Brotnjo, zaravan Cere i zaravan Crne lokve)

Udoline (udolina Dugo polje)

Gorski hrptovi (gorski hrbat Zavelim, gorski hrbat Radovan, gorski hrbat Štitar planine, gorski hrbat Rujan, gorski hrbat Ljubeč i gorski hrbat Kruševica)

Gorske grede (gorska greda Trtla, gorska greda Ozren, Grudsko-bekijski niz, Ljubuško-vitinski niz, Humačke grede, Kosmajska greda i greda Borajna)

Pobrđa (pobrđe Osredak, pobrđe Veliki malič i pobrđe Humac)

Gorski masivi (gorski masiv Čvrsnica i dio gorskog masiva Velika gradina)

Doline (dolina Ugrovače, dolina Lištice, dolina Lukoča, dolina Tihaljina-Mlada-Trebižat i dolina Ričine).

Foto 4. Satelitska snimka gorskog masiva Čvrsnice sa Dugim poljem i jezerom Blidinje

Morfostrukturne osobitosti

Pod **morfostrukturom** podrazumijevaju se **reljefni oblici** koji su **nastali međuovisnošću** djelovanja **endo i egzo čimbenika** s tim da vodeću ulogu u njihovu oblikovanju imaju endogene sile i procesi, a bitna je i priroda **geoloških mehanizama** koji mogu biti **kompresijski** (sažimajući), ekstenzijski (razmičući), **transformni** (poprečni na strukture), **transtenzijski** (razvlačeći) i **transpresijsk**i (natiskujući). Isto tako na oblikovanje reljefa prostora Županije

zapadnohercegovačke veliki utjecaj su imali pomaci desnih horizontalnih rasjeda i njihovih pratećih struktura s deformacijama koje su bitno utjecale na oblikovanje reljefa duž pružanja njihovih trasa.

Intenzitet i izraženost pomaka i **rasjednih pokreta** opada od sjeveroistoka prema jugozapadu pa su uz važnije rasjedne odsjeke oblikovani i najveći vrhovi Pločno na Čvrsnici, Kolokovac na Zavelimu, Štitar. Idući dalje prema jugoistoku manje je izražen **reversni rasjed** uz kojeg je oblikovan središnji niz gorskih hrbata i masiva (Radovan, Rujan). I treći reversni rasjed još je slabije izražen, a pruža se pravcem Peć Mlini-Ljubuški uz kojeg su oblikovane gorske grede s manjim visinama.

Paralelno s ovim pomacima dolazi i do razmicanja stijena pa se otvaraju romboidna ili lećasta udubljenja u kojima se naknadnim taloženjem stvaraju polja u kršu, što je temeljna geomorfološka značajka reljefa Županije zapadnohercegovačke.

Navedeni mehanizam pomaka oblikovao je reljef i reljefnu strukturu, a karakterizira ju da je viša od jugoistoka prema sjeverozapadu i od sjeveroistoka prema jugozapadu te izmjena udolina i uzvišenja.

Na osnovu naprijed navedenog i strukturnogenetskih osobina mogu se izdvojiti **morfostrukturne jedinice** Zavelim – Tribistovo - Mostarsko blato, Imotski - Bekija, Biokovska zagora i Čvrsnica s Dugim poljem.

Ponikve

Ponikva je jedan od najzastupljenijih i najbrojnijih reljefnih oblika srednjeg reda veličine općenito na prostoru dinarskog krša. Prostorni raspored ponikava najlakše je razaznati na računalno izvedenim kartama, **piktogramu (karta ponikava prikazana točkama)** koji pokazuje točan položaj svake jedinične prepoznate ponikve putem prostorno razmještenih točaka i karti gustoće ponikava po jedinici površine od km^2.

Prostorni razmještaj ponikava prikazan je na dva načina, jedan je **točkasti (piktogram)** prikaz razmještaja **(Slika 7.),** a drugi je njihov **arealni (Slika 8.),** odnosno **izodolinski** prikaz koji ukazuje većom mjerom na hidrogeološka svojstva stijena (propusnost ili nepropusnost), ali se isto tako ocrtavaju trase nekada reversnih, sada horizontalnih rasjeda.

Točkasti prikaz više odražava tektonsku strukturu koja je i u prethodnim kartama naznačena.

Raspored ponikava ukazuje da je **smjer** pružanja **podudaran** sa **smjerom pružanja glavnih rasjednih i pukotinskih sustava**. Nizovi ponikava slijede glavne i prateće trase rasjednih i pukotinskih sustava između desnih horizontalnih rasjeda.

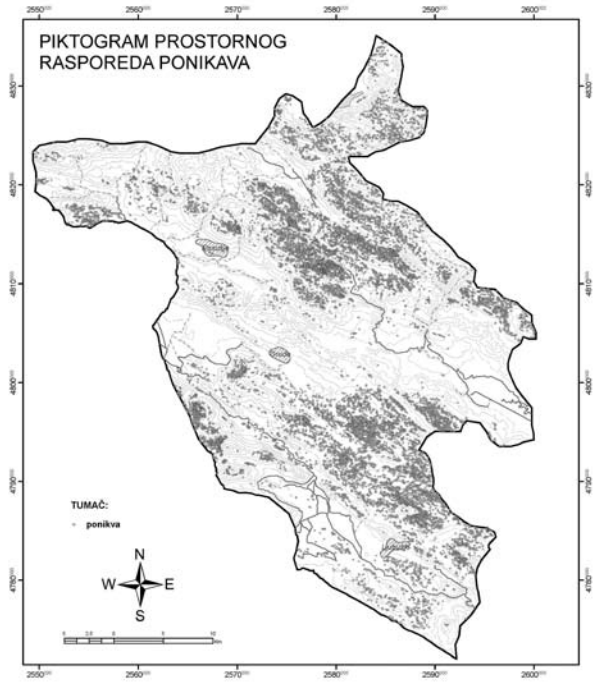

Slika 7. Piktogram – prikaz prostornog rasporeda ponikava u Županiji
Kartirao i kartu sačinio V.Šimunović 2007.

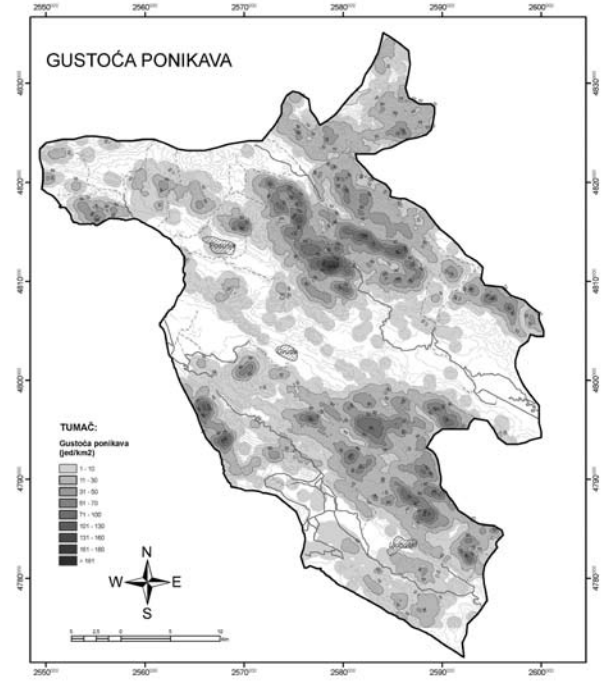

Slika 8. Prikaz izodolinskog (arealnog) rasporeda ponikava u Županiji
Kartirao i kartu sačinio V.Šimunović 2007.

RAZRED	POVRŠINA (km2)	UDIO U (%)
1-10	480,01	48,78
10-30	312,50	31,76
30-50	119,79	12,17
50-70	47,25	4,80
70-100	20,48	2,08
100-130	2,78	0,28
130-160	0,74	0,08
160-180	0,36	0,04
<180	0,05	0,00
UKUPNO	984,0	100,00

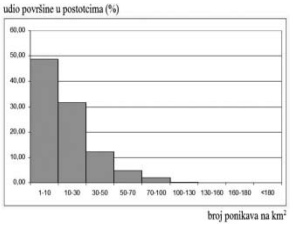

Brojčani podatci pokazuju da gotovo 80 % površine prostora Županije pripada razredima 1 – 10 i 10 – 30 ponikava na četvorni kilometar razlog čemu treba tražiti u **stepeničasto izraženoj** reljefnoj strukturi istraživanog prostora, a koja je uvjetovana rasjedima u nizu.

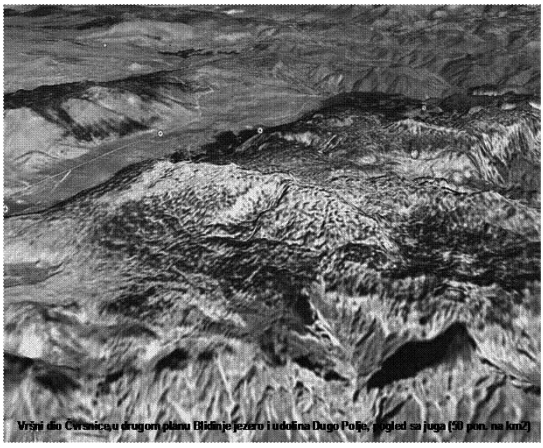

Foto 5. Satelitska snimka rasporeda ponikava u vršnom dijelu Čvrsnice

Ukupan broj prepoznatih ponikava na prostoru Županije je **17 284** i pokrivaju oko 69% njenog teritorija. Najveći broj ponikava po jedinici površine je unutar hercegovačkog sredogorja **na relativno zaravnjenim dijelovima** terena (Mratnjača, Cerovi doci i Crne lokve), gdje gustoća dostiže vrijednost od 70-180 ponikava na km^2 dok su nešto manje vrijednosti (50-100 ponikava na km^2) na sjeverozapadnom dijelu krške zaravni Brotnjo, dok su vrijednosti na vršnom zaravnjenom dijelu Čvrsnice 50 ponikava na km^2.

Vjekoslav Šimunović

Zaključak

Prostor Županije zapadnohercegovačke u geomorfološkom smislu se može razvrstati na dio *Visoke i Niske Hercegovine te Hercegovačkog sredogorja.*

Temeljne reljefne strukture pružaju se pravcem *sjeverozapad-jugoistok,* dok se neki gorski hrptovi (Zavelim) pružaju približno smjerom *zapad-istok* poradi *rotacije struktura* u najmlađem dijelu geološke prošlosti.

Odnos između *endogenih i egzogenih* čimbenika odlučujući je u reljefnom oblikovanju određenog prostora. Na prostoru Županije zapadnohercegovačke prevladavajuću ulogu oblikovanja reljefa imaju *endogeni* čimbenici.

Utjecaj raznovrsnih tipova rasjeda odrazio se neposredno na reljef i u jednoj od tektonskih faza *reversni rasjedi* preuzeli su ulogu *horizontalnih* što je uvelike utjecalo na reljefne odrednice prostora, tj. oblikuju se *transpresijske* strukture uzvišenja (Radovan, Štitar, Rujan, Ljubeč i Kruševica) i *udubljenja i rovova, tzv. pull-apart struktura* (Posuško, Otprilike, polovica prostora Županije je *denudacijski* prostor čije se površine vežu isključivo za povišenije grede, gorske hrptove i gorske masive i zaravni u kršu, posebice u njenom sjeveroistočnom dijelu.

Stepeničasti ocrt reljefa svjedoči o etapnom razvoju i različitosti oblika današnjeg reljefa čemu je bitno doprinijela i tektonska struktura obilježena postojanjem *rasjeda* graničnih glavnim strukturama i njima pratećim usporednim reversnim rasjedima.

Vrijednosti *raščlanjenosti reljefa* se poklapaju s trasama glavnih i pratećih rasjeda koji se u nizovima pružaju od sjeveroistoka prema jugozapadu što je zapravo temeljna odrednica reljefa Županije zapadnohercegovačke, pa tako, područja koja su obilježena s negativnim vrijednostima, predstavljaju pojačanu akumulaciju materijala i označavaju središnja *područja spuštanja* terena, dok područja s pozitivnim vrijednostima predstavljaju prostore ogoljavanja (denudacije) i *označavaju područja izdizanja terena.*

Nizovi ponikava, kao jednog od najzastupljenijih reljefnih oblika, slijede glavne i prateće trase rasjednih i pukotinskih sustava između desnih horizontalnih rasjeda. Njihov raspored ukazuje da je smjer pružanja podudaran sa smjerom pružanja glavnih rasjednih i pukotinskih sustava.

Literatura i izvori:

Anderson, H., Jackson, J. (1987.): Active tectonics of the Adriatik Region. Geophys. J.R., Astr. Soc., Cambridge.

Blašković, I. (1991.): Raspored uzdužnih, reversnih i normalnih rasjeda i konstrukcija oblika i dubina ploha podvlačenja, Geološki vjesnik 44, Zagreb.

Bognar, A. (1998.): Geomorfološka rajonizacija Hrvatske, Acta Geographica Croatica, vol. 33, Zagreb.

Bognar, A. (2001.): Geomorfološka regionalizacija Hrvatske, Acta Geographica Croatica vol. 34, Zagreb.

Bognar, A., Šimunović, V. (2006.): Geomorphological evolution of Dinarides. Excursion guide, HUN-GEO, Budapest 2006.

Herak, M. (1986.): A New concept of geotectonics of the Dinarides. Acta geologica 16/1, Zagreb.

Papeš, J., i dr. (1988.): Tektonika BiH, studija, Arhiv fonda za naučnoistraživački rad, Sarajevo.

Prelogović, E. (1994.): Strukturni sklop Imotski-Posušje. Institut za geološka istraživanja, Zagreb.

Riđanović, J., Šimunović, V. (1993.): Geografske značajke i hidrogeografske specifičnosti biokovskog kraja. Prirodoslovna istraživanja biokovskog područja. Makarska 11.-16. listopada 1993. Hrvatsko ekološko društvo. Ekološke monografije 4. Zagreb, 1.-11.

Roglić, J. (1959.): Prilog poznavanju glacijacije i evolucije reljefa planina oko srednje Neretve. Geografski glasnik 2, Zagreb.

Roglić, J. (1938.): Imotsko polje, fizičko-geografske osobine. Posebna izdanja Geografskog društva, sv. 21, Beograd.

Šimunović, V., Riđanović, J. (1995.): Geografski aspekt poplave s primjerima iz Hrvatske i Hercegovine. Prva hrvatska konferencija o vodama, zbornik radova, knjiga 2., Dubrovnik.

Šimunović, V., Bognar, A. (2005.): Geomorfološke značajke Parka prirode Blidinje. Prvi međunarodni simpozij Blidinje 2005., zbornik radova, Blidinje.

Šimunović, V. (2006.): Glaciation traces on Čvrsnica mountain. XII. Hungarian-Croatian geographical colloquium, Nagykoru.

KULTURA

MILA PANDŽIĆ
Zavičajni govor u ranim pjesmama A. B. Šimić 183
MARIO BUŠIĆ
Proklinjanja u romanu Ivana Raosa *Prosjaci i sinovi* 204

ZAVIČAJNI GOVOR U RANIM PJESMAMA ANTUNA BRANKA ŠIMIĆA

Pjesnikova "ukorijenjenost" u zavičajnom govoru[1]

Antun Branko Šimić se nakon dvanaestak godina pjesničkoga stvaralaštva začudno priključio na pijedestalu malobrojnoj skupini najboljih hrvatskih pjesnika afirmacijom svjetskih avangardnih načela "neograničenog" slobodnog lirskog pjevanja premda je ostao vjeran zavičajnom govoru te mu se "vraćao" kad god je osjetio potrebu za "pravom riječi". Nameće se to kao polazišna teza u skladu s tvrdnjama Stanislava Šimića.[2]

Slično je tvrdio i Krunoslav Pranjić, osobito ističući rasprave s različitih stajališta o A. B. Šimiću ili "šimićologiji" te nedostatak istraživanja njegova jezičnoga izraza premda je posegnuo u "jeziku za svime što opstoji te još malo ponad toga", "utekao se" odlučno "nepostojećemu".[3] Bez dvojbe je pisao Pranjić, kao što je to činio i Stanislav Šimić, o "nedopustivosti" mijenjanja izvornog jezičnog izraza A. B. Šimića te potkrijepio navodom iz njegova poziva mladim piscima:

"... ne postoje nikakve zapovijedi gramatike ili sintakse. Može da postoji samo potreba te gramatike ili sintakse kao sredstva koje treba stvarač."[4]

Stanislav Šimić, izvrstan poznavatelj jezičnoga izraza svoga starijeg brata A. B. Šimića, redovito je slavio i promicao iznimnu važnost zavičajnog govora u njegovim književnim tekstovima. Nerijetko je otkrivao svoju istinsku bol i srdžbu nakon što bi pronašao protuzakonite zamjene bratova "narodnoga jezika"

---

[1] ***Stručno i znanstveno zanimanje za ovu tematiku, koja je istodobno dijalektološka, stilistička i književnopovijesna, ne mogu mimoići neka prireĎivačka "lektoriranja" pjesama A. B. Šimića ili protuzakonito uklanjanje zavičajnog govora. Ne može se zaboraviti njegova borba za slobodu pjesničkog izražavanja koju prije njega nije ni tako ni toliko zagovarao niti jedan hrvatski pisac, pa ni njegov učitelj Antun Gustav Matoš.***

[2] Usp. Stanislav Šimić, *Pogovor o djelu A. B. Šimića*, u: Antun Branko Šimić, *Sabrana djela/Knjiga prva/Poezija*, Zagreb, 1960, str. 291.–412.

[3] Usp. Krunoslav Pranjić, *Jezikom i stilom kroza književnost*, Zagreb, 1986., str. 173.–183.

[4] Isto, str. 175.

nesukladnim "književnim jezikom" u pjesmi,[5] zato što se "pjesma (…) tvori onako kako je stvaran jezik prema zvuku stvari i zbivanja u prirodi i životu".[6] Štiteći i slaveći "priprostitost" bratova "pjesničkoga i kritičkoga govora", njegov pjesnički izraz, pa i pravo na zavičajni govor osebujno je isticao:

"Tu priprostitost A. B. Šimić nije hotice sebi namjestio i nametnuo: ona je prirodno svojstvo njegova duha. Takvo svojstvo duha odjelovilo se baš i u ikavskom govoru naroda zapadne Hercegovine i Dalmatinske zagore. (…) Priprost nije prost; priprost je ono što se kaže jednostavan. U zbiljskom narodnom jeziku jednostavan nema. To je neologizam: prevedena njemačka riječ einfach, koja znači jednostavan, u smislu jednostruk. (…) Regionalnost mnogoga njegova izraza, što je hercegovački ikavski, i kultura njegove rečenice – kultura priproste izreke, taj narodni stil modernoga duha – pristaju svakomu čitaocu, neuku i učenomu."[7]

Nema prijepora oko činjenice da A. B. Šimić nikada nije zapostavljao svoju blisku svezu sa zavičajem i zavičajnim govorom, zato što je prekid smatrao velikom opasnošću za svoje umjetničko stvaranje.[8] Također je neprijeporna povijesna činjenica da je izvrsno poznavao zavičajni govor, o čemu postoji izobilje podataka koje možemo priključiti objektivnim dokazima kao i one što se nalaze u njegovim tekstovima.[9] Između ostaloga, neosporno mu je među hercegovačkim govorima bio najbliži drinovački govor (ili drinovački govori).[10] Kad govorimo o pjesništvu A. B. Šimića, onda nije teško zaključiti da je ta sveza sa zavičajnim govorom bila najčvršća u Ranim pjesmama, pa ćemo ponajprije jezgrovito odrediti njegov zavičajni govor te ukratko predstaviti te pjesme koje je napisao od 1912. do 1917.[11]

---

[5] Usp. Vlado Pandžić, *"Duhovno hajduštvo u jeziku" protiv "zloduha u kulturi" (predgovor)*, u: Stanislav Šimić – Vladimir Jurčić, *Izabrana djela* (prir. V. Pandžić), Matica hrvatska u Sarajevu i FMC Svjetlo riječi d.o.o. Sarajevo, Sarajevo, 2009., str. 7.–41.

[6] Isto, str. 344.

[7] S. Šimić, n. d., str. 387.–390.

[8] Prema podatcima iz obiteljskih sjećanja i pismohrane – A. B. Šimić je s članovima svoje obitelji i ostalim Drinovčanima govorio ikavski. Jekavski ili ijekavski govorio je samo s učiteljima, svećenicima i raznim državnim službenicima. Ekavicom se nije nikada služio u razgovorima premda je od jeseni 1917. pisao ekavicom u skladu s onodobnim običajima, kao i glavnina značajnijih hrvatskih književnika, i to nakon izvjesnih sugestija svoga dugogodišnjeg zaštitnika i promicatelja Petra Rogulje koji je s nekim hercegovačkim franjevcima vodio projugoslavensku politiku te kasnije i izravno surađivao s Radikalnom strankom iz Beograda. Usp. Zlatko Matijević, *Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.–1919.)*, Croatica christiana periodica, Zagreb, 2000., 46, str. 121.–162. i Zlatko Matijević, *Hrvatski katolički pokret i politika (1903.–1920.)*, Croatica christiana periodica, Zagreb, 2001., 47, str. 181.–205.

[9] Usp. S. Šimić, n. d., str. 390.

[10] ***Budući da su povelik dio drinovačkoga pučanstva početkom 20. stoljeća činili doseljenički potomci, teško je bez prijepora govoriti samo o jednome drinovačkom govoru. Prema* Zapamćenjima *Jerka Šimića, primjerice, najveće su bile razlike u govoru Brđana i Blaževićana.***

[11] U ovome se radu nalazi samo dio naših istraživanja pod naslovom *Zavičajni govor u pjesmama Antuna Branka Šimića.*

Zavičajni govor A. B. Šimića

Antun Branko Šimić rođen je 18. studenoga 1898. u Drinovcima,[12] tada najvećem selu u zapadnoj Hercegovini (na granici s Dalmacijom), gdje je proveo djetinjstvo i završio pučku školu do odlaska 1910. u Franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu. U skladu bi se s tim podatcima njegov zavičajni govor mogao nazvati drinovačkim, što podrazumijeva da pripada donjobekijskom govoru (prema Mati Šimundiću),[13] a šire (prema Josipu Liscu) novoštokavskom ikavskom dijalektu kojim se govori "na području zapadne Hercegovine, dijela južne Bosne sve do područja Jajca i zone sjeverno od Travnika i Zenice ...".[14]

Jednostavno se prema mjestu rođenja A. B. Šimića može nazvati njegov zavičajni govor, ali teško je odrediti što je drinovački govor, posebice krajem 19. i početkom 20. stoljeća, nakon stotinjak godina popriličnoga doseljavanja u Drinovce i započetih odseljavanja. Neosporno bi bio prikladniji naziv drinovački govori jer su tadašnji Drinovci bili vrlo prostrano naselje i katolička župa (s dvadesetak zaselaka – među kojima su bili: Brdo i Blaževići): s istoka na zapad – petnaestak kilometara, a od juga do sjevera – sedam-osam kilometara.

Ne mogu se zanemariti ni povijesne činjenice da je u doba osmanske vlasti (1482.–1878.) u Drinovcima živjelo nekoliko muslimanskih ("turskih") obitelji koje su se uglavnom služile hrvatskim jezikom s mnoštvom turcizama. Budući da su bili uglavnom vlasnici poljske zemlje, samo su djelomice utjecali u 19. stoljeću na govor domaćega puka i posebno doseljenika (izrijekom: rimokatolika Hrvata) koji su kao najamnici obrađivali zemlju. Prema povijesnim izvorima najviše je doseljenika bilo iz Zabiokovlja (Raštana, Kozice, Župe, Slivna i dr.), sjevernih dijelova Hercegovine (Duvanjskog polja, Rakitna, Drežnice), istočnijih dijelova zapadne Hercegovine (Brotnja, Mostarskog blata), Nahije (ljubuških sela) i južne Hercegovine (Neuma). Gotovo su svi doseljenici (prema povijesnim izvorima!) bili novoštokavci i ikavci osim trgovca i vlasnika hana (prenoćišta i gostionice) Stjepana Buconjića, rodom iz Neuma, oca znamenitoga biskupa fra Paškala Buconjića, koji je ijekavštinu (jekavštinu) učvrstio kao pastir u nevesinjskom kraju.[15] Budući da se Stjepan Buconjić

---

[12] Rodna mu je kuća u središtu sela (Čaršiji) i središtu nekadašnje općine Drinovci, u blizini novoizgrađene župne crkve sv. Mihovila. Progovorio je pokasno, nakon što je napunio dvije godine, ali već u četvrtoj godini postao je neobično govorljiv. Pamtio je i ponavljao sve što se u njegovoj blizini govorilo ili pričalo. Već je kao petogodišnjak u novosagrađenoj (1900.) obiteljskoj prekrasnoj kući zasmijavao česte goste izvrsnim oponašanjem njihova govora, posebice govora ljubuških muslimana, sarajevskih Židova te austrijskih inženjera i tehničara koji su radili u obližnjem polju. Između ostaloga, to su pomalo bile rane najave njegove genijalne verbalne inteligencije. Usp. Vlado Pandžić, *Kronološki pregled života i književnog rada Antuna Branka Šimića*, u: Antun Branko Šimić, *Preobraženja i izabrane druge pjesme*, Zagreb, 2005., str. 164.

[13] Usp. Mate Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo, 1971, na više mjesta.

[14] Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1*, Zagreb, 2003, str. 50.

[15] Dr. sc. Jerko Šimić – drugi brat A. B. Šimića, operetni pjevač (u sarajevskom kazalištu), istaknuti športski djelatnik (potpredsjednik Građanskoga od 1935. do 1945.), publicist, novinar (pisao na pet svjetskih jezika među svjetskim ratovima!), izvrstan odvjetnik i govornik – spominjao je narodnu predaju o dvjema obiteljima s prezimenom Grubiša (poslije Grubišić,

oženio Vidom Šimić iz Drinovaca (pratetkom A. B. Šimića), njegova ijekavica (jekavica) nije utjecala na drinovački govor. Međutim, poprilično se umiješala nevesinjska ijekavica (jekavica) u drinovački govor upravo u doba djetinjstva A. B. Šimića. Naime, donosili su je Drinovčani koji su krajem 19. stoljeća redovito u rano proljeće selili u Nevesinje (na imanja koja im je kupio biskup fra Paškal Buconjić), a u Drinovce su se tijekom petnaestak godina uglavnom vraćali na zimovanje. Njihova je novostečena ijekavica (jekavica) uglavnom privremeno utjecala na drinovački govor, pa se u nekim drinovačkim zaselcima (početkom 20. stoljeća) navodno govorilo: ćerat, doćerat, proćerat, pridćerat, stjerat, mjerit (umjesto: tirat, dotirat, protirat, pritirat, stirat, mirit), tijem (umjesto: tim), đida i đed (umjesto: dida i did),[16] đivojka i đevojka (umjesto: divojka), šutra (umjesto: sutra), kašnje (umjesto: kasnije), svuđer (umjesto: svugdi), šljego (umjesto: stiga) itd. Danas je to vrlo teško rekonstruirati premda su naobraženi Drinovčani ponešto zabilježili o toj tematici.

Većina je dosadašnjih istraživača poprilično statično gledala na hercegovačke govore, pa i na drinovački govor, zaboravljajući na česte selidbe pučanstva u nekoliko posljednjih stoljeća. Glede drinovačkoga govora – mora se osobito istaknuti da su Drinovci od 17. do početka 20. stoljeća imali velike promjene pučanstva jer su smješteni na području kuda se od jeseni do proljeća moglo proći bez opasnih prijelaza preko nabujalih rijeka, čime su se koristile karavane koje su dolazile iz Makarske ili odlazile u Makarsku, gdje se nalazila značajna luka. Mijene u drinovačkome govoru naravno da su bile u izravnoj svezi s doseljenicima (i udanim ženama), ali i privremenim stanovnicima (putnicima, trgovcima, prosjacima i osobito stalnim nadničarima iz zabiokovskih sela).

Nedostatak je opisa govora drinovačkih zaselaka na kraju 19. i početkom 20. stoljeća izrazito velika zapreka našim istraživanja zavičajnog govora u pjesmama A. B. Šimića. Bilo je dijalektologa koji su u drugoj polovici 20. stoljeća uložili poprilično truda, ali rezultati njihovih istraživanja itekako su prijeporni. Primjerice, nije uspio ni Mate Šimundić dobro opisati "govor sela Drinovaca u Donjoj Bekiji",[17] što mogu još potvrditi stariji Drinovčani, zato što je svoje istraživanje temeljio na govoru ograničenoga broja govornika, neprikladnu biranju sugovornika, samo iz pojedinih drinovačkih zaselaka. Zaključivao je na temelju "pričanja" osoba iz susjednih sela,[18] nije dovoljno poznavao drinovačku

kao što su se već zvale i prije doseljene obitelji Grubiša) koje su dvadesetak godina uporno porabile jekavicu. Budući da nismo našli povijesne izvore, možemo prema toj narodnoj predaji pretpostaviti da su najvjerojatnije doselile iz okolice Fojnice (oko 1850.).

[16] *Đede!* – bio je, navodno, dvadesetak godina uobičajeni vokativ kod doseljenika iz ljubuškog kraja na Visokoj (drinovački zaselak).

[17] Usp. M. Šimundić, n. d.

[18] Budući da to nije tema ovoga rada, nema potrebe za izlaganjem prikupljenih dokaza koji potkrjepljuju našu tvrdnju.

povijest,[19] a nedostajala su mu očito i tehnička pomagala, pa se uglavnom oslanjao na vlastiti sluh i bilježenje. Sve se to može lako dokazati snimkama govora starih Drinovčana napravljenim u šezdesetim i sedamdesetim godinama 20. stoljeća.[20]

Mostarac, beogradski sveučilišni profesor Asim Peco nije također uspio snimiti drinovački govor (drinovačke govore), a ono što je napravio, uskladio je uglavnom s pretpostavkama koje počivaju na proučavanju pisanih tekstova. Primjerice, kad govori o zavičajnom govoru A. B. Šimića, uglavnom izražava poticajno divljenje pjesniku koji umije probrati riječi koje će oduševljavati čitatelje.[21]

Neprijeporno bi se više povjerenja moglo imati u rječnike Ivana Branka Šamije i Petra Ujevića. Međutim, ni oni nisu imali najprikladnije izvjestitelje o drinovačkom govoru niti ambiciju potpunoga zaokruženja te izazovne problematike jer su se poglavito (i uspješno!) bavili rječnikom imotskoga govora.

Zaslužuju posebnu pozornost vrlo uspjela studentska bilježenja i snimanja drinovačkoga govora ili drinovačkih govora, ali trenutačno zbog neusustavljenosti ne mogu poslužiti kao izvor za čvrste zaključke.

A. B. Šimić je proživio djetinjstvo među ikavcima,[22] ali ne mogu se zaobići činjenice da je svakodnevno slušao i (i)jekavštinu učitelja i njihovih obitelji u najbližem susjedstvu, zatim franjevaca i poslovnih ljudi koji su često bili gosti njegova oca. Glede turskoga jezika, ili bolje reći turcizama, najviše je naučio od svoje majke Vide Šimić, rođene Tomas u drinovačkom zaselku Ploca (između ušća rijeke Vrlike i izvora rijeke Tihaljine) gdje je kao dijete potajice slušala "turski divan" u "avliji" (dvorištu) obiteljske "kule" (kuće),[23] zapravo razgovor muških članova obiteljske zadruge Tomasi s Anadolcima (Turcima iz Anadolije) i Arnautima (Albancima) koji su čuvali turske pogranične utvrde na Sebišini.[24]

---

[19] Dok je pisao, primjerice, o drinovačkom, slivanjskom i runovićkom govoru, vjerojatno je zaboravio da granica ponegdje prelazi preko kuća i dvorišta, pa se duhovito govorilo kako članovi iste obitelji noće u istim kućama i sobama, ali u dvjema republikama.

[20] Mnogi su radili u Njemačkoj, a gotovo nitko nije dolazio bez kazetofona koji su im služili za snimanje govora svojih najmilijih što su zatim slušali cijelu godinu daleko od svojih obitelji. Snimljene su i kamerama mnoge obiteljske svečanosti. Obilje materijala postoji, ali trebat će ga prikupiti.

[21] Asim Peco, *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*, Sarajevo, 1986., str. 66.: "... ima još jedna komponenta u pjesničkom djelu koja izaziva čuđenje, naše divljenje. To je leksička komponenta njihovih ostvarenja. Pjesnici od postojeće leksičke građe tvore takva djela koja ushićuju i savremenike i one koji dolaze mnogo kasnije. Upravo bi se moglo reći da su pjesnici arhitekte koji u svoja djela unose riječi koje su pristupačne svakom pojedincu, ali koje tek u njihovim stihovima dobiju nove životne sokove, nova, do tada, neslućena značenja. Kao što od talenta i maštovitosti arhitekte zavisi oblik i funkcionalnost građevine koju projektuje, tako isto, i od pjesničke intuitivnosti, od njegovog poznavanja zakonitosti jezika na kojem piše, zavisi i oblik i vrijednost poruke koju nam upućuje."

[22] U njegovoj rukopisnoj ostavštini nalaze se zabilježene dijalektalne riječi koje je jako volio i nastojao uključiti u svoje pjesme.

[23] Mila Pandžić, roð. Šimić, prema pričanju svoje majke Vide Šimić, roð. Tomas.

[24] Tomasi su u okviru teških poreznih i drugih obveza prema turskoj vlasti morali često "uzdržavati" (hraniti) njihove vojnike i pomagati u različitim nevojničkim poslovima radi osiguranja jesenske, zimske i ranoproljetne ispaše na okolnim brdima i ljetne na planinama uz Duvanjsko polje.

Majka A. B. Šimića znala je tako "turkesati" da su se djeca počesto čudila i smijala,[25] a najviše se za turski zanimao najstariji brat Ante (Antun Branko).[26]

Kao jedanaestogodišnjak je A. B. Šimić otišao na Široki Brijeg, a dobro je poznato da se govori pojedinih širokobrijeških sela razlikuju ne samo u leksiku nego i u prozodiji od njegova drinovačkoga govora.[27] Međutim, ne treba zaboraviti da je Šimić živio u sjemeništu i nije imao značajnijih relacija s govornicima iz okolnih sela, a sjemeništarci su dolazili iz cijele zapadne Hercegovine, uostalom kao i njihovi odgojitelji profesori koji su inzistirali na hrvatskome književnom jeziku, što bi se danas reklo: hrvatskom standardnom jeziku. Nema dvojbe da je njegov boravak na Širokom Brijegu ostavio traga i u njegovim pjesmama.

Šimićev boravak u Mostaru bio je vrlo kratak, ali zasigurno je ponešto preuzeo iz mostarskoga govora. Premda je imao velikih neugodnosti oko prijelaza u mostarsku gimnaziju, o Mostaru je često govorio i više puta pisao kao najljepšem i najdražem gradu. Vjerojatno je i to utjecalo na uporabu tipičnih "mostarskih" lokalizama.

Potpuno jasnom određenju zavičajnoga govora A. B. Šimića, kako se može zaključiti, nametnute su velike zapreke. Sam je isticao svoje šire gledanje na zavičajni govor i nije prešućivao da je zavičajnim govorom smatrao barem sveukupni zapadnohercegovački govor jer je bio i pod velikim utjecajem govora svojih profesora i ostalih učenika u Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu.

Rane pjesme (1912.–1917.)

Uobičajeno se pod naslovom Rane pjesme svrstavaju pjesme koje je A. B. Šimić napisao od 1912. do 1917.[28] Mnogi su skloni djelidbi na dva dijela njegovih Ranih pjesama, pa govore o ranim stihovima koje je napisao od 1912. do 1914. "po sluhu u dječaka što je slušao samo slađanu glazbu i umilni smisao domaćih stihova" (S. Šimić),[29] te o pjesmama koje je napisao od 1915. do 1917. nakon što je upoznao Matoševo pjesništvo.[30]

---

[25] Prema pričanju njegove sestre Mile i brata Jerka.

[26] Prema sjećanju Jerka Šimića.

[27] Zanimljivo je istaknuti da je u susjednome selu Mokro onodobno živjelo nekoliko obitelji koje su se doselile iz Drinovaca. Prema sjećanju Vlade Pandžića – njihov je nekadašnji govor spominjan kao "drinovački" još u 1960-im godinama.

[28] Usp. Antun Branko Šimić, *Preobraženja i izabrane druge pjesme* (prir. Vlado Pandžić), Zagreb, 2005.

[29] S. Šimić, n. d., str. 293.

[30] Isto.

Navodimo Rane pjesme u kojima smo u skladu s našom temom tražili lokalizme, regionalizme i dijalektizme:[31] Zimska pjesma, Na kućnom pragu, Žeteoci, U krilu proljetne noći, Glas iz daljine, Na povratku kući (Ah, evo opet...), Noć na jezeru, Vesper, Ivanje, Himnos, Idila, Na povratku kući (Susret), Priča, Septembar, Ljetne melodije (1. Kosci, 2. Zvona, 3. Le clair du lune), Nedjelja, Lutanje, Heba, (Mrtvo bit će sve...), Učiteljeva kćerka, Kukuruzi, Mjeseca srpnja, Bolesnica, Radost tišine, Toplo popodne, Blagoslov žita, Djevojče, Vrtovi u dolu, Muzika kiše i krovova, Svijetlo jutro, Rosa mystica (Pobožna pjesma, Veče ljubavi), Seoski život, Odmor uz pjevanje mladog vina, Večernja pjesma o oblacima i zelenim jezerima, Bule, Tiha mahala, Utjeha očiju, Mene boli, Chanson, Sevdalinke, (Nikad više...), Innocentia, Plavokosi suton, Sunce djetinjstva (Put u dolinu), Jesen u polju, Moj kraj (I. Mir), Aprilsko snatrenje u dubravi, Poljem se smiruju žita, S naših njiva, Nostalgija, Ljetni nocturno, Pod ljetnim suncem, Strah, Chanson triste, Bilo je nekoć, Čamac, Pri polasku, Smilje, Ljetne večeri, Hosana, Blagoslov, Pjesma jeseni, Ponoć, Pogledi, Pod jesenjim suncem, Slika, Mandolina, Podnevni pastel, Pod jablanima i Zločin.

Leksičko-fonološki lokalizmi, regionalizmi i dijalektizmi u Ranim pjesmama

Ikavski je refleks jata najprepoznatljivije vokalno obilježje zavičajnoga govora A. B. Šimića,[32] a samo u neveliku broju Ranih pjesama nalaze se ikavizmi. Pisao je prema normiranom iekavskom/jekavskom izgovoru, odnosno ijekavskom/jekavskom, ovisno o pravopisnim pravilima u časopisima koji su objavljivali njegove pjesme. Premda se može reći da je pisao etimološkim pravopisom svoje pjesme, ni u jednome njegovu stvaralačkome razdoblju nema dosljednosti niti ujednačenosti.

Da je A. B. Šimić ikavac po rođenju i djetinjstvu, moglo bi se vrlo sigurno zaključiti iz njegovih Ranih pjesama, ali i da je dobro poznavao normu izgovora jata, a prema rukopisima pjesama u prvih četiri-pet godina književnoga stvaranja nema dvojbe da je gotovo redovito pisao ie, a ne ije. Posebnu pozornost izazivaju primjeri ikavizama: preliva (Nostalgija) i lila (Priča). Zanimljivo zamjenjuje ijekavskim pisanjem jata u bijelosti (Moj kraj; I. Mir) neuobičajeni drinovački dugi izgovor i u izgovornoj cjelini u bilosti, što pokazuje njegovo veliko povjerenje u izgovor koji je naučio kao dijete. Na Širokom Brijegu je mogao čuti kraći izgovor i, ali ga nije prihvatio. Također je vrlo zanimljivo pisanje jata

[31] Premda su dijalektizmi leksemi koji su karakteristični za cijelo područje jednog narječja (dijalekta), u ovome će radu katkada uopćeno pokrivati sve lekseme koji su prostorno ograničeni, tj. i lokalizme i regionalizme. Usp. Marko Samardžija, *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1996., str. 36.

[32] J. Lisac, n. d., str. 51.: "Glavno obilježje novoštokavskoga ikavskog dijalekta njegov je ikavski refleks jata."

u glagolima: mrije (Idila), mriju (Ljetni nocturno), zrije (Odmor uz pjevanje mladog vina), sniju (Zimska pjesma).

Fonemske su redukcije vrlo česte. Ponajviše ih je tipa redukcije i: slazi umjesto silazi (Bolesnica, Nostalgija) i slaze umjesto silaze (Veče ljubavi). Reducira i nenaglašeno a: svine umjesto savine (Blagoslov žita). U imenici lepira umjesto leptira (Glas iz daljine) suglasnički skup pt reduciran je u t, što nije sukladno redukciji u imenici ptica koja daje hercegovački regionalizam tica. Redukcija fonema i gotovo je redovita na kraju infinitiva: doć umjesto doći (Čamac), proć' umjesto proći i moć' umjesto moći (Le clair du lune), uhvatit umjesto uhvatiti (Glas iz daljine), razveselit umjesto razveseliti (Glas iz daljine), vodit umjesto voditi (Žeteoci), poljubit umjesto poljubiti (Djevojče), grijat umjesto grijati (Ivanje), glednut umjesto glednuti (Le clair de lune), vidjet umjesto vidjeti (Bule), šutjet umjesto šutjeti (Pri polasku), zatalasat umjesto zatalasati (Vesper), bit umjesto biti (Smilje) i dr. Također se reducira nenaglašeno i na kraju glagolskoga priloga sadašnjeg: znajuć umjesto znajući (Zvona).

Uobičajena je redukcija samoglasnika a na kraju riječi (i izgovorne cjeline): u njim' umjesto u njima (Mene boli). Gotovo redovita je zamjena samoglasnika a vokalom e u turcizmu: mesliđen umjesto mesliđan (Mjeseca srpnja). Vjerojatno drinovački lokalizam je uključivanje samoglasnika a: sanen umjesto snen (Odmor uz pjevanje mladog vina).

Katkada A. B. Šimić izostavlja l u imenici blagoslov što rezultira oblikom blagosov (Lutanje) koji je uobičajen u zapadnohercegovačkim govorima. Međutim, l se nalazi u naslovu pjesme Blagoslov žita, što smo provjerili u rukopisu. Umjesto u porabi i: lelija umjesto leluja (Podnevni pastel) što se do danas održalo u drinovačkom govoru.[33]

Za rijetku redukciju samoglasnika a u glagolskome pridjevu radnom moglo bi se reći da je neočekivana: plako (Nostalgija). Ne može se to obrazložiti ni potrebom za rimom. Naime, u većem dijelu Drinovaca, uobičajena je redukcija samoglasnika o u glagolskome pridjevu radnom. Primjerice: plaka, doša, iša, siša, poša itd. Tako je govorila i Šimićeva majka Vida iz roda Tomasa, ali njegov otac Martin, podrijetlom iz Alagovca, govorio je plako, došo, išo, sišo, pošo itd.[34] Premda je A. B. Šimić više oponašao govor svoje majke, izgovor je glagolskih pridjeva radnih prihvatio od svoga oca.[35]

Suglasnički skup dn donosi ispuštanje suglasnika: panu umjesto padnu (Žeteoci), pane umjesto padne (Toplo popodne). Slično je sa suglasničkim skupom pn: šanu umjesto šapnu (Susret, Toplo popodne).

---

[33] Osnovnoškolci u Drinovcima u pisanim tekstovima često pišu *lelija* umjesto *leluja*.

[34] Također treba pripomenuti da je majka Martina Šimića ("Milošuša") rođena u Grudama (u zaselku Miloši), gdje se također reducirao samoglasnik *a*.

[35] Prema sjećanju Mile Pandžić, rođene Šimić, razlike su u reduciranju samoglasnika (*a* ili *o*) bile uzrok svađa među učenicima iz zapadnih i istočnih drinovačkih zaselaka u dvadesetim godinama 20. stoljeća. Živjela je u blizini škole pa je to često viđala.

A. B. Šimić je počesto izostavljao h u Ranim pjesmama, ali ne toliko često koliko u Slobodnim stihovima i Preobraženjima: srvaše umjesto shrvaše (Na kućnom pragu), mlađane umjesto mlađahne (Žeteoci, Kosci), mlađanim umjesto mlađahnim (Ponoć), prnu umjesto prhnu (Ivanje), tijo umjesto tiho (Nedjelja, Mjeseca srpnja, Plavokosi suton), tisi umjesto tihi (Blagoslov žita), sane umjesto sahne (Bolesnica), sneni' umjesto snenih ili sanjivih (Susret). U tisi je došlo do neuobičajene sibilarizacije.

Zanimljive dijalektalne redukcije susreću se u riječima: plamom umjesto plamenom (Susret), plamne umjesto plamene (Bilo je nekoć) i kam umjesto kamen (Pri polasku).

Našu je posebnu pozornost izazvala riječ selskom jer smo očekivali seoskom (Susret). U početku smo mislili da to nije obilježje ni drinovačkog niti zapadnohercegovačkih govora, ali slušali smo nekoliko osoba koje su nam govorile o uporabi toga pridjeva u takvu obliku, u kojem fonem l nije zamijenjen fonemom o.

Teško nam je bilo odgonetnuti zašto je A. B. Šimić porabio priloge svađer (Na kućnom pragu) i sveđer (Chanson triste). Naime, jotacija i ispadanje suglasnika u tim prilozima nije uobičajena u zapadnohercegovačkim govorima, ali kad smo saznali za činjenice da je popriličan broj Drinovčana krajem 19. i početkom 20. stoljeća boravio otprilike pola godine u Nevesinju, zaključili smo da je mogao preuzeti te lekseme i u Drinovcima gdje je bilo zimsko boravište "nevesinjskih Drinovčana". Taj bismo zaključak mogli potkrijepiti i činjenicom da je u Drinovcima dugo vremena porabljen i prilog svuđer. Manje je vjerojatno da ga je prihvatio tijekom boravka u Mostaru.

Čarne oči (Zimska pjesma) umjesto crne oči povezujemo s hercegovačkim izgovorom imenice čađ, umjesto koje se kaže čar. Čaranje je u svezi s gatanjem crnookih Romkinja, pa se govorilo da je neka osoba učarana. Učarati je mogao netko, prema narodnoj predaji, tko je imao izrazito crne ("čarne") oči.

U Drinovcima su uobičajeni kraći oblici priloga: izmeđ umjesto između (Žeteoci), a također i kraći oblik ozgo umjesto odozgo (Tiha mahala, Pjesma jeseni). Gubi se t na početku zamjenica: ko umjesto tko (Žeteoci). Prijedlog kroza porabi se umjesto kroz.[36]

Fonemi n i lj zamjenjuju fonem nj: sanljivo umjesto sanjivo (Moj kraj; I. Mir) što se i danas može čuti u Drinovcima. Leksičko-fonološki dijalektizam pronašli smo i u glagolu pozivlje umjesto poziva (Seoski život). Fonem lj redovito se nalazi u dubljina (Utjeha očiju). Petar Skok tumači nastanak te riječi od komparativa dublji.[37] A. B. Šimić porabi vrlo često taj hercegovački

[36] Usp. M. Šimundić, n. d.

[37] Usp. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (knjiga prva), Zagreb, 1971., str. 450.

regionalizam, a nekima je toliko smetao da su ga nedopustivo isključili iz svih njegovih pjesama te zamijenili imenicom dubina.[38]

Fonem f u kafanica umjesto v (Sevdalinke) u izravnoj je svezi s turskim izgovorom riječi kahve (kava). U Drinovcima se početkom 20. stoljeća govorilo kafa i kafana kao i u cijeloj Hercegovini.

A. B. Šimić je izrazito bio uporan u pisanju m gdje se češće pisalo n: karamfili (Zimska pjesma). Takvu će pisanju ostati vjeran sve do kraja života. Lokalizam je lagacko (Čamac) uobičajen u drinovačkom govoru, ali može ga se naći i u drugim mjesnim govorima u Hercegovini. Zamjena fonema ć fonemom j u nojca (Čamac) i danas je aktualna u deminutivu noćca.

Moramo istaknuti na kraju pregleda leksičko-fonoloških lokalizama, regionalizama i dijalektizama u Ranim pjesmama da je iznimno zanimljivo prozodijsko obilježje u prezentu glagola gledati: glêdē umjesto gledaju (Idila). To je uobičajen oblik u Drinovcima s dugosilaznim naglaskom na prvom slogu i dužinom na drugome slogu.

Tvorbeni lokalizmi, regionalizmi i dijalektizmi u Ranim pjesmama

Tvorbeni lokalizmi, regionalizmi i dijalektizmi, tj. oni koji se tvorbenim sredstvima (prefiksom i sufiksom) razlikuju od standardnojezičnih leksema,[39] izrazito su česti u Ranim pjesmama. Budući da morfem za razliku od fonema ima značenje, redovito utječe i na ustrojstvo sadržaja teksta (pjesme).

Oslanjajući se na zavičajni (mjesni i regionalni) govor, A. B. Šimić neuobičajeno često porabi kratku množinu. Upravo zbog te bi se učestalosti moglo govoriti o izrazitoj pjesnikovoj vezanosti za svoj zavičajni govor u kojemu se rijetko porabila duga množina. U svakom slučaju za neke bi se oblike moglo reći da su gotovo zaboravljeni u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku: gaji umjesto gajevi (Zimska pjesma), gaje umjesto gajeve (Himnos, Ponoć), luge umjesto lugove (Le clair de lune, Lutanje), časi umjesto časovi (Veče ljubavi), puti umjesto putovi (Seoski život), vrsima umjesto vrhovima (Odmor uz pjevanje mladog vina), trsima umjesto trsovima (Odmor uz pjevanje mladog vina), zvuci umjesto zvukovi (Susret), hume umjesto humove (Odmor uz pjevanje mladog vina, Poljem se smiruju žita), jablanima umjesto jablanovima (Pod jablanima).

Za razliku od tih kratkih množina A. B. Šimić porabi dugu množinu u genitivu množine imenice kokošiju umjesto kokoši (Radost tišine), što je uobičajeno u

[38] Usp. A. B. Šimić, *Djela*, *1*, Zagreb, 1988. (prir. Nedjeljko Mihanović). O tome: Vlado Pandžić, *"Sređivanje" pjesnika*, Danas, Zagreb, 21. veljače 1989., 365, str. 34.–35.

[39] Usp. M. Samardžija, n. d., str. 37.

hercegovačkom govoru te pripada onim rijetkim dugim množinama imenica koje izrijekom zamjenjuju moguće kratke množine. Genitiv vilinskijeh umjesto vilinskih (Zimska pjesma), s nastavkom starih tvrdih osnova koje daju duži oblik, pretpostavljamo da je preuzeo na Širokom Brijegu ili iz hrvatskoga pjesništva 19. stoljeća.

Tvorbeni je dijalektizam instrumental plamom umjesto plamenom (Susret). Također su tvorbeni dijalektizmi i glagolski pridjevi radni s redukcijom vokala što smo već spominjali: došo umjesto došao (Na kućnom pragu), slazijo umjesto silazio (Susret), plako umjesto plakao (Nostalgija), usno umjesto usnuo (Vrtovi u dolu), sviko umjesto sviknuo (Chanson triste), darovo umjesto darovao (Smilje), otišo umjesto otišao (Smilje). Razumljivo je da su leksičko-fonološki dijalektizmi istodobno i tvorbeni kad je riječ o ispadanju i na kraju infinitiva: uhvatit umjesto uhvatiti (Glas iz daljine), razveselit umjesto razveseliti (Glas iz daljine), vodit umjesto voditi (Žeteoci), poljubit umjesto poljubiti (Djevojče), grijat umjesto grijati (Ivanje), glednut umjesto glednuti (Le clair de lune), vidjet umjesto vidjeti (Bule), šutjet umjesto šutjeti (Pri polasku), zatalasat umjesto zatalasati (Vesper), bit umjesto biti (Smilje) i dr.[40]

Česti su prezentski oblici: dariva umjesto daruje (Himnos), pjevuca umjesto pjevucka (Himnos), glede umjesto gledaju (Idila), mrije umjesto umire (Idila), mriju umjesto umiru (Ljetni nocturno). Istodobno je leksičko-fonološki i tvorbeni dijalektizam imperativ: uniđi (Na kućnom pragu) od zastarjelice unići.

Porabljen je futur prvi padnut će umjesto past će (Ivanje). Često je porabljen aorist, primjerice: oblik zamače umjesto zamaknu (Odmor uz pjevanje mladog vina). Prezent blagosilje porabljen je umjesto blagoslivlje (Blagoslov).

Česti su zavičajni prilozi: kadno umjesto kad (Kukuruzi), vazdan umjesto cjelodnevno (Tiha mahala), kakono umjesto kako (Pogledi) te posvema umjesto posve (Ljetni nocturno). Prijedlog sa umjesto s: sa brdom umjesto standardnoga s brdom (Susret) itd.[41]

Zavičajne sintaktičke osobitosti u Ranim pjesmama

Najteže je u pjesmama određivati zavičajne sintaktičke osobitosti premda nije nezanimljivo određivati obilježja Šimićeve poetske rečenice. Svakodnevno je isticao da mu je iznimno važna potpuna sloboda u književnom radu, a posebice u pjesmama gdje je rušio sva uobičajena načela pjesničkoga stvaranja. Neprekidno je zapravo ukazivao da mu je zavičajni govor zauvijek vrlo blizak i da

[40] Mira Menac-Mihalić, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Zagreb, 2005., str. 46.–47.
[41] Isto, str. 93.–94.

ga se kao umjetnik ne može odreći. Mnogi su isticali da je A. B. Šimić nastojao svoje stihove prilagoditi što više govorenom jeziku. Međutim, izdvajamo samo nekoliko primjera rečenica koje svojom strukturom podsjećaju na njegov zavičajni govor.

Sintaktičke osobitosti, sukladne Šimićevu zavičajnom govoru, nalaze se, primjerice, u stihu koji ima nestandardni redoslijed riječi, nedvojbeno sa specifičnom namjenom koju mu je pjesnik zadao:

Ali neće na me san da pada
(U krilu proljetne noći)

Sintaktička osobitost (i tvorbeni dijalektizam) nalazi se i u sljedećim stihovima s neobičnim redoslijedom riječi:

na grud majci da padnem, da joj kažem
riječ, što je skrivam u tom srcu svomu.
(Glas iz daljine)

U sintagmi dva oka vrana umjesto dva vrana oka (Septembar) nalazi se uobičajena inverzija u zavičajnom govoru A. B. Šimića. Neobična je u hrvatskom standardnom jeziku.

Česte su genitivne sintagme u Ranim pjesmama. Izostavljeni su prijedlozi ispred dativa, a to njegove stihove čini iznimno gipkim, dojmljivim i jezgrovitim.

Nenaglašene se riječi gotovo redovito nalaze iza prve naglašene riječi.[42] Primjerice:

Lijepo je tako: sunce sije...
(Mene boli)

Na zemlju joj pala kita ljubičica.
(Učiteljeva kćerka)

Sjajni mu se odraz bliješti na dnu vode.
(Kukuruzi)

[42] Isto, str. 102.–103.

Leksički i leksičko-semantički dijalektizmi u Ranim pjesmama

Izobilje se leksičkih i leksičko-semantičkih dijalektizama (lokalizama i regionalizama) nalazi u Ranim pjesmama A. B. Šimića. To je isticao u svojim feljtonima i kritikama, time se izrazito ponosio te najavljivao i jamčio da će zadržati najviši stupanj slobode u svom pjesničkom izražavanju.[43]

Imajući na umu temeljna leksikološka obilježja drinovačkog govora, možemo istaknuti da je A. B. Šimić porabio mnoštvo turcizama, tek nekoliko talijanizama, galicizama i grecizama, a također je u svoje pjesničko izražavanje uključivao mnoštvo zastarjelica (arhaizama) te regionalizama i dijalektizama koje nećemo razvrstavati zbog velikih zapreka u preciznom određivanju.

Turcizmi, obično stilogeni elementi,[44] u Ranim pjesmama svjedoče o razgovijetnom orijentalnom utjecaju na Šimićev zavičajni govor: gondže umjesto dječak i mladić (Na kućnom pragu, U krilu proljetne noći, Septembar), bašča i bašče umjesto vrt i vrtovi (Žeteoci, U krilu proljetne noći, Ivanje, Učiteljeva kćerka, Svijetlo jutro, Sevdalinke, Put u dolinu, Ponoć, Pri polasku), baščom umjesto vrtom (Ljetni nocturno), bašče umjesto vrtove (Bilo je nekoć, Pogledi), baščama umjesto vrtovima (Pjesma jeseni), handžara umjesto mača (Noć na jezeru), sahat umjesto sat (Vesper), pendžer umjesto prozor (U krilu proljetne noći, Nostalgija, Odmor uz pjevanje mladog vina, Mjeseca srpnja), đul umjesto ruža (Ivanje), đulistan umjesto ružičnjak (Ljetne večeri), divanu umjesto sijelu (Toplo popodne), lole u značenju veseli mladići (Sevdalinke), mesliđen umjesto bosiljak (Mjeseca srpnja), duvar umjesto zid (Bolesnica), hara umjesto pustoši ili razara (Septembar), ibrik u značenju posuda za vodu (Tiha mahala), ibrici u značenju posude za vodu (Sevdalinke), akšam u značenju večernja molitva (Tiha mahala, Sevdalinke), kara u značenju kritizira, prijeti (Tiha mahala), ćeman u značenju glazbala (Tiha mahala), sokak umjesto uličica (Le clair de lune, Tiha mahala, Sevdalinke), bule u značenju muslimanske žene (Bule, Jesen u polju), findžan u značenju šalica za kavu (Bule), šedrvan umjesto vodoskok (Bule), mahala umjesto zaselak ili gradska četvrt (Tiha mahala), džeferdar umjesto puška (Pjesma jeseni), babo umjesto otac (Pri polasku), kafanica umjesto kavanica (Sevdalinke), mejdani u značenju borbe, sukobi ili dvoboji (Pogledi) i dr. Bašča je najčešći turcizam u Ranim pjesmama A. B. Šimića.

[43] ***A. B. Šimić,* Proza. Sabrana djela, knjiga druga*, Zagreb, 1960., str. 51: "U nekim našim krajevima, kao u Hercegovini i u Primorju,* šipak *znači ono što u francuskom* la grenade*, u njemačkom* der Granatapfel *i u tom je značenju ta riječ upotrijebljena i u prijevodu Gideove priče* Povratak rasipnoga sina*, a ne u onom značenju u kojem se ona govori naprimjer u Zagrebu.Neki taj plod nazivlju (prema tuđim jezicima) i granatom, ali je na tom mjestu tu riječ bilo već stoga nemoguće upotrijebiti što bi je mogao tko krivo razumjeti ne pomislivši na plod prirode nego na onaj plod današnje zločinačke civilizacije. I to nije jedina riječ koja je od simbola života postala u naše doba simbol smrti.***

[44] Usp. K. Pranjić, n. d., str. 173.–183.

Nimalo neobično ako se ima na umu da je cijelo djetinjstvo proveo uz uzorno uređenu učiteljevu "bašču".[45]

Grecizam lijeri u značenju ljiljani (Zvona, Heba, Žeteoci) nije porabljen u drinovačkom govoru. Možda su ga jedino porabili franjevci ili učitelji koji su se brinuli o školskim vrtovima.

Zastarjelice nam je nešto teže odrediti jer neke postaju oživljenice u književnim tekstovima iako se podugo nisu porabile te su se mogle nazvati pasivnim leksikom. Svrstajemo ih zajedno kao lokalizme, regionalizme i dijalektizme jer nemamo dovoljno objektivnih dokaza za posebna izdvajanja: dva oka vrana u značenju dva crna oka (Septembar), nujnom u značenju tužnom (Zimska pjesma), nujno u značenju tužno (Na kućnom pragu), nujan u značenju sjetan (Glas iz daljine), talasi umjesto valovi (Noć na jezeru), sveđer u značenju svagda (Glas iz daljine), mileno u značenju milo (Na kućnom pragu), miri u značenju izlazi (Žeteoci), mome umjesto djevojke (Žeteoci), moma umjesto djevojka (Idila), slane umjesto leda ili mraza (Žeteoci), viri u značenju izviruje (Ivanje), ori u značenju odjekuje ili odliježe (Idila, Učiteljeva kćerka, S naših njiva), orila u značenju odlijegala (Nostalgija), ori se u značenju razliježe se (Hosana), raspuću u značenju križanje cesta (U krilu proljetne noći, Put u dolinu), sanak u značenju san (U krilu proljetne noći), bije u značenju udara (U krilu proljetne noći, Vesper), lahorak umjesto vjetrić (U krilu proljetne noći), lepira umjesto leptira (Glas iz daljine), zore umjesto sazrijevaju (Ivanje), potajice u značenju potajno ili skrivećke (Priča), dalja u značenju daljina (Priča), žaloba u značenju žalost (Septembar), neva u značenju nevjesta ili mladenka (Nedjelja), romoniti umjesto romoriti (Nedjelja), djevojče u značenju mlada djevojka (Lutanje, Djevojče), čar umjesto zanos (Učiteljeva kćerka, Aprilsko snatrenje u dubravi), bruj u značenju brujanje (Kukuruzi), goneta u značenju odgoneta ili razotkriva (Radost tišine), skrili umjesto smjesti ili uleti (Muzika kiše i krovova), vazdan umjesto cjelodnevno ili cijeli dan (Tiha mahala), dubljina umjesto dubina (Utjeha očiju), tanana umjesto tanka (Mene boli), hladnik umjesto hladovina ili zaklon od sunca (Nikad više...), klepke umjesto zvona (Put u dolinu), puteljak i puteljke umjesto staza ili staze (Put u dolinu), zgine u značenju nestane (Bilo je nekoć), slavče u značenju slavuj (Smilje), slavulji umjesto slavuji (Hosana), žalobno umjesto žalosno (Ljetne večeri), mališ umjesto malac ili mali dječak (Ljetne večeri), srdaca umjesto srca (Ponoć), sele umjesto sestra (Ponoć), seje umjesto sestre (Pogledi), boni umjesto bolni (Pod jesenjim suncem), bonik umjesto bolesnik (Mjeseca srpnja), bono umjesto bolno (Septembar), bone umjesto bolne ili tugaljive (Sevdalinke), runi umjesto pada (Mandolina), runi umjesto romori (Ljetne večeri), mlađanim umjesto mladim (Ponoć), mlađane

[45] Prema pričanju pjesnikove sestre Mile Pandžić, rođene Šimić.

umjesto mlade (Kosci), dub umjesto hrast (Svijetlo jutro), polu umjesto polovice (Radost tišine) itd.

Zaključci

Nakon raščlambe Ranih pjesama (1912.–1917.) – možemo bez dvojbe zaključiti da sadrže mnogobrojne lokalizme (lekseme koji su karakteristični za mjesni drinovački govor), regionalizme (lekseme koji su karakteristični za hercegovački govor ili govore) i dijalektizme (štokavske lekseme koji nisu ušli u leksik hrvatskog standardnog jezika). Na izvornicima tih pjesama A. B. Šimića te među različitim njegovim bilješkama zabilježeni su mnogi hercegovački leksemi, pa je potrebno istaknuti da je zavičajnom leksiku poklanjao veliku pozornost.[46] Duboko je mislio o jeziku i bio opčinjen jezikom, promišljao što je pjesniku jezik, a što je jezik onima koji nisu pjesnici. Očito se ponosio zavičajnim govorom, promicao ga i na svoj način slavio, pa ima velike zasluge za njegovo plodonosno unošenje u hrvatsko pjesništvo i očuvanje od zaborava.

Nigdje nije mogao naći podlogu ili potporu u početničkom umjetničkom stvaranju kao u drinovačkom govoru koji je slušao u djetinjstvu. Zasigurno je bio i pod utjecajem ostalih hercegovačkih govora tijekom školovanja na Širokom Brijegu i kratkoga boravka u Mostaru. U toj se životnoj dobi osobito pamte nepoznati leksemi i uočava neobično rječotvorje koje je itekako prisutno u Hercegovini.

Budući da smo već u uvodu jasno izložili tvrdnju o povelikoj zastupljenosti obilježja zavičajnog govora u Ranim pjesmama, koje ni autor A. B. Šimić nije dobro ocjenjivao, istraživanjem smo prikupili dovoljno objektivnih dokaza koji mogu potkrijepiti tu tvrdnju. Izdvajanjem i jezgrovitim objašnjavanjem lokalizama, regionalizama i dijalektizama dajemo i skroman prilog boljem razumijevanju tih pjesama koje ni književni kritičari ne časte izvrsnim ocjenama kao ostale njegove pjesme.

Djelomice smo pokazali važnost zavičajnoga govora (mjesnog ili drinovačkog i regionalnog ili hercegovačkog) za dojmljivost i umjetničku vrijednost Ranih pjesama. Uspoređivali smo pjesnikov osebujni jezik i onodobnu normu hrvatskoga jezika ne zaboravljajući da je pisao u razdoblju velike prekretnice u povijesti hrvatskoga naroda i povijesti hrvatskog književnog jezika.

Kratko je živio i stvarao, ali znakovito se vraćao zavičajnom govoru jer je prekid sa zavičajem očito smatrao opasnošću za svoje umjetničko stvaranje. Ljubav prema zavičajnom govoru ponajprije i ponajviše je udjelotvorio u svojim najslabijim pjesmama koje je njegov brat Stanislav Šimić naslovio kao Rane pjesme ili Rani stihovi. Međutim, bilo kakvo uklanjanje lokalizama, regionalizama i dijalektizama iz pjesama A. B. Šimića – kao što su činili,

[46] Zabilježio je neke zavičajne lekseme koje, nažalost, nije uspio uključiti u "planirane pjesme".

primjerice, Dragutin Tadijanović[47] i Nedjeljko Mihanović[48] – nedopustivo i protuzakonito je prema međunarodnim zakonima.[49]

Veliki ugled koji je hrvatski pjesnik Antun Branko Šimić stekao u Europi, pa i diljem svijeta, potiče sustavna istraživanja zavičajnoga govora u njegovim pjesmama. Naime, prevoditelji se nerijetko muče oko razumijevanja lokalizama, regionalizama i dijalektizama, a "šimićolozi" će im zasigurno pomoći – ostvarujući cjelovitije, zaokruženije i potkrjepljenije znanstvene radove od ovoga koji je upravo predstavljen (pročitan).

Mila Pandžić

[47] Antun Branko Šimić, *Pjesme* (ur. Dragutin Tadijanović), Zagreb, 1950.

[48] Antun Branko Šimić, *Djela: Sv. I: Pjesme, proza I.* (prir. Nedjeljko Mihanović), Zagreb, 1988. i 1998.

[49] Otužni "priređivački posao" Nedjeljka Mihanovića "svečano" je predstavljen na Šimićevim susretima u Drinovcima (1998.). Ostaje samo povijesna činjenica da je nekoliko kulturnih djelatnika htjelo prosvjedovati zbog izbacivanja "hercegovizama" iz pjesama A. B. Šimića, ali nije im bilo dopušteno jer je "priređivač" tada bio visoki dužnosnik Republike Hrvatske.

Literatura

Krešimir Bagić, Antun Branko Šimić i njegova Preobraženja, Glas Istre, Pula, 8. rujna 1995., str. 23.

Krešimir Bagić, Antun Branko Šimić: mogući portret pjesnika, Quorum, Zagreb, 1997., 4, str. 33.–47.

Josip Baotić, Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente, BHDZ, 1983., IV, str. 7–208.

Mladen Barbarić, Sjećanja na Antuna Branka Šimića, Kršni zavičaj, Drinovci, 1971., 2, str. 20.–22.

Dalibor Brozović, O Makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije, Makarski zbornik, Makarska, 1970., 1, str. 381.–405.

Dobriša Cesarić, O A. B. Šimiću, Književna republika, Zagreb, 1925., 7, str. 305.–311.

Katica Čorkalo, Autobiografski zapisi Antuna Branka Šimića, u: Zbornik Međunarodnoga stručnog i znanstvenog skupa o Antunu Branku Šimiću, Kijevo, 2005., str. 75.–96.

Radoslav Dodig, Hardomiljski govor, u: Hardomilje: prošlost, ljudi i običaji, Hardomilje, 1998., str. 105.–126.

Ekspresionizam i hrvatska književnost, posebno izdanje časopisa Kritika, sv. 3, Zagreb, 1969.

Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti (glavni urednik C. Milanja), Zagreb, 2002.

Aleksandar Flaker, Pitanja hrvatske avangarde, u: Izabrana djela, Zagreb, 1987.

Ivo Frangeš, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb – Ljubljana, 1987.

Vinko Grubišić, Neki talijanizmi u govoru zapadne Hercegovine, Hrvatska misao, Mostar, 2000., 15–16, str. 151–160.

Nikola Ivanišin, Fenomen književnog ekspresionizma, Zagreb, 1990.

Slaven Jurić, Šimićev slobodni stih – modernističko (p)osvajanje tradicije, u: Zbornik Međunarodnoga stručnog i znanstvenog skupa o Antunu Branku Šimiću, Kijevo, 2005., str. 37–60.

Ante Kadić, Malo sjećanja na Antu B. Šimića, Kršni zavičaj, Drinovci, 1973., 6, str. 70.–71.

Jure Kaštelan, Približavanje (Prologomena za liriku Antuna Branka Šimića), Razlog, Zagreb, 1970., 1, str. 11.–19.

Marko Kovačević, Duvanjski govor i njegove posebnosti, u: Duvanjski zbornik, Zagreb – Tomislavgrad, 2000., str. 493.–511.

Tomislav Ladan, Zoon graphicon, Sarajevo, 1962.

Josip Lisac, Hrvatska dijalektologija 1, Zagreb, 2003.

Vojislav Mataga, Romanizmi u neretvanskome govoru, Zagreb, 2003.

Mate Matas – Duje Šilović, Mali rječnik i opis običaja zagorskih sela, u: Zbornik o Zagori, 1995., 1, str. 133.–155.

Marijan Matković, O lirici Antuna Branka Šimića, u: Antun Branko Šimić, Pjesme, Zagreb, 1950., str. 127.–136.

Mira Menac-Mihalić, Dva moliškohrvatska rječnika, u: Hrvatski iseljenički zbornik 2002., Zagreb, 2001, str. 111.–119.

Mira Menac-Mihalić, Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj, Zagreb, 2005.

Mira Menac-Mihalić, Problemi izrade višedijalekatnoga frazeološkog rječnika, Filologija, Zagreb, 2002.–2003., 38/39, str. 49.–55.

Cvjetko Milanja, Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma, Zagreb, 2000.

Matej Milas, Današnji mostarski dijalekt, Rad, 1993., 153, str. 47.–99.

Nika Milićević, Božićna ćaskanja o A. B. Šimiću, Jugoslovenska pošta, Sarajevo, 1930., 187, str. 10.

Nikola Milićević, A. B. Šimić 2. V. 1925. - 2. V. 1955., Vjesnik, Zagreb, 1. V. 1955., 3160, str. 9.

Miloš Okuka, Govorne osobine stanovništva Drežnice, Glasnik, Sarajevo, 1983.–1984., 38, str. 63.–80.

Vlado Pandžić, A. B. Šimić – avangardni književni kritik (predgovor), u: Antun Branko Šimić, Proza I (prir. V. Pandžić), Matica hrvatska u Sarajevu i FMC Svjetlo riječi d.o.o. Sarajevo, Sarajevo, 2009., str. 5.–19.

Vlado Pandžić, Antun Branko Šimić: "Čuđenje u svijetu" ili jedan od najvećih hrvatskih pjesnika svih vremena (predgovor), u: Antun Branko Šimić, Pjesme (prir. V. Pandžić), Matica hrvatska u Sarajevu i FMC Svjetlo riječi d.o.o. Sarajevo, Sarajevo, 2009., str. 5.–24.

Vlado Pandžić, Borba za rukopise Antuna Branka Šimića, u: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa o hrvatskom književniku Antunu Branku Šimiću, Drinovci, 2008., str. 83.–106.

Vlado Pandžić, "Duhovno hajduštvo u jeziku" protiv "zloduha u kulturi" (predgovor), u: Stanislav Šimić – Vladimir Jurčić, Izabrana djela (prir. V. Pandžić), Matica hrvatska u Sarajevu i FMC Svjetlo riječi d.o.o. Sarajevo, Sarajevo, 2009., str. 7.–41.

Vlado Pandžić, Kronološki pregled života i književnog rada Antuna Branka Šimića, u: Zbornik radova i pjesama (Međunarodnoga stručnog i znanstvenog skupa o Antunu Branku Šimiću), Kijevo, 2005., str. 9.–15.

Vlado Pandžić, Nagovori i zagovori, Split, 2003.

Vlado Pandžić, Prilozi za hrvatsku povijest recepcije književnosti, Zagreb, 2004.

Vlado Pandžić, Produktivni avangardni kritik – usputni, neuspjeli pripovjedač (predgovor), u: Antun Branko Šimić, Proza II (prir. V. Pandžić), Matica hrvatska u Sarajevu i FMC Svjetlo riječi d.o.o. Sarajevo, Sarajevo, 2009., str. 5.–23.

Vlado Pandžić, Profesori i učenici, hrvatski pisci, Zagreb, 2001.

Vlado Pandžić, Recepcija djela braće Šimića: Antuna Branka i Stanislava Stanka, Split, 2011.

Vlado Pandžić, Školska razlikovna gramatika hercegovačkih Drinovaca (u rukopisu), Drinovci, 1968.

Asim Peco, Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine, Sarajevo, 1986.

Asim Peco, Književni jezik i narodni govori, Mostar, 1990.

Krystyna Pieniążek-Marković, Gotski grad, u: Zbornik Međunarodnoga stručnog i znanstvenog skupa o Antunu Branku Šimiću, Kijevo, 2005., str. 15.–26.

Krystyna Pieniążek-Marković, Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimića (prev. J. Nemeth-Jajić), Zagreb, 2000.

Krunoslav Pranjić, Jezikom i stilom kroza književnost, Zagreb, 1986.

Ivo Pranjković, Sintaktičko-semantičke osebujnosti Šimićevih Tijela, u: Zbornik Međunarodnoga stručnog i znanstvenog skupa o Antunu Branku Šimiću, Kijevo, 2005, str. 27–36.

Nikola Ramić, Livanjsko-duvanjski govorni tip, SDZ, 1999., XLVI, str. 263.–426.

Tomislav Sabljak, Na marginama poezije A. B. Šimića, Izraz, Sarajevo, 1958., 12, str. 623.–631.

Ivan Branko Šamija – Petar Ujević, Rječnik imotskoga govora, Zagreb, 2001.

Miroslav Šicel, Pregled novije hrvatske književnosti, Zagreb, 1971.

Antun Branko Šimić, Namjesto svih programa, Vijavica, Zagreb, 1917., 1, str. 1.

Antun Branko Šimić, Pjesme i proza (prir. J. Kaštelan), Zagreb, 1963.

Antun Branko Šimić, Preobraženja (prir. V. Pandžić), Split, 2005.

Antun Branko Šimić, Preobraženja i izabrane druge pjesme (prir. V. Pandžić), Zagreb, 2005.

Antun Branko Šimić, Sunce siromaha (prir. V. Pandžić), Vinkovci, 2005.

Stanislav Šimić, O redakciji "Izabranih pjesama" A. B. Šimića, Književnik, Zagreb, 1933., 10, str. 425.–428.

Stanislav Šimić, Pogovor o djelu A. B. Šimića, u: Antun Branko Šimić, Sabrana djela/Knjiga I/Poezija, Zagreb, 1960.

Stanislav Šimić, Zapis o životu, u: Antun Branko Šimić, Sabrana djela/Knjiga I/Poezija, Zagreb, 1960.

Mate Šimundić, Govor Imotske krajine i Bekije, Sarajevo, 1971.

Nikola Škrgić, Tin Ujević - atrakcija Zagreba, "Kralj boema" Tin Ujević o današnjoj literaturi i o poetskom stvaranju u svijetu, Pravda, Beograd, 1938., 12218, str. 5.

Radovan Vučković, Preobražaji i preobraženja (O Antunu Branku Šimiću), Sarajevo, 1969.

Stjepan Vukušić, Naglašavanje posavskoga govora prema zapadnom novoštokavskom naglašavanju (ikavaca), Filologija, Zagreb, 1982.–1983., str. 361.–380.

Viktor Žmegač, Težišta modernizma, Zagreb, 1986.

PROKLINJANJA U ROMANU IVANA RAOSA *PROSJACI I SINOVI*

Sažetak

U ovom smo radu iz Raosova romana *Prosjaci i sinovi* izvadili one retke u kojima se spominju proklinjanja te smo ga podijelili na nekoliko cjelina: 1. *Proklinjanja u kojima se spominje đavao; 2. Proklinjanja u kojima Kikaš zapovijeda svojima da kunu i proklinju; 3. Materina kletva; 4. Druge kletve i proklinjanja* i *5. Zaključak.*[1]

Ključne riječi: *proklinjanja, kletva, psovka, Ivan Raos, Prosjaci i sinovi.*

Uvod

Ovaj je rad objavljen u Zborniku radova i pjesama s 8. kijevskih književnih susreta koji su bili od 31. srpnja do 1. kolovoza 2009. godine, posvećenih Ivanu Raosu. Zbornik su uredili: Stipan Matoš, Mila Pandžić, Vlado Pandžić (I. dio) i Miroslav Mićanović (II. dio). Zbornik je izašao u Kijevu 2009. godine. S obzirom na to da je ovaj rad pisan i za širu javnost i s obzirom na to da je veliki hrvatski književnik Ivan Raos iz naših krajeva, ovdje ovaj rad želimo predočiti još jednom svima onima koji ga nisu imali prigodu pročitati u spomenutom Zborniku.

Prema definiciji kršćanske uljudbe kojoj pripadamo proklinjanja ili kletve su zazivanja nekog zla na se ili na druge, i to zazivanja zla – riječima[2]. Proklinjanje je grijeh protiv nekoliko Božjih zapovijedi, ponajvećma protiv 2. Božje zapovijedi koja na temelju Biblije u katekizmu glasi: „*Ne izusti imena Gospodina Boga svoga uzalud!*“[3] Međutim, proklinjanje ne mora uključivati u svakoj riječi ime Božje, ono može biti u pridavanju osobe koju se proklinje ili vragu ili nekoj drugoj tamnoj sili ili pak zazivanjem imena Božjeg ili svetaca da se određenoj

[1] Iza svakog retka je oznaka bilješke s numeriranom stranicom romana *Prosjaci i sinovi* iz kojega smo uzeli dotični tekst.

[2] Usp. ŠETKA, dr. o. Jeronim: *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje, Reprint, Split, 1976., str. 127. i 243.

[3] Usp. *Biblija*, Stari i Novi zavjet, Kršanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 58.

osobi dogodi neko zlo. U Hrvata je često proklinjanje, posebice u onih koji žive na jugu Domovine. Najčešće proklinjanje ima ispred riječi prokletstva uzvik *Da Bog da…! ili Dabogda…!* Ili pak *Proklet bio…*![4] Ponajčešće kad se i sama vraga uzima u usta, naš će narod kazati *Da Bog da te vrag odnio!* Ili ako pak nema ovog uzvika *Da Bog da te…!*, on se podrazumijeva na neki način pa se samo kaže - *vrag te odnio*! Proklinjanju oprečno stoji blagoslivljanje, prokletstvu blagoslov. Ova se dva pojma međusobno prožimaju. Tamo gdje je prokletstvo, tu se zaziva blagoslov da se prokletstvo uništi, a tamo gdje je blagoslov, nekako je prokletstvo blizu, jer zlo uz dobro uvijek ide i pokušava dobro ubiti.[5]

Nu, proklinjanja u Hrvata nisu uvijek sa zlom namjerom. Ona su često ili, bit ćemo slobodni kazati, najčešće plod navike. Iz čestih i nesvjesnih ponavljanja određenih riječi, tj. iz navike, ljudi kunu, zaklinju, proklinju i psuju. To su ljudske osobine. Ljudi, dakle, iz navike proklinju, a srce im je daleko od tih izgovorenih kletvi. Pa ako nasuprot tomu uzmemo da su to zapravo psovke koje u moralnom smislu jesu grijeh, ovdje onda stavljamo onu duboku misao da je samo Bog jedini bezgrješan. Svi ljudi su grješni i u svakom trenutku podložni grijehu.[6] No, ipak možemo ustvrditi da se u Raosovim Prosjacima i sinovima ne radi o grijehu proklinjanja i psovke, već ovdje treba najprije gledati na ambijent u kojem su se te kletve događale, na osobe koje su ih izgovarale i na težinu kletve. Može se također u spomenutom romanu pronaći doista teških kletvi iz srca usmjerenih k osobi koju se proklinje, jer je ta osoba „zaslužila" dotično prokletstvo.

Ponajviše prokletstvo u Raosovim *Prosjacima i sinovima* čovjeka natjera na smijeh. Njegova su proklinjanja, osim rijetkih iznimaka, komična i u prigodama dobro izrečena. Raos stavlja u usta psovku proklinjanja i don Pavlu, i starom Kikašu, i mladoj djevojci Vrtirepki, turskim velikašima, pa čak i djeci.

1. Proklinjanja u kojima se spominje *đavao*

Ovdje se doista može kazati kako se kod kletve u *Prosjacima i sinovima,* kad se radi o kletvama u kojima se spominje đavao, čovjek može slatko nasmijati. U *Prosjacima i sinovima* možemo iščitati da je kletva bila u upotrebi u svakodnevnom govoru. Ako imamo na umu da je čovjek, kako ga naziva veliki filozof M. Heidegger, biće jezika, onda je i kletva ili proklinjanje na neki način kod određenih ljudi znak sporazumijevanja. Ta kletva čini u određenoj sredini

[4] Proklinjanje se može pronaći i na samom početku Biblije na više mjesta, pa čak i iz usta Božjih gdje se proklinju Adam i Eva, zemlja i zmija. Usp. Isto, str. 2. i 3.

[5] Usp. Rječnik biblijske teologije, Prokletstvo, uredio Xavier Léon-Dufour, preveo Mate Križman, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969., str. 1011.-1015. i 54.-63.

[6] Usp. BEZIĆ, Živan: Kršćansko savršenstvo, IV. prošireno izdanje, Crkva na kamenu, Mostar, 1986., str. 152.

biće jezika, dakle sama čovjeka.[7] Na taj način Raos u ovom romanu opisuje kraj iz kojeg je i sam potekao. I danas se u tom kraju kune i proklinje, ne onako često kao prije, jer su ondašnje kletve danas zamijenile moderne psovke, koje kudikamo više paraju uši.

Evo tih kletvi ili pridavanja đavlu koje smo „iščupali" iz *Prosjaka i sinova*:

- Đava im u pretile guzice pregršt papra sabio![8]

- Neka cvrlje, pas im mater.[9]

- Stani! Ipak izostavi poganog ćaću i mater, nek ih vrag nosi.[10]

- Nek te šejtan nosi![11]

- A kakav bi to bez straha život bio, vrag ti u prkno vreću vruća luga nasuo![12]

- Slušaj, mali, vrag te od sise odbio, slušaj i muči kad stariji i prdi![13]

- Poprdo, kćeri grebena, diži se, đava ti lijenu guzicu o stanac kamen prilijepio.[14]

-Tada sam s tim Ivanom – zgodan momak, zgodni ga vrazi majci iz srca iščupali – tada sam se s njim, na svoju nevolju, dogovorila, da ću na put prema Vitini malčice zaostati, znaš, kod one osamljene kruške trnovače.[15]

-I još nadoveza, neka ide do đavola grebena turska pravda, koja na rič Marače-Obarače prava zdrava na kolac nabija.[16]

- Dobro. Nek ih đavo nosi![17]

- Brže, brže, vrag vam materi lug u prkno sasuo – obezumljeno dovikivaše Potrka tim prokletim balavim puževima koji su milili za hajducima kao za mrtvačkim nosilima.[18]

- Doj, bidnemu Kikošu, doj… - a onda se naglo trgnu spoznavši nevjestinu podvalu, uzmaha se štapićem i uzvika – moj paletun, moj paletun… dola bi mu ga, vrozi te za marendu izili… dola bi mu moj… Doj mu, doj mu svoga Mikota![19]

- Što ćemo u Čerinu, lijepi ti ga đavao odnio!?[20]

---

[7] HEIDEGGER, Martin: Bitak i vrijeme, Naprijed, Zagreb, 1985., str. 183.
[8] Str. 12.
[9] Str. 12.
[10] Str. 32.
[11] Str. 52.
[12] Str. 58.
[13] Str. 58.
[14] Str. 65.
[15] Str. 67.
[16] Str. 107.
[17] Str. 114.
[18] Str. 164.
[19] Str. 177.
[20] Str. 185.

- “Ako ste đavli pakleni, u ljudsku hranu useljeni, nek vas potare Otac Sin i Duh Sveti![21]

- Duzina te crnih vragova od Livna do Kupresa vitlala![22]

- Prokleti bili! Prokleti bili... Pošto bijes ne mogoste iskaliti na don Pavlu, iskaliste ga na vinu i jadnim, jadnim ovcama. Prokleti bili… i svi vam vrazi po duše dolazili.[23]

-O, đava ti sreću odnio…[24]

-Vrag te izija, onda poj spat sa šjor Đanom a ne sa mnom![25]

- Iš, lijepi vas vrag odnio![26]

- Iš, lijepi vas vrag odnio![27]

- Iš, lipi vas vrag odnio![28]

- Nisam se uželio naše lijepe pure, lijep ti je đava odnio. [29]

- Vrag te rogom u prkno… stade se Livoguza u pregršt smijati.[30]

- Muči, nevoljo moja bogolizna, đava ti jezik u menđele sabio – rebnu ga laktom oštroiglim žena mu Mila Škorinica. [31]

- Hajde s milim vragom, Božji buzdovane![32]

- A sad, nabiguzi i svežderi, srondajte se janjetu i žderite, svi vas vrazi žderali![33]

- „Lako je iz tuđih jaja pilića leći! On i ona stara kučka, svi ih đavli na ražnju vrtjeli, kožu nam do mesa oderaše, pa stoga i propadosmo…“[34]

-Vranj mi se – žene nikad ne govore vrag, grijeh je – vranj mi se dušom zametnuo ako valja jesti odveć mesa.[35]

- …njava vam pipitu na jezik nabacio, žderite i nažderite se…[36]

-Muč mali, vrag ti zube polomio, sve je od Boga, i ono njegovo i ovo naše. Antalago i Jokalago, sotone paklene, đavli vam dušu na ražnju, odgrnite žeru s donjeg kraja, zar ne vidite da će prisvedit![37]

---

[21] Str. 203.
[22] Str. 204.
[23] Str. 164.
[24] Str. 208.
[25] Str. 208.
[26] Str. 210.
[27] Str. 210.
[28] Str. 212.
[29] Str. 219.
[30] Str. 231.
[31] Str. 231.
[32] Str. 240.
[33] Str. 249.
[34] Str. 272.
[35] Str. 282.
[36] Str. 283.
[37] Str. 330–331.

- Lijepi skakavčići, baš lijepi, lijepi ti ih vrag odnio![38]

- Baš fijeno fijeni te đava odnio, tako ti je kad guju u njedrima… odjedared![39]

-„Đava ti se u poštelje popišao!“[40]

-I neka svi lijepi đavli Kekekovu ljuljavu pamet raznose i ono kržljavo tjelešce čereče…[41]

-Vrag ti jezik pregrizao! [42]

- A novi car i dalje ratuje, lijepi mu vrag ružnu pamet odnio![43]

- Svi te đavli u čorbi posrkali-zadivi se Stipina Bakrić.[44]

- Ne struži toliko, svi ti đavli želudac strugali.[45]

- Netko spomenu i Kineze, lijepi ti ih đava razroke odnio![46]

- Vrag ti pare![47]

- Čim se to šepiriš i pauniš, vrag ti budalasto srce za marendu na gradelama![48]

- Vrag ti korpu![49]

- Vrag ti pečenje![50]

- Svi te đavli u njoj silovali![51]

- Tako čestita žena razgovara s mužem, razgovara o svetim kućnim i svakidašnjim stvarima, a ne o frizerima, đava ti ih odnio, ili još gore, može biti, o pjevačima ili raketama na mjesec...[52] -...Što na „sok“ odmah zirkaš očima, puteni te đava putenu odnio...[53]

-Danas ti se kopa i pljevi po Njemačkoj, Americi, Australiji – a to nisu školjići već kontinenti lijepi ti ih đavo odnio.[54]

-Vrag ti puru i slaninu![55]

---

[38] Str. 335.
[39] Str. 336.
[40] Str. 340.
[41] Str. 401.
[42] Str. 443.
[43] Str. 449.
[44] Str. 469.
[45] Str. 472.
[46] Str. 488.
[47] Str. 551.
[48] Str. 561.
[49] Str. 561.
[50] Str. 565.
[51] Str. 565.
[52] Str. 570.
[53] Str. 570.
[54] Str. 580.
[55] Str. 581.

-Lijepi ti je đav' odnio![56] -Lijepi te đavo odnio, za koga si radio osim za sebe!?[57]

-Koji ćemo put sjesti i u merdžu, đavo ti ga odnio pa šišni do Brela, šibni do Splita, zaori do Dubrovnika...[58]

2. Kikaševa zapovijed – Kunite i proklinjite!

Cijelo jedno poglavlje u romanu *Prosjaci i sinovi* puno je proklinjanja. Kad je umro Škiljo iz Zagvozda, kad je i don Pavao otišao Bogu na istinu, tad je Kikaš bio potpuno razočaran jer pomalo nestaje starog dobrog svijeta, pa što u ljutnji, što u žalosti, zapovijeda svojim prosjacima da kunu i proklinju. I ovdje, premda je ljudskim ušima teško slušati kletve i proklinjanja, čovjek se može razveseliti, nasmijati. Kikaševa prosjačka družina s velikom lakoćom i gotovo savršeno pjeva, izgovara i recitira kletve. To je upravo plod navike, jezik kojim su se svakodnevno služile osobe Kikaševa vremena u njegovu zavičaju.[59] Sva ljudska bijeda, nevolja, siromaštvo i jad koji su proživljavale osobe koje opisuje Raos u ovom svom romanu nekako kroz jezik kletve i proklinjanja daju sebi oduška. Daju oduška svojoj duši. Ova proklinjanja nisu iz zle namjere, ona su navika, svakodnevica, razgovor, pa i šala, ono što Heidegger kaže sam čovjek.[60]

Evo tih, po Kikaševoj zapovijedi, kletvi:

- Stoga nemojte moliti, od molitve više pričešćenja nema, već odmah u kletvu! Prokletstvo je vazda rodnije od blagoslova, a strah pouzdaniji jatak od milosrđa.

Zemljo, otvori se! –zavapi Copac i prekri lice rukama.

- Kunite i proklinjite sve do devetog koljena. Proklinjite svim što vam na jezik padne, proklinjite u ojkanju i slovkanju, u vici i šapatu, u govoru i pjevuckanju, proklinjite kletvom tupom ko malj i onom u pjesmicu složenom, Cijeli su sutrašnji dan kleli i proklinjali oko Buškog Blata sve do Karlova Hana: „Kako ti meni, tako Bog tebi… Što meni uskratio, doktoru stostrukim vratio… Kost ti jedna drugu turala, za mjesto se gurala, mjesta ne nalazila… Ko Gavan vapio, ko rosa hlapio, golim po trnju gloginje mlatio… Popa dozivao, ćuk ti se odzivao, molitva ti kugi čobanica bila… Pšenicom ti nicalo, ljuljem ti klasalo; tele ti kravu iskalo, na vuka nabasalo; čedo ti ko suha oskoruša stasalo… Vino ustima prinosio, rasol pio; od svakog osim od ježa obraz krio… S kratkom

[56] Str. 588.
[57] Str. 589.
[58] Str. 591.
[59] Usp. HRKAĆ, Serafin: Filozofija II, Moralne navike, Pro manuscripto, Mostar, str. 22-23.
[60] Usp. HEIDEGGER, Martin: Bitak i vrijeme, Naprijed, Zagreb, 1985., str. 183.

žlicom iz plitke zdjele kusao, buseve razbusao, Ivanjdane u zla gospodara krčio, smrdeljušu prčio, s njom se srađao i s njom ko crkveni miš bogatu djecu rađao… Žito sijao, kukolj žeo; krumpir sadio, ljaljak vadio; sirkovom se mekinjom ko brašenicom sladio… Ušima gledao, očima slušao, jezikom za pogaču galebinu kušao; prstima govorio, koljenima hodio, slijepac te preko jame vodio… S mišem mačku lovio, ovcom vuka tovio, gdje zdrav bio, tu i obolio… Solju žeđ gasio, krastama se krasio, s đavlom dušu spasio! I hoćeš ako Bog da!"[61]

- Livoguza se pak u majke neke udavače do grla nakrkala pure s čvrljcima, a k tomu izmatala dvije bukare proso i grudu loja, sve zahvaljujući kletvi što joj odnekud, pitaj Boga kakav vrag na jezik nanese: „E, kćeri ti tri žute dlake na njoj proklasale!"[62]

Ai ći dan kjan, ai ći šan bian
Ći kuri tan lian, šemije curi lan.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
Roge van!
Teja ben dru,
džani ga, vodo, tu!

Vere me lule, dimni me trule,
Sesijat krule, drmnime sbule.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
Roge van!
Teja ben dru,
Džani ga, vatro, tu!

Si as ditta, citet pita, kenzul kita,
Maš makita, ćilibušita, sulamita.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
Roge van!
Teja ben dru
Džuni ga, šejtan tu!
Kikaševa pjesmica-kletva[63]

[61] Str. 232.
[62] Str. 233.
[63] Str. 255.

- Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan, roge van![64]

- Tvoja žena ne misli tako. Srce materino zna da kamen nije sam od sebe poletio, već da ga je netko zavaljao. A taj netko zove se Dainon, moj prvi prijatelj među vragovima. O tome ćeš se začas osvjedočiti kad navale vatra i voda![65]

– Kikaš uznese ruke k nebu, izdrelji oči i glas podiže dokle ga najviše mogaše podići – džino ga, vodo! Džani ga, vatro! Džuni ga…[66]

-Vrag odnio i krv![67]

- Šimun ne uspi ni zaustiti, a već se njegova – očajem izbezumljena žena – baci na koljena do nogu nemilosrdna starca, razmrsi kose, razdera jelek i uvele sise isturi:

Pogledaj ih, pa se sjeti onih koje si sam sisao! Njima te zaklinjem, ne da poštediš mene ni muža mojega, već one koji ih iscijediše, nevini su! Poštedi ih, zaklinjem te… - i stade ga zaklinjati i preklinjati svim što joj na pamet pade.[68]

-Prokleti bili![69]

-Neka crknu! Neka im jezik pobijeli od gladi i žeđi![70]

3. Materina kletva ili materino prokletstvo

Materina kletva je strašna i velika kad se radi o osobi koja je odrasla, kad se radi o sinu kojega proklinje, a koji je već u godinama. Razlikuje se majčina kletva prema djetetu, jer to nije kletva koja je iz namjere da se upravo djetetu dogodi ono što majka kaže. Majka koja dijete kune, mada je i to strašno čuti, ne misli ozbiljno, to je navika koju je samo ružno čuti. Njome se kore djeca koja nisu poslušna svojim roditeljima.

Međutim u Raosovu romanu *Prosjaci i sinovi* postoje proklinjanja koja izgovara stara majka, baba Anđuka svom sinu Jokašu. Te su kletve doista zastrašujuće i teško ih je čitati, a pogotovu slušati. U sljedećim retcima ih donosimo:

- Proklet bio, sine prvorođeni, proklet od sada dovijeka! Proklet poradi oskvrnuća oca svojega! Proklet poradi namjeravanog ubojstva sina svojega! Proklet poradi lude gramzljivosti svoje! Proklet poradi bezumne častohlepnosti

[64] Str. 236.
[65] Str. 255.
[66] Str. 255.
[67] Str. 238.
[68] Str. 238.
[69] Str. 242.
[70] Str. 264.

svoje! Proklet poradi nepametne pameti svoje! Proklet poradi zmijskog srca svojega! Prokleto ti bilo mlijeko materino…

- …kud hodio, trava ne nicala! Gdje legao, trnje izrastalo! Kad se umivao, pregrštima paklinu zahitao! Kad disao, sumpor udisao! Kad pišao, crna krv ti tekla! Na koju se stranu okrenuo, pakleno te zjalo zasjenilo! Iz svakog te busa pijan đavao zapahnjivao! Iz svakog ti oka ljuti poskok dušu ispijao!...[71]

4. Druge kletve i proklinjanja

Ostale kletve i proklinjanja u *Prosjacima i sinovima* su također šaljive. Ova su proklinjanja puna dosjetki, neke su kletve čak u obliku zaziva da se ne dogodi ono što se kune, pa se izgovara…*ne bio proklet*…!, …*crna ti zora ne bila*…!, …rđa te ne ubila…!, i sl. Kletvama se želi blagoslov, želi se dobro osobi kojoj su upućene. Neke su kletve ovdje čak nelogične, onaj tko ih izgovara, zna to veoma dobro, pa ih tako zdušno kazuje, a onaj tko ih sluša ne razmišljajući brzo preko tih riječi prođe, pa uopće ne zamijeti njihovu nelogičnost, kao npr. …*i ti ne vidio ko što ja vidim*…!, *na sva tri oslijepio ako sam tog čovjeka ikad vidio*…!, itd. Evo tih svakojakih kletvi koje smo stavili pod ovaj naslov:

– Antuka, jezik ti se skovrljio, slušaš li ti mene?![72]

– Što to činiš, jad te ne ubio, što učini![73]

– Onaj prokleti Sukrvica, za grob mu se ne znalo, ko što se i ne zna! A i vama pogan pogana, nazada se mnogi jada.[74]

-Dabogda i ti ne vidio kao što ja vidim![75]

-Proklet bio, proklet bio, prokleti berekine! Proklet! Proklet! Proklet![76]

– Kikaš uzdiže obje ruke iznad glave, ali da prokletstvo baš zasigurno ne padne, ne raširi palce.[77]

– Pregrizao jezik, dabogda! – prosikta Vrtirepka bijesno, ali tako tiho da ni samu sebe nije mogla čuti.[78]

-Prokleta da si lakoma lakomosti Kikaševa i kaljenje prekaljeno![79]

[71] Str. 265.
[72] Str. 13.
[73] Str. 14.
[74] Str. 29.
[75] Str. 39.
[76] Str. 39.
[77] Str. 39.
[78] Str. 41.
[79] Str. 62.

-Tabani vam u prkno prirasli, a prkno o stopicu! – više jaukaše nego proklinjaše.[80] -Kad u Zagvozd – crna ti zora ne bila – već na pol ure hoda, kano dim iz mokre slame, lelek iz Prodanove kuće.[81]

-Zdrav mi opet, ne bio proklet! Rukom ručio, srcem kučio, bačvu do novog mučio! S mladim spavao, sa starim večeravao, s ćoravim blago raskrštavao! Vazda pio, nikad se ne opio! Suh ti barut u rogu bio, tane ti oko pratilo, tuđe po brdu mlatilo! Što meni želio, to ti se vratilo![82]

-Proklet narod, daklem, prokleta zemlja, ali svaka tuđa dvaput je prokletija. Nu uza sve to naši momci odlaze i odlazit će sve više i više, jedan će drugog vabit, jedan drugom „šip-kartu" slati, i tako će, daklem, naš nevoljni narod rasturiti po svem svijetu, te ga poradi sitnog zemaljskog probitka još nevoljnijim učiniti.[83]

-…Eno im, pope! Pa nek sa svim tim na dno jame Dvovrate! I hoće!...[84]

-…Grlo mu s guzicom sraslo…[85]

-Kako naglo poče, onako i završi: -Svi vam Turci mater grebavali dok je đavli ko svetu Katu na kotaču rastezali, nećete samo te grebene škrinje upamtiti![86]

-Vrane vam u kapi vode možđane ispirale…[87]

-Dabogda mi ovim vratom zavrnuli…[88]

-Vrane ti mozak ispile![89]

-Od Potrkina učenja „ako više mene ne stoji" (predmet nad glavom) i „dabogda ovdje oslijepio" (tuckanja po koljenu), pa do „otac mi jutro ne dočekao" (a već odavno istrunuo) i „jedinica mi se Milava krumpirom zadavila."[90]

-Ma što govoriš, rđa te ne ubila![91]

-Na sva tri oslijepio ako sam tog čovjeka ikad vidio![92]

-Nareži pola kila pršuta i otčepi dvije boce dingača, homić ti stražnjicu začepio... da neharne prijatelje počastim![93]

-A čija li je ovo šivaća mašina? Moja, ne bilo je![94]

[80] Str. 164.
[81] Str. 205.
[82] Str. 218.
[83] Str. 227.
[84] Str. 276.
[85] Str. 283.
[86] Str. 354.
[87] Str. 395.
[88] Str. 404.
[89] Str. 426.
[90] Str. 456.
[91] Str. 486.
[92] Str. 558.
[93] Str. 560.
[94] Str. 562.

5. Zaključak

Rodna kuća Ivana Raosa u susjedstvu je sa župnim uredom župe Medov Dolac. Raos je odrastao u kući oca svoga po krvi i u kući don Pavla, svoga župnika. Kao mali dječak bio je više s don Pavlom, nego sa svojim ocem. Kod don Pavla upoznao je sve junake svoga romana, a mnogi prosjaci i njihovi sinovi bijahu župljani župe Medov Dolac. Skup glavnih likova upotpunjuje susjedna župa Zagvozd, što će po svetom rimokatoličkom običaju dovesti do razmirica, jer nisu iz "istoga tora". Svu dramatiku događanja proizvodi odnos Kikaša i Škilje iz Zagvozda.

Raos je iz don Pavlove kuće otišao u Gospin žalosni vrt (sjemenište u Splitu). Žalosni je zato što je tamo vidio koliko je smijeha bilo u biokovskom podneblju i nebu. Sve se to pomiješalo u mladiću koji je trebao donijeti životnu odluku. Uvidio je da više nisu njegovi ni Biokovo ni Gospin vrt, a na lice se navukao žalosni osmijeh koji ga je pratio do kraja životnih dana. Da bi se odužio svom djetinjstvu, Medovu Docu, don Pavlu, svojoj obitelji i "didu" Kikašu, Imotskoj krajini, on im u *Prosjacima i sinovima* faktografski bilježi život i daje ga „urbi et orbi" na uvid. Bez imalo sustezanja, uljepšavanja ili obzira: "Ne daj, Bože!" u romanu *Prosjaci i sinovi Raos* je dao „imotsku snagu", u likovima koje opisuje, u ozračju svoga zavičaja, u povijesti svoga kraja.[95]

Kletve i proklinjanja u *Prosjacima i sinovima*, jer je ovdje o tome na osobit način riječ, ne smijemo promatrati u strogome crkveno-etičnom i moralnom kontekstu. One su tu, zazvučat će paradoksalno, da bismo spomenutu etičnost očuvali. Ako netko priča u crkvi za vrijeme propovijedi, prokune ga se da ušuti, jer smeta svetu stvar. Ako netko krade, vara, živi kako ne treba, psuje ga se (i najvećim psovkama) da bi se popravio. Ili ga se proklinje, kao Vrtirepku, jer je bila nemoralna.

Tako bogati i raznoliki sadržaj proklinjanja u skladu je s dobrim poznavanjem vjerskih članaka i razlika koji su se u to vrijeme učili i bili jedino teorijsko poučavanje u vjerskim istinama. U kontekstu rečenog treba gledati i praznovjerja, kako don Pavlova, tako i njegovih ovčica. Sve je to služilo samo jednoj svrsi: Spasu, i to ne bilo kakvom, već vječnom! I to je činjeno skroz ozbiljno, tako ozbiljno, da te ponekad i uši zabole od širine i dubine kletvi, proklinjanja i psovki.

Odmah nakon objelodanjivanja romana svi su bili osupnuti psovkom i blasfemijom, kako Raosovi zemljaci, Medovljani i cijela Imotska krajina, tako i čuvari crkvenih svetinja. "Osramotio nas!", bio je zajednički zaključak.

---

[95] Usp. HORVATIĆ, Dubravko: *Imotska krajina u hrvatskoj književnosti*, Čuvari baštine, Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa Franjevačkoga samostana u grad Imotski, Imotski, 1989., str.258.

Snimljenu je televizijsku seriju komunistički depresivni sustav bunkerirao, pa je bila i zabranjena, jer su je nazivali "nemoralnom".

Nu, što je vrijeme odmicalo, ljudi su polako uviđali da to i nije psovka, da to u biti i nisu kletve niti proklinjanja koja žele prokletstvo, već suprotno. Na završetku romana to se izrijekom i potkrjepljuje starim retoričkim pitanjem: „Ako nema Boga, čemu onda i čovjek?". Intelektualna razina pastira i njegova stada djelovala je iz svoje mogućnosti i svoga podneblja, i to je samo to. Veličina svega toga bijaše u ustrajnosti đaka Ivana da to sve zapamti i lijepo popiše, a Raos je to učinio na maestralan način. Toliko dobro da se ni mrtav nije htio odvojiti od svoga don Pavla i od njegova stada, od svojih predaka. Grob mu je na istom mjestu gdje je kao dijete – sve to što je u romanu napisao – usisao poput spužve te obilato svima nama iscijedio na stol da gledamo i u tome tražimo svu čar života ljudi prepuštenih Biokovu, neimaštini, ledovima i žegama, vukojarcima, dektivama, vampirima, neslozi, svađama, prosjačenju i življenju u okolnostima za koje je imao vrlo težak izraz. I tu se moglo samo do Boga i do neba. Ne iz neke lažnosti koje u drugim romanima i povjesnicama imamo napretek, ali nikamo nismo stigli.

Raos je sa svojim don Pavlom i svojim Kikašem i svim šćapima po molitvi svojih kletvi i proklinjanja zasigurno u zaslužnoj i Božjoj "vičnosti".

Mario Bušić

Literatura

Raos, Ivan: *Prosjaci i sinovi*, priredila Ana Lederer, Matica hrvatska, Zagreb, 2004.

Šetka, dr. o. Jeronim: *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izmijenjeno, popravljeno i upotpunjeno izdanje, Reprint, Split, 1976.

Biblija, Stari i Novi zavjet, Kršanska sadašnjost, Zagreb, 1987.

Heidegger, Martin: *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1985.

Bezić, Živan: *Kršćansko savršenstvo*, IV. prošireno izdanje, Crkva na kamenu, Mostar, 1986.

Hrkać, Serafin: Filozofija II, Pro manuscripto, Mostar.

Čuvari baštine, Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa Franjevačkoga samostana u grad Imotski, Imotski, 1989.

Rječnik biblijske teologije, uredio: Xavier Léon-Dufour, preveo: Mate Križman, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969.

Kutleša, fra Silvestar: Život i običaji u Imockoj Krajini, Matica hrvatska Imotski i HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, Imotski i Split, 1997.

Sažetak

In dieser Abhandlung haben wir aus dem Roman “Bettler und Söhne” von Ivan Raos insbesondere denjenigen Passagen unsere Aufmerksamkeit gewidmet, in denen die stark betonten Fluchformen zum Ausdruck kommen. Sie wurden folgendermassen gegliedert: 1. Die Fluchausdrücke, in denen der Taufel erwähnt wird! 2. Das Verfluchen, wo Kikas den Seinigen anbefehlt, zu fluchen! 3. Der Fluch der Mutter 4. Andere Fluchformen und Beschwörungen! 5. Zusammenfassung

Wörter von Bedeutung: Beschwören, Fluchen, Schimpfen, Ivan Raos, “Bettler und Söhne”

IGROKAZ

FRA ANTE MARIĆ
Božić bez sina.....221

BOŽIĆ BEZ SINA

(drama)

Lica:
A.B. Šimić
Ilija Jakovljević, prijatelj i pisac
Martin, otac
Vida, majka
Ruža, susjeda
Ina, bolničarka
Fratar

(Scena se odvija u dnevnom boravku obične seoske kuće. Na zidu su sv. slika i križ. Tu je i ležaljka koja će se koristiti u onim slikama čija se radnja odvija u bolnici na Zelengaju u Zagrebu u kojoj leži Branko nasmrt bolestan. U sobi je stol s dvije do tri stolice.)

Majka : (Duboka je noć. Žena u crnini s crnim rupcem na glavi tiho uz zapaljenu svijeću moli. Molitvu čuje i publika.) Divice Marijo, moja nebeska majko, molim ti se iz dna svoje rastužene duše za svoga sina, moga Antu. Čujem, jadna, da je nasmrt bolestan, da mu nema spasa, da su i likari od njeg digli ruke, da skončava u nekoj kužnoj bolnici u Zagrebu. Moj najdraži, najmiliji sin, moj Ante. O, Gospe moja, tako mu je drago bilo ko ditetu mirovati u mom krilu. Svu bi me izljubio, stisnuo svojim mršavim ručicama, i onim svojim nebeski plavim očima pogledao iz dubine svoji očni duplji. A u njegovin je očima bilo toliko ljubavi i straha. *Mama, ne daj da ja ikada umrem, mene je strah smrti.*

Ja bi mu rekla: *Ne boj se, sine moj, nećeš ti nikada umrit*. Ali je već nejak bio jako pametno dite. *A kako su onda od grle umrile naše dvi seke, naše Anđe, bile su tek rođene*. I, onda bi mu morala pričati priče da bi ga smetnula, da bi tako u mom krilu zaspa.

(Ustaje se, jer je dotad klečala na podu, sjeda za stol i nalakćena na ruke gleda u neku zamišljenu točku.) Srce mi se cipalo kad je iz naše drinovačke škole poša na Široki Brig. Ćaća je bija ponosan, a Ante je samo tih dana šutio.

I još više vrimena provodio u mom krilu. Nikada neću zaboravit kako se, kad je već otiša niz testu, vratija i pa mi u zagrljaj:

Nemoj plakati, majko, ja ću se brzo vratiti ...

Tog je dana otiša i više mi se zaprave nikada nije vratija. Odnija mi ga život zauvik, i evo sada mi umire u bilom svitu, daleko od svoje kuće, daleko od svoje majke ...

Otac: (Ustaje iz kreveta u drugoj sobi i ulazi u dugim bijelim gaćama, stavlja kapu na glavu i gleda u svoju džepnu uru.) Vide, živoga ti klaka, vidiš li ti, ženo, koja su doba?! I ti tako iz noći u noć. Polazi der spavat, ja to više ne mogu trpit!

Majka: (Brzo se i ustrašeno ustaje, pognute glave odgovara i odlazi sa scene.) Oću, moj Martine, oću. Odo ja spavat!

Otac : Dosta je meni našeg Ante. Ništa nije tija uradit što san ja zamislija. A sve san lipo bija uredija. Ajde, uteka je s Briga. Neće mu se bit pratar, pa u redu. Otiša je u Mostar pa ni tu nije sastavija dugo i završi u Vinkovcima. A unda u Zagreb. Kad san mislija da će skončat to škole, položit veliku maturu, otić za advokata, bit činovnik i ubirat lipu plaću, on sve napusti, poče pisat neke bulaskerije, posvađa se s kim je god stiga, i još se spandža s nekon Slavonkom, što ti ga ja znan. E, takom gelibteru nema ni dinara. Nema, to san mu reka, pa nek on izvoli od svog pisanja sebe ranit i uzdržavat. I neće mene Vida slomit, nećeš Tomasuša, živoga mi klaka! Znan ja njezinu žensku pulitiku. Ona nikad ne kaže što bi tila, već cili život: *Oću moj, Martine ... Oću moj, Martine* ... Oćeš da i nećeš, ne da Martin para na luftiguze. Da san ja dava pare na glupost ne bi ima što imam, ne bi radija što radin. Ne bi meni kumovi bili Petar Kordić i Jakov Anić. A, živca ti živca! Triba, moj brte, u životu znat, a ne ko moj Ante. Eto što si na kraju uvatija.

Nu, ja ne virujem da je njemu tako opako, on samo ko i mater, da mu je se dočepat moji pinezi. A i vas je na nju i samo nju voli. Jes mi najstariji, ali me nikad nije volija, on me se samo boji ... I da ima turbekulozu, moj sin da ima sušicu, a nu mene. Vika san ja, Ante, ajde u pratre, bit će ti dobro i po dušu i po tilo. On jok. Ajde unda Ante u advokate. On jok. On ode, klaka ti živa, u pisnike. E, pivaj sad moj Ante, pivaj, a Martin ode spavat! (Puhnu što može i ugasi svijeću, te napusti scenu.)

Prizor iz bolnice

Ante : (Leži u postelji s uzglavljem. Mršav i ispaćen, čita neku knjigu, oko njega su novine i knjige, čaša s vodom, noćni stolić s nekim lijekovima.)

Ja nisam Gustava vrijeđao, ja sam samo odgovorio i to veoma usrdnim i lijepim tonom, a ne mogu mu oprostiti što mi predbacuje netolerantnost, da ne kažem onako kako i on, da sam Dinarid, Hercegovac prokleti, volim samo ono što je iz Hercegovine i s juga, gangu, debela i crvena brkata lica svojih zaostalih zemljaka ...

(Na scenu ulazi bolničarka Ina u kuti. Staje kraj kreveta, naklanja se prema Anti pa prema publici, oboje se smiju, a ona počinje recitirati pjesmu Ljubav.)

Ina: **Ljubav**

Ugasli smo žutu lampu ...

Ante: Ne, pogreška, ne *ugasli,* već *zgasnuli smo.* (Prope se Ante s kreveta.) I odakle ti uopće to ?

Ina: (Vadi papirić iz džepa svoje kute. Bio je zgužvan, ali ga je ona lijepo izravnala.) Čisteći ispod tvoga kreveta našla sam ga zgužvanog pa sam si uzela slobode i prisvojila ga jer si ga ti ionako bio, očito u ljutnji i nezadovoljan, odbacio.

Ante: Ali sam pjesmu nešto prepravio, eto baš tu riječ, tu prvu riječ, i imam je cijelu ...

Ina: Slušaj ti sad lijepo mene i ne prekidaj me. Dakle, (Ponovno se nakloni kao i prije i počne.)

LJUBAV
Zgasnuli smo (Daje glasom do znanja da je uvažila ispravak.) žutu lampu

Plavi plašt je pao oko tvoga tijela
vani šume oblaci i stabla
vani lete bijela teška krila

Moje tijelo ispruženo podno tvojih nogu

Moje ruke svijaju se žude mole

Draga, neka tvoje teške kose
kroz noć
zavijore, zavijore

Kroz noć
kose moje drage duboko šumore
kao more

(Jedan je trenutak šutnja, onda zaplješću oboje.) Lijepa ti je pjesma, a reci mi imaš li ti nekoga koga voliš?!

Ante: A zašto me to pitaš?

Ina: Pa, ove su tvoje riječi u pjesmi pune ljubavi, ali ... ne neke, znaš na što mislim ... one su pune prave ljubavi. U njima sam čula noć da diše, čula sam more šumoriti, u njima ...

Ante: U njima si osjetila sebe, u njima si bila u svom djetinjstvu, na svom poznatom mjestu gdje si se igrala, na svom jezeru, u svojoj gori i u svome polju, u njima si čula šum moje Hercegovine, zemlje najprekrasnijih noći, s mirijadama zvijezda i zemlje najsvjetlijega sunca. U njima si osjetila toplinu majčinog zagrljaja ...

Ina: A umalo i ja nisam bacila ovaj papirić, i Bogu hvala, moja ženska radoznalost: samo da povirim kome je to Ante pisao, a ono me tako uhvatilo da sam je naučila napamet. Ti si, Ante, pjesnik, veliki pjesnik.

Ante: Ina, ja sam bolestan čovjek. Ja skoro umirem ...

Ina: Ne, ne pričaj gluposti, ti si se udebljao nekoliko kilograma, liječnik veli da ti je puno bolje ...

Ante: Ja sam sam na kraju puta, ja u sebi nemam snage, ni u tijelu ni u duši, mene je sve napustilo. I Bog me napustio, digao je od mene ruke ...

Ina: Ja sam te zatekla da mu se moliš. Ti si meni vratio vjeru u Boga. Kad se samo sjetim kako si bio utonuo u molitvu, kao da ga vidiš, kao da je s tobom do uzglavlja tvoje postelje ... To nikada neću zaboraviti, to je bila najljepša molitva ...

Ante: To sam se sigurno s njim nešto svađao. Ja Bogu mnogo toga prigovorim. Znaš, Ina, meni je Bog nešto posebno. Ja se sjećam svoga djetinjstva. Uvijek sam gledao našu prelijepu crkvu, svu od kamena. Ja i naša crkva smo skoro vršnjaci. Iz nje je uvijek dopirala božanska pjesma, gugut nečeg dražesnog. U zore i sutone s nje je zvonilo zvono. I o podne. Ljudi su pozdravljali Zdravamarije. Bog mi je majka, moja se majka sva pretvarala u sklopljene ruke. Žao mi je bilo kad sam morao otići iz svog sela, iz Drinovaca. Bojao sam se hoće li i dragi Bog iz moje crkve poći sa mnom. Hoću li poput svoje majke moći stati pred svojim Bogom sa sklopljenim rukama, reći mu da ga volim i znati da on mene voli ...

Ina: I, je li pošao, jeste li se družili?

Ante: Ti se šališ, a meni, bome, nije do šale bilo. Pomislio sam u svom pubertetu i ono u godinama kad sam postajao mladić, što će meni Bog, to je umotvorina našeg župnika, fratara na Širokom Brijegu, fra Smoljanova i fra

Didakova, to je neukost moje majke. I kad bih osjetio da uz mene nije, ja bih mu se duboko ispričavao, molio ga da se vrati, Bog moje majke, mojih fratara, moje Hercegovine. Obećavao sam mu sve; da ga neću više tražiti mišlju, da se neću s njim hrvati, da ću mu biti najbolji i najvjerniji prijatelj ...

Ina: Vi ste, to je meni već odavna jasno, veliki prijatelji. I Ti ne možeš bez Njega, i On te neće napustiti, i zato ti ne vjerujem da si sam. A, reci mi gdje ćeš našem dragom Bogu proslaviti rođendan?

Ante: *Ja umrijet ću, Brijeg se neće maći, ta plava skamenjena vječnost ...* to je jedna meni draga pjesma o mom Širokom Brijegu. On je k'o šutnja težak, na njemu žive ljudi, a pod njim teče voda. Ina, jednom ću te odvesti na Široki ...

Ina : Pusti sad Hercegovinu kraju, i Široki Brijeg, pitala sam te, gdje ćeš slaviti Božić?

Ante: Ah, da, Božić. Slavit ću ga hladan u hladnom grobu, na Mirogoju ...

Ina: Ti si nepopravljiv, da znaš. I ja ću ti reći gdje ćeš slaviti Božić. U svojim Drinovcima, da te probudi zvono iz djetinjstva, da piješ majčinu toplu bijelu kavu, da kitiš s Jerkom i Stanislovom jelku i da dobiješ punu veliku grotulju suvih smokava i oskoruša ...

Ante: Ti mene samo ismijavaš, o tome sam ti već pričao. Da, sve će biti tako. I da znaš bit ću polaznik, po cijelom selu, prvi ću ranom zorom, prije pivaca zakucati na svaka vrata, preletjeti Malim poljem, svim skladima Boljave, pretvoriti se u maglu nad Krenicom, doviknuti Vrbini, Svetigori iznad Sovića. I kad susretnem sve te ljude, i one danas žive i one Što su već umrli, podići ću u ruci drvenu bukaru okićenu hrvatskom trobojnicom punu rujna vina i nazdraviti: *Na dobro Van doša Božić i sveto porođenje Isusovo!*

I s tobom Bog da zajedno, svi će uglas. I živi i mrtvi. Samo će Gavan, sav ljutit, onako usput promrmljati i misliti samo na svoje dukate.

Ina: Ante, uzmi svoje lijekove, sad će skoro i objed. Evo tu pisma za tebe. (Poče odlaziti, pa u hodu upita.) I, ništa mi ne kažeš, smijem li čitati i napamet učiti tvoje pjesme?

Ante: Pjesnici su čuđenje u svijetu ... (zaokupljen je otvaranjem tek pristiglog pisma tako da uopće nije odgovorio na upit te je Ina samo odmahnula rukom i napustila scenu.)

Prizor iz rodne kuće u Drinovcima

Otac: (Slaže novčanice po veličini, zapisuje neke brojke, zbraja. Konačno slaže sve u mali drveni kovčežić, zaključava i ključ smješta u džep svoga kaputa.

U kutu sjedi majka i moli krunicu.) Vide, živoga ti klaka, šta više romindžaš. Tvoja je molitva i Bogu dodijala! (Gleda je polusrdito.) Danas je od Ante stiglo pismo... (Uzima pismo u ruke, a majka ustaje i prima ga te ga gleda kao da u njemu vidi svoga sina, svog miljenika. Ljubi pismo.)

Majka: Martine, molim te, pročitaj mi da čujen kako je moj Ante ...

Otac: Vide, dobro je, odlično. (Zajedljivo.) Da kako bi bija drukčije dok traži para ... Nu, vire ti, svak bi danas ploča ispod mrtvi kobila. I ja bi para. Pare triba krvavo zaradit. Dan- noć dumat kako do nji doć. Svak bi tija bit Petar Kordić, Jakov Anić, Martin Šimić, a ne bi tija radit, ne bi tija po vazdan vrtit da se para izbije ... (Odmahuje rukom, pljune u prste, rastvori pismo i počne čitati.)

Dragi moji, ja sam u bolnici. Liječnici mi govore da će biti bolje. Ovamo je već zima zakoračila velikim korakom. Hladnoća steže. To za mene nije dobro. Preporučuju mi iz moje bolnice da pođem u sanatorij u Dubrovnik ili Cavtat, ali da dio novca za lječilište treba unaprijed uplatiti. Meni su neke izdavačke kuće po Zagrebu i Vinkovcima i neki ljudi dužni novca, pa te, oče, molim da mi daš pozajmnicu kako bih rečeno mogao uplatiti, a ja ću ti to onda vratiti...

(Prekida čitanje pisma te zajedljivo ubacuje gledajući u svoju ženu.) A ti ćeš mi vratit, velika je vira u tom tvom vraćanju, moj pisniče ...

Majka: Čitaj, molim te, čitaj dalje ...

Otac: *Kako ste vi doma? Kako je majka, je li dobrog zdravlja, nek se pazi prehlada. Oče nemoj previše raditi* E, ti me nećeš svitovat i gotovo. *Evo se primiče Božić, ako ikako mognem volio bih ga s Vama proslavit ... Majko, najljepše je uz tebe biti za Božić. S tobom iz tople sobe gledati u naše vedro hercegovačko nebo puno zvijezda. Sjećaš se kako si mi među tim zvijezdama u Badnjoj noći pokazivala raspjevane anđele. Ja ih nisam mogao vidjeti, ali kad sam pogledao u tvoj pogled, vidio sam da ih ti vidiš, pa sam i sam vjerovao i pjesmu čuo*. Bože moj, o čen on naklapa. Ja tebi kažen da naš Ante nije pri svojoj. *Jerko su i Stanislav dobro, i oni nešto govore da bi za Božić svi bili skupa za svićom. Voli vas vaš sin Ante. P. S.* (Ljutito.) I opet pričvršćuje za pare. (Maše otac ljutito glavom i posprema pismo. Uto se čuje kucanje.) Naprid, ko je? (Vida ustaje da bi otvorila vrata.)

Majka: O, to si ti, moja Ruže. Kako si, koje te dobro vodi? Ajde, sidi.

Ruža: Kakvo dobro, moja Vide? Ko ti je ovi ratni i gladni godina vidija dobro? (Odgovara sredovječna žena, siromašno obučena i sva u crnini. Pruža ruku Martinu, a on je preko volje prihvaća.) Kako ti, moj Martine?!

Otac: Ja, Ruže, dobro. A šta tebi vali?! Ilija veli da se i od motike i pluga more živit i da nije pogrišija što nije privatija moju ponudu da ide radit na testi. Dvoje ti je dice Didak uzeja za Slavoniju, i šta oćeš?!

Majka: Ruže, sidi! Martine, molin te pusti jadnu ženu i ne udaraj joj na muke, ta dosta joj je i njezina jada.

Otac: Neka vas, pa kukajte jedna drugoj, a ja odo, eno mene ljudi čekaju prid krčmom. (Odlazi.)

Majka: Ruže, donit ću iz naćava lipa šenična kruva, imam i mlada sira, samo se malo strpi, eto me odma. (Izlazi žurno da bi pogostila svoju susjedu i prijateljicu.)

Ruža: E, moj Martine, lako je iz dobra o dobru govoriti. Nije moj Ilija od dragosti odbija posa, ta više bi ga zaleglo noćenje, odlaženje i dolaženje vego mu je nadnica ponuđena. A moj Ante i Jure, moji jadni miši, ko da bi ji jadna majka pustila u Slavoniju da ji je sama mogla ranit. Ta od gladi je umra moj Ilija jer nije ima čime platit ni komad kruva, a tako je bio pametan i dobro učija. (Ulazi majka, a Ruža briše pregačomom suze.) Kako ti, moja,Vide?! Čuješ li išta za svoga Antu? On su i moj Ilija bili najbolji prijatelji. Kakvo mi je samo pismo posla nakon njegove smrti ...

Majka: Danas je stiglo od njega pismo. Veli da likari kažu da je dobro, i da triba u toplije krajeve i da bi za Božić bija s nami ...

Ruža: Vide moja, i meni je moj Ilija uvik lipše pisa vego što je bilo. Ja san mislila sve da će bit dobro, a ono odjednom ... Ja ništa dobro nisam čula ni za tvoga Antu. Kažu da je jako oslabija, svi ti o tome govore. Nagovori Martina da više o njem povede računa ... (Uto ponovno bane u sobu otac.)

Otac: A živca ti, živca ... Vas dvi ovdin raspredate Markove konake, a tebi se, Ruže, čoviku radi o životu. Eno, vele da su se konji zblanuli, da su ga smotali pod kola i da je na Krenici više mrtav vego živ. I pratar je doli odletija, a ti ovdin ...

Ruža: Ajme meni kukavici, tužna ti san i žalosna, Ilija moj, još nam je to tribalo! (Nestaje s pozornice, a za njom izlazi Vida noseći u zavežljaju kruh i sir.)

Majka: Jadna moja sirotice, svašta ti će na tebe. Bože, ima li ikakve nade za ovu bidu što ovin jadnin životon oda?! (Sjeda za stol, u rukama joj zavežljaj, stavlja ga na stol, klone glavom među ruke i nakon nekog vremena opet uzima krunicu u ruke. Martin je već izišao.)

Prizor iz bolnice

Ina: (Kao i prije, Ante je u krevetu, još mu je teže, a Ina kaziva jednu od njegovih pjesama.) Zašto si toliko pisao o bijedi i siromasima? Ne znam

da je itko uopće tako duboko poronio u bijedu siromašnih, napuštenih, obespravljenih...

Ante: I onda kukavički zašutio, ništa im kao rješenje nisam ponudio ...

Ina: Ante, to nije kukavičluk, to je iskrenost ...

Ante: To je za mene kukavičluk, jer što god sam htio smisliti kao rješenje, već je to netko drugi nudio, i uvijek je to bila prijevara ...

Ina: Zato je najbolje rješenje bila šutnja. Šutnja koja je u biti jedan krik, krik do neba, do dragoga Boga, krik do u dno duše tih jadnih što su našli mjesto u tvojoj pjesmi ...

Ante: Ako im nisam ponudio rješenje, ja sam ih samo ponizio, ja sam samo rekao da jesu, da postoje ...

Ina: Bože, Ante, pa zar to nije veličanstveno?! Reći nekome da jest, da postoji, to je božanski. To me podsjeti na ime starozavjetnoga Boga, Jahve, Onaj Koji Jest ...

Ante: Ina, ti mene kušaš tješiti ... Da samo sa mnom dođeš u moje selo, u moju Hercegovinu. Ina, dolje je glad, dolje ljudi jedu travu, dolje, Ina, već mjesecima majke nisu pošteno zamijesile kruh koji bi na to sličio. To je brašno od kljenove kore, od kukuruški, to su mekinje. Dolje umiru djeca jer u prsima njihovih majki nema hrane ...

Ina: Ali, Ante, pa što tu ti možeš, ti ...

Ante: Vidiš, Ina, da dolaziš na moje ...

Ina: Ti si im, Ante, dao svoje najljepše pjesme. Ti i tvoji siromasi kroz tvoje pjesme ostajete u legendi ...

Ante: Ina, meni je tu tako nesnosan bol, (Pokazuje na prsa.) širi mi se po cijelom tijelu, u udove, u glavu, u oči ... (Ina mu stavlja obloge, namješta ga udobnije u ležaljci.) Ina, reci mi jednu pjesmu o mojim siromasima ...

Ina: (I dalje ga držeći na uzglavlju s jednom rukom pod njegovom glavom i sjedajući na krevet, napola njemu, a napola publici počinje kazivati.)

Post scriptum
U siromaštvo gledah
i htjedoh da ga opjevam

A kad se dublje zagledah unutra
zanijemih
vidjeh:

Bezdana je bijeda!
Što posta mojom pjesmom?
jedan pogled, uzdah
Sve ostalo mi osta izvan pjesme
neopjevano

To mogu samo ćutati ... (Nakon kratke stanke.)

Opet si skoro zaspao, a htjela sam još neku pjesmu .. Lijepa je ona što si je naslovio **Na kućnom pragu**:

O majko, došo sam k tebi
Iz tuđih, dalekih strana -
Tvoje je ovo dijete
I srca tvojega grana ...

Ante: Ina, (Kroz teški i bolesni san.) moja je majka dobra ... mila je, ona ima srce, ti moraš upoznati moju Vidu ... Tomasušu ... (Utonuo je u san. Ina polako izvlači svoju ruku, namješta ga, prekriva ga pokrivačem, tiho izlazi iz sobe. U sobu se uvlači tama.)

Prizor iz bolnice

(Ante je u smrtnom bunilu. Ponekad glasno izrekne neku riječ iz poznatih pjesama. Rastrgan mu je san, pun stravične borbe sa smrću koja se tako primakla.)

Ante : (Skoči odjednom i sjeda na krevet, izvan sebe je, s nekom neprirodnom snagom. Najprije je nerazumljiv, a onda sve razumljiviji i sve glasniji.) Di si, di su te skrili?

Sad su te i skrili; najprije su te umorili, a sad su te i skrili. Javi mi se, sad si tu stajao, do uzglavlja, bio si nasmijan kao onda u Mostaru, ko za Božić u sv. Petru i Pavlu. Pivali smo skupa, a bili smo gladni. I u Vinkovcima smo bili gladni. I u Zagrebu smo gladovali. U Beču si bio gladan. Morao si se vratiti kući na njivu. I oni su u Hercegovini gladni ... Glad, bijeda, Bože, Ilija-a, di si moj Ilija-a-a, Ilija-a-a-a ... (U bolesničku sobu utrčava Ina.)

Ina: Ante, smiri se ...

Ante: Ilija-a, dođi Ilija, ne ostavljaj me ...

Ina: Ante, urazumi se, odmah ćemo ga zvati ... (Istrčao van. Čuje se kako nekome govori da odmah zove Iliju Jakovljevića, a za to vrijeme Ante i dalje, kao na nekom proplanku ili u polju, viče.)

Ante: Ilija, moj mili i dragi Ilija, dođi, zašto me u ovom času ostavljaš ... Ilija-a-a ... (Hvata se za prsa, pada na postelju još uvijek zovući Iliju, dok opet ne padne kao u neko besvjesno stanje.)

Prizor iz bolnice

Ante: (Budi se iz svoga bunila, slab i blijed, a do njegove postelje već stoji čovjek kojeg je Ina dovela.) Tko je tebe Jakovljeviću doveo, i što ćeš mi pak ti?!

Ilija: Šimiću, ja sam s tobom već dugi niz godina. Od Vijavice i nisu nešto naši susreti česti, no mi smo prijatelji, (Gleda prema Ini.) a zvao si me ti ...

Ante: Ja, tebe, Jakovljevića?! Bože sačuvaj! Da mi kažeš kako sam se izgubio, kako u Boga ne vjerujem, kako napadam sve oko sebe, kako se trebam strpiti s ljudima oko sebe, ja da sam Tebe zvao?! (I Ante gleda u Inu.)

Ina: Ali, Ante, vama su pucale vratne žile od povika Ilija, Ilija ... (Oboje ga gledaju, Ilija na njega stavlja ruku a Ante gleda prema njegovoj ruci te nakon blagog oklijevanja na nju stavlja svoju.)

Ante: Rekao si da sam otišao u ekspresionizam, u Sturm i Drang, u germanštinu, da sam zaboravio Hercegovinu, ponizio sve ono sveto iz čega sam iznikao, da sam prestao moliti...

Ilija: ... I poručio si mi da se ja za tebe molim, i činim to. A ono sam ti morao reći, jer ono nisi bio ti. Ti nisi čovjek koji može bez Boga, koji može bez Hercegovine, koji može bez majke i njenih priča o Gavanu i drugih. Ti ne možeš bez svojih brda, bez svoga polja i jablanova, bez svoje Krenice i Drinovaca. Ti ne možeš bez svoje Herceg Bosne, bez Mostara. Ti ne možeš bez svoga Jakovljevića i njegovih Vaga i Hercegovki ...

Ante: Zašto si samo došao, ja sam sve to htio zaboraviti. Sve me to samo razdire, sve mi to samo izmiče, sve to više nije moje, to mi je oteto, oteto zauvijek ...

Ina: Ante, evo Tvoga Ilije! Ante, tako si ga usrdno zvao!

Ante: Ina, (Gleda je pun nekog nebeskog osjećaja.) ja sam zvao Iliju, ali ne ovoga, (Pokazuje na Jakovljevića.) ja sam zvao svog dragog i milog, nikad prežaljenog prijatelja Iliju Glavotu ...

Ilija: Ante, za Boga miloga! Ilija je umro, ta već je nekoliko godina kako je umro ...

Ante: Moj je Ilija 1916. s početka ožujka crko, njemu nije bilo omogućeno da kao čovjek umre. Mnogima u Hercegovini nije omogućeno da umru kao ljudi. Dolje starci i starice, dolje žene i muževi, dolje djeca, dolje momci i djevojke, dolje pjesnici crkavaju i skapavaju od sušice i gladi. Fratar im upisuje u maticu umrlih uzrok smrti: Glad, patnja, klonulost, sušica, neishranjenost, ispaćenost. Mom se dragom Iliji s lica cerila glad. „Okrutna crna glad, jača od poezije, jača od života, jaka kao smrt."

Ilija: Ante, daj se smiri, uništit ćeš se ...

Ina: Ante uzmi gutljaj vode, vrijeme ti je popiti i lijek! (Prilazi mu i mijenja oblog na glavi, a krišom daje Iliji znak da je u velikoj ognjici.) Nikad mi nisi pričao o Iliji Glavoti, već samo o Jakovljeviću ...

Ante: Sad je Ilija bio tu. U bijelom odijelu, laknim cipelama, kravati, pod rukom mu knjiga pjesama, njegovih. Pričao mi kako je uspio, kako sad bolje živi. Nagovarao me da zajedno idemo za Božić u Hercegovinu u Drinovce, usić' badnjake, posut sebe i čeljad šenicom. Reče da će s Ratca pješice na polnoćku i da će doći po mene, da ćemo sa svima pjevati božićnicu, da će s nama propjevati kameni zidovi Paškalove crkve, da ćemo pjesmom božićnicom probuditi Krenicu prija zore ... *Ilija*, vikao sam, *u Hercegovini više nema badnjaka, u Drinovcima nema šenice, dolje ljudi od gladi više ne mogu pjevati, Ilija!* Derao sam se što me grlo nosi: *Dolje ljudi umiru, crkavaju ko živina od gladi* ... On je govorio da buncam, da nije istina, da je u Hercegovini i Drinovcima proljeće ... *Glad je u Hercegovini Ilija-a-a*, kušao sam mu reći, a on mi je sa smiješkom na licu samo izmicao ... izmicao, mahao rukama prema meni, kao da bi me htio sa sobom povesti u Hercegovinu. Zvao sam ga što me grlo nosi ... (Vraća se u stvarnost.) I onda ste tu bili vi. Ti, Jakovljeviću i ti, Ina. Mene ovdje strašno boli. (Pokazuje na prsa.) Leđa me bole, ja skoro ne mogu na noge, ja ću umrijeti. Mene je došao k sebi pozvati moj mili i dragi prijatelj Ilija. (Utihnuo je, a Ilija i Ina ga spuštaju u krevet, umataju ga i on tone u san. Ina tiho izlazi vani, a Ilija ostaje uz njegovo uzglavlje i gleda Antine razasute papire po stolu, zatvara tintu da se ne osuši.)

Prizor iz bolnice

(Ante je u nemirnom snu. Ilija je sav zabrinut za njega. Osluškuje njegovo buncanje.)

Ante: Idemo, moj Ilija, idemo u Drinovce za Božić. Kako će majka biti sretna?! Ozdravit ću u njenom zagrljaju. Zorama ćemo mrsiti kose, buditi vile prigorkinje, nazdravljati Božiću pjesmom i bukarom ... (Ugođaj božićne pjesme.)

Prizor iz rodne kuće u Drinovcima

Majka: (Sjedi pred borom, badnjaci su prislonjeni uza zid, čuje se tihi ugođaj božićne pjesme. U ruci joj papir pisma.) Došli su moj Stanislav i Jerko, a moj Ante, srce majčino, on mi je u bolnici. Veli da bi mogao što se bolesti tiče, ali da ga strah hladnoće i hercegovačke bure ...

Otac: S tobom će, Vide, čovik i u raj zakasnit ... Nu, živoga ti klaka, ona još u svenosnom. Pa, ženo, vire ti jedine, misliš li ti na ponoćnicu?! Neću tamo na otresanje kapa ...

Majka : Martine, nemoj se na me srdit. Ja nešto nisan dobro, ne bi išla. Ostala bi ...

Otac: Znan ja što je tebi. Naš Ante! Da je imalo čovik, doša bi za Božić kući. Ti ostani, baš me briga. Ja lipo odon. Znan ja da ćeš ti sad krunicu u ruku, pa pred križ i molit za njega. Samo ne znan je li on to zaslužija ... (Odlazi. Ljutito za sobom zalupi vratima. Majka klekne ispred bora i križa. Samo gore božićne svijeće. Čuje se božićna pjesma i sve tone u tihu molitvu za sina)

Majka: Zaslužija je to moj Ante, rano moja! Zaslužija, i te kako zaslužija! Ja se za njeg bojin. Naročito otkad mi sve ono ispriča jadna Ruža. Bože, je i ona za Ilijon plakala. Kad je moj Ante poslin vamo doša, morali smo odma na Bartulušu. Pa je po Ilijinu grebu na koljena i zakuka: *Moj Ilija, moj Ilija, moj prijatelju i brate nikad neprežaljeni!* Narica je ko kakva udovica: *Prijatelju jedini, tvoja je smrt priča o cini koju Rvat plaća da bi prodro na Zapad, u kulturu, u umitnost. Umra si od gladi ko toliki drugi rvacke krvi...*

Razjasnija mi je Ante poslin, zašto je i ćaći i sinu isto ime. Kad se Ilija rodija bija je tako slab, da ga je odma zlamenovala Ruža Roso, koja je to uvik činila, a kum mu je bija sam ćaća, te mu on, misleći da će umrit, dade svoje ime. Poslin je pra Blaž radi sumlje valjanosti učinija u crkvi što triba, te mu i on upisa to isto ime. Ante se moj uvik družija s onim nejakin, siromašnin. Moga se on družit i s dicom oviju bogataša s kojizin se druži naš Martin, ali je on radije bija s ovizin drugin. Znan kako bi on i pokojni Ilija sate i dane provodili skupa. Išli pratru, učitelju. Zoron negdi odlazili. Govorili mi da in točno ispričan sve o Gavanu, i ako može bit znan neke druge priče iz našeg kraja. Stalno bi išli na Krenicu, do Vrbine, peli se na Vrcanovu gradinu, Petnik, išli u Ravlića

pećinu, pričali o nekin Ilirima, starin Rvatima, o neke dvi sestre i dva brata, nekin boginjama, pričali o junacin i ajducin, vilan Rvatican, i još prigorkinjam, jezerkinjam, dobrin i zlin vilan, o Zrinskon i Vrankopanu, i kako je na času smrti pisa svojoj virnoj ljubi Katarini ... Ponoćnica će brzo završit. Božić je. Moj sine, sritan ti Božić! Nek mi te čuva majka Božja, nek te brani, štiti i kripi! Neka ti mali novorođeni Bog iz jasala svoji udili svako dobro, nek te zgrije svojom ljubavi, neka ti dadne zdravlja i sriće ... Ante, oči majčine, dođi svojoj materi, zdrav i kripak, jabuko moja ...

Prizor iz bolnice

Ante: (U sobi su Ilija Jakovljević i Ina. Ante je na samom kraju. U različitim raspoloženjima. Priča s Inom lijepo, a Iliju, koji se ne odvaja od svoga prijatelja, samo napada i govori što će tog dobrog katolika uvrijediti.) Nisi pogodila da ću za Božić biti kod kuće. Bio sam po bolnicama cijelo vrijeme. Molio sam se Bogu, a On mi ne želi pomoći. On je gori od moga oca, On ne vidi nas crve u ovoj svjetskoj prašini, on je na ladanju u svom nebeskom prijestolu, u svom raju, sa svojim serafinima i kako bi mogao odozgo i pogledati na jednog kužnog, sušičavog, na jednog izgladnjelog, odbačenog, stučenog mladog hrvatskog pjesnika. Što s Antom ima Bog mog prijatelja Ilija Jakovljevića ...

Ina: (Da bi zaustavila bujicu srdžbe i uvreda.) Ali ni ti nisi pogodio da ćeš za Božić biti hladan, u hladnom grobu u Mirogoju. evo je danas 1. svibnja 1925. godine i ti si još živ i ako Bog dadne ti ćeš Ante, ozdraviti ...

Ante: Ina, neće dati, neće dati, On mi nikad ništa osim gladi, osim napuštenosti, osim prezira nije dao. Od mojih Drinovaca, preko Širokog Brijega, Mostara i Vinkovaca, do ovog tako hladnog i bešćutnog Zagreba. I što je dao ovom jadnom ispaćenom puku Hrvata katolika?! U svojoj 1925. godini Gospodnjoj?! Jedan milenij bez svoga vladara. Dao nam je tutore, pretvorio nas u roblje, dao nam Turke, dao nam bijedu, glad, ropstvo ...

Ilija : Ante, u Književniku su tiskane tri tvoje pjesme ...

Ante : Vidiš, Ina, kako me Ilija muči. On mene prekida, tješi me s tiskanim pjesmama. On je od Boga naučio mučiti ljude ...

Ina : Ante, nepravedan si prema Iliji. Postao je bolničkim inventarom. On je mjesecima uz tvoj krevet. Više nego i Jerko i Stanislav, i ona Tatjana. Više od ijednog drugog. Ta svi su te skoro zaboravili ...

Ilija : Pusti, Ina! Ante ima pravo. Tko zna kakav bih bio ja, ti, ili bilo koji drugi. On je u svom Getsemaniju, na svojoj Kalvariji, na svom križu ...

Ante : Eloah, Eloah - Bože moj, Bože moj ... Sina si svoga oteo Mariji. Srce si joj rasjekao. Bože, je li to jedini put do Tebe ... Stiže li se Tebi, Bože, samo kroz patnju, bijedu, kroz glad i sirotinju ... samo kroz smrt i preko Kalvarije?! (Nakon kraće stanke.) Ilija, daj mi Književnik i ostavite me. Idite spavati! Ta, dobro znadete, Isus je sam bdio u Getsemaniju ... i znojio se krvavim znojem ... (Pokušava čitati novine, ali mu klonu na prsa i on utone u nešto sličnije smrtnom hropcu no snu. Polako i na prstima, nakon što su ga udobnije smjestili u krevetu, napuštaju Ilija i Ina Antinu bolesničku sobu. Tama obavija zadnju pjesnikovu noć. Čuje se glazba - početak IX. Beethovenove simfonije.)

Prizor iz bolnice

Ante : (Posve smiren, u nekom blaženom ozračju, leži u svom bolesničkom krevetu. Za ruku drži prijatelja Iliju.) Ilija moj ... tako volim tvoje ime. Što sam jučer lajao?! Ina me korila kad sam kasno sinoć došao k sebi. Rekla mi je da se moram ispričati. Zajedno smo molili. Ona me podsjeća na moju Vidu. Gdje je Ina?

Ilija: Radila je noćnu, slobodna je ...

Ante: Doći će ona, čim snu ukrade svoje krasne oči. Ona je dobri anđeo. Ona veli da sam i ja dobar ... i da ti se moram ispričati ...

Ilija: Prijatelji su tu da se jedan drugom ne ispričavaju, već da zajedno žive. Pomognu jedan drugom nositi križ ...

Ante: Ilija, hoćeš me nešto poslušati. Učini mi što te sad budem zamolio, i ništa me nemoj zapitkivati ...

Ilija: Mi smo Hrvati Mostarci uvijek od riječi! Govori!

Ante: Želio bih se ispovjediti, pričestiti i primiti bolesničko pomazanje...

Ilija: Ante nemoj, molim te ...

Ante: Eto, kako ste vi Hrvati Mostarci od riječi. Moj bi pokojni Ilija već bio na putu prema fratru ...

Ilija: I ja sam već na putu! (Odlazi.)

Ante: (Ostaje nakratko sam i govori svoju pjesmu MOJA PREOBRAŽENJA)

Ja pjevam sebe iz crne bezdane i mučne noći
iznesem blijedo meko lice u kristalno jutro
i pogledima plivam preko polja livada i voda

Ja pjevam sebe koji umrem na dan bezbroj puta
i bezbroj puta uskrsnem

O Bože daj me umorna od mijena
preobrazi u tvoju svijetlu nepromjenljivu i vječnu zvijezdu
što s dalekog će neba noću sjati
u crne muke noćnih očajnika

Bože moj, samo da Ilija stigne s fratrom prije no što umrem, prije no što zapadnem u nesvjesticu. Ja vidim da je kraj muka tu. Noćas sam sanjao majku na našoj cesti. Čeka me. Cesta široka, duga. Ja na njoj sitan, ali što idem bliže majci, to sam veći. Na kraju sam jako velik. Ona širi ruke, sretna. Došao je njezin sin. U oči se gledamo, tonemo jedno u drugo, stapamo se. Majka me opominje da budem dobar, da se pazim. Pita me: *Ante, kad si se zadnji put ispovidija?* Uvik me to pitala kad bih kući dolazio. *Davno, majko, davno, odjekivalo je poljem i brdom.* A ona mi govori: *Učini to, sine moj. Bog je na strani malenih. Bog je Bog Trpitelj.* I poče mi kazivati moje najbolje stihove. Gledao sam začuđen, jer mi se učinilo u tom snu, kao da se njeno lice miješa s licem moga pokojnog prijatelja Ilije Glavote. Oboje su me milovali po licu, šaptali, uspavljivali me, tješili ...

(Na vrata ulaze Ilija Jakovljević i fratar. Ilija se povalači iz sobe, a fratar sjeda do Antina kreveta. Ispovijeda ga, pričešćuje i pouljava. Pozdravlja se s njim i odlazi. U sobu ulazi Ilija).

Ante: (Gleda u prijatelja Iliju koji ga prima za ruku te mu tiho i razgovjetno zbori.) Tebe je Ante, isti dan kad si se rodija krstija pra Blaž, rekla bi moja mater, a kum ti je bija Luka Čulina. Krizma te je, Ante, pra Paško 1910. u travnju na desetog, a kum ti je na krizmi bija Petar Kordić iz Gorice. Ilija, reci mojoj majci, mojoj dragoj Vidi, da je pratar na času smrti ispovidija, pričestija, odrišija i poulja njezina Antu. Reci joj, Ilija, da je njezin Ante uvik virova u Boga, reci joj da se na času svoje smrti nisan mučija. Zbogom, moj Ilija!

(Ilija klekne do kreveta, prihvati Antinu ruku koja je beživotna. Vrati je na prsa. Upali svijeću na noćnom stoliću, ponovno klekne do kreveta. Naglas moli Očenaš i Pokoj vječni.)

Prizor iz bolnice

Ina: (Utrčao u sobu ne znajući što se događa. Nije u bolničkoj kuti nego u civilu. Htjela je posjetiti Antu. U ruci nosi ružin pupoljak.)

Ova ti je, Ante, od svih tvojih pjesama, najbolja. Ova si pjesma, Ante, ti, tvoja Hercegovina, ova je pjesma život.

(Govori sve tiše i tužnije shvaćajući što se dogodilo. Ilija sklapa Anti oči i namješta ruke na prsima. Pogledima se Ilija i Ina pozdravljaju, padaju u zagrljaj sućuti. Ina ljubi Antu u čelo te s ružinim pupoljkom klekne pred njegovu postelju. S njom klekne i Ilija. S pupoljkom prema gore govori napola publici, napola mrtvom Anti.)

Čovječe pazi
da ne ideš malen
ispod zvijezda!

Pusti
da cijelog tebe prođe
blaga svjetlost zvijezda!

da ni za čim ne žališ
kad se budeš zadnjim pogledima
rastajo od zvijezda!

Na svom koncu
mjesto u prah
prijeđi sav u zvijezde!

Zastor

fra Ante Marić

KNJIŽEVNOST

MARKO ČULJAK
Izbor pjesama 241
FRA ANTE MARIĆ
Stare i nove pjesme mladog pjesnika Marka Čuljka
iz Bobanove Drage 253
ŽELJKO ANDRIJANIĆ
Izbor pjesama 256
JASMINKA MIKULIĆ
Pjesame 271
MAGDALENA GRIZELJ
Izbor pjesama 280

IZBOR PJESAMA

MOM RODNOM KRAJU

Ne bojim se tvojim se zvati
S krunicom u srcu tebi želim sve najbolje
Sin i unuk gange i vina
Da je nikad ne otpjevam i da umrem od žeđi
Žive u meni i hrane mi dušu

Zaklinjem se sudbinom svojom
Sin moj bit će kao otac moj
Neće se bojati tvojim se zvati

STARA PILA

Koliko li je samo ispilila trupaca,
drva od kojeg čovjek napravi grede?
Grede su to koje i danas drže
stropove starih kuća.

Vide se na drškama pile otisci onih
kojima je i ona ostavljala otiske.
Plodove neizmjerne povezanosti.

Na oštricama pile vide se tragovi znoja i krvi
ljudi koji nisu imali izbora.
Ti su je ljudi možda i proklinjali
ali nisu mogli bez nje.

A kada se sve smiri, kada se pažljivo posluša,
može se čuti kako pila spominje
molitve naših predaka
koje zazivaju zalazak sunca i bolje sutra.

PJESME NAŠIH STEĆAKA

Ljetni dan je u nama
Zeleni se lišće podno Gradine
Žuto je cvijeće preko padine
Prošla je zimska tama

Od stoljetnih stećaka
Sa zvonika svetog Ilije
Čuju se nove melodije
Pobjedničke pjesme naših predaka

Iako je mač našao svoj put
Ne moramo se više mučiti
Oni su nas došli osloboditi
Koliko god život bio krut

A povrh sela, s krvavih brjegova
U znak vječnog oslobođenja
U slavu novoga rođenja
Vijore se boje naših stjegova

JEDNO SUNCE ŠTO NJEŽNIJE GRIJE

Ispred sebe vidješe mnogo slika
Otkriće stranoga svijeta
A onda bježi gdje mladost ostade
Gdje majka drži Očenaš

Kada dođeš odakle si otišao
Čekat će te njen spomenik
Zadnjim snagama ćeš položiti cvijeće
Proklinjući sudbu kletu

Ne zaboravi što nam Bog dade
Niti kako naše sunce grije
Vrati se ovdje, sestro,
Gdje si hodati naučila

Neka nas na kraju njoj predaju
Neka u njoj i kosti istrunu
Tada ćemo zauvijek biti jedno
Mi i naša zemlja

GLAZBA JESENJE NOĆI

Ove kapi tako lijeno padaju
Možda zato što je hladna jesen
Čine mi prekrasnu melodiju
Njihova hladnoća i uvenulo bilje

Njihova glazba postaje tiša
Kao da više nema niti jednoga gosta
Kao da nema nota
Kao da više neće padati kiša

Jer već jako puše
I orkestar je krenuo na počinak
Ja im čuvam instrumente
Sve dok ne presuše

Ali nema vremena za predah
Publika ostaje vjerna i budna
Jer je vjetar započeo operu
Nakon balada kišnih kapi

ZIMSKO JUTRO

Prizor od kojega zastaje dah
Jedan ptić mali, nježan i plah
Ispao je iz gnijezda

Iz njega ga gurnula bura
Koja i teže stvari tura
Dok je majka tražila hranu

Ptice ipak ne mogu plakati
Ja ću ga uzeti i pokopati
Nekada sam bio mali

MOJ DUH

Moj duh je sinoć izišao iz moga tijela.
Ispod njega je ostala plahta bijela.
Moje tijelo, u svojoj smrti bijelo,
ostalo je toplo u svoj svojoj hladnoći.

Moj duh je se sinoć izgubio u noći.
Bez svoga tijela nije znao kuda poći.
Lebdio je s vjetrom i kapima kiše.
Tijelo duha nije željelo više.

Jutros je moje tijelo na životu bilo bijelo.
Bez svoga duha, poput pruta suha,
na životu krhko.

Pokriveno posteljom bijelom, moje tijelo
primilo je svoj duh.
Neka popravi stanje domu svom.

ISPOVIJED

Osmijesi više nisu dovoljni
Ni dodire, makar slučajne,
Ne doživljavam više kao oblik komunikacije
Postali su tek osjetilo postojanja

Prebirem po uzburkanim mislima
Što me guše kao podivljala rijeka
Je li moje koračanje po ovim stazama
Izgubilo smisao postojanja?

Čovjek uvijek pamti lijepe stvari
Iako se ružne bolje urezuju u sjećanje
Što ako ne pamti ništa od toga?
Gubi li razlog postojanja?

Ali se zlo kao i uvijek mora povući
Ne pred još većim zlom. Naprotiv
Jedan nježni, tihi lahor,
Donosi nakon pokore radost postojanja

KAO OTOK

Kao usamljeni, pusti otok
Tražim svoj arhipelag
Gdje si sada, moja hrabra Estera?
Kraljevstvo te tvoje treba, spasi ga

Kao požutjeli list
U kasnu, vjetrovitu jesen
Dug li je put do zemljice
Smiraja kojeg čeka tvoj usamljeni letač

Kao majku, čekam te
Koja me je noću čuvala
Sklopim oči, ali me san zaobilazi
Još uvijek istu želju ima bolesnik

Kao zraku sunca, trebam te
Dok ovi psi pozdravljaju rođake
Pa makar ostavljalo ožiljke umjesto sjena
Jer kao u Nikole, pri kraju je svijeća

Kao spasenje mi dolaziš
Kada me posjetiš
Sada te više ne puštam
Je li moguće da si me naselila?

Kao kada se djeca igraju
A nebo se naglo naoblači i zagrmi
A majka ih zagrli
I više se ne boje

Kao usamljeni otok bez i jednog vala
Da ga pljusne i kaže:
„Sanjaj zadnji san, probudi se
i budi moje vječno počivalište“

JEDAN ŽIVOT

Tvoje latice još su zelene
Lik je tvoj još ispred mene
Proći će mnogo dana
Dok ne zacijeli rana

Izabrao sam zvijezdu davno
Onu koju gledam stalno
Ako padne usred noći
Mislit ću da ćeš doći

Ona jednom pasti mora
Žariti nebom dok ne dođe zora
I opet kada svane
Čekat ću da još jednom plane

Mnogo će puta zora svanuti
A ja ću opet noć čekati
U jednu zvijezdu gledam stalno
Jer jedan život završi rano

Tomislavu Pejiću

HEROJ PJEVA PJESMU O POBJEDI

Kako sunce lagano pada na horizontu
I tama obavija ulice grada
Slušaju ljudi laganu melodiju
Pjesmu onih što su odavde otišli

Nekada su njihovi krici
Ispunili ovu dolinu suza
Ali nećeš čuti ništa više
Osim pjesme o pobjedi

Jer se oni vratiše i ovaj put
Kao što se vraćaju svake godine, noći
Naše svijeće ih obasjavaju
Dok nas uče lekciju o životu

Govore nam da su pali
Kako bi mi mogli ustati
I kako se stalno vraćaju
Da mi ne bi zaboravili

Pa kako bih te mogao zaboraviti
Heroju svih heroja
Moje oči nikada te nisu vidjele
A vidim te kada ih sklopim

Ja već dugo znam
Zašto je moja mati plakala te noći
Zbog tebe i njen sin pušta suzu
Zbog tebe mi je drago što me je rodila

Zbog tebe znam
Neke stvari su veće od života i smrti
Jer lete nad tobom tvoji nestali anđeli
A ti ponosno čuvaj svoje ožiljke

Noć postaje sve tiša
Samo njihova lagana melodija
Čuje se dok sklapam oči

Dok hodaju ulicama Heroja

Ponosim se svojim selom
U njemu nikada nisam bio stranac
Ali večeras, samo na tren
Želio bih biti Vukovarac

Večer, 18. studenoga 2007.

OPROŠTAJ

Nisam znao da osmijeh zna biti isprazan
Niti da krik može biti tih
Izgleda da je rastanak neizbježan
Opraštam se od svih
koji su mi nešto značili
i koje nisam nikada vidio,
koji su mi kroz život pomagali
i onih zbog kojih sam se stidio.
I od vas, male dječice,
i vas, mojih predaka,
pred kojima padam ničice,
uzrok vaših sumraka.
Opraštam se od polja i brda
i svih ljepota sela moga,
i od stoljetnog kamena tvrda
i mojih gradova, Mostara i Imotskoga.
Pozdrav šaljem svojem cvijetu
zbog kojeg počeh pisati pjesme,
i mojem dragom prijatelju vjetru
koji me je tješio noću dok sunce ne bljesne.
Posljednje zbogom šaljem majci,
recite joj neka suspregne plač
jer iza mene su ostali ostaci,
moje pjesme što mi bijahu mač.
Zbog njih vas pozdravljam,
u srca vaša ih pohranite.
Vama ih ostavljam
da me preko njih upoznate.

Bio sam sretan zbog malih stvari,
uživao u suncu i kapima kiše.
Nadam se samo da me ništa ne pokvari,
nisam nikad ni želio više.
A sad je došlo vrijeme poći
jer već vidim svoje zvijezde sjaj.
Usred ove tihe, mirne noći
i ona vam sa mnom šalje oproštaj.

dugo godina je nebo šutjelo
zemlja je sina čekala
reci, izmučeni sine,
je li ostao jedan dio tvoga srca
za mene
da ga majci pokažem
da se njime okitim
da mi bude himna

himnu ćemo zapjevati
kitit se tvojim ožiljcima
majke će puštati suze radosnice
dao si mi dio srca
daj mi dio svoje muke
nad ovom zemljom kojom konačno koračaš
nebo pjeva pjesmu pobjede

Zvonki Bušiću – Taiku, 31. srpanja 2008.

...ne trebaju postojati ni riječi zapisane,
ni kistom povučeni potezi
niti sunce da grije
jer i u mraku hladnom riječi žive
ako su s koljena na koljeno prenešene
i kada svi umremo,
drugi neka povijest pišu
ali više neće teći
fra Mirka Ćosića suze
što jednom kamenjar natopiše

MAJCI

Ja sam jedan od mnogih
Što majci želi posvetiti bar stih
Ali od Gomile do Biokova
Za nju bi bilo malo slova

Jer ona samo pali svijeće
Koje ni vjetar ugasiti neće
Kada mračno vrijeme zaprijeti
Svaka mi po jedan kutak osvijetli

STARO MASLINOVO DRVO

Tužno i savijeno
Kao da plače
Kao starac stoji
Jedno maslinovo drvo

Usred krša, kamena
I zelenih borova
Kao da na počinak ide
To maslinovo drvo

Reklo bi nešto
Riječ mu u grlu zapinje
Molilo bi još
Iz korijena mu snage nestaje

Opet proljeće dolazi u moj kraj
Brda i polja osmijehe navlače
Ptice slave zemaljski raj
Samo jedna maslina tiho plače

Marko Čuljak

STARE I NOVE PJESME MLADOG PJESNIKA MARKA ČULJKA IZ BOBANOVE DRAGE

LJETNA ZORA
NEKROLOG ZA ŽIVOTA
KRIŽ
ČISTILIŠTE
BAKA
JESENJE JUTRO
NISI UMRO
KADA SMRT DOĐE
ODA MOJOJ DRAGOJ
NOĆI U TUĐINI
KADA ODEM
GROMOVNIKOV DAN 2008.
SREĆA
LJUBAV IZ KAMENA

Ovo su pjesme Marka Čuljka objavljene u Godišnjaku 4 MH Grude. Iz samih se naslova daju nazrijeti misli stihova. Pjesnik je odrastao u sjeni zvonika sv. Ilije na ilirskoj gomili sricajući od malih nogu tajne stećaka svetoga Ilije u Bobanovoj Dragi. U stihove su zasjeli baka i djed, roditelji, kamen i nebo, polje i gora, čari svih godišnjih doba, a svako se malo očuje krik povijesti i zveket kobnih i slavnih bojeva. Križ života prolazi čistilište i ovdje i tamo iza tih harnih stećaka i gomila i gradina.

I pjesniku Muza ne da mira. Opet je ćarlijao vjetar na Gomili i budio nove stihove. I u najvećim hercegovačkim žegama na svakoj gomili ćarlija vjetar, razvlači u titraj lutnju duše. Trebalo ih je samo na papir zapisati. Pjesnik se ne muči, jer misao je tu, i duše je tu, ponekad ne dođe prava riječ za rimu, ali je ritam, koji u duši poput oluje tutnji, nadoknadi. Tako su se rodile i ove pjesme objavljene u ovom broju Godišnjaka MH Grude:

MOM RODNOM KRAJU
STARA PILA
PJESME NAŠIH STEĆAKA
JEDNO SUNCE ŠTO NJEŽNIJE GRIJE
GLAZBA JESENJE NOĆI
ZIMSKO JUTRO
MOJ DUH
ISPOVIJED
KAO OTOK
JEDAN ŽIVOT
HEROJ PJEVA PJESMU O POBJEDI
OPROŠTAJ
MAJCI
STARO MASLINOVO DRVO

Ako je slovenskom pjesniku Antonu Aškercu (1856. – 1912.) *Moja muza* bila pjesma kojom bilježi svoj pjesnički opus,

Moja muza ni mehkužna
bledolična gospodična;
/…/
V levi baklo, v desni handžar
Kvišku dviga moja Muza;
Razsvetljuje teme klete
In s tirani se bojuje.

ili Anti Branku Šimiću (1898. – 1925.) *Opomena*,

Čovječe pazi
da ne ideš malen
ispod zvijezda!

Pusti
da cijelog tebe prođe
blaga svjetlost zvijezda!

Da ni za čim ne žališ
kad se budeš zadnjim pogledima
rastajo od zvijezda!

Na svom koncu
mjesto u prah
prijeđi sav u zvijezde.

onda je Markova (1984. -) *Staro maslinovo drvo* pjesma, koja oprema i ižima njegovo pjesničko djelo. Očito ga je zapazio i oćutio što sve skriva, što ga veseli i čini žalosnim, što želi i što ni u snu poželjelo ne bi. A rijetki to primijete. Marko je primijetio. I ne skriva svoje otkriće. Upozorava i viče u ime tog starog panja kojem prijeti umiranje. Provede on s njim dosta vremena, i uvijek mu je u duši. Zalijeva ga. Mnogi misle, dok to promatraju, da nešto nije u redu. A staro su Maslinovo drvo i njegov Pjesnik već odavna primijetili da mnogo toga nije u redu. Udružili su se pjesnik i drvo i rade svoj posao. Vjeruju da će ih barem netko čuti i razumjeti. Zato bih sjeo s njima i ponovio sebe radi:

Tužno i savijeno
Kao da plače
Kao starac stoji
Jedno maslinovo drvo

Usred krša, kamena
I zelenih borova
Kao da na počinak ide
To maslinovo drvo

Reklo bi nešto
Riječ mu u grlu zapinje
Molilo bi još
Iz korijena mu snage nestaje

Opet proljeće dolazi u moj kraj
Brda i polja osmijehe navlače
Ptice slave zemaljski raj
Samo jedna maslina tiho plače.

Fra Ante Marić

IZBOR PJESAMA

UMORNI DUH

Plagijati još me podsjete na negdašnju živost
I na današnju manu, koju nekad zvah strpljivost
Odavno me je brzina, odvela u godine poznije
Sada svoje nastupe doživljavam sve pompoznije

A mlad sam, za neke tek na početku avanture
Iako se zna da je život različit za drukčije strukture
Nema pravila, ona su se davno izgubila u racijama
Prihvativši igru, smještajući smrt novim generacijama

Uzalud je steći mnogo, gomilati, ne davati, sebe lagati
U dan ili dva će nas ionako nešto moćnije savladati
I ništa neće ostati, ponijet ćemo samo svoja djela
Pa na kraju krajeva, odvojiti se i od ovog tijela

Sentimentalnost, tek puka fobija, od koje sam obolio
Ljubav, pisana riječ, koju sam proživio, kistom stvorio
I tako sam se borio, na svoj način brzo se umorio
Ali nikome, ni u kojem slučaju, nisam se pokorio

ANĐEO ČUVAR

U mali razred zajedno smo došli
Jedni druge nismo poznavali mnogo
Od tada do danas svašta smo prošli
Život je često sudio nam strogo

Dok gledamo u nebo vidimo tebe
A od tuge i plača zatitra glas
Bog te je čuvao samo za sebe
Htio je Anđela da pazi na nas

Koračamo naprijed sigurno i smjelo
Jer Anđeo naš leti kroz nebeske visine
Srce bi samo još jedan put htjelo
Čuti tvoj osmijeh umjesto tišine

Nitko od nas u ovo vjerovao nije
Prijateljstvo s tobom bilo nam je dar
Sada nas ti paziš i nad nama bdiješ
Kao pravi zaštitnik i Anđeo čuvar

Tvoj mali razred sad prekriva tama
Ali ti mu donosiš sjaj i ljepotu
U srcu znamo da si uvijek s nama
Daješ nam sreću i snagu u životu

ČAROBNA PJESMA

Život je teza koju zastupam
U teatru snova često nastupam
Traže me za svoje spektakle
Očekuju one trajne, divno upakirane debakle

Možda i zabrljam neke stvari
Valjda i vrijeme s godinama ljude kvari
Mojim su srcem letjele razne zvijezde
Koje se pod ovim nebom bezrazložno gnijezde

Nekada, kroz ovaj nazovi grad, prođem kradom
U crnoj košulji, trap hlačama i lažnom nadom
Da ću promijeniti neke stvari ako se pojavim
Ma što se trudim, bolje da se na vrijeme odjavim

Nastavit ću vjerojatno istim tempom
I dalje prolaziti nekom zemljom mašte, čarobnom i lijepom…
Trenutke za koje sam živio ostavljam sa strane
Od stare slave živim za neke bolje dane

DOBRO TI JE GORE

Pozdrav stari, kako si mi
Sinoć sam baš prošao pored tvoje kuće
Vidio sam ti majku i oca, s tugom se bore
I samo se pitaju kao i svi mi, kako ti je gore!?

Sinoć sam ti vidio djevojku
Lijepa je kao i onih dana kad si je srcem volio
Samo i nju je nagrizla bol, nazirem prve bore
I ona je postavila vječno pitanje, kako ti je gore!?

Sjeo sam sinoć i s najboljim prijateljima
Nitko te nije zaboravio, svi i dalje spominju tebe
Oči zasjaje u priči, a suze poteku kao more
I svako pitanje kao da želi znati, kako ti je gore!?

Nekad smo zajedno provodili noći kao sinoć
Na starom bunaru vječno pjevali i smijali se
Često smo znali otići kućama tek u svitanje zore
Danas vjerujemo i osjećamo da ti je dobro gore!

PJESMA U SUZAMA

Evo čujem da je zasvirala gitara negdje na trijemu
Pa odlučih da te počastim još jednom pjesmom
Tvoj lik u zadnje vrijeme vidimo u svemu
I teško je ne sastajati se više pred starom česmom

Stvarno nismo svi više isti, ipak godine lagano lete
Najteže je u noći kad zora polako javlja novi dan
Stare slike u tim trenucima najviše na te sjete
I kažu da ono što se dogodilo nije samo ružan san

Nedavno sam sjedio s tvojim ocem i vidi se tuga
Sa spoznajom živimo da ti je ipak lijepo sve
Ni slutili nismo da je sekunda tako teška i duga
A godina da je najbrža i za tren prođe i nestane

Ljudi više nisu djeca iako si nas takve ti zapamtio
I ozbiljniji smo malo i vrijeme nas sve više kuje
Znamo da je svatko od nas samo na kratko svratio
I da će otići kad unutarnji glas u svom srcu čuje

Ti nas čekaj jer znaš da će i nama biti dobro sve
Jer čeka nas gore neko vrijeme sretno i vedrije
Tvoga imena uvijek netko s ljubavlju sjeti se
I kad vrijeme nije za ljepotu ni teme sretnije

SUSRET

Jeseni i zime da li se ikad vraćate
Vi, koje sam prošao davno prije novog milenija
Gimnazijska djeco, u čiju ulicu danas svraćate
Pronađete li među sobom još kojeg genija

Te divne godine prođu kao jesenji list
A djeca slatka i voljena, za tren starost broje
Netko je morao izabrati dobar kist
Da bi stvorio od ovog šarenila lijepe boje

Gledam neki dan poznato lice pred kinom
Javlja se i kaže 'u gimnaziji smo sjedili skupa'
I crnu sam kavu skoro presjekao vinom
Kad sam vidio prijatelja iz školskih klupa

Sjeo je i počeo pričati o propaloj karijeri
A sjećam se bio je nadaren za gitaru i dobre note
E tako je kad ti kruh iz ruke uzmu amateri
Koji i tijelo i glas prodaju za mizerne svote

Pa onda razni menadžeri sruše mu bend
Čim je prva lova pala, glazba je postala hobi
Mogli su stvoriti od imena dobar brend
A pustili su najviši tron nižerazrednoj robi

Propao je, al drago mi je što sam ga vidio
I njegovoj sam gitari nekad pisao stihove
Prijatelja se takvog nitko ne bi postidio
Još da je mjesto bižuterije izabrao hitove

Nakon sati razgovora, otišao je u trenu
Došao je u prolazu da vidi gdje je generacija
Bar je naučio da pjesma nikad nema cijenu
Tu ne pomaže novac, samo strast i inspiracija…

STARO MJESTO

To ruševno zdanje, još zbog nas plamti
Još misli na nas i još nas pamti
Jedne tople noći, na početku ljeta
Postala si dio ove duše, ovog svijeta

Miris zrelih trešanja u zraku
Moj rođendan u tom svibanjskom znaku
Ta noć u Grudama, bila nam je sve
Nježne riječi i poljupci, spremljeni u kovčege

Poslije sunca, valjda, kiša dolazi
Ono najdraže, na kraju ljeta, zauvijek odlazi
Zato je ljeto posebno za maštanja
Na kraju ljubavi dođu tek lažna praštanja

Kad je rujanski vjetar čaršijom preletio
Da te ima, netko drugi se sjetio
U trenu si zašutjela i ljubav zaboravila
Našu priču iza leđa bešćutno ostavila

Odem na staro mjesto da sjetim se tebe i nas
Jedino tu, svu našu istinu govorim na glas
Staro mjesto će sačuvati našu tajnu od svih
Staro mjesto će dobiti u našoj pjesmi stih

KLINCI KAO MI

Osjećam kao da sam još to ja
Kao da je živa ona stara ekipa iz parka
I onaj dječak što udara loptu pred školom starom
On će letjeti, kao nekad ja, za uspjesima i slavom

Još ima klinaca kao što smo bili mi
Vjeruju u snove i pjevaju o prvoj ljubavi
Za Valentinovo ružu nose nekoj svojoj djevojci
To su oni klinci, kakvi smo nekad davno bili mi

Nisu oni loši, niti je loša ta naša ulica
Mnoge generacije ona je odgojila i stvorila
U njima vidim sebe i one dane najljepše mladosti
Nisu u to vrijeme postojale tuge, samo radosti

Mjesto pod zvijezdama i njih jednom čeka
Generacije će se izmijeniti kao brza rijeka
Ali i tada će biti klinaca kao što smo bili mi
Klinaca koji su u sebe i bolje sutra vjerovali

MOSTAR

Zadnji put je prošla rutom pored katedrale
Posljednji put je spominjala uspomene stare
'Naša će ljubav ostati, u mom i tvom Mostaru
I pričat ću svima da sam tu imala ljubav pravu'

Slika Starog mosta na kojoj smo samo ti i ja
Još je čuvam među najdražim fotografijama
Teško je, znam da ostajem sam na mostu tom
Ispod njega je zauvijek bio naš drugi dom

Nismo dijelili iste ideale, ni ratne seanse
Mi smo živjeli u godinama ljubavi i renesanse
Ljude pune mržnje smo sklanjali od sebe
Od ljudi što lažno vole sakrivao sam tebe

Mostar će ostati naša posljednja stanica
Negdje drugdje će se nastaviti tvoja stranica
A ja nikada neću otići, to je i moj grad
Ovo što trenutno vidiš, to nije on sad
Poslat ću ti pismo kad prođe ovo sve
Ako me ušute, pjesma će ostati samo za tebe
I jedna slika - ispod Starog mosta ti i ja
Zauvijek će tih tisuću riječi pričati o nama

NE TRAŽI ME, ČOVJEČE

Ljudsko sam biće koje ne zastarijeva
Čovjek sam koji svake sekunde sazrijeva
Sjena sam što stoji negdje i nadzire sve
Ne traži me, čovječe, bolje je

Moje su riječi nekom zakon, nekom farsa
Dio mog srca nekom je posljednja šansa
Svi se hvataju za slamku spasa koju nudim
Ne traži me, čovječe, ja ti ne sudim

Na odlasku mom jedni će pjevati, drugi ne
A neću otići daleko, tek malo iznad gomile
Imat ćete spas u molitvama svih nas
Ne traži me, čovječe, ja sam dio vas

PJESMA UMORNOG DJEČAKA

Jesen je stigla kao noć bez sna
Zatekla me umorna, od života odsutna
Kao da je mladost netko dahom ugasio
Kao svijeću, koju ni novi plamen nije spasio

Prošao je tek oblak da me probudi
Nitko osmijehom da me ponudi
Vrijeme stalno žuri, a i ono bi stalo
Na tren' da ušuti i da se odmori malo

Plakao sam tog dana kao malo tko
Baš ko' dječak što je sve izgubio
A pitanja milijun bez odgovora stoji
Dok svaka riječ sudbinu nam kroji

Hladan vjetar je znao istinu u noći
Jednom mora mladost proći, starost doći
Samo sam naglasio da je otišla rano
Sad tek vidim da ništa nije bilo davno...

PUTOVANJE KROZ VRIJEME

U tom smo peronu prošli svaki dio mladih godina
Susret ljubavnika je prebiranje po zaboravljenim škrinjama
Nas je sudbina odavno poslala na staze rastanka
Sjaj tvoje mladosti sjetio je na trenutke prvog sastanka

Ništa nije slučajno, sve je izrežirano dobrim planom
Nekom je u cilju bilo da ovo putovanje bude nama dano
Šest sati vožnje i sve rečenice što ih nikad nismo rekli
Dali smo jedno drugom dio ljubavi koji nikad nismo stekli

Na jednoj stanici sam morao izići ja, na drugoj ti
Na raskrižju su ostali prošlost, sadašnjost i izgubljeni sni
Tako završi sve i posloži se po knjizi sudbine
Po njoj su pisane sve ljubavi, iz odaja neke daljine

A budućnost, ona je stvorena da se svega sjetimo
Sadašnjost da ono što smo prošli u mislima preletimo
Prošlost je škrinja u kojoj se čuvaju blago i dijamanti
Jedino na nju srce pečat stavlja i zauvijek je pamti

RASTANAK

Brojimo zadnje dane, dok gubimo snagu i dah
Pred uvredama našim, teško je ostati jak
Kao da nikad ništa nismo stvarali
Kao da smo cijeli život jedino razarali

U čašu smo sasuli sve psovke i grijeh
Suze su odavno zamijenile poljupce i smijeh
Životom smo igrali kao da smo sve imali
Životom smo se, posve drsko, samo kockali

Objasni majci kako smo postali loš tim
Dvoje koji su bezbroj uspomena bacili u dim
Umorni jedno od drugog, od priče i laganja
Umorni od bezuspješnog, međusobnog traganja

Zalupi vratima, zapali slike iz sretnijih dana
One služe tek za produbljivanje naših rana
Kad ne ide, potrebno je otići i završiti sve
Kad ne ide, otiđi i ne traži previše

SLIKA MOJE MLADOSTI

Teen bendovi iz naše mladosti
Odavno su pjevat prestali, igru su ugasili
Još ih slušam, u mojoj glavi nisu se raspali
A oni pokušaji dječaka s gitarom, davno su zaspali

Više ne dolaziš ni u snovima, tek u pjesmama
Pronađem te kad je najteže u ljubavnim temama
Da znaš kako je teško kada u noći nema spokoja
A utješit me možeš samo ti i pjesma pokoja

Ostala je šačica klinaca, koji vole pjesme i gitaru
Ne pjeva više nitko u našem najdražem baru
Ja nikog nemam, generacija je u problemima
Popijem tek ponekad s onim starim boemima

Nisam to više ja, ipak si davno ti otišla
Jedina je navika slušanje hitova, teen bendova
I jedina želja koju sanjam je u praznom novčaniku
U njemu čuvam uspomenu, tvoju davnu sliku

CESTA PRED NAMA

Često prođemo kroz ulice koje više ne postoje
Iskreno, mnoge više nitko od nas i ne poznaje
A svratimo da shvatimo da smo živjeli tu
I da je stara garda ostala u vječnom sjećanju

Onih kojih više nema, za njih se svijeća upali
I netko po nekoj sentimentalnoj pjesmi raspali
A dobri kum s neba pogledom dušu razgali
Shvati tad svatko da smo od pepela nastali

Nije vječno ništa, ni oni koji su nas vodili
Svi po svojoj zasluzi na kraju su dobili
A jedan čovjek kog' pamtim, kao rijetko kog
I njegovu je dušu toplo primio dragi Bog

Ugasi jesenji vjetar posljednju svijeću
I hladni snijeg zamrzne i radost i sreću
Kao poljubac svile i miris mora u ljeto
Kada odlazimo, odlazimo sa sjetom

I tu dugu cestu prijeći je težak put
Trnjem i kamenjem s bezbroj zapreka posut
A kad se prijeđe, znat će svatko, zašto živi
Svatko će znati, čemu se nada, čemu se divi

JUTRO MOJE MLADOSTI

Kako umara ovaj srpanj, kako krvarim od ovih godina
I kako je jednostavno loša, dvije tisuće jedanaesta
Prepuna nekih novih generacija što su moju zamijenile
I osjetim da mi sad fale one djevojke, što su prezime promijenile

Davno smo raskrstili, ne znam sjećaju li se stare ćuprije
I dugih besanih noći kod bunara, kad ljetno sunce ugrije
Ja se sjećam toga, a podsjete me prljave korice starih teka
U kojima bijaše zapisano par dragih imena i pjesma neka

A život je kamuflaža divno ukrašena i zapakirana u celofan
I u toj lutriji nikada nisam dobivao ništa, već uludo izgubljen dan
Kao da sve stane u prvih dvadeset gdje vječno ostaneš onaj đak
Kojemu je svaki korak bio gotovo savršen i neobično lak

Odavno se nisam sakrio, ni svojoj sjeni zatro svaki dio
I u ovoj dirljivoj, nostalgičnoj pjesmi, javljam da sam uspio
Bezobrazno, opet ću vas osloviti sa djevojko, nikada ženo
Jer vi ste, gospođo, nekada sa mnom, u Ulici braće Šimića – bili jedno

Željko o sebi

Zovem se Željko Andrijanić i rođen sam 30. svibnja 1991. godine u Mostaru. Svoje prve članke i radove počinjem pisati 2006. godine, od kada se zanimam i za novinarstvo i za politiku, ali ne iz pozicije političara ili aktivnog člana neke političke stranke, već prije svega kao kritički nastrojenog mladog čovjeka, koji želi uvesti promjene u mjesto u kojem živi i koje voli najviše na svijetu, a to su Grude. Do sada sam nagrađivan za svoje pisane radove plaketom Matice hrvatske u Grudama, te u Ljubuškom u recitiranju pjesama A.B. Šimića na manifestaciji Dani hrvatskog jezika. Povremeno radim na Radio postaji Grude, te sam jedan od urednika internet portala Boboska.com koji je s kolegom Josipom Ćorlukom i sa mnom doživio četiri godine. Prava je istina da je tom portalu ovog ljeta bilo pet godina jer je on svoje prve korake počeo na jednom besplatnom servisu. Upravo kao i naš Dinamo, tako i portal Boboska.com slavi dva rođendana. Već sam pet godina u novinarskoj struci, a uz Božju pomoć vjerujem da će ih biti bar još toliko, ako ne i više.

U pjesme, ali i u kolumne koje pišem, unosim emocije, svoj život i život ljudi koji me okružuju jer bez njih bi svaki rad bio uzaludan. Iskreno se zahvaljujem svojim roditeljima jer me nisu ometali prilikom pisanja te prijateljima koji su me poticali na daljnji rad, pogotovo onda kada sam ja osobno mislio da je svaki trud uzaludan. U budućnosti planiram izdati zbirku pjesama i dovršiti jednu davno započetu knjigu. To su dvije od većih želja, a naravno tu su i one standardne, koje su najviše želje roditelja, kao npr. završiti fakultet, oženiti se, zasnovati obitelj i živjeti život punim plućima, baš kao i dosada.

Za kraj vam, dragi prijatelji, želim poručiti: Vjerujte u sebe, budite zadovoljni onim što imate, ali nikad nemojte odustajati od svojih snova jer su upravo oni pokretačka snaga svakog čovjeka. Samo predanim radom i zajedničkim djelovanjem ostvarujemo naše ciljeve i to nam mora biti pouka za budućnost.

Uz nadu da će Susreti i ubuduće ostati poveznica Gruđana, sve vas srdačno pozdravljam povodom ovog jubilarnog 5-og broja.

P.S. Trudio sam se biti maksimalno ozbiljan i profesionalan prilikom pisanja o sebi!

Ne znam jesam li uspio u tome - vi procijenite i uzmite u obzir okolnost da je bilo teže nego što mislite.

Željko Andrijanić

PJESME

BIO SI

Kad prestaneš skrivati sebe
Olako nudeći tajne
Ti nisi više netko,
Prestaješ biti ti.
Postaješ tek onaj
Koji je nekada bio.

ZEMALJSKI HOD

Imam svoje sumnje i strahove
Bojim se ovih trulih vremena
Kroz koja pohlepni ljudi
Zemaljskim hodom
Nastoje stići Boga.
Bojim se sebe, nas…
Koliko dugo trpjeti, koliko??
Život odmiče a granice su bliže
I sve ih je lakše prijeći.
Mogu li izdržati,
Čekaju li me nove zablude,
Hoću li pokleknuti??
Ne ljudi, neka mi Nebo sudi.

UMORAN I SAM

Kad se prestaneš pitati
Što se iza ugla krije
Između redaka teksta
I riječi koje čuješ…

Kad prestaneš tražiti svoju
Na nebu osutom zvijezdama
Bez suze, bez osmjeha
Pogledom tupim kad budeš hodao….

Baš tada On će ti prići
Toplinom izlazećeg sunca
Lahorom pomilovati tvoje lice
I podignuti čuperak kose….

Sjetit ćeš se molitve
Koju si šaputao u bakinom krilu
Očeva čvrstog zagrljaja
I majčinog mekog dlana…

Sjetit ćeš se mirisa oranice
I djedova znojna čela
Kradom ubranih voćki
I poljubaca…..

Kad otkriješ bogatstvo koje se krije u tebi
I oko tebe
Shvatit ćeš da je On uvijek
U tvojoj blizini
I da život nije uzaludan
Ni isprazan

Pružit ćeš ruku poznaniku
I osmjeh prolazniku,
Diviti se bojama leptira i cvijeta
Uživati u zalasku sunca
I života darovanog s neba.

JUTRO U PREDGRAĐU

Sumporna rosa tiho se krade
Svjetlima neona,
Pijano posrće pjesma
Usnama zidara,
Reskim zvukom budilice
Lijeno se rasteže zora
Utvare se gube
U njihanju suhog rublja.

Miris prve kave,
Kašalj pušača
Najavljuje jutro
U predgrađu…

Užurbani koraci
Istim putem
U isto vrijeme
Hvataju isti broj…

Kroz prozor autobusa
Luka sivo i pospano se vuče
U zraku miris
Mokrih kišobrana.

NADA

Dajte mi kap nade
Neka lagano klizi preko
Raspucale suhe duše
I njene rožnate rane.

Ja vapijem samo kap
Da me prisjeti na dane
Kada su mora nade
Spajala obale sna i jave.

POSLJEDNJI POZDRAV

Netko je zasvirao ‘’Tišinu”
Utihnuli koraci, žamor je stao,
Na bijeli kovčeg
Meki sumrak pao.

Zvono sa zvonika
Kapalo je suze
Zamuklim malim mjestom,
Korak po korak,
Jedan do drugog
Sivom, sivom cestom
Rastanak se bliži
Kao da ne želi
Kao da se misli je li uzeo sve što treba
Jer povratka, povratka nema.

Truba je bolnu širila ‘’Tišinu”
Plač djevojčice tiskao se svijetom
Ruku punih bijelih krizantema.

Uz jecaje i suze, na tren
smisao koraka je stao
Na bijeli kovčeg
Vječni mrak je pao.

SVE PROLAZI

Ne podsmjehuj se nikad
Sjedini staroj
U izlizanom kaputu
I toplom šalu.
Prvu ljubav,
Prve poljupce,
Prvo pijanstvo
U bore tek je skrio
I tu ih eto, zaboravio.

KADA SU DALEKE BILE DALJINE

Sunce je upeklo prašnjavi drum
Ispred mene stado ovaca
Zbijene, spuštenih glava
Tapkaju po užarenoj zemlji
Čineći jedna drugoj hlad.

Odjednom teretnjak
K'o drumski razbojnik
Zabruji tišinom,
Zanjiše prašnjave kupine.
Zbunjeno stado zbije se u kraj
Sve dok nije nestao
Miris teških guma, benzina
I dalekih daljina.

SEBIČNOST

Naizgled površna
A nije……
Čini se gluha i slijepa
A nije…
Samo od svoje sjene
Ne vidi nikog
Osim sebe.

Živi goreći u vrućici žudnje
Gomilajući brda potreba
Presušuje rijeke i mora
Jer ona ima uzvišeni cilj
Sebe….

VUKOVARSKE DUŠE

Ne pamti se tako hladna zima
Niti da su plakale tolike kiše
Nad gradom s oblacima lebde
Vukovarske duše.

Širom otvorene oči, gladne života
Ukočeno bljesnu usred tmine,
Kroz grane se provlače mokre
Krici njihove sudbine.
Na prozor lupaju i stružu
Smrznuti mali prsti
Temelje ruše ove trule kuće.

Nad gradom lebde vukovarske duše,
U Raj nebeski odlaze,
Nakon pakla, truleži i mraka,
Lica im grije sveta svjetlost
Istine….

Noćas u mojoj duši jecaju zagrljene
Vukovarske duše,
Dojenče siše majčine suze,
Večeras u meni osveta plače
Nemoćna i bezvrijedna
K'o miris tamjana stara.

Oprost tražim, hostiju za sve
Što crkvama tornjeve ruše,
Klečim pred Vama i kajem se
Zbog nemoći,
Drage vukovarske duše.

HERCEGOVINA

Ispaćena, prevarena, napuštena
Dugo te čeka na kućnom pragu
Željna tvoga lica i tvoga imena.

Ne misli na proteklo vrijeme
I hoćete li se prepoznati
Tvoje tragove još čuva u kolijevci
Jer zna da se Dom ne zaboravlja.

SAMO RECI RIJEČ….

Ne bojim se smrti ni Božje kazne
Bojim se u oči Mu priznati
da je imao sjajan plan za mene
a da sam sve to nemarno odbacila
kao staru autobusnu kartu.

Kajem se za svoje grijehe
I pokoru živim dan po dan
Prolazim redom postaje
Znajući, moglo je biti drugačije…

Ma koliku težinu imao križ
I koliko god se progutalo gorčine i suza
Duša treba ostati lagana,
mirisna i meka kolijevka Duha svetoga,
najbolja prijateljica svjetlosti i nade.

Nisam izgubljena već odbjegla
tražeći lažnu slobodu i instant sreću
jedna od onih koji će pred nebeskim vratima
otkriti svu težinu zanemarenih Božjih riječi
i da je sve moglo biti drugačije….

….ovako je sve počelo…

PROLJEĆE

Proljeće se probudilo
Livade i staze cvijećem okitilo.
Namirisalo se diskretno
Da najavi vrijeme ljetno.
Bumbari i pčele poludjeli
Po cvijeću se razletjeli
Da nakupe polena
Za vremena medena.
Izmilili gušteri i zmije
Da i njih sunce malo grije.
Voćke obukle haljine cvjetne
Pa se čine k'o nevjeste sretne.
U travici mravi hranu traže
I trpaju u podzemne garaže.

Jasminka Mikulić o sebi

Veliku ljubav prema pisanoj riječi gajim još od ranog djetinjstva. Svoje najljepše stihove sam napisala u dobi kada nitko nije mogao prepoznati samo meni znana slova. Pišem poeziju, članke, kratke dječje priče, kolumne, a najčešće listu potrebnih namirnica. U današnje vrijeme se može svašta prodati: istina, laž, poštenje….Možda zasluženo, nikakvu materijalnu korist nisam od svega toga ostvarila dok je moje duhovno zadovoljstvo nemjerljivo. Kad spomenuh duhovno, sjetih se Silvija Strahimira Kranjčevića. Njegova su djela u meni potvrđivala vrijednosti poštenja, zajedništva, domoljublja i nade. Puno je poznatih i nepoznatih pisaca koje ili štujem, osjećam ili volim, a sve te osjećaje mogu sabrati u imenu Antuna Gustava Matoša.

Jasminka Mikulić

IZBOR PJESAMA

BOŽIĆ DOLAZI

Na smrznutu zemlju pada snijeg.
Prekriva ulice.
Sipi, sipi.
Noć oblači haljinu.
Svijetli.
Ukrasi na kućama bacaju pokoju iskru svjetlosti.
Zov zvona probija noćni mir.
Ponoć.
Gužva na ulicama.
Božićno svjetlo ulazi u dom.
Ljubav.
Čarobna noć.
Sveta noć.

DA SAM VILA

Da sam vila, zvala bih se Sunčica.
Od svih vila bila bih najtoplija.
Mahala bih suncu da grije iz sve snage,
plivala bih u potocima poput najbrže ribice.
Kad poželim prošetati, stresla bih zlatnu
dugu sa svoje kose na polja i pšenice.
Trčala, letjela i pjevala bih s pticama.
Haljinu bih isprepletala crvenim makovima
i bijelim pahuljičastim oblacima.
Raskošna vijugava rijeka bila bi mi dom.
Ponosno bih valcer plesala u polju s cvijećem,
u šumi s pticama i noću sa zvijezdama.

IN MEMORIAM

Ulice prazne su.
Studen zrak je.
Vjetar hladan.
Krik djevojčice.
Na ružu ubola se nije.
Kameno kroz tijelo.
Uspavanka je otpjevana.
Zamro svijet u trenu.
Sunce se smrzlo.
Noć izgubila me.
Poznati zvuci, niotkud:
"I ne! Nije to Mjesečeva!"
Zvuci-nezvuci.
Anđeli na kaminu
magičnost izgubili;
nisu k'o jučer.
Ni pločnik kraj kuće
nije k'o jučer;
sada tu ruže,
miluju pogled
znatiželjnim prolaznicima.
Moj anđeo je prerano zaspao!

PROLJETNA LIVADA

Jake zrake izlazećeg sunca kližu po livadi ispunjenoj cvijećem. Cvjetovi su počeli otvarati svoje mokre čašice, a pčele već piju iz njih. Malene visibabe polako zvone svojim zvončićima. Šareni leptiri šaputahu ljubičicama da se probude iz dubokog sna. Maćuhice oblače svoje šarene haljine i spremaju se za ples. Drveće pušta svoje grane da rastu. Bjeličasti golubovi i vrapci već pjevaju radosne pjesme « Sve ovo nalikuje na proljeće «, reklo je sunce obasjavši čitavu livadu.

SAN

Sanjam zemlju onu, mirom ispunjenu,
a ljubavlju okićenu,
zemlju svu bez žalosti,
zemlju bisernu,
zemlju u kojoj ples je samo ples.

Sanjam noć prekrivenu zvijezdama,
radošću natopljenu, mjesečinom obasjanu.
Sanjam livade mirisne i zelene,
ljubice i osmijehe kristalne.

Sanjam trak svjetla u
mraku dubokog dola.
Sanjam šapat vjetrova u
borbi i priču vodene kaplje.

Sanjam svijet namamljen na svjetlo,
iskre iz tvojih očiju.
Sanjam svijet što vidjela sam
u kraljevstvu riječi.
Sanjam.
Sanjam san.

ZLATNO SJEĆANJE

Noć. Tama je svuda.
Zveket zvuka othuka.
Lažno plazno razno.
Duše spokoj nebo prekriva.
Pali se strah.

Živim život nemarno marno.
Vidjeti mogu, a slijepa sam.
Čuti mogu, a gluha sam.
Sjetiti se ne mogu!
Boli nepreboli.
Sjetiti se ne mogu!

Drugi Ga mole za pomoć,
drugi Ga hvale,
i ja to želim, ali ne mogu,
ne znam tko je On.
I ne znam moliti.

Glas mi jedan reče!
Molim se Njemu iako
ne znam tko je.
Molim se Njemu iako
moliti ne znam.
Molitvu mu šaljem svoju
kroz more riječi, za dar sjećanja.

Molitva na usnama
mojim brujila je
dan- noć, noć- dan.
Sjećanje nemarno mari.
Sjećanje...
Zlatno sjećanje.

UKOR

Čovječe!
Zašto gaziš bogatstvo
svijeta, kada znaš da on je izvor gladi,
a i grumen sreće.

Što to ima u tebi
tužno da ti daje snagu
da ga baciš, a
mnoštvo usana za njim žudi.

Kruh!
Vrelim kapima
znoja obliven,
ljubavlju isklesan,
truda plod.

Tko ti je dao dopuštenje
da ga pljuješ
i vrijeđaš onim
riječima teškim kao kamen,
a on glad ti ubija.

NOSTALGIJA

Gledam kako nestaje
U magli
Jedna barka
U daljini
Daleko
Poželim mahnuti
Nebitna sam
Nevidljiva
Na mulu
I sad je bonaca
Sunce
Baca već odsjaje
Opet će biti vruće
Kasne i danas
Zvona crkve
Svetog Stjepana
Okus juhe
Što nepce peče
Tradicija
Čujem
Zveket
Približavaju se
Tuđi ljudi, tuđi govor
Spustim pogled
Iglica bora
Neprimjetna kao ja
Ležala mi pored boka
Evo me
Ispred kuće
Zeleni bor
Na asfaltu
Rastvoreni prozori širom
Smijeh
Seljani i ja
Osvrnuh se
Poprskala me
Djevojka koja pliva

POD TVOJIM KRIŽEM

Spuštam se
pred raspete
noge Tvoje,
Isuse!
Kliktaju kosti.
Tijelo dršće.
Križam se.
Pognuta glava,
ostat će,
još danas.
Mnogo riječi
neću izustiti
Nisam dostojna!
Samo jedno pitanje:
Kako se uči hodati?
Padajući, zar ne?
Isuse!
Ti i ja, nas dvoje
pali smo po tri puta.
Krhak sam čovjek,
grješan, nejak.
Na zemlji sam,
još danas,
od zemlje sam i
ne pripadam zemlji
jer dižem se.
Ti i ja, nas dvoje
zajedno dižemo se.

GRIJEH

Svibanj
Zelenilo
Njedra sunca
Igralište ispred crkve
Sve je tu blistavo i čisto
Dječaci i lopta
Prijatelji
Emocije na vrhuncu
Zanos, igra
Slika prijateljstva
Nestaje
Puna šaka riječi
Ne lijepih
Ne onih pisanih
Zar su to djeca?
Nevina, neiskvarena
Oglasiše se glasno
Zvona crkvenog tornja
I djeca hitro pohrliše
U Dom Gospodnji
U prve klupe

Životopis Magdalene Grizelj

Magdalena Grizelj je rođena 16. studenoga 1993. godine u Splitu. Odrasla je u Sovićima, malenom mjestu u zapadnoj Hercegovini, gdje je i završila osnovnu školu. Piše od ranog djetinjstva. Mladoj pjesnikinji sedamnaest je godina. Pohađa četvrti razred gimnazije u Srednjoj školi Antuna Branka Šimića u Grudama. Poeziju piše od svoje 12. godine. Za svoje pjesme osvojila je niz književnih nagrada. Dvije nagrade za mlade pjesnike u organizaciji Matice hrvatske Grude: u svibnju 2003. godine za sastav *Proljetna livada*, u svibnju 2006. godine za pjesmu *Božić dolazi*. Na tradicionalnoj manifestaciji Šimićevi susreti, također je osvojila dvije nagrade: 16. studenoga 2007. godine njezina pjesma *Ukor* osvaja prvo mjesto na razini osnovnih škola, a tri godine kasnije, 15. studenoga 2009. godine za pjesmu *Zlatno sjećanje* dobiva drugo mjesto na razini srednjih škola.

Magdalena Grizelj

KRONIKA

MARIO BUŠIĆ (priredio)
Kronika događanja u Matici hrvatskoj.....293

KRONIKA DOGAĐANJA U MATICI HRVATSKOJ

Ogranak Matice hrvatske u Grudama je kao i svake godine dopisom odgovorio središnjici u Zagrebu na sljedeći način:

Poštovani!

Sukladno vašim dopisima koje smo dobili e-poštom pod brojem 451/10, od 27. prosinca 2010. godine šaljemo vam Izvješće o radu Ogranka Matice hrvatske Grude za 2010. godinu i Nakladni plan Matice hrvatske Ogranak Grude za 2011. godinu.

Osim nekoliko kataloga slika, pozivnica i plakata, u 2010. godini u nakladi Matice hrvatske Ogranak Grude objavljene su sljedeće knjige:

Fra Ante Marić: VERONIKIN RUBAC, Grude 2010.

Tomislav Marijan Bilosnić: ZVONKO BUŠIĆ, Grude-Zadar, 2010.

Godišnjak Matice hrvatske Ogranak Grude SUSRETI 4, Grude, 2010.

Vodstvo Ogranka Matice hrvatske Grude na svojoj je sjednici prihvatilo nakladni plan za 2011. godinu. Tako je zaključeno da se u 2011. godini nastavi s izdavanjem godišnjaka Matice hrvatske Ogranak Grude SUSRETI 5. Uz spomenuti godišnjak Matica će hrvatska Ogranak Grude u svom programu u 2011. godini organizirati: predstavljanja knjiga, izložbe slika uz tiskanje prigodnih kataloga, javne tribine, predstave, koncerte i sl. uz tiskanje prigodnih plakata.

Tiskat ćemo (reprint), ako Bog da, knjigu SLUČAJ ALILOVIĆ, autora Igora Zidića.

I godine 2011. Grudski će Ogranak Matice hrvatske, uz općinu Grude, biti suorganizatorom 48. Šimićevih susreta, za koji redovito tiskamo plakat, pozivnicu i jedan ili dva kataloga slika. Isto to radimo i za kulturnu manifestaciju Uskrs s Maticom hrvatskom u Grudama i za Dane Matice hrvatske u Grudama. U planu smo tiskati još neke knjige ako iznađemo financijskih mogućnosti u ovim teškim vremenima.

Molimo Glavni odbor Matice hrvatske da prihvati naše Izvješće o izdanjima objavljenim u 2010. godini i nakladnički plan za 2011. godinu.

Predsjednik

Mario Bušić, v. r.

Naš Ogranak Matice hrvatske u Grudama se sjetio i na neki način i ove godine odužio zaslužnom kulturnjaku, pokojnom prof. Ivanu Aliloviću. Evo i sadržaja pozivnice:

OGRANAK MATICE HRVATSKE U GRUDAMA

u spomen na zaslužnog kulturnog radnika i književnika
Ivana Alilovića
(Ružići, 25. veljače 1922. - Mostar, 11. veljače 2003.)

poziva Vas na predstavljanje knjige:
Igor Zidić

Slučaj Alilović

Knjigu će predstaviti
Igor Zidić, predsjednik Matice hrvatske
Milan Bešlić, član Glavnog odbora Matice hrvatske

* * *

U glazbenom dijelu programa nastupit će učenici Osnovne glazbene škole Grude

Srijeda, 2. ožujka 2011. u 13 sati
Kinodvorana u Grudama

* * *

Ovo izdanje donosi znameniti tekst Igora Zidića iz časopisa Kolo (1970.) napisanog u obranu Ivana Alilovića protiv kojega je vođen sudski proces na Okružnom sudu u Mostaru. Alilović je osuđen na temelju lažnih optužbi. Nakon izdržane zatvorske kazne neumorno je djelovao na polju narodne prosvjete i kulture objavivši dvanaest knjiga o hrvatskoj kulturnoj i književnoj baštini rodne Hercegovine i o stradanjima i progonima u doba komunizma.

* * *

Sveta misa za pokojnog Ivana Alilovića i njegovu obitelj i molitva na novouređenoj grobnici održat će se u srijedu, 2. ožujka 2011. u 11 sati u crkvi na Škeljinoj njivi.

Darom nekih fratara, DHK Herceg Bosne, općine Grude i prijatelja pokojnog Ivana Alilovića, a na poticaj Ogranka Matice hrvatske u Grudama kojoj je na čelu prof. mr. sc. Mario Bušić, pok. Ivanu Aliloviću je obnovljena grobnica u zimu 2010. godine Gospodnje. Grobnica je obložena mramorom u izradi poduzeća Malac iz Cerova Doca, a prema nacrtu fra Vendelina Karačića. Ponajprije i najviše ovom prigodom zahvaljujemo fra Bernardu Mariću i fratrima te svima drugima koji su na bilo koji način pomogli ovom projektu.

Na web-stranici općine Grude stoji napisano sljedeće:

U organizaciji Matice hrvatske Grude u Grudama je upriličeno sjećanje na pokojnog prof. Ivana Alilovića. Profesor Ivan Alilović rodio se u Ružićima 25. veljače 1922. godine, a umro u bolnici u Mostaru 11. veljače 2003.

Autor je dvanaest knjiga i nekoliko desetaka članaka iz zavičajne i hrvatske kulturne baštine s područja Hercegovine. Bio je također član Matice hrvatske, politički progonjen i robijao je za Hrvatsku u doba komunizma. Napisao je i neke životopise stradalnika te je bio član još nekih kulturnih i političkih udruga.

Tim povodom na Škeljinoj njivi u Ružićima služena je sv. misa za obitelj Alilović te je položeno cvijeće i zapaljene svijeće na novouređenoj obiteljskoj grobnici.

U kinodvorani u Grudama, koja je u ovoj prigodi bila dupkom puna, upriličen je susret s predsjednikom Matice hrvatske Igorom Zidićem uz predstavljanje knjige *Slučaj Alilović, autora Igora Zidića. Predstavljači su bili: Igor Zidić, predsjednik Matice hrvatske; Milan Bešlić, član Glavnog odbora Matice hrvatske i Mario Bušić, predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Grudama. U glazbenom dijelu programa nastupili su učenici Osnovne glazbene škole Grude Andrija Nikić i Stipe Iličić.*

Još nešto:

Ovdje treba istaknuti i one koji svake godine daruju male, ali za nas velike stvari. Gosp. Vinko Jasak Ćoso daruje ikebanu i svijeću za Ivanov grob, na tome mu veliko i od srca iskreno hvala. Stanko Bošnjak Ćane priredi sve u kinodvorani Grude za priredbu kojom odajemo počast pok. Ivanu Aliloviću; Srećko Mikulić pomaže oko slanja pozivnica i razglašavanja vijesti o ovom događaju. Zahvaljujemo našim web portalima. Naš portal Matice hrvatske u Grudama uređuje Dragan Matić, neumorno radi i veliko mu i iskreno hvala na tome. Pri tome mu ponekad pomaže Ante Pejić, hvala mu! Također i Ivanu Šimiću Iveku i Hertronicu Grude. Bratovštini, Osnovnoj glazbenoj školi u Grudama, portalu Boboška itd. Radio Grude na čelu s glavnom urednicom gospođom Sanjom Juranić sveprisutim drži događanja Matice hrvatske u Grudama. Hvala im na tome! Svima hvala! Ako smo koga preskočili, neka nam oprosti jer je to nenamjerno.

Matica hrvatska Ogranak Grude

Neki od govora izrečeni nad Alilovićevim grobom 2011. godine:

Usred ovog svetog čina i časnoga zbora izričem svoju pozdravnu riječ profesoru Aliloviću, mome nekadašnjem razredniku u mostarskoj Srednjoj medicinskoj školi.

Poštovani profesore, mnogi ljudi za života za svoja djela ne dočekaju zasluženu hvalu. Ili odu prerano i prebrzo ili, pak, budu neshvaćeni i nerazumljeni, a nerijetko i potirani i zabranjeni. Jedan od takvih ste upravo Vi, dragi profesore Ivane. U povodu osme obljetnice Vaše smrti, u Vašem rodnom zavičaju i nadomak podignute i završene Vam grobnice, mjesta počivališta Vaših zemnih ostataka, zajedno s Vašim prijateljima i poštovaocima Vašeg života i djela i ja sam tu, Vaš nekadašnji đak Srednje medicinske škole u Mostaru, generacija đaka upisana 1963./64. da Vam iskažem svoje poštovanje i zahvalnost.

Dragi profesore, ja sam, zapravo, danas došla položiti svoj ispit zrelosti pred Vama, a to je, ponavljam, već odavno trebalo biti. Tu uz Vaše zemno počivalište stojim i promatram Vaš lik, prisjećam se Vašeg dugačkog koraka i slušam Vaš glas i poeziju koju ste tako blisko osjećali i zdušno na me, i na sve nas druge u razredu, prenosili. Učili ste nas kako biti čovjek i kako voljeti čovjeka i ljude, svoju domovinu, svoj grad i svoj kraj; iščitavali ste nam pjesme Alekse Šantića, Tina Ujevića, a posebice Antuna Branka Šimića. Nekima to nije bilo po volji. Zato ste i podnijeli veliku i tešku žrtvu, tamnovali ste po zatvorima. Nikada mi dokraja nije bilo jasno zašto Vas sude. Sjećam se dobro, sjedila sam na klupi u sudnici i slušala i priznajem da baš ništa razumjela nisam, a Vi ste ipak osuđeni bili. Zašto? Trpjeli ste kao što i danas mnogi trpe. Sjećam se Vašeg straha od razgovora telefonom nakon što ste se vratili s robije i kad ste svratili k mojima u Ilićе… Pa zar je to moguće? Što su Vam sve to radili i uradili? Otad je mnogo vremena prošlo i štošta se posložilo.

Danas Vam se, usred ovog uvaženog skupa, zahvaljujem za sve ono čemu ste me učili i naučili. Svojom žrtvom, koju ste podnijeli, postali ste i ostali svijetao primjer meni, kao i ovom časnom prijateljskom skupu koji Vam se došao pokloniti i reći hvala i kako Vi, zapravo, niste mrtvi, već živite u nama i preko nas dalje. Jer takvi kao Vi nikad ne umiru! I kao što Antun Branko Šimić svojom pjesmom 'OPOMENA' nekoć reče i ja ponavljam danas:

Čovječe pazi
Da ne ideš malen
Ispod zvijezda!
Pusti
Da cijelog tebe prođe
Blaga svjetlost zvijezda!

Da ni za čim ne žališ
Kad se budeš zadnjim pogledima
Rastajo od zvijezda!
Na svom koncu
Mjesto u prah
Prijeđi sav u zvijezde.

Prim. dr. Zdravka Marijanović

UZ OSMU OBLJETNICU SMRTI KNJIŽEVNIKA IVANA ALILOVIĆA

Poštovani prijatelji i poštovatelji djela i lika pok. Ivana Alilovića, sjećanje na književnika i uznika Ivana Alilovića danas je za sve nas podnošljivije jer je njegovo grobno mjesto konačno dostojanstveno obilježeno. Grobnica je podignuta zalaganjem hercegovačkih franjevaca, Općine Grude, Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne, Ogranka Matice hrvatske u Grudama i prijatelja.

Na ovaj veliki dan kada je jednim dijelom odana počast i dug ovome hercegovačkom književniku i borcu za "hrvatsko pitanje", osvrnut nam je se na kulturno-književnu misiju i progon pokojnog Ivana.

Prof. Ivan Alilović bio je misionar istine koja se ogledala u angažiranosti za opstanak franjevaca na njihovim stoljetnim ognjištima – član *Misije dobre volje i potpisnik prvog apela Vjernika Hercegovine (1. XII. 1968.). Zagovarao je slobodu hrvatskoga naroda, očuvanje hrvatskih kulturnih dobara i afirmiranje namjerno zaboravljenih hrvatskih književnika. Kao takav odmah je pao u nemilost jugokomunističkog režima i protiv njega se počela montirati politička osuda, a nakon nje i sudska. Optužen je da je dvije godine u Mostaru djelovao organizirano s grupom intelektualaca oko pododbora Matice hrvatske s njim na čelu. Proglašen je potpirivačem narodnih nemira i osuđen na tri godine strogog zatvora.*

U Društvu hrvatskih književnika Herceg Bosne djelovao je od samog osnutka, a jedno vrijeme bio je i dopredsjednik. Podario nam je književna djela koja oživljavaju hrvatske zaboravljene pisce, hrvatsku kulturu i hrvatske mučenike (Pustinjakove pripovijesti fra Martina Mikulića, Hrvatski narodni običaji u Hercegovini, Bibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine, Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine).

Ovaj današnji dan je svjedočanstvo da kulturni, duhovni i intelektualni krug Hercegovine nije zaboravio pokojnog Ivana Alilovića čiji je on bio istaknuti član.

Ugradio je svoj život, um i sposobnost u kulturno biće svoga naroda pokazujući i nama danas na uzvišeni način življenja i smisao žrtve. Hvala mu!

Marina Kljajo-Radić

Matica hrvatska Ogranak Grude
poziva Vas na kulturnu manifestaciju

USKRS S MATICOM HRVATSKOM U GRUDAMA

Ponedjeljak, 25. travnja 2011.
U kinodvorani u Grudama u 20 sati
Predstavljanje dvostrukog nosača zvuka (2 CD-a) *Grudsko pivanje*
(ganga, džotavica, gusle i diple iz grudskog kraja, u nakladi Matice hrvatske Ogranak Grude)

Četvrtak, 5. svibnja 2011.
U Srednjoj školi A. B. Šimić u Grudama u 18 sati
Otvaranje izložbe slika nagrađenih učenika osnovnih i Srednje škole iz općine Grude
* * *
Nakon izložbe slika u Srednjoj školi A. B. Šimića u Grudama u 18,30 sati
Akademija Matice hrvatske Ogranak Grude
Dodjela plaketa Matice hrvatske Grude za najbolje pisane radove (pjesme i proze)
i najbolja likovna ostvarenja učenika osnovnih i srednje škole iz općine Grude
***
Potom u kinodvorani u Grudama u 20 sati
Predstavljanje knjiga prof. Radice Leko iz Posušja

Utorak, 17. svibnja 2011.
U kinodvorani u Grudama u 20 sati
Predstavljanje Matice hrvatske Ogranak Stolac i knjige Željka Raguža

Ponedjeljak, 23. svibnja 2011.
U Velikoj dvorani Matice hrvatske, Strossmayerov trg 4, u Zagrebu u 20 sati
Glasovirski koncert - promocija mladog virtuoza iz Gorice Ivana Galića
(J. S. Bach, L. van Beethoven, B. Papandopulo, F. Chopin, S. Prokofjev, P. I. Čajkovski)

Petak, 27. svibnja 2011.
U kinodvorani u Grudama u 20 sati
Predstavljanje knjige Milke Tice *LEDINAČKI STEĆCI*

Petak, 3. lipnja 2011.
U galeriji Bratovštine i župe Gorica-Sovići u Staroj kapeli u Gorici u 20 sati
Otvaranje izložbe slika akademskih slikarica Dragane Nuić-Vučković i Andrijane Mlinarević-Cvetković

(Glazbeni program i pratnju spomenutih događanja osigurat će učenici Osnovne glazbene škole Grude; Ivan Galić na glasoviru; klapa Bratovština i izvođači folklora)

Uz ova događanja Ogranak MH Grude će darovati knjigama najbolje učenike završnih razreda osnovnih i srednje škole iz općine Grude

USKRS S MATICOM HRVATSKOM GRUDE

Na Uskrsni ponedjeljak 2011. godine otvorena je kulturna manifestacija Uskrs s Maticom hrvatskom Grude, u kinodvorani punoj znatiželjnih posjetitelja jer je tema večeri bila uistinu blago starih hrvatskih krajeva – narodne pjesme, ganga, gusle, diple, s osvrtom na grudsko pivanje.

Predstavljena je knjiga s tekstovima i dva nosača zvuka Grudskog pivanja (ganga, džotavica, gusle i diple) u nakladi Matice, grudske podružnice, a koju su priredili entuzijasti na čelu s Tomislavom Matkovićem – Tomom, voditeljem na Radio Grudama koji je godinama prikupljao i pratio te snimao ove izričaje nematerijalne kulturne baštine, ne samo u Grudama već diljem Hrvatske te Bosne i Hercegovine.

Na otvorenju su bili prisutni redom eminentni poznavatelji Gruda i grudskog pivanja, povijesti te etnomuzikologije i ovih krajeva kao i šire.

Damir Zorić, gospodarski tajnik Matice hrvatske, istaknuo je kako mu je uvijek drago doći, kao i svakom čovjeku, u svoj rodni kraj. To se pogotovo odnosi na manifestacije ove vrste a ganga i narodna pjevanja u Grudama su zaslužila svoje mjesto pod suncem. Prisjetio je se Zorić i nekih starijih vremena kada je njegova baka, čuvši gangu, prepoznavala i govorila njemu koji ljudi i iz kojega sela pjevaju. Tu i jest blago ovoga izričaja, da se čak i na jednom malom prostoru daju razlikovati načini i stilovi ganganja. Tada znamo kolika je vrijednost pjevanja na jednom širem prostoru.

Prof. dr. fra Andrija Nikić je govorio o povijesti grudskoga kraja, istaknuvši povezanost narodnog pjevanja i običaja s drugim kulturnim i vjerskim obilježjima Hrvata jer, gdje se god kroz tisućljeća pjevalo ovim izričajima, nicale su i crkve te je narod živio i kroz vjeru i kroz gangu.

Mr. sc. Joško Ćaleta s Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, stručnjak za etnomuzikologiju, održao je znanstveno predavanje o gangi i pjevanjima. Prikazavši video o pjevanjima iz raznih hrvatskih krajeva, govorio je o običajima i ljudima što čuvaju tradiciju, a uistinu nije ostao ravnodušan na grudsko i pjevanje u Hercegovini.

A kako se pjeva u Grudama, pokazali su domaći folkloraši, guslari i gangaši u narodnim nošnjama i čilog grla, punim plućima i vedra čela, kao da naši stari u boj idu ili se s njive vraćaju, gangaju jer ganga je lijek za dušu i okrepa za tijelo, s rođenjem povezana i životom očuvana, s bukarom domaćeg vina obogaćena, s Maticom hrvatskom Grude, evo, i svijetu podarena da i svijet nauči što to održi ovaj kraj na životu kroz, često, teška vremena. Ganga i vjera u Boga!

Matica hrvatska Grude je još jednim kulturnim događajem obogatila kulturni program Gruda i ovoga kraja. A poseban osvrt na gangu i ostale izričaje narodnih pjesama Gruda, Hercegovine, Imotske krajine, Dalmatinske zagore i šire, potreban je da bi se ganga očuvala prenoseći je s koljena na koljeno, kao što se to čini već stoljećima.

Marko Čuljak

Tomislav Marijan Bilosnić

USKRŠNJA MOLITVA ZA ZVONKA[1*]

Ja sanjam: poleti, poleti, poleti u sunce žarko
i ja vidim kako letiš, letiš visoko.
Ja vapim: doleti, doleti povrh naših kuća
i spusti se u tminu slobode.
Ti nisi tako daleko
koliko te ne možemo vidjeti.

Bože, neka u ovoj pjesmi anđeli nađu mir
neka niz stihove njene poteče svjetlost
ista kao što je ona od tvojih uzdaha
na zidovima tamnice.
Neka Uskrs povrh križa uskrsne
neka sunce i noć našu osvijetli!

Da mi je samo znati gdje si
da mi je znati odakle zoveš
da mi je čuti, Zvonko, tvoj zvonki glas
da mi je znati kako si.
Julie mi o svemu govori
ali to što ja razumijem kuća je drukčija.
Dobrodošao u zrak,
dobrodošao u nebo!

Ili smo mi to zaboravili dan
kada si bio u nebu
jesmo li zaboravili kako smo i dalje tamo
jesmo li zaboravili ime čovjeka
samo zato da bi ugodili neprijateljima.
Nitko više neće moći vratiti sedamdesete
nitko ih čak neće ni razumjeti

1 * Zvonku Bušiću, hrvatskom domoljubu u američkom zatvoru.

jer više nema one mladosti
više nema onih dječaka
kojima nije bilo teško ostati djecom
do smrti.

A ti, jesi li zaboravio kamen
sjećaš li se kako izgleda vrt
vidiš li nebo u kojem si vjetar
čuješ li srce koje je sada hrvatska zemlja.
Ili si, prijatelju, umoran od samoće
dok su ti verige najbolje društvo.
Jesi li umoran od naših priča
ili ti je laž jedina utjeha.
Neka Uskrs povrh križa uskrsne
neka sunce i noć našu osvijetli!

Svi dječaci s kojima si letio
iznad oblaka
već su se vratili kući
u sela s bunarima.
Samo ti, samo ti čekaš
da svi zaborave
kako izgledaš
kako bi te mogli prepoznati
u svakom licu čovjeka.

Ako ikad čuješ od zidova
da ti je netko poput mene pisao
pomisli da je to jedina pjesma
jer više nema nikog tko bi nam s neba
bacio poruku.
Nitko nam u letku neće ispričati prošlost
nitko se više neće ispovijediti
tako da mu ne oproste grijehe.
Neka Uskrs povrh križa uskrsne
neka sunce i noć našu osvijetli!

Lako je reći: održi vrelu krv
održi vatru, oganj održi
domovina je velika i vrela
dok u ogledalu tvojih očiju leži.
I budi visoko, tu gdje jesi
u nebu, u snu sa svojom braćom.
Lako je pustiti suzu na tvoj dlan,
ali nitko ne želi unijeti plamen,
nitko ne želi otvoriti vrata
samo zato što vrata vode u prošlost
u mrak i u san
u priču o djetetu i majci
u kojoj se uči kako se za domovinu
prezir prihvaća.

Zemunik, Veliki petak 2008.

SAM VRH HRVATSKE DOKUMENTARNE PUBLICISTIKE

Tomislav Marijan Bilosnić*: **ZVONKO BUŠIĆ,** kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu : dokumenti, Matica hrvatska Grude, Grude - Udruga 3000 godina Za dar, Zadar, 2010.*

Piše: Dr. sc. Igor Šipić

Čovjek se ne rađa da bi najbolje 32 godine života proveo u uzima, ali je spreman, jobovski trpeći, doduše, kao „otmičar izgubljenih snova" (B. Maruna), poput prizora Križnog puta, ovješati ih o zidove vlastite domovine. Čin otmice američkog putničkog zrakoplova (10. rujna 1976.), kojim se hoće ukazati na nezavidan status i podređen položaj jedne zemlje, kakva je onomad bila Hrvatska, u međunarodnim okvirima ne znači mnogo. On ne pomiče granice ekonomskog stratosa, ne mijenja ništa u ravnoteži politokracija svjetskog poretka, ali je itekako značajan u kolopletu povijesnog hrvatskog integriteta. Takav čin, motiviran plemenitim idealima za neovisnošću i dobrobiti svoga naroda, s vremenom, iz socijalno-političkih, prelazi u znanstvene, književne i ine sfere interesa i propitivanja. Donošenje zaključaka stoga ne smije biti

prozaično, nego podložno slici faktografske prvoistine, bitne i za povijesnu i za psihološku ocjenu uloge pojedinca.

Hrvatski književnik i istraživač Tomislav Marijan Bilosnić, čiji opus doživljava streloviti uspon u posljednjem desetljeću, među rijetkima je prostojao na nogama vrijeme agonije hrvatskog domoljuba Zvonka Bušića iskazujući mu nesebičnu moralnu i duhovnu potporu. Kao stvaratelj znao je dobro što čovjek ne može podnijeti – upitnost i razočaranje! U svojoj poemi „Uskršnja molitva za Zvonka", koju je objavio u prvonagrađenim *Molitvama (Nagrada Tin Ujević, 2009.), pokazao je da njegovi stihovi nisu samo protest na hrvatsku šutnju spram jednog osuđenika prepuštenog zaboravu, nego i latentna, uznički hladna, atmosfera nad vlastitim usudom i usudima sličnih. Stoga se hrvatskoj javnosti predstavio aktualnom knjigom kojom sublimira desetljećima prikupljanu građu o predmetnom događaju te otvoreno staje na stranu žrtve svjedočeći autoritet vrhunskog hrvatskog intelektualca spremnog na pobune protiv uspavane svijesti, protiv nesavjesti, nebrige i zatajenja i Krista i čovjeka. I danas, kad su ugroženi mnogi postulati Domovinskog rata, u već kroničnoj šutnji i neodgovornosti, i danas progovara, književnosti vraća njenu svrhu, oživljava kritičku moć dijaloga.*

Knjiga **ZVONKO** *BUŠIĆ : kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu : dokumenti (Zadar, 2010.), volumensko je izdanje (403) koje, u ovom času, zaposjeda sam vrh hrvatske dokumentarne publicistike s naglaskom na historiografske izvore. S jedne strane, dokumenti, pisma, fotografije i drugi vrijedni zapisi sadržaja, cjelovitost su autorske angažiranosti na prokazivanju uzročnika hrvatske ovisnosti o bilo kojem obliku ekspanzionizma, zvao se on Carstvo, Kraljevstvo, Federacija, Konfederacija ili Unija. S druge, pak, autor mu suprotstavlja hrvatskog čovjeka i njegov ideal slobode bez koje nema istine. Brojne rasprave, izvorna svjedočenja, kritičke analize, pisane autoreferencijalno manirom filozofskih tekstova, ulaze u sam smisao zapadne kulture, što otvara i sasvim nove poglede na budućnost Europe. Djelo nema pretenzija na donošenje zaključaka, oni su ostavljeni na prosuđivanje običnom čitatelju koliko i povjesniku.*

Knjiga je izvrsno i seriozno vrelo za mnoga istraživanja suvremene hrvatske povijesti, poglavito druge polovice 20. stoljeća. Budući da se radi o autoriziranoj faktografiji, apsolutno ulazi u najuži krug onih djela koja na najbolji mogući način promiču „otkrivanje dosad zamućene istine o povijesnim događajima i osobama od značenja za hrvatsku političku povijest".

.

DEMITOLOGIZACIJA MITA O "BUŠIĆU – TERORISTU"

Tomislav Marijan Bilosnić: *ZVONKO BUŠIĆ, kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu : dokumenti, Matica hrvatska Grude, Grude - Udruga 3000 godina Za dar, Zadar, 2010.*

Piše: Sanja Knežević, prof.

U knjizi Zvonko Bušić: kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu hrvatski književnik Tomislav Marijan Bilosnić po prvi put u povijesti hrvatske publicistike donosi dokumentirano provjerene činjenice i svjedočanstva o životnoj misiji Zvonka Bušića. Knjiga je objavljena u Zadru 2010. godine, u izdanju Matice hrvatske Grude i Udruge 3000 Za dar – Zadar. Autor je sve tekstove prethodno objavio u dnevnim novinama Zadarski list, u razdoblju od 23. rujna 2008. do 27. ožujka 2009. godine. Pristupajući temi objektivno i stručno ovom je knjigom hrvatskoj javnosti konačno dostupna istina o Zvonku Bušiću, njegovu cjeloživotnu naporu za ostvarenjem sna o slobodnoj i demokratskoj Hrvatskoj.

Bilosnić je svojim djelom napravio čitavu jednu misiju kako bi demitologizirao mit o „Bušiću – teroristu", koji je nažalost, okamenjeno prisutan u hrvatskoj javnosti do danas zaslugom komunističko-totalitarističkog jugoslavenskog režima, čiji način mišljenja još uvijek traje. Samo mjesec dana nakon što se Zvonko Bušić nakon 32 robijaške godine vratio u domovinu, Bilosnić u dnevniku „Zadarski list" tri puta tjedno objavljuje feljton – kroniku o povratku Zvonka Bušića. Otvoren široj javnosti, jednostavnim jezikom, a opet više nego dovoljno stručnim diskursom, on iz teksta u tekst donosi cio niz važnih dokumenata – novinskih članaka i komentara iz svih tadašnjih jugoslavenskih i inozemnih novina, pisma, peticije, izjave sa suda, zapisnike, fotografije, i konačno i dakako najbitnije od svega, izravne komentare i svjedočanstva samoga Zvonka Bušića. Ovdje saznajemo cijelu kronologiju događaja oko otmice američkoga zrakoplova TWA u rujnu 1976. godine, što se i zašto njome željelo postići. Prvi put u javnosti se otvoreno postavlja pitanje zašto je bilo potrebno oteti zrakoplov da američki demokratski mediji pristanu objaviti apel Hrvata u kojem govore o stanju unutar Jugoslavije, kršenju ljudskih prava, ubojstvima i svim drugim neslobodama totalitarnog režima. On prvi put u javnosti donosi cijeli tekst „Deklaracije vrhovnog zapovjedništva Hrvatskih nacionalnih oslobodilačkih snaga" kao tekst letaka koji su bacani tijekom otmice zrakoplova. Iz Bilosnićeve knjige saznajemo mnoge nepoznate i „zamućene" informacije o životu hrvatske emigracije, o političkim strujama unutar nje koje su daleko od jednoznačne etikete ustaštva koja joj je u Jugoslaviji pridodana.

Konačno, saznaje se i mnogo o upletanju politike u sam tijek suđenja i služenja Bušićeve kazne, ali i o odnosu suca, svjedoka i konačno izravno upletenih putnika (talaca) u sam slučaj otmice. Mnogi od njih nakon što su saznali istinu o Bušićevom razlogu otmice zrakoplova, idealima i istini na koju su otmičari htjeli ukazati, promijenili su svoje mišljenje i kao građani demokracije im odali počast. Tako se ponio i sudac Bartles koji je nakon sve duljeg produživanja robije Zvonka Bušića u nekoliko navrata zagovarajući njegovo puštanje na slobodu pisao Komisiji za pomilovanje.

Iz Bilosnićeve knjige sasvim je zorno da je slučaj Zvonka Bušića u američkom sudstvu bio politički, a ne teroristički slučaj. Nažalost, upletenost prvoga uvjetovala je etiketiranjem borbe za slobodu i demokraciju terorizmom. Zorno je da Zvonko Bušić i njegovi pomagači nisu imali nikakve namjere učiniti bilo kome nažao, a kamoli izazvati nečiju smrt, stoga on i danas duboko žali nad smrću njujorškog policajca koji je poginuo tijekom naknadne demontaže bombe ostavljene u njujorškoj podzemnoj željeznici, a što je za povijest zabilježeno u Bilosnićevoj knjizi. Prvi put javnosti su objavljeni dokumenti iz Bušićeva privatnog arhiva (svjedočanstva, zapisnici, pisma, fotografije i sl.), nakon više od tri desetljeća ponovno su objavljeni svi napisi i komentari u tadašnjem jugoslavenskom tisku. Ovdje su dokumentirani i zapisani događaji iz suvremenije hrvatske povijesti koji su izravno vezani uz Bušićevu zatvorsku sudbinu, od zalaganja prvoga hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana za Bušićevim oslobođenjem, njegove prepiske o tom pitanju s američkim predsjednikom Clintonom do pisama Bušićeve supruge Julienne Eden Bušić američkoj državnoj tajnici Madeleine Albright.

Činjenica je da je ovakva knjiga bila nasušno potrebna hrvatskoj javnosti i kulturi. U tom smislu Tomislav Marijan Bilosnić napravio je ogroman korak u otkrivanje hrvatskih postproljećarskih istina, a posebice istina o ulozi hrvatske emigracije u uspostavi Hrvatske kao samostalne i demokratske zemlje. U suvremeno doba kojem je svojstveno izokretanje povijesnih istina, i to istina iz svoje najbliskije povijesti, njegovo je djelo svijetao primjer neumrlog idealizma. Uza sav njegov plodan i vrijedan književni rad, činjenica je da će Bilosnićeva knjiga o Zvonku Bušiću ostati trajno prisutna u hrvatskoj povijesti. Svako izučavanje o političkom udjelu hrvatske emigracije u uspostavi hrvatske samostalnosti, bez Bilosnićeve će knjige u budućnosti biti nemoguće. I konačno, duboko smo svjesni da Bilosnić odmah i sada nije udario kontrapunkt istinom i činjenicama medijskom linču na Bušića i njegovo djelo, da to u Hrvatskoj do danas ne bi učinio nitko. Nažalost, velika je vjerojatnost da Bušićev privatan arhiv dokumenata ne bi bio ovako stručno klasificiran i u konačnosti spašen od zaborava i uništenja da to svojim pregnućem nije učinio T. M. Bilosnić.

S druge strane, Bilosnić svojim čitateljima pristupa jasnim i jednostavnim jezikom, slažući feljtone u iznimno zanimljiv tijek priče, privlačeći ih na čitanje svakim novim naslovom, pa je u tom smislu ova knjiga bitna u kreiranju općenacionalnog stava o Zvonku Bušiću utemeljenom isključivo na istini, što i jest ideal samoga subjekta ove priče – hrvatskoga domoljuba i idealista Zvonka Bušića.

ZVONKO BUŠIĆ, KRONIKA O POVRATKU ZVONKA BUŠIĆA U DOMOVINU

Tomislav Marijan Bilosnić: *ZVONKO BUŠIĆ, kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu : dokumenti, Matica hrvatska Grude, Grude - Udruga 3000 godina Za dar, Zadar, 2010.*

Piše: Damir Pešorda

Knjiga Tomislava Marijana Bilosnića *Kronika o povratku … uistinu, kao što joj i naslov kaže, jest kronika jednog povratka, povratka koji je trajao više od četrdeset godina. Od odlaska u emigraciju 1967. do povratka iz američkog zatvora 2008. Jer iznuđen odlazak iz domovine i nije ništa drugo do početak sna o velikom povratku. Iako nije podijeljena na dijelove, nego njenih sedamdesetak poglavlja slijedi u neprekinutom nizu, Bilosnićeva knjiga o Zvonki Bušiću strukturirana je po unutarnjoj logici trodijelne strukture. Prvi dio je posvećen minucioznoj raščlambi same otmice američkog putničkog aviona koja je Zvonku i njegovu skupinu dovela u središte međunarodne pozornosti sad već daleke 1976. godine. Drugi dio raščlanjuje samo suđenje, dok treći dio govori o onome što se događalo poslije, sve do Zvonkina povratka u domovinu.*

Osobno su mi se, dok sam čitao ovu knjigu, nametnule tri zamjedbe koje, po mom mišljenju, u bitnome određuju ovu knjigu. Prvo, ona doprinosi rasvjetljavanju jednog dijela hrvatske povijesti, dijela bez kojega ne bi bila moguća ni veličanstvena hrvatska pobjeda u borbi za slobodu tijekom devedesetih, a koji nije dosada bio predmetom naročitog interesa profesionalnih povjesničara u Hrvatskoj. Obilje materijala, novinskih izvadaka iz jugoslavenskog i inozemnog tiska, diplomatskih reakcija, deklaracija, pisama, intervjua, svjedočenja koje autor nenametljivo i disciplinirano vodi tako da pričaju dramu pojedinca i naroda u vrtlogu nesklone povijesti imaju dvostruku vrijednost: kao prikupljena građa za neko buduće povijesno istraživanje s jedne strane te kao pitko i zanimljivo štivo s druge strane.

Druga opaska tiče se činjenice da je autor knjige pjesnik, književnik, a ne povjesničar. I dobro je da je tako jer je razvidno da svijest koja vodi tekst razumije i poštuje logiku priče, logiku pripovijedanja, magiju zavođenja i uvlačenja čitatelja u svoj svijet. Autoru treba odati svaku pohvalu za zanatsko umijeće jer to, kao što rekoh, uspijeva uz minimalne vlastite intervencije u obliku autorskog teksta. Glavnina efekta se postiže biranim odabirom i raspoređivanjem preuzetih citata i ulomaka, bilo iz tiska ili kojeg drugog izvora.

Treće što mi se čini važnim napomenuti jest da je ovom knjigom, iako to očito nije bila primarna autorova nakana, otvorena tema koja dosada nije u Hrvatskoj otvarana. Naime, generacija Zvonke Bušića i njegovih suboraca jest generacija šezdesetosmaša u svjetskim relacijama. To je generacija, bez obzira što danas mislili o uzrocima, nakanama i postignućima šezdesetosmaša, koja je u sebi nosila nesumnjivi revolucionarni naboj i valjda posljednja generacija u zapadnoj civilizaciji koja se nije ciničnо odnosila prema idealima. Povijesno gledano, postoje ti revolucionarni valovi u europskoj povijesti čiju jezgru čine ideali slobode, pravde i jednakosti, izvorno kršćanske vrijednosti bez obzira na ideološko ruho u kojem se pojavljuju. Hrvatska nesreća je da se uvijek u tim trenucima revolucionarnih vrenja nalazila u škripcu koji je progresivne težnje za slobodom, pravdom i jednakošću njenih ljudi proglašavao reakcionarnim, okrenutim protiv tih vrijednosti. Taj ''škripac" je, naravno, bila tuđinska dominacija koja se također deklarativno resila upravo onim vrijednostima koje je Hrvatima uskraćivala. Sjetimo se Jelačića i Mađara, kao i Marxova i Engelsova gledišta na tu epizodu europske povijesti. A Hrvati u toj (pri) povijesti uglavnom i jesu igrali uloge epizodnih negativaca. U Hrvatskoj su auru šezdesetosmaškog buntovništva preoteli aparatčici, karijeristi, poslušnici satrapskog Titova režima i svjedoci u montiranim političkim procesima protiv istinskih revolucionara. Možete li, recimo, zamisliti Žarka Puhovskog kako otima zrakoplov prijeteći s torbom u kojoj je bomba, makar je u toj istoj torbi najeksplozivnija stvar Hrvatski pravopis, slavni ''londonac"!? Ja ne mogu.

Međutim, ta ''bomba" govori i pravoj naravi tzv. Bušićeva terorizma, tipično hrvatskog. To je ta nepokolebljiva vjera u snagu riječi, u snagu istine. Ali to je i ta blagost kršćanskog puka koji je izložen stoljetnom nasilju na granici svjetova imao snage sačuvati Božju zapovijed ''Ne ubij!" u punini njenog ultimativnog značenja. A zato su, usuđujem se reći, u najvećej mjeri zaslužne upravo hrvatske žene, sve te majke, najčešće nepismene, koje su svoje duboko kršćansko uvjerenje prenosile na svoje sinove. Pa i onda kad su morali u rat kretati. To ''Ne ubij!" govori iz svakog postupka Zvonke Bušića tijekom otmice i poslije nje. Zato je mučno slušati licemjere čija je neprežaljena tvorevina Jugoslavija nastala na upravo suprotnom načelu, kako papagajski ponavljaju: Zvonko je terorist, ubio je policajca!

Nisam ovdje bez razloga skrenuo pozornost na ulogu žena u hrvatskoj povijesti. Da nije bilo jedne hrvatske žene iz Oregona, i Zvonkina priča bila bi puno

tmurnija. Bez hepienda, koji se, okolnostima usprkos, ipak dogodio. Upravo je Julienne, koju Zvonko u jednom od pisama donesenih u ovoj knjizi naziva svojom Penelopom, onaj Zvonkin dobri duh, onaj blagotvorni utjecaj koji njegovu sudbinu čini literarno lijepom i ljudski podnošljivom. Tako da on danas, usprkos patnjama koje je podnio, može reći da je sretan čovjek. I što je možda još važnije da je čovjek od jednog komada, čovjek koji je dosljedno živio svoj san. Od djetinjstva, kada se nad onom Matoševom pjesmom zarekao da ipak ima još Hrvata spremnih umrijeti za domovinu i da je on taj, do dana današnjega kada se ne miri s apatijom koja je zahvatila hrvatske domoljube dok im isti oni koji su Zvonku proganjali pomalo nagrizaju ostvareni san.

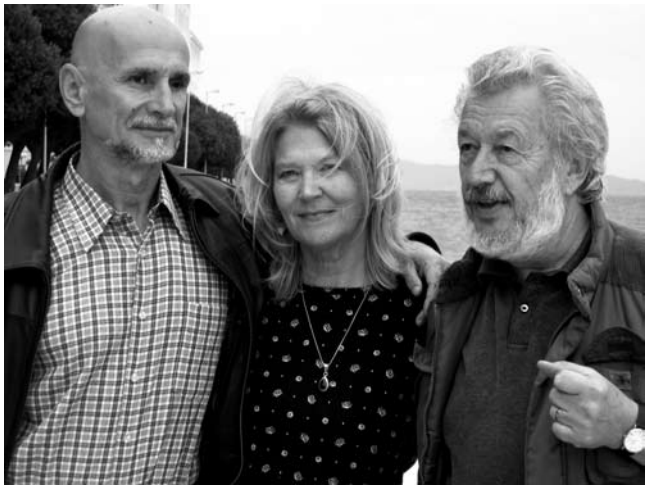

IZNIMNA I PUBLICISTIČKI VRLO VRIJEDNA KNJIGA

Tomislav Marijan Bilosnić: ZVONKO BUŠIĆ, kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu **, dokumenti, Matica hrvatska Grude / Udruga 3000 godina Za dar, Zadar,2010.**

Piše: Mate Kovačević

Naraštaji su hrvatskih ljudi sanjali slobodu. Mnogi su se za nju borili, nu, nažalost nikad je nisu uspjeli dočekati. Neki su za nju trunuli po tuđim tamnicama, a cijeli je jedan naraštaj hrvatske mladosti zbog nje smaknut u poratnom jugoslavenskom genocidu i kao stoka zavaljen po masovnim grobištima bivše Jugoslavije. Svi ti progoni, karađorđevićevske uze, boljševičke torture, logori smrti i jugoslavenska masovna smaknuća nisu uspjeli ubiti ideju slobode, koju je Vječni Tvorac usadio u ljudsko srce. Ta ideja se u duši hrvatskoga

čovjeka stoljećima oblikovala u iznimno zauzetoj borbi za obranu života, domovinskoga prostora i kulturnoga nasljeđa, a kulminirala je papinskim naslovom Hrvatskoj kao zemlji predziđa kršćanstva. Čitateljima će stranice ove knjige potaknuti različite asocijacije. Neki će možda nostalgično zaključiti kako nema više one mladosti i naboja iz doba borbe za Hrvatsku, drugi pak kako je u njoj sve to davna i nerazumljiva prošlost koja ih se gotovo i ne tiče. Nu zorniji pogled u hrvatsku povjesnicu ili pak nacionalnu književnost mogao bi nam začudo otkriti kako u Hrvatskoj zapravo već cijeli niz stoljeća vrijeme gotovo ništa nije promijenilo. Evo primjerice autor „Cvita razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti arvackoga" fra Filip Grabovac, još je u prvoj polovici 18. stoljeća, poradi pokušaja da upozori tadašnju javnost na nezavidan položaj hrvatstva, osuđen na dugotrajno tamnovanje po mletačkim "pržunima". Premda je Mletaka već odavno nestalo, fra Filip svojim „Cvitom" i dalje drži baklju na kojoj se i danas grije pokadšto malaksali hrvatski patriotizam. Dakle, čovjek je osuđen na slobodu: može ju prihvatiti, za nju se boriti i ispisivati stranice svoje povijesti ili je pak odbaciti te postati neraspoznatljivi dio nasljeđa, koje se gubi u tami vremena. Hrvatski narod nikad, pa ni u najtežim danima svoje krvave povijesti nije oskudijevao slobodoljubivim pojedincima, obiteljima pa i cijelim skupinama, koje se po cijenu velike žrtve pa čak i vlastita života nisu htjele, a ni mogle odreći toga Božjeg dara. Čitajući Bilosnićevu knjigu o Zvonku Bušiću nameće se također još jedna povijesna analogija, a riječ je o 60-im i 70-im godinama 17. stoljeća, kad je Hrvatska već bila svedena na "Reliquiae reliquiarum", a obranu njezina dostojanstva preuzele su obitelji Zrinskih i Frankopana. Tadašnji su habsburški vlastodršci računali kako bi, ako iskorijene ove dvije obitelji, vjerojatno mogli pokoriti ono što je ostalo od hrvatske zemlje. Tako su nositelje ideje smaknuli, njihove obitelji razdvojili i zatočili, a cjelokupnu imovinu opljačkali. Za sličnom se idejom 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća poveo i jugoslavenski diktator Josip Broz Tito, kad je pod krinkom komunističkoga režima provodio velikosrpsku politiku. Kad je u dijelu hrvatskih intelektualaca, među kojima su pripadnici više Bušića igrali zapaženiju ulogu, naslutio oporbu svojoj zločinačkoj politici, odlučio se, kao i Habsburzi, na progon i likvidaciju njihove loze. Ali ne samo Bušića nego i svakoga onog tko je u sebi nosio ideju samostalne i neovisne hrvatske države. Kako bi upozorio svijet na nepodnošljivo stanje hrvatskoga naroda u Hrvatskoj, koju su okupirale jugoslavenske snage, Zvonko se Bušić odlučio na vrlo rizičan i pogibeljan pothvat - otmicu američkoga zrakoplova, čime je svjetsku javnost doista uspio upoznati sa stanjem ljudskih i narodnih prava svoga naroda u okupiranoj domovini. Tijekom otmice, a prigodom demontaže bombe, nažalost, dogodio se nemili slučaj – eksplodirala je eksplozivna naprava i usmrtila jednoga, a pritom ranila još trojicu američkih redarstvenika. Doznavši

za tu nesreću Zvonko Bušić i njegova skupina predali su se policiji u Parizu ne doletjevši iznad Hrvatske, gdje su također namjeravali iz zrakoplova izbaciti letke na kojima je bila ispisana "Deklaracija Vrhovnog zapovjedništva Hrvatskih nacionalnih oslobodilačkih snaga". Bušićevoj skupini je nakon predaje suđeno u Americi, a na sudskom procesu Zvonko i njegova žena Julienne su kažnjeni doživotnim zatvorom, s tim da je sudac John Bartels odredio kako Zvonko ima pravo na pomilovanje i uvjetnu slobodu poslije 10 godina zatvora, a njegova žena poslije 8 godina. Petar Matanić, Slobodan Vlašić i Frane Pešut dobili su po 30 godina zatvora. Vlašiću je uzeto u obzir priznanje krivnje pa će na slobodu poslije 6 godina izdržavanja kazne, a Matanić i Pešut do slobode su morali izdržati najmanje jednu trećinu zatvorske kazne. Otmica zrakoplova i Bušićevi zahtjevi, kako se to vidi iz Bilosnićeve knjige, uzburkali su javnost. Ugledni američki mediji objavili su Deklaraciju Vrhovnog zapovjedništva i Apel američkom narodu, čime je u međunarodnoj javnosti otvoreno hrvatsko pitanje, a zahtjevi otmičara dospjeli su i u druge svjetske medije pa je višegodišnje prikrivanje jugoslavenskih ubojstava hrvatskih emigranata po zapadnim zemljama izišlo iz rubrika novinskih crnih kronika te otvorilo pogled u lepezu zločinačkoga djelovanja jugoslavenskih tajnih agenata u zapadnim zemljama. Bilosnić u knjizi potanko raščlanjuje i reakcije jugoslavenskoga tiska, ponajprije agencije Tanjug, a potom listova Borbe, Politike i zagrebačkoga Vjesnika. U šturim se jugoslavenskim izvješćima, kako raščlanjuje autor, vješto prikrivaju, prešućuju ili prerađuju događaji, a iz njih se izdvajaju samo dijelovi koji ne bi mogli izazvati ozbiljniju pozornost hrvatskih i čitatelja u bivšoj Jugoslaviji. Struktura događajnoga dijela vijesti obično je iskićena baroknim dekorom komunističkih etiketa - fašisti, zločinci, nacionalisti, nacisti, kako bi se pojačao kriminalizirani dojam skupine i njihovih zahtjeva. Unatoč strogim presudama, stajališta američkih sudaca ili pak odvjetnika, kao i znatnoga dijela medija o pravu hrvatskoga naroda na slobodu i samoodređenje te poruka suca Bartelsa, kako se Hrvati za svoju borbu trebaju boriti ponajprije u Hrvatskoj, naravno u jugoslavenskom tisku su bile prešućene. Jugoslavenska pak diplomacija pokušavala je političkim pritiskom nametnuti sudske odluke, a pojedini diplomatsko-konzularni predstavnici slali su prijeteća pisma na primjer članovima obitelji Julienn Bušić. Zanimljivo je kako su povlašteni korifeji jugokomunističkoga novinarstva, poput Dražena Vukova Colića, koji je tada bio Vjesnikov dopisnik iz SAD-a tijekom Domovinskoga rata i dalje bili u protimbi sa stvaranjem hrvatske državne neovisnosti, a kad su na vlast 2000. godine došle trećejanuarske snage, bivši jugoslavenski izvještač i žestoki protivnik hrvatske suverenosti Vukov Colić postao je, ni manje ni više nego veleposlanik te iste omrznute hrvatske države protiv koje se borio cijeloga svog radnog vijeka. Jednako tako, pomoćnik saveznoga sekretara za vanjske poslove,

drug Bernardić, koji je vodio političke operacije protiv Bušića i ostalih hrvatskih političkih emigranata, poslije agresije na Hrvatsku preselio se iz Beograda u Zagreb, a članovi njegove obitelji tada su zauzeli utjecajnija mjesta u hrvatskim medijima. Iz ovoga nedovršena procesa koji se godinama vodio za afirmaciju hrvatske državnosti i slobode njezinih ljudi lako je zaključiti kako su Hrvati doista tijekom devedesetih u ratu pobijedili Jugoslaviju i Srbiju, ali očito u vlastitoj zemlji još nisu uspjeli poraziti ideju velikosrpske politike. Upravo su zato danas po haaškim uzištima zatvoreni mnogi "Bušići". Jednako kao u Haagu, Španjolskoj ili Austriji, mnogi "Bušići" trunu i po hrvatskim robijašnicama, a vrhunac poniženja i poštovanja hrvatske državnosti očitovao se u sarajevskom zatočeniku Tihomiru Purdi, kojeg su kidnapirale bošnjačke vlasti, kako bi ga izručile Srbiji, agresoru i zemlji mučiteljici. Nekadašnja jugokomunistička zabrana objave drukčijih stajališta i danas je aktualna, a poglavito kad su u pitanju hrvatske pravice i slobode. Valja istaknuti i Bilosnićevo upozorenje kako su talijanski, ali i većina francuskih medija o slučaju Bušić svoja izvješća prilagođavali željama beogradske čaršije, a u toj pravovjernosti, svojim su radikalizmom "demokratski" mediji gotovo nadmašivali svoje jugoslavenske uzore. Valja podsjetiti i na u knjizi ugrađeno Bilosnićevo opažanje licemjerstva i bešćutnosti jugoslavenske komunističke politike, iz čijih se stajališta moglo razvidno zaključiti, kako je Jugoslavija od američkih vlasti, radi likvidacije otmičara, defakto zahtijevala rušenje putničkoga zrakoplova sa svim njegovim putnicima i posadom. Opravdanost svojih zahtjeva možda su temeljili u simpatijama putnika i posade prema Bušićevu odnosu, ali i njegovim pravdoljubivim, humanim i civilizacijskim zahtjevima! One koji i danas, nakon primjereno odležane, dugotrajne kazne i oživotvorenih zahtjeva iz proglasa Bušićeve skupine, iz svojih jazbina i dalje pušu na svaki hrvatski otpor valja podsjetiti na njihova likvidacijska uporišta i masovne zločine, koje su počinili ili pak na njima izgradili svoje udobne živote. Američku politiku ne valja jednostrano gledati, jer je Bušićev pothvat, unatoč strogoj kazni, u javnosti, dijelu politike, a ponajviše kod običnih građana izazvao divljenja vrijednu pozornost. Toj su pozornosti nemalo pridonijeli i sami američki Hrvati, koji su gotovo plebiscitarno stali u Bušićevu i obranu hrvatstva, što su pokazali i nesebično prikupljenim višemilijunskim svotama novca za njegovu obranu. Civilizacijski izgrađen odnos prema drukčijem mišljenju glede otmice zrakoplova pa čak i sudskoga postupka protiv Bušićeve skupine u Americi, očitovao se i u napisima u tamošnjem hrvatskom tisku, koji je iz pera Marijana Gabelice, kako navodi Bilosnić zauzimao vrlo kritična stajališta o sudskom procesu protiv Bušića. Znatan dio dokumentarne građe autor je crpio iz lista Nova Hrvatska te knjige službenog Pešutova prevoditelja Borisa Marune. Premda izravno uključen u događaje u američkoj sudnici, Maruna je u

dnevničke bilješke, koje je 1995. objavio u knjizi *Otmičari ispunjena sna, unosio subjektivnih stajališta, čime je njegova knjiga vjerojatno dobila na književnijem stilu, ali djelomično izgubila na dokumentarnoj vjerodostojnosti. Zvonkova pak pojedinačna žrtva i dugotrajno robijanje metafora su tragična povijesnoga usuda cjelokupna hrvatstva, ali i putokaz kako se žrtva iz ljubavi na kraju ipak uvijek isplati. U knjizi su uz ino objavljeni i pojedini novinski razgovori s gospođom Jullie te Zvonkova pisma prijateljima u Vancouveru, kao svojevrsna Ex ponta, iz kojih se može razaznati teški život unutar američkoga zatvorskog sustava, u kojem, unatoč takvu stanju, Zvonko ipak nije gubio nadu. Bilosnić je svoje vrijedne feljtone, što ih je od 23. rujna 2008. do 27. ožujka 2009. objavljivao u nastavcima u Zadarskom listu sada uvezao u zanimljivu knjigu, koja se kao cjelina čita u jednom dahu. Zato ovu iznimnu i publicistički vrlo vrijednu knjigu svesrdno preporučam!*

PROVJERENE ČINJENICE I SVJEDOČANSTVA O ŽIVOTNOJ MISIJI ZVONKA BUŠIĆA

Tomislav Marijan Bilosnić*: ZVONKO BUŠIĆ, Matica hrvatska Grude / Udruga 3000 godina Za dar, Zadar, 2010.*

Piše: doc. dr. Mirna Brkić

Riječ o knjizi Tomislava Marijana Bilosnića *Zvonko Bušić započela bih jednim citatom iz knjige u kojem Zvonko Bušić promišlja o samom sebi:*

„Mnogi me smatraju fanatikom, romantičnim sanjarom, a ja se toga ne stidim. Želim steći mudrost i stalno tražim smisao života i način kako da ovom svijetu doprinesem nešto od trajne vrijednosti. Koliko god mi nastojali produžiti svoj život, smrt nas neizbježno pobijedi. Nakon toga možemo dalje živjeti jedino kroz naša djela i našu djecu.“

Knjiga Tomislava Marijana Bilosnića Zvonko Bušić, Kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu, Dokumenti objavljena je u Zadru 2010. godine, u izdanju Matice hrvatske Grude i Udruge 3000 Za dar. Autor je sve tekstove prethodno objavio u dnevnim novinama Zadarski list, u razdoblju od 23. rujna 2008. do 27. ožujka 2009. godine.

U knjizi, opsegom bogatoj - 403 stranice, Bilosnić po prvi put u povijesti hrvatske publicistike donosi dokumentirano provjerene činjenice i svjedočanstva o životnoj misiji Zvonke Bušića. U knjigu nas uvodi autorova poema Uskršnja molitva za Zvonka, objavljena ranije u prvonagrađenim Molitvama (Nagrada Tin Ujević,

2009.), posvećena hrvatskom domoljubu u američkom zatvoru, Zvonki Bušiću. Poema jasno najavljuje ton cijele knjige i autorovo osnovno uvjerenje. A na početku knjige nalaze se i slike djevojčice Julienne Eden Bušić i dječaka Zvonke Bušića u rodnoj Gorici, kao da nam autor želi pokazati kako su kao djeca izgledali to dvoje idealista, „ljubavnika i luđaka", čija životna priča intrigira desetljećima hrvatsku i svjetsku javnost. Nakon uvodne poeme slijedi 67 tekstova, feljtona, koji kronološki i detaljno prate događanja životne misije Zvonke Bušića, a uz knjigu je pridodan i album s privatnim fotografijama Julienne i Zvonke Bušića.

Bilosnićeva knjiga je kronika o otmici i otmičarima putničkog zrakoplova američke tvrtke TWA (Trans World Airlines) nad New Yorkom, o razlozima otmice i što se njome željelo postići. Otmicu Boeinga 727, u kojem se nalazilo 92 putnika, 10. rujna 1976. izazvala je skupina Hrvata i jedna Amerikanka - Zvonko Bušić, Frane Pešut, Petar Matanić, Marko Vlašić i Julienne Eden Bušić. Nakon otmice i suđenja Zvonko je proveo 32 godine u američkim zatvorima te tako postao najduže zatočeni politički zatvorenik u hrvatskoj povijesti. Pomilovan je početkom srpnja 2008., a u Hrvatsku se vratio 24. srpnja 2008.

Glavna zamisao otmičara bila je izazivanje svjetske pozornosti glede hrvatskog političkog nezadovoljstva i neravnopravnosti unutar Jugoslavije. Prvi put u javnosti u Bilosnićevoj se knjizi otvoreno postavlja pitanje zašto je bilo potrebno oteti zrakoplov da američki demokratski mediji pristanu objaviti apel Hrvata u kojem govore o stanju unutar Jugoslavije, kršenju ljudskih prava, ubojstvima i svim drugim neslobodama totalitarnog režima. Bilosnić prvi put u javnosti donosi i cjelovit tekst „Deklaracije vrhovnog zapovjedništva Hrvatskih nacionalnih oslobodilačkih snaga", koji je kao letak bacan iz otetog zrakoplova.

U knjizi autor kronološki i precizno donosi pisane dokumente vezane uz otmicu zrakoplova, predaju otmičara, suđenje, presudu koja im je izrečena, izdržavanje kazne, pisanje ondašnjih jugoslavenskih medija, kao i hrvatskih listova u izbjeglištvu, reakcije svjetskih medija, političke i diplomatske konotacije, utjecaje tajnih službi, reakcije pojedinaca, putnika i članova posade otetog zrakoplova, američke policije i javnosti.

O Zvonku Bušiću i ostalim sudionicima otmice napisane su još tri knjige. Dvije Ljubavnici i luđaci te Tvoja krv i moja napisala je Julienne Eden Bušić, a treću Otmičari ispunjena sna poznati hrvatski pjesnik i dugogodišnji politički emigrant Boris Maruna. Marunina je knjiga iznimno značajna za Bilosnićevu knjigu jer se intertekstualno prepliće s njome - većinu zapisnika sa suđenja, a Marunina knjiga i jest dnevnik sa suđenja, Bilosnić donosi iz te knjige.

Značajni za knjigu i navedeni u cijelosti u njoj su i tekstovi Marijana Gabelice, koji je o cijelome slučaju napisao na desetke opširnih tekstova, objavljivanih u hrvatskom tjedniku Danica, kao i u drugim ondašnjim hrvatskim izbjegličkim novinama.

Iz Bilosnićeve knjige saznajemo mnoge dosad nepoznate, prešućene i s namjerom nejasne informacije o životu hrvatske emigracije. Saznajemo i mnogo o upletanju politike u sam tijek suđenja i služenja Bušićeve kazne, kao i brojne zakulisne igre (kao npr. da su „jugoslavenske tajne službe uvjeravale Amerikance kako je otmica učinjena s ciljem da se ucijeni SAD jer je sve to skupa zapravo ruska stvar").

Saznajemo mnogo i o odnosu suca i putnika (taoca) u sam slučaj otmice. Mnogi od njih, nakon što su saznali istinu o Bušićevom razlogu otmice zrakoplova, idealima i istini na koju su otmičari htjeli ukazati, promijenili su svoje mišljenje i iskazivali su im svoju podršku i suosjećanje. Tako se ponio i sudac Bartles koji je nakon sve duljeg produživanja robije Zvonka Bušića u nekoliko navrata pisao komisiji za pomilovanje zagovarajući njegovo puštanje na slobodu.

Iznimno mi je zanimljivo u knjizi, kao i za buduća proučavanja ovoga slučaja i ovoga dijela suvremene hrvatske povijesti, kako Bilosnić u knjizi ne iznosi samo dokumente službene „velike" povijesti, nego i ono što se događa u pozadini zbivanja. Nešto što dolazi iz privatnih, intimnih sfera, npr. priče koje su se pričale o otmici, reagiranja malih ljudi, „sporednih figura povijesti", ali na kojima se ta povijest i dramatična politička zbivanja itekako očituju i ostavljaju neizbrisive tragove. Npr. Bilosnić umeće i pismo Hrvata Paška Dizdara pod naslovom Hrvati da, ustaše ne!, objavljeno 16. rujna 1976. u francuskom listu Franc Soir, u kojem Paško emotivno piše o ugnjetavanju Hrvata kojeg je i sam svjedok i žrtva. Ili umeće komentar neimenovanog Srbina, sveučilišnog profesora u SAD-u, koji je nakon otmice zrakoplova nazvao svog hrvatskog kolegu i rekao mu: "Alal vam vera, Hrvati".

Veliki značaj i vrijednost u knjizi imaju pisma, kako anonimnih malih ljudi o kojima velika povijest šuti, pisma koja su slali putnici zrakoplova izražavajući svoje suosjećanje i podršku, ali i pisma značajnih povijesnih ličnosti, npr. pismo predsjednika Tuđmana koje je 1996. poslao američkom predsjedniku Billu Clintonu u kojem izražava svoju zamolbu da se Bušića premjesti u zatvor u Hrvatskoj. Ili emotivno pismo Julienne Bušić, hrvatske Penelope, koje 1999. godine piše američkoj državnoj tajnici Madeleine Albright.

Značajno je navesti i predavanje, koje Bilosnić donosi u cijelosti, a koje je Julienne 2003. održala u Dubrovniku na američkom Sveučilištu. U vrlo intrigantnom i nadahnutom predavanju pod naslovom Tko je terorist i zašto Julienne navodi na razmišljanja o terorizmu, koji se danas smatra jednom od najvećih prijetnji sigurnosti i budućnosti civilizacije. Citirajući Mandelu koji je rekao: „Pa, terorizam ovisi o tome tko je pobjednik… Do jučer su me zvali teroristom, ali kada sam izašao iz zatvora, mnogi ljudi su me prihvatili, uključujući i moje neprijatelje, i to je ono što je obično kažem drugim ljudima koji kažu da su ljudi koji se bore za slobodu u svojoj državi teroristi. Kažem im da sam i ja jučer bio terorist, ali danas, cijene me ti isti ljudi koji su me prije tako nazivali.", Julienne povlači paralele

između svoga supruga i Nelsona Mandele, koji je kao „Mandela, bio je spreman umrijeti za svoje ideale".

Osvrnula bih se svakako na književno uspjela, iznimno stilski dotjerana i bogata lirizmom, senzibilna i prepuna filozofskih, čak gnomskih misli o čovjeku, svijetu koji ga okružuje, o patnji i boli koja oplemenjuje ako je čovjek prigrli – to su pisma koje je Zvonko Bušić upućivao iz zatvora Hrvatima u Vancouveru, u povodu banketa kojega su svake godine organizirali u njegovu čast. S tim ljudima, emigracijom, najbolje se razumije, jer po svijetu su ih raznijeli „isti vjetrovi nemile hrvatske sudbine".

Pisma su njegova intimna promišljanja, meditacije, uspomene na djetinjstvo, u njima ima znatnih odjeka pročitane literature (sam Bušić navodi da je u zatvoru pročitao tisuće knjiga). Pomiren sa svojom sudbinom, Bušić svoj križ jobovski strpljivo i ponosno nosi, prihvaćajući i cijeneći patnju koja uzvisuje i oplemenjuje:

„Štovani Hrvati i Hrvatice, nadam se da ovo moje pozdravno pismo nećete shvatiti kao kukanje nad mojim udesom, jer bez obzira kako bila gorka, ja svoju sudbinu nikad nisam proklinjao, dapače uvijek zahvaljujem dragom Bogu što sam imao prilike oćutjeti tolike duboke osjećaje i zaviriti u tajanstvene dubine ljudske duše, te kroz patnje i svoja stradanja mnogo naučiti i postati boljim čovjekom. Ne zavidim onima koji u svome životu nisu padali i posrtali. Njihovi su životi ukočeni, njihove vrline jalove i mrtve. Život im nije otkrio svoje prave dubine i visine, niti su spoznali čari i ljepote naporna življenja."

Vrlo intrigantna, napredna i lucidna promišljanja pisana manirom filozofskih tekstova su Bušićeva promišljanja o Zapadu, njegovoj civilizaciji i kulturi, dekadenciji, urušavanju moralnih i tradicionalnih vrijednosti, materijalizmu i hedonizmu, što otvara i sasvim nove poglede na budućnost Zapada:

„Ako se i ova nova Babilonska kula ne sruši na glave svojih graditelja, tragedija za čitavi svijet bit će u tome, što će, bez duhovnih vrijednosti i uzvišenih ideala, čovjek postati živinče, i cijeli svijet jedna ogromna globalna farma, iliti robovlasnička plantaža."

Nadahnut tekst nastaje i kada Bušić kreće od dobro poznatog epitafa: „Putniče, uvijek imaj na umu da ono što si ti sada i ja sam nekada bio, a ono što sam ja sada i ti ćeš uskoro biti." što ga navodi na razmišljanja o suvremenom svijetu i budućnosti:

„Pažljivi promatrači zapažaju da je današnji svijet prezasićen tjelesnim užicima i materijalističkom stranom života i da mnogi ljudi već traže put natrag k sebi, svojoj duhovnosti. Duboko sam uvjeren da ovaj stvoreni svijet može shvatiti samo produhovljeni čovjek i da samo takav čovjek može pronaći smisao života i svoju vlastitu ulogu na ovome svijetu. Također sam uvjeren da će se u vrlo skoroj budućnosti ljudi po cijelome svijetu početi masovno vraćati

svojim narodnim korijenima, svojim kulturama i duhovnim vrijednostima svojih predaka. Time će u svima uvelike ojačati pripadnost obiteljskoj lozi, lokalnoj zajednici, svomu narodu i svojoj domovini. Tako će ljudi mnogo lakše prihvaćati prolaznost ovozemaljskoga života, jer će postati svjesni da u njima živi čitava prošlost i da će oni kroz svoju djecu i kroz svoja djela živjeti i u budućnosti".

U pismu iz 2002. godine nalazimo prelijep intimni zapis o svojoj želji da vidi šumu ili zagrli stablo. Jedne jeseni preko visokog zatvorskog zida doletjelo je u zatvorsko dvorište nekoliko crveno-žutih listova. Pobožno je sakupio tri lista i objesio ih na zid ćelije no oduzeli su mu ih. Ti listovi su bili dašak slobode i života među zatvorskim zidovima…

A posebno mjesto u njegovim intimnim promišljanjima zauzima sjećanje na majku, koja nije dočekala da ga još jedanput zagrli. Kad je dobio vijest o njenoj smrti, potaknulo ga je to na zapis o tegobnim, plemenitim životima naših, hrvatskih majki. Uspoređuje ih sa ponosnom, snažnom spartanskom majkom koja je i sina i muža dala za domovinu.

I danas, nakon tri i pol desetljeća priča o Zvonki Bušiću i otmičarima američkog zrakoplova u Hrvatskoj izaziva kontroverze. Dok jedni Bušića doživljavaju kao mučenika za domovinu, drugi ga doživljavaju kao terorista, a mišljenja jednih i drugih temelje se na škrtim i često nejasnim i oprečnim podatcima koji su hrvatskim građanima bili dostupni u bivšoj jugoslavenskoj državi. U knjizi se jasno osjeti naklonost autora prema Bušiću i želja da se napokon saznaju pravi podatci o ovom slučaju. Namjera je autoru da će „uvid u dokumentaciju i ova knjiga doprinijeti da se bar izbjegnu površne ocjene ovoga slučaja" i da „istina o ovom slučaju proizađe iz činjenica, dokumenata i zapisa onog vremena".

Bilosnić svojim čitateljima, iako je knjiga prepuna dokumentarnog i povijesnog materijala, pristupa jasnim i jednostavnim jezikom, slažući feljtone u iznimno zanimljivu priču, tako da je knjiga vrlo čitljiva. Ispod priče prepliću se književnost, ispovijed, svakodnevica, politika i povijest. Autor, na koncu, ostavlja svakom čitatelju da sam donese svoje zaključke i sudove.

Bilosnićeva knjiga, kako su i drugi proučavatelji zaključili, u ovom trenutku, zauzima sam vrh hrvatske dokumentarne publicistike. Vrlo detaljna, bogata povijesnim i dokumentarističkim materijalom, izvrsno je vrelo i poticaj za buduća istraživanja suvremene hrvatske povijesti i života hrvatskog iseljeništva.

KNJIGA KOJA POTIČE NA RAZMIŠLJANJE

Tomislav Marijan Bilosnić*: ZVONKO BUŠIĆ, kronika o povratku Zvonka Bušića u domovinu : dokumenti, Matica hrvatska Grude, Grude - Udruga 3000 godina Za dar, Zadar, 2010.*

Piše: Dr.sc. Zlatko Begonja

Na početku vrijedi naglasiti kako su svi tekstovi ove knjige tiskani u *Zadarskom listu i to u razdoblju od 23. rujna 2008. do 27. ožujka 2009. godine. Stoga u ovome predstavljanju nemam namjeru ulaziti dublje u njihovu analizu, odnosno ne ću se toliko zadržavati na opće poznatom tijeku događaja kojega možete naći u knjizi, već se želim ograničiti na kraći pregled pojedinih dijelova tekstova za koje smatram da pružaju dostatan, zapravo relevantan uvid u razloge opisivanja problematiziranih zbivanja. Uostalom, danas se ovdje s nama nalazi i glavni akter po kojemu je knjiga i naslovljena, pa i zbog toga ne bi bilo primjereno u njegovoj nazočnosti prepričavati tegobne, ali i ponosne trenutke iz njegove prošlosti.*

Knjiga sadrži ukupno 403 stranice, unutar kojih se nalazi 74 podnaslova te slikovni album i kazalo osobnih imena. Ona je koncipirana na način da čitatelju pruža cjelovit uvid u stvarne razloge svojedobnog prisilnog preuzimanja putničkog zrakoplova jedne američke tvrtke, i tijeka događaja koji su potom uslijedili. Naime, taj je čin izvela četveročlana skupina, od kojih su trojica bili hrvatski politički emigranti među kojima je bila i jedna Amerikanka. Imenima to su bili: Zvonko Bušić, Frane Pešut, Petar Matanić i Julienne Eden Bušić, supruga Zvonka Bušića.

Dakle, preuzimanje zrakoplova Boeing 727 sa 92 putnika zbilo se nad New Yorkom 10. rujna 1976. godine. Tim su postupkom počinitelji prvenstveno namjeravali skrenuti pozornost i senzibilizirati svjetsku javnost na tada postojeći neodrživ položaj Hrvata i Hrvatske u protunarodnoj totalitarnoj komunističkoj Jugoslaviji. U tom smislu koristeći se preuzetim zrakoplovom bacali su tiskane letke nad nekim američkim i europskim gradovima (New York, Chicago, Montreal, London, Pariz). Tekst tih letaka bio je zapravo Proglas koji je nosio službeni naziv „Deklaracija vrhovnog zapovjedništva Hrvatskih nacionalnih oslobodilačkih snaga“, u kojemu je detaljno opisano što su to bili glavni ciljevi, odnosno težnje pokrenute političke borbe skupine osoba koje su krenule u takvu akciju. U njemu je pored ostalog bila naglašena i činjenica o tome kako je nacionalno samoodređenje temeljno ljudsko pravo priznato po svim članicama Ujedinjenih naroda, i zbog čega se takvo ne može zanijekati niti uskratiti bilo kojoj naciji, pa tako ni Hrvatskoj. Nadalje je konstatirano, kako unutar Jugoslavije nisu moguće nikakve demokratske promjene, a u Proglasu

je tada posebice vidovitom zvučala rečenica: „Jugoslavija se može održati kroz stanovito vrijeme samo kao policijska država, utemeljena na srpskoj dominaciji i fašističko-staljinističkoj prisili."

Koliko je zapravo to bilo posve točno, najbolje svjedoči i razdoblje što je uslijedilo početkom 1990-tih godina, kada je došlo do konačnog raspada totalitarne komunističke Jugoslavije, od 1945. sazdane doista na principima policijske i vojne države, u prvo vrijeme u ideološkom pogledu izrazito boljševičko-staljinističkog tipa (do 1948.), a potom isključivo titoističkog.

Navedenim Proglasom kazano je i to kako bi Hrvatska trebala biti država slobodnog naroda i pravednog društva, izvan bilo kakvih ideoloških, političkih, gospodarskih i vojnih blokova, dobrovoljno sastajalište Istoka i Zapada. Na tim osnovama navedeno je i ovo: „mi se borimo za Hrvatsku, koja će za sve narode biti ili draga prisutnost ili voljena domovina."

Ovi izvadci nedvosmisleno svjedoče o krajnje korektnim i civilizacijski prihvatljivim težnjama autora teksta, odnosno promicatelja takve ideje. Oni su zapravo na najbolji način potvrđivali činjenicu da su isključive namjere pokrenute političke borbe išle za konačnim oslobođenjem Hrvatske iz jugoslavenskog ropstva, što je u tom kontekstu podrazumijevalo uspostavu samostalne i suverene države na demokratskim principima. Jednako tako, a što je važno naglasiti, odlučno su otklanjali bilo kave mogućnosti, ili pak poistovjećivanja svojih težnji za stvaranjem države na nekakvim ideološkim postavkama. I upravo je to bila ona ključna točka koja je njihove pokušaje karakterizirala bitno drugačijim od nekih zahvata iz prošlosti, koji su naime, u specifičnim društvenim i vojno-političkim okolnostima preuzimali različite ideološke predznake i time dijelom kompromitirali rješenje ovog presudnog nacionalnog pitanja.

Nadalje, u knjizi možemo pronaći zanimljiva gledišta pojedinih stranih, ali i tada navodno domaćih medija što su predočavali svoje komentare na izvedenu akciju. Na žalost događaj je u svom krajnjem dijelu završio tragično za njujorškog policajca koji je izgubio život prilikom nedovoljno obazrivog rastavljanja bombe koju su postavili izvođači ove akcije. Ono što se pritom svakako moglo primijetiti kod tzv. domaćih medija, bio je naglašen, zapravo isključivo ideološki motiviran način navodnog analiziranja razloga počinjenja samoga čina. Takvi su redom, i to bez iznimke, događaj svrstavali pod nazivnik „emigrantskog terorističkog podzemlja", „zločina ustaša i njihovog djelovanja", ili pak „teškog zločina ustaških ekstremista" i tome slično. Komentari takvoga tipa svakako su imali svoje uzroke i u činjenici dugotrajne novinarske indoktrinacije kojoj su u komunističkoj Jugoslaviji bili izloženi, što je onda rezultiralo i ozbiljnim pomanjkanjem njihovih intelektualnih sposobnosti za objektivnijim promišljanjem i procjenjivanjem stvarnih razloga događaja.

Jednostavno kazano, oni su svoje komentare mogli pisati samo na onoj razini koliko su im to dopuštali okviri njihovih zarobljenih umova.

Za razliku od takvoga pristupa strani mediji, poglavito vodeći američki listovi, ipak su u spletu nastalih događaja objavili između ostaloga i tekst „Deklaracije vrhovnog zapovjedništva Hrvatskih nacionalnih oslobodilačkih snaga" i time nedvojbeno pokazali postojeću razinu objektivnosti. No, bez obzira jesu li svi ti mediji u tom slučaju postupili doista iskreno, mora se kazati kako su tim postupkom ipak ispunili prethodno iznijete zahtjeve hrvatskih počinitelja ovoga čina. Time su u konačnici ostvareni neki od njihovih ciljeva koji su u sebi sadržavali potrebu da svjetska javnost dobije vjerodostojna saznanja o hrvatskim teškoćama u totalitarnoj Jugoslaviji, ali jednako tako i da dobije razložno pojašnjenje pokrenute političke borbe ove spomenute skupine.

Knjiga nam također pruža cjelovit uvid u tijek suđenja Zvonku Bušiću i ostalima. Proces je započeo koncem 1976. u SAD-u, i to samo nekoliko mjeseci nakon njihove predaje u Francuskoj, odakle su po žurnoj proceduri bili izručeni u Ameriku. Suđenje je okončano sredinom 1977. godine i to na način da su akterima događaja bile izrečene dugotrajne zatvorske kazne. No, ono što je u pogledu sudskog postupka bilo posebice zanimljivo, vezuje se svakako uz završne riječi sudca u ovom procesu. Naime, on je započeo svoje obraćanje riječima:" Ovo je bolni i mučni zadatak, koji sud mora obaviti. Bilo bi nepravedno i nepošteno ako ne bih najprije rekao da Zvonka Bušića i njegovu suprugu, kao i njihove drugove, ne smatram nikakvim ratnim zločincima niti teroristima." Nadalje je nastavio: „Nema nikakve sumnje da je njihov čin bio počinjen iz političkih motiva i njima vođen, da je išao za reklamiranjem i publiciranjem borbe za hrvatsku samostalnost, da je to ljudski prosvjed protiv tiranskog i neljudskog postupka prema Hrvatima u komunističkoj Jugoslaviji."

Ovo su zaista bile ohrabrujuće naznake u završnom obraćanju sudca, međutim protivno tome slijed postupka je nastavljen na način da je u konačnici isti sudac ipak izrekao veoma teške presude za sve optužene u ovom procesu. Naravno da je u takvim okolnostima onda proizlazilo logično pitanje, kako je to moguće da na početku sudac ostavi dojam osobe sklone sveobuhvatnijoj analizi i objektivnijem pristupu, a nakon toga donese odluku potpuno suprotnu tome. I pojašnjenja koja su u tom pogledu uslijedila kako je američko sudstvo uvijek bilo bitno drugačije od europskoga i da ono nije sudilo i ne sudi na političkim osnovama, meni se čini, napose u ovom primjeru, najblaže rečeno veoma dvojbenim. Naime, u tom su razdoblju politički interesi dviju država, SAD i komunističke Jugoslavije, ipak bili u takvim odnosima koji su se na tom polju vodili načelima formalnog međusobnog uvažavanja (razlozi tome dakako su se nalazili i u tadašnjoj geopolitičkoj situaciji), zbog čega nije mogla biti potpuno isključena barem djelomična politička pozadina u ovome procesu. Na temelju toga usuđujem se ipak kazati kako je tijek sudskog procesa i izrečena

konačna presuda Zvonku Bušiću i ostalima ipak imala stanovitih političkih primjesa. U prilog tome svakako idu i naknadne izjave pojedinih ključnih aktera u sudskom postupku (sudaca i odvjetnika), koji su se obraćali Povjerenstvu za uvjetno puštanje na slobodu SAD-a. Naime, svi naknadni pokušaji za uvjetnim puštanjem na slobodu Zvonka Bušića ostali su bez bilo kakvih rezultata. On je, kao što je to već svima dobro znano stekao najduži staž u američkim zatvorima, ukupno 32 godine.

Konačno, ovdje treba navesti i zanimljiv izvadak iz svojedobnog predavanja Julienne Bušić, što ga je održala na američkom Sveučilištu u Dubrovniku 2003. godine. U njemu se osvrnula na sudbinu poznatog uznika i revolucionara Nelsona Mandele, koji je na svom sudskom procesu između ostaloga kazao: „Dolazi vrijeme u životu svake nacije kada preostaju samo dva izbora – pokoriti se ili boriti. Mi se nećemo pokoriti i mi nemamo drugog izbora nego uzvratiti svim sredstvima koja su u našoj moći kako bi obranili naše ljude, našu budućnost i našu slobodu.“ Nastavio je sljedećim riječima: „Njegovao sam ideal demokratskog i slobodnog društva u kojemu sve osobe žive zajedno u harmoniji i s jednakim pravima.“ Nastavljajući dalje u predavanju Julienne se prisjetila i jednog novinarskog pitanja upućenog Mandeli kada je već bi na slobodi, a glasilo je: „Vi ste bili revolucionar. Jeste li bili terorist?“ Odgovorio je: „Pa terorizam ovisi o tome tko je pobjednik. Do jučer su me zvali teroristom, ali kad sam izašao iz zatvora, mnogi ljudi su me prihvatili, uključujući i moje neprijatelje.“ Nelson Mandela je nakon puštanja na slobodu izabran za prvoga izabranog demokratskog predsjednika Južnoafričke Republike, nagrađen je Medaljom časti Kongresa SAD-a, te je dobitnik Nobelove nagrade za mir.

Zvonko Bušić je, za razliku od Nelsona Mandele, još uvijek kod nekih tretiran teroristom, nije dobitnik posebnih časti za svoju borbu kojom je htio svome narodu obraniti slobodu i budućnost, nije pohvaljen jer je zastupao ideju buduće Hrvatske koja će drugim narodima biti draga prisutnost i voljena domovina. Jednostavno, Zvonko Bušić je Hrvat i stoga njegovi postupci samom tom činjenicom ulaze u nekakve druge kategorije.

Konačno želim kazati kako je ova knjiga presjek životnog puta i proživljenih teškoća Zvonka Bušića i njegovih prijatelja, odnosno suradnika u vremenu izvedbe akcije i nakon toga. Ona nam pruža mogućnost boljega razumijevanja svih promišljanja domoljuba koji nikada nisu svoja politička, ljudska i moralna stajališta vezivali uz bilo kakve ideologije, već isključivo uz težnju ostvarenja samostalne i suverene Hrvatske na demokratskim principima. Njihova prošlost koja je u sebi sadržavala goleme patnje za domovinu, poziv su svim odgovornima na razum, da svojim djelovanjem u modernoj Hrvatskoj ne obezvrjeđuju patnje i stradanja mnogih koji se za domovinu nisu nikada i ni u kakvim okolnostima štedjeli. Ova knjiga potiče svakoga na razmišljanje u tom pravcu i zato je iskreno preporučujem.

PREDSTAVLJANJE KNJIGE

***Zvonko Bušić, kronika povratka Zvonka Bušića u domovinu*, autora T. M. Bilosnića, urednik: Mario Bušić, Matica hrvatska Grude, Za Dar 3000, Zadar, 2010.**

Neizmjerna mi je čast i zadovoljstvo ovdje večeras pozdraviti nazočnost Zvonke Bušića Taika. Ta neizmjernost, meni kao Hrvatu, katoliku, čovjeku s ovoga krša još je neizmjernija kad je u pitanju Zvonko, jer nema metra, nema mjere te ljubavi i zahvalnosti osobno moje, od moga srca upućene ovomu Čovjeku (pišem velikim slovom)! Makar ove riječi zvučale emocionalno, ta da kakve bi zapravo trebale i biti kad govorim o Zvonki Bušiću Taiku!, one su doista i razumske, i ljudima koji su iole propatili kroz život vrlo razumljive. Ovdje ću pročitati ono što sam kazao kad je Zvonko prvi put nakon robije prije dvije godine i nekoliko mjeseci došao u Goricu:

Dragi Zvonko!

Dobro došao svojoj kući! Dobro došao svojoj Gorici! Dobro došao svojoj Hercegovini! Dobro došao svojoj Hrvatskoj! Nema te mjere koja bi mogla izmjeriti dubinu i širinu sreće ove dobrodošlice! Dobro došao, Zvonko, i svojim pokojnima i svojim živima! Dobro došao svome životu satkanu od vremena i vječnosti! Čekali smo desetljećima ovaj trenutak i evo ga! Sada je tu! Bogu hvala!

U ime cijeloga Tvoga sela, svih onih pokojnih koji su Te poznavali i čekali, na čelu s Tvojim roditeljima, Tvojim Peijom i Tvojom Kendušom, i svih nas živih, neka dragi Bog blagoslovi ovaj trenutak istine. Mi samo slutimo koliko je teška i nesnosna bila Tvoja čežnja i Tvoja želja. Koliko je teško bilo?! Eto, s leđa je pao teret, i rebra se ispravljaju, kralježnica se uzdiže, srce tjera pluća na puni udisaj.

Zvonko, pogledaj Zavalu kako Te pozdravlja! Pogledaj polje što krije tajne djetinjstva! Pogledaj naša lica i naše oči! Što da Ti reknemo? Bog neka Te čuva, neka blagoslovi Tvoju suprugu Julienne i cijelu Tvoju obitelj! Hvala Ti za svu žrtvu! Hvala Ti za sve! Živio!

Dragi Zvonko, ovdje u ovoj dvorani, pozdravljali smo Te kad nisi bio tu s nama, kad si bio u zatvoru u dalekoj Americi. S nama je tada bila Tvoja i naša Julie. Zvonko znade kazati: Moj je život bio život za Hrvatsku. I to mi je jedino vrijedno. Vratio je, naime, Zvonko i sav materijalni dio hrvatskoj državi, zapravo sav (novac), gdje su mu se čudili i nisu znali kako to vraćeno proknjižiti jer nitko do tada takvo što u zemlji Hrvata nije učinio, a sumnjam da će itko i u budućnosti to učiniti. Utinam! Eto, dragi Zvonko, dragi prijatelji i mnogopoštovani T. M. Bilosniću koji si napisao ovu knjigu, a koju smo mi u Matici hrvatskoj uredili, hvala Ti! Ova je Bilosnićeva knjiga samo trunka zahvalnosti Zvonki za sve ovo što u knjizi piše, a ona opisuje jedan makabejski primjer borbe za istinu, za pravdu, za slobodu, za ljubav, za sreću, za vjeru, za budućnost, za Hrvatsku, to je zahvala našima Zvonki Bušiću Taiku i Julie!

Nadalje kažem, što smo nekoć u pismu pisali, da se rijetko sastanemo da i na ovakav način reknemo da si nam, Zvonko, u srcu. Više si onako privatno, potiho, ipak duboko u našim srcima. Kušamo u svojim dušama zamisliti vremenski raspon od 1976. do 2008. godine kad si nam se vratio. I reknemo: to je punih trideset dvije godine. U toliko godina čovjek mnogo ili sve u životu stvori. Rodi se, završi pučku školu, srednju, visoku, možda i poslijediplomski, stvori i svoju vlastitu obitelj, rode mu se djeca. Reknemo da su to puna tri desetljeća i koja godina više, mnogo vremena. Mnogo se toga u tom razdoblju dogodi.

Ti si puna tri desetljeća i k tome još dvije duge godine, to beskrajno vrijeme, proveo u zatvoru. Mnogi su se, Zvonko, koji su večeras u ovoj večeri i okupljanju za Tebe i s Tobom, rodili i narasli dok si Ti bio u zatvoru. Želimo da znaju tko si, zašto si bio u zatvoru. U djetinjstvu su te prozvali Taik, jer si kao mali tako izgovarao riječ «čovjek». Boljelo Te već iz malena da Tvoja domovina Hrvatska

nije slobodna. Onda si morao s tolikim hrvatskim mladićima i djevojkama bježati da dugo, dugo ne vidiš svoga zavičaja. Pomislio si: druge zemlje i narodi vide što se mojoj zemlji i mom narodu događa. Da, vidjele su tuđe zemlje što se Tvojoj zemlji događa i vidjeli su tuđi narodi što se Tvome događa, no pomogli nisu. Tvoje su, i drugih naših mladića, vapaje prečuli, pa ste posegnuli za svim mogućim da im oči otvorite. I tad su ih zatiskali, a Vas su nemilosrdno pobacali u tamnice.

Iz svoje si tamnice mnogo toga doživio. Znamo da su Ti ti događaji mjerili snagu pleća. Hrvatska je uskrsnula. Nema više komunizma. Tako si želio s drugim njenim sinovima poći na bojišnicu kad su je napali. Sve si to svojim rešetkama na zatvorskom prozoru ispričao. Tvojim roditeljima Peiji i Kenduši ukop je kročio bez Tvoga koraka u povorci, da je staro zvono sv. Stipana stog još tužnije brecalo.

Oprosti, Zvonko, da uistinu ne znamo što Ti reći?! Znadni samo, tog uvijek budi svjestan, da su mnoga srca s Tvojim, mnoge duše s Tobom dišu. Ponavljam, to ne kazujemo često, kao ovo večeras, no tako je. Sve su druge riječi osim jedne izlišne. HVALA TI, ZVONKO, HVALA, HVALA, HVALA, NEIZMJERNA HVALA! Neka Te Bog čuva! Naučio si što je križ, što Kalvarija.

Ovo što sam Tebi,Zvonko, rekao, prenesi svojoj voljenoj i dragoj Julie (koja se ispričala, jer zbog jake prehlade nije mogla biti s nama) i za Nju vrijedi isto kao i za Tebe, i Tebi, Julie, šaljemo ove riječi hvale, i gdje god u ovom tekstu stoji ime Zvonko ili Taik, slobodno možemo staviti ime Julie Bušić. Tvoj muž te je u svojim pismima nazvao Penelopom. Ovdje mogu ustvrditi da si Ti, Julie, više od Penelope. Penelopa, Odisejeva vjerna supruga, čekala je svoga muža 20 godina, a Ti si svoga 32 godine. Ako je Penelopa simbol žene koja vjerno čeka, onda si ti ta žena. Ti si onda naša hrvatska Penelopa. Simbol si i veliki primjer odane žene, supruge i velikim slovom napisano Vjernosti. Takvi su danas rijetki, ako ih uopće i ima! Stoga i Tebi Penelopo Bušić i Tvom Odiseju Bušiću iskrena hvala. Hvala i svima Vama koji ste večeras ovdje s nama!

Mr. sc. Mario Bušić, predsjednik Ogranka Matice hrvatske Grude

RADOVI

s Okruglog stola o biskupu fra Paškalu Buconjiću, održanog u Drinovcima 10. prosinca 2010. godine u kulturnoj manifestaciji V. Dani Matice hrvatske u Grudama, u povodu 100. obljetnice fra Paškalalove smrti

OKRUGLI STOL
STOTA GODIŠNJICA SMRTI BISKUPA FRA PAŠKALA BUCONJIĆA (1910-2010)

Poštovani župniče fra Tomislave i ostala subraćo,
poštovani predavači,
cijenjeni gosp. Mario Bušiću,
dame i gospodo,
braćo i sestre!

Uime naše redovničke franjevačke zajednice kojoj je biskup fra Paškal Buconjić pripadao i na čijem čelu je i sam bio, sve vas najiskrenije pozdravljam.

Naš ovdje prisutni povjesničar fra Bazilije Pandžić u jednom od svojih djela zapisa: *Biskup Buconjić bio je općenito poznat kao veliki čovjek i veliki biskup, koji je svoje sposobnosti znao upotrebljavati za dobro svoje biskupije, svećenika i vjernika.*

Istinski me veseli da smo se danas baš ovdje u Drinovcima okupili kako bismo se sjetili tog velikana naše Hercegovine, biskupa fra PAŠKLA BUCONJIĆA, koji je prije punih stotinu godina preminuo.

Fra Paško, krsnim imenom Stjepan, živeći u skladu sa svojim biskupskim geslom: Sve za vjeru i za domovinu isticao se svojim hrabrim stavovima u obrani prava hrvatskoga katoličkog puka u Hercegovini, kako pred osmanskim, tako pred austrougarskim vlastima.

Zaslužan je za mnoge pothvate na pastoralnom, narodnom, kulturnom, građevinskom, izdavačkom i humanitarnom planu.

Mi, fratri Hercegovačke franjevačke provincije, posebno smo ponosni da je ovaj hercegovački velikan izdanak naše zajednice. On je u našoj Zajednici kao njezin profesor, župnik, kustos, vikar, biskup i konačno dijecezanski biskup

učinio mnoga i velika djela. O tom će nam večeras progovoriti predavači za okruglim stolom na znanstven i stručan način.

Ovim okruglim stolom mi želimo oteti zaboravu onoga koji nas je svojim životom zadužio. Stoga, najiskrenije zahvaljujem *Matici hrvatskoj ogranak Grude, i Vama gosp. Bušiću, njezinom aktualnom predsjedniku, čijim zalaganjem je ostvaren ovaj okrugli stol. Time ćemo, i nakon objave radova s ovoga zbora, povjesnici dati svoj obol i zahvalu ovome velikom čovjeku, redovniku i biskupu.*

Dana 8. prosinca 1910. na svetkovinu Bezgrešnog začeća BDM biskup fra Paškal Buconjić je preminuo. Sahranjen je u crkvi sv. Petra i Pavla u Mostaru. U Domovinskom ratu 9. svibnja 1992. crkva je do temelja spaljena, a posmrtni ostaci biskupa fra Paškala ekshumirani su i preneseni u fratarsku grobnicu na Šoinovcu. Po konačnom uređenju nove crkve sv. Petra i Pavla njegovi će posmrtni ostatci biti opet prenešeni na staro mjesto, u njegovu i našu crkvu.

Upravo na tom mjestu, prije dva dana, na svetkovinu Bezgrešnog Začeća Blažene Djevice Marije, točno na stotu godišnjicu njegove slavljena je sv. misa koju je predslavio naš mjesni biskup mons. Ratko Perić.

Također, valja spomenuti da je dana 21. studenoga održana i akademija biskupu fra Paškalu u čast i zahvalnost za sve darovano o stoljetnoj prisutnosti Školskih sestara franjevki u Bijelome Polju.

S velikim zadovoljstvom i ponosom otvaram ovaj okrugli stol o životu i djelu slavnog biskupa Hercegovine rodom iz Drinovaca biskupa fra Paškala Buconjića sa željom i molitvom da i nama Bog i BDM pomognu da budemo hrabri svjedoci Riječi Božje, pronositelji mira i graditelji dobra u vremenu u kojem živimo.

Dr. fra Ivan Sesar, provincijal

BISKUP BUCONJIĆ UTEMELJITELJ ŽUPE DRINOVCI I VISOKOG ŠKOLSTVA U HERCEGOVINI

1. UTEMELJITELJ ŽUPE DRINOVCI

„Godine 1871. odcijepi se od župe Ružići, kao posebna župa selo Drinovci, rodno mjesto Buconjićevo, a on pođe tamo za prvog župnika. Započeti župski stan dogradi kroz kratko vrijeme sa velikim trudom, samoprijegorom i neumornom radinošću. Tude ostade župnikom samo tri godine."[1]

O tome kako je nastala župna kuća autentičnim je svjedokom bilježnica ispisana fra Paškalovom rukom.[2] Fra Paškalov zapis donosim u cijelosti:

POSTANAK ŽUPSKE KUĆE U DRINOVCIMA (str. 1.)[3]

1. Mišće za kuće biaše najprie kupio fra Filip Čutura u Divića zidinam; ter gornju stranu istoga mišća prodao Ilii Glavašu i Petru Nuiću; a pridnu komad Filipu Vrdoljaku. Ostalo mi ogradismo. — za gr: 744 — za glavnu

2. Isti o. fra Filip ostavio rečeno mišće, kupi drugo od Ahmeta Ibrulja kod Tomasa; od koga dolnju stranu prodadosmo Ivki Tomasu i braći mu Matu i Marku. — iz otarske i obće kupljačine — za gr: 1500

[1] Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetgodišnjice biskupovanja 1880-1910. , napisao: fra Radoslav Glavaš, Mostar, 1910., Tisak i naklada Gjure Džamonje, str. 10.

[2] Postanak župske kuće u Drinovcima, bilježnica 42x15 cm, ispisano na prvih 5 stranica. Od 60. stranice O Imovniku kućnom župe Drinovci. Na 62. str. O. fra Paško Buconjić Dio primih 1871. od Ružića u stvarima ovde zabiliženim pod dotičnim brojevima. (62. – 65. str.).

[3] Str. 1. – 5.

3. No budući prikladno rečeno mišće
za kuće, Ja fra Paško Bucić kupi
od Beširevića sadašnje mišće — za gr: 1658
U koje ja dao gr: 525. a ostalo seljani
Drinovački; u tom fra Marian Zovko — za tapiju gr: 83

4. Tomu mišću pridružih ogradu
iznad Kapele koja se obavija
oko svega vrtla, kupivšiju od
Novića s troškom razuma — za gr: 1114
A zida oko ograde u protezaju
aršina 390. polu platih ja Sti-
panu Šimiću davši mu — gr: 75
A Luki šimiću ili ozidat
aršina onakim zidom 155. ili
mu odbit' koliko i Stipanu; ima
60 mojih pri njemu.

5. Sada dakle ima naših kapelskih
zemljah 1. vrtli i ograda oko kuće;
2. torina ili ograda kod Tomasa
koju seljani obzidjaše; 3. ogradica
dosele neusadjena, ali obzidjana
nešto pomoćju seljana, a ostalo mo-
jim troškom u Divića - zidinam.

6. Kuću našu župsku Ja o. Paško
Buconjić osnova i omjeri, i
dolazi kadikad pregledati radju.
A P. o. fra Marian Zovko župnik
Ružićki i njegov pomoćnik P. o.
fra Lovre Sesar, nastojaše nad ra-
djom nežaleći truda. u tom im
osobito na ruku biše i pripo- — (str. 2.)
magaše od seljana Nikola
Bucić i Stipan Pandžić ondašnji
knez.

7. Kuća tako bi god. 1870. izidja-
na i u proliće 1871. pokrivena.

Potrošivši se u njezinu radju dotle U to trošak dadoše seljani Drinovčani brez Dubrave gr: 2659. što se uze za zemlju kod Tomasa gr:500. Fra Petar Bakula gr:160. od duga ukupljena istoga Bakule i fra Andrie šaravanje gr:147. Ja fra Paško B. gr:50. a ostalo o. fra Marian Zovko gr:390. A od guvnarine pred gradju pokupljene gr: 848. gr: 4740.[1/2.]

8. Za gradjenje iste kuće selo Drinovci spali jednu dobru klačinu, plativši majstoru gr:l00. o. fr: Marian Zovko. Jednu klačinu po nastojanju istoga fra Mariana i fra Lovre Sesara spališe Ružićani i prenesoše veći dio klaka; a ono što je ostalo propade, jer ga kradimice svit raznese.

9. Starešine redovničke odrediše i dadoše za istu ovu kuću greda br. 106. Merteka jednoga na kuću donesoše Tihaljčani; a tako i Drinovčani. Težačku ili argatsku radju udariše sve sami Drinovčani dok se kuća pokri. Takodjer isti Drinovčani nanesoše pržinu, ploču i vodu. ove grede plaćene iz kupljačine obćene gr:1300.

10. O. fra Marian Zovko s dogovorom kupi njekoliko loze ispod Tomasovih njiva od Nikole Tomasa na zemlji Salke Beširevića za A je fra Paško B. s razloga loša age prodadoh po glavne istom Bešireviću; jer sudih da je bolje usadit na našoj zemlji. gr:385.

11. Došavši ja o. Paško Buconjić ovde za župnika 1871. dne 15. svibnja. Udarih u kući sve tav(a)ne, sva vrata br: 12. Kapke na prozore i u svim sobam cakle. Na vratim brave i mandale gdi trebaju. Ploče na divani; umivaonicu; Ormare na gornjem trimu: na šiši zgodne 2.žitnice. Probih na gornjem somiću i izvedoh kapelu za otara, na svod tvrdo sagradjenu. Potrebište (ćenifu/ iz temelja. I ostale stvari k tim pripadajuće. (str. 3.)

12. Načinih zgodnu konjušnicu, su dvoja vrata, i potavanih i poploćih istu. Načinih ispod kapele omanju kuhinu s nešto u njoj tavana: Načini saloš za kukuruza: sve pod ploču; takodjer i otar u našem gajčiću iza vrtla za govorit ljeti s. Misu. _ Izgori mi konjušnica i opet ju sam pokrih.

13. Vrtle velikim naporom, trudom i troškom, počeo iza štale, pa doli izpod nje sve tik puta (džade/ do našega gajčića pa gori s pored kapelom: udario zid dobar oko svega, dobro izbio iz kamena zemlje za sadiva, i posadio loza osobito u obilatim prezidam, a u drugih voćaka. U njem na zgodi zaokruživ i za uljenjaka mjesto - zidom.

14. Od početka mog župnikovanja do početka god. 1875. utroši se s hranom gr:19.603. U tom se broji gr:1290. za ogradu iznad

kapele i zidovim Šimićim plaćenim. Takodjer gr:1834. za različite stvari pokućstva. A ostalo gr: 16.479. u različite spomenute radje.

15. Ploče što se prvi put pokri konjušnica, pržine, i sitnu japiu t. j. merteka donese nješto svietina nješto ja. Ali krupnu japiu ko grede, i svake vrste daske i gvoždjiju, majstore i argate; ko što kad izgori štala i za otara i ižčinjanje unutarnje sve za novce. Takodjer ja za novce prikupi po dosta viši i manjih greda i merteka čim bi se mogla još i veća kuhinja načinit. 7.). U krčitbi vrtala i zidanju nješto slabom radjom udari i svietina nadnica, osim Tihaljine na ovu župu spadajuće, koja ni u čem ne podpomaže, nego omašitom radjom u poslidnjoj klačini. (str. 4.)

16. Ovde ću sada na ogled staviti svotu trošaka u novcim u njihovu izvoru. Dakle u troške zemalja i gradje što bi učinjena prije godine 1871. imade se

- od otarske lemozine	gr: 946.20.
- od obćene kupljačine u novcu i gredam	gr: 2080.
- od fra Paške Buconjića	gr: 575.
- od fra Mariana Zovke	gr: 1270.
- od fra Petra Bakule	gr: 160.
- od podužina istoga Bakule i o. fra Andrie šaravanje	gr: 245.
- od sela Drinovaca sama osim i Dubrave, u tom guvnarine gr:848.	gr: 3507.

17. Utroška od godine 1871. g. do 1875. imade se

- od obćine redovničke iz carskih	gr: 2000.

- od Prisv. G. Biskupa Kraljevića	gr: 495.	
- od O. fra Mariana Zovke	gr: 500.	
- za vinograd prodan	gr: 375.	
- od Tomasa za zemlju	gr: 804.20.	
- od Bišćevića za zemlju	gr: 250.	
- od redovnika na prijateljsku ruku	gr: 712.	
- od župljana (brez Tihaljine)	gr: 2853.	
- od O. fra Mihe Rozića u hrani	gr: 250.	
- od otarske lemozine	gr: 970.	(str. 5.)
Ostalo položih ja o. Paško Buconjić	gr:10391.	

Iz svega je razvidno da je kuća ozidana tijekom 1870. a da je u proljeće 1871. pokrivena. Fra Paško u Drinovce dolazi 15. svibnja 1871. godine, te, kako i u opisu stoji, dovršava započetu gradnju i dovodi je do useljenja. Pri tome je sam sagradio i kućnu kapelicu s presvodom4, druge pomoćne i potrebe objekte te "takodjer i otar u našem gajčiću iza vrtla za govorit ljeti s. Misu".5

2. Župne Matice

Župa Drinovce ima svoje matice od 1871. godine.

a) Matica Krštenih[6]

Prvi je upis: "(Početak uknjižavanja u ovoj)[7] župi Drinovačkoj 1871.

1. Bovani. Dne 14 rečenoga rođenu jučer (dakle 13. svibnja) Ja o. Paško Buconjić žup.(nik) krstih Ružu ćer z. Mate Pandžića i Anđe Grgića iz Drinovaca. Kuma bi Ruža Pandžić iz Bovana."

b) Matica vjenčanih[8]

Prvi je upis: "Početak uknjižavanja u ovoj novoj župi Drinovačkoj od 1871.

Rujan 1871.

1. Dubrava 24. ovoga ispitane za nauk, prstenovane, tri puta u svetkovine naviešćene, izpovidjene i pričešćene, nenašavši nikakve zaprijeke, pod po naredbam s. Crkve, s misom s blagoslovom zaručnim ja o. Paško Buconjić župnik sdruži ženidpeno Andriju momka z. s. pokoj. Petra Majića i Dome Kundid sa Sebišine Runovićke s Vidom djevojkom z. ć. Mate Majića iz

---

4 I danas je u sklopu aktualne župne kuće.

5 Što se u župi Drinovci i danas događa.

6 I. Librum hunc in quo adnotatur baptizati legalem esse testore. Ego fr. Martinus Ljubić, Secr. Epp.

7 Oštećen rukopis.

8 I. Hunc Librum Matrimoniorum legalem este testore fr. Martinus Ljubić Secret. Episcopi.

Drinovaca i Ruže Šimić iz istoga mjesta. Sviedoci biše Jure Parlić iz Sovića ž. Goričke i Petar Vrcan iz Drinovaca.

c) Matica umrlih[9]

Prvi upis je: "Početak uknjižavanja u ovoj župi Drinovačkoj od 1871.

Svibanj – 1871.

1. Bovani 19. ovoga preminu Dietešce tromjesečno Mate s. Joze Glavaša. Ukopano na Bartuluši.

2. Blaževiće 25. reč.(enog) preseli na nebo takodjer tromjesečno Dietešce Iva ć. Ivana Spaića. Ukopana u groblju mjestnom.

Lipanj – 1871.

3. Drinovci 18. ovoga, preminu ispovidjen Mate Nujić s. Stipanov od godina oko 50. Ukopan u Rašeljki."

d) Matica krizmanih

Prvu je Krizmu 4. kolovoza 1874. godine obavio biskup fra Anđeo Kraljević "in Capello de Grebine prope domum parochialem."[10] Fra Paškal više nije župnik jer je te godine na kapitulu 13. svibnja jednoglasno izabran za Kustosa Kustodije Uznesenja Blažene Djevice Marine u Hercegovini. Na župničkoj ga je službi u Drinovcima zamijenio fra Mijo Rozić.

2. FRA PAŠKAL UTEMELJITELJ VISOKOGA ŠKOLSTVA U HERCEGOVINI

Fra Paškal se povratio iz Rima u Hercegovinu sa zvanjem profesora sv. teologije i filozofije 1866. godine. "Povrativši se u svoju Državu namjeste ga u Širokombrijegu za profesora bogoslovije, što je i nastavio sve do god. 1871. kad mu starješinstvo podijeli naslov jubilarnoga lektura."[11] To je bilo jako teško razdoblje za mladu i tek nastalu Zajednicu franjevaca u Hercegovini. Jedan je jedini samostan, još uvijek do kraja ne sazidan, na Širokom Brijegu morao primiti cijeli provincijski uzgojni zavod. Naime, zbog nemira tih godina hercegovački bogoslovi nisu više mogli ići na studij u Italiju. Franjevci su bili primorani osnovati studij u samostanu. Tu se, dakle, u jednom trenutku nađoše svi: Osnovna škola, Uzgojni zavod i sjemenište, Novicija i sada bogoslovija. To je potaklo fratre da započnu izgradnju samostana i sjemeništa i na Humcu.

[9] Libellum hoc in quo inscribuntur Mortuoi

[10] Usp. Matica Krizmanih župe Drinovci 1874. – 1936. str. 1.

[11] Glavaš, str. 10.

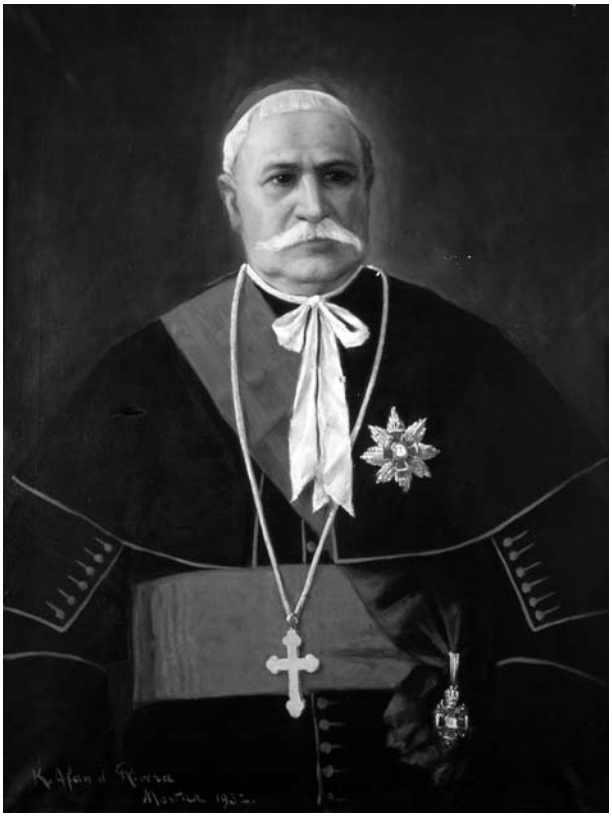

fra Paškal Buconjić

Fra Paškal, od Generala Reda određen za osobnog povjerenika u mladoj Kustodiji u Hercegovini donosi odluku o osnutku studija teologie u samostanu na Širokom Brijegu. Razvidno je iz njegova pisma naslovljena na o. Gvardijana gdje je u 10. točaka naveo što bi u samostanu i Zajednici uopće trebalo poboljšati i nanovno urediti ili zapovijediti da se učini.[12]

Točka broj 2. veli:

"Najpreča je i najpotrebitija stvar u Redu dobro, valjano i pristojno podgojenje redovničke mladeži, što se brez priuba povoljnih zgodah nemože dostignuti; a nebudući se dosele tom svetom stvarju poštovalo koliko je se i malim trudom i nječijim pokrućenjem moglo: zato valja za učionah otriebiti one dvi sobe uz Dječju na Donjem triemu, kako sam i prije htio s Vašim razumom Gornju meni izrečenu za Bogoslovne učione kada se ja povratim s pohadjanja napravit ćemo s fra Jakom; ali onu dolnju t. j. što je ispod Dječje učione, naredjujem da odmah isporavite i činite napraviti za Mudroslovnu učion. Ta i sami vidite da

[12] SK SV 7., f 251.-252. U uvodniku stoji: „Poštovani Gvardijane! Porad nepovoljnih slučajah i tužbah, a za mir i napredak redovnički u bratskoj čljubavi, zadužen sam na njeka Vašu pozornost prozvati, njeka Vam vruće preporučiti, a njeka ako treba, i narediti od sliedećih."

je sramota više izniti svari jedne osobe neodlične u samostanu, nego li – jedno studium."

U potpisu stoji: "Na Širokom Brigu dne 10. listopada 1867.

V. P. O. Prikloniti sluga u Gospodinu Fra Paško Buconjić Povjerenik Generala s. r."[13]

Studij teologije Franjevački samostan Široki Brijeg bilježi i nekoliko godina ranije usporede li se Tebule rasporeda osoblja Hercegovačke franjevačke kustodije. Hercegovačka franjevačka provincija za godine osnutka visokoga školstva uzima godine 1895. kada je u jesenjem semestru otvorena Franjevačka bogoslovija u franjevačkom samostanu sv. Petra i Pavla u Mostaru. Za otvaranje Franjevačke bogoslovije biskup fra Paškal Buconjić odigrao je glavnu ulogu. I samo njegovo nastojanje oko gradnje samostana u svom je konačnom cilju imalo upravo Franjevačku bogosloviju. Otvorom Franjevačke bogoslovije Hercegovačka franjevačka provincija posve izgrađuje školsko i odgojno biće za školovanje i odgajanje svoga pomlatka.

"Franjevačka mu hercegovačka provincia mora da vječno harna ostane, ne samo radi mnogih usluga učinjenih joj svakom prilikom, nego naročito i radi toga što je glavni grad Mostar očpuvao za franjevce, te su mogli da njegovom obilnom pripomoću podignu krasan samostan i prostrano bogoslovno

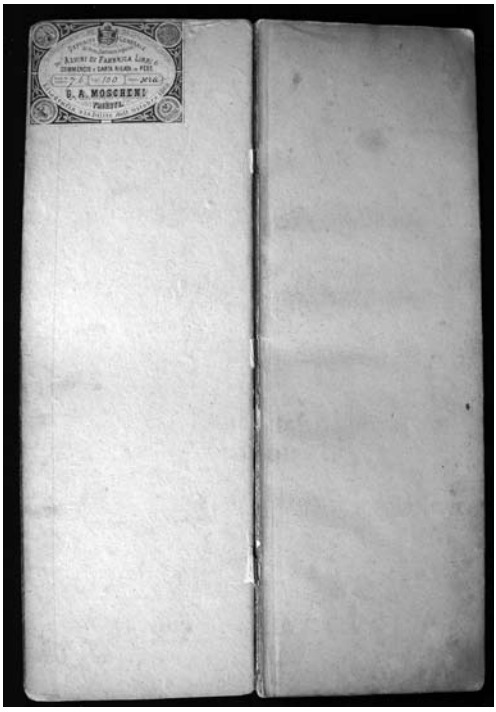

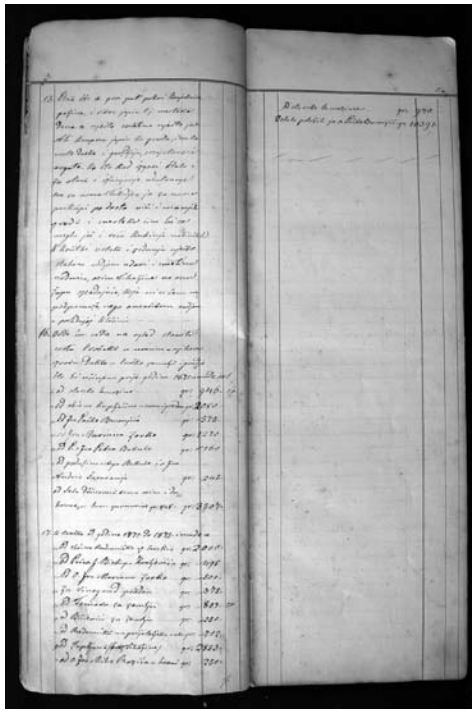

[13] Isto, f 252.

sjemenište. Tik same crkve poklonio je lijepi komad najboljega zemljišta, nekoliko vinograda u okolici i prostranu sjenokošu u Blatu za uzdržavanje bogoslova u Mostaru."[14]

Mnogi su nesklono gledali na ove biskupove čine, no fra Paškal je bio odlučan.

"Biskup je dobro shvaćao od kolikoga će ugleda biti za franjevce samostan i bogoslovno sjemenište, a od kolike opet koristi za katoličku i narodnu hrvatsku stvar. I dobro je shvatio, jer je franjevački samostan, sa svojim sjemeništem 'čvrsta tvrđa hrvatstva' kako ga pravom nazva jedan dalmatinski atadžbenik."[15]

Fra Ante Marić

[14] Glavaš, str. 19.
[15] Glavaš, str. 20

FRA PAŠKAL BUCONJIĆ I DRINOVCI

0. Drinovci su staro naselje koje je u svojoj dugoj prošlosti imalo, za pretpostaviti je, mnogo stanovnika. Većina ih je završilo život da nisu ostavili nikakav spomen o sebi pa danas i ne znamo da su opstojali. Neki su pak živjeli u posebnim prilikama, bili obdareni dosta velikim sposobnostima i ostavili vidljive znakove svoga življenja i djelovanja pa ih ne možemo zaboraviti. Jedan od istaknutijih svakako je biskup fra Paškal Buconjić (1834-1910).

1. Kadgod je navodio mjesto i godinu svoga rođenja, ukoliko sam to susretao tražeći vijesti o njegovu životu, biskup fra Paškal Buconjić je napisao da je rođen u Drinovcima 2. travnja 1834. Za mene je bilo iznenađenje kad sam našao kod fra Radoslava Glavaša Starijega da je biskup Buconjić rođen 2.travnja spomenute godine i kršten u Slivnu, kamo su kršćani pograničnih sela pobjegli zbog međumuslimanskih oružanih sukoba u ono vrijeme[1]. Glavaš ne kaže izričito da je biskup Buconjić, u starijim dokumentima zvan Bucić (Buczich, rođen u Drinovcima, ali izričito kaže da je kršten u Slivnu. Njegovo krštenje je bilo 16. kolovoza 1834., dakle više od četiri mjeseca nakon rođenja, a upisano je u knjigu krštenih u Ružićima .[2] Te knjige danasa nema.

Glavaš na istom mjestu ukratko spominje prošlost porodice Buconjića. Najstarije vijesti o njoj kažu da je stanovala na dubrovačkom području, točnije u selu Ošlje nedaleko od Stona, a prvotno se zvala Vodopić. Svoje prezime prevodili su na talijanski Bevillacqua. Koncem 18. stoljeća jedan ogranak te obitelji preselio se u Neum, na hercegovačko područje. Tu se rodio oko 1790. fra Paškalov otac Stjepan, koji se kao mladić zamjerio mjesnom turskom upravitelju te pobjegao u Mostar. U Mostaru je najprije poslužiavao u jednoj obitelji, naučio čitati i pisati, a potom se posvetio trgovini životinjskim blagom. Kada je trgujući stekao potrebnu svotu novaca kupio je imetak u Drinovcima i tu se naselio. Sklopio je brak s Drinovčankom Vidom Šimić i zasnovao obitelj. U braku je imao 6 sinova i 5 kćeri. Jednomu je od sinova, koji se rodio 2. travnja 1834., dao svoje ime Stjepan. Taj je kasnije postao fra Paškal[3].

---

[1] O.Radoslav Glavaš, *O.Paškal Buconjić, prigodom tridesetgodišnjice biskupovanja 1880-1910, Mostar 1910, 5.*

[2] Arhiv Hercegovačke franjevačke proivincije u Mostaru, *Nastanak kustodije, sv. 3, f.3r.*

[3] R.Glavaš, *O.Paškal Buconjić,, 6.*

2. Stjepan fra Paškal Buconjić proveo je svoje djetinjstvo u Drinovcima. Iako se njegov otac mogao osjećati stranac, njegova majka bila je Drinovčanka, pa mali Stjepan nije imao razloga ne osjećati se drinovačkim dijetetom. S drinovačkom djecom malo po malo počeo se razvijati i njegov život. Međutim, nije napunio ni 12 godina kad je u siječnju 1846. pošao u tuđi svijet. Njegov otac Stjepan odveo ga na Čerigaj da kod franjevaca uči školu i postane franjevac. Mali Stjepan započeo je učiti na Čerigaju, zatim je nastavio u novom samostanu na Širokom Brijegu gdje je, navršivši 17 godina, 13. listopada 1851. obukao franjevačko odijelo. Promijenili su mu ime Stjepan i nazvali ga fra Paškal. Nakon godine novicijata 10. studenoga 1852. položio je zavjete, a zatim je otišao u Italiju, u grad Ferraru da uči teologiju i postane svećenik. Zaređen je za svećenika 20. prosinca 1856 [4].

Kad je postao svećenik nije se odmah vratio u Hercegovinu. Nastavio je sveučilišne nauke i 18 prosinca 1858 u Bolonji položio, nakon završenoga studija teologije, i završni ispit iz filozofije, obranivši doktorsku tezu o naravnome zakonu. Tom prigodom na ispitu je bilo nekoliko kandidata za sličan ispit. Fra Paškal je dobio najveću ocjenu od svih ispitanika[5]. To je navelo tadašnjega Generala Reda da ga 8. lipnja 1860. imenuje profesorom na međunarodnom franjevačkom učilištu u Rimu[6]. U toj je službi ostao do 20. prosinca 1866., kada se vraća na Široki Brijeg da predaje dogmatiku i moralku na novoosnovanoj teologiji na Širokom Brijegu[7].

3. Vrativši se u Hercegovinu fra Paškal Buconjić mogao se baviti i svojim Drinovcima. Znao je donekle povijest svoga sela. Bilo je od davnine naseljeno. U sedmom stoljeću u nj su došli Hrvati koji su izvorno bili podijeljeni na župe. Drinovci su pripadali imotskoj župi. Ubrzo su prihvatili kršćanstvo i pripali splitskoj nadbiskupiji. Kad je god. 1322. bosanski ban Stjepan Kotromanić zauzeo i imotsku župu, splitski nadbiskup bio je svjestan da se neće moći baviti onim kršćanima koji su došli pod bosansku vlast, pa je 1324. obnovio makarsku biskupiju da se ona bavi onim kršćanima splitske nadbiskupije koji su došli pod bosansku vlast. Tako su Drinovci došli pod makarsku biskupiju[8].

Dolazak imotske župe pod bosansku vlast ubrzo je uveo i drugu novost za drinovačke kršćane. U Bosni su franjevci god. 1340. osnovali svoju vikariju da djeluju na obraćenju bosanskih bogumila. Ubrzo su osnovali samostan u Imotskom i djelovali u okolnim krajevima, tako i u Drinovcima.

---

[4] Robert Jolić, *Novicijat hercegovačkih franjevaca, Mostar 2009, 119.*

[5] Generalni arhiv franjevačkog reda, Ms. IV 33,f. 383r.

[6] Isto mjesto, SK 297, f.111r.

[7] Arhiv Propagande, SC Bosnia, av. 15, f.110rv.

[8] Karlo Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb 1972, 9; B. Rupčić, Die Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und Herzegovina und ihre Entwiecklung, Breslau 1937.*

Kad je imotska župa između 1475. i 1493. došla pod tursku vlast, spočetka se nije mnogo promijenilo. Samo je imotska župa postala imotska nahija. Ali ubrzo Turci su i na te stanovnike primijenili svoje zakone pa su kršćani imotske nahije postali kmetovi turskih posjednika. Vjersku brigu za njih vodili su franjevci imotskog samostana [9]. Jedna od poteškoća za katolike imotske nahije u to vrijeme je bila da nisu imali biskupa. U povijesnim izvorima spominje se nekoliko makarskih biskupa, ali se oni nisu pojavljivali na području svoje biskupije, a pogotovo ne na području imotske nahije. Tek početkom XVII. stoljeća prilike su se u tom pogledu popravile kad je papa Pavao V. imenovao god. 1615. makarskim biskupom fra Bartula Kačića i tako zapravo obnovio makarsku biskupiju[10].

Biskup fra Bartul Kačić našao je na području imotske nahije četiri župe: Podbila, Kamen most, Gorica (Sovići) i Drinovci. Te 4 župe imale su samo jednu crkvu, onu Sv. Stjepana u Gorici. Biskup Kačić nastojao je na sve načine da pomogne katolicima imotskog kadiluka. Ali ubrzo iza njegove smrti nastao je tzv. Kandijski rat (1645.-1669.), u kojemu su i katolici makarske biskupije mnogo trpjeli[11].

God 1717. Venecijanci su zauzeli Imotski i njegovo bliže područje. Samo jedan dio bivšega imotskoga kadiluka ostao je pod Turcima. Taj dio imotskog kadiluka koji je ostao pod Turcima nazvan je Bekija (turski *beki, bekiye, ostatak). Zbog toga su se i crkvene župe bivšega imotskoga kadiluka našle u novim prilikama. Dvije župe (Kamen most i Podbila) potpale su pod Veneciju. Gorica je time bila umanjena pa je priključena Posušju. Jedino je župa Drinovci ostala kao i prije pod Turcima, sa istim područjem koje je obuhvaćalo sela Tihaljinu, Ružiće, Grude i Drinovce.*

4. Makarski biskup i dalje je pravno imao vlast i na području svoje biskupije koje je god. 1717. ostalo pod Turcima, ali tu vlast jedva je mogao vršiti. Stoga su, kada je god. 1735. uspostavljen apostolski vikarijat za Bosnu, e da bi tako bila osigurana prisutnost biskupa u Bosni, dijelovi makarske biskupije koji su god. 1717. ostali pod Turcima, pripojeni bosanskomu apostolskom vikarijatu. Tada je i drinovačka župa pripojena tomu bosanskom vikarijatu. Drinovački župnik od tada nije više dolazio iz Imotskoga nego iz Kreševa[12].

Jedna od poteškoća za drinovačkoga župnika bio nezgodan prilaz k župi. Veliki dio godine polje je bilo poplavljeno („plivalo"), pa nije bilo lako doći u Drinovce. Ali i kada nije bilo poplavljeno,nije bilo lako ići preko Plavila jer tu nije bilo sigurna mosta. Upravo radi slaboga mosta na Plavilu drinovački zaselak Dubrava

[9] K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području, 15-19.*

[10] Isto mjesto, 31-41.

[11] Isto mjesto, 87-92.

[12] Isto mjesto, 26-27; D.Mandić, *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis, Chicago-Roma 1962, 82-84.*

sve do XIX. stoljeća pripadao je Gorici. Župnik polazeći iz Imotskog često je morao ići starom rimskom cestom koja je išla od Salone (Solin) prema Naroni (Sv. Vid), tj. preko Ploca. Naprotiv, kada je župnik dolazio u Drinovce iz Kreševa, najprije bi došao u Ružiće. Iz Veljaka preko Ružića obično bi dolazili biskupi, vizitatori i svi koji su trebali ići ne samo u Drinovce nego i dalje prema Duvnu.

5. Koncem XVIII. stoljeća drinovački župnici, kada bi pohađali svoje vjernike, obično bi odsjedali kod obitelji Ilije Šimića u Ružićima. Očito je on imao mogućnost i volju primiti u goste župnika i ostale crkvene ljude koji su prolazili onda, a trebali su se neko vrijeme zadržati[13]. Ta obitelj dala je god. 1774. drinovačkomu župniku nešto zemljišta i na njemu malu kućicu, u kojoj je on mogao i stalno boraviti. Budući da je drinovački župnik kasnije gotovo stalno boravio u Ružićima, njegovu su župu s vremenom nazvali župa Ružići. Bosanski biskup Marijan Bogdanović, koji je 1. lipnja 1768. prenoćio u Ružićima, župu zove Drinovci [14]. A god. 1773. biskup Marko Dobretić zove je župa Drinovci ili Ružići [15], dok je god. 1779. zove samo Ružići[16].

Gotovo jedno stoljeće Drinovci su smatrani zaselkom župe Ružići. U drugoj polovici XIX. stoljeća taj zaselak brojčano je narastao, pa župnik iz Ružića nije bio u stanju zadovoljiti potrebama tadanjih drinovačkih vjernika. Stoga je hercegovačka franjevačka uprava u Mostaru odlučila god. 1865. odijeliti Drinovce od Ružića i za Drinovce uspostaviti posebnu župu. Povjerila je brigu fra Filipu Čuturi, gvardijanu na Širokom Brijegu, da u Drinovcima nađe prikladno zemljište. Fra Filip je doista bio kupio najprije jedno zemljište, a kasnije ga prodao i kupio drugo.

5. Međutim, na želju fra Petra Kordića, General Franjevačkoga reda dopustio je da se fra Paškal Buconjić vrati u Hercegovinu da pomogne na Širokom Brijegu osnovati franjevačku teologiju. Na Široki Brijeg došao je 15. siječnja 1867. Povratak fra Paškala Buconjića u Hercegovinu približio ga je njegovu rodnom mjestu. A kako je već iste godine imenovan iz Rima da posjeti sve fratre u Hercegovini i izabere novu upravu, mogao je spoznati stanje i potrebe Drinovaca. Već tom prigodom nije mu se svidjelo kupljeno zemljište za drinovačku župnu kuću pa je od Salke Beširevića kupio drugo, na kojemu je god. 1870. ružićki župnik fra Marijan Zovko započeo graditi župsku kuću, koja je dovršena sljedeće godine. Te godine Drinovci su odijeljeni od župe Ružići i proglašeni mjesnom kapelanijom. Za kapelana te kapelanije postavljen je fra Paškal Buconjić[17]. Uz svoje obične svećeničke dužnosti nastavio je potrebne radove oko kuće, uz kuću je napravio malu kapelicu i u njoj slavio svetu misu. God. 1873. Drinovci su proglašeni pravom župom, a njezinim

---

[13] J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne Srebrene, Mostar 1927, 154-155; Acta Franciscana Hercegovinae, II, Mostar-Zagreb 2003, 245*

[14] Isto mjesto,171; *Acta Franciscana Hercegovinae, II,250.*

[15] *Acta Franciscana Hercegovinae, II,247.*

[16] J. Jelenić, *Spomenici, 199; Acta Franciscana Hercegovinae, II, 410.*

[17] P. Bakula, *Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et custodiae provincialis Franciscano-missionariae in Hercegovina pro anno 1873, Mostar 1873, 234-237.*

župnikom imenovan je fra Paškal. Kao župnik u Drinovcima nastojao je što bolje urediti župu, biti na raspolaganju župljanjima i upućivati ih kako će postati bolji i sretniji. Njegova nastojanja za Drinovce ubrzo su morala promijeniti svoj oblik. On je slijedeće godine, tj. 31. svibnja 1874., izabran za starješinu hercegovačkih franjevaca pa je svoju brigu morao raširiti na čitavu Hercegovinu, premda se je i kasnije vidjelo da su Drinovci njegova posebna briga[18]. Zanimljivo je da je Buconjić, kada je austrijsko-ugarskom caru Franji Josipu u Imotskom 24. travnja 1875. podnio predstavku o prilikama u Hercegovini, posebno cara zamolio da bi pomogao prokopati brdo u Plocima kako ne bi plivalo Drinovačko polje [19]. Bio je to stvarni početak jednoga projekta meliorizacije polja, ali ujedno i početak nedavno okončane elektrifikacije hercegovačkin sela.

6. Kada je god. 1874. Fra Paškal Buconjić napustio Drinovce da se brine za sve franjevce u Hercegovini, ostavio je kapelicu u kojoj je župnik mogao slaviti svetu misu, ali u nju je moglo ući samo nekoliko osoba. Svijet je uglavnom stajao na otvorenom. Trebala je u Drinovcima prava crkva da čitav puk može u nju ući i u njoj zadovoljiti svojim vjerskim dužnostima. Toga je bio svjestan drinovački puk, a naravno i sam fra Paškal kad je napuštao Drinovce, a ta ga je misao pratila i kada je god. 1880. postao biskupom. Iako se župa Drinovci nešto smanjila kad su se Tihaljina god. 1889. i Grude 1895. odcijepili, ona je ostala i nadalje velika župa i imala iste potrebe. Kroz dvadeset godina mislio je kako napraviti crkvu i zadovoljiti tu veliku potrebu. Konačno je god. 1894. odlučio, nakon što je narod to željno očekivao, započeti radom. U siječnju 1895. bili su gotovi planovi i odmah je započeo gradnju. Narod je bio oduševljen, po svojoj mogućnosti kupio je prihode i pomagao radove, a i sam je kao biskup, kako je odavno na to mislio, već bio skupio određenu svotu novca, pa je rad brzo napredovao. Slijedeće godine počeli su u crkvi slaviti svetu misu, iako je trebalo još dosta vremena da je dobro urede[20].

Doista, prošlo je još mnogo vremena dok je crkva bila uređena. Ali ipak i biskup Buconjić i drinovački vjernici bili su zadovoljni što u sagrađenoj crkvi mogu mirno prisustvovati svetim misama i drugim vjerskim obredima. Ono što je trebalo još urediti, bilo u crkvi bilo oko nje, malo po malo su vlastitim rukama činili. Biskup je i nadalje na njih mislio i u svemu ih pomagao, bilo savjetom bilo na koji drugi mogući način. Toga su bili svjesni svi drinovački vjernici i na to su bili neobično ponosni i biskupu zahvalni. Stoga možemo samo zamisliti njihovo osjećanje kada se 8. prosinca 1910. U Drinovcima pronio glas da je njihov sumještanin i biskup fra Paškal Buconjić u Mostaru završio svoj ovozemaljski život.

Dr. fra Bazilije Pandžić

---

[18] Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia, sv. I, 186; Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 297, f. 494r.*

[19] A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875, Mostar-Veljaci 1995, 90.*

[20] R. Glavaš,O.Paškal Buconjić, 19.

OKRUGLI STOL O ŽIVOTU I DJELOVANJU BISKUPA FRA PAŠKALA BUCONJIĆA U POVODU 100. OBLJETNICE NJEGOVE SMRTI (DRINOVCI, 10. XII. 2010.)

Pisano djelo biskupa Buconjića

Uvod

Razmišljajući čime bih mogao pridonijeti proslavi 100. obljetnice smrti velikoga sina Hercegovine fra Paškala Buconjića[1], profesora, kustoda Kustodije, biskupa i borca za prava hrvatskoga katoličkog puka u Hercegovini, odlučio sam da to ipak ne bude samo njegov „goli" životopis jer je dosada već objavljeno nekoliko njegovih životopisa ili priloga o njegovu djelovanju[2], nego sam izabrao jednu temu koja bi mogla biti prilog o gotovo nepoznatoj

1 Fra Paškal Buconjić bio je prvi biskup Mostarsko-duvanjske biskupije. Od odcjepljenja naime od Bosne u Hercegovini su rezidirali apostolski vikari (od 1846/47. do 1881.). God. 1881. uspostavljene su u BiH biskupije, a prestali su postojati apostolski vikarijati. Fra Paškal je rođen 2. travnja 1834. u Drinovcima. Od 1846. je kod franjevaca na školovanju, najprije na Čerigaju, a od 1849. na Širokom Brijegu. U novicijat je stupio 1851. Bogoslovni studij završio je u Ferrari (Italija), gdje je 1856. primio svećenički red. God. 1859. polaže završni ispit iz filozofije te biva namješten kao profesor na učilištu Aracoeli u Rimu. Tu ostaje osam godina. God. 1866. na svoju veliku želju vraća se u Hercegovinu. Bio je najprije pet godina profesor bogoslovije na Širokom Brijegu. Od 1871. je župnik u rodnim Drinovcima, gdje je dovršio izgradnju župnog stana s kapelicom unutra. Od 1874. do 1879. je kustod Kustodije, dakle poglavar hercegovačkih franjevaca. Bilo je to teško vrijeme hercegovačkog ustanka i okupacije BiH po austrougarskim trupama. Fra Paškal je 1875. bio u poslanstvu koje se susrelo u Imotskom sa carem i kraljem Franjom Josipom I. Zbog toga su mu Turci prijetili smrću. Prosvjedovao je protiva najavljene predaje Bosne Srbiji, a Hercegovine Crnoj Gori (1876.). Nakon smrti biskupa Kraljevića (1879.) za njegova je nasljednika imenovan fra Paškal Buconjić. Za biskupa magedskog posvećen je 19. ožujka 1880. u Zagrebu te je postao apostolskim vikarom u Hercegovini. Od 1881. je mostarsko-duvanjski biskup, a od 1890. mu je povjerena i uprava trebinjsko-mrkanske biskupije. Zbog njegovih hrabrih stavova u obrani prava hrvatskoga katoličkog puka u Hercegovini, kako pred osmanskim, tako pred austrougarskim vlastima, prozvan je Hrvatskim Leonidom. Zaslužan je za mnoge pothvate na pastoralnom, narodnom, kulturnom, građevinskom, izdavačkom i humanitarnom planu. Preminuo je u Mostaru 8. prosinca 1910. u 77. god. života, 59. god. redovništva i 31. god. biskupstva. Pokopan je u samostanskoj crkvi u Mostaru. Nakon što je crkva, spaljena u Domovinskom ratu, bila 1995. porušena, kosti su mu prenesene u franjevačku grobnicu na Šoinovcu u Mostaru.

2 R. Glavaš, *Spomenica pedesetgodišnjice Hercegovačke Franjevačke Redodržave, Mostar, 1897., str. 61, 141-145, 164; „Dvadeset godina biskupovanja Presvijetlog gospodina Otca Paškala Buconjića", Kršćanska obitelj, br. 3/1900., str. 38-39; „Viestnik (25-godišnjica biskupovanja presvietlog gosp. Paškala Buconjića)", Kršćanska obitelj, br. 3/1905., str. 47-48; R. Glavaš, Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja 1880.-1910., Mostar, 1910.; „Fra Paškal Buconjić, biskup 1880.-1910.", Kršćanska obitelj, br. 4/1910., str. 62-64; L. Petrović, „† Fra Paško Buconjić", Kršćanska obitelj, br. 1/1911., str. 2-12; F. O. K(nezović), „Buconjić fra Paškal", u: Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb, 1925., str. 41-42; B. Pandžić, „Biskup fra Paškal Buconjić (Prigodom 150. godišnjice rođenja)", Kršni zavičaj, br. 17/1984., str. 39-45; A. Nikić, Djelovanje biskupa Buconjića, Kršni zavičaj, br. 17/1984., str. 45-48; M. Perić, Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100*

dimenziji njegova djelovanja – a riječ je o pisanim Buconjićevim radovima, dakle tekstovima – bez obzira na to jesu li oni objavljeni široj javnosti, ili su ostali dostupni samo uskome krugu njegovih suradnika, dakle svećenstvu biskupija kojima je on upravljao više od trideset godina. Dakako da je tematika njegovih internih dopisa, tiskanih govora, knjiga i članaka veoma raznovrsna, upravo onako kako je i njegovo djelovanje bilo plodno i raznovrsno, tako da ćemo među njegovim spisima pronaći i pastoralnih poslanica, i dva šematizma, i njegov tiskani govor o potrebi očuvanja slavenskoga bogoslužja u hrvatskome narodu, ali i spis o mukama i patnjama naroda pod okrutnom turskom vlašću i o potrebi njegova oslobođenja ispod toga stoljetnog jarma. Sve u svemu, na temelju podataka do kojih sam došao, Buconjić nije previše napisao (ne uračanavajući ovdje, dakako, stotine i tisuće pisama koje je on kao redovnički poglavar i kasnije biskup uputio svećenstvu ili župnim uredima rješavajući sve potrebne administrativne i upravne poslove), a još manje je objavio. Iako je pisao kvalitetno i imao zgodan stil pisanja (danas, istina, ponešto težak za razumijevanje zbog zastarjelosti jezika kojim je pisao) i bio veoma školovan teolog (tà bio je godinama ugledan profesor u Rimu) i dobar govornik (njegov je govor o potrebi glagoljice oduševio samoga Strossmayera, jednoga od najvećih govornika svoga vremena), ipak su ga upravni poslovi i uz to povezan kronični nedostatak vremena sprečavali da napiše i pogotovo objavi i puno više nego je to uspio. Stoga u tekstu koji slijedi najprije donosim popis njegovih djela, bilo tiskanih, bilo onih internih rukopisnih – barem onih do kojih sam uspio doći, a potom ću tematski reći nešto više o svim tim njegovim djelima

I.

Pregled Buconjićevih pisanih djela

Popis Buconjićevih objelodanjenih djela uglavnom je poznat i iz starije literature i redovito se ponavlja i u novijim djelima. On uistinu nije velik i sastoji se samo od nekolicine djela. Njegove su pak poslanice svećenstvu, pogotovo one koje su ostale samo u crkvenim arhivima, do danas u najvećoj mjeri nepoznate širem čitateljstvu. Ovdje donosim popis i jednih i drugih.

Objavljena djela

U poglavlju „Književni rad hercegovačkih franjevaca od god. 1846. do 1896." fra Radoslav Glavaš, inače ponajbolji poznavatelj Buconjićeva djelovanja, među

godina, u: Katolička crkva u BiH u XIX i XX stoljeću (prir. P. Babić i M. Zovkić), Sarajevo, 1986., str. 275-281. Najdetaljniji popis literature o Buconjiću donosi A. Nikić, Hercegovački ustanak 1875., Mostar – Veljaci, 1995., str. 96-107, 180-195 (nejasno je samo zašto u istoj knjizi dva puta donosi gotovo identičan popis literature!).

franjevcima piscima navodi i biskupa Buconjića. Pripisuje mu pet objavljenih djela[3]:

1. Govor u slavu slavjanskih apoštola Ćirila i Metoda. U Rimu 1863. u 8°s tr. 28.

2. Cenni sull' insurezione in Hercegovina 1875. U Mostaru 1877.

3. Pastirnica svećenstvu i vjernomu puku; u Rimu 1880 u 4° str. 24.

4. Okružnica o kršćanskoj ženidbi [od 19. ožujka 1888., str. 8].

5. Schematismus dioecesium Mandetriensis et Dumnensis pro anno 1892.; u Mostaru u 8° str. 82." D. Mandić ovomu popisu dodaje još i šematizam hercegovačkih biskupija iz 1899. godine.4

Popisu bi valjalo dodati još nekoliko okružnica biskupa Buconjića koje su opsegom manje, ali su ipak tiskane i onda u tiskanom obliku poslane svećenstvu:

6. Poslanica u prigodi 50. obljetnice misništva pape Leona XIII. od 20. travnja 1887., str. 4.

7. Poslanica povodom papina podjeljivanja potpunog oprosta koji je podijelio papa krajem 1885. godine, od 25. veljače 1886., str. 4.

8. Poslanica i potrebi štovanja Presv. Srca Isusova, od 25. studenog 1899., str. 2.

9. Poslanica o Svetoj godini koju je proglasio papa Leon XIII. 1900. godine, od 23. veljače 1901., str. 8 (od čega 3 str. Buconjićeva teksta na hrvatskom i 5 str. papina izvornoga teksta)

10. Okružnica o postu, od 25. veljače 1905.[5]

11. Dopis svećenstvu da se izjasni o prijedlogu Zemaljske vlade vezanom za kongruu i druge fondove , od 1. prosinca 1905., str. 2.[6]

Djela u rukopisu

Neke su Buconjićeve poslanice svećenstvu i puku ostale u rukopisu. Pronašao sam sljedeće:

---

[3] R. Glavaš, *Spomenica, str. 164-165.*

[4] (D. Mandić), *Schematismus almae missionariae provinciae OFM in Hercegovina, Sarajevi, 1933., str. 137.*

[5] Arhiv Provincije: Spisi Provincije, sv. 27, f. 70. Inače se sve ostale tiskane okružnice nalaze u Arhivu Provincije u posebnoj mapi.

[6] Andrija Nikić navodi 13 objavljenih Buconjićevih djela (A. Nikić, Hercegovački ustanak 1875., str. 94-95), s tim da šematizam iz 1892. navodi dvaput, a Buconjiću pribraja i šematizam Kustodije iz 1889., što neće biti točno. K tome, i prijevod Buconjićeva djela *Un cenno semplice na hrvatski navodi kao posebno djelo, što je metodološki neispravno. Prijevod je djelo fra Čede Škrobe, a ne P. Buconjića (ne ni A. Nikića, kako je on sam zabilježio na str. 95).*

1. Okružnica fra Paškala Buconjića, kojom obavještava fratre da ga je general Reda imenovao pohoditeljem (vizitatorom) Hercegovačke franjevačke kustodije te predsjedateljem kapitula Kustodije, od 9. rujna 1867.[7]

2. Poslanica fratrima Kustodije novoizabranoga kustoda Kustodije fra Paškala Buconjića, od. 11. srpnja 1874. (latinski)

3. Okružnica fra Paškala Buconjića, kustoda Kustodije, braći franjevcima nakon obavljenoga redovničkog pohoda braći, od 29. ožujka 1875.[8]

4. Okružnica kustoda fra Paškala Buconjića braći od 4. travnja 1876. (latinski).[9]

5. Pastirska poslanica biskupa fra Paškala Buconjića hercegovačkom svećenstvu i puku nakon imenovanja apostolskim vikarom u Hercegovini, 1879.[10] (riječ je zapravo o predlošku za gore spomenutu tiskanu poslanicu: Objavljena djela, br. 3).

6. Poslanica od 3. svibnja 1881. pisana na Širokom Brigu u kojoj biskup obavještava svećenstvo i puk o Svetoj godini 1881. te o tome da je papa naredio da se od te godine 5. srpnja štuje kao blagdan u čast slavenskih apostola sv. Ćirila u Metoda.[11]

I to bi bilo sve što sam uspio pronaći. Dakako, nije isključeno da ne postoji još koja biskupova poslanica u rukopisu (okružnica) i da ju se ne bi moglo pronaći u Arhivu Biskupskog ordinarijata Mostar ili u kojem župnom arhivu. To ipak prepuštam kojem drugom istraživaču.

II.

Sadržaj Buconjićevih spisa

Po sadržaju bismo biskupova djela, objavljena i rukopisna, mogli podijeliti u četiri vrste: 1) Govori (riječ je o njegovu govoru, kasnije tiskanom, u čast slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda); 2) Političko-programatski spisi (riječ je o njegovu spisu Un cenno semplice o teškom stanju katoličkoga puka pod turskom vlašću i potrebi oslobođenja); 3) Šematizmi (Buconjiću se pripisuju dva šematizmu hercegovačkih biskupija, iz 1892. i 1899. godine); 4) Poslanice svećenstvu, franjevcima i puku.

[7] Arhiv Provincije: Spisi Kustodije, sv. 7, ff. 231-236.

[8] Arhiv Provincije: Spisi Kustodije, sv. 10, ff. 186-189.

[9] Arhiv Provincije: Spisi Kustodije, sv. 10, ff. 247-252.

[10] Arhiv Provincije: Spisi Provincije, sv. 5, ff. 73-78.

[11] Arhiv Provincije: Poslanice apostolskih vikara, sv. 2, ff. 44-46.

1. Govori

Buconjić je bez sumnje u svome životu održao stotine, dapače tisuće govora, ponajprije propovjedi, ali i raznih drugih nagovora, kako je već od njega zahtijevala njegova služba, osobito franjevačkoga poglavara i biskupa. Ipak, koliko je poznato, samo je jedan njegov govor i tiskan. Riječ je o govoru održanom u crkvi sv. Jeronima u Rimu 1863., prigodom proslave 1000. obljetnice pokrštenja Slavena od strane svetih apostola Ćirila i Metoda. Taj se govor toliko svidio velikom Strossmayeru da ga je dao o vlastitom trošku tiskati. Puni naslov glasi: *Govor prigodom tisućoljetnog slavovanja ss. slavjanskih apostolah Cirila i Metoda bogoljubstvom sbora i sbornog kaptola u Rimu presjajno obsluženog u narodnoj sbornoj crkvi s. Jerolima dne petog srpnja po s. otcu Piu IX. za svetkovanje opredieljenog držan od. O. Paskala Buconjića Hercegovca reda obsluge s. Franje kod glavnog samostana s Marie Ara-Coeli zvane obćeg štioca bogoslovja; troškom jugoslavenskog mecenata Josipa Jur. Strossmayera biskupa bos. djakovačkog. U Rimu g. r. I. 1863. Tiskom Tiberinskim.* Tada je Buconjić bio mladi profesor u Rimu, bilo mu je tek 29 godina. U tom iznimno dugom govoru, koji je morao trajati barem dva sata, Buconjić ističe zasluge svete braće Ćirila i Metoda u pokrštenju slavenskih naroda, osobito Bugara, Panonaca, Moravljana i Čeha (Hrvate ne spominje, makar na jednome mjestu kao granice njihova djelovanja spominje i Jadran). Tamo gdje su dolazili navedeni misionari poganstva je nestajalo kao što „na ogran žarkoga Sunca mrzline kopne i čeznu noćne tmine" (Govor, str. 10). Buconjić potom ide na bitno: ponajprije je riječ o narodnom jeziku, kao i slovima (pismenima) koja su izumili Ćiril i Metoda za pisanje slavenskog jezika (ćirilicu) te prijevodu svetih knjiga na slavenski jezik. To je imalo ne samo bezgranično značenje za obraćenje, nego i općenito za pismenost slavenskih naroda. Braća su međutim bila tužena u Rim kao da šire krivojerje i osnivaju hijerarhiju bez povezanosti s Rimskom Crkvom, zbog čega su njih dvojica, oklevetani, išli pred papu da se opravdaju. Buconjić ističe da te osvade nisu imale nikakve veze s vjerskim stanjem, nego su bile plod političkih pretenzija okolnih naroda koji su željeli vladati nad Slavenima te stoga nisu mogli dopustiti da narod stekne slobodu i samosvijest, koja je najuže povezana s pismenoću (str. 15). Pred papom su se međutim braća sjajno obranila te ih je papa posvetio za biskupe, dao im nalog da osnuju vlastitu hijerarhiju među obraćenim Slavenima i dopustio uporabu slavenskoga jezika i pisma u liturgiji (str. 19). Ono što Buconjić ponajviše ističe jest činjenica da su Ćiril i Metoda, makar su bili poslani iz Soluna, uvijek nepokolebljivo zadržali čvrsto jedinstvo s Rimskom Crkvom, i to upravo u vrijeme kad je na Istoku nastao Focijev raskol. U tom se kontekstu obraća osobito onim Slavenima koji su „slieditelji zlokobnoga razkolničtva", dakle pravoslavnim Crkvama te ih poziva na sjedinjenje s Rimskom Crkvom – upravo kako su

to ustrajno činila sveta braća Ćiril i Metod, koje i pravoslavni Slaveni štuju kao svoje apostole. Polazeći od Isusove velikosvećeničke molitve „Da svi budu jedno" (*Ut unum sint*) Buconjić poziva svoje slušatelje u crkvi sv. Jeronima u Rimu, kao i sve katoličke biskupe i vjernike među Slavenima „da bratskom ljubavju pritegnemo u jedinstvo izvan stada tumarajuću bratju". „Razkolje" je, nastavlja Buconjić, „smrtna rana naroda našega" te izražava nadu da bi upravo proslava 1000. obljetnice svete braće Ćirila i Metoda mogla biti poticaj na početak sjedinjenja pravoslavne braće. Kao pozitivan primjer navodi Bugare, koji već daju naznake da bi se mogli sjediniti s Rimom, a nedavno je i papa u Sikstinskoj kapeli posvetio Bugara Josipa Sokolskoga za biskupa onih Bugara koji žele sjedinjenje (str. 26).[12]

Buconjićev kićeni govor na hrvatskom jeziku ima jasnu nakanu, a ta je poticaj oko rada na sjedinjenju svih slavenskih naroda, što nema samo vjersku dimenziju, iako nju na prvome mjestu, nego i političkoga okupljanja kao protuteže nasrtajima okolnih moćnih naroda koji ne samo da vladaju nad Slavenima (Turci, Austrijanci, Talijani), nego i rade svim silama na njihovu odnarođivanju. Nikakvo čudo da se taj govor toliko svidio biskupu Strossmayeru, koji je u to vrijeme zapravo bio najgorljiviji i najmoćniji propagator panslavizma. Druga je Buconjićeva nakana bilo očuvanje slavenskoga jezika i pisma u liturgiji, u čemu upravo Hrvati imaju bogatu tradiciju. Međutim, poznato je da zbog otpora službene Crkve to nije išlo nimalo lako, pa je glagoljaška tradicija jedva preživljavala u hrvatskim krajevima.[13]

Kasnije će Buconjić, već kao biskup, u svojoj poslanici od 3. svibnja 1881. radosno obavijestiti svećenstvo i puk o tome da je papa naredio da se od te godine 5. srpnja štuje kao blagdan u čast slavenskih apostola sv. Ćirila u Metoda. Istodobno župnicima u prilogu dostavlja otisak papine okružnice u kojoj papa „odregjuje da se po svem kolikom kršćanskom svjetu dan 5. serpnja svake godine radovito svetkuje" kao njihov blagdan. Nastavlja: „Bratjo draga! Nešto preko hiljadu godina nazad ona dva sveta brata posvetiše svoje živote i sve svoje gjelovanje da obrate iz poganstva na pravu Isukrstovu vjeru tolike naše slavjanske narode. Bog milostivi blagosovi njihove trude, ter zapoznanje pravoga Boga i prave u nj vjere zasja po svem slavljanstvu; za to i premnoge druge njihove zasluge nazvani su slavljanski apoštoli."[14] Tako iz Buconjićeva odnosa prema slavenskim apostolima možemo vidjeti da je on, kao i Strossmayer, slobodu i budućnost hrvatskoga naroda gledao u povezivanju s drugim slavenskim narodima kako bi se mogli othrvati nastojanjima osvajača da ih iskorijene ili barem odnarode. To Buconjiću, barem u to vrijeme, nije nipošto bila smetnja

[12] Dijelove Buconjićeva govora, ali bez najbitnijega dijela: poziva pravoslavnima na sjedinjenje s Petrovom Stolicom, donosi A. Nikić, „Ćirilometodska baština u fra Paškala Buconjića", *Sveta baština, br. 5/1985., str. 12.*

[13] Usp. M. Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata, Split, 1996., str. 88-97.*

[14] Arhiv Provincije: Poslanice apostolskih vikara, sv. 2, ff. 45-46.

da bude hrvatski nacionalist, na crti pravaštva dr. Ante Starčevića. Sreća je da nije, kao ni Strossmayer, doživio ostvarenje ideje o slavenskoj, konkretno južnoslavenskoj državi, koja je i prvi i drugi put (i kraljevska i komunistička Jugoslavija) hrvatskom narodu donijela više patnja nego ikakva državna tvorevina u stoljećima prije stvaranja jugoslavenske državne zajednice.

I u svojoj poodmakloj dobi biskup Buconjić se 1905. uključuje u borbu za očuvanje staroslavenske liturgijske baštine, u vrijeme kada je Sveta Stolica tražila najbolje rješenje za te stare hrvatske privilegije, u čemu nije baš bila najsretnije ruke. Hrvatsko je svećenstvo u nekoliko navrata slalo spomenice papi kako bi se dala što šira ovlaštenja vezana za „glagoljanje", kao i hrvatski biskupi. Upravo je novi papa Pio X. god. 1905. pozvao u Rim većinu hrvatskih biksupa, što je svećenstvo iskoristilo te biskupima u Rim poslalo spomenicu, u kojoj „ističu da je staroslavenska liturgija blago cijeloga hrvatskog naroda i traže da se Hrvati glagoljicom mogu služiti bez ikakva ograničenja, te da Obrednik i Epistular na hrvatskom jeziku i dalje ostanu u uporabi".[15] Hercegovina se priključuje toj borbi, pa biskup Buconjić u Rim nosi dva teksta: jedan je koji je svećenstvo iz njegovih biskupija uputilo njemu, a drugi je njegov tekst u kojem se traži zaštita staroslavenske liturgijske službe. Ta su oba dopisa u hrvatskom prijevodu objavljena u mostarskoj *Kršćanskoj obitelji.* Uvodničar tom prigodom piše za Buconjića da je „i od samih protivnika priznat kao odlučan i neustrašiv branitelj hrvatskih svetinja".[16] Ova je priča završila tek osnutkom nove, jugoslavenske, države 1918., kada su biskupi zamolili papu da se u čitavoj novoj državi dozvoli uporaba staroslavenskog jezika u liturgiji, što je odobreno te je 1927. i 1929. tiskan i hrvatski Obrednik za područje čitave države.[17]

2. Političko-programatski spisi

Već je napomenuto da je Buconjić trajno zastupao hrvatsku državotvornu ideju – što bi svakako bila zanimljiva tema za znanstvenu obradbu, ali za to bi bilo potrebno izraditi jedan poseban rad, jer bi se za to bez sumnje pronašlo i više nego dovoljno građe.[18] Ovdje ću se osvrnuti samo na jedno poglavlje Buconjićeva rada za prava i slobodu naroda kojemu je i sam pripadao, hrvatskoga, kao i vjernika kojima je bio povjereni duhovni vođa, najprije u redovničkoj zajednici, a kasnije kao apostolski vikar i biskup.

---

[15] M. Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata, str. 92.*

[16] "Hercegovina za glagolicu", *Kršćanska obitelj, br. 6/1905., str. 85-88 (navod sa str. 85).*

[17] M. Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata, str. 93.*

[18] Usp. Z. Grijak, „Mostarsko-duvanjska biskupija u vrijeme biskupa fra Paškala Buconjića (1881.-1910.)", u: *Duvanjski zbornik, Zagreb – Tomislavgrad, 2000., str. 213-226.*

God. 1875. započeo je poznati „hercegovački ustanak" protiv turskog ugnjetavanja koje je već odavno postalo nepodnošljivo, a koji raja, kako pravoslavna, tako katolička, više nije bila pripravna podnositi.[19] Iako su u početku u ustanku sudjelovali i katolici, a ustanak je i započeo u katoličkom selu Gorici u blizini Gabele, ipak su mudrom politikom ondašnji biskup fra Anđeo Kraljević i kustod fra Paškal Buconjić uspjeli skloniti najveći dio katolika iz toga sukoba, pametno zaključujući da se ustanak pretvorio u politički rat za interese Crne Gore (i Srbije), a nikako ne za interese katoličkog puka kojega su oni zastupali. Tako je biskup Kraljević mogao 19. veljače 1877. izvijestiti Kongregaciju za raširenje vjere u Rimu da katolici u Hercegovini uživaju „savršen mir i spokoj". Posljedica je to nemiješanja u ustanak: „Budući da se nitko od katolika, kojih je u mojemu vikarijatu 60.000, nije pridružio ustanku koji su podigli focijevci [pravoslavci], uživamo velik ugled kod lokalne uprave, jer znade da smo mi za to zaslužni."[20] Nemoguće je da biskup Kraljević ne bi znao da su i neki njegovi svećenici sudjelovali u ustanku, kao i određen broj katolika. Međutim, vjerojatno je to bilo samo početno oduševljenje, a onda su se na biskupov nagovor primirili.

To međutim nipošto nije značilo da biskup Kraljević i kustod Buconjić, kao i ostali franjevci, nisu radili na oslobođenju svoga naroda od turskoga dugostoljetnoga ropstva. Upravo su oni svojim interventima pokrenuli zapadne velesile da se konačno počne ozbiljno razmišljati o dokončanju osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. U tom je pogledu od iznimnoga značaja knjižica koju je napisao i objelodanio franjevački kustod fra Paškal Buconjić te je predao stranim konzulima u Mostaru, koji su je potom proslijedili svojim vladama. Knjižica je pisana talijanskim jezikom, pod nazivom *Un cenno semplice sui gravami causa principale del' insurrezione della popolazioni cristiane in Ercegovina, Mostar, 1875. (u prijevodu: Kratki pregled pritužaba glavnih povoda ustanka kršćanskoga puka u Hercegovini).*[21] U tome spisu, koji je Buconjić podijelio stranim dipomatima (konzulima) u Hercegovini, govori se o nemogućim nametima kojima su izloženi hercegovački kršćani, bilo da ih nameće država, bilo age, gospodari zemljišta, potom o sudskim nepravdama, kao i o općoj životnoj nesigurnosti u kojoj živi kršćanska raja: „Turski fanatizam prema raji iskaljivao se na slijedeće načine: tlačiti je, ponižavati je i oduzimati joj svako građansko pravo a sve to s neusporedivom zloćom, u ime vjerskog i političkog prvenstva."[22]

---

[19] O uzrocima ustanka gl. N. Buconjić, *Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca, Mostar, 1911., str. 15-86.*

[20] Š. Demo – P. Knezović, *Čerigajski Anđeo, Mostar, 2007., str. 185.*

[21] U prijevodu je ovo djelo, koje je s talijanskoga preveo fra Čedo Škrobo, objavio A. Nikić, najprije pod naslovom „Glavni uzroci ustanka kršćanskog stanovništva u Hercegovini [1875.], Kratki osvrt na namete", u *Croatica christiana periodica, br. 8, Zagreb, 1981., str. 67-88, a potom u knjizi Hercegovački ustanak 1875., str. 123-167 (ovdje s nevjerojatno puno suvišnih detalja).*

[22] A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875., str. 25.*

Slijede neki izvatci iz Buconjićeva *Kratkog pregleda pritužaba* koji će savršeno oslikati tužne prilike u kojima su živjeli kršćani u Hercegovini. Oni ujedno svjedoče koliko je Buconjić odlično poznavao to stanje, kao i njegovu brigu za prežalosni narod kojemu je i sam pripadao. Najprije govori o zakupcima državnoga poreza, koji su se natjecali tko će više oteti od siromašnog seljaka, a k tome se danima besplatno gostili na račun bijedne raje: „Mnogi znaju zatvoriti simorašni narod u sela i mučiti ga glađu, studeni, udarcima i drugim mukama." Preuzimači desetine na duhan obilaze sela s brojnom pratnjom, a nakon njih slijede drugi, „sve gori od gorega, da procijene i upišu količinu još zelenog duhana na struku, i praveći procesije od kuće do kuće, od vrta do vrta, produžavaju vrijeme po volji da se badava goste". Govoreći o nametu na sitnu stoku – jednome od nebrojenih nameta – Buconjić piše o zakupcima poreza: „Vladanje te rulje je potpuno divljačko. Ona se ubaci na teret naroda, ponajviše izgladnjela i bez ikakvih sredstava u to doba. Igra je nasilja da članovi te rulje imaju u izobilju badava jesti i piti, jednako kao i njihovi konji. Ponekad se moglo vidjeti i po šesnaest takvih osoba kako i po više puta idu u isto selo, naoružani kao za osvajanje neke tvrđave." Kršćani moraju davati poreze i caru, dakle državnoj blagajni (koji uglavno prisvoje nemilosrdni zakupci), kao i agama i begovima, k tome po njihovoj volji moraju obrađiviti njihovu zemlju i sudjelovati na bezbrojnim javnim radovima, tako da ti „patnici u tako jadnom stanju i tako sramotnom ropstvu često uzdišu: Bože, pošalji nam smrt!" Age pak „drže kmetove kao svoje robove i smatraju da nad njima imaju apsolutno gospodstvo". „Osorni aga zna se služiti i batinom da bez milosrđa tuče kmeta, što netko ne bi činio ni sa životinjama. Psovati, pak, nevoljniku i najsvetije stvari i preko mjere ga pogrđivati, smatra se činom dostojnim pravog muslimana i zaslužnim za drugi svijet." Osobito je dramatično poglavlje o turskim sudovima, na kojima kršćanin nikada nije mogao biti u pravu, bez obzira koliko svjedoka imao i koliko stvar bila očigledna u njegovu korist. Kadije su bili potkupljivi u toj mjeri da je pravda na njihovim sudovima bila najobičnija lakrdija. Ako bi bio ubijen neki Turčin, odmah se za to okrive kršćani – bez obzira što oni s tim nemaju nikakve veze. „Pobješnjeli Turci trče, traže osvetu i pokolj. Nemilosrdno tuku i vrijeđaju. Ako sretnu kojeg kršćanina, nekažnjeno pljačkaju i zlostavljaju čitava kršćanska sela u blizini zločina. Silom odvode stada stoke, stotine kućedomaćina bez razlike, šamarajući i udarajući ih nogama i kundacima u leđa. U gradu ih čeka razuzdana turska rulja s urlicima i vikom, te ih prati na sud i u zatvor na najdivljiji način, udarajući ih kamenjem, psujući, vrijeđajući i divljački zlostavljajući.(…) I ta tragedija, katkad produžavana mjesecima, završava saznanjem da je ubojica bio neki stranac, koji nema ništa s tim jadnim kršćanima, ili kakav musliman, neprijatelj ubijenoga." To pak ne povlači sa sobom nikakvu zadovoljštinu onima koji su nevino bili progonjeni

preko svake mjere. Navodeći još brojne primjere prestrašnoga odnosa prema jadnoj kršćanskoj raji, Buconjić postavlja i pitanje lijeka. Je li moguće da turska vrhovna vlast uvede reda u svoju pokrajinu na rubu carstva? „Gospodo, nemoguće je da turska vlast donese kakav lijek. To očito pokazuje već tisuću puta potvrđeno iskustvo. To pokazuje slabost vlasti i njezino stalno opadanje te neprestani kompaktni otpor muslimana ove pokrajine." Buconjić ima rješenje: „Izlaz iz toga zla i lijek tolikim nevoljama jest oslobođenje kršćana od turske samovolje i neprestanih tlačenja, uklanjanje uzroka usplamtjelih ustanika i osiguranje trajnog mira." Nudi i četiri konkretna rješenja stanja ustanika u Hercegovini:

„1) Kršćani odlučuju radije umrijeti nego podnositi toliko ropstvo. Zato ih treba pustiti da s oružjem traže svoje oslobođenje. I ako im se ne pruži pomoć, imaju bar pravo da se ne prave smetnje njihovu pothvatu i da se ne pomaže tlačitelj.

2) Ili ćemo biti prisiljeni zamoliti koju kršćansku silu da nam ustupi kutak zemlje da svi iselimo i napustimo ovu nesretnu zemlju na koju padaju tolika prokletstva.

3) Ili bi se sile trebale sporazumjeti sa sultanom da se od Bosne i Hercegovine učini autonomna država, ovisna o sultanu, s kršćanskim vladarom izvana, a nikako odavde.

4) Ili bi se konačno sile morale dogovoriti i odmah uspostaviti jače vojne posade u glavnijim gradovima pokrajine, te da njihovi predstavnici uđu u glavnije medžlise kao suci, dok se stvari ne srede i osigura život, čast i imovina kršćana, te građanska i vjerska ravnopravnost."[23] Uistinu je Buconjić bio istinski narodni zastupnik u najboljem smislu te riječi, a njegov je spis imao snažan učinak na europske velesile, koje su konačno i dokončale trulu i nakaradnu četiristoljetnu otomansku vlast u Bosni i Hercegovini.

Tako predstavljeni zahtjevi, koje su konzuli proslijedili svojim državama, kao i oštar prosvjed katolika iz Hercegovine (biskup Kraljević i kustod Buconjić),[24] a poslije i iz Bosne (fra Grgo Martić)[25] protiv ideje da se Bosna priključi Srbiji a Hercegovina Crnoj Gori, učinili su da je na Berlinskome kongresu mandat da zauzme Bosnu i Hercegovinu dobila Austrougarska Monarhija.

[23] A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875., str. 131, 132, 136, 143, 146, 155-156, 166, 167.*

[24] A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875., str. 58.*

[25] G. Martić, "Zapamćenja (1829-1878)", u: *Izabrana djela, III, Sarajevo, 1991., str. 356-357.*

3. Šematizmi

Više je nego zanimljivo da su dosada objavljena samo dva šematizma hercegovačkih biskupija, i to veoma davno: prvi je objavljen 1892., a drugi 1899. godine. Oba se pripisuju biskupu fra Paški Buconjiću, makar na njima nema njegova imena. Prošlo je dakle već 111 godina od posljednjega šematizma biskupija u Hercegovini. Usporedbe radi, od sredine 19. st. do danas objavljeno je devet šematizama franjevačke kustodije ili kasnije provincije u Hercegovini (od kojih su dva „zajednička", dakle šematizmi i kustodije i apostolskog vikarijata), a deseti je u pripremi. Ovdje donosim imena njihovih autora i godine izdavanja: šematizmi franjevačke kustodije: 1853. (fra Anđeo Kraljević), 1867. (fra Petar Bakula; ujedno i šematizam apostolskog vikarijata), 1873. (fra Petar Bakula; ujedno i šemtizam apostolskog vikarijata), 1882. (fra Martin Mikulić), 1889. (fra Nikola Šimović), 1903. (fra Martin Mikulić), 1933. (fra Dominik Mandić), 1964. (fra Vojislav Mikulić i fra Bonicije Rupčić) i 1977. (fra Ivo Bagarić i dr.).[26]

Oba Buconjićeva šematizma pisana su latinskim jezikom, kako je onda bilo uobičajeno, a po sadržaju su veoma slični, dapače istovjetni – osim dakako novih statističkih podataka u šematizmu iz 1899. godine. Donosim kratki prikaz, ili sadržaj prvoga i drugoga šematizma.

A) Naslov šematizma iz 1892. je dvojezičan, ali sve je ostalo pisano isključivo na latinskom jeziku: *Schematismus dioecesium Mandetriensis et Dumnensis itemque Marcano-Tribuniensis pro anno 1892. – Imenik svećenstva i župa biskupija Mostarsko-duvanjske i Trebinjske za godinu 1892.,* Mandetrii. Typorgaphia „Glasa Hercegovca" (1892.), str. 82. Odmah na 3. stranici stoji da je zaštitnik Mostarsko-duvanjske biskupije sv. Josip, a da je aktualni papa Leon XIII. Slijedi kratki životopis biskupa Buconjića (str. 5), popis članova biskupske kurije i dekana ili vanjskih vikara u objema biskupijama (str. 6). Veći članak je o povijesti biskupija na području današnje Mostarsko-duvanjske biskupije, zatim o granicama biskupije i o susjednim (nad)biskupijama, kao i popis apostolskih vikara u Hercegovini (od 1847. do 1881.), mostarskih biskupija (od 1881.) te duvanjskih biskupa (od 590.) (str. 7-11); potom sve isto za Trebinjsku biskupiju (str. 11-14). Najveći dio šematizma posvećen je pojedinim župama i biskupijama, i to raspoređenim po dekanatima: dekanat Mostar, župe Mostar, Blagaj, Drežnica, Glavatičevo, Goranci, Gradnići, Konjic, Ljuti Dolac i Potoci (str. 15-25), dekanat Široki Brig, župe: Široki Brig, Gradac, Rasno, Kočerin, Rakitno i kapelanija Polja (str. 26-32), dekanat Ljubuški, župe: Humac, Čerin,

[26] Više o svim tim šematizmima gl. P. Knezović, „Duvanjski kraj u franjevačkim šematizmima", u: *Duvanjski zbornik, Zagreb – Tomislavgrad, 2000., str. 195-212.*

Gabela, Klobuk, Međugorje – Bijakovići i Veljaci (str. 32-39), dekanat Bekija, župe: Drinovci, Gorica, Gradac posuški, Posušje, Ružići, Tihaljina i Vir (str. 40-48), dekanat Duvno, župe: Županjac, Bukovica, Grabovica, Roško Polje, Seonica, Šuica i Vinica (str. 48-56) s kratkim dodatkom o katolicima koji su raspršeni izvan župa (Foča, Čajniče i Pljevlja) te skupnim zbrojem rođenih i krštenih po župama u tri posljednje godine (str. 56-58). Slijede podatci za župe u Trebinjskoj biskupiji, također po dekanatima: dekanat Trebinje, župe Trebinje, Ravno i Trebimlja (str. 58-61), dekanat Stolac, župe: Stolac, Gradac, Hrasno, Klepci i Dubrave (Prenj) (str. 62-68), uz neke dodatne bilješke (str. 68-69). Potom slijedi prikaz samostana (Instituta religiosa) i osoblja u njima na području biskupija, kako muških tako ženskih (str. 70-74) te na kraju popis biskupijskih sjemeništaraca u Travniku (str. 75). Na kraju su statistike: ukupan zbroj crkava, župa, samostana, osoblja i slično u biskupijama (str. 76), poimenični popis svećenika, klerika i laika u biskupijama (str. 77-81) te konačno Errata corrige (str. 82).

B) Drugi šematizam, onaj iz 1899., gotovo je u dlaku jednak prvomu. Stoga ne donosim detaljan prikaz kao za prvi. Naslov: *Schematismus dioecesium Mandetriensis & Dumnensis itemque Marcano-Tribuniensis pro anno 1899.*, Mandetrii. Typis ephemeridum „Osvit" (1899.).

Zanimljivo je napomenuti da je sastavljač kasnijega šematizma, onoga iz 1933., fra Dominik Mandić, koji će kasnije postati vrstan povjesničar, a i tada je već odavno bio doktor znanosti, veoma obilno u svoj šematizam preuzimao ne samo čitave rečenice, nego odlomke upravo iz Buconjićeva šematizma, u manjoj mjeri i podatke iz Mikulićeva šematizma, a veoma rijetko iz Bakulina. Kao razloge dr. Pavo Knezović navodi: „Razlog takva Mandićeva odnosa prema prethodnicima treba, čini se, tražiti u Buconjićevu i Mikulićevu skladnu i jedru pripovijedanju s jedne strane, te u Bakulinu fabuloznu kićenju i znatno lošijoj strukturi naracije s druge strane." Štoviše, „odjek Buconjićeve, Mikulićeve i Bakuline frazeologije susreću se u Mandića i u opisu župa koje nisu postojale u njihovo doba."[27] Tako je dakle Buconjićev latinski tekst „skladan i jedar", a njegovi su podatci pouzdani i skladno obrađeni. Do danas mogu biti uzorak kako se kratko i jasno može obraditi pojedina župa u biskupiji ili bilo koja zadana tema.

4) Poslanice svećenstvu, franjevcima i puku

Kako je već navedeno, sačuvano je 12 okružnica biskupa Buconjića, od kojih neke u rukopisu, dok su druge tiskane. Četiri od njih su „redovničke", upućene fratrima 1867., 1874., 1875. i 1876. godine. Na njih se ovdje neću

[27] P. Knezović, „Duvanjski kraj u franjevačkim šematizmima", str. 209.

osvrtati, nego sam ih samo naveo da se za njih zna u slučaju da se bude radila jedna velika spomenica (monografija) o Buconjiću. Ostale je Buconjić pisao kao biskup. Neke su od njih, zapravo većina, „praktične" naravi i govore o svetim godinama, o oprostima koje papa podjeljuje, o papinim obljetnicama, o papinoj želji da se u čitavome svijetu štuje Presv. Srce Isusovo. I te poslanice sam naprijed naveo u istu svrhu kao i njegove redovničke poslanice.

Ovdje ću se opširnije osvrnuti samo na njegove dvije poslanice jer su veoma zanimljive i govore o Buconjićevu svjetonazoru ili o specifičnim problemima koji su u ono vrijeme teško opterećivali pastoralnu praksu. Prva je njegova *Pastirnica svećenstvu i vjernomu puku namjestničtva apoštolskoga u Hercegovini,* tiskana u Rimu Tiskom S. Skupa za raširenje vjere 1880., nakon Buconjićeva izbora za nasljednika pokojnog biskupa Kraljevića, a druga je njegova okružnica o kršćanskoj ženidbi, pisana u Mostaru 19. ožujka 1888. (nema službenog naslova, nego joj je to sadržaj). Počinje uobičajenim zaglavljem: *Paškal Buconjić / obsl. reda s. Frane / milostju Božjom i svetoga stola apoštolskoga / biskup mostarsko-duvanjski / komander reda Frane Jozipa I. sa zviezdom*, nakon kojega slijedi pozdrav: *Svim pravovjernim u ovoj biskupiji pozdrav i mir u Isusu!*

a) Poslanica iz 1879/80. godine

Za prvu poslanicu mogli bismo reći da je neke vrste Buconjićev program, nakon što je iscrpno izložio svoj pogled na suvremenu situaciju u svijetu. Moglo bi se reći i da je ta poslanica jedna njegova prilično duga i kvalitetna kateheza, vjeronauk koji izlaže onima koji su povjereni njegovoj apostolskoj skrbi: ponajprije vjernicima, ali onda i svećenstvu. Buconjić, koji je dobar dio života proveo vani, u „velikom" svijetu, odlično poznaje sve suvremene zablude i zastranjenja i svjestan je da će takve ponude iz svijeta doći i u njegov apostolski vikarijat (biskupija još nije bila proglašena), pa već sada, preventivno, nastoji upozoriti stado na opasnosti koje vrebaju i koje će s protokom vremena sve više biti pristupačne i u zabitnom hercegovačkom selu i pogotovo gradu. Na jednome mjestu sami Buconjić otkriva temeljni razlog njegove upozoravajuće poslanice: „Kako reče sv. Grgur: *Striele preduvidjene manje ozledjuju*" (str. 15).

Na početku poslanice Buconjić, u ime svih franjevaca i hercegovačkoga puka, govoreći o svojoj nedostojnosti za biskupsku službu (3), istodobno naglašava kako je velika milost što im je Sveta Stolica dala pastira iz vlastite sredine, jer je Buconjić i Hercegovac, i franjevac. Piše vjernicima da je on izabran „iz sredine vaših redovnika, sinova s. serafinskoga Frane, koji bivši ko prirasli za vas a vi za nje, i od toliko vjekova s'vami bratjom svojom, od djedâ i pradjedâ, dielili sreću i nesreću, niti vas kroz najžešće kušnje igda ostavili ili zapustili, najbolje i sada zapoznaju vaše potrebe i pravedne želje". Nastavlja: „Mi sinovi s. Frane doživisimo, na svih nas utiehu, da vas nepokvarene i u svetoj i spasonosnoj

katoličkoj vjeri čvrste izručimo pod slavnu kršćansku vladu, zato nesumnjite da nećemo i odsele za dobro vaše i umom i djelom truditi i koristiti“ (4). Iz ovoga, kao i iz čitavoga života i djelovanja biskupa Buconjića više je nego jasno da on time što je imenovan biskupom nipošto nije „prestao“ biti franjevac. Naprotiv, on je s franjevcima, koji su bili gotovo isključivi pastoralni djelatnici u njegovu vikarijatu (od 1881. Mostarsko-duvanjskoj biskupiji), živio u izvanrednim odnosima i nije poznato da je za njegovih 30 godina biskupovanja bilo ikakvih većih potresa na relaciji biskup – franjevačka uprava (za razliku od nekih svojih prethodnika, primjerice Barišića, pa i samoga Kraljevića). Buconjić je držao da su franjevci odradili lavovski dio posla tijekom više preteških stoljeća pod turskom vlašću i da nema nikakve potrebe uvoditi neko drugo svećenstvo sada kada su prestali progoni i ugnjetavanja. Budućnost će donijeti sasvim novo stanje, koje će kulminirati u žalosnom „hercegovačkom slučaju“ – ali ta tema izlazi izvan okvira ovoga rada.

U svojoj „katehezi“ Buconjić najprije piše o zavodnicima koji će doći i u naše krajeve te pokušati „naš bezazleni i priprosti“ puk zadojiti „bezvjerstvom“ i „nećudorednosti“. Biskup opominje biblijskim riječima: Čuvajte se lažnih proroka! Slijede apologetske stranice na kojima biskup odgovara na zle i izopačene ideje bezbožnika, ponajprije da Bog ne postoji, potom, ako i postoji, da se on ne brine o svijetu te razlaže povijest kao povijest spasenja, nakon čega postavlja vjernicima retoričko pitanje: Zar da „poslušamo sotonske glasove ludjaka svietovnjih? Da viečno dobro zabacimo, a varava, časovita, ništetna dobra svietovnja prigrlimo?“ (8). Nastavlja kako nije Bog uzrok zla u svijetu, jer sve što on čini, čini dobro, a ako se dogodi da pojedinca kažnjava, onda je to na njegovu izgradnju: „Bog kad kažnjava onda on liječi“ (9). Kao osobito veliku opasnost biskup vidi slobodnjaštvo, liberalističke ideje koje su već bile zahvatile dobar dio Europe i svijeta. Tu biskup gotovo proročanski prepoznaje skrivene namjere onih kojima su usta puna priče o bratstvu, jednakosti, slobodi, snošljivoti, onih koji izjednačavaju sve religije (vjerozakone) i podvaljuju da su sve one jednake. Nastavlja: „Zato se treba, vjerne duše, oboružati i riečju i djelom, da predusretnemo i opremo se, što ikada možemo, poplavi bezvjerstva, koje prieti razlieti se i po naših krajevih“ (12). U davnoj se prošlosti „o Focievu paklinu na miliune okaljaše, tako o Lutorovu i Kalvinovu i o stotinu drugih“, a u najnovije vrijeme najveće je zlo bezbožno slobodnjaštvo: „Kažu – bratinstvo, a medjuto mute i mraze sve narode, podkopavaju svaku vlast, svaki red i sklad, samo da oni u mutnom love. Glasom viču pravdu, slobost, jednakost, a čitave bi narode iz sebične zavisti uništili i s lica zemlje izbrisali, ako ih poda se ne mogu skučiti. (…) Pri tobožnjoj jednakosti, sebi bi samo sviet svih i svačijih dobara prigrabili i naživali se, a jao ga onomu, tko bi im ruku dopao“ (14). Kako izvrsna formulacija onoga što gledamo danas na sve strane svijeta, gdje

bezdušni i nemilosrdni kapitalizam porobljava sve pred sobom, novcem, prijevarom, ucjenom, iskorištavanjem slabijih, a ako ne može nikako – onda ratom. Svijetom vladaju – kako ih bivši srbijanski predsjednik Milošević zanimljivo nazva – „belosvetski mafijaši". S osloncem na sveprisutne medije, danas osobito elektroničke.

Biskup Buconjić nastavlja veoma konkretnim savjetima i evanđeoskim naredbama: „Blago vam, pobožne i vjerne duše, ako nebudete pošli putem izopačenika, niti njihovih nauka slušali, nego vazda pazili na zakon Božji, i nastojali ga vjerno obsluživati. Ako nedopustili da vas zlo svlada, nego svedjer budete radili dobrim zlo svladati. Ako vas bude kitila prava, djelotvorna kršćanska ljubav, koja nitkomu zla nečini, a svatkomu dobro želi: svatkoga poštuje, a nitkoga nepogrdjuje: pomaže nevoljnika, prima putnika, gladnika hrani i poji žednika: nevara izkrnjega, nego mu je blagotvorna; ona blagosiva i protivnika, i Bogu ga toplo preporučuje, da ga obrati, da ga milostju svojom izlieči i na pravi put okrene; ona bieži mržnju, neželi osvete, nego ju oslanja na pravednoga osvetitelja Boga, koji će svakomu milosrdjem svojim i pravdom svojom izpraviti na vieke" (16). Osobito naglasak valja staviti na odgoj mladeži: „Nastojte ih urazumljivati postupno kako podrestaju u stasu, neka napreduju i u sviesti kršćanskoga nauka i dužnostih. Dobro pazite da sa zlim družtvom nedruguju, čuvajte ih ko zenice očiju svojih, i od svake pogibelji uklanjajte" (17).

Poslanica završava uputama svećenicima, koji se trebaju ponašati kao dobri pastiri te „stalnom i živom vjerom prednjačiti i svietliti povjerenomu nam stadu" (20). Ipak, koliko se god mi trudili, ništa ne možemo bez Božje milosti. Stoga se treba neprestano moliti Bogu. Biskup u molitve osobito preporuča svetog oca papu, cara i samoga sebe, „nevrijednoga" biskupa (22).

Upravo je na toj platformi biskup Buconjić nastojao voditi svoje biskupije tijekom dugih 30 godina svoje službe. Iz čitave se poslanice razabire njegova istinska zabrinutost za povjereno mu stado, ali i odlučnost da se, skupa sa svojim svećenicima i vjernicima, upusti u borbu protiv svih zala vremena u kojemu žive.

b) Poslanica o ženidbi

Nikakvo čudo da je Buconjić nakon desetak godina svoga biskupovanja uputio župnicima i vjernicima posebnu poslanicu vezanu za ženidbu. Poznato je iz drugih izvora da je u ono vrijeme, a zapravo u svako, puno pastoralnih i moralnih poteškoća bilo vezano upravo za zloporabe u predbračnom i bračnom životu. Počinjući svoju poslanicu biskup najprije upozorava na opće zlo, na stranputice u koje upadaju i kršćani: „Na žalost zavladale su i u mnogih kršćana take stranputice, ter bi rekao, da taki, kroz neoprostivu nehajnost za duševne

stvari, samo traže kako se domognuti vriemenitih uživanja sliepim požudam ugadjajući“ (1). Budući da ne može govoriti o svim stranputicama, biskup se ograničava „samo na pogrieške o stvarma ženitbenim: jer je ženitba stožer družtvenoga početka, i korjeniti i glavni uzrok sreće i nesreće i za pojedince i za obitelji, ter tim i za čitavo družtvo“ (1-2). Nakon toga biskup razlaže teologiju bračnoga života i svetost ženidbe te donosi neke primjere iz prakse. Međutim, žalostan je što i među njegovim vjernicima na tome području vlada dosta nereda, tako da se mlađarija „ne samo nedrži pristojnosti i svetosti slieditelja Isukrstovih, već uprav se tako vlada ko što biva kod samih nevjernika i neznabožaca“ (4). Ponajprije se obrušava na „bezsramna i griešna ljubovanja ili hašikovanja, i ob dan i ob noć, a to i na sami i na javi“ koja naziva „poganskim nepodobštinama“. Kao novi problem navodi „nered i u svem postupanju za pripravu ženitbe“, točnije petljanje roditelja koji naturaju svojoj djeci da se žene ili udaju s onim koga ne vole, ili im ne dopuštaju to s onima koga vole. To je uistinu u to vrijeme bila velika poteškoća, koja je nerijetko mlade osobe činila nesretnim čitavoga života. K tome dolazi i nepoznavanje vjerskih istina, pa župnici ne mogu neke pripustiti ženidbi zbog temeljnog nepoznavanja vjeronauka i supružničkih obveza. Namjesto da noćima skitaju po selu, bolje bi im bilo da uče vjeronauk, poručuje biskup.

Novi je nered bio vezan za lažna obećanja. Bilo je, naime, gotovo uobičajeno da su neke djevojke varale mladiće, obećavale da će se udati za njih, pa onda olako gazile obećanja, i tako više puta i s više mladića. To nije moglo izići na dobro. Štoviše, bio je nemali broj onih koji su i zaruke obavili, a nakon toga jedno drugo prevarili „na izgubljenje svojih duša a na veliku štetu i uvriedu časti druge strane“ (5). To je sve ponekad bilo povezano s klevetanjem mladića ili djevojke što su činili „otrovni jezici“ koji su stavljali „Boga i njegove zapoviedi za ledja, pod noge pravednost i ljubav kršćansku, pa udri na izkrnjega, samo neka se njihova zloba i mržnja izkali, neka se što više nanese izkrnjemu kvara i štete i duševne i vriemenite“ (6). Osobito kudi one mladiće „koji traže preprositi djevojku već izprošenu, ili još i zaručenu prstenovanjem pred crkvom Božjom“.

Možda najteži nered bio je povezan uz tzv. umicanje djevojaka ili uskakanje.[28] Naime, ima slučajeva da roditelji na silu žele svoju kćer udati za onoga koga ona ne želi. Stoga ona traži prigodu da pobjegne od kuće i uda se za onoga koga voli pa s njim ugovara „otmicu“, koja je dakako samo prividna: mladić koji se dogovorio s djevojkom dolazi kradom sa svojim prijateljima i „otima“ djevojku. Nakon što je prenoćila u njegovoj kući, više nitko nema „pravo“

[28] Koliko je umicanje djevojaka u nekim župama uzelo maha može posvjedočiti slučaj župe Vinice u duvanjskom kraju, gdje se u prvim desetljećima 20. stoljeća gotovo nitko nije ženio nego tako; usp. R. Jolić – I. Drmić, *Župa Vinica. Monografija prigodom 125. obljetnice osnutka župe (1885.-2010.), Tomislavgrad, 2010., str. 193-196.*

na nju. Takva je praksa međutim izazivala velike nesporazume, jer su brojne djevojke naprosto zlorabile svoju poziciju: iako im nitko nije nametao nekoga mladića, one su radi vlastite promocije ili iz čiste obijesti „uskakale" te tako sramotile roditeljsku kuću i dolazile u sukob s Crkvom koja takvo ponašanje nije trpjela. Neki su pak, osobito siromašniji, to činili da bi izbjegli troškove oko prošnje i pirovanja. Biskup je na to ogorčen: najprije su sami uveli besmislene i bespotrebne običaje na koje je valjalo potrošiti svu silu novca, a onda čine grijeh da bi zaobišli te običaje koje su sami uveli. „Pazite na to što bi rekli drugi o vami kad bi se štetnoga običaja okanili, a nepazite šta će o vama Bog i crkva reći, kad Božje zapoviedi pregriešujete!" (7). Biskup nije protiv veselja u ženidbama nego samo neka to „veselje bude u Gospodinu, kako dolikuje pravim kršćanim". Piše i o bespotrebno dugim pirovanjima: „Produlji li se ženitbeno pirovanje na više dana, to ni najbolji kućni domaćin nemože zapriečiti, da se veselje neizvrgne u mnoge nepristojnosti, bilo u besjedam ili nepodobnim šalam, bilo u prepijanju i nevaljalom ponašanju, osobito mladeži strpane u zajednici, u kućam i seoskim tjesnoćam; osim što se kod siromaha iztroši ne samo što ima u kući, nego se uz izpražnjenu kuću do grla mnogi zaduže, pa take običaje vi hoćete da održite na štetu i duše i tiela!" (7). Te biskupove toliko logične i normalne riječi seljaci su teško primali, a sve iz gluposti i zaostalosti, iz želje za pokazivanjem – i onda kada se nema što pokazati.

Na kraju biskup daje neke konkretne zapovijedi ili zabrane: da se gozba slavi u samo jednom danu; da se prekine s ružnim običajem da se nevjesta prve noći krije od druge čeljadi; da se nevjesta odmah po vjenčanju vodi kući; da se ukine „propastni običaj ići na jabuku", kako bi se dokinuli suvišni troškovi; ako jedno od zaručnika samovoljno i bez dostatnih razloga prevari drugu nakon prstenovanja, mora namiriti dotadašnje troškove drugoj stranci; tko odvede već od drugoga isprošenu djevojku bit će podvrgnut teškim kaznama, a najmanje zabranom primanja sakramenata njemu i ukućanima koji su je primili u kuću (8). Biskup završava pismo ovim riječima: „Ovo naše pismo dovle neka Poštovani župnici svake godine pročitaju s oltara vjernicim prigodom kad se štiju biskupske naredbe o ženitbi" (8). Nakon toga slijede u pismu neke obavijesti za župnike, nevezane za gornju tematiku.

Zaključak

Fra Paškal Buconjić je pisao puno, ali u najvećoj mjeri je riječ bila o službenim i većinom osobnim dopisima, jer je on obnašao visoke funkcije, najprije u franjevačkoj kustodiji, a potom 31 godinu kao apostolski vikar i mostarsko-duvanjski biskup, a 20 godina kao administrator Trebinjsko-mrkanske biskupije. Takvi njegovi dopisi i naredbe nisu predmet ovoga rada. Ovdje su obrađeni njegovi „javni" spisi, bilo da su tiskani, bilo da su sačuvani samo u rukopisu. Iz gornjega prikaza jasno je da je biskup pisao na tri jezika: na latinskom, talijanskom i hrvatskom, da mu je prvo djelo bilo tiskano kada mu je bilo 29 godina, a riječ je o njegovu govoru u Rimu prilikom proslave 1000. obljetnice slavenskih apostola Ćirila i Metoda (1863.), dok je posljednje tiskano 1905., pet godina prije njegove smrti. Njegov je latinski jezik pitak i staložen, hrvatski je nama danas malo težak i krut, već prema prilikama onodobnoga jezičnoga i pravopisnoga standarda, a inače su mu misli logične i lako pratljive i shvatljive. Sadržajno se njegovi spisi mogu podijeliti u četiri skupine: govori, politički spisi, šematizmi i okružnice svećenstvu i vjernicima. Dakako, nije isključeno da će se u budućnosti pronaći i još koje Buconjićevo djelo. Ova djela koja su ovdje navedena i u najvećoj mjeri obrađena valjalo bi svakako tiskati na jednome mjestu, a odlična bi prigoda bila moguća monografija koja bi se radila u čast ovoga velikoga hercegovačkog sina, mudroga crkvenog prelata i čelik Hrvata koji je preminuo prije točno sto godina.

Čitluk, prosinac 2010. Dr. fra Robert Jolić

Literatura

R. GLAVAŠ, Biskup o. Paškal Buconjić prigodom tridesetogodišnjice biskupovanja 1880.-1910., Mostar, 1910.;

R. GLAVAŠ, Spomenica, str. 61, 141-145, 164;
- životopis, pisana djela
- spominje se sukob s biskupom Kraljevićem

// Dvadeset godina biskupovanja Presvijetlog gospodina Otca Paškala Buconjića, *Kršćanska obitelj*, br. 3/1900., str. 38-39;
- *pjesma* Veljko Obradov: A na ponos Serafskoga reda… i boreć se uz zastavu slavnu / za hrvatsku slavu starostavnu
- Providnost nam ga dala, pohvale… njegovi pothvati, poklon caru FJ, putovanje delegacije u Beč

// Viestnik (25-godišnjica biskupovanja presvietlog gosp. Paškala Buconjića), *Kršćanska obitelj*, br. 3/1905., str. 47-48;
- uzor Hrvat i rodoljub
- znamo štovati ljude koje samo vjekovi radjaju, a Providnost ih šalje narodima u najtežim kušnjama njihovim
- str. 85-: Buconjić za glagoljicu… i od samih protivnika priznat kao odlučan i neustrašiv branitelj hrvatskih svetinja

// Fra Paškal Buconjić, biskup 1880.-1910., *Kršćanska obitelj*, br. 4/1910., str. 62-64;
- Starina, korjenika hrvatska… predstavka… A. Starčević… „Hrvatstvo"! alem kamen hrvatskog poštenja

L. PETROVIĆ; + Fra Paško Buconjić, *Kršćanska obitelj,* br. 1/1911., str. 2-12;
- (smrt) gdje s' hrvatski i misli i tvori
- najvjerniji sin katoličke crkve, najbolji sin kršne Hercegovine, čelik-značaj, uzor, dika i ponos franjevačkog reda
- djetinjstvo školovanje etc. (životopis), čerigajska oskudica… 1. na vjerskom polju: liturgija, izgradnja crkava, obratio brojne na katoličanstvo bez podizanja prašine, a voljeli ga i inovjerci; 2. Prosvjeta: sirotište… bogoslovija u Mostaru 3. Narodnosno polje

F. O. K(NEZOVIĆ), Buconjić fra Paškal, u: *Znameniti i zaslužni Hrvati,* str. 41-42;
- kratki životopis

M. PERIĆ, Život i rad mostarsko-duvanjskih i trebinjsko-mrkanskih biskupa u zadnjih 100 godina, u: *Katolička crkva u BiH u XIX i XX stoljeću* (prir. P. BABIĆ i M. ZOVKIĆ), Sarajevo, 1986., str. 275-281;

A. T. MAJSTOROVIĆ, Biskup Buconjić, *Kršni zavičaj*, br. 3/1971., str. 12-13;

B. PANDŽIĆ, Biskup fra Paškal Buconjić (Prigodom 150. godišnjice rođenja), *Kršni zavičaj*, br. 17/1984., str. 39;

A. NIKIĆ, Djelovanje biskupa Buconjića, *Kršni zavičaj*, br. 17/1984., str. 45-48;

A. NIKIĆ, 70 obljetnica smrti biskupa fra Paškala Buconjića, *Naša ognjišta*, br. 10/1980., str. 21;

A. BUBALO, "Još mu Hercegovina nije rodila brata", *Sveta baština*, br. 8/1984., str. 10;

NIKIĆ, Ćirilometodska baština u fra Paškala Buconjića, *Sveta baština*, br. 5/1985., str. 13.

ČUVODRŽAVNIK-KUSTOD FRA PAŠKAL BUCONJIĆ (1874.-1879.) I OSLOBOĐENJE HERCEGOVINE (I BOSNE) 1875.- 1878. GODINE

Predgovor

Nikad povijest ne stvaraju sluge
na mrtvoj straži vođa prvi stoji
domoljublje po žrtvi se mjeri
Država se samo mačem kroji!

U povodu stote obljetnice smrti biskupa fra Paškala Buconjića (1834.-1910.-2010.,) odlučio sam sjetiti se 135. obljetnice Hercegovačkog ustanka (1875.-2010.) u kome je franjevački kustod-čuvodržavnik fra Paškal Buconjić odigrao presudnu ulogu.[1] Ustanak u Hercegovini, zahvaljujući fra Paškalovoj knjizi o *Glavnim uzrocima ustanka*[2] digao je pokrajinsko-regionalni sukob na rang europskog problema, koji je završio odlukom Berlinskog kongresa (1878.) da Austro-Ugarska uvede mir i red u Bosni i Hercegovini.

Svaki spomen hercegovačkih franjevaca, koji su sebe ugrađivali u povijest Katoličke crkve i u njezinu slobodu, putovanje je u prošlost, svjedočenje o

---

[1] O životu i radu biskupa fra Paškala Buconjića opširnije su pisali brojni pisci. Sam Buconjić (Bucić) navodi da je rođen u obitelji Stjepana Buconjića i Vide r. Šimić, 2. travnja 1834. godine.. Spominje se da je rođen u Drinovcima ili u Slivnu. Tamo su mu roditelji izbjegli iz Drinovaca da spase glavu pred turskim progoniteljem. Na krštenju je dobio ime Stjepan. U Matici krštenih župe Ružići stoji upisano da je kršten 16. kolovoza iste 1834. godine (MK., 1834., br. 15.). Postao je franjevac, svećenik te vršio službe čuvodržavnika i biskupa. Sam piše u Prvom izvješću kojeg je objavio 1880. i 1881, da je rođen u Drinovcima.. Arhiv Propagande, **Scritture riferite nei congressi** – dalje SC**, Bosnia, sv. 17**., f. 347r-350r. Čini se da je rođen u Slivnu, a kršten u Ružićima Uz ostale životopise spominjem nekoliko objavljenih priloga: A. Nikić: *Kulturne prilike u Hercegovini zadnjih desetljeća turske vladavine (*1823.-1878.), **Kačić,** 8/1976., str. 211. - Isti, *Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora,* **Posebna izdanja ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka**, Sarajevo 1977., knj. 3//4, sv. 3, 315.-332. - Isti, *Buconjić, fra Paškal*, **Franjo među Hrvatima**, Zagreb 1976, str. 209. - Isti, *Književnost hercegovačkih franjevaca zadnjih sto godina*, **Kršni zavičaj**, 1977. (br. 10), 50., *Franjevci u Hercegovini od 1878. do 1892*. **Kačić,** 10/1978., str. 220. Čak su u broju ... **Kršnog zavičaja** objavljeni prilozi u svezi s prigodnim *Znanstvenim skupom posvećenom fra Paškalu Buconjiću*.. Ratko Perić, **Da im spomen ne zaboravimo,** Mostar, 2000. str. 48.-49. te u **Znamenitim Hrvatima**, **Enciklopedijama, Leksikonima** i drugdje. Najnoviji prikaz: **Hrvatska enciklopedija Bosne i Hercegovine**, Mostar, 2009., sv. 1., str. 424.-425.

[2] **Un cenno semplice sulle cause principali dell'insurrezione delle popolazioni cristiane in Hercegovina, settembre,** Mostar 1875. *Glavni pregled pritužabah, glavnih povoda ustanakah kršćanskoga puka u Hercegovini,* Mostar 1875., ili *Kratak osvrt na glavne uzroke ustanka kršćanskih naroda u Hercegovini,* u rujnu 1875., preveo, popratio bilješkama i objavio: Andrija Nikić i objavio u časopisu **Croatica cristiana periodica***, V/1981., br.8., str. 67.-89.. .*

vremenu u kojem su živjeli i onome što su poduzimali. Pa, kako me ovaj tekst povezuje s našim velikanom fra Paškalom Buconjićem, odvodeći me u razdoblje *Hercegovačkog ustanka* iz 1875. godine, svratit ću pozornost na taj prekretni događaj, korak što ga je taj fratar učinio da se katolički narod oslobodi od četiristoljetnog turskog zuluma. Stvarno, zahvaljujući fra Paškalovoj knjizi, u razdoblju njegova predvođenja fratrima ostvarilo se dugo željkovano i očekivano, ali po živote ondašnjih katolika i fratara, opasno, političko, socijalno, društveno, crkveno i franjevačko oslobođenje hercegovačko-bosanskih kršćana i fratara. Bilo je to vrijeme kada je svaki katolik, a posebice svaki fratar, na čelu s fra Paškalom Buconjićem nosio u sebi nenapisanu knjigu o svome vremenu. U toj knjizi je zlatnim slovima bila ispisana obveza *osloboditi kršćanstvo Herceg Bosne od turskih zuluma*. Dakle, oni su najavljivali da se dugo željkovano oslobođenje, rizičan i prijeloman događaj, slogom, iako bez oružja konačno mora ostvariti.

Nadalje, svatko pametan želi upoznati istaknute ljude, predvodnike događaja, znamenja, zdanja i prirodne ljepote svoga mjesta i svoje okoline pokazujući ih prijateljima, hodočasnicima i turistima. I mi u Hercegovini imamo dosta toga pokazati našim hodočasnicima – od Humačke ploče, preko stećaka s jedinstvenim ukrasima i rijetkim natpisima, do Međugorja. Ali rijetko se tko sjeti da brojne hodočasnike treba upoznati i s fratrima koji su ovdje osam stoljeća živjeli, pa čamili, pa vlastitom krvlju katoličanstvo zalijevali, slobodu ne samo snivali nego je izborili. S vjernim pukom jedno postajali. Živeći dijelili više zlo nego dobro sa svojim narodom. Da taj propust donekle ispravim, upozorit ću na svanuća slobode za kojom su katolička pokoljenja u Hercegovini četiri stoljeća čeznula. Upozorit ću na nadnevke koji su poznatiji, dotičući se pojedinih događaja, a opširnije ću se zadržati na analizi jednog segmenta. Ponudit ću ujedno i jednu reinterpretaciju povijesti oslobođenja Herceg Bosne od četiristoljetnih turskih zuluma.

Kroz to kratko razdoblje fra Paškal Buconjić je bio poglavar hercegovačkih fratara i s njima dijelio životnu nesigurnost. Treba na to podsjećati da se zapamti kako za višestoljetne turske okupacije katolici u Bosni i Hercegovini ne samo da nisu bili osobe drugog nego ni desetog reda. Oni su, od srednjovjekovnih gospodara i vlasnika svojih posjeda nad kojima su podizali stećke, franjevačke samostane – njih preko 50 i preko 550 crkava živjeli na nivou europske kulture i civilizacije – recimo, konkretno za nas u Hercegovini kao u Dubrovačkoj Republici i Hrvatskoj. Turska okupacija i rušenje kršćanskih znamenja – preko deset samostana i preko 150 crkava učinili su, ne osvrćući se na sudbine brojnih katolika s franjevcima, da su crkveni objekti postali arhiv u zemlji. Preživjeli kršćani su automatski svedeni na rang raje - stoke o kojoj su pojedine age, begovi i veziri odlučivali kako im se prohtjelo. Njihov pravorijek, bez sudskog procesa, gotovo uvijek je bio smrtna kazna za odrasle, a povremeno i često

odvođenje dječaka u janjičare, a djevojčica u hareme, postao je praksa etničkog čišćenja i ubijanja kršćanskog naroda pod turskom okupacijom gotovo tijekom četiristogodišnjeg zulumćarenja. Često smo čuli za nezadovoljstvo turskih vlasnika koji su progonili siromašne kršćane iz zavičaja prebacujući komaštre nad ognjištem, paleći žito na gumnima, ubijajući jahače na konjima itd. Između brojnih suvremenih svjedočanstava upozoravam na riječi putujućeg liječnika, koji je nakon prolaska kroz Hercegovinu u vrijeme Buconjićeva rođenja zapisao: «*Svaki Turčin nad katolicima ima punu vlast!*».[3]

Usprkos nepodnošljivom stanju pod višestoljetnom okupacijom pređa današnjih potura, neopredjeljenih, Muslimana i, od 1995., Bošnjaka, fratri su tražili načina da poboljšaju stanje katolika. Tražili su višestruku pomoć na raznim stranama. Čak su koncem XVIII. stoljeća počeli podizati župne kućice (Mostarski Gradac, Gradnići, Čerigaj, Ružići…), 1840. postigli su da je Austrija uzela katolike u našem Apostolskom vikarijatu pod svoju zaštitu, 1846. „obnovili" su prvi samostan – onaj na Širokom Brijegu, 1852. podigli su prvu zgradu za Narodnu učionicu – školu u Vukodolu, 1856. Francuska je darovala ljekarnu u Mostaru, 1872. nabavljeni su strojevi za prvu tiskaru, a pojedini franjevci su se osposobljavali za tiskanje knjiga, godišnjaka, novina i serijskih izdanja i sl. Uz traženje pomoći u kršćanskim zemljama, biskup fra Anđeo Kraljević je 1872. godine osnovao malu nabožnu zakladu *(Mons pietatis)* za koju mu je car dao 8.000 forinta, da bi kršćani mogli s malim kamatama uzeti novac i otkupiti zemljište od Turaka. Sve je to nagovještalo zoru svanuća slobode, ali je slobodu trebalo izboriti.

Gledajući unatrag, 135 godina nije malo vremensko razdoblje u životu jedne sredine. Međutim, to razdoblje u životu Hercegovine, sasvim je dovoljan razlog da se o tom spomenu, a posebice o životu i jedinstvenom podvigu fra Paškala Buconjića prikupi što više podataka i iznese konkretnih znanstvenih obrada. Minulo vremensko razdoblje prostrane političke Hercegovine, a u isto vrijeme i još starije katoličke pokrajine, i život naših pređa potrebno je bolje upoznati.

Kroz minulih 135 godina od Hercegovačkog u*stanka*[4] i 100 godina od smrti biskupa fra Paškala Buconjića, dogodili su se brojni sudbonosni događaji. Hrvatski katolički puk crpio je svoju životnu snagu iz teško obradiva zemljišta okružena i isparcelirana sivim kamenom, iz žarkog sunca, zmijolikih rijeka, a nadasve iz žive vjere, stoljećima zalijevane krvlju mučenika. Tako da Katolička

[3] Splitski liječnik dr. Nikola Markochi (Markočij), nakon što je 1834. godine obišao ove krajeve, piše da političko stanje u Bosni i Hercegovini „ne može biti gore" jer u njoj vlada potpuni despotizam.

[4] O tome sam napisao studiju *Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora,* koja je objavljena u **Zborniku međunarodnog znanstvenog skupa prigodom stote obljetnice Hercegovačkog ustanka i Istočne krize 1875.-1878.** Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga 30 Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 4., str. 315.-332. Studija je prevedena i na njemački jezik pod naslovom: *Der Aufstand in der Herzegowina 1875/78, dargestellt auf Grund von Archivmaterial der Katholischen Kirche,* **Siidost-Forschungen,** XXXVII/1978., str. 69.-91. Fra Žarko Ilić je studiju u skraćenom obliku objavio u *Kršnom zavičaju* br. 10, str. 28.-35.

crkva u Hercegovini, kao rijetko koja druga crkvena pokrajina, svojim mučenicima može nebo naseliti.

Domaćoj i svjetskoj javnosti poznato je kako su naši franjevci i svećenici – neke ću samo spomenuti - životno i sudbinski vezani uz prošlost i sadašnjost naroda na ovom području. Brojni su nesebičnim zalaganjima i stoljetnim radom taj hercegovački poslovični krš pretvorili u prostrani privlačni vrt. Najljepši cvijet u tom vrtu je lik godinama bremenitog fratra koji je sebe uzemljio da njegov hercegovački narod ima život, vjeru i slobodu. Samostani, svetišta, crkve i kapelice što su rasijane po Hercegovini učinili su da i pokrajinsko područje hercegovačkih franjevaca preraste od vrta u svetište Kraljice Mira. Tu se kršćani, posebice mladi naraštaji, okupljaju, razmišljaju, mole i crpe snagu za sutrašnjost i budućnost.

Franjevac je u ovom kraju svijetli most što spaja suprotne obale - plavi Jadran i planinsku Bosnu, most između Istoka i Zapada. Lik tog franjevca spaja sadašnjost s prošlošću i poput sjajnog reflektora baca jako veliko svjetlo na buduća vremena!

Hercegovački ustanak 1875.-1878. jedan je od povijesno bolje obrađenih tema, najprije kroz memoarsku, a kasnije publicističku i znanstvenu građu.[5]

Vrijedi istaknuti da je ovaj Okrugli stol o biskupu fra Paškalu Buconjiću (1834.-1910.), zamišljen i kao svojevrsni način obilježavanja 100. obljetnice Buconjićeve smrti, ali i na njegov doprinos uspjehu kršćana i pokretača Hercegovačkog ustanka.

Hercegovački ustanak bio je jedan od prijelomnih događaja u povijesti Bosne i Hercegovine kao države i njezinih konstitutivnih naroda pojedinačno. Slijedili su ustanci protiv nove okupacijske vlasti, pa zatim nedvojben gospodarski uzlet čiji je cilj u prvom redu, bilo punjenje bečkih riznica, na kraju letargija i nezadovoljstvo, koje je tinjalo. Jedna od potvrda narodnog raspoloženja bilo je masovno iseljavanje Hrvata u prekooceanske zemlje, Bošnjaka – Muslimana u Tursku, a Srba na Kosovo i u Srbiju. Turske i Jugoslavije je nestajalo rušenjem, a Austro-Ugarske izgrađivanjem.

Neka nam svima ovo zahvalno sjećanje bude na korist i radost. Vama ovdje nazočnima Drinovčanima i svim članovima sudionicima želim uspjeh u radu.

---

[5] A. Nikić,„ *Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora,* **Posebna izdanja ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka**, Sarajevo 1977., knj. 3/4, sv. 3, 315.-332. A. Nikić, Bibliografija Hercegovačkog ustanka (1875.-1878.), **Posebna izdanja ANUBiH, Odjeljenje društvenih nauka**, Sarajevo 1977, knj. 3/4, sv. 4, 333.-341, A. Nikić, **Hercegovački ustanak 1875.**, Mostar –Veljaci, 1995.; A. Nikić, „Der Aufstand in der Hercegowina 1875./1876….", **Su'dost-Forschungen** (München), XXXVII/1978., str. 69.-91.; A. Nikić, **Fra Didak Buntić**…, str. 47-77. Ivica Puljić, **Hrvati katolici Donje Hercegovine i Istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875.-1878.,** Dubrovnik-Neum, 2004. s popisom vrela i literature. Usp. Vojislav Bogićević, „Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875. godine. Prema podatcima iz izvještaja austrougarskog generalnog konzula dr. Svetozara Teodorovića u Sarajevu iz 1875.", **Godišnjak Društva istoričara BiH,** Sarajevo, 1/1949., str. 215.-132.; Hamid Hadžibegović, Turski dokumenti o početku ustanka u Hercegovini i Bosni 1875. godine, **Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom,** Sarajevo, 1/1950., str. 85-116.

1. Političke prilike u Hercegovini

U kamenu iznikao, u kamenu odrastao - ovo je najzgodnija karakteristika hercegovačkog puka.[6] *Hercegovina*, piše Nikola Buconjić, *ima oblik raznostrana trokuta s površinom od 9.119 četvornih kilometara, a imala je za vrijeme ustanka preko 200.000 stanovnika. Sa sjevera joj je granica Bosna, s istoka Crna Gora, s juga i zapada Dalmacija. Dok je Crna Gora Hercegovini megjom od donjega toka rijeke Tare i mjesta Medvedine do planine Orjena, Dalmacija joj je megjom nešto na jugoistoku, na svemu jugu i zapadu do mjesta Aržana na dalmatinskoj strani. Hercegovina se na dva mjesta dotiče Jadranskoga mora, i to: kod Sutorine na jugu i kod Neum-Kleka na zapadu. Već uopće poznata riječ "kršna" pokazuje dovoljno, čime najviše obiluje Hercegovina: kršom i kamenom, pa je usprkos tome mnogi kraj naselila, a sebe nije raselila. Kako je već istaknuto u uvodu, narod se hercegovački dijeli po vjeri na muslimane, hrišćane pravoslavne i kršćane katolike."*[7] Kršćani su, uopćeno, smatrani bespravnom rajom – stokom.[8] .

Prema statistici iz turskog službenog kalendara za Bosnu i Hercegovinu iz godine 1871. broj muškaraca[9] u Hercegovini je bio:

	Muslimani	Pravoslavni	Katolici	Židovi	Cigani	Suma
Hercegovina	39.472	23.492	18.289	-	676	81.929

Stanovništvo je, prema navedenoj statistici, bilo brojno. Obitelji su redovito imale po više djece tako da su bile i relativno mlade.

1.1. Politička podjela

Turska administracija je prevela srednjovjekovne župe u nahije i podijelila Hercegovinu na kadiluke. „U četiri kadiluka onoga vremena i to: fočanskome, nevesinjskome, gatačkome i bilećkome, to jest u kadilucima do Crne Gore, živilo je izmiješano muslimansko i hrišćansko pučanstvo, prvo pretežnije po gradovima, a drugo po selima. U kadilucima: ljubuškome i trebinjskome živilo je muslimansko, hrišćansko, a u prvom dobrim dijelom i kršćansko

[6] Usp. Nikola Buconjić, **Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca.** Nakladom i troškom pisca. Sva prava pridržaje pisac. Cijena K 1.60.Mostar, Hrvatska dionička tiskara, 1911., str. 42.

[7] Nikola Buconjić, **Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca…,** 1911., str. 17.

[8] Uz ostalo, kršćanima su muslimanske vlasti zabranile zidati kuće malterom. Nisu smjeli imati svoje škole, morali su se odijevati primjereno svomu ropskom položaju, nisu smjeli jahati na osedlanu konju nego na samaru, nisu smjeli pjevati i igrati na javnim mjestima, pogotovu u blizini Turaka i poturica, morali su ustajati ako im prilazi musliman, a sjesti istom kada im on to dopusti; morali su sjahati s konja kada se susreću s Turčinom itd. Jednom riječi, kršćani su se u svakodnevnomu životu morali ponašati u skladu sa svojim ropskim položajem te se u svakome pogledu pokoravati turskim vlastodršcima. Tako je u narodu nastala izreka: „Veži konja gdje ti aga kaže!" Usp. A. Nikić, „Pokušaji oslobađanja i islamizacija u Hercegovini u XVII. stoljeću prema rimskim izvorima", *Nova et vetera*, 29/1979., sv. 1, str. 174.-182.

[9] U popisu su kršćani već podijeljeni na pravoslavne i katolike.

pučanstvo. U kadilucima: stolačkom, ljubuškom, mostarskom i konjičkom, to jest u kadilucima bliže Dalmaciji živilo je po selima ponajpretežnije kršćansko pučanstvo, a po gradovima muslimansko i hrišćansko. Zajedno se narod svih triju konfesija kroz vjekove na istoj grudi izgajao i rastao, a ista ga gruda opet primala u svoje krilo. Koliko je god činila oprijeke vjera izmegju jednih i drugih i trećih, toliko ih je nasuprot tome držao u zajednici jedinstveni govor, pa mnogi isti ili srodni običaji. Nije dakle bilo moguće živjeti bez megjusobnog druženja i sporazumijevanja. Jedino je poznato, pa se s toga ističe, da su se vazda, te i prije za vrijeme ustanka bolje gledali muslimani s kršćanima nego s hrišćanima. Hrišćani su u pograničnim kadilucima podupirali crnogorske težnje na štetu turske carevine. U onim je kadilucima palo mnogo turske vojske i turskih prvaka, a to su dobro znali i pamtili hercegovački muslimani. *Ne vjeruj hrišćaninu* govorio bi često Hamzi-beg Rizvanbegović*, ni kad s tobom jede i pije, jer sve gleda, kako će ti izvrnuti čanjak na glavu. Ili ovaj govorio ovako, ili onaj onako, glavno ipak ostaje, da se živovalo i drugovalo.*[10]

1.2. Društvena podjela

Polovicom devetnaestoga stoljeća i strani diplomati su zapazili nepremostive razlike među stanvništvom u Hercegoivini. Njihovi su ih gospodari ni zbog čega batinali i ozljeđivali. Vješani su ih ili nabijali na kolac i zbog same sumnje da su prekršili zakon. Drugim riječima, držali su ih za najbjednije robove nedostojne života. O tome fra Petar Bakula zorno piše: I nakon te male i uzbudljive, ali posve istinske slike, moj će čitatelj povjerovati onim mojim riječima, tj. kako u čitavoj Europi ne postoji slična bijeda ovoj, koju su Hercegovci tako dugo podnosili. Ja ne pričam bajke. Usprkos svim poboljšanjima koje su Turci učinili za podizanje katolika u Hercegovini, a koja se i dalje čine, i sada se može naći da ako ne svi, bar trećina naroda nema vlastite niti jedne kokoši, doslovno shvaćeno, niti jedne kokoši. Neka, dakle, čitatelj zaključi o ostaloj njihovoj imovini... Dosta će biti reći da i odjeća, pokućstvo i ostalo čime se služi jedna čitava obitelj ne dosiže vrijednost od 30-50 skuda. I u takvom stanju imamo gotovo polovicu Hercegovine. I to je činjenica, koja nažalost potvrđuje moje žalosno pričanje. [11]

---

[10] Nikola Buconjić, **Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca…**, str. 23.-24.

[11] Fra Petar Bakula piše knjigu *I martirii – Patnje u hercegovačkoj franjevačkoj misiji*, Roma 1862. Nacrt ove knjige susreće se u *Relaciji- Izvješću* što ga je fra Petar Bakula napisao za Opći sabor – kapitul franjevačkoga reda 1862. godine. Franjevački arhiv u Rimu, *Relazione del 1862.* Početak ove knjige može se nazrijeti u rukopisu: *Njekoliko punatah*… što ga je poslao Ljudevitu Gaju, a sačuvan je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
To potvrđuju i Bakulini suvremenici u svojim šturim izvješćima. Usp. Vojislav Bogičević, „Građa za proučavanje ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875. godine. Prema podatcima iz izvještaja austrougarskog generalnog konzula dr. Svetozara Teodorovića u Sarajevu iz 1875.", *Godišnjak Društva istoričara BiH*, Sarajevo, 1/1949., str. 215.-132.; Hamid Hadžibegović, „Turski dokumenti o početku ustanka u Hercegovini i Bosni 1875. godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslavenskih naroda pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1/1950., str. 85.-116.

Primjerice, 1868. godine i strani putopisci su opisivali trgovačko-ekonomske razlike među stanovništvom u Hercegovini.[12]

Približavajući se vremenskom razdoblju uoči ustanka Nikola Buconjić ističe: *Dok su bili, baš su bili*, veli često puta po koja krštena duša u Hercegovini. U navedenoj se rečenici podrazumijevaju Osmanlije -Turci. Hercegovački se i bosanski islamski svijet rado po vjeri nazivao Turcima, a po tom i kršćanski svijet nazivaše tim imenom. Ime Turčin nije vrijedilo samo za prave Osmanlije nego i za domaće muslimane. Iz ovoga razloga ostavljam ono ime hercegovačkom islamskom svijetu, pod kojim bijaše poznat sve do iza okupacije, kadno se u domaćeg žiteljstva islamskoga počela buditi narodna svijest o slavenskom porijeklu i slavenskoj krvi. Makar ovo potonje dvoje i bila gola istina, svejedno se još i danas znatan dio islamskog žiteljstva smatra i s ponosom naziva Turčinom. Dakle, dok su bili, baš su bili. Bili su neosporivi vlasnici zemlje i vladajući element. Turci su bili potpuno svjesni svoga gospodstva i svoje vlasti nad kršćanlukom, kasnije i nad hrišćanlukom. Svjesni su bili sile i snage sultanove u Carigradu, otkuda su se u svako doba mogli nadati obilnoj pomoći i zaštiti. Ukoliko su Turci bili svjesni svoga položaja, utoliko je opet raja bila svjesna svoga položaja.[13] *Istina je da su Turci bili silni.(…). Od kršćanskoga su se naroda tražili i pobirali razni danci od raznih prihoda i produkata. (…) Ta na istoj se grudi ragjaju Turci, kršćani i hrišćani, na istoj se grudi uzgajaju jedni i drugi, u istu grudu padaju na vječni počinak svikolici. Prije ustanka i za vrijeme ustanka nosi svak oružje bez razlike vjere, samo ako ga nositi može. Noć su i busija mogle progutati kršćanina, ali su često puta progutale i Turčina, pa se opet živilo. Megju činovnicima se nalazi u državnoj službi i kršćana u toliko barem, u koliko je koji bio vješt turskom pismu i govoru. (…) Prelazom iz godine 1874. u godinu 1875. počelo je u pojedinim mjestima Hercegovine vreti, pa je pri kraju i prekipilo: ustanak je započeo svom žestinom na smrt il' na život. Kmetovske se obitelji pobuniše u donjoj i gornjoj Hercegovini.A da li je sam seljački narod vlastitom inicijativom zgrabio oružje i ustao; da li je u nacionalnom pogledu šta*

---

[12] Talijanski diplomat Cesare Durando napisao je 1868. godine trgovačko-ekonomski osvrt o Hercegovini i objavio ga u časopisu *Bolletino Consolare,* Firenze, 1868., knjiga IV, str. 1213.-1242., pod naslovom „Cenni commerciali ed economici sulla Erzegovina". Uz kratki uvod tekst je bio objavljen u *Glasniku arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine,* XVIII-XIX., str. 339.-363. na talijanskome jeziku. Prijevod sam najprije objavio u knjizi *Franjevačka knjižnica***,** Mostar, 1981., str. 69.-90. pod naslovom „Trgovački i ekonomski osvrti o Hercegovini (iz 1868. godine)" odatle ga je Gospodarska komora Herceg Bosne (Mostar) preuzela i objavila u listu *Gospodarski glasnik*, br. 2-3, str. 30.-45.

[13] Turski očevidac i putopisac Pasko Vasa efendija piše o islamizaciji domaćih plemića uvjerenih da će tako i nadalje uživati svoja dobra, da će biti oslobođeni daća i steći privilegije dane isključivo muslimanima. Međutim, „Sve zemlje koje su po pravu pripadale državi, ona ih je ustupila muslimanima koji su sudjelovali u osvajanju zemlje". Kršćani koji su poslije otomanskoga osvajanja ovdje ostali, nikada nisu bili ništa drugo doli kmetovi – raja. U ovoj je pokrajini bilo samo vlasnika muslimana i raje. Ovi posljednji radili su za svoje nove gospodare isto kao i prije (usp. P. Vasa, *Bosna i Hercegovina***,** str. 38.-40.). U Hercegovini su samo muslimani bili vlasnici imanja; kršćani nisu mogli posjedovati, niti su posjedovali, ikakvu zemlju. Zemlja je bila monopolizirana za pokrajinske begove i age koji su se samo hvalili starim pravima i starim povlasticama (usp. *isto***,** str. 70.-71). Kmet je imao samo svoje ruke i neki put pravo, ili bolje, dopuštenje da uzgaja malo stoke. Tada je međutim za gospodara morao spremati maslo i sir, sjeći drva za ogrjev, kositi sijeno, spremati slamu, čistiti žito, spremati sve druge proizvode i prenijeti ih u grad, u aginu kuću (usp. *isto*, str. 42.). Zanimljivo je analizirati ostavštine islamiziranih baštinika: Franjevački arhiv u Mostaru, *Acta Turcarum***,** br. 319; Arhiv Hercegovine, *Acta Turcarum***,** br. 28 i *Sidžil blagajskog šerijatskog suda*, br. 1025; Orijentalni institut u Sarajevu, *Sidžil mostarskog kadije*, br. 2, *Sidžil mostarskog suda*, br. 2.

razumjevao sam od sebe, to su naravno posve druga pitanja. (…) Ovdje je potrebno razlikovati gragjanski stalež od seoskoga. Ovaj se zadnji stalež odupro na pušku i na nož, a prvi je simpatizirao sa pokretom i ustankom. Megju seljanima je i muslimanima prestalo svako općenje, čim su prekinuli begovi i age ili subaše im svoj dolazak kmetovima. U gradovima su bili ljudi upućeni jedni na druge i ne htijući. Kršćani su i hrišćani morali svejedno držati s muslimanima, jedno da prikriju svoje simpatije spram ustanka i ustaša, a drugo im je život i imanje bilo u muslimanskim rukama, pak su mogli svaki čas postradati. Muslimani su naprotiv jednako bili prisiljeni držati sa svojim kršćanskim i hrišćanskim sugragjanima… "[14] Nadalje stanovništvo je vjerski pripadalo katolicima, pravoslavima i muslimanima. O međuodnosima Buconjić piše: *Ustanak je zatekao u kršćana katolika u Hercegovini jednu biskupiju sa biskupskom stolicom u Mostaru. Pred ustanak je i za ustanka ova biskupija brojila 26 franjevačkih župa; biskup takogjer bješe iz franjevačkog reda, a zvao se fra Angjeo Kraljević, te stolovaše u Vukodolu kraj Mostara. Počam skoro od lijeve obale rijeke Neretve i pritočice joj Bune pa do Trebinja bješe 7 župa, u kojim su bili župnici svjetovni svećenici. Ovo je 7 župa sve do godine 1886. spadalo pod upravu biskupa dubrovačkoga, pošto stara trebinjska biskupija nije mogla biti obnovljena ni uspostavljena. Godine 1886. po odredbi Sv. Stolice bude svih 7 župa dodano pod nadzor i upravu biskupa mostarskoga. Hrišćani su pravoslavni isto tako imali jednu mitropoliju sa mitropolitskom stolicom takogjer u Mostaru. Čitava je mitropolija brojila oko 50 parohija, jer pod duhovnu upravu mostarskoga mitropolita pripadahu kao i danas parohije kotara fočanskoga i čajničkoga. Mitropoliti su bivali Grci.*[15]

Napetost između stanovništva u Bosni i Hercegovini bila je očita od početka 19. stoljeća. Uzroci su bili razni. Begovi su i age mogli dignuti kmeta s čiftluka po svojoj miloj volji, kad god su htjeli.[16] Kršćanskomu stanovnišvu posebno su bili nesnosni različiti nameti, koje su turski redarstvenici nastojali svakako unovčiti. To je bilo napose očito sredinom stoljeća, kada je državna politika Srbije i Crne Gore nastojala zaposjesti Bosnu i Hercegovinu. Buconjić ističe ulogu tadašnjih franjevaca sljedećim riječima: *Vrlo je značajno, da su hercegovački franjevci i javno i tajno najviše radili i podupirali ustanak, a iz njihovih se župa posve malo naroda pridruživalo ustanku; no i to je vjerojatno bilo od strane franjevaca dobro proračunano, pa pri kraju nije izostao uspjeh njihove zrelo smišljene i oprezno vogjene politike.*[17]

---

[14] N. Buconjić, **Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca...,** 1911., str. 9.-10.

[15] N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911., str. 26.

[16] N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911., str. 43.

[17] N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911., str. 27.

1.3. Carevo putovanje uz granicu

Nastojanje Rusije, Crne Gore i Srbije, koje su živo željele obračunati se s Turskom i dočepati se njezinih zemalja, iskoristila je austrijska diplomacija te je u svibnju 1875. car Franjo Josip prošao kroz Dalmaciju i sastao se i s predstavnicima hrvatskog naroda iz Bosne i Hercegovine. Taj susret bio je prigoda katoličkom stanovništvu da preko svojih predstavnika izrazi Austriji zahvalnost za dugogodišnju i znatnu novčanu pomoć, koju je ona davala za materijalno i kulturno uzdizanje stanovništva, i da, nakon što iznesu caru svoj položaj, čuju od njega što im je činiti. U proljeće 1875. godine austrougarski car Franjo Josip I. posjetio je južnu Hrvatsku. Na svomu putu, koji se odvijao prema predviđenom planu, primao je pojedina izaslanstva u mjestima od Sinja do Kotora. Taj posjet pobudio je veliko zanimanje među stanovništvom Bosne i Hercegovine. Među katolicima se javilo neko uvjerenje da će taj carev posjet, ako im ne donese posvemašnju slobodu, olakšati njihovo stanje pod turskom vlašću. Turska je odmah bila načistu za čim ide carevo putovanje po Dalmaciji, pa je zato budno pazila na svaki korak franjevaca.

Katolički svećenici Bosne i Hercegovine smatrali su taj posjet zgodnom prigodom zahvaliti caru za svu pomoć, koju je dotada iskazivao crkvenim ljudima i ustanovama, i zamoliti ga da ni ubuduće ne bi zaboravio bosanskohercegovačke katolike.

Na pograničnu postaju u Sinju došla su 18. travnja 1875. tri fratra livanjskoga samostana pozdraviti cara. To su bili: gvardijan fra Anđeo Ćurić, fra Lovro Karaula i fra Mijo Marijanović. Oni su očitovali caru potrebe i želje bosanskih katolika, a fra Lovro je predao caru *Spomenicu.*[18]

U Imotskomu je 24. travnja dočekalo cara devet (9) hercegovačkih fratara koje je predvodio kustod fra Paškal Buconjić. U ime nazočnih fra Paškal je caru zahvalio za sva dobročinstva, preporučio se i za budućnost i zamolio ga za novčanu pomoć da bi pomogao dovršiti sjemenište na Humcu. Zanimljivo je da je u dodatku svoje pisane predstavke fra Paškal caru preporučio da bi nešto učinio za isušenje Imotsko-bekijskog polja prokopom tunela kroz brdo kraj Ploca. Na taj način veći dio Hercegovine dobio bi svoju žitnicu.[19] U Imotskom je s Buconjićem bio i njegov tajnik fra Augustin Zubac. Car ih je pozvao na ručak. Buconjića je odlikovao Komendom Franje Josipa I., a njegova tajnika

[18] Za to su saznali livanjski muslimani pa su fra Lovru na Ilindan 1875., kad se vraćao s groblja gdje je s narodom proslavio pučku misu, mučki usmrtili. I za taj zločin nitko nije okrivljen. Andrija Nikić, **Ustanak u livanjskom kraju 1875.-1878. i fra Bono Šarić**, Mostar, 2000.

[19] Prijedlog fra Paškala Buconjića djelomično je ostvaren tek nakon osamdesetak godina, a konačno se ostvaruje, evo, na početku trećeg tisućljeća, gradnjom hidrocentrale u Plocima-Peć Mlinima.

Viteškim križem i otpustio ih s riječima: - *Veoma mi je ugodno vidjeti moje drage franjevce, koji su uvijek revni i neumorni za dobro naroda.*[20]

Kod Neuma čekala je cara deputacija seljaka iz istočne Hercegovine. Kad ih je straža htjela odstraniti, oni rekoše:

- Mi idjemo našemu gospodaru i kralju, ne može nam nitko zabraniti barem moliti.

Kad je došla pred cara, deputacija ga pozdravi:

- Vaše Veličanstvo! Ovo su zemlje bile Vaših djeda i pradjeda, pak su Vaše i ničije druge, valja, da se s njima pobrinete. Dalje ovako ne može i nećemo, pa makar svi izginuli.

Car im odgovori: - *Budite mirni, nastojat ću svakako, da Vam bude bolje.*

U Dubrovniku je biskup Ivan Zafron predstavio caru svećenstvo Trebinjske biskupije s don Ivanom Musićem.[21] Spomenuto svećenstvo je Njegovoj carskoj *velikodušnosti, budnosti i pomoći* preporučilo istočnu Hercegovinu, što je car u kratkom govoru svećenicima i obećao.[22]

Tako, dok je bilo vrlo napeto stanje, car Franjo Josip posjetio je južnu Hrvatsku god. 1875. i izrekao fratrima, katolicima i svećenstvu riječi podrške. Siromašnom kršćanskom puku u Bosni i Hercegovini taj je posjet bio znak da sloboda nije tako daleko.[23]

2. Hercegovački ustanak

Jedan od najvećih ustanaka za slobodu poveli su Hrvati u Hercegovini u lipnju 1875. godine. Tijekom tri godine ustanka na ovom području je egzistirala slobodna *Musićeva vojvodina*. Vojvoda don Ivan Musić je mudrošću vrhunskog diplomata i političara štitio i spašavao Hrvate donje Hercegovine u punom neprijateljskom okruženju. S jedne strane je bila u odnosu na ovaj mali kraj velika turska carevina, s druge strane Crna Gora koja je imala opasne pretenzije širenja do Neretve, s treće strane neprijateljski stav europskih država prema ustanku... Vojvoda Musić je uspio tijekom cijelog ustanka voditi čistu hrvatsku narodnu politiku u svojoj maloj vojvodini. S najvišeg vrha je to posvjedočio i sam austrijski ministar vanjskih poslova grof Andrassy koji piše da Musić ima

---

20 Fra Grga Martić javlja fra Paškalu Buconjiću da se čuva *i kahve, koju bi mu ko ponudio* (jer bi bila s otrovom). *Naročito na glavu fra Paškala Buconjića bila je raspisana nagrada od 60 zlatnih madžarija.*

21 Usp. Ivica Puljić, *Hrvati katolici donje Hercegovine i Istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875.-1878., Humski zbornik*, sv. VII, Dubrovnik – Neum, 2008.. i **Uloga Hrvata u Hercegovčakom ustanku (1875.-1878.),** Ljubuški, 2009. Zbornik radova.

22 PHILADELPHUS, *P.*, ***Politika bosansko-hercegovačkih franjevaca u prošlosti i sadašnjosti,*** Mostar 1904, str. 88.-90. ARHIV P., **Spisi Kustodije,** sv. 20, f. 201. ARHIV franjevačkog reda u Rimu, **Erzegovina,** sv. 1, f. 441r. ARHIV Pro., *Bosnia,* sv. 16, f. 428r.

23 Usp. Andrija Nikić, *Hercegovački ustanak u knjizi Nikole Buconjića*, **Nikola Buconjić, hrvatski književnik, etnograf, folklorist i historiograf, Zbornik radova…** *Šesti neretvanski književni, znanstveni i kulturni susreti*, Opuzen – Zagreb, 2011., str. 105.-149. Ovo str. 120.-121.

namjeru *interes svojih suvjernika katolika pretpostaviti svakom drugom interesu*! Svoj vlastiti hrvatski put u ustanku vodio je nepokolebljivo iako u punoj tajnosti, kako to otkrivamo tek u najnovije vrijeme iz njegovih pisama koji se čuvaju u Bečkom arhivu.[24]

Napetost između stanovništva u Bosni i Hercegovini bila je očita od početka stoljeća. Uzroci su bili razni. Kršćanskomu stanovnišvu posebno su bili nesnosni različiti nameti, koje su turski redarstvenici nastojali svakako unovčiti. To je bilo napose očito sredinom stoljeća, kada je državna politika Srbije i Crne Gore nastojala zaposjesti Bosnu i Hercegovinu. Dok je bilo tako napeto stanje, car Franjo Josip je, kako je spomenuto, za vrijeme susreta s franjevcima i svećenicima 1875. izrekao fratrima, katolicima i svećenstvu riječi podrške. Siromašnom kršćanskom puku u Bosni i Hercegovini taj je posjet bio znak da sloboda nije tako daleko. [25]

Povijesnu težinu Hercegovačkom ustanku daje činjenica da je skupina franjevaca-svećenika predvođena don Ivanom Musićem inicirala otpor četiristogodišnjim turskim zulumima u Hercegovini.

Na temelju prikupljenih podataka i zapisa u biskupijskom i franjevačkom arhivu fra Paškal Buconjić, tadašnji franjevački starješina, napisao je i tiskao knjigu na talijanskom jeziku pod naslovom *Un cenno semplice sui gravami, causa principale dell'insurrezione delle popolazioni cristiane iz Erzegovina, settembre 1875. - Kratki pregled pritužaba... u rujnu 1875.*[26] Knjiga je objavljena u Mostaru, *tiskom Poslanstva katoličkog*, 1875. godine.[27] Tu kitu pelina razaslao je odgovornim političarima ondašnjih velikih sila. Tako je ustanički jauk dopro do umova tadašnje Europe. Velike sile su preuzele u svoje ruke sudbinu hrvatskog naroda i pučanstva u Herceg Bosni i pratile razvoj događaja.[28]

---

[24] Na važnost bečkih spisa s obzirom na Musićev zaseban stav o ustanku upozorio je Milorad Emečić, *Uloga don Ivana Musića u Hercegovačkom ustanku 1875.-1878. godine,* **Godišnjak Društva istoričara BiH, god. 1955.**, br. VII, str. 141.-169. Nakon ove rasprave srpska i crnogorska historiografija suzdržano pišu o Musiću, a provedena je i "sječa" naziva ulica po Musiću!

[25] Usp. ARHIV P., **Spisi Kustodije**, sv. 7. f. 198r, 199r; sv. 10, ff. 24r-26r, 106r-107r, 185r i 216r. ARHIV B(iskupskog ordinarijata u Mostaru), br. 46/1855. 68, 106 i 117/1856; 6, 17, 26, 67, 72, 73, 79 i 103/ 1857; 32/1858; 65a/1859; 25, 31, 33, 42, 61, 82/1861; 31/1871., 12/1875; 3/1876. Popis osoba za harača iz god. 1851. u Bekiji nalazi se u ARHIV P., **Spisi Kustodije**, sv. 2, ff. 62r-84v. Usp. NIKIĆ, A.:, *Ružići prije 250 godina. Popisi obitelji u Ružićima iz god. 1743., 1768. i 1851.* **Bekija,** 2/1973, br. 9. str. 5, god 1859, za harača u Rakitnu bilo je 244, u Grudama 720, na Širokom Brijegu 1824, u Brotnju 1135 i u Mostaru 578. ARHIV B., br. 89/1859. VLAJINAC, M., **Zgon ili kulučenje van mesta stanovanja.** Izd. SANU Beograd 1932, str. 245-258.

[26] Iako sam knjigu objavio na hrvatskom jeziku i popratio suverenim dokumentima, nisam pronašao nijedan spis koji bi opovrgao bilo koju točku spomenutog pregleda. Naprotiv u arhivima Rima, Beča, Berlina i Pariza uz knjigu na talijanskom jeziku napisane su, kako mi je posvjedočio i dr. Rade Petrović, popratne zabilješke što potvrđuju vjedrodostojnost, i, rekao bih, nadopune, što ih fra Paškal Buconjić nije uspio popisati. Usp. Lina Štitić – Hamid Dizdar, Bibliografija str. 10. br. 16. i 17. navode hrvatski i talijanski naslov: *Kratak pregled pritužaba glavnih povoda ustanakah kršćanskoga puka u Bosni i Hercegovini.* U Mostaru *tiskom Poslanstava katoličkog, 1875.* str. 29., 18 x 14 i *Un cenno semplice sui gravami, causa principale dell'insurrezione delle popolazioni cristiane iz Erzegovina, settembre 1875.* Str. 29, 18 x 14 cm.

[27] Knjiga nije potpisana, ali se stalno pripisuje fra Paškalu Buconjiću. Tome ide u prilog i činjenica da je godine 1875. fra Paškal Buconjić, iako Kustos s obavezom da stanuje na Širokom Brijegu, živio na Humcu, u blizini austrijske granice, kako bi se mogao, u slučaju opasnosti, skloniti u Dalmaciju.

[28] Biskup fra Anđeo Kraljević poslao je primjerak knjižice i čuva se u Arhivu Propagande u Rimu, SC, **Bosnia,** sv. 16., ff. 454r-468r..

2.1. Uzroci ustanka

Na temelju suvremenih dokumenata, posebice fra Paškalove knjige, uzroci Hercegovačkog ustanka mogu se podijeliti na: socijalno-ekonomske i nacionalne. Na početku svog djela fra Paškal Buconjić piše: *Tko bi želio opisati raznolikost i težinu mnogostrukih nameta kojima su bili podložni kršćani u Hercegovini i Bosni trebao bi ispisati cijelu knjigu koja bi zahtijevala dosta vremena i mnoga istraživanja s jednakim naporima. Budući da bi trebalo ispitati i razne sudske procese, jer u svakom od različitih mjesta postoje karakteristične pojedinosti nameta, bilo sa strane odgovarajuće vlasti, bilo age itd., jer ovdje vladaju velika samovolja i nasilje, (zavisno) od raznolikosti upravitelja i njihovih službenika, više ili manje naklonih da napune vlastite torbe, više ili manje fanatični u svojoj vjeri, više ili manje pritišćeni predrasudom kaste.*[29]

Nakon toga fra Paškal Buconjić dijeli ekonomsko-socijalne uzroke u tri skupine:

2.1.1 Različiti državni nameti

Različiti državni nameti plaćali su se na sve i svašta (Buconjić navodi 36 vrsta). To su: a) Desetina se davala prije, a sada osmina; b) Đumruk ili izravna carina na duhan, vino i rakiju; c) Porez na grmove za bojadisanje – broć; d) Zemljarina; e) Kućarina; f) Travarina; g) Porez gdje još potpuno nije uveden tanzimat na zemlju i rad; h) Agnam - porez na sitnu stoku; i) Donuzia - posebni

---

[29] Djelo nije potpisano, ali se stalno pripisuje fra Paškalu Buconjiću. Tome ide u prilog i činjenica da je godine 1875. fra Paškal Buconjić, iako čuvodržavnik s obavezom da stanuje na Širokom Brijegu živio na Humcu, u blizini austrijske granice, kako bi se mogao, u slučaju opasnosti, skloniti u Dalmaciju.

Fra Paškalu Buconjiću su, po svoj prilici, bili poznati planovi fra Grge Škarića iz 1868. i susjednih godina. Naime, preteško stanje kršćana u Hercegovini (dobilo je svakodnevni izraz zulumi) doticalo se srca i fra Grge Škarića. Tražeći način oslobođenja od zuluma koji je dodijao, vjerojatno bi se oslanjao na pomoć Hrvata. Ali hrvatski narod je bio pod Austrijom, pa je fra Grgo očekivao pomoć sa srpske strane. On širi tu ideju među franjevačkim klericima na Širokom Brijegu. I od njih 14 pridobio je osmoricu. Oni su potpisali tekst zakletve i napustili samostan na Širokom Brijegu. U noći 12. rujna 1868. bježe iz samostana. Planirali su proći kroz Bosnu i stići u Srbiju. Međutim, kad je turska vlast saznala za ovaj bijeg - ne znajući za razloge, uhvatila je jedan dio klerika, a drugi su stigli u Sarajevo. Zaslugom francuskog konzula i fra Grge Martića Ivan Musić i Bajo Božić odoše u Carigrad studirati medicinu, a ostali se raziđoše. Fra Grgo Škarić bi premješten s Brijega u Gradniće. Tu je on, nakon prvog neuspjeha, zamislio da se stanovništvo u Hercegovini može samo osloboditi od tuđinskog jarma, ako imadne svoju banku. U isto vrijeme, dok se prikupljaju novčana sredstva, vjerojatno za naoružanje, mislio je on, potrebno je zakonskim putem izložiti sultanu zulume koje kršćanski narod ovdje podnosi. Da to ostvari fra Grgo je po Brotnju izabrao prve knezove *što jim i svit i kapija gleda u obraz i* poslao ih s popratnim pismom u Ljuti Dolac fra Mati Buliću-Prskalu, sa željom da i oni u Ljutom Docu otvore oči *za opću sriću i korist Vire i otačbine, Naroda i narodnosti... Milote i Vas sve parve pozdravljajući i k sercu svome garleći jesam V. V. Dete. Gradnići 24.4 1869.*" God. 1869. započinje odiseja fra Grge Škarića. Saznaje se da je otišao u Zagreb, pa hodao po Srbiji misleći da se *ondalen može raditi proti Turcim i osloboditi jadnu raju ispod njihova jarma.* Stizao je do samog Carigrada pa ponovo preko Srbije vratio se u Hrvatsku. Kad je uvidio da *tamo nema spasa*, došao je u Zagreb i živio s tamošnjim franjevcima. O njegovom radu u Zagrebu izvještava Alojzije Boroša u svom pismu od 30. ožujka 1874.: *On nam je od velike koristi, jer će nam očistiti zrak od kuge, kojom sm, žali Bože, prilično okuženi već bili..., on bo može svakomu između nas kazati* crede experto Ruperto; *jer on je vlastitim iskustvom naučio što su naša braća Srbi, što oni od nas žele, što oni uzmognu, pa je on to već i učinio kod mnogih naših velevažnih mužih....* U istom pismu Boroša moli biskupa fra Anđela Kraljevića neka dopusti da se fra Grgo Škarić vrati u Hercegovinu, uspoređujući njegov povratak s onim iz evanđeoske prispodobe o rasipnom sinu. I sami fra Grga priznaje da je njegovo lutanje nesretno i sliči onom lutanju rasipnog sina. *Sin vaš koji biaše rečbi umro,* piše Boroša, *živi to se vraća iz tuđeg službovanja govoreći: Otče sagreših; a na Vas je presvetli gospodine, da ogrlite otčinskim rukama, te ga obučete u sinovske haljine.*" (Pismo Generalu od 28. svibnja 1874.). Fra Grgo Škarić je preminuo u Zagrebu 19. prosinca 1876. u 45. godini života i 26. redovništva. Rođen je u Županjcu (Tomislavgrad). Aktivno se borio protiv turskih zuluma najavljujući dan slobode. Usp. Andrija Nikić, **Lučonoše naše vjere i uljudbe,** Mostar, 2004., str. 568. Musić se vratio preko Rima (Arhiv Pro., Bosnia, sv. 16, f. 92r) u Mađarsku gdje je završio bogosloviju, a Božić u Beograd gdje je završio pravo. Usp. MARTIĆ, G., **Zapamćenja…,**, str. 54.-56.

porez na stariju svinju, 4 pijastre godišnje; j) Medarina - od dvije do četiri pijastre godišnje; k) Harač na svakog muškog kršćanina 29-30 pijastri godišnje; l) Rad; lj) Kulučenje; m) Komore ili pozajmljivanje konja; n) Pregled nameta u konkretnom slučaju.

Ovdje slijedi primjer nameta jednog prosječnog posjednika u našim krajevima koji ima otprilike: 1. Žita 40 tovara. Za desetinu daje redovito 5 tovara; 2. Sijena 20 tovara. Za desetinu 2,5 tovara; 3. Glavatog kupusa 8 tovara. Za desetinu 1 tovar; 4. Krumpira, povrća, voća približno. (150 pjastra ili 15 forinti); 5. Mošta 16 tovara. Za desetinu 2 tovara; 6. Vina 10 tovara. Za đumruk (državna cijena); 7. Rakije za đumruk; 8. Duhana 1 tovar. Za desetinu 1,5%. 9. Za spomenuti duhan na račun đumruka; 10. Broćevina (rujevina) za bojenje; 11. Zemljarina na svoj posjed, procijenjen na 3.000 pjastri; 12. Kućarina. Kuće i radionice procijenjene na 2.000 pjastri; 13. Pašarina u brdu (na 10 goveda jedno goveče i maslo); 14. Porez na 15 glava krupne stoke; 15. Agnam na 100 glava sitne stoke; 16. Donuzia na 2 svinje;. 17. Za 10 košnica; 18. Glavarina na 5 muškaraca; 19. Rad 5 nadnica uz pretpostavku srednje zarade od 3.000 pjastri; 20. Putarina 3 nadnice i 21. Doprinos što se mora dati za razne prijave službenicima i štetočine na selu.

To bi iznosilo pjastri: 2.790,5, ili forinti 290,35. Zatim Buconjić tvrdi*: Kad se ovo ima u vidu onda će svaki pravedni promatrač morati priznati da je raji bilo teško sve podmiriti. Ondje gdje su gospoda Turci posjedovali po pedeset puta više istih stvari nisu plaćali državi ni toliko, koliko rečeni kršćani. I ne samo to nego su se državni nameti povećavali čudnovatom elastičnošću.*[30]

2.1.2 Aginski nameti

Age su Turci, gospodari zemljišta što su ga držali i obrađivali kršćani koji su se zvali kmetovi. Turci su proglasili kršćansko zemljište svojim okupatorskim potpomagačima i podijelili održavateljima okupatorske politike. Pojedine age su, govorili su, naslijedili zemljište nekim zakonskim naslovom, a vrlo često su ga oteli. Dažbine koje kmet daje agi zavise od samog age, jer one nisu propisane zakonom.

Fra Paškal Buconjić nastavlja: *Sa zemljišta, koje se smatra čisto kolonizirani posjed kmet agi redovito mora davati:* a) četvrtinu proizvoda koji su dobiveni na posjedu; b) koje živinče godišnje, a isto tako određeni dio masla i sira; c) dotjerati mu određeni dio tovara drva i ako aga pravi kakvu kuću, kmet mu mora dotjerati materijal za nju; d) raditi mu i služiti ga badava kada i koliko aga hoće. Toliko puta traži aga da mu kmet dadne jednog od svojih sinova kao

[30] Buconjić nadodaje bilješku koja proizlazi iz razlike tržne i državne cijene izmedu pjastri i forinti. Prema tržnoj cijeni 10 pjastri su 1 forint. Državna (zakonska) je cijena: 11 pjastri - 1 forint. *Un cenno semplice,* **cit. dj.** str. 14.

dobrovoljnog slugu; e) saditi mu napose duhan, obrađivati ga, brati ga i sušiti dok ga gotova ne preda agi; f) orati mu i sijati bez ikakve naknade određeni dio jutara zemlje, obrađujući i brinući se (za sve) dok ne dotjera u gospodarevu kuću u hambar. Prihodi od proizvoda koje kmetovi besplatno rade za age ponajčešće premašuju prihode što ih kmetovi dobivaju s kmetskog zemljišta; g) ako aga dođe u kmetovu kuću, kmet treba da i njega i konje i pse posluži sa svim što treba s najvećom mogućom pažnjom, da ga zadovolji s poslugom i naboljim jelima koja ima i da se smatra vrlo počašćenim i sretnim da ga je mogao badava gostiti u svojoj kući danima i tjednima, a nekada i po mjesec dana.[31]

2.1.3. Sudski nameti

Turski sud se sastojao od civilnog i kriminalnog. U prvom predsjeda paša ili kajmekan distrikta, muftija, dva ili tri muslimana, dva kršćana - jedan za pravoslavce, a drugi za katolike. U drugom predsjeda kadija s dvojicom ili trojicom muslimana i dvojicom kršćana kao u prvom. Iz tog se zapaža nadmoćnost muslimana i odlučujuća većina u svakom slučaju. U sporovima i sudskim postupcima muslimani su u boljem položaju zato: a) jer su im sudci nakloni; b) jer su slobodni i nikoga se ne boje. Usuđuju se svašta učiniti protiv inovjeraca; c) jer mogu računati na podršku i zaštitu imućnijih suvjernika, koji su uvijek spremni da ih zaštite; d) jer su (muslimani) bogatiji te mogu podmititi suce za koje bolje znaju gdje im je slaba strana; e) jer uvijek nađu nekoga koji će im spremno sastaviti tužbu na turskom jeziku;

Posljedica je jasna. Kršćaninu je nemoguće dobiti parnicu:

a) ako se *svjedoci ne slažu u sporednostima i sitnicama,* pa makar i ne bile važne za bit procesa.

b) ako pozvani više puta i ispitivani promijene koju riječ.

c) ako su ikad bili u zatvoru, pravedno ili nepravedno - svejedno je. I to se ponavlja dok ne dodije i tužitelju i svjedocima da odustanu od parnice. Zato su kršćani, ako su ikako mogli, izbjegavali sudske procese, držeći se one: *Kadija te tuži, kadija ti sudi!*[32]

2.1.4. Životna nesigurnost

Turski fanatizam prema raji iskaljivao se na sljedeće načine: tlačiti je, ponižavati je i oduzeti joj svako gradansko pravo a sve to s neusporedivom

[31] +++

[32] Franjevački arhiv u Mostaru, *Spisi Kustodije*, sv. 7, f. 198r; sv. 1., ff. 24r-26r, 106r-107r, 185r i 216r. *Spisi Kustodije*, sv. 2., ff. 62r-84r. Godine 1859. za harač u Rakitnu bilo je 244, u Grudama 720, na Širokome Brijegu 1824, u Brotnju 1135, a u Mostaru 578 osoba. Usp. Arhiv Biskupskog ordinarijata, br. 89/1859. Fra Paškal Buconjić nadodaje bilješku koja proizlazi iz razlike tržne i državne cijene između pjasta i forinta. Prema tržnoj cijeni 10 pijastri su 1 forint. Državna (zakonska) je cijena 11 pijastra – 1 forint. *Un cenno semplice*, str. 14.

zločom, u ime vjerskog i političkog prvenstva. Buconjić navodi da se izloženo može dokazati:

1) sa stotinu raznih čina,

2) najsljepljim religioznim fanatizmom,

3) neprestanim prijetnjama Turaka protiv kršćana,

4) oduzimanjem oružja sa strane uprave od kršćana i

5) neprestanim izazivanjem sa strane muslimana u sadašnjim okolnostima.

K tome je još glad koja je vladala god. 1875. i pojedinačna islamizacija prisilila kršćane da traže zaštitnike i pomoćnike među slobodnim narodima izvan turskih granica te na dizanje oružanog ustanka.[33] Ukratko, *radi porasta poreznih obveza (zakupa desetine) stvoreno nezadovoljstvo naroda,* piše Raguž, *s vremenom je pretvoreno u oružani pokret za oslobođenje od turske uprave. Dok je većina muslimanskog pučanstva imala status slobodnih seljaka, kršćansko pučanstvo koje se diže na ustanak u socijalnom pogledu imalo je status kmetova. Od 77.000 obitelji slobodnih seljaka, samo je 5% bilo kršćana. Na drugoj strani, od 85.000 kmetovskih obitelji vrlo je mali broj domaćih muslimana. Od seljaka kršćana otimana je i zemlja koju bi oni iskrčili i priveli kulturi, a kršćani bi vrlo teško došli do posjeda i kupovinom. Ako je neka zemlja bila na prodaju, onda se tražilo da je kupi neki musliman, a kršćanima su postavljani zakonski i svaki drugi uvjeti koje oni nisu mogli ispuniti. "Sramota je da kaurin kupi" - bila je izreka koja se održala i do današnjih vremena u stolačkom kraju i istočnoj Hercegovini."*[34]

2.2. Pripreme za ustanak

Znano je, piše Nikola Buconjić*, da je u pograničnim krajevima do Crne Gore bivalo ustanaka i prije godine 1875., ali je svaki od njih silom prigušen, a nipošto posve ugušen, jer je prigušena iskra pod pepelom neprestano dalje tinjala, a ustanak se za ustankom odgagjao na podesnija vremena. Iskru su pod pepelom njetili hajduci i uskoci, da ne bi očajala i izgubila žara. Uskoci bjehu ljudi, koji bi uskočili preko granice u Crnu Goru, čim bi im kod kuće dozlogrdilo stanje. Iz Crne bi Gore provaljivali natrag i zadavali trista jada muslimanima. Hajduci su pak zasjedali u busijama krajem puteva, dočekivali ljude skrovito iz potaje, ubijali ih i pljačkali, što se uz njih nalazilo, a ponajviše novac i oružje.*

Gornja je Hercegovina obilovala hrišćanskim hajducima, dok ih u donjoj Hercegovini ne bijaše izim glasovitog kršćanskog hajduka Andrije Šimića."[35]

---

[33] Arhiv Propagande u Rimu, *Scritture riferite nei Congressi, Bosnia*, sv. 16, f 514r.i *Un cenno semplice*, str. 17-18.

[34] Nikola Buconjić, **Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca**, (pretisak), Stolac, 2000., Pobudne napomene.

[35] Usp. N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911, str. 59.

Andrijica je rodom iz Alagovca.[36] Bio je hajduk i u neku ruku odmetnik u ona vremena, no bio je to ujedno i pošten i osjećajan čovjek. Borio se protiv nepravde, štitio žene i cijenio obitelj (dr. Ivo Mimica).

Slučaj Andrijice Šimića i slučaj Zrinski-Frankopan razlikuju se tek u pojedinostima - Šimića (hercegovačkog Hrvata) uhitile su i sudu predale "hrvatske" vlasti (po nalogu Austrije), dok su se Zrinski i Frankopan dragovoljno odazvali pozivu iz Beča. Presude su pak bile gotovo iste. U slučaju Šimić postojali su također izdajnici i svjedoci iz reda njegovih sunarodnjaka. Sličan je bio i stav ondašnjih i današnjih vlasti i naroda spram okrivljenika i osuđenika. Za vlast su bili (i ostali) zločinci, za narod junaci. A narod čiji se junaci sudski proglašavaju zločincima uistinu je nesretan narod. U najmanju se ruku radi o neslobodnom narodu. Zar se u presudama ne presuđuje čitavom narodu, njegovoj državi i obrambenom ratu. Pojedinac, konkretni čovjek i nacija je i država i svemir. Narod dugo pamti.[37]

Pod teretom uobičajenih nameta raja je u Hercegovini gotovo izdisala. Nove *Dancije* potakle su je u borbeni otpor protiv Turaka. Tako hrvatsko i srpsko stanovništvo u Hercegovini više nitko nije mogao odvratiti od ustanka, jer su više voljeli poginuti *nego podnositi život gori od smrti.* Već nakon carevih obećanja pojedinim deputacijama po hercegovačkim selima govori se o ustanku. Seljaci se sastaju. Skuplja se oružje. Među vođama posebna mjesta zauzeli su don Ivan Musić i Mićo Ljubibratić. *U gornjoj je Hercegovini*, piše Nikola Buconjić *vrelo i kipjelo, a u donjoj se komešalo i miješalo megju težačkijem svijetom kadiluka stolačkoga, mostarskoga i ljubuškoga, u koliko je onda polje Gabela pripadalo i u područje zadnjih dvaju kadiluka*."[38]

2.2.1. Povod ustanka

Prvi i glavni povod ustanku megju kršćanskim katoličkim pukom u Hrasnu i okolo Hrasna u kadiluku stolačkom, potvrđuje Nikola Buconjić, *dadoše zaptije, koje bješe izaslala vlast, da dižu narod na gradnju ceste u Selakovcu i Jablanici izmegju Mostara i Konjica, čemu se odlučno odupriješe seljani radi nevremena i silne daljine, te jednostavno prihvate za oružje i otjeraju zaptije. Ovo se dogodi po uglavljenom sporazumu u Pećkovi domu i u Hutovu, a kroz kratko se vrijeme isto zbilo u gornjoj Hercegovini po dogovoru u kući Bačevića. Po brdima su se podizali suhomegjinom u obalac meterizi i šanci, a okolo bi sagragjenih meteriza po dnevu i noći buktile silne vatre, od kojih bi se vijala nebu pod oblake sad gusto-*

[36] Visokomoralni lik Andrijice Šimića ne bi se mogao uklopiti u ovo naše nemoralno vrijeme. Andrijica jest otimao tuđinu da bi svojim ljudima davao, a danas naši ljudi otimaju svojima da bi njima bilo bolje. Velika je to razlika (dr. Mijo Milas). **Hrvatski leksikon**, sv. 2. Zagreb, 1997., str. 519., MIJO MILAS, *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka,* **Imotski zbornik**, br. 3. (1995.), str. 213.-242.

[37] **Hrvatski leksikon**, sv. 2. Zagreb, 1997., str. 519.,

[38] N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911., str. 74.

plavetni dimovi, sad jasno-svijetli plamenovi. Meterize su seljaci gradili obično sa strana klancima i bogazima, da mognu, kad ih zasjednu kao ustaši, što uspješnije suzbijati prolaz neprijatelja. Gdje se dižu u vis meterizi i gdje će voditi riječ puške i noževi, ondje nema ni reda ni rada. Tako bješe u Hercegovini u proljeću i ljetu ove 1875. godine. Radovi po poljima i drugdje počeše strašno zapinjati i zastajati. Hercegovina je bila jedino turska pokrajina, pa je i ustanak u toj pokrajini bio jedino unutrašnja stvar turske države, koja je imala izravnati ili barem donekle ublažiti oprjeke u narodu pobunjene svoje pokrajine. Turskoj vladi ne preostade ino, nego pod svaki način mirnim putem pokušati, da se postigne sporazum sa ustašima, ako bi se to moglo ikako. Nastojanje turskih oblasti oko mirnog rješenja spora oteškavalo je istodobno spremanje i naoružavanje Crne Gore, koja je živo pratila svaki najmanji pokret u Hercegovini vrebajući čas, kad bi mogla u boj zagaziti i šićar šićariti. Austrija takogjer nije mogla ravnodušno stajati spram pokreta u Hercegovini. U prvi je kraj bio spremljen ustanak u kadiluku ljubuškom megju kršćanskim narodom, pa se kustos Buconjić obratio tajno na Mihovila Pavlinovića u Dalmaciji i pitao ga, bi li pritekla u pomoć Dalmacija, odnosno Austrija, ako bi planuo ustanak. Pavlinović je odgovorio po uvjeravanju namjesnika barona Rodića, da Austrija ne može pomoći radi drugih velikih sila. Tako nije došlo do ustanka u ovome kraju nego u drugom. Bilo je pobune oko Klobuka, a pala je i mrtva kršćanska glava. Začetnici pobune umakoše u Dalmaciju. Bečkoj je vladi bilo u interesu održanje mira u pobunjenoj turskoj pokrajini obzirom na Krivošije i hrvatski narod u Dalmaciji. Kršćanski se narod opet iz Hercegovine, kako se vidi i zna, oslanjao baš na Dalmaciju i na pripomoć braće Dalmatinaca, a ujedno i na zadano obećanje hrvatskoga kralja Franje Josipa prigodom njegova prolaza kroz Dalmaciju. S toga je i sav trud dalmatinskog namjesnika barona Rodića prošao uzalud, da upliviše na hrvatsko kršćansko žiteljstvo u pobunjenom kraju, ne bi li položilo oružje, a prihvatilo za miran i uspješan rad. Raspravljalo se o tom bez kraja i konca, pa najposlije i bez uspjeha."[39]

2.2.2. Početak ustanka

U drugoj polovici lipnja, vjerojatno 19., u blizini Gabele[40], na obali rijeke Krupe, pukla je prva ustanička puška. Naime, 22. lipnja iste godine fra Stjepan Naletilić, župnik u Gabeli šalje generalu Rodiću u Zadar brzojav: *... svi kršćani Gabele, Dračeva, Hrasna i sve Luke žele pomoć od Austrije, pripoznajući cesara kao svoga. Ne pu3`tajte, da nas Turci kolju. Nemamo džebane ni oružja. Prosimo providenja. Barjak Austrije pred nama je.* U jednomu času bila je na nogama

[39] N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911, str. 86.-88.

[40] Godine 1867. župa Gabela obuhvaćala je sela: Crnići, Gorica, Grabovine, Čapljina, Trebižat, Prćavci, Zvirovići, Bitunjani, Dugandžije, Dretelj i Struge. Na tome je području živjela 1741 osoba u 248 obitelji. Usp. A. Nikić, **Hercegovački ustanak 1875.**, str. 41.

cijela Hercegovina, posebno ona s ušća Krupe u Neretvu u Gabeli. Ustanak se munjevitolm brzinom širio po istočnoj i zapadnoj Hercegovini.[41]

Na bunu u Gabeli prvi je reagirao hrvatski pjesnik August Šenoa poemom "Munja od Gabele" koju je objavio u zagrebačkom "Viencu" 28. kolovoza 1875. Međutim, taj spontani istup A. Šenoe potvrđuju i neki autentični dokumenti, tako među ostalim, prijepis pisma fra Stjepana Naletilića, župnika Gabele, koji se 22. lipnja 1875., obratio, preko izloženog povjerenika u Metkoviću, namjesniku Dalmacije Gavrilu Rodiću, dramatičnim apelom za pomoć. Taj se dokument nalazi pohranjen u Povijesnom arhivu u Zadru.[42] Metkovićki izloženi povjerenik Luxardo ne navodi datum kad je taj apel njemu upućen, već samo upoznaje Namjesnika s doslovnim sadržajem apela, koji su još potpisali: "Marian Ćorić, knjez od Gabele, Martin Brajković, prvi od Gabele, Stefan Perišić, knjez od Gabele..."[43] Originalni tekst apela s datumom 22. lipnja 1875.[44] rječito potvrđuje činjenicu da je ustanak u Hercegovini započeo bunom na području između Gabele i Dračeva. Naime, izloženi povjerenik Metkovića Luxardo izvijestio je telegramom datiranim 1. srpnja 1875. namjesnika Dalmacije Gavrila Rodića da su se "danas" (heute) Gabela i Dračevo priključili ustanicima ("angeschlossen den Insurgenten...) te da se Turci boje sveopćeg ustanka. – *Sljedećeg dana, 2. srpnja 1875., načelnik Metkovića Gabrić izvijestio je namjesnika Rodića da su Turci iz Počitelja i Tasovčića te drugih mjesta "noćas" kao bijesni napali oružjem na kršćane sela Dračeva pucajući iz pušaka. Kršćani su se suprotstavili i povukli se u goru.*[45] *„Sutradan, 3. srpnja, izloženi povjerenik Metkovića Luxardo, brzojavno je izvijestio namjesnika Rodića da je, prema kazivanju kneza od Dračeva, 100 ustanika iz Rasna stiglo u Dračevo i da je Ibrahim-beg od kršćana protjeran. Cijelu noć Turci s one, a kršćani s ove strane porušenog mosta na Krupi probdjeli su, a da do borbe nije došlo." Nema, dakle nikakve sumnje da je buna u Hercegovini započela gabelskom "munjom", što nesumnjivo potvrđuju autentični dokumenti."*[46]

Nikola Buconjić piše: *Krajem mjeseca lipnja - o Petrovu danu - izbi na površinu, što se pripremalo godinu i po dana. Ustaši donje Hercegovine zaposjedoše odregjene klance, meterize i prolaze s čvrstom odlukom, da će vojevati, dok ne izvojuju skinuće turske ruke sa sebe i dok ih ćesareva ruka ne primi poda se. Glavno je bilo zasjesti*

---

[41] Nešto kasnije (5. srpnja) izbili su nemiri i u okolici Nevesinja ("Nevesinjska puška"), čime je ustanak proširen i na teritorij istočne Hercegovine.

[42] Povijesni arhiv u Zadru, **Atti presidiali**, Anno 1875.-1876., fasc. 561-busta Ia, Catt. XIV/3-1. Metković, 5. srpnja 1875. Dokument citira Julije Grabovac, *Dalmacija i hercegovačko-bosanski ustanak 1875-1878.* **Dalmacija u oslobodilačkom pokretu hercegovačko-bosanske raje 1875.-1878.,** Split, 1991. na str. 47.-48. u bilješci br. 4.

[43] Povijesni arhiv u Zadru, **Atti presidiali**, Anno 1875.-1876 - busta Ia, Catt XIV/3-1 - fasc. 561.

[44] Andrija Nikić, **Hercegovački ustanak u svjetlu novih izvora** - Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini i drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878, tom II - Akademija nauka Bosne i Hercegovine - Posebna izdanja, knj. XXX - Odjel: društvene nauke, knj. 4, 324.-325. - Sarajevo, 1976. donosi originalni tekst apela s datumom 22. VI 1875.

[45] Povijesni arhiv u Zadru, Telegram načelnika Metkovića - Namjesništvu u Zadru - Metković 2. VII 1875..

[46] N. Buconjić, **Povijest ustanka**, Stolac, 2000., str. 183.-184.

mjesta, kojim bi mogli prolaziti i na njih navaljivati Turci. Taka mjesta bjehu Krupa i Drenovac u donjim krajevima. Krupa za to, jer se ondje moglo zapriječiti prodiranje muslimanima iz Gabele, Počitelja i Mostara, a Drenovac da se stane na put prodiranju stolačkih muslimana. Izmegju Stoca i Trebinja bjehu turske karaule, koje su kašnje zauzeli i zaposjeli ustaši: Žegulja, Brotnjik, Neum-Kula, Javorak, Begović-Kula i Zakličanje. Izmegju Stoca i Dabra klanac Prijevorac, a osim njega na gornje strane bjehu važna Vlahova brda i drum s karaulom u planini Bišini megju Mostarom i Nevesinjem. Što se tiče dalje nevesinjskog kraja, to u onom kraju bješe najvažniji Lukavački klanac s okolnim planinama, a izmegju Nevesinja i Gacka drum uz rijeku Kolešnicu, te drumovi od Trebinja do Bileće i Gacka. Vrlo je zanimljiva disciplina, koja je vladala u redovima hercegovačkih ustaša. Oni su imali i razne stepene časti, koje su obnašale starješine i koje su potčinjeni bezuvjetno priznavali i štovali vršeći dragovoljno naloge mlagji starijega."[47]

August Šenoa u svojoj pjesmi „Munja od Gabele" uz ostalo poručuje:

„Tišina pusta – Gledaj! Bljesnu!
Sa juga puče grom!
Europa skiči, pita: Munja l' kresnu?
Il sipa Etna? Gori l'crkva, dom?
Europa, gospo! – jeka odgovara,
Oj varaš mi se, nije munje žar.
Oluja opet planula je stara,
Iz Hercegove zemlje aberdar!"[48]

2.2.3. Širenje ustanka

Ustanak se iz Gabele proširio među pravoslavcima na području istočne i katolicima na području zapadne Hercegovine.[49]

Nezadovoljni stanjem turske okupacije 19. lipnja, u blizini Gabele, negdje na obali rijeke Krupe, pukla je prva ustanička puška. Naime, 22. lipnja iste godine fra Stjepan Naletilić, župnik u Gabeli, šalje generalu Rodiću u Zadar brzojav: *... svi kršćani Gabele, Dračeva, Hrasna i sve Luke žele pomoć od Austrije, pripoznajući cesara kao svoga. Ne pu3`tajte, da nas Turci kolju. Nemamo džebane ni oružja. Prosimo proviđenja. Barjak Austrije pred nama je.* U jednomu času bila je na nogama cijela Hercegovina, posebno ona s ušća Krupe u Neretvu i Gabeli. Ustanak se munjevitom brzinom širio po istočnoj i zapadnoj Hercegovini.

[47] N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911., str. 86.-88.

[48] Usp. A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875.*, str. 41.

[49] Usp. A.Nikić, *Bibliografija Hercegovčakog ustanka*, Posebna izdanja ANUBiH, Sarajevo 1977., str. 333.-341.

Kasnije su im se priključili i Srbi u gornjoj Hercegovini i zapadnim dijelovima Bosne.

U zapadnoj Hercegovini ustanak se proširio uzduž austrijske granice. Izmedu 28. rujna i 26. listopada 1875. ustanak je izbio u Klobuku. Vođa ustanka bio je fra Pavo Petrović. Ustanici su, kako pjeva narodna pjesma porušili tursku kulu:

Klobuk selo, u cara to nema,
Jer u tebi turske kule nema:
Jedna bila i to izgorila!

Ustanak u Veljacima pod vodstvom fra Paške Ćužića buknuo je prije 10. rujna 1875. Među ustanicima ljubuškoga kadiluka nalazili su se i neki muslimani. Ustanici su se najprije prebacili u Makarsku a odatle su se spremali upasti u Tihaljinu. 26. veljače 1876. pisali su glavaru Tihaljine da spremi večeru za 1.200 ustanika. 9. ožujka 1876. u 4 sahata prije zore pod vodstvom Miće Ljubibratića i Ivane Marcus započeo je ustanak u Gorici.

O ustanku u Posušju Martin Đurdević je zapisao sljedeće: *U to doba jedne nedjelje fra Filip Čutura, parole u Posušju, naredi svojim župljanima, da sljedeće nedjelje smiju u crkvu doći samo muški, a žene i djeca da ne smiju k misi. Kad dole to nedjelja i misa bi gotova, sazva taj parole fra Filip Čutura župljane pred crkvu i to ozbiljno im održa govor u namjeri, da ih potakne na ustanak.*

Tako se ustanak proširi i tim krajem.

Koncem god. 1875. ustanak je izbio i na području Vinica - Roško Polje. Župnik iz Vinice fra Ante Luburić piše 1. siječnja 1876. da su se Turci počeli osvećivati: *Crkvu u Vinici isti svu porobiše. Vrata razbiše, iz nje ruho crkveno odnesoše, i sve ponjaju porazbijaše... Gospinu priliku svu u zlatu razbiše. Ciene neznam. Figuru s. Ilie razkidaše, jednom riči sve što a njoj biše odnesoše, i ubatališe i izrazbijaše. U konjičkom kraju i Rakitnu ljudi su se odmetali u hajduke. Mjestimični ustanci na području zapadne Hercegovine bili su kratkotrajni, dokle je onaj u istočnoj Hercegovini trajao nekoliko godina. Ustanici su prekaljeni siromaštvom zemlje i oštrinom podneblja, mogli ustrajno trpjeti glad, žeđu, golotinju, studen i svaku nezgodu, samo da se jedanput ispune njihovi zahtjevi.*[50]

Hrvatski su ustanici održali sastanak 23. srpnja 1875. kod manastira u Zavali. Bilo ih je 2.000. Na sastanak su došla i trojica crnogorskih vojvoda: Božo Petrović, Šaka Petrović i Lazar Sočica. Božo Petrović pozdravi ustanike. Ustanici izaberu za vojvodu don Ivana Musića. Lazar Sočica skine svoj orden, kojim ga je odlikovao knjaz Nikola i stavi ga na prsi don Ivanu Musiću. Musić

[50] A. Nikić, **Hercegovački ustanak,** Mostar, 1995. **i** A. Nikić, *Hercegovački ustanak,* **Posebna izdanja ANUBiH,** Sarajevo 1977., str.. 315.-332.

skine svećenički talar, obuče narodno odijelo, stavi fermen i dolamu, opaše sablju, nož i revolver.

Operacije don Ivana Musića kretale su se od Kleka do Nikšića. Narod, koji nije bio pod oružjem, bježao je u Dalmaciju. Austrija nije pomagala ustanike, ali se starala za izjeglice. Izbjeglica je bilo u Austriji preko 40.000, u Crnoj Gori preko 26.000. U Dubrovniku 16.865, u Slanom (koje sad ima oko 400 duša) bilo je 5.266 izbjeglica. Dubrovčani ih nisu puštali u grad, jer je među njima vladao tifus.

Turska vlast nastojala je umiriti narod preko crkvenih vlasti. Don Lazar Lazarević, župnik u Stocu i vikar Trebinjske biskupije, na zahtjev turske vlasti otišao je među pobunjenike, ali nije ih uspio nagovoriti. Stoga se nije usudio vratiti u svoju župu, nego je ostavio i župu i biskupiju. Otišao je 1, srpnja 1875. u Dubrovnik. I drugi svećenici Trebinjske biskupije ostavili su svoje župe pa nijedan svećenik nije ostao u drevnoj i prostranoj Trebinjskoj biskupiji. Stjepan Putica, župnik Dubrava, otišao je iz župe 16. srpnja i koncem mjeseca bio u Metkoviću, na austrijskomu području. Tu su došli i Nikola Lazarević, župnik Hrasna, i fra Horacije iz Torina, župnik Doljana. K njima je prebjeglo mnogo ljudi iz Gabele, Hrasna, Gradca, Trebinja i Ravna.

Turci su i od fra Anđela Kraljevića zahtijevali da bi on držao govor o miru svojim vjernicima u Hercegovačkom apostolskom vikarijatu. Fra Anđeo je bio svjestan da je položaj težak i da bi svaki ustanak bio opasan, pa je uvjerio sve da je najbolje sačuvati mir, ali je ustanicima namignuo, svjedoči tradicija, da nastave ratovati. Stoga su gotovo svi hercegovački fratri ostali s narodom na području zapadne Hercegovine i Duvna, te ne samo poticali katolike na suradnju s ustanicima, nego su i osobno uzeli učešća i sudjelovali u konačnom oslobađanju katolika od turskih zuluma (fra Stjepan Naletilić, fra Paško Ćužić, fra Pavo Petrović, fra Ivo Bagarić, fra Bono Šarić i drugi.[51] Naime, u Veljacima je župnik bio fra Paško Ćužić. Turci su na nj sumnjali da je pristaša pobunjenika. Da bi izbjegao neprilike, morao je otići iz Veljaka na Široki Brijeg, a odanle za župnika u Drežnicu. Župnik Klobuka fra Pavo Petrović je također bio u neprilici. I on je bio sumnjičen da je pristaša ustanka. Očito je da mu nisu mogli ništa stvarno prigovoriti. Ali i sumnja je mogla biti opasna za njegov život. Stoga je iz Klobuka otišao u Stilja, kraj Vrgorca, gdje je živio njegov djed, a odatle je otišao u Dubrovnik, odakle je, 6. prosinca 1875., javio generalu reda o svomu položaju. Sarkastično zvuči da je fra Bono Šarić odležao u austrijskom zatvoru kaznu što se borio protiv turskih zuluma nakon mučeništva fra Lovre Karaule... Nadalje, pojedini župnici su pismeno izvjestili biskupa fra Anđela

[51] Usp. A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875.*, str. 40-48; Martin Đurđević, *Memoari s Balkana 1858.-1878.*, Sarajevo, 1910., str. 80-98, Arhiv Propagande u Rimu, *SC, Bosnia*, sv. 16, f. 442r, 484r, 569r-570r, 573r-577r, 792r-793v, 846r-847r i 927r-928r; Franjevački arhiv u Rimu, *Erzegovina*, sv. 1, f. 610r-611r, 630r i 632r; Arhiv Biskupskog ordinarijata, br. 3., 29 i 31/1876.

Kraljevića što se u pojedinim župama učinilo. Osim toga fra Ivo Bagarić je Server-paši predao i posebnu spomenicu o zbivanjima na području duvanjske krajine. Uspio je, prema zapisu fra Paškala Buconjića, samo to da su se Turci *na njega razljutili.* Zato je on nakon toga digao ustanak u Duvnu.

3. Zahtjevi kršćana

Predstavnici europskih sila su uvidjeli da turska vlada ne može sama doskočiti ustašima mirnim načinom, te odlučiše sporazumno posredovati između turske vlade i ustanikai. Po nalogu svojih vlada stignu konzuli u Mostar. Iz razgovora s ustanicima zaključiše da o mirnom sporazumu ne može biti govora radi odrešitosti i nepopustljivosti ustanika. Povjerenik turske vlade bijaše Server-paša. Ni konzuli nisu bili istoga mišljenja, pa i nisu svi naginjali na istu stranu. Njemački se i ruski konzul izjaviše bez ikakva okolišanja za kršćanske i hrišćanske ustanike, a ostali ne izrekoše svoga mnijenja otvoreno. Server-paši i konzularnoj komisiji u Mostaru dostavljena bude predstavka franjevačkog poglavara fra Paškala Buconjića.

Na kraju Buconjićeve knjižice kršćanski puk je izrazio svoje zahtjeve u samo četiri točke:

1. Kršćani su odlučili radije umrijeti nego podnositi tolika ropstva. Dakle, primorani su tražiti svoje oslobođenje oružjem. I, ako ih se neće pomoći, bar imaju pravo biti neometani u tom pothvatu i da se tlačitelj ne potpomaže.

2. Ili smo primorani zamoliti koju kršćansku vlast da nam dadne kutak zemlje da tamo svi iselimo i napustimo ovu nesretnu zemlju na koju padaju tolika prokletstva.

3. Ili bi se sile trebale sporazumjeti sa sultanom da se od Bosne i Hercegovine stvori autonomna država ovisna o sultanu s kršćanskim princom izvana, a nikako odavde.

4. Ili konačno (najmanje što tražimo) da se Bile sporazume i da odmah uspostave dobar odred vojske koje susjedne sile u glavnim mjestima Provincije. I da predstavnici sila uđu kao sudci u Medžilse dok se stvari ne urede i dok se ne osigura život, čast i imovina kršćana, te građanska i vjerska ravnopravnost.

Složnom stavu navedenih konzula u ustaničkom zahtjevu pod. br. 3. - proglašenje autonomije Bosne i Hercegovine - usprotivi se Server-paša obećavajući rješavanje konflikta novim ustavom. *Europska diplomacija nije prestala tražiti povoljna rješenja za stanje u Hercegovini. Čak austrijski ministar vanjskih poslova Julius Andrassy načini njekakve točke za Reformu u Turskoj, ali ga preteče publiciranje Ustava 1876. A kad su hercegovački katolici i ustanici zapazili da u Ustavu njema ništa, da se štogod ukida, ol smalaksaje, nastavili su*

rat, potpomagani materijalnim sredstvima iz odbora koji su djelovali u Zadru, Splitu, Makarskoj, Metkoviću, Stonu, Slanom i drugim mjestima.[52]

Da smiri situaciju, sultan je pokušao baciti prašinu u oči katolicima objavljivanjem novog fermana. [53]

Konzulima se, piše Nikola Buconjić*, svidjela zadnja tačka, ali joj se Server-paša odlučno usprotivi i jednostavno odbi, a time bješe prekinuta i zadnja nit daljnjih pregovora sa ustanicima. Delegati se velevlasti razigjoše, a ustaši počeše provagjati svoje ustaške osnove. Ponajprije htjedoše napasti i zarobiti bašibozuke u čardaku u planini Trusini, ali im bašibozuci noćno umakoše pušci i ruci.*[54]

3.1. Traženje pomirenja

Kad su se ustaničke snage organizirale u uzornu vojnu jedinicu kod Krupe, tada je vilajetska vlada vidjela da je neophodno potrebno što prije i bez buke ugasiti ovaj požar bune. A kad se u Mostaru čulo za ustanak, diže se Paša i pozva biskupa fra Anđela Kraljevića, tajnika fra Martina Ljubića i Blašku Zeleniku da oni koji imadu najviše povjerenja na kršćane, da ih umire. I ništa nije uspjelo. Tada turska vlada, obećavajući sa svoje strane zlatne planine (riječi su fra Anđela Nuića), dopusti konzulima velikih sila (austrijski, njemački, ruski, talijanski, francuski, engleski) da pomognu pri traženju mira. Iz Carigrada dođe u Hercegovinu posebni povjerenik Server-paša, a fra Paškal Buconjić za te predstavnike sastavi i izda spominjanu knjižicu *Kratki pregled pritužaba* i uruči knjižicu austrijskom, njemačkom, ruskom, talijanskom, francuskom i engleskom konzulu, to jest Vasiću, Jastrebovu, Durandi, Dozonu, Holmsu i Lihtembergu. Uz to su pojedini župnici pismeno izvijestili biskupa Kraljevića što se u pojedinim župama učinilo. Osim toga fra Ivo Bagarić je Server-paši predao i posebnu spomenicu o zbivanjima na području duvanjske krajine. Uspio je, prema zapisu fra Paškala Buconjića, samo to da su se Turci na njega razljutili. Zato je on nakon toga digao ustanak u Duvnu.[55]

Između brojnih pokušaja, izdvajam samo tri.

---

[52] Usp. A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875.*, str. 56; A. Nikić, „Hercegovački ustanak", *Kršni zavičaj*, br. 10, str. 28-35.

[53] Sultan je 12. prosinca 1875. godine objavio reformni ferman nadajući se da će tom mjerom smanjiti nezadovoljstvo u bosanskom vilajetu. U novinskim izvješćima i diplomatskoj prepisci toga vremena navode se burne reakcije muslimana: "Kauri su prisilili sultana da preduzme reforme i da ih pravovjerni zbog toga moraju odbaciti; jeste li čuli da će vlasi biti jednaci s nama i da će s muslimanima imati sva prava; do juče su na pola sata udaljenosti od nas morali sjahati s konja, a sada ćemo zajedno s njima sjediti; Ne smiju vlasi s Turcima biti jednako dok je jedan Turčin živ... itd." (Milorad Ekmečić, "Ustanak u Bosni 1875-1878.", Sarajevo 1972., str. 166) Sultanove reforme nisu uspjele, nego su dodatno zakomplicirale ionako složene nacionalne i vjerske odnose u Bosanskom pašaluku.

[54] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 99.-101.

[55] Usp. NIKIĆ, A., *Hercegovački ustanak*, **Kršni zavičaj** br. 10, str. 28-35. Fra Ivo Bagarić je bio povezan s vojvodom don Ivanom Musićem. Don Ivan je dolazio u Seonicu i tu dijelio svete sakramente. Za vrijeme svog boravka krstio je više djece. To se može vidjeti iz Matice krštenih seoničke župe.

3.1.1. Prvo pomirenje

Prvi pokušaj dogodio se na području kojim je upravljao kapetan Lovre Maslać. Lovre je bio obični seljak i čovjek srednje ljudske dobi. Bio je vrlo okretan i sposoban, pa je zbog toga bio najprikladniji da bude imenovan zapovjednikom ustaša na Krupi, gdje su se bili okupili uz njega svi ustaši iz Donjega i Gornjega Hrasna i okolnih sela. Razumije se da je s Lovrom na Krupi bilo još dosta prvaka, ama je on vodio glavnu riječ. Lovre je sa svojim prvacima dočekao na Krupi i prvo izaslanstvo nekolicine mostarskijeh odličnijih i uplivnijih gragjana, koje bješe spremio mutesarif, da pregovaraju sa ustašima i gledaju ih sklonuti na povratak svojim domovima. Prvo se izaslanstvo povratilo ne oporaviv ništa, jer ustaši ne htjedoše ni čuti o polaganju oružja i o mirnom razlazu s Krupe. Do neko vrijeme mutesarif u velikoj neprilici pozove k sebi fra Angjela Kraljevića na dogovor i povjeri mu, neka se nekoliko uplivnijih mostarskih kršćana i muslimana krene na Krupu ponovno pregovarati sa ustašima. Biskup se odzove mutesarifovoj želji i primi se povjerene mu misije, te pozvav k sebi u dvor svojih pouzdanika ode s njima na Krupu. Povjerenstvo bijaše: biskup, Blaško Zelenika, Hadžija Ugljen, H. Alija Dračе. Sastao se i pregovarao, istina, sa ustašima, a okom ih je i držanjem svojim bodrio na otpor. Došlo prvo poslanstvo na pregovore, pa se i vratilo bezuspješno. Evo im i drugog poslanstva, a čak na čelu sa samijem biskupom. Uvidjeli time ustaši, da jesu nešto, te silno im porastoše otporna krila. I biskup se vrati ne svidiv posla. Drugo glavno sjedište kršćanskih ustaša bijaše klanac na Drenovcu. Klanac je Drenovac južno od Stoca i udaljen od samoga grada ne puna dva sahata pješačkog puta. I s jedne su i druge strane klanca bili podignuti šanci. Kroz klanac se išlo prijekim putem k moru u Neum-Klek, dok je glavni put vodio preko Domanovića i Gabele do Metkovića, a otalen se putovalo austrijskom cestom do Neuma, pa dalje u Dalmaciju. Moglo se spasti u Gabelu i putačom niz obalu rijeke Bregave. Preko Domanovića se moglo putovati i kolima, a preko Drenovca su i niz Bregavu udarali pješaci i ljudi putujući s konjima, od kojih bi imali malu ili nikakvu korist radi neugodne putanje, pa bi putnici daleko više puta prevalili pjehe idući, nego li na konju jašući. Da se zasjedne Drenovac i zakrči put u grad i iz grada, to nije trebalo onoliko ustaša, koliko na Krupi, nego manje. Kako je vojvoda odredio na Krupu Maslaća, tako je odredio, da sa drugim ustašima zapremi Drenovac hrišćanin pravoslavni.[56]

3.1.2. Drugo izaslanstvo

Pošto su se razbili na Krupi svi pokušaji okolo mirnog rješenja nastaloga spora i to se saznalo u Stocu, odluči vojni stolački kajmekam pokušati sreću s

[56] N. Buconjić, **Povijest ustanka…** 1911, str. 90.-91.

prvacima ustaškim na Drenovcu i to kao na Krupi lijepim načinom, jer je bio tvrda uvjerenja, da bi silom istjerao posve protivno. Kajmekam odabere bimbašu Šukri-efendiju, čovjeka vješta i okretna, te će on ići pregovarati sa ustašima. Kajmekam u sporazumu s civilnom vlasti javi svoju odluku po jednom tekliću kapetanu Nadaždinu sa željom neka svakako i ustaši nagju izmegju se čovjeka, opunomoće ga ispred sebe i odrede mjesto, gdje bi se imao sastati sa Šukri-efendijom na dogovor. Nadaždin ne htjede poprijeko odbiti želju i zahtjev vojne i civilne vlasti turske, no zapovjedi u ime svoje i sviju prisutnih i odsutnih ustaša Grgi kao najpodesnijemu, da se naumnjenog posla primi. Desetar se s mjesta pokori zapovijedi kapetanovoj zamoliv ga samo, da mu za svaki slučaj dodijeli još jednoga druga, što Jovan rado obeća. Istodobno pridometnu Grga, kako bi bilo najzgodnije mjesto pregovorima kod čatrnje ispod Drenovca od stolačke strane. Kapetan pristane na Grgin prijedlog i obavijestiv vojnu vlast u Stocu, označi joj mjesto i dan sastanka obostranih pouzdanika. Osvitkom se ustanovljenog dana opremi Grga sa svojijem dodatijem drugom zadjenuvši svaki za pas veliki nož s dvije male puške, a preko vrata struku i šešanu. Pravovremeno spanu pod Drenovac, gdje očeknuše Šukri-efendiju. Kad se pomolio dolazeći putem iz Stoca, binbaša sa još jednim drugom, skoči Grga i drug mu na noge junačke. Opazivši ih stigne im binbaša na domak, te stanuvši nekoliko koračaja udaljeni jedni od drugih, zatraži Šukri-efendija, da mu zastupnici ustaša očituju svoja imena. Grga ne učini toga u prvi mah, već jedino i muški viknu binbaši:

- Ja sam glavni punomoćnik sa ovijem drugom i poslan sam sa Drenovca amo.

- A jesi li vojvoda ili kapetan? - upita ga binbaša.

- Niti sam vojvoda, ni kapetan, nego Grga desetar - odvrati četnik.

- Pristupi bliže, desetare! Mene su spremile moje vlasti k vama, da se porazgovaramo o vašim zahtjevima, pa kad ih saslušam, da se onda, ako se dadne, lijepo sporazumijemo.

- Otpasujte sablje, tko ste, da ste i bacajte ih od sebe na stranu, a mi ćemo isto tako odbaciti od sebe naše oružje, pa će se onda moći zboriti o bližemu primicanju, drukčije o primicanju nema ni riječi! - odsiječe Grga odrješito kucnuv se desnicom po nožu.

Bojeći se i jedan i drugi, da ne bi bilo kakve prijevare s koje strane, niti htjedoše otpasati, niti odbaciti oružja. Tim se razbi i zadnji pokušaj o mirnom dogovoru s kršćanskim ustašima. Izaslanici se dakle razigjoše bez svršena posla. Grga je umro u rodnom mjestu Pušištima. Iza ovog prvog povjerenstva išlo je i drugo, i to da pregovara jedan dio povjerenstva sa ustašima donjih, a drugi dio sa ustašima gornjih krajeva. U donje je krajeve pošao vikar i župnik Lazarević, a s njim je išao od katolika medžlis Vidak Konjevod, a od pravoslavnih medžlis Miho Pokrajčić, te dvije zaptije (oružnici): katolik Miho Prce i musliman

Omer Dabrica. U gornje je krajeve išao: proto Todor Maksimović, a uza nj od pravoslavnih medžlis Aleksa Pecelj, a od katolika medžlis Stanko Previšić i dvije zaptije. Proto se s ostalim članovima povjerenstva vratio u Stolac i javio vlasti da nije mogao svigjet posla, koji mu bješe povjeren. Župnik je Lazarević obišao sela: Burmaze, Donje Hrasno i Doljane i morao je obdržavati službe Božje kao jamstvo, da ne dolazi s nikakvom zlom namjerom. On je s ostalim članovima povjerenstva obećao seljacima, da će se i povjerenstvo sa seljacima zajedno pritužiti vlasti na razne tegobe, ama da i oni popisane tužbe potpišu, što seljani ne htjedoše učiniti, a članovi povjerenstva, da ne padnu pod kaznu zakona, izrežu pri povratku svoja imena s napisane tužbe, unište papir i vlasti zatajiše sve.

3.1.3. Sarajevsko izaslanstvo

„*Na gornje krajeve,* piše Buconjić*, bjehu zaposjeli ustaši: Prijevorac, Vlahova brda i Lukavac. Turske oblasti odlučiše pokušati sreću s ustašima gornje Hercegovine i pregovarati s njima, ne bi li bolje uspjeli, nego li s ustašima donje Hercegovine, no kako će se vidjeti, sva su nastojanja ostala bez željena uspjeha. Prvo se izaslanstvo krenulo u Hercegovinu iz Sarajeva, a u izaslanstvu bijahu: Hajdar-beg Čengić s još jednim muslimanom i od hrišćana Petrakija. Prije nego što su oni došli u Hercegovinu, uputio se k nevesinjskim ustašima i jedan hercegovački fratar, koga na to bješe opunomoćio derviš Ibrahim-paša Lopčanin, ne bi li se kako u ime turske vlade sporazumio s pobunjenim hrišćanskim žiteljstvom. Niti je sa svojom misijom uspio fratar, niti Hajdar-beg sa svojim društvom. Naprotiv je megju pobunjenim seljaštvom bilo i kmetova Hajdar-begovih, pa nijesu htjeli ni čuti o kakvom pregovaranju s njime, no jedino svi ustaši po njemu i njegovoj družini izjaviše turskoj vladi svoje zahtjeve, a ovi bijahu:*

1. da hrišćanske žene i djevojke ne napastuju i ne zadirkivaju muslimani;

2. da hrišćani smiju slobodno ispovijedati svoju vjeru, te da ih u tom ne smeta niko;

3. da hrišćani imadu pred sudom ista prava kao i muslimani;

4. da se stane na put nasilju zaptija i

5. da zakupnici desetine uzimaju samo propisani dio i da ga uzimaju u pravo vrijeme.[57]

[57] Nikola Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 98.-99.

4. Oslobođenje raje od četiristogodišnjih zuluma

Godina 1875. se približila kraju, ali ustaše, predvođene vojvodama, nisu malaksale u svojim planovima. Nikola Buconjić piše: *Započeta se neprijateljstva u godini 1875. nastavljahu izmjenitom srećom i žestinom što manjom, što većom, te ne samo da potrajaše bojni okršaji i prepucavanja cijelu minulu godinu, nego zahvatiše još dvije pune godine. Kako su Crnogorci nastojali ovladati makar gornjom Hercegovinom, tako je opet Turcima bila glavna zadaća očistiti Hercegovinu od Crnogoraca, a onda istom obračunati se s domaćim buntovnim nezadovoljnicima.*[58] Nadalje, *Musiću se i Peki Pavloviću nije dalo mirovati. Tokom je čitava proljeća Musić uznemirivao sad ovdje, sad ondje kretanje turske vojske i suzbijao pojedine navale, koje su Turci nenadno poduzimali proti selima i ustašima.*[59]

Uvjereni u sigurnost pobjede katolički i pravoslavni ustaši poslali su iz Sutorine memorandum grofu Andrassyju 7./IV. 1876. a glasi:

Mi zahtijevamo:

1. da kršćanski narod u Hercegovini dobije u potpuno vlasništvo bar trećinu zemalja i to ne samo s toga, što se te zemlje nalaze u nezakonitu posjedu i uporabi Turaka, već još i zato, što bez njih kršćanski narod u Hercegovini ne može živjeti i jer volimo radije poginuti nego opet stati živjeti nemogućim životom;

2. da Turska zauvijeke povuče svoju vojsku iz Hercegovine i ostavi u zemlji samo toliko posade, koliko je potrebito za obranu gradova Mostara, Stoca, Trebinja, Nikšića, Plevlja i Foče;

3. da Turska pogradi iznova kršćanima njihove kuće i crkve popaljene, te im dadne živeža bar za jednu godinu; da im nabavi orugje za obragjivanje polja i da obitelji kršćanske ne plaćaju nikakova poreza za tri godine počevši od dana njihova povratka kućama svojim;

4. da narod kršćanski u Hercegovini ne položi oružje prije nego su im muhamedovci dali dobar primjer i sve dotle, dok ne stupe potpuno u krjepost obećane reforme;

5. da poglavari narodni – u slučaju povratka naroda kršćanskoga hercegovačkog u svoja kućišta – budu pripušteni te s oblastima zemlje zajedno raspravljaju o provagjanju tih reforama i da s njima zajedno sačinjavaju upravu (upravno tijelo) prema načelima izraženim u nacrtu reforme na cijelom području Bosne i Hercegovine ne izuzimajući onih plemena, koja se nijesu još na oružje digla; jer ćemo samo tako dobiti za se i za Turke same dragocjenu

[58] N. Buconjić, **Povijest ustanka...**, Mostar, 1911., str. 116.
[59] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 117.-118.

garanciju u tom smislu, što ne će onda imati, da u onim plemenima gledaju razvitak dogagjaja sličan ovima, što se u ovaj čas u nas zbivaju;

6. uvaživši, da se ustaši ne mogu pouzdati u pusta obećanja turske vlade, koja, sve do sad, još nikad nije držala svoga obećanja; uvaživši nadalje, da je Porta jedva u stanju, da prehrani svoju vlastitu vojsku i jer se došljedno ustaši boje punim pravom, da će novac, koji će turska vlada odrediti za kršćanski narod u Hercegovini pasti u ruke turskih činovnika, u kojem slučaju narod kršćanski u Hercegovini ne samo ne će ništa dobiti, već bi mogao još i od glada pomrijeti; uvaživši napokon, da ustaši dobro znadu, da iza takva postupka ne će apsolutno ništa natrag dobiti, pa makar i protestovali kod velevlasti; zato tražimo u ime naroda, da briga oko toga novca bude stavljena pod neposrednu kontrolu jedne evropejske komisije; da sama ta komisija direktno primi cijeli taj novac odregjen za podignuće razorenih kuća i crkava i da ona podigne nekoliko središnjih magazina svih potrepština – još prije povratka obitelji svojim kućama;

7. na pošljetku zahtijevamo, da vlada austrijska i ruska postave na onih šest mjesta, gdje su turske posade, svaka po jednog agenta, koji bi imao zadaću, da pazi, te se reforme u svim točkama potpuno provedu.

To su naši zahtjevi. Vaša Preuzvišenost neka bude uvjerena, da oni ne sadržaju ništa pretjeranog i da ne može manjih zahtjeva staviti za našu sigurnost i kao garanciju bolje eksistencije, na koju, kao narod, imademo neosporivo pravo.

Moleći Vašu Preuzvišenost da preporuči naše čedne želje velikodušnoj zaštiti Austrije itd., itd." Ovaj je sutorinski memorandum od svih memoranduma najvažniji, jer su na temelju njega hercegovački ustaši od strane svih velevlasti priznati ratujućom strankom ."[60]

Buconjić nastavlja opisivati događaje tijekom spomenute 1876. godine. „Godina bješe za tursku carevinu ozbiljna i kobna. I iz ostalih se krajeva države počeše javljati komešanja, a ponajviše zabrinu političke krugove u Carigradu pokret u Bugarskoj, iz koga se dalo tumačiti, da se Bugarska tajinstveno oslanja na akciju Srbije i Crne Gore. K svemu se tome još pridruži svrgnuće sultana Abdul-Aziza s carskog prijestolja. Svrgnut je dana 30. maja, a na njegovo mjesto postavljen dotadašnji prijestolonašljednik Murad, koji je takogjer sukrivac nagle i nasilne smrti sultan Abdul-Azizove, što uslijedi odmah po njegovom padu. O tom je dogagjaju prispio valiji u Mostar brzojav datiran 30. svibnja u utorak, a glasio je: "Sultan Aziz skinut sa prijestolja, a zakoniti našljednik mu sultan Murad V. zasjeo je na prijestolje."

Glavnu pak krivnju svih promjena i dogagjaja nosi Midhat paša, koji je htio zasnovati tursku republiku. Najprije bude Abdul-Aziz primoran odreći se

[60] Nikola Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 119.-120.

prijestolja, a Midhat paša nagovori prijestolonašljednika Murada, neka pomori sve princeve i tako osigura prijestolje. Abdul-Aziz bude zatvoren u Dolma Bagdže, a do malo bi preveden u Eski Saraj u Stambolu, gdje življaše do 6. rujna i gdje ga umoriše istoga dana.

Dne 2. srpnja upravio je veliki vezir Midhat paša hercegovačkom valiji u Mostaru sljedeći brzojav: "Javna je stvar, da se je sa sviju strana urotio neprijatelj proti osmanlijskom carstvu, nu pouzdanjem u Svevišnjega, pripravljamo se odbiti ga i spasiti našu domovinu. Stoga od strane Nj. Veličanstva Murada V. šalje se mahsus selam (naročiti pozdrav) svima sinovima onih bosanskih gazija (pobjeditelj divova) koji stekoše svjetsko priznanje, jer znadoše uvijek vješto i hrabro odbiti svaki neprijateljski nasrtaj. Čim se dakle ovaj selam obnaroduje, pozvani su svi bosansko-hercegovački muslimani, da pouzdajuć se u Svevišnjega mahom svi od 7.-70. godine prihvate oružje, pridruže se carskoj redovitoj vojsci, te da složni čuvaju domovinu, i neprijatelja, odakle god nasrnuo, da uzmognu odbiti i rastepsti. Ali prema podanicima vjernima i odanim bez razlike vjere, osobito prema sirotinji i nemoćnim da budu milosrdni i da zaštite pravedno njih, njihov imetak i obraz kao i svoj, jer to je sigurno jamstvo, da će nam Svevišnji na pomoći biti." U Carigradu 2. srpnja (Hazirana 20.) 1876. (1292).[61]

Ali-paša, mostarski valija, proprati primljeni brzojav sljedećom službenom objavom: "U smislu sadržaja gornje naredbe kao i cijeloga obrazovanog ljudstva dužnost je svakog čovjeka hrabro i vjerno boriti se za sačuvanje svoje otadžbine. Pošto su vaši pregji uvijek znali biti vjerni i odani svom vladaru, ne sumnjam, da ćete isto i vi biti kao svjesni potomci, pak u to ime svaki vas neka zgrabi oružje i pridruži se carskoj vojsci i straži; pa ako bi ma otklen neprijatelj nasrnuo, odbijte ga i raspršite; a život i mal svakog podanika štiteći jednako pazite, da bi se red i mir u unutrašnjosti zemlje sačuvao".

U Mostaru, 21. Hazirana (3. srpnja) 1292. (1876.).

No ni sultanu Muradu ne bijaše sudbina nimalo sklona. Jedva se održao na prijestolju od 30. maja do 31. augusta, kadno ga svrgoše, a proglasiše sultanom Abdul-Hamidom II. Dne 31. kolovoza u četvrtak stigne opet valiji u Mostaru brzojav sljedećeg sadržaja: "Odstupio je svojevoljno sultan Murad od prijestolja, a nastupio vladati sultan Abdul Hamid II."[62]

4.1. Protesti Hrvata katolika

Razvoj događaja god. 1876. i novi ratni sukobi izmedu Srbije, Crne Gore i Turske, te širenje vijesti da je Srbija zatražila pripojenje Bosne, a Crna Gora

[61] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 122.
[62] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 123.

Hercegovine, uznemirilo je katolike u Hercegovini. Dana 6. srpnja 1876. biskup fra Anđeo Kraljević obavještava apostolskog nuncija u Linzu o protestu koji su on i kustod fra Paškal Buconjić potpisali protiv namjera da se Bosna pripoji Srbiji, a Hercegovina Crnoj Gori. Nuncij je o tome razgovarao s barunom Hoffmanom iz ministarstva vanjskih poslova i saznaje se da je protest katolika iz Bosne protiv pripajanja Srbiji podržan s velikim zadovoljstvom ne samo od austrijskih službenih novina, nego također i od same carske vlasti. Prosvjed što su ga potpisali biskup fra Anđeo Kraljević i kustod fra Paškal Buconjić u srpnju 1876. glasi: „*Na naše veliko iznenađenje doznali smo, da je Srbija zatražila od Visoke Porte priključenje Bosne. Katoličko pučanstvo Hercegovačke biskupije, uslijed tog zahtjeva, obavezno je izjaviti, koliko Visokoj otomanskoj porti, toliko i visokim vladama jamčećih sila, da je njihova tvrda volja ne pristati na to priključenje, koje se preko načina protivi njegovim moralnim i materijalnim interesima. U slučaju pak, da bi današnja vlada htjela ili morala napustiti Bosnu, katolici svečano prosvjeduju protiv priključenju njihove domovine Srbiji ili Crnoj Gori i izjavljuju da se u tom slučaju žele sjediniti s narodima Austrijskog carstva, s kojima su vezani svojom historijskom prošlošću i mnogim drugim moralnim i materijalnim interesima.“*[63]

Odaslana poruka je uznemirila predstavnike velikih sila. Oni su mozgali. U Turskoj se smjenjuju vlastodršci. Baklja hercegovačkih ustaše otvorila je nove međudržavne bojišnice. Turska se nalazi između ratova i primirja.

4.2. Događanja pred zoru slobode

Tijekom 1877. piše Nikola Buconjić: *Po svoj se Hercegovini držahu ustaši pod oružjem, nu osim neznatnih prepucanja s bašibozucima i kordunima progje godina po svim stranama prilično tiho, a tome doprinese znatno, što se Crnogorci bjehu povukli u svoju postojbinu i što se diplomacija stala baviti sregjenjem bosansko-hercegovačkih odnošaja, o čem su redovno bili upućivani ustaški poglavari preko svojih potajnih i odanih prijatelja, a prema dojavama su se njihovim ustaši vladali. Po izmaku godine navijesti i Srbija Turskoj rat, te stane napredovati proti Nišu.*[64]

Pobjeda je ruske vojske nad turskom, ističe Buconjić, *porazno djelovala na sav islamski svijet velikoga turskog carstva. Mnogi rodoljubi širom Bosne i Hercegovine zdvajahu radi neuspjeha turskog oružja. Silno pade u njihovim očima ugled i moć turske države i njezinih oblasti*.

Odmah po oglašenju uvjeta Sanstefanskoga mira grof Andrassy nastojaše da se osigura nužnim troškovima za prijelaze vojske u Bosnu i Hercegovinu.

---

[63] **Arhiv Propagande u Rimu**, SC, Bosnia, sv. 16., f. 564r. Tiskani primjerak potpisao je fra Anđeo Kraljević, Mostar , 7. srpnja 1876. Prosvjed uime katolika u Bosni stilizirao je fra Grga Martić, **Zapamćenja**, str. 88.-89.

[64] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 144.

Mnogo ga je truda stajalo, dok je predobio za se javno mnijenje čitave monarhije. Monarhija je i onako pretežno slavenska, a još joj pridodati dvije pokrajine s čisto slavenskim življem to ne igjaše u račun Nijemcima i Madžarima, dok Andrassy nije polazio s toga gledišta, no posve s drugoga puno važnijega obzirom na sveukupni položaj monarhije. Jedan je engleski konzul nekad davno izjavio megju svojim drugovima, da je Dalmacija bez čvrsta zalegja hercegovačkoga isto što i glava otrgnuta od svoga tijela. K ovoj se važnoj izjavi pridružuje druga važnost, da Austro-Ugarska posjednućem Bosne i Hercegovine udopunjuje svoje istorijske granice i postaje balkanskom državom.

Da se raščisti stanje na Balkanu, saziva njemačka vlada početkom lipnja mjeseca kongres velevlasti na zasjedanje u Berlin. Pozivu se njemačke vlasti odazvaše europejske velevlasti i poslaše svoje diplomatske zastupnike na kongres. Srbija i u Berlinu zatraži, da joj se prepusti Bosna, a Crnoj Gori Hercegovina, čemu se svojski oduprije grof Andrassy držeći u rukama prosvjed iz Hercegovine proti težnjama Srbije i Crne Gore, a brzo pribavi prosvjed i od Bošnjaka. Prosvjed u ime bosanskih katolika sastavi i spremi Andrassyu fratar-pjesnik Grga Martić. Prosvjedom se razloži, da Srbija i Crna Gora nemaju nikakvog istorijskog prava na Bosnu i Hercegovinu, a to je Martić istaknuo i u svojim "Osvetnicima":

Što je Dušan Bosni srpstvovao,
To Srbiji Tvrtko tvrtkovao.[65]

Dok je od 13. lipnja 1878. tijekom mjesec dana na Berlinskom kongresu krojena budućnost Bosne i Hercegovine, ministar Andrassy, koji je imao kod sebe protest katolika iz Hercegovine, zatražio je preko austrijskog konzula u Sarajevu izjavu tamošnjih katolika o toj stvari. Taj prosvjed stilizirao je fra Grga Martić: *- Pošto se glasa i čujemo, da Srbija ište Bosnu za se, mi katolici uopće protiv toga ustajemo... Zato protestiramo.*

Konačno 13. srpnja na Berlinskom kongresu, europske su se države konačno složile dati mandat Austro-Ugarskoj da zaposjedne, zauzme i smiri nemirne i ratovanjem razorene Bosnu i Hercegovinu što su precizirale člankom 25. ugovora: "*Pokrajine Bosnu i Hercegovinu zaposjest će Austro-Ugarska*"

Nikola Buconjić je formuliranje Berlinskog kongresa opisao na sljedeći način: „Obzirom dakle na istorijska prava Austro-Ugarske odnosno Hrvatske uvaži kongres prosvjed hercegovačkih i bosanskih Hrvata katolika, te dade Austro-Ugarskoj mandat, da zaposjedne obje pokrajine, da sredi u njima poremećeno stanje i da upravlja njima. Glas, da će Austro-Ugarska okupirati Hercegovinu i Bosnu, obradova Hrvate katolike diljem Hercegovine i Bosne, iznenadi i porazi hrišćane Srbe, a uzbuni muslimanske zanešenjake, dok su se umjereniji slojevi

[65] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 147.

muslimanskog pučanstva bili već snašli i pregeli pokoriti se neopozivoj sudbini, koja će ih eto snaći voljom Božjom i odredbom velevlasti.

"Narodni list" u 63. broju donese pismo upravljeno na austrijsku vladu, da ne zaposjedne našu domovinu oružanom silom, to jest, da ne uvodi vojsku, nego jedino povjerenstva i činovnike, koji bi mogli, dostatni biti za provedbu reforama. Pismo su potpisali Mostarci: H.Muftija Karabeg, H.Arif Kajtaz, H. Šakir ef. Džabić, općinski predsjednik Alajbegović, Alaga Dizdar i Alaga Hamzić. U ime Stoca potpisao ga je Smailaga Šarić, u ime Nevesinja Ibrahim beg Bašagić, a u ime Ljubuškoga Ibrahim beg Kapetanović." Malo potom nadomješta: „Džihat komisiju (bojno povjerenstvo) u Mostaru sačinjavahu: Muftija Karabeg, H. Šakir Džabić, Derviš aga Grebo, H. Ahmed Kurt, Mujaga Hadžiselimović, Mula Oručević, H. Muhamed Tikvina, valija Ali-paša, vladika Ignjatije i biskup Kraljević. Neposredno pred okupaciju ova komisija upravi brzojav na carigradsku vladu:

"Austrija prelazi granicu, šta ćemo?
Odgovor iz Stambola:
"Austrija i ako će doći, prijateljski će doći
Jusuf Izedin". (Sultan Azizov sin).

Zanešenjaci ustadoše ondje proti svakome, ko god se usudio javno ili tajno izreći, da mirno treba dočekati austro-ugarsku vojsku i da se treba pokoravati odredbi sultanovoj. Takih bješe u Mostaru uvigjavnijih ljudi, koji su zagovarali mir i umjerenost, radeći u smislu primljene brzojavke.[66]

Hrvati u Bosni i Hercegovini su primili ovu odluku s konačnim olakšanjem, rasterećenjem i oduševljenjem, kao uostalom i većina Hrvata u Austro-Ugarskoj. Treba istaći, posebno kad se govori o Hrvatima u Carevini, da to oduševljenje uglavnom nije bilo zbog Austro-Ugarske nego zbog priključivanja ovih pokrajina hrvatskom nacionalnom biću. To je oduševljenje dakako posebno zahvatilo Hercegovinu koja je bila u trajnom strahu da joj velike sile ne poniš̌te krvavu stečevinu višegodišnjeg ratovanja - izborenu i već nekolike godine uživanu slobodu u *Musićevoj vojvodini*, donjoj Hercegovini. Dopisnik iz Popova je javio zadarskom *Narodnom listu*: "*Kod nas je veliko veselje... junački naš vođa Musić okupio je sav narod, komu je upravio svoj govor... cielim narodom zaori urnebesnim glasom: živio Bog N. V. cara milostivoga!... nije bilo tu vidjeti čovjeka koji nije niz obraz suze oborio...*"[67]

[66] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 147.

[67] Usp. Franjevački arhiv u Mostaru, *Spisi Kustodije*, sv. 10, f. 287v-288r.

4.3. Iščekivanja slobode

Doprinos slobodi kršćana u Bosni i Hercegovini mogu podijeliti brojni. Musićev doprinos slobodi dao je veliku ocjenu i provikar Trebinjske biskupije don Lazar Lazarević, koji se inače nije slagao ne samo s njegovim vodstvom ustanka, nego ni *s* time što uopće izravno sudjeluje u njemu. Ipak i Lazarević sada u svom izvješću u Rim od 4. rujna zadovoljno piše: *"Musić nastavlja s mnogo čestitosti, milosrđa i pravednosti i kolikogod mu kao svećeniku ne odgovara ova karijera čini dobro i veliko dobro."*

Iako je bilo svima jasno da će austrijska vojska prije ili kasnije smiriti pokrajinu te stati na kraj svakoj pobuni, strah od razbojstava fanatiziranih pojedinaca i grupa lebdio je još jedno vrijeme u zraku. Zato je prvi svečani masovni odušak radosti zbog slobode koga je pokrenulo svećenstvo Trebinjske biskupije znatno kasnio. Župnici don Mijo Jerinić iz Graca i don Nikola Lazarević iz Hrasna krenuše predvođeni provikarom don Lazarom Lazarevićem u otvoreno slavlje kroz novooslobođene krajeve tek početkom listopada. U Stocu im vjernici priređiše svečan doček, a u Prenju je njihov dolazak župnik don Stjepan najavio svečanom zvonjavom zvona koja je okupila brojne vjernike. Iz Prenja su svi ponovno krenuli u Stolac gdje su 4. listopada proslavili prvu svečanu javnu misu u slobodi nakon tolikih stoljeća. Misi je nazočilo veliko mnoštvo vjernika, velik broj vojnika, predstavnici državnih vlasti i prvi put predstavnici ostale dvije vjeroispovijesti.

I vojvoda Musić je bio jedno od središta proslava oslobođenja. Dopisnik iz Mostara opisuje u *Narodnom listu* njegov pohod Mostaru, Mostarskom blatu i Širokom Brijegu: "... *dođe u ovu našu prijestolnicu i slavni naš vojvoda Musić. On je bio najsjajnije dočekan i slavljen, kao što i časni pobočnik Beck, koji je neki dan ovdje boravio"* Proputovavši okolo Mostarskog blata kroz Ljuti Dolac: " Iz *svega glasa i žensko i muško i staro i mlado pozdravljaše: živio nam premilostivi kralj F'rano Josip U. Živio njegov vojvoda Musić! - Tu je bilo i pjevan/a i igranja i zvecanja našeg, ako će i siromašnog narodnog glasila gusala... Tako je išo i došo do Širokoga Briga: narod vas pridošao sa svih strana hrleći i pozdravljajući ga kao mladoga Davida vraćajućeg se sa dušmanskog poraza."* [68]

5. Austrijsko zaposjednuće

Dolazak austrougarske vlasti u Hercegovini Nikola Buconjić opisuje sljedećim riječima: „Jovanovića čete prispješe 2. kolovoza u Hercegovinu iz Dalmacije kod Imotskoga i Vrgorca. Čim su prve čete stupile na hercegovačko tle, istog časa franjevački provincijal Paškal Buconjić pozdravi brzojavno ćesara

[68] **Narodni list** 1878., br. 91., str. 1.

u Beču kao hrvatskoga kralja. Austrijska je vojska bila uljegla u Ljubuški, a 4./8. u nedjelju krenula put Mostara, te usput udari na otpor na Čitluku. Pucalo se na vojsku iz Kadijevića kule, koju vojska sruši topovima. Tu pogibe vogja turskih ustaša Ćeranić, a oni se razbjegoše. Iz Ljubuškoga stiže pismo od Bećirbega Ljubušaka na Hamzića, da se preda, jer mu je uzaludno ginuti i prolijevati krv, kad i onako od postavljenih straža nema ni traga ni glasa. Nešto uplivom Ljubušakova pisma, nešto uplivom i hrišćana, odluči Hamzić predati se i potpisa pismo o predaji sa Haljevcem zajedno u telegrafani, odaklen su telegrafično psovali Sarajlijama sve po imenu radi izdajstva i nevjere. Pismo je o predaji odnio do na Vardu na Krupi sam sobom Haljevac, a s Varde ga je u procijepu odnio vojsci i Jovanoviću hodža ruždije Omer efendija, te je od tad vojska krenula veselo naprijed prama Mostaru."

Jovanović zauze Mostar 5. kolovoza bez kapi krvi. O zauzeću se i upokorenju inih mjesta i gradova po Hercegovini govori pri kraju trećeg dijela ove radnje. Pri ulazu se vojske u glavni hercegovački grad vijala hrvatska trobojnica franjevačkog stana, koju bješe izvjesio još i danas živući franjevac fra Angjeo Nuić, onog vremena učitelj hrvatske mladeži pučke škole, koja se nalazila u franjevačkom stanu.

Ali-paša odseli iz Hercegovine u Tursku s vojskom preko Neum-Kleka, a Hafiz paša iz Bosne preko Broda i Trsta, dočim vojništvo odseli preko Novog Pazara.

Hadži Hafis paša u Hercegovini, sin Ali-pašin, osta u Mostaru, te je išao u susret baronu Jovanoviću do sela Rodoča, s južne strane Mostara. Sobom je poveo dva svoja zeta: Said bega Resulbegovića i Selimbega Selmanovića i još odličnijih muslimana. Od katolika su išli: biskup Kraljević, župnik fra Nikola Šimović, biskupov tajnik fra Martin Ljubić s nekoliko katoličkih prvaka. Od pravoslavnih su išli: mitropolit Ignjatije, pop Iveza i pop Aleksa Čokorilo s nekoliko pravoslavnih prvaka. Ovi su potonji susreli Jovanovića s pratnjom odmah izvan grada. U susret je išao fra Angjeo Nuić sa školskom djecom. Djeca su išla u redu dvoje i dvoje. Pred svom su djecom nosili hrvatsku trobojnicu dječaci: Nikola Vukoje i Ante Planinić, a idući uz djecu jedan je od odraslih svirao uz harmoniku, dok su svi zajedno pjevali "Kraljevku".Ugledav ih general Todorović s hrvatskom trobojnicom povika veselo svojoj okolini: *"Ta to su naši ljudi, naš narod, što nam dolazi!"*[69] Uživljavajući se u to četiristoljetno isčekivanje povjesničar Nikola Buconjić upisuje svoje svjedočanstvo. *Ja sam iste god. 1880. pošao s Vukojem i Planinićem na više nauke u Sarajevu. Ja, koji ovo pišem, budem primljen u gimnaziju, a njih dva u vojni pensionat. Obojica su svršili vojničke škole, stupili u vojsku i služili, te obadva umrli u časti austrougarskih kapetana.*[70]

[69] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 161.-163.

[70] N. Buconjić, **Povijest ustanka**..., Mostar, 1911., str. 163.

Umjesto zaključka

I sedamdesetih godina prošlog stoljeća stanovništvo u Hercegovini bilo je podijeljeno na gospodare (Turke) i podanike, raju. Raju je sačinjavalo, uglavnom, hrvatsko i srpsko stanovništvo. Njezin život, zbog novih nameta vlasti, aga i medžlisa, bio je krajnje težak. Slobodni život srpskog naroda u svojoj vlastitoj državi i život Hrvata unutar Austro-Ugarske Monarhije bio je poticaj hrvatskom i srpskom stanovništvu pod turskom vlašću da traži svoje oslobođenje.

Da se društveno-socijalni sukob hercegovačkih seljaka s turskom vlašću riješi, prema tadašnjem uvjerenju, trebalo bi mijenjati prirodu muslimana: paralizirati slijepi fanatizam i grubu osornost koja sve remeti. *To se djelima, jedino djelima može liječiti. Obećanja, učinjena tisuću puta, samo su bacanje prašine u oči* - Buconjić zapisa.

Prolaz cara Franje Josipa I. pokraj turske granice i njegov susret s deputacijama franjevaca, seljaka i svjetovnog svećenstva i obećanja što su ih iz carevih usta čuli sve su ohrabrile. Od tada raja počinje shvaćati da navedeni socijalni sukob u Hercegovini prvi put dobiva politički karakter *s dobrim izgledima da se pretvori u međunarodni problem.* Raja tada dolazi do uvjerenja: *svi su putevi bili i jesu zatvoreni i nadzirani i* zaključka: *da ih se otvori treba provaliti sa željezom i vatrom.*[71] U drugoj polovici lipnja, točnije između 18. i 22. lipnja – uzima se 19. lipnja kao datum početka ustanka - pukla je ustanička puška u blizini Gabele i tim započeo *Hercegovački ustanak*. Odatle se ustanak širi istočnom i zapadnom Hercegovinom.

I vojvoda Musić bio je u središtu pozornosti. Dopisnik iz Mostara u Narodnome listu opisuje njegov pohod Mostaru, Mostarskomu blatu i Širokomu Brijegu: *…dođe u ovu našu prijestolnicu i slavni naš vojvoda Musić. On je bio najsjajnije dočekan i slavljen, kao što i časni pobočnik Beck, koji je neki dan ovdje boravio.*Proputovavši okolo Mostarskoga blata kroz Ljuti Dolac, *iz svega glasa i žensko, i muško, i staro, i mlado pozdravljaše: živio nam premilostivi kralj Frano Josip I! Živio njegov vojvoda Musić!* - Tu je bilo i pjevanja i igranja i zvecanja našeg, ako će i siromašnog narodnog glasila gusala... Tako je išao i došao do Širokoga Briga: narod vas pridošao sa svih strana hrleći i pozdravljajući ga kao mladoga Davida vraćajućeg se sa dušmanskog poraza."[72]

Pokušaji turske vlasti da silom ili novim obećanjima unese mir u Hercegovinu ostali su bez željenog uspjeha, jer se nisu ispunili zahtjevi ustanika. Razvoj hercegovačkih ustanaka, uz poznate ratne sukobe pojedinih država s Turskom,

[71] **Un cenno semplice**, p 28.

[72] *Narodni list*, 1878., br. 91., str. 1.

zainteresirao je velike sile. Tako trogodišnji Hercegovački ustanak svojim problemom dospijeva na Berlinski kongres. Donošenju prihvaćene odluke o oslobođenju Bosne i Hercegovine od turske četiristogodišnje okupacije pridonijeli su protesti katoličkog stanovništva protiv nakane da se Bosna pripoji Srbiji, a Hercegovina Crnoj Gori. Konačno u 25. članku Berlinskog kongresa, na prijedlog engleskog poslanika, dan je Austro-Ugarskoj mandat da u Bosni i Hercegovini zavede mir i red.

Stvarno, zahvaljujući fra Paškalovoj knjizi, u razdoblju njegova predvođenja fratrima ostvarilo se dugo željkovano i očekivano, ali po živote ondašnjih katolika i fratara, opasno, političko, socijalno, društveno, crkveno i franjevačko oslobođenje hercegovačko-bosanskih kršćana i fratara. Bilo je to vrijeme kada je svaki katolik, a posebice svaki fratar na čelu s fra Paškalom Buconjićem nosio u sebi nenapisanu knjigu o svome vremenu. U toj knjizi je zlatnim slovima bila ispisana obveza *osloboditi kršćanstvo Herceg Bosne od turskih zuluma*. Dakle, oni su najavljivali da se dugoželjkovano oslobođenje, rizičan i prijeloman događaj, slogom, iako bez oružja konačno mora ostvariti.

Ako smo skloni zaboraviti što se događalo prije 135 godina i ako nam vrijeme od tada do današnjih dana izgleda kao slabo povezan niz povijesnih događaja, piše Željko Raguž, *na krivome smo putu. Ako u tome vremenu potražimo povijesni smisao, vidjet ćemo da se povijesni događaji od prije 135 godina danas ponavljaju u starom svjetlu i da se okrutno prepleću prošlost i sadašnjost. Svaka nacija svoje unutarnje odnose treba podrediti cilju održanja svoje neovisnosti i suverenosti. Njezin položaj prema drugima, njezin položaj u svijetu ovisan je o činjenici reda u unutarnjim odnosima. Najbolji dokaz da smo prije 125 godina htjeli svijetu reći, kao i danas, da jesmo slobodan narod upravo je u činjenici da nam se taj status danas želi ponovno oduzeti.*

Sudski činovnik u Austro-Ugarskoj Monarhiji Martin Đurđević u svojim *"Memoarima sa Balkana",* donosi ovu zgodu. U vrijeme tursko-austrougarskoga rata (1875.-1878.) na sugestiju otomanskoga sultanata, koji je stao kršćanskoj raji obećavati brda i doline, "blagostanje i reforme" (str. 83) samo da ne ide u borbu za svoja prava i slobode, zapadni su se konzuli kao sultanovi glasnogovornici javili te pošli na pregovore s vođama jugoistočne Hercegovine. Dođu tako konzuli međunarodne zajednice određenoga dana na hercegovačko-dalmatinsku granicu između Dubravice i Bijeloga Vira (str. 10). Taj se dijalog odvijao ovako:

"Vaš ustanak i postupak nije opravdan"; rekoše konzuli.

"Dugovječne mukotrpnje opravdavaju naš ustanak..."; odgovoriše vođe.

"Ali je u sultana silna snaga i vojska, pa će vas sviju smrviti"; dočekaše konzuli.

- “Mrvi nas i tare već 500 godina, pa evo nas još ima živih, da krv do zadnje kapi prolijemo za slobodu” - repliciraše vođe.

“Kad to malo hljeba, što imadete u torbi, pojedete, čim ćete se hraniti? Ta pomrijet ćete od gladi”; zaprijetiše sankcijama konzuli. - Mijo Ljuban iz Sjekosa pograbi šaku zemlje ispred sebe, turi zemlju u usta, prožvaka i proždrije na očigled sviju, te reče: Evo, ove Božje hrane neće nam nikada nestati.

Kažu da je engleski konzul Holmes zaplakao kad je vidio taj prizor (str. 84). Kad je ovaj odlomak pročitan suvremenom engleskom “konzulu na Balkanu” lordu David Owenu, on se samo osmjehnuo (str. 8). To je ujedno razlika u ondašnjem i sadašnjem međunarodnom političaru, koji je i onda i sada branio samo jednu stranu, a naša je situacija i onda i sada gotovo identična. Ali nećemo mi ovu zemlju jesti, kao legendarni Mijo iz Bajovaca. A hoćemo je, po Božjem određenju, obrađivati, po njoj saditi, natapati je, Božji blagoslov na nju zazivati, jer taj narod može živjeti u svojoj zemlji od roda svoje zemlje i od rada svojih ruku. Kad prestane rat, nastupa red i rad! Mi u ovoj zemlji, uređenoj po Božjim zapovijedima i ljudskim zakonima ljubavi prema začetu i rođenu životu, zakonu obiteljske snage i sloge, vanjskoga uređenja i mira, zdravih međunacionalnih odnosa, u zemlji u kojoj neće sedam puta ljudi više ginuti na cestama nego na bojišnicama, želimo čestite i pravedne zakone poštovati, pa će nas onda i drugi poštovati i - bez velika odgađanja priznati, uvažavati i u europske integracije uključiti.

Glavni cilj duhom jakih katolika u Hercegovini bio je oslobođenje od Turaka. Donedavno se nije moglo (a pomalo i nije smjelo!) iznositi na javu da su katolici zapravo veću opasnost gledali u pretenzijama Crne Gore nego od Turske i da je ustanak u istoj mjeri, u kolikoj je bio ustanak protiv Turske, bio i grčevita borba za neovisnost i slobodu od Crne Gore! A to su jedino mogli ostvariti uz pomoć Austro-Ugarske za kojom nisu naivno čeznuli kao za nečim svojim jer su im bile poznate nevolje Hrvata u njezinu okrilju. Bila im je poželjnija kao zajednica naroda, među njima i Hrvata, od svakog drugog suvereniteta. Željeli su zapravo ujedinjenje s ostalim katoličkim krajevima i narodima u toj državi kao spas od novoga, isto tako opasnoga gospodara s Istoka. Dakle, uz oslobođenje od Turaka postignut je i drugi cilj: ulazak u zajednicu naroda u velikoj Austro-Ugarskoj i kraj strepnjama i progonima koje stoljećima trpe od susjednog pravoslavnog življa. A u novoj državi, uz blagodati slobode od inovjernog primitivnog tiranina, dočekalo ih je mnogo neugodnosti i nepravdi. Nije ni čudo, zaposjednuće ovih prostora predvodili su generali Stevan Jovanović i Gavrilo Rodić! Prvi je bio neosporni auktoritet i poslije ustanka te je odmah izazvao prosvjede katolika zbog preferiranja pravoslavnih pa i muslimana na štetu katolika. Te neugodnosti izazvale su najveću moguću štetu: slomile su narodnog predvodnika vojvodu Musića, što je, uza sve to što

se on pod kraj kratkog života živo nastojao izmiriti s carevinom i Crkvom te se vratiti u svoju Hercegovinu, udarilo negativan pečat i na narod i na njegov ustanak. Slomiti nacionalne predvodnike, dakle, nije izum novoga vremena; on je prokušana metoda pokoravanja jednog naroda.[73]

Prije, za vrijeme i poslije Hercegovačkog ustanka – pa i danas - nastavlja se psihološki rat protiv hrvatskog naroda. To je dugotrajniji i pogubniji pritisak i od samim višestoljetnih okupacija. Oni tamo i bliži ponavljaju: *Hrvati nisu sposobni biti slobodni, oni ne mogu i ne smiju imati svoju Državu.* Tako su smatrali ondašnji Turci i današnji njihovi nasljednici Bošnjaci. Tako su smatrali Crnogorci, tako su smatrali i smatraju Srbi, tako su smatrali i smatraju svjetske sile. Oni su tim opterećeni i to svoje mnijenje prenose novim pokoljenjima. Naprotiv, Hercegovačkim ustankom, podvigom hrvatskih vojskovođa i velikana tijekom povijesti, stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske, pa i u Obrambenom ratu hrvatski narod ne samo stvaranjem Republike Hrvatske, nego i stvaranjem Hrvatske Republike Herceg Bosne dokazao je da može i hoće biti slobodan. Pritisci sa strane pa i procesuiranje hrvatskih generala, podcjenjivanje Države od strane Europske unije ide u omalovažavanje i podcjenjivanju hrvatskog naroda. Ali i novo njezino gušenje potvrđuje stoljetnu propagandu. Tome se moramo suprotstavljati!

Konačno na Berlinskom kongresu 1878. odlučeno je da Austro-Ugarska zaposjedne naše područje i zavede mir i red. Uspjeh - oslobođenje poručuje da je dugotrajnije i pogubnije rajevanje i robovanje priželjkivano, te golorukim snagama kršćanske raje postignuto, uzvišenije od višestoljetnih obećanjaa naoružanog neprijatelja. To je tako bolan udarac turcizmu. Usprkos svemu jeka samih muslimanki: *„Naši stari su na vašim pređima jašili 450 godina i mi ćemo to nastaviti! Tome se moramo suprotstavljati!"* – nestajalo je s vjetrom.[74]

Naši pretci su nam Hercegovačkim ustankom pokazali put prema slobodi. Tako se bori ne samo za svoju slobodu, nego i za slobodu svoga naroda i slobodu svoje domovine.

---

[73] Usp. *Razgovor s don Ivicom Puljićem*, **Crkva na kamenu**, broj 4 (293), travanj 2005., str. 22 do 24.

[74] O novim prilozima o Hercegovačkom ustanku prvi put sam nastupio na Međunardnom simpoziju u Sarajevu 1975. godine. U izlaganju sam dokumentirao da je u drugoj polovici lipnja, vjerojatno 19., u blizini Gabele pukla prva ustanička puška. Ustanak se proširio zapadnom i istočnom Hercegovinom. U Nevesinju su se ustanici probudili dvadesetak dana poslije. Nakon izlaganja jedan akademik i povjesničar iz Zagreba je upitao:

- Što ćemo od sada s Nevesinjskom puškom koja je pukla u mjesecu srpnju 1875.?

Odgovorio sam: - Poznato je da se srpski narod u svojoj kukavičkoj prošlosti često kitio tuđim perjem. Prisvajao je i krao tuđe ideje, korake, podvige i uspjehe, pa čak i kulturno blago, posebno hrvatskog naroda. Stoga će se još dvadesetak godina ponavljati srpska laž da je Hercegovački ustanak započeo s Nevesinjskom puškom koja je pukla u Gabeli. Nakon toga otpast će formulacija Nevesinjska puška i ostati, nažalost malo isticana povijesna istina od hrvatskih povjesničara, da je Hercegovački ustanak počeo na rijeci Krupi u blizini Gabele vjerojatno 19. lipnja 1875. godine. Svi smo bili zadovoljni. Moja je studija, kako rekoh objavljena na stranicama Akademijina izdanja iz Sarajeva, a fra Žarko Ilić je, među prvima, moju studiju objavio u nešto skraćenom obliku u **Kršnom zavičaju**, br. 10, str. 28-35. Devedesetih godina prošloga stoljeća pisalo se o ulozi Hrvata u Hercegovačkom ustanku. Podignut je spomenik u Dračevu. Objavljivane monografije. Ivica Puljić, **Hrvati katolici donje Hercegovine i Istočna kriza – Hercegovački ustanak 1875.-1878.,** *Humski zbornik*, sv. VII, Dubrovnik – Neum, 2008. i **Uloga Hrvata u Hercegovačkom ustanku (1875.-1878.),** Ljubuški, 2009. *Zbornik radova*.

Poglavar hercegovačakih franjevaca[75] svojom knjigom o uzrocima Hercegovačkog ustanka ponudio je ne samo dokumentirani prikaz socijalnih razlika i želje kršćanskog golorukog puka za slobodu, nego je sročio dokument o hrvatskom narodu koji je usprkos brojnim zulumima bio žedan slobode. Željeznom voljom slobodu je osvojio. Fra Paškal Buconjić, pod okupatorskom špijunažom, nije osjetio umor u traženju dokumenata i živih svjedoka koji su nama ostavili dokaz o pobjedi istine. Danas, 135 godina poslije, znamo da su kršćani, posebice katolici u Hercegovini pod vodstvom svojih svećenika izvojevali priželjkovanu slobodu. I to je dosta!

Premda se ovaj tekst o velikom, zaslužnom, omiljenom i legendarnom biskupu fra Paškalu Buconjiću produljio, on bi trebao biti poticaj da se za sljedeću prigodnu obljetnicu rođenja spomenutom biskupu Buconjiću podigne spomenik zahvalnosti ne samo u Mostaru, Bijelom Polju, Blagaju, Grudama, Vitini, Posuškom Gracu, Drinovcima… nego i u tekstu spomenutim mjestima u kojima je ostavio svoja trajna djela, a i napiše dugo očekivana i priželjkivana monografija.[76]

Drinovci, 10. prosinca 2010. god. Prof. dr. fra Andrija Nikić

[75] Vođe ustanka po zapadnoj Hercegovini bili su gotovo sami franjevci: fra Paško Ćužić (+ 16. I. 1877.) u Veljacima, fra Pavo Petrović (+11. VIII. 1893.) u Klobuku, fra Filip Čutura (+15. VII. 1898.) u Posušju, fra Ivo Bagarić (8. V.1878.) u duvanjskom kraju […] Svi oni se latiše gvožda i oruđa, te silom pođoše tražiti slobodu, kad im je sultan ne da milom." Iako franjevci koji su predvodili ustaše u borbi za konačno oslobođenje Herceg Bosne između 1875. i 1878. nisu ostavili plodove svojih umnih sposobnosti, ostavili su neumrlu uspomenu na mukotrpan rad i žrtvu za svoj narod i za Boga. Povijesni su tijek usmjerili novim pravcem. Više od toga nisu mogli ni sanjati!

[76] Tisak koji je izlazio koncem 1910. i početkom 1911, kao i u značajnijim godišnjicama na dugo, široko i učestalo opisao je život i neizbrisive zasluge legendarnog, velikog i nezaboravnog biskupa fra Paškala Buconjića. Iz onoga što sam uspio pročitati iz tog vremena dobiva se dojam da su autori na plastičan, kratak, skicozan način darovali nasljednicima prepoznatljiv lik ovog velikana. Ukratko rečeno, franjevački poglavar i hercegovački biskup fra Paškal Buconjić ispunio je svoj život zaslugama za Narod, Crkvu i Red, a posebno za svoju dragu Hercegovinu. *Kako je bio neustrašivi borac za vjeru i dobrobit hrvatskog naroda, dobio je naziv Hrvatski Leonida, a zbog promicanja kulture dobio je naziv Mecena.*

matica**hrvatska**

Ogranak Matice hrvatske u Grudama

SUSRETI